G. Mihăilâ

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CULTURII ŞI LITERATURII ROMANE VECHI

G. MIHĂILĂ

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CULTURII ŞI LITERATURII ROMÂNE VECHI

Coperta: ***Cristea Milller***

BUCUREŞTI - 1972

G. MIHĂILĂ

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CULTURII ȘI LITERATURII ROMÂNE VECHI

EDITURA MINERVA

CUVÎNT ÎNAINTE

Volumul de față reprezintă o parte din cercetările noastre din ultimii ani, expuse in cadrul cursurilor speciale consacrate culturii şi literaturii române vechi, *ținute la Institutul de limbi şi literaturi străine al Universității din Bucureşti. Unele din ele au constituit, de asemenea, obiectul unor comunicări la congrese şi reuniuni internaționale.*

Preocuparea noastră de căpetenie a fost dezvăluirea unor aspecte mai puțin sau de loc cunoscute din epoca cea mai veche a culturii româneşti scrise, care începe documentar in secolul al X-lea, dar capătă o dezvoltare amplă şi originală după formarea statelor feudale româneşti, in secolul al XlV-lea.

Anumite împrejurări culturale, politice şi religioase au făcut ca această cultură să se exprime, la început, cu precădere în slavonă, care îndeplinea în răsăritul Europei, alături de greaca bizantină, acelaşi rol pe care-l avea latina în apusul şi centrul continentului. Cercetarea manuscriselor unor însemnate texte narative şi juridice bizantino-slave ne-a dus la concluzia evidentă că, din punct de vedere al informării, *cărturarii români din secolele al XV-lea, al XVI-lea şi începutul celui de-al XVII-lea nu erau mai prejos ăecît cei din țările vecine, ba mai mult, de la un anumit moment au devenit ei înşişi „furnizori" şi păstrători, peste veacuri, ai unor texte literare de preț pentru toate popoarele din aria culturii răsăritene.*

Alături de această literatură, în sensul larg al cuvîntului, împrumutată, apar, o dată cu consolidarea statelor româneşti, în secolul al XV-lea, şi texte originale în slavonă, uneori şi

în alte limbi, genul preponderent şi cel mai valoros pentru noi fiind cel istoriografie, cu certe valori literare. Pentru a nu repeta aici cele scrise în antologia de Literatură română veche *(1969) şi în ediţia* Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (1970 şi 1971), *realizate împreună cu Dan Zamfirescu şi pregătite acum pentru retipărire, am inclus în acest volum numai patru contribuţii ce aprofundează unele consideraţii expuse acolo, însoţindu-le de texte reeditate din nou după manuscris (solia lui Ştefan cel Mare la Veneţia) sau pentru prima dată la noi (două din scrierile lui Petru Movilă).*

O secţiune aparte a volumului cuprinde cercetări asupra interesantelor texte bilingve slavo-române din secolul al XVI-lea, preludiu al culturii şi literaturii în limba naţională (cu reproducerea fragmentului de Apostol *din colecţia lui N- Iorga), precum şi date noi despre lexicografia românească veche, ale cărei începuturi urcă pînă în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, pentru a căpăta o amplă dezvoltare în sec. al XVII-lea.*

Nu putem încheia aceste rînduri, fără a exprima gratitudinea noastră colegilor şi studenţilor care ne-au ascultat cu interes, încurajîndu-ne în aceste cercetări, adesea migăloase, Direcţiei Bibliotecii Academiei Republicai Socialiste România şi colaboratorilor Cabinetului de manuscrise şi carte rară, tezaur şi laborator de neînlocuit pentru oricine se adînceşte în lectura şi studiul textelor vechi, precum şi conducerii Editurii „Minerva" şi Secţiei de istorie şi critică literară, care şi-au luat sarcina tipăririi acestei cărţi, ce o închinăm iubitorilor trecutului nostru.

G. M.

1 august 1971

I

APARIȚIA SCRIERII SLAVE ŞI PĂTRUNDEREA EI LA NORDUL DUNĂRII. RĂSPÎNDIREA ÎN ŢĂRILE ROMÂNE A IZVOARELOR NARATIVE DESPRE VIAȚA ŞI ACTIVITATEA FRAȚILOR CONSTANTIN-CHIRIL ŞI METODIE

Printre aniversările culturale organizate de Consiliul Mondial al Păcii şi de U.N.E.S.C.O. în 1969 se numără şi comemorarea a 1100 de ani de la moartea primului cărturar slav, creatorul alfabetului glagolitic şi întemeietorul literaturii vechi slave, Constantin-Chiril. împreună cu fratele său Metodie, Constantin-Chiril a deschis o epocă nouă in istoria popoarelor slave, care şi-au întemeiat în a doua jumătate a secolului al IX-lea o cultură scrisă proprie, în strînsă legătură cu cea greacă şi latină.

Fără îndoială că un astfel de act revoluționar în cadrul Europei medievale, în care, potrivit tradiției, cultura scrisă — în primul rînd, cea ecleziastică — era exprimată în limbile latină, greacă şi ebraică, a fost destinat să deschidă popoarelor slave calea spre asimilarea acestei culturi şi spre crearea unei literaturi proprii. Iată de ce numele celor doi frați, originari din Salonic, oraş bizantin în care trăia şi o numeroasă populație slavă, au devenit încă de pe atunci şi au rămas ani de-a rîndul, pînă astăzi, un simbol al culturii popoarelor slave, o expresie a egalității tuturor ginților în fața civilizației.

Cu cîțiva ani în urmă, în 1963, s-a sărbătorit împlinirea a 1100 de ani de la cunoscuta misiune moravă a celor doi frați, trimişi în anul 863 de împăratul bizantin Mihail III în Marea Moravie, la solicitarea cneazului Rostislav, pentru a predica creştinismul în limba veche slavă. Această misiune a şi

însemnat, de fapt, începutul culturii scrise a slavilor[1]. în 1969,1a 11 februarie, s-au împlinit 1100 de ani de la moartea lui Constantin-Chiril, supranumit Filozoful, atît pentru cultura sa filozofico-teologică, cît şi pentru cea filologico-lingvistică. însă, potrivit unei tradiţii mai vechi, transformată în epoca renaşterii bulgare în sărbătoare a culturii, ziua lui Chirii şi Metodie se comemorează, începînd din 1856, la 24 mai (respectiv, 11 mai stil vechi)[2].

Dar să reamintim, pe scurt, principalele momente din viaţa şi activitatea celor doi fraţi cărturari, în primul rînd a lui Constantin-Chiril, pentru a fixa locul pe care-1 ocupă ei în cultura europeană, în particular în cadrul ariei sudice şi răsăritene.

Născuţi în familia unui înalt demnitar din Salonic, Leon, care îndeplinea funcţia de locţiitor al strategului (şeful militar

[1] Din bogata bibliografie consacrată lui Constantin-Chiril şi Metodie, menţionăm aici: G. Ilinski, OnHT cncTeMaTHHecico2 KHpHJino-Me^o-AHCBCKOâ 6H6nHOrpa<JwH, Sofia, 1934; M. Poprujenko şi St. Romanski, KHpano-MeTOflHeBCKa 6H6nH0rpa<Jmji 3a 1934—1940 rofl.. Sofia, 1942; F. Pastrnek, *Dijiny slovanskych apoStolu Cyrilla a Methoda, s rozborem a otiskem hlavnich pramenil,* Praga, 1902; V. Jagid, *Entstehungs geschichte der kirchenslavischen Sprache,* Berlin, 1913; A. Teodorov-Balan, KnpHJl H MeTOflH, I—II, Sofia, 1920—1934; F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome,* Paris, 1926; *Idem, Les Legendes de Constantin et Methode, vues de Byzance,* Praga, 1933; P. A. Lavrov, KnpHJio Ta MeTOflitt, Kiev, 1928; *Idem,* MaTepnajiti no HCTOPHH BO3HHKHOBCHHH cJiaBflHCKOg nucbMCHHOCTH, Leningrad, 1930; Ilie Bărbulescu, *Istoria literaturii şi gramatica limbii bulgare vechi,* Iaşi, 1930; Fr. Trograndid, *Letterattira medioevale degli slavi meridionali (Dalie origine al XV secolo),* Roma, 1950; E. Gheorghiev, Kwpan H MeTOflHtt, oCHOBOnonoacHHUH Ba cjiaBHHCKHTC jiHTcpaTypH, Sofia, 1956; *Idem,* KHPHJI H MeroaHH şi IIpoH3BefleHHH HOCBCTCHH Ha KHPHJI H MeTOflH, în HCTOPHH Ha 6-uirapcKaTa nirrepaTypa, I, Sofia, 1962, p. 31 — 76 (bibliografia, p. 427—428); T. Lehr-Splawinski, *Zywoty Konstantyna i Metodego,* Poznan, 1959; Fr. Grivec — Fr. Tomăiâ, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* („Radovi Staroslavenskog Instituta", 4), Zagreb, 1960; Fr. Grivec, *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven,* Wiesbaden, 1960; Xunafla H CTO roflHHH cnaBHHCKa IIHCMCHOCT, 863—1963, Sofia, 1963; Ti>p3KecTBeHa cecHfl 3a 1100 roflmnHHHaTa Ha CJiaBHHCicaTa IIHCMCHOCT. 863 — 1063, Sofia, 1965; *Magna Moravia,* Praga, 1965; KupiXXci) *tcai* Me-9-oSiCp... *(Lui Chirii şi Metodie, volum festiv cu prilejul celei de a 1100-a aniversări),* I —II, Salonic, 1966—1968 (partea a doua cuprinde şi articole ale slaviştilor şi bizantiniştilor români D. P. Bogdan, Mihail Dan, Tr. Ionescu-Nişcov, E. Turdeanu, Ion Pătruţ ş.a.); *KoHcman-muH-Kupu.t &u.iocoff>.* K)6MneeH C6OPHHK..., Sofia, 1969; *KoHcman-muH-Kupu.i 0iuoco0.* floKJianH OT CHMno3HyMaSofia, 1971.

[2] Vezi V. SI. Kiselkov, KHPHJIOMCTOAHCBCKIUIT KynT B BmrapHa, în XHJiJwa H CTO roflHHH..., p. 339 — 358.

şi civil al cetăţii) — Constantin în anul 827, iar Metodie cu cîţiva ani mai înainte — , cei doi fraţi şi-au însuşit încă din copilărie atît limba slavă, de la părinţii lor (cel puţin mama trebuie să fi fost slavă), cît şi cea greacă, pe care au invăţat-o în oraşul natal şi mai tîrziu la Constantinopol şi în alte centre ale imperiului. Constantin, în special, s-a distins încă din adolescenţă printr-o pasiune neobişnuită pentru studiu, căci, după cum relatează *Viaţa* lui (scrisă de unul din ucenici, desigur sub supravegherea lui Metodie, curînd după anul 869), venind la Şcoala superioară din Constantinopol şi „deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte ştiinţe. Şi a învăţat pe Homer şi geometria la Leon (Matematicul — *n.n.),* iar la Fotie (viitorul patriarh — *n.n.)* dialectica şi toate ştiinţele filozofice; pe deasupra, retorica şi aritmetica, astronomia şi muzica şi toate celelalte iscusinţe elineşti. Şi pe toate aceste ştiinţe le-a învăţat atît de bine, încît parcă ar fi învăţat numai una din ele"[1]

După încheierea studiilor, Constantin intră în cinul preoţesc şi devine bibliotecar al celei mai mari biserici constantinopolitane, Sfînta Sofia, de pe lîngă Patriarhie, iar apoi profesor la şcoala în care el însuşi învăţase. Curînd însă, la vîrsta de 24 de ani, este trimis într-o misiune religioasă la arabi, în califatul Bagdad (a. 851), iar apoi, împreună cu fratele său Metodie — ce fusese un timp guvernator al unei provincii slave din Imperiul Bizantin, iar ulterior se călugărise — la hazari, în oraşul Cherson (în Crimeea de astăzi), în jurul anului 860. Este posibil ca, la întoarcere, cei doi fraţi să se fi preocupat de răspîndirea creştinismului printre slavii din Imperiul Bizantin, de alcătuirea alfabetului slav şi de traducerea primelor cărţi de cult din greceşte, căci numai aşa se explică de ce, peste doi ani, în 862, cînd soseşte la Constantinopol solia cneazului morav Rostislav, împăratul Mihail III împreună cu unchiul său Bardas s-au adresat pentru îndeplinirea misiunii tocmai lui Constantin şi lui Metodie.

Iată cum redă acest moment *Viaţa lui Metodie* (scrisă după moartea lui de unul din ucenici, în strînsă dependenţă

[1] Traducerea, după ediţia lui T. Lehr-Splawinski, ***Zywoty Konstantyna i Metodego,*** Poznan, 1959: ***Viaţa lui Constantin Filozoful,*** cap. IV, p. 11, şi după manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), f. 127b.

de cea a lui Constantin-Chiril): „S-a întîmplat ca, în zilele acelea, Rostislav, cneazul slav, împreună cu Svatopluk, să trimită din Moravia la împăratul Mihail (o solie — *n.n.),* spunînd astfel:«(...) Au venit la noi mulți învățători creştini din Italia, din Grecia şi din Germania, învățîndu-se în felurite chipuri. Dar noi, slavii, sîntem un popor simplu şi nu avem pe nimeni care să ne îndrepte pe drumul adevărului şi să ne arate înțelepciunea. Trimite-ne, dar, stăpîne, un astfel de bărbat, care să ne lămurească tot adevărul.» Atunci împăratul Mihail zise către filozoful Constantin: «Auzi, filozofule, aceste cuvinte? Nimeni altul nu poate face acest lucru în afară de tine (...) Ia pe fratele tău, egumenul Metodie, şi du-te! Căci voi doi sînteți din Salonic, iar toți tesalonicenii vorbesc curat limba slavă»

Cei doi frați se îndreaptă în scurt timp spre Moravia, unde ajung în anul 863, după ce Constantin, care avea 36 de ani, alcătuise alfabetul slav şi începuse traducerea Evangheliei. Este evident că această acțiune, cu totul nouă la popoarele slave, nu putea fi realizată în mai puțin de un an, deşi cele două *Vieți,* citate mai sus, nu ne dau informații mai precise în acest sens. Unele detalii le aflăm însă în cunoscuta apologie a scrierii slave, intitulată *Despre litere* şi aparținînd călugărului Hrabr (începutul sec. al X-lea): „Dacă vei întreba pe cărturarii slavi, zicînd: «Cine v-a făcut literele sau cine v-a tălmăcit cărțile?», toți ştiu şi, răspunzînd, vor zice: «Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chirii, ne-a făcut literele şi a tălmăcit cărțile, împreună cu Metodie, fratele său; căci sînt încă în viață cei ce i-au văzut» (Hrabr scrie pe la anul 924, — *n.n.).* Şi dacă-ivei întreba: «în ce timp?», ei ştiu şi vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, a lui Boris, cneazul bulgar, a lui Rastiț (Rostislav) moravanul şi a lui Koțel, cneazul curții de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6393" (adică 863 e.n.)[2].

Hrabr nu spune ce alfabet a creat Constantin-Chiril, însă majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord că acesta a fost

[1] Ediția citată: ***Viața lui Metodie,*** cap. V, p. 107.

[4] Traducem după manuscrisul slavo-român aflat în Biblioteca Academiei de ştiințe a R. S. S. Ucrainene (fondul Bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, nr. 116) şi reprodus de profesorul bulgar K. Kuev în cartea sa HepHopmeu. Xpa6i>p, Sofia, 1967, p. 213—217.

alfabetul numit în ştiinţă glagolitic, păstrat în cele mai vechi manuscrise slave şi utilizat ulterior numai în Croaţia. Modelele pe care le-a avut în faţă marele cărturar slav au fost şi sînt încă disputate, dar credem că opinia potrivit căreia Constantin a stilizat literele greceşti minuscule, adăugîndu-le unele litere din alfabetele orientale (de exemplu, din cel ebraic-samaritean) şi altele create de el însuşi, pe baza unor simboluri grafice creştine, pentru a reda sunetele specifice slave, este cea mai apropiată de adevăr Ulterior, ucenicii lui Chirii şi Metodie, care şi-au desfăşurat activitatea la Preslav, în răsăritul Bulgariei, la sfîrşitul sec. al IX-lea şi începutul sec. al X-lea, au adaptat alfabetul majuscul grecesc pentru scrierea slavă, adăugîndu-i unele litere noi, preluate sau modificate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet, mai simplu şi mai comod, răspîndindu-se rapid, a căpătat, cu timpul, numele de „chirilic", întrucit cel vechi, cu adevărat creat de Chirii, căzuse în desuetudine în cea mai mare parte a ţărilor slave.

Pentru această activitate a sa de creator a unui nou alfabet, adecvat unei limbi ce nu mai fusese pînă atunci fixată în scris, ca şi prin traducerea de o mare exactitate şi elevaţie artistică a principalelor cărţi de cult greceşti, Constantin-Chiril, urmat de fratele său Metodie, este considerat, pe bună dreptate, primul filolog slav.

în esenţă, se admite că în cei aproape patru ani cît au stat în Moravia, pregătind ucenici pentru propagarea creştinismului în limba slavă veche, Constantin şi Metodie au tradus *Evangheliarul* şi apoi integral *Tetraevanghelul, Apostolul, Liturghia, Psaltirea* şi alte cărţi bisericeşti. După moartea lui Chirii, Metodie a continuat cu ucenicii săi să traducă *Vechiul Testament, Nomocanonul (Pravila),* predici, culegeri de rugăciuni şi alte texte necesare cultului creştin. Toate acestea nu s-au păstrat în manuscrisele originale şi nici măcar în copii apropiate în timp, ci în manuscrise datînd de la sfîrşitul sec. al X-lea şi din secolul al Xl-lea, iar altele chiar de mai tîrziu. Astfel, printre cele mai vechi manuscrise slave glagolitice se numără: *Foile* sau *Missalul de la Kiev*

[1] Vezi: I. Taylor, ***The Alphabel,*** II, Londra, 1883, p. 201-207; I. V. Jagic, rjiaroJiHnecKoe **IIHCBMO**, St. Pb., 1911; V. Kiparsky, O npo-HcxoxofleHHH rJiaroJiHUM, în voi. KnmueHT OxpnflCKH, Sofia, 1968, p. 91—97.

(sec. al X-lea), care reprezintă un fragment de traducere din limba latină a unei liturghii *(missa); Tetravanghelele* de la mănăstirile Zograf şi Sfînta Măria (Muntele Athos); *Evangheliarul lui Assemani* sau *de la Vatican; Psaltirea* şi *Molitvenicul de la Sinai, Codicele* de predici *Clozianus* şi altele (toate din sec. al Xl-lea). Printre textele scrise cu alfabet chirilic, derivînd din tradiția marilor cărturari şi a ucenicilor lor imediați, cele mai vechi sînt *Evangheliarul lui Sava, Codicele* de minee, legende şi predici *de la Suprasl* (Polonia), *Apostolul de la Enina* (Bulgaria) şi alte manuscrise fragmentare din sec. al Xl-lea.

Din fericire, vechimea scrierii chirilice este confirmată de cîteva inscripții de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al X-lea, datate sau cu elemente de datare, descoperite în Bulgaria, în Macedonia şi pe teritoriul țării noastre, ca dovadă a pătrunderii timpurii a noii culturi scrise în aceste regiuni. Acestea sînt *Inscripția dobrogeană de la Mircea Vodă,* cea mai veche datată dintre toate cele cunoscute pînă acum (a. 943) şi păstrată la Muzeul arheologic din Bucureşti[1]; *Inscripția lui Mostici* de la Preslav (databilă între anii 927—969), *Inscripția țarului Samuil* din Macedonia (a. 993), grupul de *Inscripții chirilice de la Murfatlar* (Dobrogea), atribuite de cercetători (prof. D. P. Bogdan[2] şi autorul acestor rînduri) sfîrşitului secolului al X-lea, şi altele.

Revenind la activitatea celor doi frați cărturari, vom reaminti că, pentru a-şi întări autoritatea şi a căpăta confirmarea acțiunii întreprinse, ei s-au îndreptat, împreună cu ucenicii lor, după o şedere în Moravia de aproape patru ani, spre Roma, unde fuseseră chemați de papa Nicolae I, ca urmare a intervențiilor clerului german. în drum, trecînd prin Pannonia de apus, ei se opresc pentru puțin timp la cneazul sloven Koțel, care-i primeşte cu multă cinste, dîndu-le la învățătură cincizeci de ucenici. în continuare, Constantin şi Metodie trec prin Veneția, unde, în cadrul unei dispute cu teologii locali, Constantin Filozoful apără dreptul slavilor,

[1] D. P. Bogdan, flo6pyflwaHCKa« Haflnn«, 943r., în ***Romanoslavica,*** I, 1958, p. 88-104; ***Istoria României,*** voi. II, Bucureşti, Ed. Acad., 1962, p. 38.

[2] Vezi: Damian P. Bogdan, ***Grafitele de la Basarabi,*** în ***Analele Universității Bucureşti,*** Seria Şt. sociale, Istorie, IX, 1960, nr. 16, p. 31—41.

ca şi al tuturor popoarelor, de a avea o cultură în limba proprie. Merită să reproducem, în cîteva cuvinte, argumentarea lui, căci, bazîndu-se pe bunul simț, pe date istorice şi pe texte ecleziastice chiar, aceasta va fi reluată peste cîteva secole de cărturarii români, în frunte cu Coresi, care au tradus din slavonă în română cărțile de cult, punînd temelia culturii în limba națională. Folosim aici o veche traducere românească, prescurtată, tipărită în anul 1813: „însă sfinții învățători slaveneşti au răspuns unora ca acelora: întocmai Dumnezeu ploaă preste toți şi răsare lumina soarelui. Şi grăiaşte şi David: «Toată suflarea să laude pre Domnul! (...)» De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească (să laude — *n.n.)* pre Domnul

Ajunşi la Roma, la sfîrşitul anului 867, cei doi frați şi ucenicii lor sînt primiți de noul papă, Adrian II, care, după un timp, recunoaşte în mod oficial liturghia slavă şi dreptul slavilor din Moravia şi Pannonia de a avea episcop şi preoții lor. Dar conducătorul acestei misiuni, Constantin Filozoful, obosit şi bolnav, moare aici la Roma, fiind în vîrstă de 42 de ani, la 14 februarie 869, după ce cu puțin timp înainte îşi luase schima monahală şi numele de Chirii. El lasă fratelui său mai mare misiunea de a continua opera începută: „Iată, frate, am tras amîndoi la aceeaşi brazdă, iar eu acum cad pe ogor, sfîrşindu-si zilele. Ştiu că tu iubeşti mult muntele (Olimp, în Asia Mică, unde Metodie se aflase în mănăstire — *n.n.),* dar pentru el nu lăsa învățătura noastră, căci prin ea mai multă mîntuire vei avea."[2]

Această acțiune îndrăzneață, care trecea peste canoanele existente ale Europei medievale, avea să întîmpine în continuare mari greutăți. La insistențele lui Koțel, Metodie şi ucenicii săi capătă învoirea să-şi continue activitatea în Pannonia, el însuşi fiind sfințit în anul 870. Aceasta a atras adversitatea clerului german, care reuşeşte să-1 facă prizonier şi să-1 întemnițeze în Bavaria, timp de doi ani şi jumătate. Eliberat în anul 873, la porunca papei Ioan VIII, Metodie se îndreaptă spre Moravia, unde urmaşul lui Rostislav, Svatopluk, îşi schimbase a doua oară orientarea politică, pînă atunci favo-

[1] ***Viețile Sfinților din luna lui mai,*** Mănăstirea Neamțului, 1813, ***i.*** 117b.

[2] ***Viața lui Metodie,*** ed. cit., cap. VII, p. 109.

rabilă germanilor, şi era acum interesat în întărirea independenţei politice şi culturale a ţării sale. Metodie devine arhiepiscop al Marii Moravii, cu reşedinţa la Velehrad, şi desfăşoară timp de mai mulţi ani o intensă activitate religioasă şi culturală. In anul 881 merge pentru scurt timp la Constantinopol, unde este bine primit de împărat şi patriarh, dar, reîntors în Moravia, este nevoit să lupte din nou împotriva episcopilor germani şi a lui Svatopluk însuşi. După moartea sa, la 6 aprilie 885, ucenicii săi au fost alungaţi din Moravia, iar Gorazd, ce fusese lăsat drept urmaş, ucis. Climent, Naum şi Anghelarie îşi găsesc adăpost în Bulgaria cneazului Boris-Mihail, care adoptase în mod oficial creştinismul în anul 865. Alţii au ajuns în Croaţia, iar unii chiar „în Dacia", după cum spune legenda consemnată în *Cea de-a doua viaţă a lui Naum,* scrisă după prima jumătate a sec. al X-lea[1].

Cît priveşte scrierile originale rămase de la cei doi fraţi misionari, în special de la Constantin-Chril, dispariţia manuscriselor originale face ca ele să nu fi fost identificate în întregime cu toată siguranţa, deşi copii mai noi, cuprinzînd diverse texte, îl indică drept autor pe el (dar numele de Constantin a fost purtat curînd după aceea de Constantin Preslavski, unul din ucenicii celor doi fraţi, iar mai tîrziu, în sec. al XlV-lea — al XV-lea, de Constantin Kosteneţki, ceea ce a putut provoca confuzii la copiştii ulteriori). Cu toate acestea, cîteva identificări sînt sigure sau aproape sigure. Astfel, în unele manuscrise slavone tîrzii, s-a păstrat un *Cuvînt la aducerea moaştelor preaslăvitului Clement* (fost papă al Romei), „descoperite" de-Constantin-Chiril şi Metodie la Cherson şi aduse de ei apoi la Roma. Autenticitatea acestei scrieri, redactată de Chirii în greacă şi tradusă apoi de ucenici în slava veche, este confirmată de scrisoarea lui Anastasie Bibliotecarul către Gauderich de Velletri (curînd după moartea dascălului slav), în care Anastasie vorbeşte despre trei scrieri ale acestuia (istoria descoperirii moaştelor, cuvîntul de laudă şi un imn în versuri) ce au fost contopite apoi în una singură, aşa cum au păstrat-o manuscrisele slavone. Pe de altă parte, *Viaţa*

[1] „De asemenea unii s-au răspîndit prin Moesia, iar alţii prin Dalmaţia şi Dacia, şi au înmulţit cuvîntul lui Dumnezeu pretutindeni însutit." (Vezi Iordan Ivanov, BwirapcKH crapHHH H3 MaKefloHHH, ed. a Il-a, Sofia, 1931, p. 313.)

lui Constantin Filozoful cuprinde atît de multe detalii şi relatări ale cuvîntărilor şi disputelor lui Constantin-Chiril, încît se poate presupune că la redactarea ei s-au folosit unele texte scrise de el însuşi, care se dovedise un mare orator şi un pasionat apărător al cauzei căreia i se dedicase. In acest sens, pot fi identificate disputele cu fostul patriarh iconoclast Ioan VII Gramaticul (expusă în cap. V), cu sarazinii (cap.VI), cu hazarii (cap. X) şi cuvîntul de apărare a scrierii şi culturii slave la Veneţia (cap. XVI), ce a inspirat, desigur, mai tîrziu pe Hrabr.

Lui Metodie îi aparţine, desigur, *Canonul sfintului Dimitrie din Salonic,* păstrat în cdpii din secolele al Xl-lea—al XII-lea, despre care se face menţiune în *Viaţa* sa, fiind compus în ultimii ani ai activităţii cu prilejul încheierii traducerii *Bibliei,* după mărturia acestei *Vieţi,* exact la 26 octombrie, ziua de sărbătorire a compatriotului şi premergătorului lor. In mare măsură, de asemenea, lui Metodie i se datoreşte *Viaţa lui Constantin Filozoful,* izvorîtă din necesitatea de a perpetua memoria fratelui iniţiator al scrierii şi culturii slave, operă a cărei istoricitate este în afară de orice îndoială, ca şi cea scrisă de uceniciilor apropiaţi în memoria sa (*Viaţa lui Metodie).*

Aceste scrieri originale şi, probabil, altele, a căror paternitate e discutată, vin să se adauge activităţii de traducere a cărţilor de cult greceşti în limba slavă veche, activitate care a pus nu numai bazele unei noi literaturi, ci şi unei limbi literare, ce — în forme evoluate de-a lungul timpului — a avut un rol deosebit în Europa sudică şi răsăriteană în decurs de mai multe secole.

Nu este locul să prezentăm aici evoluţia ulterioară a culturii slave in Bulgaria, apoi în Croaţia, Serbia şi Rusia, unde s-au răspîndit ucenicii celor doi mari fraţi cărturari. Este suficient să spunem doar că, în Bulgaria, epoca ţarului Simeon (893—927) şi cea imediat următoare sînt considerate secolul de aur al literaturii vechi slave sau vechi bulgare. De atunci, probabil, şi poate chiar din epoca chirilo-metodiană datează şi răspîndirea, la început sporadică, iar apoi mai intensă, a scrierii slave şi a literaturii bizantino-slave la nordul Dunării, pe teritoriul formaţiilor prestatale româneşti şi, ulterior, în statele feudale Ţara Românească, Moldova şi Transilvania. Devenită limbă a cultului răsăritean, ortodox, alături de greaca bizantină, după ce mai înainte se folosise

pe teritoriul țării noastre latina (dovadă termenii de cult fundamentali de origine latină în limba română), slavona a îndeplinit la noi funcția pe care latina a avut-o în apusul şi în centrul Europei, la popoarele ce adoptaseră ritul apusean, catolic [1]. Adoptarea ei ca limbă a cultului şi, mai larg, a culturii scrise nu se datoreşte vreunei presiuni politice sau religioase — căci Patriarhia din Constantinopol, care a confirmat in secolul al XlV-lea primii mitropoliți ai Țării Româneşti şî Moldovei independente, putea impune limba greacă —, ci vecinătății cu țările slave, creării unei tradiții a limbii slavone, considerată acum ea însăşi „sfîntă", alături de latină, greacă şi ebraică. Această limbă de cultură n-a ajuns niciodată să fie însuşită la noi de pături largi ale populației, fiind doar un apanaj al clerului şi al cancelariilor domneşti, în care mai ales rațiuni dictate de relațiile externe impuneau folosirea unei limbi diplomatice înțelese de vecini — şi aceasta era tocmai slavona, continuatoarea limbii lui Chirii şi Metodie, folosită şi înțeleasă atît în Bulgaria, cît şi în Serbia, Croația, Rusia, Ucraina, Bielorusia, Polonia şi chiar într-o țară neslavă ca Lituania. (Cancelariile Ungariei şi Transilvaniei foloseau de asemenea slavona în corespondența cu țările slave şi cu țările noastre.)

Textele scrise în limba slavonă la noi, copii şi originale, ce ni s-au păstrat din secolul al XlII-lea pînă în al XVII-lea (şi chiar mai tîrziu) sînt destul de numeroase, reprezentînd: scrieri religioase juridice, istorice, beletristice, filologice (aproape 800 de manuscrise slavo-române se păstrează numai la Biblioteca Academiei, iar cîteva sute, în alte biblioteci din țară şi din străinătate), apoi inscripții, corespondență şi acte diplomatice externe, acte şi scrisori interne (numărul documentelor slavo-române se ridică la circa 7 000), însemnări pe manuscrise etc. Trebuie subliniat că începuturile literaturii române vechi originale, care datează din epoca lui Alexandru cel Bun şi Mircea cel Bătrîn, sînt tocmai în această limbă de cultură medievală, în care s-au scris în secolele al XV-lea şi al XVI-lea opere ce constituie o mîndrie a trecutului nostru: *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei,* redactat în cea mai mare parte în timpul

[1] Vezi Gh. I. Moisescu, Şt. Lupşa şi Al. Filipaşcu, ***Istoria bisericii române,*** voi. I, Bucureşti, 1957, p. 36 — 106.

lui Ştefan cel Mare, şi variantele acestuia — *Letopisețul de la Putna,* în limba slavonă, iar în transpuneri străine, *Cronicile moldo-germană, moldo-rusâ* şi *moldo-polonă*; cronicile înflorate artistic ale lui *Macarie, Eftimie* şi *Azarie,* care acoperă aproape întreg secolul al XVI-lea moldav, *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* culme a literaturii în limba slavonă în întreg sudul şi estul Europei; *Letopisețul Țării Româneşti* din sec. al XVI-lea, pierdut în forma originală, slavonă, dar păstrat în transpunerea românească din *Letopisețul Cantacuzinesc* din sec. al XVII-lea, şi altele. Nu vom omite, cu acest prilej, a menționa, nici rolul jucat de tipografiile din Țările Române, începînd cu anul 1508, în răspîndirea la noi şi în țările vecine a cărților tipărite în limba slavonă, al căror număr pentru secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi, parțial, al XVIII-lea se ridică la peste 100[1].

[1] Din bibliografia bogată asupra culturii şi literaturii române vechi în limba slavonă, menționăm cîteva lucrări de sinteză: Ioan Bogdan, ***Scrieri alese,*** cu un cuvînt înainte de Emil Petrovici, ediție îngrijită, studiu şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1968; Ilie Bărbulescu, ***Curentele literare la români fn perioada slavonismului cultural.*** Bucureşti, 1928; N. Cartojan, ***Istoria literaturii române vechi,*** voi. I, Bucureşti, 1940; Tr. Ionescu-Nişcov, ***Tradiția chirilo-metodiană în istoria slavilor apuseni,*** Buc, 1941; Şt. Ciobanu, ***Istoria literaturii române vechi,*** voi. I, Bucureşti, 1947; Gr. Nandriş, ***The Beginnings of slavonie culture in the Roumanian countries,*** în ***Slavonie Review,*** 63, 1946, p. 160—171; D. P. Bogdan, ***Din paleografia slavo-română*** şi ***Diplomatica slavo-română,*** extrase din ***Documente privind istoria României,*** Introducere, voi. I şi II, Bucureşti, Ed. Acad., 1956; P. Olteanu, ***Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureş,*** în ***Romanoslavica*** I 1958, p. 169—197; E. Turdeanu, ***Les Principautes Roumaines et les Slaves du Sud: Rapports litte'raires et religieux*** (Sud-Ost Institut Miinchen), Munchen, 1959; Al. Pini, ***Istoria literaturii române. Perioada veche,*** ed. a III-a, Bucureşti, E.D.P., 1970; P. P. Panaitescu, ХараКТерНВіе lepTM CJiaBHHO-pyMbiHCKOfi: jiHTepaTypM, în ***Romanoslavica,*** IX, 1963, p. 267 — 290; ***Istoria literaturii române,*** voi. I, Bucureşti, 1964; ed. a Il-a, 1970 (Capitolul despre cultura şi literatura română veche în limba slavonă, sec. al XV-lea — al XVI-lea, este scris în cea mai mare parte de P. P. Panaitescu; vezi completările bibliografice în recenzia lui Dan Zamfirescu, publicată In ***Luceafărul,*** an. XIII, nr. 26 (426), 27 iunie 1970, p. 1,7, şi nr. 27 (427), 4 iulie 1970, p. 7; P.P. Panaitescu, ***începuturile şi biruința scrisului în limba română,*** Bucureşti, Ed. Academiei, 1965; Dan Zamfirescu, ***Studii şi articole de literatură română veche,*** Bucureşti, 1967; P. P. Panaitescu, ***Introducere la istoria culturii româneşti,*** Bucureşti, 1969; ***Literatura română veche (1402—1647),*** voi. I—II, Introducere, ediție îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, „Lyceum", 1969; George Ivaşcu, ***Istoria literaturii române,*** voi. I, Bucureşti, Ed. Ştiințifică, 1969.

Fără îndoială, toate acestea sînt bine cunoscute, dar le-am amintit aici pentru a sublinia că, în virtutea unor condiții istorice şi culturale specifice, Țările Române au participat şi ele la dezvoltarea tradiției chirilo-metodiene. Mai mult, fondurile de manuscrise şi tipărituri vechi slavo-române şi româneşti ne-au păstrat numeroase mărturii ale faptului că scrierile consacrate vieții şi activității lui Constantin-Chiril şi ale fratelui său Metodie s-au bucurat de o răspîndire apreciabilă printre vechii cărturari români, în c6pii ce ocupă un loc însemnat în tradiția culturii slavone.[1]

Unele din copiile româneşti ale acestor scrieri sînt cunoscute în literatura ştiințifică mai de mult şi au fost publicate, altele sînt mai puțin cunoscute sau au fost semnalate abia in ultimul timp; în sfîrşit, altele au rămas necunoscute pînă acum cercetătorilor. Niciodată însă ele n-au constituit obiectul unei prezentări de ansamblu, pentru a se vedea contribuția vechilor cărturari români la păstrarea şi răspîndirea scrierilor consacrate vieții şi activității celor doi frați cărturari, la perpetuarea memoriei lor în rîndurile cititorilor din țările sud-estului şi răsăritului european.

Din informațiile de care dispunem astăzi, rezultă că in Țările Române au fost copiate şi au circulat patru variante ale *Vieții lui Constantin-Chiril Filozoful*—cea completă, cea scurtă, sinaxarul sau prologul şi o „pomenire" — , cronografii bizantino-slave cuprinzînd ştiri despre Chirii, tratatul *Despre litere* al călugărului Hrabr şi alte scrieri similare.

Iată care sînt aceste scrieri, manuscrisele şi tipăriturile româneşti (sau păstrate în țara noastră) în care se găsesc ele:

1. *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă). Pînă astăzi au fost identificate 59 de copii ale acestei însemnate scrieri despre viața lui Constantin-Chiril, compusă curînd după moartea lui (a.869), probabil de unul din ucenicii săi,

[1] După JU. G. Poprujenko şi St. Romanscki (BH6jiHorparJ)CKH npe-rjiefl na cuaBHHCKHTe KHPHJICKH IOTOHHHUH 3a xuBOTa H fleftHOcrra Ha KnpHJia H MeTOflHH. Sofia, 1935), o nouă listă a tuturor acestor scrieri după copiile cunoscute plnă în ultima vreme a dat B. St. Anghelov, în GnaBHHCKH H3Bopn 3a KHPHJI H MeTOAHâ (AipHcaBHa EnSjiHOTeKa «BacHJi KonapoB» LKHPHJI H Mero.HHft']. „H3BecTHJi3a 1955 r.", Sofia, 1958, p. 179-215).

printre care cercetătorii indică în primul rînd pe Climent[1], sub directa supraveghere a lui Metodie. Aceste c6pii se repartizează de-a lungul a cinci secole, din al XV-lea pînă în al XlX-lea[2]. Editată de mai multe ori după diverse manuscrise dintre cele mai vechi, uneori în formă reconstituită, această scriere continuă şi astăzi să stea în atenţia filologilor-editori ai textelor chirilo-metodiene[3].

Printre cele mai vechi şi mai importante c6pii din sec. al XV-lea (cinci cdpii) şi al XVI-lea (trei copii)[4], una se află în manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (BAR), manuscris provenit (în 1900) de la mănăstirea Neamţ (unde avea nr. 33)[5]. Manuscrisul (hîrtie, 430 f.) este un sbornic miscellaneu, format din şase părţi, provenite din secolele al XV-lea, al XVI-lea şi al

[1] Vezi, acum în urmă: K. Mecev, KT>M Bbnpoca 3a aBTopcTBcro Ha npocrpaHHHTe JKHTHH Ha KnpHJi H MeTOflHH, în „HaBecTiui Ha HHCTHTy-Ta 3a nHTepaTypa" (EAH), KH. XVI. Sofia, 1965, p. 105-124; E. Gheorghiev, CiCToaHHe Ha HayiHaTa npo6neMaTHKa OKOJIO JiHHHOCTTa Ha KjiHMeHT OxpHflCKH, în voi- KnHMeHT OxpHflCKH, Sofia, 1968, p. 50—61.

[2] Vezi B. St. Anghelov, CnaBaHCKH H3BopH..., p. 181—185; HcTopaa Ha 6inrapcKaTa nHTepaTypa, **I,** Sofia, 1962, p.31—76 (bibliografia la p. 427—428); Iv. Duicev, KT>M TBjncyBaHeTo Ha npocTpaHHHTe ÎKHTHH Ha KnpHJia H MeTOflHa, in XHJiwa **H CTO** roflHHH cnaBHHCKa UHCMeHocT. 863 — 1963. C6op-**HHK** B HecT Ha KjipHJi **H** MeTOflHH, Sofia, 1963, p. 93.

[3] Cf. principalele ediţii din sec. al XX-lea: F. Pastrnek, ***Dejiny slovanskych apoătohX Cyrilla a Methoda, s rozboretn a otiskem hlavnich prament't,*** Praga, 1902; A. Teodorov-Balan, KnpHJl **H** MeTOflH, I-II, Sofia, 1920-1934, P. Lavrov, KnpHJio Ta MeTOflift **B flaBHbo**-cnoBHHCbKOMy nncLMeHCTBi; Kiev, 1928; ***Idem,*** MaTepHanu no HCTOPHH B03HHKHOBeHHH flpeBHeaniefi CJiaBHHCKOH rracbMeHHOCTH, Leningrad, 1930; T. Lehr-Splawiriski, ***Zywoty Konstantyna i Metodego (obszerne),*** Poznan, 1959; Fr. Grivec-Fr. Tomăic, ***Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes*** („Radovi Staroslavenskog Instituta", knjiga 4), Zagreb, 1960; ***Sandi Cyrillus et Methodius. Vita et opera,*** Praga, 1963 ; A. Vaillant, ***Textes vieu.v-slaves,*** I — II, Paris, 1968.

[4] Vezi P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, XpHCTOMaTHH **no CTa**-po-6tJirapcKa nHTepaTypa, ed. a H-a, Sofia, 1961, p. 104.

[5] Vezi descrierea la: A. I. Iaţimirski, CnaBsiHCKHe H pyccKHe pyKo-HHCH pyMMHCKHX 6H6JIHOT6K (C6opHHK OP^IC, t. 79),St.Pb., 1905, nr. 66 (33), p. 704—715; P. P. Panaitescu, ***Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.,*** voi. I, Bucureşti, 1959, p. 163—168; B. Anghelov, CnaBHHCKH H3BopH..., p. 183 (nr. 31). Ku am putut identifica însă o copie din sec. al XlX-lea după un manuscris din sec. al XVII-lea a acestei scrieri, citată de B. Anghelov la p. 185 (nr. 54) după ***op. cit.*** a lui Iaţimirski, p. 743 (la această pagină se află, în realitate, o altă scriere, şi nici indicele nu trimite la vreo copie de acest fel; probabil, ea este menţionată într-o altă lucrare a lui Iaţimirski).

XVII-lea^ dintre a°estea, partea a doua (ff. 125a—153a) cuprinde *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă), scrisă în sec. al XVI-lea, în redacția sîrbă[1].

Reproducem mai jos, pentru exemplificare, cîteva fragmente din diverse capitole[2];

ffl(c)n4 *i(p), Ai[3]

ILMUTH H JKHT'ft EAWEHaPO SMHTMia H4W&O K0H[c]T4HTHKk[4] $H/toco$a, npkKaro HacTasHHKa C/IOKIHCKOV K3KIK8.

EA(C)KH WM6[5].

I. EK AM(C)THKK H lufAPt o?KHA<y*f noKaJHTf MÂMKCKO, A<> KKIUJJ KCH cn(c)fHH EKJAH H KK pa38(A\) HCTHHHKIH tipHUMH—HE JfOlUET EO C*hit(pKTH rptUJHHKOV, llk IIOK44HTiO H JKHKOTS, H *HiHttiW* npH-A05KHTK Ha 3AOE^" — HK Ht OCT^KAlaf(T) «JAia pOA<» U>(T)|14CTH OCAaEAKH'ff(/H) H KT» ChKrt43Hk HEnpTiaHHHHHg nplHTH H nOPKJGHgTH, HK Ha KaiaîK(A)o[6] AtTa H Kpt/HtHdHi nptcTaf(T) BAP(A)TK TKOPE Ha(A\) <HHOPO, QKO HcnphBa *A&iKt* H A« Hiiia, nATpTapXH JKE np-h&tE H IVÎ^H H no TfejfK np(o)p(o)KKi H[7] no CH(X^) an(c)/w H /H(«J)HHKKI, npaEEAHKI/HH /HOyiKH H OymiTEjIH, H3BHP4E H()f) IV(T) /HHOPO/HAKKH4-PO JKHTTa «PO [...] (f. 125 a, r. 1—18).

[1] A. I. Iațimirski dă pentru tot sbornicul sec. al XV-lea—al XVI-lea; Panaitescu dă pentru această parte sec. al XVI-lea (p. 153; lap. 168, greșeală de tipar: sec. al XVIII-lea, în loc de al XVI-lea). Locul scrierii nu se cunoaște. Partea I însă a fost scrisă în redacția sîrbă de călugărul Antonie, în 1624, la mănăstirea *Si.* Pavel de la Muntele Athos. Iațimirski a reprodus două mici fragmente din *Viața lui Constantin Filozoful* în GnaBHHcKHe H pyccKHe pytconHCH p. 705—706; MenKHe TeKCTM H 3aM€TKH no cTapHHHOH cJiaBHHcKoH H pyccicoH jiHTepaType. XXI—XL, St. Pb., 1902 (extras din MOP.HC, V, 1900), p. 105, nota 2.

[2] Textul este foarte apropiat de cel reprodus de Fr. Grivec și Fr. Tomăid *(op. cit.,* p. 95—143) după manuscrisul de la Hilandar din sec. al XVII-lea (Hil.). Indicăm în note variantele pe care le prezintă acesta, iar în unele cazuri vom semnala și coincidențele sau diferențele față de alte manuscrise, după ediția celor doi autori și a lui T. Lehr-Splawinski. Adoptăm împărțirea pa capitole stabilită de editorii moderni. Aici și în continuare, în transcrierea textelor coborîm în rînd literele suprascrise, între paranteze rotunde, dar nu întregim prescurtările care sînt ușor de înțeles, renunțăm la semnele diacritice (de cele mai multe ori fără valoare) și adoptăm punctuația modernă.

[3] Indicarea lunii și zilei lipsește în Hil. (La Lehr-Spl. există).

[4] KOHCTJHTHH* (Lehr-Spl. KOHCTAHTHHA).

[5] EAIT-OCAOBH (Lehr-Spl: ~ OTV«).

[6] KiujKAi (Lehr-Spl: maw.ve).

[7] *A.*

II. BTW GoaoyHCu,t rp^Ab Kb Aioy?Kk HtKki[1], A°KPOPO(A)».K H EordTh, HAUHE(AI) *ft-hRK,* nptAPMO cdHh APdrdpcKkiH[2] [sic!] no(A) CTp<ITHrO/Mk. E t K(EÂrOBbpHk, Cfcjf pdHiaf B « 3dnOKt AH EÎKTS HCIMkHk, HKO*S HHor(A)<i IwKk. JKHBKI }Kf CK noAP8*Vi(/«) CBOH(JM) H POAH .3. IVTPOM|(T), IV(T) *HH(X)xt* EtUlf MAdA^HUIIH Cf(A)/MkI, KoCTdH-THHh $HAOCO$k, HdCTdBHHKk H 0\'MHTMK HdUJk [. . .] (f. 125b, r. 7—15).

IV. *6r(fi,)i Xf* npi'HAf KT» ItpHrp<i(A)v, BTWA<IUI« tro o\-MHTirtK(/M), A<I *Ct* OyMHTk. H BFw TpTH A\(C)U,H HdBHKk rpdAiaTHKIW H npoMdd « KTk OyqEHYd. H HdOyMH « £>AIYp8 H rWAlHTpTH Oy AkBd H «V $OTb A^HU/b [»i«!][3] H BCt/Mk $HAOCO$HHCKKI(AI) 0\'MIHÎS(/M), KT» CH/M K(H PHTOpHKiH H <ipH0k/MHTHKTH H 4CTP0HCHMTH H AUSCHKH(H) H BCt/Mk npOMYH(/tl) (AAHHCKkl(AI) *X8fl,0}KhCTB.o(M).* T<1KO}K(A)S H HdBkiMi BCI, raKo(«) EU tAHHO IV(T) HH(X") HJBKIKHSTH [• • •] (f. 127b, r.10—19).

XIV. £E(C)AEI|J8 cf o E3b $HAO(C)$8 ndKki AP*5r<i pbMk npHCnb H Tp8A>» Hf iWhHl'H np'hBklH(X'). PdCTHCAdB EO, AIopdBCKkl KH£Sh, ErOAIk OyCTHAIk, ChBbTk ChTBOpH CT» KHCSH CBOHAIH fl/Io-pdBAQHH H nocrtd KT» iţpio MHX'<IHA$, TAK: rt»A*('«) nordHCTBd *ct* w(T)BpkrUJH(/tO H no X'P(Vf<IHCKkI *Ct* 3dKOHk APIIKE>|JH(AI), 0\'MH" TEAia Hf HAUAMU TdKOBdrO *, HKE EH Hkl B"h CBOH K3klKk HCTOyw BbpS X'P(C)TV<IHCK8» CKd3dAk, A<) « EklUJe H HHkl CTpdHkl 3pfl|J(, I10(A)BHAH HdAlk. To nOCAH Hkl, KA(A)KO, fn(c)KOII<l H 0\'MHTIAia T<l-KOBdrO *, *w(r)* BdC EO Hd BCf CTpdHkl A^Epk 3dKOHk HCJfOAHTk. G"h-EpdB }K* CkEOpk U,pk H npH3Bd KoCTdHTHHd $HAo(c)$d, H CTwTBOpH CAkIUJdTH pbMk CT». H P((M): BtAI T(Tp$AH<l COyi|l*l, $HAOCO$f, Hk nOTpbEd K(c) TSEb *TAMQ* HTH," CM* EO ptMk H(AlOJKfTk | HHK HHKTO HdipdBHTH HKO(}K) Tkl. G0(T)Bbl|J<l }M if>HAO(c)4&k I H Tp8-AHk Ckl H EOAEHk Tb AO(A\) CT» *piflfiCTtto* HA*5 T4AIO, dl|J(HAtdlOTk KOyKKkl KTk K3kIKk CBOH- *TAĂ* }Kf U,pk KT» HKAI8'. A^A[K] ^"H H w(T)u[k A40H H HHHTH A\HOSTH HCKdBUJE TOTO, HtCO^'(T) OEpbAH, TO KdKO *iSk* A»Or8 TO OEpbCTH? *<l>HAQ(c)$ Kt* PS(M) TO KTO A10*{(T) *Hi* BOA8 KfCtAS nHCdTH H ipSTHMkCKO *HAU* CIEb OEptCTH? GD(T)-Bbi{j4 SA\8 naKki u,?k H cTk RapAoio H oyAio(Ai)[4] CBOH(AI): *mit*

[1] tenpi (Lehr-Spl.: fST<Pv var. H^K-WH).
[2] Lehr-Spl.: AP^rapkcKUH.
[3] AI* «fk (în alte msse: AH>AiKCHi;t, reconstr. AHIACKIHţe)
* T1K9IN.
* La fel (Lehr-Spf: orw/wk).

Tkl X'OIUUJH, TO AIOKETK TEKb A<<TH, HJKE H A<<TK KCb(Al) npOCEUJH(<tl) EfCcUlIltHTd H w(T)apK3afTK TAkKOyUJH(itt).

IUK(A) >K($HAOCO$K, no npKKOA\8 oKkmaio, na AIATKS ct H4AO?KH H C-K HHt/MH nOCntUlHHKhJ. El CKOpb }KE CE[1] EA\($) Eî 13KH, no-CASlliaf AtATKTi CKOH(X') paKK, H i&'it CAOJKH nHC/WHd H HaMETK KfCtA» nHcaTH Er(r)ACKoy: Hcnp-KKa[2] K-b CAORO, H CAOKO Kb oy Ea, H EK Kb CAOKO H npoMEE [...] (f. 145 b, r. 9—25, f. 146 a, r. 1—18).

XV. A°UJk(A)uJOy JKE E,H$ fflopaKKI CTv KEAHKOIO MKCTTW npYETK ErO PdCTHCAdKh H OyMEHHKKI CKKpaKK H CKA<i(c) H OytHTH. fiii CKOpb }KE KTkCh U,pKOKHKI MHXK npÎHAIk Hd>yMH K CyTPKHHU,H H MacoK^(At) H KE(M)PHTH H naK((q)pHHu,H H TaHHbH CASJKKb. H W(T)KPK-30UJE CE [no] np(o)pMhCKOAl8 CAOKECE oyiuEca rrtSX'Kl(X') H oycAKiiuaiiJE KHHJKHdd CAOKECa H K3KIK | I3CKHK Ekl(c) rO\THHKKl(X') [...] (f. 146b, r.18-25, f. 147a, r. 1).

XVI. [...] TopE Ka(A\), KHHtOMYE H $apHCEH HnOKpHTH (AHU,E-AibpH)[3] [...] (f. 149 a, r. 10-11).

XVIII. [...] H TaKO nOMH O rîT, Ckl ./MK.-A\d AbTO(A\), A\(c)u,a EKpapYa - A - HHAHKTa KTOPH W(T) c-k3AdHYa[4] MHpS .s. TKICSUJk H TpHCTa H .î. Ab(T)[5]. H nOKEAb dn(c)AHKh KCbAlk TpKKOMK, HJKE KbjfS KTv PlMlt, TdKOJKA* H PHA\AHHO(A\) | CK CKbUJa-MH CTvlllh(A)uiHA\H CE llbTH Hd(A) HHMK H CKTKOpHUJE[6] npOKOJK(A)E-HYE tMH, laKOJKf KKIIIJE CKTKOpHAH Cd/MOA\8 nanE. 6(JK) H CKTKOPH-UJE [...] (f.152a, r.21-25, f.152b, r.1-3).

[...] H TaKo ct paKoio K-KAOWHUJE H K-K rpoKK O AECHSIO CTpanS OATapa K-K U,PKKH CTVO KAH/M(HT<I. HAEWE HdMfuid asTE AlHOrO M»AECa EklKdTH, HJKE KHAbKUJE PHAIAI3HE KOAK CE npHAO>KH[llJE][7] CTrfH ErO H MKCTH, H HdnHCdlllf HKOH8 ErO Ha(A) rpOKOAIK H HdMfUie CKbTHTH HA(A) HHAI A»h H HOUJK, x*'^'V' npocAaKAiawiuaro

[1] în mss. greşeală a copistului: >«.

[2] Lehr-Spl.: HCK«HH.

[3] AHHiAitpH e scris deasupra cu altă cerneală, ulterior; Hil.: HIWKPHTH (In unele msse: AHU«AitpH).

[4] TS*PH (Lehr-Spl: cvrsepcHkn).

[5] în Hil. lipseşte, de asemenea ."3. (=7), care există în alte manuscri-se. Data exactă este .,sf»3. (6377 — 5508 = 869).

[6] La fel (Lehr.Spl: CVTB»PHTH).

[7] Aici şi mai sus (r.13), completat după alte msse.

TMKO[1], HÎKI fPO CAJBfTh. T©Al8 EO **K(C)** ***CMKi*** H HKCTK KTk KCE K-kKKi. JIA\(I)H. (f. 153a, r. 2—10)[2].

[1] în mss. greşit: токо.

[2] Dăm aici şi în continuare traducerea titlurilor şi fragmentelor reproduse în cuprinsul articolului; în unele cazuri, folosim parantezele drepte, pentru a explica traducerea sau a completa unele informaţii. în particular, orientîndu-ne după traducerea în polonă şi notele lui T. Lehr-Splawinski, care identifică pasajele din ***Biblie*** în ediţia citată, vom da pasajele respective după traducerea românească a ***Bibliei,*** datorată lui Gala Galaction şi Vasile Radu, Bucureşti, 1938.

„Luna februarie, 14

Pomenirea şi viaţa fericitului învăţătorului nostru Constantin Filozoful, primul dascăl al neamului slav.

Binecuvîntează, părinte!

I. Dumnezeu cel milostiv şi darnic, aşteptînd pocăirea oamenilor, pentru ca toţi să se mîntuiască şi să vie la cunoştinţa adevărului (T, Tim. 2, 4) — căci nu vrea moartea păcătosului, ci să se pocăiască şi să fie viu, cu atît mai mult dacă se află în răutate —, nu lasă neamul omenesc să cadă din pricina slăbiciunii, să ajungă în ispită şi să piară, ci în fiecare ceas şi vreme nu încetează să ne facă bine în multe, atît mai înainte, cît şi pînă acum, întîi prin patriarhi şi părinţi, apoi prin proroci, iar după aceştia prin apostoli şi mucenici, bărbaţi drepţi şi învăţători, alegîndu-i din mulţimea lumii acesteia [...].

II. în cetatea Salonicului era un bărbat de neam bun şi bogat, cu numele Leon, ce avea slujba de ***drungarios*** [ajutor], pe lîngă ***strateg*** [comandantul militar]. Şi era dreptcredincios, ţinînd pe deplin toate poruncile lui Dumnezeu, ca odinioară Iov. Trăind cu soţia sa, a născut şapte fii, iar dintre ei cel mai mic, al şaptelea, a fost Constantin Filozoful, dascălul şi învăţătorul nostru [...].

IV. Iar cînd a venit la Ţarigrad, l-au dat dascălilor, ca să înveţe. Şi deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte ştiinţe. Şi a învăţat pe Homer şi geometria la Leon [Matematicul], iar la Fotie [patriarhul], dialectica şi toate ştiinţele filozofice; pe deasupra, retorica şi aritmetica, astronomia şi muzica, şi toate celelalte iscusinţe elineşti. Şi pe toate aceste ştiinţe aşa le-a învăţat, de parcă ar fi învăţat numai una din ele [...].

XIV. Veselindu-se filozoful întru Domnul, iarăşi a venit o altă sarcină şi muncă nu mai mică decît cele dinainte. Căci Rostislav, cneazul Moraviei, îndemnat de Dumnezeu, a făcut sfat cu cnezii săi şi cu moravanii şi a trimis la împăratul Mihail [al III-lea o solie], spunînd: „Pentru oamenii noştri, care s-au lepădat de credinţa păgînă şi se ţin de legea creştinească, nu avem un astfel de învăţător care să ne propovăduiască credinţa adevărată creştinească în limba noastră, pentru ca şi alte ţări, văzînd aceasta, să se asemene nouă. Aşadar, trimite-ne, stăpîne, un astfel de episcop şi dascăl, căci de la voi porneşte în toate părţile legea cea bună.

Adunînd sfatul, împăratul a chemat pe Constantin Filozoful şi 1-a pus să asculte cuvintele acestea [ale solilor]. Şi-i zise: «Ştiu că ai ostenit, filozofule, dar e nevoie să mergi acolo; căci această sarcină nimeni n-o poate îndeplini ca tine ».

2. *Viața lui Chirii Filozoful (varianta scurtă).* Redactat în Bulgaria, pe baza variantei complete, probabil în secai XlII-lea[1], acest text s-a păstrat în mai multe manuscrise[2], dintre care trei de proveniență românească:

a) *Manuscrisul slav nr. 164 al B.A.R.* (ff.221b — 224b), adus în 1900 de la mănăstirea Neamț (unde avea nr. 106),

Răspunse filozoful: «Cu toate că sînt ostenit și bolnav cu trupul, voi merge bucuros acolo, dacă au slove In limba lor».

Și zise împăratul către el: «Bunicul meu și tatăl meu și mulți alții, ce au căutat aceste [slove], nu le-au găsit; cum dară pot eu să le găsesc? »

Iar filozoful zise: «Cine oare poate scrie cuvîntul pe apă și să-și capete nume eretic? »

Și-i răspunse iarăși împăratul, împreună cu Bardas, unchiul său: «Dacă tu vrei, acestea ți le poate da Dumnezeu, ce dă tuturor celor care cer fără să se îndoiască și deschide celor ce bat» [Luca 11,9].

Mergînd filozoful, după obiceiul mai vechi, se așeză la rugăciune, împreună cu ajutoarele sale. Și în curînd i se arătă Dumnezeu, auzind rugăciunea robilor săi; și îndată [Constantin] alcătui slovele și începu să scrie cuvintele evangheliei: «La început a fost cuvîntul, și cuvîntul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era cuvîntul » [Ioan 1, 1] și celelalte [...]

XV. Ajungînd el în Moravia, Rostislav 1-a primit cu mare cinste și, adunînd ucenici, i-a dat să-iînvețe. în curînd, după ce tălmăci întreagarînduială bisericească [principalele cărți liturgice], i-a învățat utrenia și ceasurile, vecernia și pavecernița [slujba de noapte] și sfînta slujbă. Și s-au deschis, după cuvintele prorocului [Isaia, 35, 5; 32, 4], urechile surzilor și au auzit cuvintele Scripturii, iar limba gîngavilor s-a deslușit [...]

XVI. [...] Vai, vouă, cărturari și farisei fățarnici [...]

XVIII. [...] Și astfel a răposat întru Domnul, fiind în vîrstă de 42 de ani, în luna februarie 14, indictul al doilea, de la facerea lumii 6 mii și trei sute și 70 [6370, de fapt 6377—5508 = 869]. Și porunci apostolicul [Papa] tuturor grecilor care erau la Roma, precum și romanilor ca, venind cu lumînări, să cînte asupra lui și i-au făcut prohod, cum i-ar fi făcut Papei însuși. Și așa au făcut [...].

[...] Și astfel l-au așezat cu racla în mormînt, de partea dreaptă a altarului, în biserica sfîntului Clement. Iar acolo au început să se facă multe minuni, pe care, văzîndu-le romanii, mai mult au dat cinstire sfinției sale și au zugrăvit icoana lui deasupra mormîntului și au început să ardă lumînări deasupra lui ziua și noaptea, lăudînd pe Dumnezeu, care slăvește astfel pe cei ce-l proslăvesc. Că a lui este slava și cinstea în toți vecii. Amin."

[1] A. Teodorov-Balan, KnpHji **H** MeTOflH» II, p. 118.

[2] Vezi B. St. Anghelov, H3 crapaTa 6wirapcKa, pycica **H** cpiocica JMTepaTypa, Sofia, 1958, p. 31—37; P. Dinekov ș.a., XpacTOMaTH»..., p. 106.

copiat în redacția medio-bulgară de renumitul caligraf Gavriil monahul, de la aceeaşi mănăstire, care 1-a terminat la 23 septembrie 1439[1].

Această copie, *cea mai veche datată* dintre toate cîte s-au păstrat, a fost publicată în 1958 de B. St. Anghelov[2], care însă a omis sfirşitul, neavînd fotografia ultimei pagini a textului[3]. De aceea, reproducem aici numai această parte a scrierii, care are titlul JKHT.f H KH3Hh npn^ENdr* *WU,i* HdUJfrO Kvp'Md $TAOCW<|><I—

[1] însemnarea de la f. 350 a: R A-fc(T) .xsujâ3. AA(C)IW cf(n).Kr. ciBPtujH TâqpiH(A) CTH CISW(P)HH(K). —..în anul 6947 [1439]. luna septembrie 23. a isprăvit Gavriil acest sbornic." Primul autor al catalogului manuscriselor slave de la mănăstirea Neamţ, episcopul Melchisedec. a indicat greşit data manuscrisului: ..6946 [1437] sept. 23" ***(Catalog de cărțile sîrbeşti şi ruseşti manuscrise vechi ce se află în biblioteca sîntei mănăstiri Neamțului.... în Revista pentru istorie, arheologie şi filologie,*** an. II. voi. III. 1884. p. 143: în afară de citirea greşită a ultimei litere. Melchisedec a scăzut 5509 ani. socotind că şi în Moldova anul începea pe atunci la 1 sept.: în realitate însă. el începea la 1 ianuarie, deci trebuie ca din cifra 6947 să scădem normal 5508 ani). De la Melchisedec data a fost preluată de Iațimirski. care n-a văzut manuscrisul (CnaBHHCKHe **H** pyccwie pyKonacH.... p. 796). iar de la acesta, de B. St. Anghelov (M3 crapaTa... nHTepaTypa. p. 37). în schimb. P. P. Panaitescu ***(Manuscrisele slave....*** I. p. 247) dă corect data 6947 [1439]. Sbornicul a fost semnalat, de asemenea, de £. Kaiuăniacki. C6opHHKH HaMeuicoro MoHacTwpa No.No.20 **H** 106, in C6opHHK HOPf1C, t. 83. 1907. p.47: cf.B. Anghelov. CnaBHHCKH H3BopH..., p. 187 (nr. 13). Despre Gavriil monahul, vezi E. Turdeanu, ***Les Icttres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastere de Neamțu (1424 — 1449).*** extras din ***Revue des itudes slaves.*** t. XXVII ***(Melanges Andre Mason).*** 1951. p. 267—278 (exemplar cu data 1449 corectată de autor. în loc de 1447. în Biblioteca Asociației Slaviştilor din R. S. România, nr. 3646): despre mss. în discuție, p. 275 (datat 1438. probabil din cauză că autorul a scăzut, din 6947. 5509 ani: or. pînă în 1580. în Moldova anul se socotea de la 1 ianuarie, nu de la 1 septembrie: vezi D. P. Bogdan. ***Diplomatica slavo-română.*** în ***Documente privind istoria României. Introducere,*** voi. II. Bucureşti. Ed. Academiei. 1956. p. 119). Vezi. de asemenea. Ion Radu Mircea. ***Contribution ă la vie et l'oeuvre de Gavriil Vrie.*** extras din ***RESEE.*** t. VI. 1968. nr. 4. p. 573-594 (în particular, p. 591).

[2] H3 crapaTa... nHTepaTypa. p. 38—44 (cu o introducere, p. 36—37).

[3] Cf. ***op. cit.,*** p.44. nota 3. Mulțumim, cu acest prilej, colegei Elena Lin ța. care. copiind încă o dată textul în vederea unui curs de limba slavă veche, ne-a atras atenția asupra acestei omisiuni şi asupra unor mici inexactități ale ediției Anghelov.

Viața și traiul preacuviosului părintelui nostru Chirii Filozoful:

[...] H A* «AH JKf CThJA p(d)KKl[1] | *tto* TOMHTd U,EA-KEHkJA A<<PKI npHT-kKdAUJH/Hh KTk HHAMi C*h K-fcpO* H AIOEOKT*[2]. HiUJKI AVATKd/HH Ad £no(A)EHTh Hd(c) Th Kî nOAO\t(HTH K-bMHKJH(X') EATT» EAr(A)l*T* H MAKOA»EffA\h EAH(Ho)pOAH<lrO CKOtTO *CHA* H T7 HdUlCrO 17 *X7* KO\nHO }KE H AA"**» CKOHAVk CTK|(A\), HHHt! H np(c)HO H KTk K'feKKl KTÎKOAih. flAWHh. (f. 224a, r.30—f.224b, r.l—6)[3].

b) *Manuscrisul Bibliotecii Universității din Lvov nr. I, Bl* (ff.471 — 477), copiat în Moldova — după afirmația lui I. Iufu[4] — în sec. al XVI-lea. Textul *Vieții lui Chirii,* avînd același titlu cu cel de mai sus, a fost editat numai pe jumătate de Iordan Ivanov, în 1931, după o copie incompletă, pe care i-o dăduse St. Romanski[5].

c) *Manuscrisul copiat de diacul Nichifor din Suceava* în a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Acest manuscris, folosit prin intermediul unei copii moderne aparținînd lui

[1] Pînă aici, în ediția lui B. Anghelov (p.44, mss. f. 224a, r.30).

[2] Aici se opresc celelalte manuscrise, cu excepția a două manuscrise de la Lvov (vezi mai jos, sub „b") și a celui copiat de diacul Nichifor din Suceava (vezi mai jos, sub „c"), ce coincid, deci, cu copia lui Gavriil monahul.

[3] Trad.: „[...] Și pînă astăzi sfintele lor racle varsă daruri tămăduitoare asupra celor care vin la ele cu credință și dragoste. Și cu rugăciunile lor să ne învrednicească Domnul Dumnezeu să primim bunătățile cele veșnice, prin harul și iubirea de oameni a Fiului său unul născut și Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin."

[4] *CmapoobmapcKU tvmemHUuu e c/iaejmo-pyMwcKama Aumepamypa,* „M3BecTHH Ha HHCTHTyTa 3a jiHTepaTypa" (BAH).KH. XIV, Sofia, 1963, p. 255, nota 1.

[5] ***Eb.mapcKU cmapUHU U3 MaxedoHUH,*** ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 284 — 286 (cu o introducere, p. 283—284). Sfîrșitul textului a fost adăugat de Iordan Ivanov după manuscrisul de la Belgrad (Academia sîrbă de Științe, nr. 11, sec. al XVI—XVII-lea. Traducerea germană a acestui text a fost dată în 1915 de Ivan Franko ***(Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslavischen Literatur,*** III. ***Eine altbulgarische Redaktion der Vita Constantini,*** în ***Arhiv f.sl. Philologie,*** XXXVI, 1915, 1-2, p. 217-222), care a făcut și o scurtă descriere a acestui manuscris și a altuia, cuprinzînd același text, folosit pentru comparație, din colecția A. Petrușevici, nr. 2, aflat la „HapoAHHH ***P&M."*** din Lvov. Traducerea dă clar și pasajul final citat mai sus, sub „a" și mai jos sub „c"; așadar, el exista în ambele manuscrise.

V. I. Grigorovici, de V. A. Bilbasov, în 1871 [1], pentru indicarea variantelor la reeditatea textului de la Prizren (numit şi manuscrisul lui Hilferding, sec. al XV-lea—al XVI-lea), a fost greşit considerat pînă acum ca fiind scris pe la 1450 şi ca aparţinînd colecţiei lui V. I. Grigorovici [2].

Iată, în realitate, care sînt indicaţiile date de Bilbasov însuşi : „în afară de acest text editat (mss. de la Prizren, publicat prima dată de Hilferding, în 1858—n.n.), am avut la îndemînă o copie moldovenească, aparţinînd lui V.I.Grigorovici, de pe un manuscris în 12°, pe hîrtie groasă; manuscrisul cuprinde canoane şi rugăciuni pentru post. La sfîrşitul manuscrisului se află următoarea însemnare [3]:

«6 t /MOrtfKHd KHHrd HdnHCd pdET» EJKÎH <MHOrOrpl!UJHklH HHKH-^opi» AM «) W(T) Gi>MdK-k rpdA<« npH ™(A)PH IW(H) rJrrpf KOJKO-Ad W(T) M«V(«)т*нск*H 3M\rtH H npH MHTpOnOrtHTTJ KVp flHdCTd-Cid H CKBptiUJH(c) Tî ... &Hk. H Ck TBdpH [CTiTKOpH?] Cid KHHrd HrtTJ CÎ-b [CHT»?] KpH<MK(KH1d» [4].

Pe baza acestei însemnări—scrie mai departe Bilbasov — putem presupune că această «MoAEEHd KHHIM» a fost scrisă în timpul lui Petru III, voievodul moldovenesc, în jurul anului 1450. (Este vorba despre Petru Aron, al treilea Petru din istoria Moldovei, care a domnit între octombrie 1451 —februarie 1452 şi apoi în 1454—1457—n.n.) în această copie moldovenească, «Adormirea» *(sfintului Chirii* sau *Viaţa,* varianta scurtă,—n.n.) este intitulată astfel: JKHTTE H JKH3HK npn(A)BHdro u>(T)iţd Hdimro KVpT/td ^HAOCiv^d. BA(C)KH W(M)E [5]; mai departe, continuă întrutotul la fel cu textul editat de A. F. Hilferding, cu excepţia unui număr mic de

[1] *KupuA u MegSoduO,* II, St. Pb., 1871, p. IV-V, 50-60, 238-246 (partea I a apărut în 1868).

[2] Cf. B. Anghelov, *ffs cmapama... .wmepamypa,* p. 36; P. Dinekov ş. a., *XpucmoMamux...,* p. 106.

[3] Aici şi mai jos redăm textul cu litere chirilice, deşi Bilbasov foloseşte literele ruseşti moderne. Pe alocuri, cum a observat şi el, copia sa are greşeli, pe care însă nu avem cum le corecta, neştiind unde se află acum manuscrisul.

[4] Trad: „Acest molitvenic 1-a scris robul lui Dumnezeu, preapăcătosul Nichifor diacul din cetatea Suceava, în timpul domnului Ion Petru voievod din Ţara Muntenească şi al mitropolitului chir Anastasie, şi s-a isprăvit în ziua de 20... Şi-a făcut această carte Ilie, fiul lui Crimca."

[5] Trad.: „Viaţa şi traiul preacuviosului părintelui nostru Chirii filozoful. Binecuvîntează, părinte!".

variante, menționate de noi în note, şi se termină cu următorul adaos: *HMXit MATRAMU* A<I cno^EHTii Eî nortoyMHTH npH-CHklH(x) KAPTk KAP(A)TT* H MrtKOrtWEJf/H E AHHOpOAHOrO CKOfPO CH4 H T2 Hduitro I? Xa, KoynHO >w H C-K AJC·'" CK*HA\ CTKI(<H), HHHt H np(c)HO H KTk RfcKkl B'fcKVV*(M).* fl/HHHK[1].

Avînd la dispoziție o copie destul de rea a manuscrisului moldovenesc, tipărim «Adormirea» după ediția lui A. Hilferding, menționînd în note variantele după copia (cnacoK) aparținînd lui V. I. Grigorovici"[2].

în prefață însă — scrisă după tipărirea lucrării — , autorul precizează: „Datorăm profesorului I. S. Nekrasov de la Universitatea din Odesa indicația asupra inexactității informației date la p.59, în care noi am afirmat greşit că copia moldovenească aparține lui V. I. Grigorovici"[3]. Deducem de aici că doar copia modernă era a lui Grigorovici şi că acesta o făcuse după un manuscris moldovenesc, despre care însă nu se precizează unde se află.

în al doilea rînd, manuscrisul respectiv nu este de pe la 1450, cum greşit a conchis Bilbasov, căci domnul „Ion Petru voievod din Țara Muntenească" nu este Petru Aron (mijlocul sec. al XV-lea), care era fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, deci era moldovean, ci Petru Şchiopul, fratele lui Alexandru al II-lea, domnal Țării Româneşti(1567-1577);amîndoi erau fiii lui Mircea pretendentul, nepoți ai lui Mihnea cel Rău şi strănepoți ai lui Vlad Țepeş[4]. Aşadar, Petru Şchiopul era într-adevăr din „Țara Muntenească" şi a domnit în Moldova între iunie 1574 — noiembrie 1577, ianuarie 1578 — noiembrie 1579 şi septembrie 1582 — august 1591[5]. „Mitropolitul chir Anastasie", despre care este vorba în însemnare, nu poate fi altul decît Anastasie II, fost episcop al Romanului şi apoi mitropolit al Moldovei, circa 1572—1575

[1] Trad.: „Şi cu rugăciunile lor să ne învrednicească Dumnezeu să primim bunătățile cele veşnice, prin harul şi iubirea de oameni a Fiului său unul născut şi Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum şi pururea şi în vecii vecilor. Amin." (Vezi şi nota 3 de la p.26).

[2] ***Op. cit.,*** II, p. 59-60.

[3] ***Ibidem,*** p. IV-V.

[4] Vezi C. C. Giurescu, ***Istoria românilor,*** voi. II, partea I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 146, 223.

[5] Vezi ***Dicționar enciclopedic român,*** voi. II, Bucureşti, Ed. Politică, 1964, p. 151-152.

şi circa 1577 – ianuarie 1578[1], scos din scaun de Petru Şchiopul la revenirea sa în ianuarie 1578[2]. „Hrtt cîrk KPHA\-KiKHMd" este „Ilie diac", fiul negustorului Ioan Crimca din Suceava şi al Cristinei, sprijinitor al lui Petru Şchiopul, răsplătit de acesta în 1578, călugărit cu numele de Anastasie (Crimca sau Crimcovici) şi devenit apoi, la 2 iunie 1600, sub Mihai Viteazul, episcop de Roman, ulterior episcop de Rădăuţi şi, în sfîrşit, în 1608, mitropolit al Moldovei[3].

înainte de a se călugări şi de a deveni el însuşi un iscusit copist de manuscrise, Ilie-Anastasie Crimca va fi comandat acest sbornic (dacă am interpretat bine pasajul din însemnare, redat cu greşeli, şi, se pare, cu o omisiune), care a fost deci copiat de diacul Nichifor din Suceava, între 1574—1575 sau în 1577 (ani în care coincid domnia lui Petru Şchiopul şi păstorirea mitropolitului Anastasie II)[4].

Judecind după pasajul de la sfîrşit reprodus de Bilbasov şi citat mai sus, textul din acest manuscris se aseamănă cu cel din manuscrisul nr. 164 al B.A.R. şi cu cel din primul şi al doilea manuscris de la Lvov, folosit de P. A. Lavrov[5].

3. *Viaţa (sau Pomenirea) lui Chirii, inclusă în sbornice de vieţi ale sfinţilor—sinaxare sau proloage.* în literatura slavă au circulat şi alte texte mai scurte, cuprinzînd date despre viaţa şi activitatea lui Chirii şi Metodie, care erau folosite special pentru a fi citite în biserică. Un astfel de text se află într-un *Prolog* din sec. al XlV-lea, provenit de la Biblioteca

[1] Vezi Gh. Adamescu, ***Dicţionar istorico-geografic,*** în ***Dicţionarul enciclopedic, ilustrat „Cartea Românească",*** partea a Il-a, Bucureşti, 1931, p. 1492; Gh. Moisescu, Şt. Lupşa, Al. Filipescu, ***Istoria bisericii române,*** voi. I, Bucureşti, 1957, p. 341.

[2] Vezi N. Iorga, ***Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,*** ed. a H-a, voi. I, Bucureşti, 1929, p. 191.

[3] Vezi N. Iorga, ***op. cit.,*** I, p. 243—246; Gh. I. Moisescu ş.a., ***op. cit.,*** I, p.344-345.

* Despre marele prelat cărturar vezi E. Turdeanu, ***Le metropolite Anastase Crimca et son oeuvre litteraire et artistique,*** extras din RES1, XXIX, 1952, p. 54—70. (Autorul nu este pe deplin sigur de identificarea propusă de Iorga, dar nici n-o respinge. Manuscrisul în discuţie nu este menţionat aici, cartea lui Bilbasov fiind jprobabil inaccesibilă harnicului cercetător al culturii româneşti vechi în limba slavonă.)

[5] Vezi exemplele atestînd diferenţele dintre mss. de la Lvov, citat mai sus sub „b", şi acesta, la A.T. Bălan, ***op. cit.,*** II, p. 118; B. Anghelov, ***H3 cmapama...*** *Aumepamypa,* p. 36—37.

Sinodală din Moscova, şi a fost publicat de P. A. Lavrov[1] şi de A. Teodorov-Bălan[2], în comparaţie cu alte copii.

De curînd, în 1953, Ioan Iufu a dat la iveală o nouă copie, aproape identică cu cea tipărită de P. A. Lavrov şi A. Teodorov-Balan, după *manuscrisul nr. 6J428 al mănăstirii Suceviţa din Moldova* (ff. 293 — 294)[3], cu titlul: D<I/HA(T) npn(A)Kiuro w(r)u,i Hdimr© KypH/u ^HASCS^A, oyMTAA CAOKfHCK<i(p)[4]. Manuscrisul, copiat în aceeaşi mănăstire de către „Nicolae, fiul popii Ioan din tîrgul Hotinului", este un *Prolog*, cuprinzînd scurte vieţi de sfinţi şi cazanii pentru principalele sărbători dintre 1 septembrie şi 30 aprilie.

Comparînd cele două scurte texte, am ajuns la concluzia evidentă că ele sînt aproape identice, prezentînd unele mici variante, ce se regăsesc în alte copii; textul publicat de Iufu are însă o omisiune în paragraful IV, după împărţirea lui A. Teodorov-Balan[5].

4. *Pomenirea lui Chirii.* Un text diferit de cel menţionat mai sus, dar avînd aceeaşi funcţie, a fost descoperit de A. I. Iaţimirski într-un manuscris moldovenesc de la mijlocul sec. al XVII-lea aparţinînd „nocjiyuiHHKy <J>e,ztopy Bparnuiy в KonapHmcoM скнтс в Beccapa6HH". Pe fila 3 a caietului 11 – spune Iaţimirski — „printre cazaniile din postul mare, se află o scurtă pomenire a preacuviosului Chirii, învăţătorul slavilor, într-o redacţie complet necunoscută"[6], deşi se aseamănă întrucîtva cu alte *vieţi* pe scurt ale lui Chirii şi se observă că se bazează pe varianta completă.

[1] *Mamepuajibt...,* p. 101 — 102.

[2] *Kupuji u Memodu,* II, p. 34—35 (introducere, p. 33; note, p. 35—37).

[3] *CmapoobAiapcKU naMemnui/u...,* p. 254—255.

[4] Trad.: „Pomenirea preacuviosului părintelui nostru Chirii filozoful, învăţătorul slavilor". în ediţia lui A.T. Bălan *(op. cit.,* II, p. 34), titlul e precedat de indicaţia: JJKBPJAA JJj. (februarie 14), care lipseşte la Iufu.

[5] *Ibidem,* p. 254.

[6] *MejiKtie meKcmu u 3aMemm no cmapUHnou CAO6HHCKOU U pyccKou AUmepamype.XXI-XL,* St. Pb., 1902, nr. XXX, p. 104-105 (extras din «HOPJIC» V, 1900); textul la p. 105-106. Menţionat de B. Anghelov, *CnaenHCKU ineopu...,* p. 187 (nr. 4), acest text e acelaşi cu cel citat la p. 207 — 208 (nr. 131). Cît priveşte manuscrisul — despre care nu ştim acum unde se află — Iaţimirski adaugă în nota 1 de la p. 104: „KpaTKHe CBefleHHH o6 3TOH pyxonHCH coo6meHbi HaMH B npHMeiaHHH Ha 368-H CTp. 2-H KHHrH II TOMa «H3B. OP.JIC»". Iată ce găsim la locul indicat *(MejiKue meKcmu u saMeniKii no cmapnimoii cjiaemiCKoii u pyccKou*

Textul a fost reprodus de P. A. Lavrov[1] şi apoi de A. Teodorov-Balan[2].

După cum arată A. Teodorov-Balan, acest interesant text reprezintă „o redacţie rusă tîrzie pe o bază mediobulgară"; peste datele vechi au fost adăugate informaţii noi de provenienţă rusească, astfel încît s-ar putea presupune chiar că, în genere, textul a fost redactat în Rusia de un cărturar bun cunoscător al tradiţiei şi textelor mediobulgare[3].

Acest scurt text este atît de frumos şi sintetic, încît — nefiind cunoscut cititorilor din ţara noastră — ne permitem să-1 reproducem integral după Iaţimirski, folosind notele acestuia şi ale lui A. Teodorov-Balan, pentru unele explicaţii[4]:

iH(c)u,d 4"KP<IAA -Ây- AH~h.

Uxf K-K CTKIH(X') **ivita** HUJ«(I») KrpHAd, **dpx**"ifn(c)Kn<i **KdToiT-**CKd(r), Al^**AP**'H'O $HA0C0$<i H *y4HTfAA CAOKEHIV(AA) H EA"krdpiv(/H).

I- GTWH KrpHAK $HA0C0$k> P«AW(AI) C"k EAtrdpH(H) IV(T) GoACA/Hd rpdA<», rpdAWTA HOR^A ChTKOPH H np'KAOJKH rpWcKklH *3klKk Hd p«y(c)cKhlA KHHPkl Ck EpdTOMh CBOH(AA) ***flftl9$AllMh,*** HiKt H T"h Ekl(c) np-kKKIH dpjfYfn^Knk (Hopd(K)cKTH H •UlUkCKT'H, KT» U,p(c)TKIV lilHX'dHAd U,?A rpTi4kCKd(r) H Ek ***AHH*** dpjfTfn(c)Knd KOHk-CTdHTHHd rpdA<» EÂ'iKfHHdriv ndTpTdpX*d $WTT"d, R' AlîTd KTTSA EATiPdp'CKd(r) BopHCd H PdCTHU,d E rooycTHdrw[5], KTTSA /Hopd(E)'-

Aumepamype, ***I-XII),*** St. Pb., **1899**, extras din rev. citată, p. **3 — 4**: „...py-KonHCb cpeflHHM XVII Bena, npeflCTaBJijnomajî co6paHHe **CTOB H** noy-qeHHH, pacnonoxeHHMX no HcnejMM Bejimcoro nocTa ([Nota] **1**: PyKoimcb **B** HCTBepKy (**21 1/2** X CMM.), Ha 14-TH TeTpafl«x: nonyycTaB MOjiflaBOcoro **DHCbMa,** no **18-TH** erpoie Ha **JIHCTC** IIpaBomicaHHe **cpeflHe6ojirapcKoe,** C 0C06eHH0CTHMH, OTJIHHaiOniHMH pyKOHHCH, HHCaHHbie **B** MonaaBHH. Ha KopemKe, Na 6). **C6opHHK** npHHafljieHT **KOHAPHUKOMV** CBHTO-HHKOJiaeB-CKOMy CKHTy **Eeccapa6cKOH** ry6., **KOTOPUH MM** noceranH JieroM **1895** ro«a ([Nota] **1**:... HecKOJiBKO cnaBHHCKHX pyxonHceH [printre care şi acesta] **H** CTaponeiaTHbix **KHHT cocraBJiJHOT co6cTBeHHOcTb** nocnymHHKa cxHTa Oeflopa EparHma)".

[1] *MamepuaAbi...,* p. **103—104.**

[2] *KupuA* ***u Memodu,*** II, p. **45—46**; note, p. **46—47.**

[3] ***Op. cit.,*** p. **46.**

[4] Adoptăm împărţirea pe fragmente efectuată de A. Teodorov-Balan.

[5] Cf. ***Viaţa lui Constantin Filozoful*** (varianta completă), cap. XIV: **PiCTHCAABIt BO...** EorOMk 0Y>CTHAlk-

CKdriV, H I.OCTIAA (sic!)[1], KHSA BrtdTHCKdriV[2] H fl-bccKdrw[3], H 3*Kpa[4], KoraHi Ko3dH'cKdro (sic!), KapAoyca, KpaAA Hf/H-fcqhKd-rw[5], H ,4»oyHdA r(c)n(A)pA[6], U,P(C)TBAAHU,HS ÎKE Kh RWrpdA* KHbtt PoychKO/H8 PoypHKoy, A* >PKK. A-K(T) np-bîK(A)f KP"IU£HTJ PoyCKklA 3 EMA A, d U>(T) CTi3(A)dHTd BSlh /Hl'poy Bk ATO .xS.T. .g.F'.-e[7], H 43hB0yKBkl HE3H4E<HH CTkCTUBH A ^ P *.

II. H Kp(c)TH CAlVBAHkl H EAliIMpkl[8], nordHCTKd 5KE W(T)-KpiiriijTH(Ai) CA H(M)[9].

III. H nocTdRH .OB. nonki CKOpOllHCU,H[10], np-kAOKH st Bpts-k BTiCb KTkHHrKI HPTkKlV^HdriV OyCTMBd W(T) rpVHiCKarO ASklKJ *Hi* EATirMp'CKTH, (WT) BA rOBlCtUE*Hfi* 5KE HAlh *HiUt*(H)|1JH(A|) H CTVKOH-Mj(B)llJHAIIi *Hi* nd/HATh CTrO B(A)A\(<J)HK4 *^HMHTfi'U W(T)* piVAHdrO H(Al) rp4A<> GfAOyHA, H5KE H3HECE CTkl(X') H BI'OHOCHkl(x') /HAJrUH CH(X)[11].

[1] Formă modificată a numelui Koțel (v. sl. KoițMk), vezi mai jos nota 5 de la p. 37.

[2] Adjectiv de la numele lacului Balaton.

[3] Desigur, interpolare.

[4] Numele unui cărturar evreu „eretic", Zambri (la *td in Viața iui Metodie* — sinaxar şi în *Cronica* lui Gheorghe Amartolos).

[5] Carol cel Gras (879 — 886). Forma numelui (KapAoyci) duce la un izvor slav apusean.

[6] Confuzie, prin interpretarea greşită a pasajului IIpHui>AhUjyy *i HA CTPiHiJ j'oVHaHCKVJ» KPAAIO /finphCKo\m«oy — „Venind în părțile Dunării, la regele unguresc" *(Viața lui Metodie* — varianta completă, XVT, ed. Lehr-Splawinski, p. 119).

[7] Aceeaşi dată, 6363, apare şi la Hrabr: după era alexandrină, anul 863 (ceea ce ni se pare mai plauzibil), în timp ce după era constantinopolitană ar rezulta 833 (cf. mai jos). Dacă la 863 adăugăm 122, cît calculează cărturarul rus ce a introdus această ştire, obținem anul 985 pentru creştinarea ruşilor (această dată e greşită doar cu trei ani față de cea reală, 988: în cazul calculului după era constantinopolitană am obține doar 977, ceea ce este mai departe cu 11 ani de data reală).

[8] Prin GAOIAHIU, spre deosebire de EAirapiu, cărturarul rus înțelegea pe toți ceilalți slavi, cu excepția ruşilor.

[9] Expresia e luată din *Viața lui Constantin Filozoful,* XIV; vezi ed. Lehr.-Spiawinski, p. 65 (cf. mai sus).

[10] Din Ana mona cKoponHchiu *SMM (Viața lui Metodie,* XV, ed. Lehr-Spl., p. 119), autorul face 72, pentru a-i apropia de numărul traducătorilor *Bibliei* din ebraică în greacă (70).

[11] Datele sînt luate tot din *Viața lui Metodie,* XV, dar, în loc de « T I AtapTa AffecAu,*, autorul precizează W(T) sÂroBfeuidHTa, iar în loc de 26 octombrie, scrie numele sărbătorii Sf. Dumitru, pentru ca ambele date să fie marcate de o sărbătoare, ultima fiind legată chiar de oraşul Salonic, locul de origine al celor doi frați.

IV. Do ct(A\) JKI HaoyMHBK GAOEAHKI CTKI(M) KHHraMh, no-KHBf KVPHAK $HAOCO$h /HAAPUH ATITU .A\K. H np-fcCTdKH CA R' ATW .xs.T.'S.'S.-ro[1] H nocraBH (n(c)Knu AtiKYa[2], GJEA, flHri-rtapTa, ropaaA<«> Hay-Ata, K/U<\\{HTd.

V. HÎK» H T"h EroovroAWK QBH CA H KK CTKIH(X") AHKOV CUipHITf CA H nOAOJKHUl* TTJAW (ro Kh ItpKBH CrarO KAHMfHTd, HA^KC H A" A"i[3] np-bBKiBafTK[3].

5. *Menţiuni despre Chirii în traducerea slavonă a „Cronografiei pe scurt" a patriarhului Nichifor şi în „Cronica sîrbo-*

[1] .s". /F. .Q. .IJ. greşit, în loc de .xsTo<f. (6377—5508—869); cf. *Viaţa lui Constantin Filozoful,* XVIII (ed. Lehr.-Spl, p. 91).

[2] Greşeală (AHKHM–numele unei ţări din Asia Mică, Licia). Ceilalţi sînt cei cinci ucenici cunoscuţi ai lui Chirii şi Metodie.

[3] Trad.: *„Luna februarie, ziua 14. A celui intre sfinţi, părintelui nostru Chirii, arhiepiscopul de la Catania* [în text, KdTOHc'Ki(r), probabil prin confuzie cu episcopul Chirii, trimis în 866 de Bizanţ spre a creştina pe ruşi, mort şi îngropat mai tîrziu în oraşul Catania din Sicilia; vezi A. T. Bălan, *KupuA u Memodu,* II, p. 36—37], *înţeleptul filozof şi învăţătorul slavilor şi al bulgarilor şi al ruşilor.*

I. Sfîntul Chirii Filozoful, fiind de neam bulgar din cetatea Salonic, a făcut slove noi şi a tălmăcit cărţi din limba greacă în rusă cu fratele său bun Metodie, care şi acela a fost primul arhiepiscop morav şi ceh, în timpul împărăţiei lui Mihail, împăratul grecesc, şi în zilele arhiepiscopului Constantinopolului, fericitul patriarh Fotie, în anii cneazului bulgar Boris şi a lui Rastiţ [Rostislav], cel îndemnat de Dumnezeu, cneazul morav, şi a lui Koţel, cneazul Balatonului şi al leşilor [interpolare], şi ai lui Zambri, hanul de la Cazan [vezi nota 4 de la p. 32] şi ai lui Carlus, regele nemţilor [vezi nota 5, *ibid.],* şi ai lui Dunai, domnul ungurilor [confuzie; vezi nota 6, *ibid],* în timp ce domnea la Novgorod *[ia* Ucraina] cneazul rus Ruric [a. 862—879], cu 122 de ani înainte de creştinarea Ţării Ruseşti, iar de la zidirea lumii de către Dumnezeu, în anul 6363 [—5500 = 863; vezi nota 7, *ibid],* şi a alcătuit bine slove necunoscute [înainte].

II. Şi a creştinat pe slavi şi pe bulgari, care s-au lepădat de credinţa păgînă.

III. Şi a pus 72 de preoţi buni scriitori şi a tălmăcit repede toate cărţile rînduielii bisericeşti din limba grecească în cea bulgară, începînd de la Bunavestire şi terminînd la pomenirea sfîntului marelui mucenic Dimitrie din oraşul lor părintesc Salonic, care a dat şi pe aceşti bărbaţi sfinţi şi purtători de Dumnezeu.

IV. După aceea, învăţînd pe slavi sfintele cărţi, a trăit Chirii Filozoful cel înţelept ani 42 şi a răposat în anul 6377 [—5508 = 869] şi a pus episcopi pe Lichie [greşeală; vezi nota 2], Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum şi Climent.

V. Şi s-a arătat şi el plăcut lui Dumnezeu şi s-a numărat în ceata sfinţilor, şi i-au aşezat trupul în biserica sfîntului Clement, unde se află şi pînă astăzi."

moldovenească". In vechea literatură românească a circulat, în versiune slavonă, o variantă a *Cronografiei pe scurt* (XpovoypacpiK6v auvxojiov) a patriarhului Nichifor (806—815), tradusă încă în timpul țarului bulgar Simeon (893 — 927), completată pentru secolele următoare pînă la 1425 şi continuată, în Serbia, cu *Analele sirbeşti noi (Mladji letopisi)* pentru anii 1355—1490. Această *Cronografie pe scurt* este cunoscută în patru copii slavo-române: cea din mss. nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, provenit de la Poceaev, copiat parte la Baia, de diacul Roman, parte la mănăstirea Slatina, de Isaia, viitorul episcop de Rădăuți, între 1554 — 1561[1]; cea din mss. O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii publice „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad, copiat în Moldova la sfîrşitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea, şi parțial — de la anul 325 — cele două versiuni ale aşa-numitei *Cronici sirbo-moldoveneşti* (mss. slav nr. 636 al B.A.R., din 1557, şi mss. nr. 51 din Colecția Iațimirski, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei de Ştiințe a U.R.S.S. — Leningrad; ambele provin de la mănăstirea Neamț)[2].

Traducînd şi copiind *Cronografia pe scurt* bizantină, analiştii sîrbi au introdus o serie de noi ştiri istorice[3], care au fost preluate de cărturarii români. Printre acestea se află şi una referitoare la creştinarea bulgarilor şi alcătuirea alfabetului slav de către Constantin-Chiril. Iată pasajul care ne interesează,

[1] Actualmente manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei de Ştiințe a R.S.S. Ucrainene, sub cota ——— (116). Despre el vom vorbi mai jos.
E. 47

[2] O copie fotografică a mss. nr. 51 din col. Iațimirski se află la B.A.R., mss. slav nr. 685. Despre acest manuscris Iațimirski spune: „C6opHHK npHo6pereH HaMH BO BpeMH noe3flKH no PVMBIHHH B MOH-pe EHcepracaHH H pam>me cocTaBJijui co6cTBeHHOcn» OflHoro HepoMOHaxa EHcepmcaHCKoro MoHacTBipa..." *(H3 CAaexHCKUx pyKonuceu. TeKcnvn u 3aJuemKU-* „yieHHe 3aHHCKH HMH. MocKOBCKOrO yHHBepCHTeTa", OTfleJI HCTOpHKO-dpHJIOJIOrH-HeCKHH, Btrn. 24, Moscova, 1899, p. 76, nota 2. Asupra datării lui vezi E. Turdeanu, ***Le Sbornik dit „de Bisericani": fausse identitd d'un manuscrit remarquable,*** extras din ***RE.SI,*** t. XLIV, 1965, p. 29—45.

[3] Vezi Lj. Stojanovid, ***Stări srpski rodoslovi i letopisi,*** Belgrad-Sr. Karlovici, 1927, p. 150—151; alte indicații vezi la B. St. Anghelov, ***CAQSHHCKU U360PU...,*** p. 212.

după manuscrisul nr. 636 al B.A.R. (f. 221b,r.l7—20, f. 222 a, r. 1—6)[1]:

/HHXdHrtTk[2] *CHW* @CIV$HAOBk CK ANTpYA CH **6{W(A)P0A** .Kt. rtt(T) H C I fidCHrtYfAVk i1IdKfAIVH0<Mk -7. /VK(T) H /tt(c)u,Ti . AIUPH CH(X) WEHOBH CA npdBOCAdBYE H IKIVHKI CTUA R-fcCTdBHUIA (c) **B**"k U,pKBH ndKH H BrtTvTdpe JfP(c)xYdHU CKTBOPHUIA (c) H CMVBECd CrtlV B6(H)CKdd CTkCTdBHUIA (c) CTKIH(M) KVPH/IW(M), B *ATW* **x**'STg. [6360-5500=860][3].

6. *Călugărul Hrabr: „Despre litere".* Scrisă la începutul sec. al X-lea, opera călugărului Hrabr prezintă o importanță deosebită pentru istoria culturii slave, pentru lămurirea originii alfabetelor slave și a rolului lui Constantin-Chiril Filozoful în această însemnată acțiune. Această apologie a scrierii slave, aproape contemporană cu începuturile ei, s-a păstrat în 73 de c6pii cunoscute pînă acum, dintre care unele au fost descoperite recent de profesorul bulgar Kuio M. Kuev, care le-a și editat pe toate în impunătoarea monografie ^epHopHsen Xpa6i>p, Sofia, 1967. Cel mai vechi manuscris datează din 1348 și a fost scris de călugărul Lavrentie, pentru țarul Ivan Alexandru al Bulgariei. Urmează trei manuscrise din sec. al XV-lea, trei din sec. al XV-lea — al XVI-lea

[1] în edițiile textelor menționate: I. Bogdan, ***Ein Bei trag zur bulgärise hen und serbischen Geschichtenschreibung,*** în ***Archiv fiirslavische Philologie,*** Bd. XIII, 4,1891, p. 518 (mss. de la Kiev); Idem, ***Letopisețul luiAzarie,*** extras din ***A.A.R.,*** Seria II, t. XXXI, București, 1909, 71, trad. rom., p. 83 (mss. de la Leningrad) ; I. Bogdan, ***Cronice inedite atingătoare de istoria românilor,*** București, 1895, p. 92, trad. rom., p. 98 (mss. nr. 636 al B.A.R., din care reproducem mai sus); A. I. Iațimirski, *H3 cAaemcKux pyKonuceu-..,* p. 77, nota 5.

[2] împăratul bizantin Mihail III (842-867).

[3] Aceeași dată apare în trei letopisețe sîrbești care conțin această știre (Lj. Stojanovid, ***op. cit.,*** p. 151). Desigur, aici lipsește H ***rftrU*** „și trei", ceea ce ar da exact 6363, respectiv 863, anul misiunii morave (cf. mai jos). Asupra utilizării celor două sisteme de cronologie — bizantină (potrivit căreia de la „facerea lumii" pînă la nașterea lui Hristos au trecut 5508 ani) și alexandrină (5500 ani), vezi K. Kuev, ***HepHopu3eif Xpaâbp,*** Sofia, 1967, p. 85—148. Autorul arată că în acest caz trebuie să avem în vedere era alexandrină (adică să scădem 5500 ani).

Trad.: „Mihail, fiul lui Teofil, cu mama sa Teodora, 25 de ani, și cu Vasilie Macedoneanul, 1 an și 4 luni. în vremea acestora s-a înnoit dreapta credință și sfintele icoane s-au pus iarăși în biserici, și bulgarii s-au făcut creștini, și Uterele slavonești au fost alcătuite de sfîntul Chirii, în anul 6360 [—5500=860, mai precis 863, întrucît s-a omis la copiere cifra 3]".

şi zece din sec. al. XVI-lea: pe primul loc (nr.8, în ediţia lui K. Kuev) se plasează *manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* (nr. vechi 329), iar pe locul trei (nr. 10, în ediţia lui K. Kuev), *celebrul manuscris moldovenesc nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice de la Kiev,* citat mai sus[1].

a) *Manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* a aparţinut egumenului Anastasie de la mănăstirea Bistriţa din Moldova, care a venit la muntele Athos, unde a murit în 1606, după cum rezultă din însemnarea de la sttrşitul sbornicului.

Prezentat mai întîi de P. A. Lavrov în 1908[2], sbornicul a fost folosit apoi de Iordan Ivanov, care a publicat în 1931 textul scrierii călugărului Hrabr (ff. 248—252)[3], ce are aici titlul: GKd3dHV{ KdKO CTvCTdKH CTKIH KvpH(rt) GAWKIÎHIV(AA) llH-CAAEHd npoTHKg bftShiKoy[4]. După ediţia lui au reprodus textul J. Kurz, în 1949[5], şi recent K. Kuev[6].

După cum arată P. A. Lavrov, Iordan Ivanov şi K. Kuev, această copie, deşi mai nouă decît altele (am văzut că în ediţia din urmă ea este trecută a 8-a), este una din cele mai importante, prin:

1) Enumerarea completă a literelor slave:

Gt (JK) CA(T) llHCMfHd CAWB-KHCKdd, CHțE H(jf) IK>(A)Kd((T) [lHCdTH H TAdUJdTH[7] d, E, B, A<*(*0 A« *> H W(T) Crl()f) CA(T) METKipH AA(JK(JK)8 A ^ M ^ d noA^Hd PPTV(M)CKKI(/H). GA(T) JK(CH: d, B, P, A. «, 3» H, (0, T)[9], K, *A, M,* H, O, n, p, C, T,

[1] Vezi K. Kuev, ***op. cit.,*** p. 166, 210-214, 217-221.

[2] ***K eonpocy o*** *epeMenu* ***usoâpemem/t*** *nucbMen* ***u nepeeoda ceauţeH-hozo nucamn,*** în ***Jagiâ-Festschrift,*** Berlin, 1908, p. 355—358.

[3] ***EbjtzapcKU cmapum...,*** ed. a H-a, p. 442—446 (cu o notă introductivă, p. 440-442).

[4] Trad. „Povestire, cum a alcătuit sfîntul Chirii litere slavilor, potrivit limbii lor".

[5] M. Weingart, ***Texty he studiu jazyka a pisemnictvi staroslovinskiho.*** Druhe' revidovane" vydâni nová upravil J. Kurz, Praga, 1949, p. 189 — 192.

[6] ***Op. cit.,*** p. 210-214.

[7] în alte manuscrise **rÂaTH (= r/iar»AaTH).** Aici şi în continuare folosim în parte notele lui Iordan Ivanov, după ediţia căruia reproducem citatele.

[8] în mss. de la Wroclaw (sec. al XVI-lea), corect: **A**

[9] Aşa în ediţia lui Iordan Ivanov.

y, X> ty' "> <* METkipH Ha A«A(T) no CAIVR-KHCKOMS A3KIK0V, H(JK) C*(T) cTa: E, >K, S, U„ M, UI, IU, -K, KJ, K, -K, K>, «, A [1].

2) Numeralul urrupH /HS>K(A)8 A<CA(T)aia (= 24)[2].

3) Precizarea că în timpul scrierii acestei opere erau „încă vii cei ce au văzut" pe Chirii şi Metodie:

fllUt AH ETinpOCHUJH CAU'R'E'HKCKklA EOlfKRapE (KHHriVUlfa)[3] rAA: KTO KKI nucAUna CKTKOPHAK t(c), HAH KH rw np-kB(A), TO RXCH KTÎ(A) TK H lv(T)K1ilUaBU» P*KA(T): CTKI Kw(HJCTahT HK C^HAOCO^K HapH-H<»A\kJH KrpHAK, TTk H nHC/HfHa CKTBOpHAK, H KHHTKI np-KREAK, H <H(AOAT(Epa(T)(ro. G*(T)EIV EIUE JKHKKI, HJKJ C*(T) RHA^H[4].

4) Numele PacTHiţa MivpaKCKa (gen. sg.) şi KIVU,CAA, KHASa EAaTkHCKa KIVCTMA[5]. Fraza întreagă este: H aiuc BIUIPOCHUJH KIk KOI Kp-k/WA, TO BTÎ(A)TK H PCKA(T), HKO B"K Bp-KAUH4 fi&HXMAa, uŢ-k rpii(M)cKa, H Eu/pnca, KHASa EA-KrafCKa, H P<icTHU,a AuvpaRCKa,

[1] Textul de la A*(W) A* pînă la sfirşitul pasajului nu se găseşte în toate manuscrisele (vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 47). Trad.: „Acestea sînt literele slave, astfel trebuie ele scrise şi rostite: *A*, **I**, **E**, pînă la **A**, iar din acestea, douăzeci şi patru sînt asemănătoare literelor greceşti. Acestea sînt: «i *i r, Ai «i s, H, (9, 1), K, A, *M*, H, *3*, o, n, p, c, T, *T*, 4, Xi +1 W iar patrusprezece sînt potrivit limbii slave, şi anume: s, JK, S, H, H, UI, UI, *X*, hi, k, io, x, A."

[2] Considerat mai înainte moravism, acest numeral arhaic se găseşte şi în alte manuscrise vechi bulgare.

[3] Cuvîntul indicat în paranteză este scris cu cerneală roşie deasupra sinonimului său. El apare în alte manuscrise, prin urmare poate fi rezultatul unei confruntări.

[4] Pasajul spaţiat apare numai în acest manuscris, în cel de la Moscova (sec. al XV-lea) şi în cel de la mănăstirea Soloveţ, reg. Arhanghelsk, nr. 913 (vezi K. Kuev , *op. cit.*, p. 26); în acestea este adăugat, pe bună dreptate, şi cuvîntul Hjf (pe ei). Trad.: „Dacă vei întreba pe cărturarii slavi, zicînd: Cine v-a făcut slovele sau cine v-a tălmăcit cărţile, toţi ştiu şi, răspunzînd, vor spune: Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chirii, el ne-a făcut slovele şi ne-a tălmăcit cărţile, şi Metodie, fratele său. Căci sînt încă vii cei ce i-au văzut".

[5] Acest cuvînt lipseşte în alte manuscrise, cu excepţia mss. de la mănăstirea Soloveţ, nr. 329, unde apare astfel: KOCTSAH KHSH EAaTHHWKa Este interesant de observat că acest cuvînt apare în aceeaşi formă în textul reprodus mai sus, sub nr.4, după Iaţimirski (ca şi în alte manuscrise ale scrierii lui Hrabr, vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34). Credem că sintagma completă este cea corectă şi că ea trebue tradusă, în acest caz : „Koţel, cneazul curţii (lat. *castellum)* de la Balaton" (vezi R. Nahtigal, ***Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila,*** în ***Slavistii-na revija,*** I, 1948, p. 17—18, ap. K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34).

H KlVU,fAA, KHASa KrtdTkHCKd KlVCTtrtA, K ATIV **W(T)** Ch3A«HYd /HHpa xSTâ **H** TpiT'ff [6363 - 5500 = 863]».

b) *Manuscrisul de la Kiev,* unul din cele mai interesante şi mai preţioase manuscrise slavo-române, cuprinde, după cum a arătat Ioan Bogdan[2], cinci părţi: 1) extrase din scrierile morale şi ascetice ale părinţilor bisericii ortodoxe (Vasilie cel Mare, Atanasie cel Mare, Ioan Gură de Aur ş.a.); 2) tratate gramaticale („Despre litere" de Hrabr, „Despre cele opt părţi ale vorbirii", scriere anonimă alcătuită după izvoare greceşti, şi un extras din opera gramaticală a lui Constantin Kostenețki, numit Filozoful, din sec. al XlV-lea — vezi mai jos); 3) notiţe astronomice şi calendaristice; 4) tratate dogmatice şi polemice, scrieri apocrife; 5) scrieri istorice bizantino-slave *(Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor, completată pînă la 1425 — vezi mai sus, sub 5 —, *Anale sîrbeşti,* pentru perioada 1355—1490, şi *Cronica bulgară anonimă,* pentru anii 1296—1413) şi româneşti *(Letopisețul de la Putna I* şi cronicile lui Macarie şi Eftimie)[3].

Scrierea călugărului Hrabr, aici cu titlul în forma cea mai veche: O *mcMi»t{x)* Mp-KHopH3u,a Xpaspa („Despre litere" a călugărului Hrabr), se află la ff. 205a — 208b şi a fost publicată mai întîi de A. Bagrii, în 1912[4], iar acum în urmă, din nou după manuscris, de K. Kuev[5].

[1] După era alexandrină (cf. mai sus, nota 3 de la p. 35.). Trad: „Şi dacă-i vei întreba în ce timp, ei ştiu şi-ţi vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, şi a lui Boris, cneazul bulgăresc, şi a lui Rastiţ moravanul, şi a lui Koţel, cneazul curţii de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6363 [-5500 = 863]".

[2] Vezi descrierea detailată în ***Vechile** cronice moldoveneşti pînă **la Ureche,*** Bucureşti, 1891, p. 576—581, reprodusă acum în ***Scrieri alese,*** Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 272—288. Vezi, de asemenea, descrierile publicate de V. Jagid (după A. Popov), ***Paccyxcdemix** WUCHOCAMHHCKOU **U pycatou*** *cmapuHU o uepKoenocAMHHCKOM x3UKe,* în **HccneflOBaHHH** no **pyccKOMy** jntncy, I, St. Pb, 1885—1895, p. 576—581, şi de A. M. Lukianenko, ***notaeecxuu c6opnuK KueecKou ffyxoeHOii** AKadeMuu **MO/idaeo-6o**/izapcKou pedaKuuu **XVI**-eeKa,* în ***Hoeuu c6opmK** cmameu no **CAaemoeedemK)...*** ***B. H.** JlajuaHCKoao,* St. Pb., 1905, p.406-465.

[3] Despre toate acestea din urmă şi ediţiile lor, vezi studiul ***Istoriografia*** *română **veche...*** (mai jos).

[4] ***Bonpoc** o CKmaHUU **HepHopmua Xpa6pa** u **Kueecme** cnucKu „CKO-3amn",* în *0uAOAoeutecKue 3anucm,* ***TOR.*** 52, BUH. 2, Voronej, 1912, p. 269-275.

[5] ***Op. cit.,*** p. 217-221.

Dacă manuscrisul precedent împărtăşea împreună cu altele anumite arhaisme textuale preţioase, în raport cu majoritatea celorlalte copii, acesta este *unicul* în toată tradiţia celor 68 de manuscrise şi 5 tipărituri vechi cuprinzînd scrierea lui Hrabr care menţionează la sfîrşit, pe lîngă numele lui Chirii şi Metodie, pe acelea ale celor şase ucenici ai lor: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie, Sava şi Lavrentie, în total, deci, opt dascăli ai slavilor[1]. în timp ce majoritatea absolută a manuscriselor se încheie cu cuvintele: G ; K TJKIH HHKI w(T)KtTKI, AJKI HHAf pE'KMh, J H"t Ht(c) spt/HA. TaKlv(K) pa3g(M), EpaT'fa, E.Tî *t(c)* A<IAh CAOKtHJVMh, fMO\f>Kf CAAKA, MhCTh H A P ^ ^ K d H nOKAaHtHI'f, HH-k H np(c)HO H KTk KkKKI R1ÎKIV(M) Kf(3) Kw(HU,a)[2], eventual, cu unele variaţii şi cu finalul „AMHUK". manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev adaugă : KirpHAK H KpaTh *A\oy MtQnA'Ui* Toopa3Ao, KAIMCHTK, Haoy-Mh, *RrrtAipit,* GARA, AaKpi(H)T'fi. *A^TI* xâgKĂ[3]-

Este drept că, aşa cum atrage atenţia K. Kuev[4], acest pasaj — care nu se leagă prea bine de cel precedent — nu pare a face parte din textul primar, dar nu trebuie respinsă nici posibilitatea ca el să aparţină unui fragment mai amplu, de vreme ce se presupune[5] că textul original putea fi mai

[1] Am văzut mai sus, în *Pomenirea lui Chirii,* reprodusă după Iaţimirski, sub „4", că sînt citaţi Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum, Climent, iar în loc de Lavrentie, printr-o confuzie a copistului, apare numele Lichie (la acuz. AHKT4, care se aseamănă cu numele ţării Licia, din Asia Mică). Mai jos, vom vedea că într-un alt text sînt citaţi, alături de Chirii şi Metodie, numai cinci ucenici (este omis Sava), pentru a da totalul de şapte, analog cu cei 70 de traducători ai *Bibliei* din ebraică în greacă. în sfîrşit, în *Viaţa lui Climent* de Teofilact (în limba greacă), cap. II, 7, sînt citaţi: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie şi Sava (nu însă şi Lavrentie), iar în cap. XII, 35, în locul lui Sava, apare Lavrentie. Vezi: Teofilact, *KAUMeum OxpudcKit,* ed. Al. Milev, Sofia, 1955, p.36-37, 60-61; K. Kuev, *op. cit.,* p.53, nota 37. Prof. Emil Gheorghiev identifică pe Lavrentie cu Sava *(Paiueentbm na CbAeapcxama* Aumepamypa *e IX-X e.,* Sofia, 1962, p. 66; *KupuA u Memoduu,* în *Hcmopux na CbAeapcxama* Aumepamypa, I, Sofia, 1962, p. 39).

[2] Reproducem după versiunea în discuţie (K. Kuev, *op. cit.,* p. 221 şi pl. 19). Trad.: „Sînt şi alte răspunsuri, despre care vom spune în altă parte, căci acum nu este timp. Astfel de înţelepciune, fraţilor, a dat Dumnezeu slavilor; a lui este slava, cinstea şi puterea şi închinarea, acum şi pururea şi în vecii vecilor, fără sfîrşit".

[3] Trad.: „Chirii şi fratele său Metodie, Gorazdo, Climent, Naum, Anghelarie, Sava, Lavrentie. Anul 6424 (5500 = 924)".

[4] *Op. cit.,* p. 53.

[5] *Ibidem,* p. 45 — 46.

dezvoltat. Oricum ar sta lucrurile, în ceea ce ne priveşte, sîntem înclinaţi să dăm o altă interpretare datei de la sfîrşit, fl-fc(T) xbsKÂ. (6424). Profesorul K. Kuev, care desfăşoară o largă argumentare pentru a dovedi că Hrabr a folosit era alexandrină pentru menţionarea datei apariţiei scrierii slave (6363 — 5500 = 863, anul misiunii morave), şi nu era constantinopolitană (6363 — 5508, ceea ce nu spune nimic verificabil prin alte izvoare)[1], îşi abandonează dintr-o dată teza — justă, după aprecierea multor slavişti — şi socoteşte altfel: „6424 —5508 =916. ToBa e roflHHaTa Ha KjiHMeHTOBara CMtpT" (Acesta este anul morţii lui Climent)[2]. Or, Climent nu e ultimul menţionat în listă şi nu vedem de ce autorul pasajului ar fi indicat numai anul morţii acestuia. Dacă însă vom calcula după era alexandrină (6424 — 5500), obţinem anul 924. După părerea noastră, ca dată care încheie o scriere, al cărei titlu şi autor sînt menţionate clar la început, aceasta poate fi tocmai anul compunerii ei de către Hrabr, ceea ce — în linii mari — corespunde afirmaţiei că „sînt încă vii cei ce au văzut" pe Chirii şi Metodie (de la moartea primului trecuseră 55 de ani, iar de la a lui Metodie – 39 de ani). Această exprimare n-ar mai fi fost însă potrivită, dacă Hrabr şi-ar fi scris opera „în jurul anului 893" (la numai 8 ani după moartea lui Metodie), cum presupune prof. K. Kuev[3]. Aşadar, credem că manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev capătă o importanţă deosebită, tocmai în sprijinul ideii fundamentale a exegetului bulgar privind data apariţiei scrierii slave şi a compunerii acestei impresionante *apologii* a ei.

[1] *Ibidem,* p. 75—148; vezi şi lucrările sale anterioare, începînd cu 1956, citate la p. 19, nota 52 (inclusiv recenziile la amplul său studiu publicat în 1960).

[2] *Ibidem,* p. 53.

[3] *Ibidem,* p. 33. Vezi şi alte păreri —printre care aceea că Hrabr aparţine secolului al X-lea sau cel mult sfîrşitului sec. al IX-lea—începutului sec. al X-lea, citate la p. 20. De altfel, şi dacă am calcula după era constantinopolitană (6424 — 5508 = 916), lucrurile nu s-ar schimba prea mult (47 ani de la moartea lui Chirii, 31 de la moartea lui Metodie), cu observaţia doar că această eventuală dată nu poate fi interpretată aici ca menţionînd anul morţii lui Climent. Pe scurt, despre această chestiune, vezi şi comunicarea noastră *Principales itapes de l'histoire des etud.es slaves en Roumanie et de leurs rapports avec les itudes slaves internationales,* în *Romanoslavica,* XVI, 1968» p. 196.

7. *Constantin Kostenețki.* Deşi nu e consacrată direct activității lui Constantin-Chiril şi Metodie, scrierea filologică a lui *Constantin Kostenețki Filozoful* (cea. 1380 — după 1431), GK434HTC **H3hraKrtfHHO** W nHC/**HEHE**^h *(Povestire pe înțeles despre litere),* redactată în jurul anului 1418, poate fi considerată ca aparținînd aceluiaşi ciclu de texte, întrucît are ca obiect principal nu numai regulile ortografice ale alfabetului chirilic, ci şi problema originii limbii literare a lui Chirii şi Metodie şi a alfabetului însuşi

Se ştie că, în afară de redacția completă, păstrată într-un singur manuscris din sec. al XV-lea (biblioteca mitropoliei din Sremski-Karlovci) şi editat mai întîi de Dj. Danicid (1869), iar apoi, cu un amplu studiu, de V. Jagic (1885—1895) [2], această scriere a circulat mai ales într-o redacție prescurtată, în Serbia, Bulgaria, Țările Române şi Rusia. Dintre cele mai prețioase manuscrise ale acestei variante, cu titlul GYa **CAO-**EECa K-K **Kpa(T)u**,TJ **H3EpdHHd** W(T) KHHTKI KOHCTMHTHHd **$HAOCC-$<I** H **C**-y-MHTMA **CpikE'cKarO, EKIEUJdrO** npH **EĂrOM**'hCTHK'**kMh** AfCnOTOV GTE^<JHO\- **CHC**-y CTPO **KHASa** flasapa[3], patru sînt de proveniență moldovenească.

„... Les Roumains n'ont pas ignore cet ecrit non plus—scrie E. Turdeanu *. —Ils ont dispose d'assez bonne heure de la version abregee qu'on donna vers la fin du XVe siecle ou au debut du XVIe un disciple serbe de Constantin le Philosophe[6]. La nouvelle version, ecourtâe et condensâe, et rendue de cette fagon plus accessible aux lecteurs, qui devaient etre surtout des maîtres des anciennes 6coles et des scribes, a ete" retrouve en Moldavie dans deux manuscrits: *a.* l'un copi6 avec une Superbe calligraphie, â la fin du XV ou au debut du XVe siecle, a 6te dâcouvert par Kahizniacki en Bucovine; le texte

[1] **Vezi, acum în urmă, *HcmopuH na 6bAzapcKama AHtnepamypa,* I, sub red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.), Sofia, 1962, p. 315—320 (cu bibliografia anterioară).**

[2] ***PaccyoKdemH...,* p. 366—517; vezi, de asemenea, A. Teodorov-Balan, *KupuA u Memodu,* II, p. 146—147.**

[3] **Trad.: „Cuvinte pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful şi dascălul sîrb, care a trăit pe Ungă binecinstitorul despot Ştefan [Lazarevic], fiul sfîntului cneaz Lazăr".**

***** ***La littirature bulgăre du XIV sticle et sa diffusion dans les Pays Roumains,* Paris, 1947, p. 158.**

[5] **V. Jagid, *PaccyoKdemn...,* p. 517 (Nota lui E.T.).**

en aetepublie par Jagic[1]; *b.* l'autre est le manuscritbien connu qui copie en Moldavie entre 1554 et1561,fournit â Ioan Bogdan le texte des plusieurs *Chroniques* sud-slaves et moldaves et â Kaluzniacki la *Deuxieme lettre du Patriarche Euthyme ă Vhe'goumene Nicodeme de Tismana* (mss. nr. 116 de la Kiev-Poceaev — *n.n.).* Le trăite de Constantin le Philosophe, dans la redaction de ce derniermanuscritne differe de laredaction precedente que par «d'insignifiantes variantes d'ortographe »[2]. Mais ce qui donne â ces copies moldaves encore plus d'interât â nos yeux, c'est que, selon l'observation de Jagic, ce sont elles qui ont servi d'intermediaires entre l'original serbe de la version abregees et ses remaniements identifies en Russie"[3].

La aceste două manuscrise trebuie adăugate încă alte două: mss. nr. 482 de la Hilandar, menţionat mai sus, sub nr. 6a, în care textul extrasului din opera lui Constantin Kosteneţki — foarte apropiat de cel publicat de V. Jagi6 şi semnalat de P. A. Lavrov în 1908 - se află la ff. 225-246[4], şi mss. incomplet de la Leningrad (Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin", nr. Q. XVI. 29, sec. al XVI-lea, scris frumos, cu însemnări marginale în limba română), descris recent de B. St. Anghelov[5].

[1] *Ibidem,* p. 535—553 (nota lui E.T.). întrucît nu ştim unde se află acum manuscrisul, reproducem aici cele spuse de V. Jagic, căruia Kaluzniacki i 1-a procurat („noflJiHHHHK, flocTaBJieHHtlH MHS npoij). KajryxHflincHM H3 EVKOBHHM"): „Manuscrisul, fragment dintr-un sbornic (la sflrşitul filei 8, pe verso jos, se află signatura *Âi,* care dovedeşte că acesta era caietul 32 al sbornicului), are acum 12 file (dar după fila 8, adică, după caietul 32 complet, este ruptă o filă aparţinînd caietului 33). Manuscrisul este pe hîrtie tare, lucioasă, cu un scris splendid de la sflrşitul sec. al XV-lea sau începutul sec. al XVI-lea" *(op. cit.,* p. 575).

[2] *Ibidem,* p. 553 (nota lui E.T.). Adăugăm că Jagi6 a publicat textul, cît s-a păstrat în primul manuscris, la p. 535 — 551, completîndu-1 cu ultima parte din al doilea, p. 551 — 553. Vezi studiul introductiv la p. 517 — 535 şi nota finală la p. 553. |

[3] *Ibidem,* p. 554 (nota lui E.T.).

[4] P. A. Lavrov, *K eonpocy...,* p. 355. Titlul este aici: GTa CAOBCCA Bh. Kpanvfc H3bPaHHa »TK KHHI-H KoHCTaHTHHa KHPHAa $HAOCO$* H «ţHHTCA-fc cp-MCKaro, luiuiaro nPH BÂroHtcTHB-fc(M) ACCIIOTS GTfJJSdHoy, CH8 cTre KHASJ Ad3dPoV. După cum se vede, copistul a făcut o confuzie, adăugind lui Constantin Kosteneţki şi numele lui Chirii Filozoful, creatorul scrierii slave.

[5] H3 crapaTa 6f>jirapcica, pycKa H cpi>6cKa nHTepaTypa, II, Sofia, 1967, p. 204.

Nu este, evident, locul aici să prezentăm raportul dintre versiunea completă şi cea prescurtată, efectuată mai ales în scopuri practice de ucenicul anonim al lui Constantin Kostenețki[1]. Vom spune doar că — în ceea ce priveşte limba română — el a renunțat la un interesant pasaj referitor la pronunțarea literei **-k**, cu un exemplu din limba română, pe care cărturarul bulgar se pare că o cunoştea[2]. Iată acest prețios pasaj, atestînd cuvîntul românesc *(a) bea, in* jurul anului 1418: HAH BAaiiJKki(Ai) H3KIKO(/M) **Kaxo npaso** PE(I)UJH **E-k; CTv t EO H CE, 4 HE CTv E**[3].

De asemenea, renunțînd la partea introductivă a scrierii lui Constantin Kostenețki, ucenicul anonim a lăsat la o parte şi un alt pasaj referitor la țara noastră, pe care ne permitem să-1 cităm aici. Vorbind despre Eftimie de Tîrnova, marele prelat şi cărturar bulgar din sec. al XIV-lea[4], Constantin Kostenețki scrie:... HE IIOCTHPO(X') RE<\HK4PO WHOPO X'**SAMKHHKa** C/\OK'**kH**(c)**KKIH**(X') **nHC**/MEHK, **WItfHJMf AHHKd** P A » **Tp-kHOB'CKaPO** KV*(p) **6v*AH/M'fa, HJKf H** CS-**kTHAO CTpdHh T'k**(x') **OKO BTk HCTHHS HKH CE,** H **A<»KE HHI3** CKI **AC p-kKKI PAKMkIE** *MdfiHU,t* **H KTk GKyACKkIH**(X') **CTpaHa**(x') H **3aropi** H ...[5]

[1] Vezi comentariile lui V. Jagid, *op. cit.,* p. 517—535, şi B. St. Anghelov, *cp. cit.,* II, p. 200—226.

[2] Se afirmă că a fost şi în Țara Românească. Vezi G. Kostantinov ş.a., *EbAzapcKU nucamejiu. EuoapagSuu. Eu6/iuozpag5uH,* Sofia, 1961, p. 47.

[3] V. Jagid, *op. cit.,* p. 403. Trad.: „Sau în limba română cum vei zice corect *bea* (s*)? Cu t *(ea)* şi acesta, nu cu *t (e)".* Vezi şi comentariile lui V. Jagid, *ibidem,* p. 403, nota 3, şi p. 493—494, precum şi pe acelea ale lui Ilie Bărbulescu, in *Fonetica alfabetului cirilic in textele române din veacul XVI şi XVII, in legătură cu monumentele paleo-sirbo-, bulgaro-, ruso-, şi •româno-slave,* Bucureşti, 1904, p. 130—131.

[4] Născut cea. 1325—1330, patriarh în 1375, mort probabil în 1402. Vezi G. Konstantinov ş.a., *Eb/izapcKU nucameAU,* p. 40—42; *Hemopun na obAzapcxama Aumepamypa,* I, Sofia, 1962, p. 285—306 (capitol scris de P. Dinekov; bibliografia la p. 435). Despre răspîndirea scrierilor lui în țara noastră, vezi: E. Kaluzniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Eulhymius.* Viena, 1901; Idem, *Aus der panegyrischen Literatur der Sildslaven,* Viena, 1901; E. Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie al Tirnovei (1375—1393) in literatura slavo-romdnă,* extras din *Cercetări literare,* VI, 1946, 30 p. + IX pl.; Idem, *La UtUrature bulgare...,* p. 67—139.

[5] Trad: „N-am ajuns pe acest mare iscusit al literelor slave, vorbesc despre părintele şi vlădica de la Tîrnova, chir Eftimie, care a apărut cu adevărat ca un far al acestor țări, fiind şi pînă astăzi, pînă la rîul Marița şi în țările scitice (este vorba despre Țările Române şi despre Rusia) şi în Zagoria (regiunea dintre Balcani şi Dunăre)..."

O referire asemănătoare, dar pentru o epocă mai veche, şi anume cea post-chirilo-metodiană (după anul 855), cînd ucenicii celor doi mari cărturari au fost alungaţi din Marea Moravie, o găsim în *Cea de-a doua viaţă a lui Naum,* unul din cei şase continuatori ai operei lui Chirii şi Metodie. După ce au ajuns la Belgrad, unde au fost primiţi cu cinste: Ta>Kf pactami ci OEKI no dSkiH'cY» [= dSvcY»], a OKKI no A<>A'/U4TY» H H CAOKO BOJKYf Oy/HHO}KHUl(nO K'CjSAS CTOpHU.1»[1].

8. *Povestirea anonimă despre traducerea Scripturii.* In acelaşi manuscris slavo-român nr. 482 de la Hilandar, P. A. Lavrov a descoperit imediat după extrasul din opera lui Constantin Kostenețki, şi anume pe filele 246—247, *o* scriere aparte („JIHUIHHH CTaTba")[2], cu titlul: GKasaHYf U>(T)-K*Aoy H KT» Rpt/MA np-kB(A(CA K>K(C)TTVKHOI nHcaxYf IV(T) rpti(>j)cKaro AShixa KT* KATipapcKa(r)[3], care şi formează, de altfel, obiectul principal al articolului citat.

Această scriere anonimă, spune Lavrov, nu face parte din *Povestirea* lui Constantin Kostenețki şi nici din varianta prescurtată. Ea prezintă însă un mare interes, căci, vorbind despre traducerea Bibliei din greceşte în slava veche, dă anul .XSTO. [6370 — 5508 = 862][4], ceea ce corespunde exact datei la care a sosit la Constantinopol solia lui Rostislav. Tradu-

[1] Vezi traducerea mai sus, p. 14, nota 1. Acest pasaj a fost comentat de V. Jagid, în ediţia sa, *PaccyotcdeHWt...*, p. 390, nota 4, şi de E. Turdeanu, *La litUrature...*. p.157 (cu trad. în franceză). Am reprodus după Iordan Ivanov, *EbAaapcKU cmapum...*, p. 313 (vezi introducerea la p. 311; reproducere în bulgara modernă: P. Dinekov ş.a., *XpucmoMamuH...*, p. 129; bibliografie, p. 106). Cunoscută dintr-un singur manuscris din sec. al XVI-lea (Biblioteca Naţională din Belgrad), această *Viaţă* anonimă este posterioară *Primei vieţi a lui Naum,* scrisă de un ucenic al lui Climent şi al lui însuşi, in prima jumătate a sec. al X-lea (vezi I. Ivanov, *op. cit.,* p. 305—311, şi P. Dinekov ş.a., *loc. cit.).*

[2] *K eonpocy...,* p. 355—358 (textul la p. 355—357); vezi şi *Mamepuaabt...,* p. 171—172; reprodus fragmentar de A. T. Bălan, *KupuA u Memodu,* II, p. 144-145.

[3] Trad: „Povestire, de cînd şi în ce timp s-a tradus dumnezeiasca scriptură din limba greacă în bulgară".

[4] E drept, că după această dată, se adaugă: npn BÂroa-fcpHt(«) iţp'fc IWMUM Slcfcx'fe, ceea ce este, evident, un anacronism supărător (Ioan Asan II a domnit intre anii 1218—1241), explicabil prin faptul că reprezintă, se pare, un adaus ulterior (vezi mai jos).

cerea a fost făcută —spune textul— W(T) EFonoCrtdHT'H(x') /H*>KYH HCnOR-k(A)HH(K) H PdRHOdn(c)rtkHKl(x') K^PH(rt), iUfAWAYf, KrtHMtHTk, Hd>v(«), TivpdCAo, flppMapYf, AaspEHTYf, .3". iHfttivMk, no CTUWO-TpwYt K>K *t,* HKO(>K) .0. npH u,?* *UTOAWMU* \

Se observă, deci, că autorul anonim face aici o analogie cu traducerea *Septuagintei,* efectuată — potrivit tradiţiei — de 70 de cărturari, citind pe Chirii, Metodie şi pe cinci ucenici de-ai lor, astfel că numărul total al acestora este de şapte.

în continuare, se menţionează literele slave inexistente în alfabetul grecesc şi apoi se citează 34 de litere chirilice, însoţite de propoziţii ilustrative (de ex. 4. d3-k *tCAVh.* Eî).

încă Lavrov a observat că această din urmă parte se aseamănă cu cea din textul intitulat *Cuvîntul sfîntului Chirii Filozoful, învăţătorul neamului slav,* descoperit în aşa-numitul manuscris de la Berlin (mss. mediobulgar din secolul al XlII-lea— al XlV-lea) şi publicat pentru prima dată de Vuk Karadzic, în 1857[2]. Or, această scriere anonimă — editată recent, de asemenea, după o copie incompletă sîrbă din sec. al XVI-lea[3] — reprezintă, potrivit aprecierii Nadejdei Dragova, o „a doua apologie" a scrierii slave, inspirată atît din opera lui Hrabr, cît şi din *Imnul acrostih al Sfintei Treimi,* redactat spre sflrşitul sec. al XII-lea[4], datînd ea însăşi cam din aceeaşi epocă, de la sfîrşitul stăpînirii bizantine în Bulgaria (1018 — 1186)[5]. De acelaşi imn acrostih şi, indirect, de textul din manuscrisul de la Berlin şi de opera lui Hrabr însuşi se leagă, aşadar, şi această povestire anonimă,

[1] Trad.: „de către bărbaţi trimişi de Dumnezeu, mărturisitori ai credinţei şi întocmai ca apostolii, Chirii, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie, Lavrentie, 7 la număr, după voia lui Dumnezeu, ca cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu".

[2] *JJpuMJepu cpncKOCjiaeenCKOZ Je3UKa,* Viena, 1857, p. 7—9; reprodus din nou după manuscris de V. Jagic, în *PaccyoicdeHun...,* p. 303—305, iar apoi de Lavrov, *Mamepucuibi...,* p. 165—166, şi de K. Kuev, HepHopmen. Xpa6i,p, p. 167-170.

[3] Biljana Stipcevic, *Marianska varijanta tSkazanija o sloveseh» Crnorisca Hrabra,* „Slovo", 14, Zagreb, 1964, p. 52—57.

[4] Nadejda Dragova, HenpoyneH CTapo6i>JirapCKH a36yieH aicpocrax, „E3HK H JTHTepaTypa", XXIII, 1968, nr. 3, p. 42—46.

[5] Aceeaşi, *Bmopama anoAOZun m SbAzapcKama KHUZQ U neuHume H3eopu,* în voi. *KoHcmanmuH-KupuA <i>ujioco<fi* (1969), p. 315—347.

datînd, probabil, din sec. al XlII-lea, asupra căreia a atras din nou atenția recent B. St. Anghelov, care a reprodus textul după Lavrov[1].

în sfîrşit, cercetătorul bulgar a remarcat că acest text se regăseşte incomplet într-o altă copie slavo-română, şi anume în cunoscutul manuscris nr. O.XVII.13 (sfîrşitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea, din Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin" (fila 319), care cuprinde *Letopisețul de la Putna* şi *cronicile* lui Macarie (varianta completă) şi Azarie. Această versiune, publicată de A. I. Iaţimirski aproape concomitent cu articolul lui P. A. Lavrov, a rămas, pînă nu de mult, în afara atenției cercetătorilor[2].

Merită să reproducem aici, după Iațimirski, acest text mai scurt, deoarece, cuprinzînd data exactă a venirii soliei morave la Constantinopol, 862, ca şi versiunea de la Hilandar, nu prezintă, în schimb, anacronismul privitor la domnia lui Ioan Asan II (1218-1241)[3]:

GK4S4HTf W(T)K*A8 H BTk KOf BptAVA **npHBfAE**[4] CA EJK(C)TBHOJ **nHCdHTe** W(T) **rpvihCKa(r)** A3UK4 B-K **sAiuMp'cKaro**[5].

HBTÎ HKO **npH** H'TOAO/HW **u,pt**[6] BKI(C) **no** CKMOTPIHTI BÎK'K H **np-kBt(A)** CA W(T) **EBpfHCKof nncaHU** B-K(AA(H)CKO W(T) **."o.**[7] **np-kBo-**(A)HHKK **nptJK(Af) c-MijfCTBia** *X&i n* ATITO, **no c-MiJfCTBYf** H BUIATI**UJEHYf** *TA* **HailErO** *Iv X~A.* BTk H<**MOKOHH Bpfc/HfHh,** B*K A ^ T O XS **H** T O .[8]

[1] **B. St. Anghelov, *ffj cmapama... Aumepamypa,* II, p. 207—210, 229—230 (textul). Asupra legăturii cu acrostihul şi a diferențierii, în rest, față de textul de la Berlin, vezi N. Dragova, *op. cit.,* p. 329.**

[2] **A. I. Iațimirski, *CnaeHiio-Mo/idaecKaa jiemonucb Mouaxa A3apun,* „H3BecTHfl OP.AC", XIII, 1909, nr. 4, p. 28 (extras, p.6); textul reprodus la B. St. Anghelov, *op. cit.,* p. 230, nota 1.**

[3] **în note, marcăm diferențele față de manuscrisul de la Hilandar (Hil.), după articolul lui Lavrov, *K eonpocy...,* p. 355 — 356, controlînd cu reproducerea lui B. St. Anghelov, *op. cit.,* p. 229 — 230 (după Lavrov, *MamepuaAbi...,* p. 171 — 172).**

[4] **Hil. corect: np-fcscAc.**

[5] **După titlu, în Hil. este intercalată, fără rost, din alt loc, fraza: H *a\u* KTO XUP<(T) IIHC4TH, CluMOTpH 3&C ogic H laplc, H HJ«fl|iaHif(«) *CHWU* H IHUIH AMH(H). Cf. începutul din *Cuvintele pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful:* KTO oyso X"f< nmaTH, CIMOTPH 3A« Moseca H p-fcnH H s-fc^rhi, wăie H aapit, H anocTpo^k (...), oxowc 3(A)C «EpIi^cuiH, nHiLHBt CIMBXE^ * (Jagic, *Paccynedenu* p. 535).**

[6] **Hil. adaugă: eAAHHCiuro.**

[7] **Lipseşte în Hil.**

[8] **După această cifră, Hil. adaugă: npH EÂrortpH-fc(M) npYe IUUHM flcfcH-fc.**

np-fcKf(A) [1] CA EJK(C)TK'HO(nHCdHIf H RTi Eliiirdp'cKOAl A3kIKw(<H) [2] W(T) ErOnOCAdHKI(jf) CTKI(jf) [3] HCnKO-fc(A)HHKh H pdKHOdno(c)-AhHKIJf Kvf>HAK,Ji&tA*A'(t, KAH/HtHTh, HdOț'Atb., VwQdCAW, (IrrfAAțHt H AdBpCHTif, .3. MHCAO(A\) no CliA\OTp(Hi(EJKTH HKO H npH U,?* IlTOAOAIfd [4]. H cTd npHOSp-kTOUJA [5] CAOKCCd npOTH(E) A3KIK8 [6]: E, S, SC, UJ, iji, uf, q, î, îf, ia, io, T [7].

H C(/HOy CHU,([8] K-k(A)TH, KAKO H4AlClU4TH CAOKO KTOK(A)O HA /H-fcCTt [9], H CpoKS, H CA8H npOMi^Jf) E-kAErh KTi EKCTKHO nHCdHJC, I3KO A<> HC HEK-kUJhCTKTEAth [10] KlVpHUJh H jrSAHUJh, H CPECH AWTMUJ 0\' [11] CnHOHTC [12].

9. *Mențiuni despre Chirii şi Metodie în primele tipărituri româneşti şi slavo-române din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea.* Este interesant de observat că exemplul marelui cărturar Constantin-Chiril, primul traducător al cărților de cult din

[1] Lipseşte în Hil.

[2] H (...) A3UKOM lipseşte în Hil.

[3] Lipseşte în Hil.

[4] Hil adaugă: Ilp-fcse^) CA *w(r)* nf>-feio(A)HH(ie) *w(r)* n>-i>(<i)cKd(r), i ĂTW . S T ». (6370 — 5508 = 862), ceea ce, de fapt, repetă o idee anterioară.

[5] Hil. wsp-fcTwuiA (c).

[6] Hil. adaugă: Haui(«(8).

[7] Hil. w.

[8] Hil. adaugă: *m(t,)sit(r).*

[9] Hil. KdKO HdM'buidiT CA KI>K(A)O [lipseşte CAOIO] Ha Avfccro cioc.

[10] Hil. H(«'fe*(A)hCTBI((M).

[11] Hil. adaugă: CTO.

[12] Hil. nHCAHIc Aici se întrerupe textul în mss. nr. O.XVII. 13 de la Leningrad. în Hil. urmează încă 25 de rînduri (Lavrov, *op. cit.*, p. 356).

Trad.: „Povestire, de cînd şi în ce timp s-a tradus dumnezeiasca scriptură din limba greacă în bulgară. Aşa cum în timpul împăratului Ptolomeu [II Filadelful, 285—246 î.e.n.] a fost după însuflarea lui Dumnezeu şi s-a tradus scriptura din ebraică în elină de către 70 de traducători, cu 300 de ani înainte de pogorîrea [pe pămînt a] lui Hristos [evenimentul e datat prin rotunjire aproape exact: * după T reprezintă aici nu cifra, 1, ci desinența de genitiv a numeralului „trei sute"], după pogorîrea şi întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, la împlinirea vremii în anul 6370 [—5508 = 862], s-a tradus sfînta scriptură şi în limba bulgară de către bărbați sfinți, trimişi de Dumnezeu, mărturisitori şi asemenea apostolilor. Chirii, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie şi Lavrentie, 7 la număr, după însuflare lui Dumnezeu, ca şi cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu. Şi astfel au fost descoperite slovele, potrivit limbii [noastre]: s, *s, m,* ui, ui, u, i, i, "fe, ra, K>, t [de fapt, w].

Şi astfel se cuvine a şti cum să se pună fiecare slovă la locul său şi punctul, şi accentul, şi celelalte semne în sfînta scriptură, ca nu cumva prin neştiință să ocărăşti şi să huleşti şi să pui eresuri în sfînta scriptură."

limba greacă în slava veche a fost invocat la noi cu prilejul acțiunii reformatoare de traducere a textelor religioase şi juridice din slavonă în limba română. Prodigiosul cărturar şi tipograf Coresi îşi întemeiază acțiunea sa şi pe faptul că unele din scrierile fundamentale ale bisericii creştine au fost traduse din ebraică în greacă, şi de aici în slava veche: aşadar, acțiunea românilor este pe deplin justificată prin mai multe argumente, asupra cărora el se opreşte în predosloviile şi epilogurile sale. Dintre acestea, ne interesează aici predoslovia la *Întrebarea creştinească,* tipărită la Braşov probabil în 1561 [1], în care se spune, printre altele:

„Şi învăță ap(s)lii, tremese-i în toată lumea de să spue ev(g)lia lu Hs.(...) Şi au ales 4 ev(g)listi den limba ovreiască pre limba grecească de-au scris ev(g)lia. De aciia sfiiții părinți Vasilie, Grigorie, Io[an] Zla(t)ust, Atanasie şi Chirii filosof, şi ei socotiră şi scoaseră den cartea grecească pre limba sîrbească [slavonă — *n.n.].* După aceia, neşte creştini buni socotiră şi scoaseră cartea den limba sîrbească pre limba rumânească (...)Şi scoasem Sfînta Ev(g)lie şi Zece Cuvinte [Decalogul] şi Tatăl nostru şi Credința ap(s)lilor, să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creştini" (f. la-b).

Ceva mai tîrziu, într-o *Psaltire slavonă,* tipărită probabil în 1574 (de Coresi sau de altcineva)[2], este inclus, intre alte anexe, un *Sinaxar,* în cadrul căruia unul din condace este închinat „Sfîntului Chirii", la ziua de 14 februarie (ff. 182b - 183a). Acest condac este extras din *Slujba sfîntului Chirii,* păstrată în mai multe manuscrise, începînd cu sec. al XlII-lea[3], şi apare şi izolat în diverse manuscrise şi vechi tipărituri sla-

[1] **Vezi ediția lui I. Bianu: *Texte de limbă din secolul XVI.* I. *întrebare creştinească,* Bucureşti, 1925 (după fragmentul din Codicele de la Ieud, B.A.R., mss. rom. nr. 5032, f. 159—169), şi descrierea tipăriturii: I. Bianu — D. Simonescu, *Bibliografia românească veche,* IV, Bucureşti, 1944, p. 6—7. Asupra datării, pe baza textelor menționate în citatul de mai jos, vezi P. P. Panaitescu, *începuturile şi biruința scrisului în limba română,* Bucureşti, 1965, p. 158—159. Stadiul actual al cercetărilor coresiene este prezentat de prof. Dan Simonescu, *Un mare editor şi tipograf din secolul al XVI-lea: Coresi, în Studii şi cercetări bibliografice,* XI, 1969, p. 53—59.**

[2] **I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche,* t. I, Bucureşti, 1903, p. 526-529, nr. 161 (CR.V. 16A).**

[3] **Vezi: A. Teodorov-Balan, *Kupuji u Memodu,* II, p. 52—65; B. St. Anghelov, *HA* *стapama... Aumepamypa,* II, p. 17—23.**

vone din sec. al XV-lea — al XVIII-lea[1]. Fiind necunoscut la noi şi, dată fiind vechimea apariţiei lui în formă tipărită în ţara noastră, îl reproducem mai jos, precizînd că este aproape identic cu varianta publicată de B. St. Anghelov după mss. nr. 73 din Muzeul bisericesc din Sofia[2]:

GTOMS Kvpi/\8 K0HA4KK

FAM noAOEie [3].

TKphAKIHA\h Oț'AIO/tlh H ErOA'»X'HOKEH'fE/UI\[4] Oy MCHITf/HK *W3ipkf* **(HHph np-kCB-kTAKI/HH AOpMIH, IVGTfJE B'kCEAEHHA'fi BKO** *MAhHtH,* **KvpHAE CTf, p<j3C"kKdI BÎK'ft CAOKO** *Hi* **CfeR-kp-k H 3411^1? H 103-fc, npocK**-hiuae **KTvCtx'K.** H i QKO *HMU* APISHOKEME KTI **Xoy[6], HtnptcT<j|-HO** *A\AH[5]* *W* **K-kC-k^h HJCh[7].**

Tot la 14 februarie este menţionat Constantin-Chiril şi în Sinaxarul adăugat la *Psaltirea slavonă* tipărită în secolul următor Ia Govora, în Ţara Românească, în anul 1637, şi apoi, din nou, în 1638—1641[8]. Avînd la îndemînă cea de-a doua ediţie[9], cităm mai jos din acest **fII-kctu.ocAOE'h, cHp-km*.**

[1] B. St. Anghelov, *ibidem,* II, p.21. N-am găsit insă ceva similar pentru Metodie, nici la 6 aprilie, nici la 11 mai.

[2] *Ibidem,* p. 23. Textul diferă întrucîtva de alte variante publicate de acelaşi, p. 15, 18—19, de I. Ivanov, *Ebozapcm cmapuuu U3 MaKedonun,* ed. a H-a, Sofia, 1931, p. 294, şi de aceea marcăm diferenţele mai însem« nate, în note, numai faţă de manuscrisul menţionat mai sus (Muz.).

[3] în Muz. lipseşte.

[4] în Muz. corect: if»AiX*»'»><<»'

[5] Muz. adaugă: £S.

[6] Muz. adaugă: ce. Precizăm că versiunea din Muz. prezintă particularităţi sîrbeşti, în timp ce textul nostru păstrează trăsăturile mediobulgare.

[7] Trad.: *„Sfîntului Chirii,* condac, glasul 2, asemenea. în alte locuri se precizează: ITOAO&HV T(PkAU<* H Mr»rA4CHU<ft.., adică, «asemenea» cutărut condac cunoscut, vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.,* II, p. 56, 58.]

Cu minte hotărîtă şi învăţătură de Dumnezeu Insuflată, luminînd pămîntul cu raze strălucitoare, ai străbătut lumea ca un fulger, Chirile sfinte, semănînd cuvîntul lui Dumnezeu la miazănoapte şi apus şi miazăzi, învăţînd pe toţi. Şi, avînd îndrăzneală către Hristos, roagă-te pururea pentru noi toţi".

[8] C.R.V. 36, vezi B.R.V., I, p. 104, 532; C.R.V. 37, vezi B.R.V., I, p. 106-107, 532-533; IV, p. 188. Din această ultimă ediţie, în afară de exemplarul descris în B.R.V., Biblioteca Academiei R. S. România are încă unul, din care cităm mai jos, cumpărat în 1965. (Provine din Biblioteca lui Şt. D. Grecianu.)

[9] Exemplarul de la B.A.R. al primei ediţii este defect (lipseşte ultima filă a Pascaliei şi Sinaxarul).

jiocA-k Avaria KiiCM'kTfia(p), *Hmtnuif* W(T) Ai(c)u,a cenT((A\)KpTa A* Aî(c)u,a aKPjjCTa, HM-kA Tponapu H KOHAaKH npa3(A)HHKO/HTk H *m*-j304HTH/Hii CTKI(<H) (ff. 239a — 351b)[1], în care, la data menționată, după IIpn©(A)Ena(r) *wu,i* Hanji(r) flKgfHTi'a aRKki, H>M a?HTK Kt AtTo.vS., KTk U,P(C)TK© ©eo(A)cTa AU(A)[2], citim:

H np?fc>(A)KHarO *EvpHAd $HA'C$$d,* Oț'ijHTEAA CAOKtHOAMi H EATirapOiWTk H nHCAMHTk H(3)vVEp-kTHHKc5, H?K(EKICTh K*K ATJ(T) .W |$3. ,[867][3], K-K HP(C)TKO *MHXdHAd* r© (f. 300b)[4].

Iar la 11 mai, după OTPO CLJHOAvÎHHKa flIwK'fa[5], găsim mențiunea:

H npn"o(A)EHaro wîța Hanjfro *MiA*A'id* fnHCKona AwpaKCKaro, £paTa KvpHAA» i(SHAOCO^8, H30Ep-kTIIj8 nHCAAEHa CAOKEHCKaa, HJKE JKH(T) KTk AtTO ."în. [880], KTk U,(p)CTKO EaCHAÎa *MdKtfl,WHd*[6].

Citind aceste scurte, dar exacte mențiuni, care atestă «ontinuarea tradiției chirilo-metodiene și în Țările Române, în care slavona era încă folosită în secolele al XVI-lea — al XVII-lea, alături de limba română, atît în biserică, cît și în cancelaria domnească, B. St. Anghelov precizează: „Aceste texte despre Chirii și Metodie au variante în diverse ediții rusești ale *Sinaxarului*"[7] și reproduce cuvintele lui O. M. Bo-

[1] Trad.: „Sinaxar, sau rînduială pe tot anul, începind de la luna septembrie pînă la luna august, avînd troparele și condacele la sărbători și sfinții mari."

[2] Trad.: „A preacuviosului nostru Avxentie avva, care a trăit în anul -440, în timpul împărăției lui Teodosie cel Mic".

[3] Este interesant de subliniat că se dă anul plecării din Moravia la Roma.

[4] Trad.: „Și a preacuviosului Chirii filosoful, dascălul slavilor și al bulgarilor și descoperitorul slovelor, care a fost în anul 867, în timpul împăratului Mihail III".

[5] „A sfîntului sfîntmucenicului Mochie."

[6] „Și a preacuviosului părintelui nostru Metodie, episcopul Moraviei, fratele lui Chirii filosoful, descoperitorul slovelor slave, care a trăit în anul 880, în timpul împărăției lui Vasile Macedoneanul." (Se dă aproximativ anul venirii lui Metodie la Constantinopol.)

[7] *KupuA u Memoduă a cjiaeHHCKume nenamnu KHUZU om XV—XVIIa.*, în *XuAsda u cmo eodumt...,* p. 336 (citatele reproduse de noi se află la p. 365).

dianski: „în toate edițiile este evidentă influența *Vieților lui Chirii şi Metodie* din *Proloage (Sinaxare),* ca şi a altora..."[1]

10. *Ediția de la Rimnic a Gramaticii lui Meletie Smotrițki (1755).* O dată cu dezvoltarea tiparului în țările slave, unele din scrierile vechi consacrate operei lui Constantin-Chiril şi Metodie, în special *Despre litere* a călugărului Hrabr, au pătruns şi in cărțile laice: astfel, de la sfîrşitul sec. al XVI-lea pînă la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, se cunosc cinci ediții tipărite ale acestei prime apologii a scrierii slave (cea. 1580—1581, probabil în regiunile vest-ruse; Vilnius, 1621; Moscova, 1637; Petersburg, 1776; Suprasl, 1781)[2]. De aici şi din sursele manuscrise şi-au extras date despre originea alfabetului chirilic autorii şi editorii gramaticilor slavone, cum este cea a lui Meletie Smotrițki, apărută în prima ediție la Evie (lîngă Vilnius), în 1619, şi reeditată de mai multe ori, printre altele, în 1697, la Snagov, sub îngrijirea lui Antim Ivireanul, şi în 1755, la Rîmnicu-Vîlcea, la cererea mitropolitului sîrb Pavel Nenadovic"[3].

Această din urmă ediție cuprinde şi un adaos, necunoscut celorlalte, intitulat HHHTI **TEjfHOAorYH, CHp-kMh** X8Ao>**KHdriv coEfcfc-**AOBdHYd **IV OC/HH IaCTfXTk CA0K4, no KOnpOCdA/ITk H** lv**(T)R-KTdAVk oynoTpiEAifti/Hariv** (ff. 256a — 288a)[4], în care, printre altele, după ce se enumără literele slave (în total 40), se pune întrebarea: G3(T)KSA8 CYA **nHCAUHd K3Aiiia** CA? şi se răspunde că au fost aduse de Cadmos din Fenicia în Grecia, iar aici au fost completate cu litere noi; în continuare, se adaugă:

fI KTk PivcciK» APEKHYH **npf/H**$APÎH **iHeeoATH' En(c)t;nTk /HopdK-**CKYrl **CTk EpaTOAATk CKOHAATk npf/H8**APW/**HTk KvpiAAOAATk npEHECOUJd,**

[1] *O epeMenu npoucxooxdeHUR c/iaexHCKUX nucbMen,* Moscova, 1855, p. HO.

[2] B. St. Anghelov, *KupuA u Memoduu...,* p. 368; reproduse toate de K. Kuev, *1epHopu3eif Xpa6bp,* nr. 69-73, p. 401—418.

[3] D. Strungaru aduce argumente că aceste reeditări s-au făcut după prima ediție şi parțial (e vorba de a doua) după cele de la Moscova din 1648 şi din 1721 (*Gramatica lui Smotrițki şi prima gramatică românească,* în *Romanoslavica,* IV, 1960, p. 294—297).

[4] B.A.R., C.R.V. nr. 295; vezi B.R.V., t.II, Bucureşti, 1910, p. 132. Trad.: „Rînduială tehnologiei, adică a vorbirii iscusite despre cele opt părți ale vorbirii, întrebuințată după întrebări şi răspunsuri".

H CROA AWOIMA CMREKCKdA [IHCAKtU KpOAVK CHjfK KkIMkICAHUM, OKIV U„ <], UI, UI H npOIdA KO 4A$<mHTS IVSptTMICUMraCA *.

11. O ediție *transilvăneană a slujbei catolice a lui Chirii și Metodie.* La puțin timp după ce la Rîmnic se tipărise cartea menționată mai sus, apărea la Cluj, pentru catolici, o culegere de noi slujbe bisericești, consacrate, printre altele, unor „sfinți" canonizați mai tirziu, culegere ce cuprindea și o slujbă cu viața pe scurt a lui Chirii și Metodie: *Officia novissima sanctorum.* In usum Diocesis Transylvaniensis edita. Claudiopoli, Anno 1779. Typis Josephi Francisci Kollmann, Privilegiați Typographi et Bibliopolae (138 p.)[2]

Sursa ei trebuie să fie, în ultimă analiză, cehă sau polonă, întrucît cultul celor doi „sfinți", instaurat de regele Carol IV (1346—1378) în Cehia, s-a răspindit apoi și la poloni (în special, în sud și vest), în Galiția (la uniați), la Viena, în Ungaria și în alte părți, pe lîngă Croația, unde tradiția era mai veche: în Cehia și în alte țări s-a fixat ziua pomenirii lui Chirii și Metodie la 9 martie, în timp ce în insula Krk (Veglia) din Adriatica și în regiunea orașului Sibenik (la nord de Split) această zi a fost fixată la 11 martie, iar la Cattaro în 14 martie[3]. Cartea tipărită la Cluj menționează pe Chirii și Metodie la 11 martie: „Die XI. Marții. SS. Cyrilli et Methodii episcoporum" (p. 48).

Cît privește conținutul slujbei din *Officia novissima sanctorum,* el se încadrează, ca structură, între cele din breviarele ceho-morave și polone, cunoscute începind cu sec. al XV-lea și al XVI-lea: „Slujbele după ritul catolic,, mai ales în bre-

[1] **Trad.: „Iar în Rusia le-au adus bătrînul și înțeleptul Metodie, episcopul Moraviei, cu fratele său preînțeleptul Chirii, și au născocit multe litere slave, în afară de acestea, cum sînt u„ M, ui, tp și altele care se găsesc în alfabet".**

Vezi despre acest pasaj B. St. Anghelov, *KupuA u Memoduu...,* 370. (Trecem peste faptul că informația istorică este destul de nebuloasă.) Vezi de asemenea: Olexa Horbatsch, *Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotryckyj,* Wiesbaden, 1964 (despre ediția de la Rîmnic, p. 62-64).

[2] **Asupra acestei cărți ne-a atras atenția lect. dr. Minai Mitu, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre. O cunoaștem după un exemplar păstrat la B.A.R. (cotai, 159519, înregistrată sub nr. C570/ 1938)—pe care l-am folosit — și altul aflat în Biblioteca Filialei Cluj a Academiei (Fondul Blaj: 870/770/959).**

[3] **Vezi A. Teodorov-Balan, *KupuA u Memodu,* II, p. 14—16.**

viarele latine, n-au nimic deosebit, în afară de o rugăciune specială şi cîteva *lectiones* (trei sau şase)", dar acestea din urmă „se deosebesc adesea destul de mult unele de altele" — precizează A. Teodorov-Balan[1]. Sursele lor sînt, pe de o parte, slujbele latine tipice, din care sînt împrumutate parțial *oratio* (rugăciunea), *antifonul* şi *responsorium,* iar pe de altă parte, legendele şi slujbele slave glagolitice şi, indirect, cele chirilice[2]. într-adevăr, slujba din ediția clujeană cuprinde *Oratio,* trei *Lectiones* (IV, V, VI, ceea ce înseamnă că s-au omis *Lectiones* I, II, III), precum şi indicații privind responsoriile şi versetele din psalmi.

Avînd în vedere faptul că această slujbă este mai puțin cunoscută şi că se deosebeşte de cea moravă[3], o reproducem la sfîrşitul articolului, în *Anexa I.*

12. *Două scrieri renascentiste bulgare In țara noastră.* în afara scrierilor vechi sau bazate pe acestea, în țara noastră, au circulat sau au fost tipărite şi scrieri bulgare renascentiste consacrate lui Constantin-Chiril şi Metodie. Printre acestea semnalăm, în primul rlnd, *Hcmopun* ***cAaeeuo6oAzapcKan*** a celui dintîi cărturar renascentist bulgar, Paisie Hilendarski, scrisă în anul 1762 şi cuprinzînd un capitol special, *O ynume/****iex cAoeeucKux... 3a*** *crhzo Kupuna u Memodun,* ***e Koe*** *epe-****Me cocmaeujiu nucMem*** *u* ***KHUZU*** *na* ***cAoeeHcm JI3UK.*** Unul din cele mai vechi şase manuscrise ale acestei scrieri care mar-

[1] ***Op. cit.,*** **p. 19,20.**

[2] ***Ibidem,*** **p. 82.**

[3] **Descoperită în manuscrisul *Breviarium ad usum ecclesiae Muraviae,* din Biblioteca Publică din Petersburg (azi Leningrad), publicată de B. Dubfk (care crede că provine încă din 1380), în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, t. XCV, 1879, p. 341 — 349, şi reprodusă de A. Teodorov-Balan, *op. cit.,* II, p. 190-195 (cf. p. 82).**

Slujbele polone au fost prezentate de I. Polkowski; *Czeii. ss. Cyrylla i Metodego w Polsce wedlug ksiqg liturgicznych i legend od konca XIII. wieku,* Cracovia, 1884 (nu am găsit-o la Bucureşti). Printre altele, se reproduc aici slujbele lui Chirii şi Metodie după unele breviare ale episcopiilor din Cracovia şi Poznan: slujba din breviarul din 1443, plasată la 9 martie, are şase *lectiones* aproape identice cu cele din slujba moravă; breviarele ulterioare prezintă însă modificări; ultima „redactare" polonă s-a făcut în timpul episcopului de Cracovia Jerzy Radziwil), în anul 1580. (Vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.,* p. 210.) Avem motive să credem că slujba lui Chirii şi Metodie tipărită la Cluj, în 1779, e de origine polonă, întrucît în aceeaşi carte se găseşte şi una „S. Cunegundis Virginis, Reginae Poloniae" (p. 107-110).

chează începutul literaturii bulgare moderne, copiat în 1781 (deci la 19 ani după redactarea originalului, azi dispărut), de către ***„CmoăKy uepeu Ha ceno KomeA"*** — „Stoiko, preot în satul Kotel" — , viitorul SofronieVraceanski, se află astăzi la Biblioteca Academiei R. S. România (mss. slav nr. 438, capitolul citat la f. 81a—86b; însemnarea la f. lb). Acesta este aşa-numitul „al doilea manuscris al lui Sofronie" (primul a fost copiat de el tot la Kotel, în 1765, cînd Paisie Hilendarski a vizitat acest însemnat sat bulgăresc), fiind adus de cunoscutul prelat bulgar în Ţara Românească, unde a căpătat azil în anul 1802, cu sprijinul mitropolitului Ţării Româneşti Dositei Filitti. Se ştie că aici, pe teritoriul ţării noastre, Sofronie Vraceanski şi-a scris celebra sa autobiografie, ***JKwnue u cmpabamn zpeiunazo CoţjjpoHux*** (probabil, în 1805) şi a tipărit prima carte renascentistă bulgară ***KupuaKodpo-MUOH, cupeu HedeAMK*** — „Chiriacodromion sau Cazanie" (Rîmnic, 1806). După moartea lui, survenită probabil în 1813, într-una din mănăstirile din jurul Bucureştiului, manuscrisul a ajuns în biblioteca episcopului Dionisie Romano al Buzăului (1806—1873), iar de aici, prin donaţia Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, în Biblioteca Academiei Române[1].

O a doua lucrare consacrată întemeietorilor culturii slave, de astă dată tipărită la Bucureşti de unul din fruntaşii emigraţiei bulgare din ţara noastră, este: ***KupuA u Memoduu, SiAzapcKU npoceemumeAu*** (Chirii şi Metodie, luminătorii bulgari), scrisă de L. Karavelov şi publicată (fără numele său) în 1875, sub auspiciile „Asociaţiei bulgare pentru răspîndirea cunoştinţelor folositoare" ***(EbAzapcKo dpyoKecmeo 3a pa3-npocmpamnue noAe3uu 3Hauun,*** 64 p.)[2]. Această broşură se

[1] **Vezi: A. Teodorov-Balan, *Kupu.a u Memodu,* II, p. 148—150; St. Romanski, *Hoe CogSponuee npenuc na ITaucueeama Hcmopun om 1781 z., cbnocmaeen c npenuca om 1765,* în *«EbAzapcm cmapum»,* KH. K, Sofia, 1938; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* voi. I, p. XIV; V. Kiselkov, *KupunoMemodueecKiuim Kyam e Eb/izapux,* în *Xu/inda u cmo zodunu...,* p. 347; *Hcmopun na 6b/izapcKama Aumepamypa,* 2, sub red. lui St. Bojkov (red. resp.), G. Dimov şi P. Dinekov, Sofia, 1966, p. 30—82 (autorul capitolelor despre Paisie Hilendarski şi Sofronie Vraceanski—Em. Gheorghiev; bibliografia, p. 626—627).**

[2] **Vezi *Hcmopun na 6bAzapcKama Aumepamypa,* 2, p. 487—488 (autorul capitolului despre L. Karavelov — St. Bojkov). Un exemplar din cartea lui L. Karavelov se află la B.A.R. (cota II, 151512).**

încadra într-o acțiune mai largă a emigraților bulgari din țara noastră, care împreună cu compatrioții lor au transformat în deceniile 6 — 7 ale secolului trecut sărbătorirea religioasă a lui Chirii şi Metodie într-o manifestare mai largă, național-culturală a întregului popor bulgar[1]. într-adevăr, curînd după sărbătorirea solemnă din 11 mai (stil vechi) 1857 de la Constantinopol şi Plovdiv, în anii următori, acțiuni similare au avut loc şi în alte oraşe ale Bulgariei sau din alte țări unde se aflau emigranți, printre care şi din țara noastră: Brăila (1863, anul în care se împlinea un mileniu de la misiunea moravă), Bucureşti (1864), Giurgiu (1868), Galați (1869), Alexandria (1870), Zimnicea, Craiova, Ploieşti şi T. Măgurele (1870), Constanța şi Oltenița (1872), Cîmpina şi Slatina (1875)[2]. în broşura sa, L. Karavelov, care se făcea ecoul acestor manifestări, exprima omagiul contemporanilor săi față de marea operă a lui Chirii şi Metodie, reamintind, în acelaşi timp, unele momente mai importante din istoria poporului bulgar[3], ce avea să-şi dobîndească libertatea peste doi ani, în urma războiului ruso-româno-turc (1877—1878).

12. *Traducerea românească a Vieții lui Chirii şi Metodie (1815).* Avînd în vedere toate cele spuse pînă aici despre circulația scrierilor slavone şi chiar latine consacrate lui Chirii şi Metodie în țara noastră, era de aşteptat ca cel puțin una din ele să se fi tradus în româneşte, în cadrul *antologhioanelor, mineelor* sau al culegerilor de *vieți ale sfinților*. într-adevăr, trecînd peste *viețile sfinților ale* lui Dosoftei (Iaşi, 1682—1686), *Mineele* episcopului Mitrofan de la Buzău (1698), *Mineele* episcopului Chesarie de la Rîmnic (1776—1779), continuate de episcopul Filaret (1780), şi mai multe ediții ale *Antologhionului* (Rîmnic, 1705 şi 1766; Bucureşti, 1777),

[1] **Vezi V. SI. Kiselkov, *op. cit.,* p. 353-358.**

[2] **Vezi A. Constantinescu, *Contribuții la istoria sălilor publice de lectură bulgare din Bucureşti (1861 — 1871),* în *Studia bibliologica,* voi. II, Bucureşti, 1967 (litogr.), p. 415—416. Despre L. Karavelov în România, vezi şi: Zlatca Iuffu, *Oglindirea realităților româneşti în opera lui Liuben Karavelov,* în *Analele Universității Bucureşti,* Seria Ştiințe sociale, Filologie, an. X, 1961, 23, p. 507—516; Zlatca Iuffu şi D. Zavera, *Pampocmpanenue na* Hoeama âbAzapcKa Aumepamypa *e* PyjUbHU/t..., în *Romanoslavica,* IX, 1963, p. 453-454.**

? St. Bojkov, *op. cit.,* p. 487—488.

traduse în cea mai mare parte din greceşte (dar şi cu recurgerea, în unele cazuri, la versiuni slavone), tipărituri ce nu cuprind şi vieţi sau slujbe ale lui Chirii şi Metodie (fie la ziua morţii lor, 14 februarie, respectiv 6 aprilie, fie la ziua sărbătoririi comune, 11 mai), am găsit în preţioasa culegere de *Vieţi ale sfinţilor,* în 12 volume, tipărită sub îngrijirea mitropolitului cărturar şi promotor al învăţămîntului în limba română Veniamin Costachi (Tipografia Mitropoliei din Iaşi şi Tipografia Mănăstirii Neamţului, 1807—1815)[1], *Viaţa şi ostenelele cuvioşilor părinţilor noştri Methodie şi ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascălii sloveneşti* (11 mai)[2] Textul vieţilor sfinţilor a fost tradus din slavona rusă, la iniţiativa lui Paisie Velicikovski, de ucenicul său Ştefan ierodiaconul[3], care a luat ca bază una din ediţiile cunoscutei **KHHrd** JKHTH CKATKIJTTI, alcătuită de Dimitrie Rostovski (1651 — 1709); acesta însuşi pornise, după acţiunea începută de Petru Movilă, „deştept păstoriu al turmei sale ceii cuvîntătoare", şi continuată de arhimandritul Lavrei Pecerska Inochentie Ghizel, de la **HfThH** /HHHCH, alcătuite pe la 1549, de Macarie, mitropolitul Moscovei, care a folosit manuscrise mai vechi slavone ruse, atît cu traduceri din greceşte, cît şi cu *vieţi* noi, consacrate unor „sfinţi" slavi[4]. Intre acestea au intrat, desigur, şi *Vieţile lui Chirii* (14 februarie) şi *Metodie* (6 aprilie), aceasta din urmă în formă prescurtată, pe baza cărora „Dimitrie Rostovski a alcătuit o nouă viaţă, comună pentru ambii fraţi", bazată însă în cea mai mare parte pe *Viaţa lui Constantin Filozoful,* cu unele

[1] Descrise în B.R.V., II, nr. 731, 773, 779. 800, 817. 838. 839. 840, 841, 862, 893. Despre activitatea lui Veniamin Costachi, vezi dintre lucrările mai noi: Ilie Gheorghiţă, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi,* Mănăstirea Neamţu, 1946; Gh. I. Moisescu ş. a., *Istoria bisericii române,* voi. II, Bucureşti, 1958, p. 383-387 (bibliografie, p. 391).

[2] în *Vieţile sfinţilor din luna lui mai,* Mănăstirea Neamţului, 1813 (in folio, 1 + 296 file), ff. 106b-118b (B.A.R., C.R.V., nr. 840, descris în B.R.V., II, p. 92).

[3] Vezi *Prefaţa* adresată mitropolitului Veniamin Costachi de Dositei, stareţul mănăstirii Neamţului şi Secului, în fruntea volumului pe septembrie (1807), reprodusă în B.R.V., II, p. 510.

[4] Vezi *Prefaţa* mitropolitului Veniamin Costachi, în continuarea celei citate în nota precedentă şi reprodusă în *op. cit.,* II, p. 512—517 (citatul la p. 515), iar acum în urmă, de Ilie Gheorghiţă, *op. cit.,* p. 106— 115; vezi şi B. St Anghelov, *KupuA u Memoduu...,* p. 367—368.

completări după *Viața lui Metodie* (precum şi a sfîntului Clement, fost papă al Romei la sfîrşitul sec. I e.n.), aşezată la 11 mai, ceea ce a şi făcut ca ulterior cei doi mari frați cărturari să fie sărbătoriți în Rusia şi apoi în Bulgaria la 11 mai (24 mai stil nou)[1]. In această formă, aşezată la 11 mai, după mucenicul Mochie, *Viața lui Chirii şi Metodie* are următorul titlu în slavona rusă: *QAcu,i* mata . â~- A^HK. B*K TOHWE AEHK JKHTII H TpoyAw npenoAOKHux"K OTtu/k HduIHjfk iUceoAia H KWH-CTaHT Ha, HapEMEHHarW Kirp rt/U, HlICKOnOK'k /MopdKCKH)fk, OyiHTMErl CiiasAHCKHX'[2], cu care corespunde absolut exact titlul din ediția de la Mănăstirea Neamțului.

Continuînd colaborarea cărturarilor noştri din toate provinciile, mitropolitul Țării Româneşti Grigorie, supranumit Dascălul (1823—1834), el însuşi ucenic al şcolii de la Mănăstirea Neamțului, unde a tradus şi tipărit cărți religioase — printre altele, se pare că a participat şi la tipărirea *Vieților sfinților* —, a inițiat reeditarea în tipografia mitropoliei, aflată la mănăstirea Căldăruşani, a celor 12 volume, care au apărut în 1835—1836[3]. Intre acestea, volumul de *Viețile sfinților din luna lui mai* (1836) cuprinde, la p. 159—177, *Viața şi ostenelele cuvioşilor părinților noştri Methodie şi ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascălii slaveneşti*[4].

Peste aproape un secol de la începerea tipăriturii nemțene» apare la Bucureşti (1905) o nouă ediție a *Vieților sfinților,* îngrijită şi parțial modernizată în privința limbii de arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, care lua ca bază textul tipărit în 1835—1836: *Viațaşi ostenelile cuvioşilor părinți Metodie şi Constantin, care s-a numit Ciril, episcopii Moraviei şi dascălii slavoneşti,* este cuprinsă în vol. IX (Bucureşti, 1905, format mic, p. 517—576). In sfîrşit, această ediție modernă a fost folosită în *Viețile sfinților,* prelucrate de Al. Lascarov-Moldovanu,

[1] Idem, *ibid.,* p. 367. Despre caracterul legendara! *Vieții lui Clement,* scrisa în limba greaca şi tradusa apoi în slava veche, vezi, de pilda, P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, *XpucmoMamuH*...,* p. 25.

[2] Vezi B. Anghelov, *op. cit.,* II, p. 368.

[3] Vezi Gh. I. Moisescu ş.a.. *Istoria bisericii române,* voi. II, p. 403—415.

[4] Am consultat exemplarul de la B.A.R., cota III, 50778.

voi. I—VII, Bucureşti, 1934—1942: textul prescurtat al vieții cu titlul *Cuvioşii părinți Metodie şi Constantin, care s-a mai chemat şi Chirii,* se află în voi. IV, 1937, p. 3—11.

Astfel, prin traducerea românească de la începutul sec. al XlX-lea, care păstrează încă parfumul vechilor texte, şi prin reeditările ei ulterioare, a ajuns pînă la noi, e drept, într-o formă întrucîtva modificată, *Viața lui Constantin Filozoful,* combinată cu *Viața lui Metodie* (şi chiar cu unele date din *Viața sf. Clement),* aşa cum le-a aranjat Dimitrie Rostovski. In ce măsură lucrurile stau aşa, cititorul se poate convinge din *Anexa II,* în care reproducem aproape integral, cu unele prescurtări, marcate prin textul ediției din 1813. De aceea vom menționa între paranteze drepte numărul de ordine al capitolelor din cele două *Vieți,* combinate aici, potrivit împărțirii adoptate de editorii moderni ai acestora (cf. textul reprodus parțial mai sus, sub 1).

*

Am constatat, aşadar, că tradiția chirilo-metodiană a fost vie şi în Țările Române, unde limba slavonă s-a folosit cîteva secole ca limbă de cultură. Cărturarii români nu numai că au luat cunoştință de principalele scrieri referitoare la frații Constantin-Chiril şi Metodie şi la remarcabila lor activitate, dar lc-au şi copiat, tradus şi tipărit, făcîndu-le cunoscute cititorilor de carte şi perpetuînd astfel memoria celor doi mari cărturari. Copiile slavo-române ale acestor scrieri, fie că se păstrează în țara noastră, fie că au ajuns cu diverse prilejuri în țările slave şi în Grecia, ocupă un loc însemnat între numeroasele manuscrise în care se găsesc aceste scrieri. Valoarea lor constă nu numai în vechimea absolută a unora din ele, ci şi în arhaismul sau unicitatea lor.

Cele mai multe dintre aceste copii au fost publicate în decursul ultimelor şapte decenii şi au intrat în circuitul ştiințific, unele din ele fiind reproduse în ediții fundamentale.

[1] **Am omis, pentru a face economie de spațiu, unele părți relatînd mai ales disputele teologice ale lui Constantin-Chiril cu sarazinii (arabii), în Califatul Bagdad (a. 851) şi cu hazarii şi evreii, în oraşul Cherson (cea. 860). precum şi extrasul din *Viața lui Clement.***

Fac excepție: copia din mss. slav nr. 135 al B.A.R., cuprinzînd *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă); copia din manuscrisul moldovenesc din sec. al XVI-lea, folosit de Bilbasov, a variantei scurte a *Vieții lui Chirii*; partea a doua din manuscrisul Bibliotecii Universității din Lvov, nr. I, B. 1, cuprinzînd același text, copia din mss. nr. 482 de la Hilandar a extrasului din opera lui Constantin Kostenețki. La acestea se adaugă mențiunile din tipăriturile vechi romanești, slujba în limba latină tipărită la Cluj (1779) și traducerea romanească de la începutul sec. al XlX-lea, mai puțin cunoscute literaturii științifice și cea din mss. nr. Q.XVI, 29 (incomplet) din Biblioteca Publică de la Leningrad.

Făcînd o prezentare de ansamblu a tuturor acestor texte, cu unele ilustrări, credem că am putut demonstra valoarea copiilor și traducerii românești și contribuția cărturarilor din țara noastră la păstrarea și difuzarea unora dintre cele mai interesante texte din istoria culturii bizantino-slave, referitoare la prodigioasa activitate a fraților Constantin-Chiril și Metodie, care constituie una din gloriile străvechiului oraș Salonic, fiind recunoscuți, pe drept cuvînt, drept ctitori ai culturii scrise a popoarelor slave.

ANEXA I

Die XI. Marții

(p. 48) **5S.** ***CYRILLI ET METHODI EPISCOPORUM***

Duplex.
De Communi Conf. Pont.
Sine ulla mutatione ratione
numeri pluralis.

Oratio

Omnipotens sempiterne Dsus, qui nos per Beatos Pontifices et Confessores tuos Cyrilluin et Methodium ad unitatem fidei Christianae vocare dignatus es; praesta, quaesumus: ut qui praesenti eorum festivitate laetamur, ipsorum etiam meritis gloriam consequi mereamur aeternam. Per Dominum nostrum. Etc. |

(P- 49)

In I. nocturno

Laudemus viros gloriosos. De Communi.

Lectio IV

Cyrillus vitae sanctitate, rerumque, gest anim gloria maxime illustris fuit. Nicolao primo summo Pontifice Sancti Clementis Papae corpus Romam ab illo advectum, atque in templo, quod in eiusdem beatissimi Martyris honorem antea exstructum fuerat, reconditum est. Methodium fratrem habuit vitae genere, ac moribus plane germanum, quem ab Hadriano secundo ad fidem propagandam missum Joannes octavus testatur.

Rfesponsorium]. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum:* Manus enim mea auxiliabitur ei.

V[ersus]. Nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non nocebit ei. Manus enim.

Lectio V

Multarum Regionum gentes, una cum earum Regibus ad Christi fidem perduxere, ac imprimis Svatoplucum, qui apud Moravos late imperabat.

Hujus exemplo Borzivojus Boemorum Dux, turn ejus uxor Ludmilla Martyrio quam principatu clarior, liberique baptismum susceperunt. Ita Christi fides in Boemiam finitimasque provincias fuit inducta, quae consequentibus deinde temporibus per eosdem est mirifice propagata.

R. Posui adjutorium super potentem, et exaltavi electum de plebe mea.* Manus enim mea auxiliabitur ei.

(p. 50) V. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum. Manus.

Lectio VI

Delatus ad Joannem octavum Methodius, quod ab Apostolicae sedis dogmatibus deflecteret, Romam est accitus. Coacta Synodo, cum fidem suam omnibus probavisset, ab eodem Pontifice, magno cum honore dimissus, ac Moraviae Principi diligenter commendatus fuit, universis eidem părere iussis. Multa deinde passus, cum maximas, quibus premebatur, angustias eidem Pontifici indicasset, consolatorias ab illoliteras meruit accipere, quibus

ad fortiter agendum est summopere animatus. Cyrilli corpus illo ipso in templo S. Clementis, quod eiusdem beatissimi Papae sacris reliquiis ditaverat, una cum Metbodii cineribus religiosissime asservatur.

R. Iste est, qui ante Deum magnas virtutes operatus est, et omnis terra doctrina ejus repleta est.* Ipse intercedat pro peccatis omnium populorum.

V. Ipse est qui contempsit vitam mundi et pervenit ad coelestia regna. Ipse intercedat. Gloria Patri. Ipse intercedat.

In III. nocturno

Vigilate, quia nescitis. Etc.
De Communi secundo loco.

Missa

Sacerdotes etc. Orat. pt.

(Din: *Officia novissima sanctorum,* Cluj, 1779, p.48—50).

ANEXA II

ii. 106b) *Intru aceeaşi zi* [11 mai].

VIA ŢA ŞI OSTENELELE CUVIOŞILOR PĂRINŢILOR NOŞTRI METHODIE ŞI ALE LUI CONSTANTIN CARELE S-AU NUMIT CHIRILL, EPISCOPILOR MORAVIEI, DASCĂLII SLOVENEŞTI

[C. II]. în vremile lui Leon Armeanului şi ale lui Mihail Travlului, carele şi Valvos s-au numit, luptătorilor de icoane împăraţilor greceşti, apoi şi ale lui Theofil, fiului lui Mihail, au fost în cetatea Thesalonicului un bărbat de bun neam şi bogat, cu numele Leon, cu dregătoria ostaş, cu boeria sutaş, avînd soţie cu numele Măria. Acela au născut pre aceşti doi luminători ai lumii | şi luminători ai
^f. 107 a) părţilor sloveneşti, pre Methodie şi Constantin, carele s-au numit mai pre urmă întru sfînta shimă Chirill.

[M.II]. Deci mai întîiu Methodie, ca cel mai mare cu naşterea, în vîrstă au venit şi în polcurile ostăşăşti slujia, şi împăratului cunoscut era, şi voevod de dînsul s-au pus, şi în părţile ce să hotăriia cu slovenii l-au trimis. Şi aceasta, du pre rînduială lui Dumnezeu, că să se înveţe limba slcvenească, ca cel ce vrea să fie la aceia mai pre urmă

învăţătoriu duhovnicesc şi păstoriu întru a sa vreme. Şi petrecînd în rînduială voevozească ca la zece ani şi, una deşertăciunea gîlcevilor vieţii socotindu-o, iară alta supărîndu-să de gonirea pre carea împăratul Theofil luptătoriul de icoane o rădicase asupra celor dreptcredincioşi, au lăsat voevozia şi pre toate cele frumoase ale lumii aceştiia şi, ducîndu-să la muntele Olimbului, întru monahiceasca rînduială s-au tuns; şi slujia împăratului ceresc, în chipul îngeresc, ostăşindu-să asupra nevăzuţilor vrăjmaşi ai duhurilor răutăţii.

[C.II]. Iară fericitul Constantin, cel ce s-au născut după Metodie, din scutece arăta întru sineşi oarece minunat. Căci, cînd maica lui, după naştere, l-au dat pre el la mancă, ca să-1 hrănească pre dînsul cu ţiţele sale, el nicidecum nu voia să sugă ţiţele cele streine, fără numai ale singurei maicii sale, ca nu cu strein lapte să se hrănească pruncul cel de buni părinţi, şi să minuna de aceasta născătorii lui.

[C. III]. Iară cînd au fost pruncul de şapte ani şi începea a să învăţa carte, au văzut un vis minunat şi l-au spus pre acela tatălui şi maicii sale, zicînd: „Un voevod oarecarele au adunat pre toate fecioarele cetăţii noastre şi au zis cătră mine: «Alege-ţi ţie dintru acestea pre carea vei voi întru însoţire, ca să-ţi fie ţie ajutătoare întru toate zilele vieţii tale». Iară eu, căutînd, mi-am ales pre una mai bine împodobită decît toate, cu faţa luminoasă şi cu toate podoabele cele de mult preţ înfrumuseţată, al căriia numele era Sofia."

Iară născătorii socotind videnia aceea şi pre Sofia fecioara cunoscînd că iaste înţelepciunea lui Dumnezeu, ceea ce era să se dea pruncului de la Dumnezeu, să bucura cu duhul şi-1 învăţa pre acela cu de-adinsul totdeauna, nu numai cetirea cărţilor, ci şi obiceiul cel bun plăcut lui Dumnezeu, povăţuindu-1 la înţelepciunea cea duhovnicească şi cuvintele lui Solomon cătră dînsul grăindu-le: „Fiule, cinsteşte pre Domnul, şi te vei întări; păzeşte poruncile, şi vei trăi, şi cuvintele lui Dumnezeu le scrie pre tăbliţele inimii tale, şi numeşte pre înţelepciune soră ţie, iară pre înţelegere cunoscută ţie să o faci; că iaste aceasta mai frumoasă decît soarele şi decît tocmirea luminii a tuturor stelelor". |

(f. 107 b) Şi învăţîndu-se pruncul carte, sporia cu ţinerea de minte şi cu înţelegerea mai mult decît toţi vîrstnicii săi, şi avea dragoste mare cătră sfîntul Grigorie Bogoslovul, pre ale căruia şi cărţile totdeauna le cetia, şi multe dintru acele cuvinte şi tîlcuiri le învăţa de rost; şi au scris şi laudă sfîntului, aşa pre un părete o cruce închipuind; supt acea cruce au însemnat pre aceste cuvinte: „O, arhiereule al lui Dumnezeu, Grigorie, cuvîntătoriule de Dumnezeul Tu cu trupul om ai fost, iară cu viaţa înger te-ai arătat; pentru căci gura ta ca serafimii cu laude pre Dumnezeu au proslăvit, iară învăţăturile tale cele dreptcredincioase lumea toată au luminat. Deci, rogu-te pre tine priimeşte-mă şi pre mine cel ce caz latine cu credinţă şi cu dragoste, şi-mi fii mie învăţătoriu şi luminătoriu părinte!"

întru acele vremi murind împăratul Theofil, au stătut după dînsul la împărăţie Mihail, fiul lui, cu maica sa cea binecredincioasă, împărăteasa Theodora. Şi era încă împăratul acela prunc mic, lingă carele era puşi păzitori trei boiari mari: Manoil, păzitorul de palat, Theoctist patrichiul şi Dromi logothetul. Acestui logothet cunoscuţi era părinţii lui Methodie şi ai lui Constantin, şi auzind logothetul de isteţimea minţii copilului Constantin, au trimis după dînsul ca să se înveţe împreună cu tînărul împărat Mihail, carele să învăţa carte, ca, căutînd împăratul la isteţimea minţii lui Constantin, să se sîrguiască şi singur a să învăţa degrab.

Iară pruncul s-au bucurat de aceasta foarte, şi pre cale să ruga cătră Dumnezeu cu rugăciunea lui Solomon, zicînd: „Dumnezeul părinţilor şi Doamne al milii, cel ce ai făcut pre om, dă-mi mie înţelepciunea ceea ce şade pre scaunele tale, şi nu mă lepăda pre mine de la slugile tale; că eu sînt sluga ta şi fiul slujnicii tale. Dă-mi ca să cunosc ce iaste plăcut ţie şi să-ţi slujesc ţie, Domnului Dumnezeului mieu, întru toate zilele vieţii melel"

[C.IV]. Şi ducîndu-lînŢarigrad.şidascălilorîmpărăteşti dat fiind, degrab s-au învăţat toată înţelepciunea cea dinafară, şi gramatica, şi facerea de stihuri a lui Omir, ritorica şi filosofia, arithmetica şi astronomia, şi musica, şi toate ellineştile meşteşuguri; şi era de mirare dascălilor săi pentru atîta isteţime a minţii sale. Şi s-au numit mai pre urmă filosof, de vreme ce au sporit la înţelepciune mai

mult decît alții. Şi nu numai în limba ellinească eraînțelept, ci şi la alte limbi, pentru că scriptura latinească bine o învățasă, şi vorbirea sirienească şi alte limbi streine au deprins, şi-l iubia pre el foarte logothetul, una pentru înțelepciune, iar alta pentru întreaga înțelepciune[1] şi pentru
(f. 108 a) obiceiurile cele îmbunătățite, de care plin | era pruncul cel ce la vîrstă acum venisă. Pentru că darul lui Dumnezeu lăcuia în inima lui cea curată, povățuindu-l pre el la tot lucrul bun.

Care lucru văzîndu-l întru dînsul stăpînul său logothetul, îl cinstia pre el prea mult, şi era Constantin cel întîiu păzitoriu de casă în curtea logothetului, avînd stăpînire peste toți şi întru împărăteştile palaturi ca să umble el cu îndrăzneală fără de opreală, oricînd ar fi voit, i să dedese stăpînire, că şi împăratului era iubit.

Era la logothetul o fiică duhovnicească, din scăldătoarea sfîntului botez primită, fecioară frumoasă foarte şi de mare neam, pre carea după părinți întru a sa purtare de grijă o avea. Deci voia logothetul ca să o însoțească pre dînsa cu Constantin, şi în tot chipul să ruga de aceasta, cu multe cuvinte îndemnlnd pre Constantin spre însurare şi făgăduindu-i, împreună cu bogăția, de la împăratul cinste de mare boerie.

Iară fericitul Constantin, fugind de lume şi de la toate cele din lume, s-au dus în taină la gura Boazului, şi acolo, într-o mănăstire intrînd, au luat pre sineşi chipul monahicesc; şi au fost pentru dînsul nu numai de la logothetul, ci şi de la împăratul cercare multă. Şi după şase luni abia l-au aflat pre el ca pre o vistierie în chipul monahicesc ascunsă şi, cu sila din mănăstire luîndu-l, în Țarigrad l-au întors, ca să nu fie făclia supt obrpc, ci în sfeşnic. Şi l-au silit pre dînsul ca să ia treapta preoțească.

Patrierhind atuncea preasfințitul Methodie, şi acum eresul luptării de icoane de la biserică să pierdusă. Apoi vivliothicariu în biserica cea soborničească a sfintei Sofiei şi dascăl al filosofiei au pus pre Constantin.

[C. VI]. Iară după cîtăva vreme, agarenii cei ce stăpîniia Siria, carii pre vremea împăratului Theofil pre

[1] „întreaga înțelepciune" traduce aici slavon, rus. *ueAOMydpue* — „castitate, neprihănire".

puterea oştii greceşti, cu slobozirea lui Dumnezeu pentru păcate, o au biruit şi pre cetatea cea prea frumoasă Amoreia o au stricat, precum de aceasta în şase zile ale lunii lui martie întru pătimirea sfinţilor 42 de mucenici celor din Amoreia din destul s-au scris, aceia mlndrindu-se întru puterea lor şi batjocorind pre creştini, la Ţarigrad o hulă asupra preasfintei Troiţe au trimis, zicînd: „Cum voi, creştinii, zicînd că iaste unul Dumnezeu, îl despărţiţi pre acela în trei, mărturisind pre Tatăl şi pre Fiul şi pre Duhul? Deaca puteţi, să ne arătaţi aceasta aiave, apoi să trimiteţi la noi pre acest feliu de oameni carii ar putea să vorbească cu noi pentru credinţa voastră şi să ne dovedească pre noii"

Iară împăratul, sfătuindu-să cu preasfinţitul patriarh, au trimis la sarachini pre Constantin filosoful, dlndu-i lui
(f. 108 b) doi asincriţi[1] înţelepţi. Şi s-au dus fericitul acolo, apostoleşte dupre Hs. rîvnind şi dorind ca pentru dînsul să pătimească şi ajungînd la cetatea stăpînitorului sarachinilor, carea să numia Samara, carea stă aproape de rîul Eufratului, întru carea stăpînitoriul sarachinilor Amirmumi vieţuia. Şi era acolo şi creştini petrecînd între sarachini, şi era pre uşile lor dinafară zugrăvite chipuri drăceşti, cu porunca stăplnirii sarachinilor. Pentru că aceia îngreţoşindu-se de creştini ca de nişte draci şi întru ocară şi batjocură pre dlnşii avlndu-i, au poruncit ca pre uşile fieştecăruia creştin să fie închipuit drac.

Şi au zis sarachinii către Constantin filosoful creştinesc: „Oare poţi, filosofule, să cunoşti ce semn iaste acesta?" Iară el le-au răspuns: „Chipuri de draci văz însemnate şi mi să pare cum că creştini acolo mlăuntru vieţuiesc, iară dracii, neputînd ca să vieţuiască înlăuntru cu creştinii, fug de dînşii şi afară petrec; iară unde nu sînt dinafară de aceste chipuri drăceşti, acolo dovedit lucru iaste că înăuntru vieţuiesc cu oamenii cei uniţi cu dînşii."

Şi fiind Constantin la masă în palaturile domneşti, înţelepţii sarachinilor au zis către dînsul: „Vezi, filosoafe, acest minunat lucru, că prorocul Muhammet ne-au adus noaă bună învăţătură de la Dumnezeu şi au întors pre

[1] Secretari (gr. &0T|KpfJTlc, < lat. *a sScrStis).*

mulți oameni, şi toți ne ținem tare de legea lui, necătind nimic. Iară voi, creştinii, legea lui Hs. ţiind, unul aşa, altul într-alt feliu crede, şi face precum fieştecăruia din voi îi iaste plăcut. Pentru că atita de mulți sint intre voi ne-'mpreună glăsuiți şi deosebiți cu credința şi cu viața, dintru carii fieştecarele într-alt chip crede şi invață şi intr-alt chip îşi rinduieşte viața, precum cei ce să numesc monahi, carii poartă haine negre, iară toți creştini să chiamă."

Răspuns-au fericitul Constantin: „Doaă lucruri mi-ați pus mie inainte pentru credința creştinească întru Dumnezeu şi pentru legea lui Hs., ceea ce prin lucruri să împlineşte, cum că nu întru un chip cred şi petrec cei ce să numesc creştini. Deci vă răspund mai întîiu pentru credință: Dumnezeul nostru iaste ca noianul mării, lărgime şi adincime nemăsurată; pentru că neajuns iaste de mintea omenească şi nespus cu cuvintele omeneşti, precum de dînsul sfîntul proroc Isaia au zis: «Neamul lui cine-l va spune ? » De unde şi sfintul apostol Pavel, învățătorul nostru, au strigat, zicînd : «O, adincul bogăției şi al i îțelepciunii şi al cunoştiinții lui Dumnezeu!Cit sint de necercate judecățile lui şi neurmate căile lui». Deci, întru acel noian mulți de cei ce să sîrguesc a căuta pre Dumnezeu

(f. 109 a) intră. Şi cei ce | sînt cu mintea puternici şi au ciştigat ajutoriu pre singur Domnul, aceia fără de primejdie înoată pre marea cea neajunsă a lui Dumnezeu şi află bogăția cunoştiinții şi a mintuirii. Iară cei ce sint la minte slabi, şi de ajutorul lui Dumnezeu pentru singură părerea lor s-au lipsit; aceia ca în nişte putrede corăbii de înotare atingîndu-se, să ispitesc ca să înoate noianul acela şi, neputînd, unii să îneacă căzînd în eresuri şi în rătăciri, iară alții cu ostenele abia răsuflă de nedomerire şi de îndoire învăluindu-se. Pentru aceea, mulți, precum ziceți, între creştini să deosebesc cu credința. Deci intr-acest feliu pentru credință am zis.

Iară pentru fapte vă adeveresc aşa: Legea lui Hs. nu iaste alta, fără numai aceeaşi pre carea o au dat Dumnezeu lui Moisi în Sinae, adecă a nu ucide, a nu fura, a nu curvi, a nu pofti şi celelalte. Pentru că au zis Domnul nostru: «N-am venit să stric legea, ci să o împlinesc ». Şi spre săvirşire suindu-ne pre noi, ne-au dat sfat de viață curată,

fără de însurare, păzirea fecioriei şi alte lucruri alese, spre plăcerea lui Dumnezeu cea mai bună, care sînt ducătoare la viaţă prin calea cea strimtă şi cu scîrbe. însă nu ne sileşte la aceasta, să nu fie aceea. Pentru că au zidit Dumnezeu pre om între ceriu şi între pămînt, între îngeri şi între dobitoace; deci cu cunoştinţa şi cu cugetul l-au despărţit de dobitoace, iară cu mînia şi cu pofta l-au despărţit de îngeri şi i-au dat slobodă voe, ca orice voieşte face, şi la ce să apropie, cu aceea să şi uneşte: ori cu îngerii să împărtăşaşte, slujind lui Dumnezeu, precum îl învaţă înţelegerea lui cea luminată; sau cu dobitoacele cele fără de minte părtaş să face, slujind poftelor trupeşti fără de înfrînare. Şi de vreme ce de sineşi stăpînitoriu au făcut Dumnezeu pre om, pentru aceea de înţelegerea cea de voe a noastră, iar nu de silă voiaşte ca să ne mîntuim noi, şi zice: „Cel ce voiaşte să vie după mine, să-şi ia crucea sa şi să vie după mine, şi cel ce poate să încape, încapă 1 » Deci creştinii cei ce cred întru dînsul, unii prin cale mai lesnicioasă, adecă prin legea firii, întru cinstită însoţire cu întreaga înţelepciune vieţuind, cu înţelegere spre dînsul călătoresc. Iară alţii, sîrguindu-se a fi mai fierbinţi cătră dînsul şi mai desăvîrşiţi robi ai lui, să ating şi de cea mai presus de fire vieţuire, asemenea cu a îngerilor, şi strimtă cale petrec. Pentru aceia unii între creştini să deosebesc cu viiaţa.

Iară credinţa voastră şi legea nu are nici un feliu de nelesnire, nu ca o mare, ci ca un pîrîu mic, pre care fieştecarele, şi mare, şi mic, fără de mare osteneală poate să-1
(f. 109 b) păşască. Pen|tru că nu iaste întru credinţa voastră şi legea vreun lucru dumnezeesc şi de Dumnezeu Insuflat, fără numai obiceiuri omeneşti şi socoteală trupească, pre carea puteţi cu lesnire să o faceţi. Şi nu v-au pus voaă dătătoriul de lege Muhamet al vostru vreo poruncă grea de purtat, neoprindu-vă pre voi despre mînie şi despre poftele cele fără de rînduială, ci şi mai ales v-au slobozit pre voi de toate. Pentru aceea cu un gînd vă ţineţi de legea Jui, ca de cea dată voaă despre poftele voastre. Iară Mîntuitorul nostru Hs. nu aşa, pentru că, singur fiind preacurat şi izvor a toată curăţia, voiaşte ca robii lui curat să vieţuiască, ferindu-se de toate poftele şi cu curăţie de

cel curat să se apropie; că întru împărăția lui nu va intra nici un lucru spurcat."

[. . . . .]

(f. 110 b) Nişte întrebări şi răspunsuri ca acestea şi altele mai multe s-au întîmplat lui Constantin întru întrebările cele cu înțelepții sarachinilor, în multe zile, şi nebiruit au rămas creştinescul filosof, ajutîndu-i lui dumnezeescul dara. Iară sarachinii întru toate punerile împotrivă şi întru socotelele lor au rămas de dînsul ruşinați. După aceia, neputînd
(f. 111 a) ca întru cuvinte să biruiască pre cel nebiru|it, i-au dat lu în taină otravă de moarte să bea. Iară Domnul, cel ce au zis: „Deacea cevaşi de moarte veți bea, nu va vătăma prevoi", acela au păzit pre robul său întreg şi nevătămat şi l-au întors pre acela sănătos, cu cinste şi cu daruri, de la boiariul sarachinilor slobozindu-să.

Iară după ce s-au întors fericitul Constantin la Țarigrad şi laudă de la împăratul şi de la preasfinţitul patriarh pentru osteneala sa cea plăcută lui Dumnezeu luînd, s-au aşăzat la un loc liniştit şi lua aminte de mîntuirea sa, hrană avînd din purtarea de grijă a lui Dumnezeu, spre carele nădăjduia.

[. . . . .]

[C. VII, M. III]. După aceea s-au dus la Olimb, la Methodie, fratele său cel mai mare, şi cu dînsul au început împreună a vieţui, în nevoinţele monahiceşti întru postnicie petrecînd, întru rugăciuni şi întru cetirea cărţilor totdeauna îndeletnicindu-se.

[C. VIII, M. IV]. întru acea vreme au venit la împăratul Mihail soli de la cozari, zicînd: „Noi din început pre un Dumnezeu ştim, carele iaste preste toate, şi aceluia ne rugăm, închinîndu-ne la răsărit, însă obiceiuri oarecare de ruşine ţinem; că evreii ne îndeamnă pre noi ca să luăm credinţa lor, şi acum mulţi din noi la credinţa evreiască s-au lipit. Aşijderea şi sarachinii la a lor credinţă ne pleacă pre noi, zicînd că «a noastră credinţă mai bună iaste decît a tuturor iimbilor». Pentru aceea de la voi, cu carii vechiu prieteşug şi dragoste ţinem, căutăm sfatul cel de folos noaă şi cerem ca să trimiteţi la noi pre oarecarele bărbat cărturarul din voi, carele să poată a să întreba cu evreii şi cu sarachinii şi de-i va birui, apoi a voastră credinţă o vom priimi."

Atuncea împăratul Mihail cu preasfinţitul patriarh
(f. 111 b) Ignatie. | carele era după sfîntul Methodie. făcînd cercare pentru Constantin filosoful, l-au chiemat pre el de la muntele Olimbului şi doriia ca să se ducă la cozari. spre propoveduirea lui Hs. Iară el şi a muri pentru Hs. dorind, cu oserdie au voit calea aceia şi au rugat pre fratele său. pre fericitul Methodie. ca pre cel ce ştia din parte limba slovenească. ca să meargă împreună cu dînsul la ascultarea apostolească. ca să lumineze pre cei necredincioşi cu lumina sfintei credinţe. Deci nu s-au lepădat şi Methodie a merge cu dînsul pentru Hs.. şi s-au apucat amîndoi împreună de călătorie, ca acela cu bogosloveştile cuvinte, iară celelalt cu rugăciunea cea priimită de Dumnezeu să poată, ajutorindu-le lor dumnezeescul daru, a mîntui sufletele cele pierdute.

Şi ajungînd la cetatea Hersonului. carea să hotăreşte cu cozarii. au zăbovit acolo vreme multă, pînă ce s-au învăţat bine limba căzăcească: că vorbiia cozarii cu limba slovenească[1]. Tot acolo şi limba evreiască s-au deprins. Şi pre oarecarele samarinean cu fiul lui l-au adus la sfînta credinţă şi la botez.

Şi auzind de moaştele sfîntului sfinţit mucenic Climent. papa Romii, cum că în mare zac, au îndemnat pre episcopul Hersonului spre căutarea cinstitelor acelora moaşte.

I . . . .]

(f. 112 a) [CIX]. După aceasta s-au dus la cozari şi s-au priimit cu cinste de cagan. boiariul cozarilor: că şi scrisoare de la împăratul grecilor către cagan avea. Şi multă întrebare au avut acolo fericitul Constantin cu cozarii şi cu iudeii şi cu sarachinii. Că Constantin mai multă învăţătură avea decît Methodie. fiindcă Methodie pre anii tinereţelor sale întru ostăşire. iară nu întru învăţătura cărţii i-au cheltuit, şi la puterea cea de voevod carea o avea el. şi la lucrurile norodului, mai mult decît la cetirea cărţilor i-au fost îndeletnicirea lui. Iară Constantin din tinereţe întru învăţătura cărţii şi întru cercarea înţelepciunii au fost crescut, şi întru dumnezeiasca scriptură foarte iscusit,

[1] Confuzie apărută în Rusia veche.

şi intru cuvinte puternic, gata fiind împotriva a toată întrebarea să dea răspuns.

Deci Constantin pentru toate să întreba cu necredincioşii, iară Methodie cu rugăciunea sa cea plăcută lui Dumnezeu ajuta lui Constantin. Şi au grăit către dînsul unul din cozari: „Voi, grecii, rău obiceiu aveţi, pentru că puneţi la voi pre alt împărat în locul altuia, dintru alt neam, din prost, iară nu împărătesc, precum acum, după Nichifor, aţi pus împărat pre Mihail Curopalatul, carele au fost unul din boiari. Apoi, lepădîndu-l pre acela, aţi pus pre Leon Armeanul, carele au fost din neam prost. Şi, ucigîndu-l pre acela, aţi pus pre Mihail Travlul, carele era de neam din Amoreia. Iară la noi nu aşa, ci avem pre ai noştri cagani (adecă împăraţi) din casa şi din neamul caganilor, şi nu într-alt-chip cineva
(f. 112 b) la noi împărăteşte, | de nu va fi din seminţia împărătească."

Iară fericitul Constantin la aceasta cu scurte cuvinte au răspuns: „Oare rău au făcut Dumnezeu cînd pre neplăcutul lui împărat Saul l-au lepădat, iară pre David, bărbatul cel după inima sa, de la turmele dobitoacelor l-au ales?" Şi au tăcut la aceasta cozariul.

După aceia iarăşi cozariul au zis: „Voi, ţiind cărţile în mîini, spuneţi dintru dînsele pilde; iară noi nu aşa, ci din gurile noastre pre toată înţelepciunea o grăim, nemîndrindu-ne în scripturi, precum voi vă mîndriţi, că înlăuntru avem ca cum înghiţită întru noi înţelepciunea."

Grăit-au Constantin: „De ai întîmpina vreun om gol, care are zice: «Multe haine şi aur şi averi am!», oare l-ai crede pre el, gol pre el şi nimic în mîini avînd văzîndu-l?"

Răspuns-au cozariul: „Ba nu, că de ar fi avut ceva, n-ar fi umblat gol"'.

Grăit-au Constantin: „Deaca tu ai înghiţit pre toată înţelepciunea, precum te lauzi, apoi spune-mi mie cîte neamuri au trecut de la Adam şi de la Moisi şi care neam şi pre care parte a pămîntului ş-au avut stăpînirea sa?"

Şi neputînd la aceasta în potrivă să răspunză ceva cozariul, au tăcut. Iară Constantin i-au răspuns: „Deci

nici eu nu te crez pre tine, că ai fi înghiţit pre toată înţelepciunea şi fără de cărţi ai fi înţelept."

[. . . . .]

(f. 116 b) [C.X]. [...] O întrebare ca aceasta împreună cu iudeii a fericitului Constantin filosoful pentru creştineasca credinţă au fost la multă vreme, pentru că multă vreme au zăbovit împreună cu fratele său la cozari, în toate zilele eşind şi întrebîndu-să cu necredincioşii iudei înaintea lui cagan. Pre care întrebări ale lui, după aceea, fericitul Methodie, fratele lui, învăţătoriul cel slovenesc, în opt cuvinte le-au alcătuit, iară aicea puţine din cele multe s-au pomenit.

[C. XI]. Şi nu numai cu iudeii, ci şi cu sarachinii nu puţin s-au întrebat şi pre toţi i-au biruit cu darul Domnului nostru, celui ce au făgăduit să dea robilor săi gură şi înţelepciune, căriia nu vor putea să se împotrivească sau să răspunză toţi cei ce să vor pune voaă împotrivă. Şi au crezut întru Hs. cagan (domnul cazărilor) şi boiarii lui, şi din norod mulţime şi au luat sfîntul botez, însă nu toţi, ci oarecare parte.

După aceia, cuvioşii dascăli Constantin cu Methodie, bine sădind sfînta credinţă întru cozari, au voit să se întoarcă între ale sale, lăsînd cozarilor în locurile lor pre preoţii cei ce de la Herson mersese. Deci au scris cagan la împăratul grecesc mulţemire, zicînd: „Pre nişte bărbaţi ca aceştia învăţaţi ne-ai trimis noaă, stăpîne, carii luminos ne-au încredinţat că iaste adevărată creştineasca credinţă şi la aceia ne-au învăţat pre noi. Deci luminîndu-ne noi prin sfîntul botez, am poruncit întru stăpînirea noastră ca tot cel ce va voi, să se boteze, şi nădăjduim că şi tot pămîntul nostru întru creştinească săvîrşire va veni; şi sîntem priiateni ai împărăţiei tale şi gata la slujba ta, oriunde vei avea trebuinţă."

Şi slobozind cagan pre fericiţii aceia învăţători, pre Constantin şi pre Methodie, le da lor daruri multe, ci ei n-au priimit darurile, zicînd: „Dă-ne noaă cîţi robi greceşti ai aicea, pentru că aceia ne iaste noaă mai mare decît toate darurile". Şi au adunat de cei robiţi ca la doaă sute,

şi i-au dat lor, şi s-au dus în calea lor, bucurîndu-se şi mulţemind lui Dumnezeu.

[. 3

(£. 117 a) [C.XIII]. Şi mergînd ei la Ţarigrad, s-au priimit de împăratul şi de patriarhul şi de tot soborul, cu multă cinste şi cu bucurie, ca apostolii lui Hs. cei ce au propoveduit la neamuri, şi voia ca să-i ridice pre dînşii la treapta arhierească, iară ei foarte să lepăda de o vrednicie ca aceia. Deci pre Methodie l-au silit ca să fie igumen în mănăstirea ce să numiia Polidron, iară Constantin Ungă biserica sfinţilor apostoli petrecea.

[C. XIV, MV.]. După aceasta, ceilalţi domni ai limbii slavoneşti, Rostislav şi Sviatopolc ai Moraviei şi alţii, carii priimise din parte atuncea creştineasca credinţă, însă tainele eii încă neînţelegîndu-le, şi auzind cum s-au luminat ţara cozarilor învăţîndu-se de doi dascăli ce venise de la greci, au trimis la Constantinopoli, la împăratul Mihail, zicînd: „Norodul nostru de închinarea idolească s-au lepădat, şi doreşte ca să ţie legea creştinească, însă nu avem un învăţătoriu ca acesta, carele ne-ar fi învăţat pre noi desăvîrşit sfînta credinţă şi prin a noastră limbă la legea cea blagocestivă ne-ar fi povăţuit. Deci, rugămu-ne ţie, stăpîne, grijaşte de mîntuirea noastră şi trimite-ne noaă un episcop şi învăţătoriu ca acesta, pentru că de la voi întru toate ţările legea cea bună iasel"

Iară împăratul cu patriarhul şi cu tot sfinţitul sobor sfătuindu-se, iarăşi pre fericitul Constantin cu Methodie chiemîndu-i, i-au rugat ca să se ducă la părţile slaveneşti, ca să-i înveţe, precum şi la cozari s-au dus. Şi au silit pre sfîntul Constantin, măcar şi nevrînd ca să ia vredniciia arhierească. Iară el mai întîiu s-au postit patruzeci de zile şi ajutîndu-i lui darul sfîntului Duh, au aflat azbuchele slaveneşti, care avea întru sineşi treizeci şi opt de slove, ca să poată preface cărţile greceşti în limba slavenească,
(f, 117 b) l· care | lucru cu ajutoriul lui Dumnezeu îi ajuta lui şi fericitnl Methodie. Şi dintîiu au început a tălmăci Sfînta Evanghelie de la Ioan: «întru început era Cuvîntul > şi celelalte. Şi o au arătat aceasta împăratului şi patriarhului şi la tot soborul, şi toţi de aceasta cu bucurie au pro-

slăvit pre Dumnezeu. Apoi s-au apucat de cale, avind de ajuns îndestulare de toate cele de trebuinţă din dările împărăteşti.

[C.XV]. Şi ajungînd ei la părţile slaveneşti, pretutindenea cu cinstite întîmpinări priimiţi era de boiari şi de norodul cel prost. Iară mai ales în Moravia de domnul Rostislav, unde îndată au poruncit ca să adune mulţime de copii şi să-i înveţe pre dînşii azbuchele şi cărţile cele de nou tălmăcite: Ceasoslovul şi Psaltirea şi altele.

Şi au zăbovit acolo patru ani şi mai mult, şi au luminat pre toate părţile slaveneşti, şi întru blagocestiva credinţă le-au întărit, şi pre toate cărţile cele trebuincioase spre rînduială bisericească din limba grecească în cea slavenească le-au tălmăcit, precum Evanghelia şi Apostolul şi Liturghia şi celelalte. Şi au început în limba slavenească a săvîrşi dumnezeiasca Liturghie şi toată cîntarea bisericească. Şi auzind de aceasta mulţi arhierei şi preoţi, iară mai ales cei de la Apus din limba românească[1], au început a răpşti că cu o streină limbă de nou luminată săvîrşesc Liturghia.

[C.XVI]. Pentru că zicea: „Că numai cu trei limbi, cu care au fost scris titlul cel de pre cruce, să cade să se săvîrşească dumnezeiasca Liturghie: evreiaşte, greceşte, româneşte. însă sfinţii învăţători slaveneşti au răspuns unora ca acelora: „întocmai Dumnezeu ploaă preste toţi şi răsare lumina soarelui. Şi grăiaşte şi David: «Toată suflarea să laude pre DomnulI» Şi iarăşi: «Strigaţi Domnnlui tot pămîntul, cîntaţi Domnului cîntare noaăl > De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească pre Domnul."

[C.XVII, M.VI]. Şi auzind pentru dînşii şi Nicolae, papa Romii ceii vechi, au scris la dînşii cu dragoste, chiemîndu-i pre ei la Roma, şi s-au supus doririi lui şi au mers la dînsul. însă neajungînd încă ei la Roma, s-au prestăvit papa Nicolae, iară în locul lui au stătut Andrian, ci şi acela bucuros au fost de dînşii, pentru că auzind că să

i în loc de *romană;* în ed. din 1905: *latinească.*

apropiia ei la cetatea Romii, şi încă şi din moaştele sfîntului sfinţit mucenic Climent, papa Romii, oarecare părticică (precum mai sus s-au zis) cu sineşi purtînd, i-au întâmpinat pre dînşii cu cinste şi au fericit ostenelele lor cele asemenea cu ale apostolilor. Şi iubită priirriire făcîndu-le, le-au dat lor odihnă. Şi lăudînd tălmăcirea cărţilor cea în limba | slavenească, şi Liturghia cea făcută în limba slavenească întărind-o, au pus anathema asupra protivnicilor, celor ce ar îndrăzni a cleveti sau a huli cetirea şi cîntarea şi liturghia slavenească. Şi săvîrşiia sfinţii aceştia învăţători, împreună cu Methodie, Constantin sfînta liturghie slaveneşte în mijlocul Romei întru slava lui Hs. Dumnezeu, celui prin toate neamurile propoveduit şi slăvit.

[C.XVIII, M.VII]. Şi zăbovindu-se ei în Roma, s-au bolnăvit sfîntul Constantin, şi au luat de la Dumnezeu descoperire întru videnia ce i s-au făcut lui de înştiinţarea pentru sfîrşitul său, şi să veseliia cu duhul toată zioa aceia, cîntînd aceasta: „De cei ce mi-au zis mie, merge-vom în curţile Domnului; veselitu-mi-s-au duhul, împreună mi s-au bucurat inima". Iară a doua zi au luat pre sineşi sfînta shimă şi numit au fost Chirill. Şi zăcînd în boală cincizeci de zile, după aceia încredinţîndu-şi episcopia sa fratelui său celui mai bătrîn, Methodie, ş-au dat duhul său la Domnul, şi s-au îngropat cu slavă în biserica sfîntului Climent, întru carea şi părticica sfintelor moaşte ale lui Climent cea adusă de dînşii s-au pus.

fM.VIII—XVIII][1]. Iară după sfîrşitul sfîntului Chirill, cuviosul Methodie s-au pus episcop al Moraviei şi, ducîndusă la dlnsa, îşi avea scaunul său în cetatea Pannonia, la locul sfîntului apostol Andronic, ucenicul şi rudenia lui Pavel, carele acolo oarecînd au fost episcop căruia urmîndu-i acest arhiereu şi învăţătoriu Methodie, multe nevoinţe şi ostenele au arătat, sfînta credinţă lărgindu-o, cu evreii şi cu ereticii întrebîndu-să, şi cu cuvintele şi cu facerile de minuni biruind pre cei protivnici, şi primejdii şi izgoniri răbdînd, şi încă şi mulţime de cărţi din limba grecească între cea slavenească au tălmăcit, şi bine îndreptîndu-şi

[1] Mult prescurtat.

păstoria în mulţi ani, au trecut către Domnul, căruia apostoleşte împreună cu sfîntul Chirill, fratele său, cu oserdie i-au slujit, şi amîndoi împreună stau înaintea lui, Intru viaţa veşnică slăvindu-l pre el, cu toţi sfinţii, în vecii cei nesfîrşiţi. Amin.

(Din *Vieţile sfinţilor din luna lui mai,*
Mănăstirea Neamţului, 1813, ff. 106b-118a.)

INSCRIPŢII SLAVE VECHI DE LA MURFATLAR-BASARABI

(DOBROGEA)

După cum se ştie, în anul 1957 a fost descoperită o bisericuţă (Bl) în cariera de cretă din dealul de la sud de localitatea Murfatlar-Basarabi (Dobrogea). Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse din 1957 pînă în prezent de către Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România în colaborare cu Direcţia Monumentelor istorice din cadrul C.S.C.A.S., care a efectuat lucrări de conservare şi consolidare, au fost descoperite încă trei bisericuţe (B2, B3, B4) şi alte încăperi, camere funerare şi galerii. întreg complexui prezintă un mare interes şi a atras atenţia istoricilor şi arheologilor din ţară şi din străinătate, printre altele, datorită faptului că pe pereţii bisericuţelor au fost descoperite şi o serie de inscripţii runice (probabil turcice), slave chirilice şi glagolitice, greceşti etc. Complexul este datat de arheologi în jurul secolului al X-lea [1].

*

în cele ce urmează, ne propunem să ne ocupăm de o parte din inscripţiile slave din B4, descoperite cu ocazia săpăturilor

[1] Vezi: I. Barnea şi V. Bilciurescu, *Şantierul arheologic Basarabi (reg. Constanţa),* cu o *Anexă* de D. P. Bogdan, în *Materiale şi cercetări arheologice,* VI (1956), p. 541—566; D. B. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi,* în *Analele Universităţii Bucureşti,* Seria ştiinţe sociale, istorie, IX (1960), nr. 16, p. 31—41; I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja,* în *Cahiers archiologiques,* t. XIII, Paris, 1962, p. 187—208 (extras); Idem, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea), ibidem,* XIII (1962), nr. 2, p. 349—371; Idem, *IJpedeapumeAbHbie ceede-HUH o KaMemtbix naMHmmiKax e Eacapa6u (O6A. JIo6pydoica),* în *Dacia,*

din 1960—1961, publicate, în parte, de I. Barnea, cu unele comentarii sumare, în două din articolele citate[1].

Vom prezenta mai întîi inscripţiile din altar[2], apoi pe cele din naos şi, în sfîrşit, pe cele din pronaos. La fiecare inscripţie vom da textul, întregind literele deteriorate în paranteze drepte, acolo unde e posibil, şi traducerea, după care urmează comentarii asupra problemelor mai dificile şi asupra faptelor de limbă sau grafie care reclamă unele explicaţii. La sfîrşitul articolului se dă un indice-vocabular complet. Anexăm totodată desenele inscripţiilor studiate.

Bisericuţa pe pereţii căreia sînt incizate inscripţiile de care ne ocupăm mai jos (B4) este cea mai mare din complexul arheologic Murfatlar şi se află sub B3, fiind descoperită în 1960. Lungimea ei este de 7 m, ie,r lăţimea de 3,50 m. Planul bisericuţei aminteşte pe acela al unei bazilici, avînd altar, naos şi pronaos[3].

1. INSCRIPŢIA DE PE MASA DIN DREAPTA ALTARULUI
(Fig. 1)

Inscripţia, scrisă într-un rînd, este incizată pe latura dinspre interiorul altarului şi are dimensiunile 12,5 x 2 cm.

Textul:

Hc *X-h* wAlA-k.

nouvelle serie, VI, 1962, p. 293—316; *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi (reg. Dobrogea), SCIV,* XIV (1963), p. 189—195. Recenta apărut lucrarea de sinteză: I. Barnea—Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei,* voi. III, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971 (vezi cap. *Monumentele rupestre de la Murfatlar,* p. 18Q — 232, scris de primul autor).

[1] *Les monuments...,* p.169, fig. 13 (mai jos, nr.4); *IIpedeapumeAbHbie ceedemiH...,?.* 310, fig. 17—3 (mai jos, nr.5), p.312, fig. 18 (mai jos, nr. 7), fig. 19 (mai jos, nr. 4), p.314, fig.21 (mai jos, nr. 8).

[2] Folosim pentru aceasta desenele puse Ia dispoziţie de către Direcţia Monumentelor istorice (executate de arhitectul şantierului Liana Grigore, la scara 1:1; aici micşorate), precum şi fotografiile şi desenele publicate de I. Barnea. Aducem cu această ocazie mulţumirile noastre tovarăşilor şef de sector I. Barnea, arh. V. Bilciurescu, arh. Liana Grigore şi conducerii celor două instituţii ştiinţifice, pentru ajutorul acordat In studierea inscripţiilor.

[3] Vezi I. Barnea, *FIpedeapumeAbHbie caedemt*...,* p. 305.

Traducerea:

„Isus Hristos a biruit".

Hc reprezintă prescurtarea pentru Hcoyc-fc \ iar **X - K** pentru **XpKCTTk Sau XpHCTOCh** [2].

wwk, scris cu w în loc de o, este aoristul simplu de la vb. OA'ATITH „a învinge, a birui".

Fig. 1. — Inscripția de pe masa din dreapta altarului (B4).

Textul reprezintă cunoscuta formulă creştină gr. 'IiicToOț Xpifjr6? VIKŞ „ISUS Hristos biruie", înscrisă adesea pe obiectele de cult, mai ales pe cruci. în textul slav vechi verbul a fost redat însă în aorist.

2. INSCRIPȚIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL ALTARULUI

(Fig- 2)

Inscripția are dimensiunile 8 x 3 cm.

Textul:

Fig. 2. — Inscripția de pe peretele din dreapta al altarului (B4).

Poate fi sfîrşitul unui cuvînt, probabil nume propriu, de exemplu **[^H<ttH]'fcH'K,** care apare în inscripția nr. 4, aflată pe piciorul arcadei dintre altar şi naos.

[1] **Vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave,* t. I, Paris, 1948, p.25.**
[2] ***Ibidem.***

3. INSCRIPȚIA DE PE CONSOLA DIN DREAPTA ALTARULUI (Fig. 3)

Consola pe care se află această inscripție constituie un bloc cruțat lîngă perete. Inscripția, scrisă pe două rînduri, are dimensiunile 12 x 9 cm.

Fig.3. — Inscripția de pe consola din dreapta altarului (B4).

Textul:

Hep[a]Ah
rptfujr.HHK'K].

T r a d u c e r e a :

„Nerad păcătosul".

Primul cuvînt scris iUpA^ a fost întregit de noi: HcpaAh, nume propriu, pe care-1 vom regăsi în inscripția nr. 8 (vezi mai jos). Probabil că aici avem de-a face cu o haplografie, dată fiind asemănarea dintre literele a și A¬

Cel de-al doilea cuvînt a fost întregit de noi, la sugestia regretatului acad. E. Petrovici: rp-kmiiHHK**-K** „păcătosul" și reprezintă epitetul pe care și-1 atribuie autorul inscripției, probabil un călugăr localnic.

4. INSCRIPŢIA DE PE PICIORUL ARCADEI DIN DREAPTA DINTRE ALTAR ŞI NAOS
(Fig. 4) [1]

De fapt, sînt 4 inscripţii, incizate una sub alta, pe care le vom numerota a, b, c, d. Prima (a) constă din 7 rînduri

b)

CJ

d)

Fig. 4. — Inscripţia de pe piciorul arcadei din dreapta dintre altar şi naos (B4).

[1] Vezi I. Barnea, *Les monttments...*, p.196, fig. 13; Idem, *Ilpedeapu-meAbHbie ceedema...*, p. 312, fig. 19.

*2

şi are dimensiunile 12 x 11 cm, rîndul ultim fiind scris sub al şaselea, la distanţă de 2 cm. A doua (b) constă dintr-o singură literă glagolitică (0,5 x 1 cm), a treia (c) reprezintă, probabil, un cuvînt, constînd din patru litere glagolitice (dimensiunile 3,5 X 1 cm) şi, în sfîrşit, a patra (d) este o literă chirilică izolată, mai mare decît celelalte (1,5x3 cm).

Textul:

a) AraH-fc noni iMiTh<Hh
HA* CR-kiuHU,* noiu
pa* sa CKOA rp-fcjfTkH
A . . . «A- SH A! *«« Kk CEH
itpK-KRH. Eî }KE KTkH
nOMHAOyH, OU[H, dMHHh.
/^HMH-kHh: *Mat.*

b) Litera glagolitică: H sau h, i.

c) Litere glagolitice: wrtH-k sau ivAh-fc.

d) E.

Traducerea:

a) „Eu, Dimian [?] preotul, merg pe drum (=călătoresc), pun luminări pentru păcatele mele ... omule, în această biserică. Iar Dumnezeu să vă miluiască cu sfinţii părinţi. Amin. Dimian. Luna mai."

c) „Untdelemn" (?).

/\raHTv trebuie citit, credem, ca o prescurtare: ***fratn*** (e adevărat că lipseşte titla, dar în inscripţii acest procedeu se întîlneşte uneori) =A,a<HHiaH'h (sau A,HMHiaH-K, cum întîlnim mai jos). în cazul în care prima literă e citită a se obţine fliaHt (dar nu ne este cunoscut un astfel de „nume").

notară*, pers. I sing. de la vb. noAara-rH „a pune", în loc de noAdrdbK. Fenomenul de dispariţie a lui *-j-* intervocalic la formele verbale cu tema în *-aje-* este cunoscut în textele slave vechi, mai ales la pers. III sing., de ex. noAOEdTTi, în loc de noAOKam"h „se cuvine"[1], dar şi la pers. I

[1] Cf. A. Vaillant, *Manuel...*, I, p.215; St.Kul'bakin, *Le vieux slave,* Paris, 1929, p. 341; W. Vondrâk, *Altkirchenslavische Grammatik*[2], Berlin, 1912, p. 561.

sing., chiar în acelaşi cuvînt ca şi în inscripţia noastră: **no**<u-**r<»A,** în inscripţia ţarului Samuil din anul 993[1].

OUH (=0Thu,**H),** instr. pl. „cu sfinţii părinţi". Dacă lecţiunea noastră este corectă, avem aici un caz rar de instrumental asociativ fără prepoziţie: Kî *Kt* KTIH **no/HHnoyH oîţH** în loc de **C-KOU,H**. Instrumentalul asociativ propriu-zis fără prepoziţie apare foarte rar în textele slave vechi, fiind atestat aproape exclusiv în *Codex Suprasliensis:* de ex., KAHHTV JK(HtKhJH CTklH<**H*K AtAlMf** HHKO<**H*h KjCHAffM'h** KTvJKTvJH „Un **Oarecare OHI** fiind cu sfîntul mucenic Vasilie..." *(Supr.* 538₇)[2].

Rîndul al patrulea este în cea mai mare parte ilizibil. Prima literă este clar **A**- Urmează o linie înclinată de la stînga spre dreapta\, care poate fi o parte a literei a, apoi două linii verticale | | , care pot reprezenta litera **H** sau **H**. în continuare, se citesc literele **JKA**, urmate de un punct. Am putea, astfel, citi A^HKA, care însă cu greu poate fi interpretat ca o formă modificată a cuvîntului A<UKAH, pers. II sing. imper. „dă"[3] (prin scrierea cu anticipaţie a literei **H**). Semnul următor pare a reprezenta o formă arhaică a literei **3.** Urmează două litere clare, **H** şi **A** şi, în sfîrşit, probabil i. Acest pasaj rămîne singurul neclar în toată inscripţia.

A|H<HHQH'K, nume propriu creştin. Forma obişnuită în textele slave vechi este A.JIUHQH'K[4] (cf. gr. Aauiavoq lat. *Damianus),* apărînd însă şi în forma *Demian* (cf. rus. *ffeMbnn)* şi chiar *Dimian,* cu asimilare regresivă[5]. Credem că acest nume poate fi legat de primul cuvînt (în cazul în care acesta este într-adevăr Ajairk = A.H<VHHHTI). Dar cine ar fi putut fi acest Dimian (sau Damian), care vine la bisericuţa ascunsă de la Basarabi, după toate datele de care dispunem, în se-

[1] Vezi, de pildă, la St. Stoianov şi M. Ianakiev, *Cmapo6bAzapcKU €3UK- TeKcmoee u petuuK,* Sofia, 1960, tabl. V.

[2] Vezi *Teopume/ibHbiu nodexc e c.iaenHCKux nibiKax (nod. ped. C. B. EepHiumeuHa)*, Moscova, 1958, p.42. Autorii subliniază caracterul extrem de arhaic al acestei construcţii şi faptul că *Supr.* prezintă unele particularităţi neîntilnite în alte texte slave vechi.

[3] Cf. A. Vaillant, *Mantiei...,* I, p. 299.

[4] Vezi L. Sadnik und R. Aitzetmflller, *Handworterbuch zu den altkirchenslavischen Texten,* Heidelberg, 1955, p.18 (în continuare, prescurtat Hwb.).

[5] Cf. N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc.* Bucureşti, Ed. Acad., 1963, p.39.

colul al X-lea? Conținutul inscripției şi locul unde este incizată ne permite doar să spunem că acesta este un preot care-şi găseşte refugiu aici, în condiții neprielnice.

După numele AH/HH-kH'h urmează două puncte şi apoi A\<ık „luna mai", genitivul timpului de la cuvîntul *MM.* Este de presupus, deci, că venirea preotului a avut loc în luna mai, dar din păcate ziua şi anul nu sînt scrise şi nu există urme că ar fi fost menționate în inscripție.

Sub inscripția chirilică se află cîteva semne glagolitice, care par să nu aibă nici o legătură cu cele scrise mai sus, reprezentînd simple exerciții. O literă izolată pare a fi **H** sau poate ***K,*** căreia îi lipseşte cîrligul. Mai jos se află scrise în rînd patru litere, pe care le-am citit **WAHfc** (?), sau **WAK-k** ceea ce ar putea reprezenta gen. sing. de la OA-KH „untdelemn", deşi forma corectă e **OA-k-k**(resp. **OA-kia).**

în sfîrşit, mai jos, izolat, apare un fi de dimensiuni mari cu colțurile ascuțite.

5. INSCRIPȚIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL NAOSULUI (Fig. 5)[1]

Inscripția este, în parte, deteriorată, cuprinzînd 8 rîndurv (dimensiuni: 20 X 17 cm).

Textul:

npHAf OTTkU,Tk **era**
/HO KIk **Ci AltCTO**
. . . .x3i$H AVECAlța
OKTOy/HKpH-k
A npHAf KIk HA[A*K]
. . . . nTkCAATk
. . . . KHAK....
. . . . M . . . . .

Traducerea:

„A venit părintele aici, în acest loc în anul6550[?][=1042?], luna octombrie, 4. A venit la noi... am scris... luna ianuarie" (?).

[1] Vezi I. Barnea, *ITpedeapumejtbHbie ceedenun...,* p. 310, fig. 17—3.

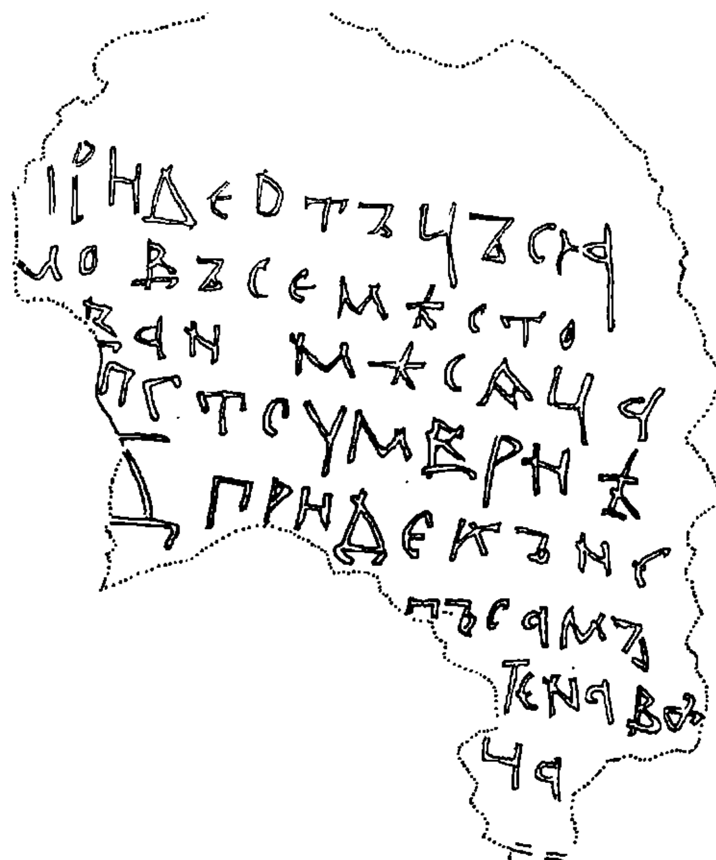

Fig. 5. — Inscripția de pe peretele din dreapta al naosului (B4).

OT-wț-k, nom. sing. „părinte", prezintă Înlocuirea lui k prin -k în ambele cazuri. înlocuirea lui k final după U,,UI,ÎK,M (durificate) şi în sufixele -ku>, -uța, -ku,« se întîlneşte destul de des în textele slave vechi: o-rkiț'k, în loc de **OTkiţk,** apare, de pildă, în *Codex Marianus* [1]

[1] *Ci.* **St Km'bakin,** ***op. cit.,*** **p. 87.**

CB/Ho, adv. „aici, încoace". Dacă în alte cazuri întîlnim **•k** în locul lui **ia** (de ex., Ari/**Uritui),** fluctuație întîlnită nu o dată în textele şi inscripțiile slave vechi chirilice, bulgare răsăritene [1] aici avem un exemplu în care **ia** este scris acolo unde, de regulă, apare **t : cfc/Ho.** „Adverbul în **-a/Ho,** de tipul IM/MO, format de la tema moale a pronumelui **ck** « acesta », este scris totdeauna **cfc/Ho** «încoace, aici»" — arată A. Vaillant[2]. Abaterea va trebui s-o considerăm deci un fenomen «beai [3].

OKToy/HKprCk, gen. sing., redă pe *o* din greacă prin oy, ceea ce reprezintă tratamentul mai vechi —redare fonetică, nu simplă transliterare slavă — a acestui împrumut din limba greacă (6Ki6|3pioi;)[4]. în ceea ce priveşte pe **t,** în loc de **ra,** cf. mai sus **^H/HrrKHTi** sau rAHropHt, gen. sing., în *Foile lui Undolski,* 43[5]. în sfîrşit, constatăm că p este redat prin **K**, nu prin E (cf. vsl. OKTAEP'K, **©KTOEp'k,** în *Assem., Sav.* — Hwb. 76), aşa cum se întîlneşte şi în textele slavone: **OK-vrMEpk, OKTAKpk** *(Sbornicul lui Sviatoslav,* 1073, copie de pe sbornicul tradus pentru țarul bulgar Simeon [893—927])[6]. Cf., de altfel, ***hg.OKmoMepuu,*** alături de bg. pop. ***OKmoepuu*** [7].

Despre cine poate fi vorba în această inscripție? Evident, aici ©TUții se referă la un preot sau la un înalt prelat bisericesc, care a venit, poate cu o ocazie festivă, la aşezarea de la Murfatlar.

Din păcate, anumite părți ale inscripției au fost şterse. Astfel, sînt neclare următoarele părți:

1) Rîndul 3 — primele trei litere, care par a fi .X3I$H. înaintea lor trebuie să presupunem că au fost, probabil, **Kii AfcTO** (evident, prescurtat), întrucît anul premerge lunii şi

[1] ***Ibidem,*** **p. 59-60.**

[2] ***Manuel...,*** **I, p. 28-29.**

[3] **Vaillant,** ***loc. cit.*** **şi p. 147, afirma ca grafii de tipul i(k)cm i(i.)cnK'k, In loc de «ixt, ikcitfi», sint proprii slavonei ruse.**

[4] Cf. Vaillant,, ***op. cit.,*** **p.31.**

[5] **Vezi Kul'bakin,** ***op. cit.,*** **p.59.**

[6] Vezi Fr. Mildosich, ***Lexicon palaeoslovenico-graeco-lalinum,*** **Viena, 1862—1865, p. 501; I. I. Sreznevski,** ***MamepuaAbt dan cAoeapn dpeene-pyccKoeo H3t*Ka,*** **St. Pb., II, 1895, col. 654.**

[7] St. Mladenov, ***EmuMoaozuteH u npaaoHucen peiHUK Ha âbAeapcKUH KHuoKoeeH*** *e3UK,* **Sofia, 1941, p.378.**

zilei. De la prima literă păstrată lipseşte partea de jos, dar se poate deduce că e X9T = 6 000 (x3 ar da o cifră prea mare, 7000, ceea ce ar duce la o dată prea tîrzie, cu 1000 de ani în urmă). A doua literă, deşi seamănă cu a, trebuie interpretată, mai degrabă, ca $ căruia îi lipseşte o buclă (valoarea cifrică 500). In sfîrşit, după **H** (= 50), care este clar, pare a mai fi fost o literă, care trebuie să fi reprezentat o unitate. In acest caz cifra care rezultă este cuprinsă între 6550—6559, ceea ce ar da anii 1042—1051 e.n.

2) Rîndul 5 — ultimele litere trebuie citite KT* **Hd[<Mik]** „la noi".

3) Rîndul 6 – cuvîntul pare a fi irkCdA-k „am scris" (sau „a scris", deşi litera **A** are jos, în dreapta, o mică prelungire, care pare a fi un accident.

4) Rîndul 7 — KH4K..., cuvînt neclar, incomplet, deşi pare că mai urmează o literă. Ar trebui să admitem o scriere greşită **KHdKfpra],** în loc de **KHKd[pra],** gen. „ianuarie", dacă vrem să legăm cuvîntul de cele două litere din rîndul 8, care pot reprezenta sfîrşitul cuvîntului **[<M-kcA]u,d,** gen. sing. „lună". In acest caz, ultimele trei rînduri ar putea fi citite: **... n-hCdA-K ... KHiK[pra] [/M-fcCAJM** „am scris... în luna ianuarie". Totuşi părţile lipsă sînt prea mari pentru a trage o concluzie definitivă.

6. INSCRIPŢIA DE PE STÎLPUL DIN PRONAOS (Fig. 6) i

Inscripţia, scrisă pe patru rînduri (plus o singură literă în rîndul al cincilea), are dimensiunile 29 X 8 cm.

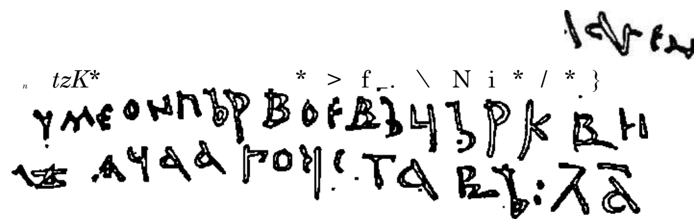

Fig. 6. — Inscripţia de pe stîlpul din pronaos (B4).

Menţionată de I. Barnea, *IIpedeaeumeAbHbte ceedemiH,* p. 315.

Textul:

[Kik H]<HA **OThu,a** H **CkiHa** H **CBATaaro** A[°\'Xa]
nOKAOHH CA paETk Hf**KA»«l[HAMi]**
[G]**^A«©H n-KpBOE B***K **U,*KPKBH**
A\-**k**[c]AU,**a aroycTa** BTI: Ââ

. . . . Ti. . . .

Traducerea:

„în numele tatălui şi al fiului şi al sfîntului duh, s-a închinat nedestoinicul rob Simeon prima dată în biserică, în luna august, în 31..."

CkiHa, gen. sing., apare scris cu **u** în loc de TU. Această variantă grafică a lui y se întîlneşte uneori în textele slave vechi[1]. Constatăm că forma de gen. sing. a cuvîntului **cum»** (tema în -tf, cu genitivul normal în **-oy)** este terminată în **-a** prin contaminare cu declinarea substantivelor cu tema în *-o.* în particular, pentru acest substantiv, fenomenul este aproape generalizat în textele slave vechi, în care predomină CKixa, față de forma **CkiHoy**[2].

CBATaaro reprezintă forma cu *-j-* intervocalic dispărut şi cu asimilarea vocalică a adjectivului lung în forma de genitiv singular **CBATaKro.** Fenomenul este, de altfel, curent în textele slave vechi, în care apare şi forma contrasă de tipul **CBATaro**[3].

GVAUOH, nom. sing., prezintă un caz rar în aceste inscripții de omitere a lui % final (neintens). Omisiunea s-ar putea datora faptului că avem de-a face cu un împrumut, deşi se cunoaşte faptul că într-un text slav vechi ca *Evanghelia lui Assemani* dispariția ierului final se întîlneşte destul de des[4].

ntkPKOc este forma neutră lungă adverbializată a numeralului ordinal **tipiE-h**, avînd sensul „pentru prima dată"[5]. Din punct de vedere grafic, observăm redarea lui *r (r* sonans) prin grupul **-kp,** în loc de pn». Singurul text slav vechi în

[1] Cf. Vaillant, *Manuel...,* I, p.27.
[2] *Ibidem,* p. 89; Kul'bakin, *op. cit.,* p. 220 — 221.
[3] Vaillant, *op. cit.,* p.54, 119.
[4] Vezi Kul'bakin, *op. cit.,* p. 80.
[5] Vaillant, *op. cit.,* p. 209.

care h apare înaintea lui p, *A,* în astfel de cazuri este *Foaia chirilică macedoneană* (datată de specialişti la sfîrşitul secolului al Xl-lea), în care au fost semnalate exemple de tipul BhpW AhP3h> rhPAh (în acest text se foloseşte totdeauna *H,* atît în poziţie justificată etimologic, cît şi în locul lui "h: am fi avut, altfel, rkpAK)[1]. Ulterior, în textele mediobulgare timpurii *{Psaltirea de la Bologna,* sec. al Xll-lea—al XlII-lea; *Evanghelia lui Dobreişa,* sec. al XlII-lea) se întîlnesc, alături de grafiile tradiţionale p"h, ***A-K*** pentru *r, l,* şi gra-
o o
fiile Tip, iui: X-bUCh, CKB'hp'hiuEHHEf'h scris şi înainte şi după p)[2]. Judecind după situaţia actuală din graiurile bulgare, putem considera această trăsătură ca fiind specifică mai ales pentru graiurile răsăritene. Într-adevăr, în dialectul răsăritean (precum şi în unele graiuri apusene), *r, l* şi-au pierdut caracte-
o o
rul silabic, dezvoltînd vocala i înaintea lor, dacă după ele urma o singură consoană, şi înaintea lor, dacă urmau două consoane (trăsătură fonetică adoptată şi de limba literară bulgară)[3].

Aşa stind lucrurile, putem explica grafia rrhpsoE ca exprimînd o trăsătură dialectală bulgară răsăriteană, într-o epocă cel puţin tot atît de veche ca şi cea căreia îi aparţine *Foaia chirilică macedoneană*[4].

u.'hpKKH, loc. sing., prezintă acelaşi fenomen al redării, lui *r* prin -kp. Constatăm, aşadar, că această grafie nu este izolată. într-adevăr, o întîlnim şi în inscripţia de pe peretele Bisericii rotunde a lui Simeon, din Preslav, datată

[1] **Cf. W. Vondrâk, *Altkirchenslavische Grammatik *,* Berlin, 1912, p. 179; Kul'bakin, *op. cit.,* p, 30, 151; K. Mircev, *HcmopuuecKa zpajuamuKa* Hat *SbAzapcKun* e3uiâ, Sofia, 1963, p. 126.**

[2] **Mircev, *loc. cit.***

[3] **Mircev, *op. cit.,* p. 126—127; St. Stoikov, *BbAzapcxa* duaAeKtnoAO-*zun,* Sofia, 1962, p. 132. în cuvintele monosilabice se pronunţă In aceste graiuri, de regulă, numai *pb,* Ab: *npbe,* dAbz.**

[4] **în fond, aceasta cuprinde un text care se apropie foarte mult de prefaţa lui Ioan Exarhul (sec. al IX-lea—al X-lea) la traducerea *Teologiei* lui Ioan Damaschin. Textul este deci o copie sau o prelucrare din sec. al Xl-lea. după o operă care aparţine sec. al IX-lea (cf. Kul'bakin, *op. cit.,* p.27; E. Gheorghiev, *Pa3ueembm* Ha *âbAzapacama Aumepamypa « IX—X «.,* Sofia, 1962, p. 214; *Hcmopun na 6bAzapcnama* Aumepamypa, vol.I, sub red. lui P. Dinekov ş.a., Sofia, 1962, p. 129).**

de unii cercetători (Kr. Miiatev, Vera Ivanova etc.) la începutul secolului al X-lea, iar de alţii, la sfîrşitul acestui secol[1]: u.hpK'Ki c[&]*Taaro Hoatia .. . Acest împrumut de origine germanică (v. germ. sup. *chirihha<*kir(i)kd* apare în textele vechi în diverse variante grafice: u,HPKIU (moravism); u.phKtvi, ițp-KKKi (curent); u,hpKTu, U,"KPKIJ (in cele două inscripţii)[2]. în sfîrşit, observăm aici dispariţia lui T» în poziţie neintensă (cf. însă în inscripţia nr.4, mai sus, U^JKTIBH).

araycTa, gen. sing., reprezintă, desigur, o formă populară, românească: lat. pop. *agustus,-um* (clas. *augustus)* a dat rom. pop. *agust* [3]. în textele slave vechi numele propriu *August* şi numele corespunzător al lunii apare astfel: aaikPOVCTTI *(Zogr., Mar.),* aKkpoycTii *(Sau.),* aKPorrTk *(Assem.),* ayroycTTi *(Ostrom.)* — numele propriu; a&pocrH *(Assem.),* ayp^'CTii *(Ostr.),* dRpoycni *(Apostolul de laOhrida,* text mediobulgar, sec. al XH-lea)[4]. Faţă de aceste forme culte, împrumutate prin scris (cuvîntul popular slav pentru denumirea lunii respective era saptet), constatăm, într-o regiune de puternică romanizare (Dobrogea), prezenţa unei forme populare de origine latină, împrumutată, evident, din limba populaţiei româneşti locale[5].

[1] Vezi discuţia la Iv. Goşev, *CmapoâbjieapcKu ZAazoAunecKU u KUpuACKU uadnucu,* Sofia, 1961, p. 84—86.

[2] Cf. Hwb., p. 16, 221; Miklosich, *Lexicon...,* p. 1105-1106; A. Vaillant, *Grammaire compare"e des langues slaves,* I. *Phonitique,* Lyon-Paris, 1950, p. 117 Idem, *Manuel...,* I, p.51. Cf. şi exemplul *et deoy iţbpbxeoy,* loc. dual., citat de A. Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (althirchenslavischen) Sprache,* Heidelberg, 1922, p. 76 (din *Nomocanonul* slav vechi, *JJpeenecAaSHHCKaH KopMHax,* ed. Benesevid, St. Pb., 1906, p. 220).

[3] în acest sens s-a pronunţat prof. Iv. Gălăbov (Sofia); vezi *CAOeancKa gSuAOAOzux,* t. VII, Sofia, 1965, p. 347; Cf.' A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire itymologique de la langue latine.* Paris, 1959, p. 57; I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române.* Bucureşti, 1914, p. 5.

[4] Toate formele sint citate după: *Lexicon linguae palaeoslovenicae,* Praga, fasc.l, 1958, p. 10 (prescurtat mai jos *Lex*\. Pînă in 1971 au apărut voi. I (fasc. 1—14), şi o parte din voi. II (fasc. 15—21).

[5] într-o epocă mai veche, la venirea slavilor în sudul Dunării, *a* scurt trecuse în *o,* în numele rîului bg. *Oiocma* < lat. pop. *Agusta (< Augustae,* numele unui oraş antic, la sud de Dunăre). Cf. VL Gheorghiev, *EbAzapcKa smuMOAOzun u OHOMacmma,* Sofia, 1960, p. 37.

La începutul ultimului rind, al cincilea, apare o literă izolată: **K**. care poale face paile din prepoziţia **KK** (in stingă lui 'b există spaţiu pentru o literă).

După cum se vede. cu întregirile uşor de făcut ([KK HJIMA, A[*VX"0> [G]*''MWH, IIEK/\K»I [H/HK]), inscripţia, pare a fi completă, deşi °b din ultimul rind ne tace să presupunem cuvintele [K]·K [rt-kTi] „...în anul... ".lată deci a treia inscripţie la care era de aşteptat, nunţionaroa tuiului, după aceea a lunii şi a zilei.

Inscripţia, aflată pe **1111** stîlp din pronaos, pare a nu se mai referi la o faţă bisericească, ci mai degrabă ia un laic cu numele de Simeon, care-şi atribuie epitetul de „nedestoinic" (= smerit) şi care a venit aici în pelerinaj. Din text rezultă că nu el e cel care a fixat inscripţia (căci ar fi folosit persoana I), ci că aceasta a fost incizată de un cărturar (călugăr sau preot) localnic. Acest Simecn trebuie să fi fost unul (lin feudalii locali,căci numai oamenii cu stare ar fi putut cere — in schimbul unor daruri aduse— să se facă menţiune scrisă asupra venirii lui „pentru prima dată" la această biserică, să „se închine".

7. INSCRIPŢIA. DE PE PERETELE DIX DREAPTA AL PRONAOSULUI
(Fig. 7) [1]

Inscripţia este scrisă într-un singur rînd, cu litere mari variind între 5 cm şi 1,5 cm, avînd o lungime de 76 cm. Un cuvînt are două litere suprascrise, iar ultimul e prescurtat cu titlă.

Textul:

I1HC4HO BO rcT-k nopawA nacTikHpa H PJ3H(A*)TK CA *SUl&.*

Traducerea:

„Căci scris este: Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile."

După cum se vede, inscripţia reproduce un pasaj care este aproape identic în Evanghelia după Matei, cap.'26, v. 31, şi în Evan ghelia după Marcu, cap.-14, v. 27.

Fig. 7. — Inscripţia de pe peretele din dreapta a pronaosului (B4).

[1] Vezi I. Barnea, *IJpedeapume.ibrbiT ceedeiiua,* p. 312, fig. 18.

Iată textul original grecesc:

Matei, 26, 31: yeypaTiTai ydp-TiaTâ^co **TOV** Ttoiusva, icai **8iaaKop7if|CT0f|CTOvTai T&** Tipâpata tfjg **Tioiuvriț**

Marcu, 14,27: 5n ysypaTiTai • *naxăZ,*® **TOV** Tioiusva, xai xâ 7tp6Pata **6iaaKop7iiaGf|CTOVTai**[2].

în textele evanghelice slave vechi cele două pasaje apar astfel:

1) *Matei,* 26, 31:

Codex Zographensis: **ncdio** BO *KT**. **nopdJKA ndCT-up-fc. i pd-3HA*TTk** CA OBhlțA **CTdA<>**[3].

Codex Marianus: **ncdHO** BO **ecr-h. nopdJKA ndcruph** H **pd-3HA*TTk** CA OKTOIA **CTdA<>**[4].

Codex Assemanianus: **n CdHo** E0 **eci"h. nopd**»<A ndCTwp**-k. H Pd3HAAT*K** CA OKCU^h **CTdA<>**[5]-

Savina Kniga: **ncdHO io** CCTK. **nopdMA ndCToyx'd.** H **pd3H-**A ***T1** CA **OBhld CTdA<>**

2) *Marcu, 14,27:*

Codex Zographensis: **n'cdtio** EO CCT*K. **nopd**»<A ndCTivip-k **î** OBhlțA **pdSE**'krHAT'K CA[7].

Codex Marianus: **nucduo** EO «TK. **nopdWA ndcr'up'K,** H OBhlțA pdSEtrH/KTT» CA[8].

în evangheliarele slave vechi *(Assem., Sav.),* acest pasaj nu există.

Observăm deci că textul inscripției noastre se apropie cel mai mult de *Zogr.* Mat. 26,31, față de care lipseşte doar cu-

[1] **Katvr| AiaBrJKn.-** ***Text with Criticai Apparatus,*** **Londra, 1937, p. 77. Trad. „Căci scris este: Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile turmei" *(Biblia,* Bucureşti, 1968, p. 1130).**

[2] ***Ed. cit.,*** **p. 136. Trad.: „Căci scris este: Bate-voi păstorul şi se vor •risipi oile" *(Biblia...,* p. 1154). Textul citat în cele două evanghelii provine din Profetul Zaharia, 13, 7 (Vechiul Testament).**

[3] ***Quattor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nune Petropolitanus,*** **Edidit V. Jagid, Berlin, 1879 (reed. Graz, 1954), p.40.**

[4] ***Quattor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus...*** **Edidit V. Jagid, Berlin — St. Pb., 1883 (reed. Graz, 1960), p. 100. Deasupra cuvîntului nciHo a fost adăugată litera chirilică H: deci nHe<Ho (cf. nota lui V. Jagid, *ibid.).***

[5] **J. Vajs — J. Kurz, *Evangeliarium Assemani,* t. II. Edidit J. Kurz, Praga, 1955, p. 178.**

*** V. Şcepkin, *Caeeuiia*** *KHuea,* **St. Pb., 1903 (reed. Graz, 1959), p.84.**

' *Ed. cit.,* p. 73.

» *Ed. cit.,* p. 174.

vîntul CTM<» „(ale) turmei", inexistent, de altfel, la Marcu, 14,27, atît în textul original, grecesc, cit şi în traducerea slavă veche. în acelaşi timp, constatăm că diferenţa dintre *Zogr.* Mat. 26,31 şi *Mar.* Mat. 26,31 constă doar în forma acuzativului cuvintului **nacrkip**'iv „păstor": în *Zogr.* apare, ca şi în inscripţia noastră, **nacr-up**-fc, forma nouă a acuzativului, identică cu genitivul, în timp ce în *Mar.* este folosită vechea formă a acuzativului nacTup'**k,** identică cu nominativul (arhaism morfologic).

Assem. şî *Sav.* se îndepărtează întrucîtva de *Zogr.* şi *Mar.:* în primul text apare **OKIIIH CTdAa,** iar în cel de-al doilea întîlnim **nacTOYT**' (faţă de **nacr-hip**-fc) şi **onhia CTdAa.** In sfîrşit, la Marcu, 14,27, apare atît în *Zogr.,* cît şi în *Mar.* verbul pa3K-**fcrH***TTk CA.

Textul inscripţiei este scris astfel încît ajunge la capătul peretelui, deci se poate ca ultimul cuvînt, care nu adăuga prea mult la sensul propoziţiei, să nu mai fi fost scris din lipsă de spaţiu. Caracterul solemn şi corectitudinea inscripţiei, incizată cu litere mult mai mari decît cele din alte inscripţii, ne îndeamnă să presupunem că textul ei n-a fost reprodus din memorie, ci după evanghelie, care — după cum se vede — provenea din tradiţia chirilo-metodiană. Acest fapt are o însemnătate deosebită, căci ne duce la concluzia că această aşezare avea legături directe cu marile centre din Bulgaria, în primul rînd cu Preslavul, unde unii ucenici ai lui Chirii şi Metodie veniseră curînd după moartea lui Metodie (885), aducînd cu ei traducerile făcute de cei doi apostoli şi colaboratorii lor [1]

Cît priveşte textul însuşi al inscripţiei, după cum se ştie, în cele două evanghelii pasajul respectiv se referă la aşa-zisa vinere a patimilor lui Iisus Hristos, după cina cea de taină, cînd acesta, făcînd aluzie la ceea ce urma să se întîmple, spune ucenicilor săi: „Voi toţi vă veţi sminti întru mine în noaptea aceasta, căci scris este: Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile turmei"[2]. Putem presupune că această frază, care conţine prevestirea unui fapt dramatic, a fost folosită de cei care au incizat inscripţia ca o aluzie la evenimentele timpului. Dar cum inscripţia nu este datată, orice ipoteză poate fi hazardată.

[1] **Cf.** ***Hcmopun*** *na âbAzapcxama* ***aumepamypa,*** **I, p. 82.**
[2] ***Biblia,*** **ed. cit., Matei, 26, 31; ţ». 11:*..**

Cîteva observaţii asupra ortografiei şi formulelor gramaticale ale textului:

nHCdHO, part. trec. pas. de la vb. nHCdTH, reprezintă aceeaşi formă ca şi în *Assem.* şi *Mar.,* în timp ce în *Zogr.* şi *Sav.* apare n'caHO sau chiar *ne im,* de la varianta nbCdTH, **CU** dispariţia ierului. După observaţia lui A. Vaillant, tema infinitivului niiC4- apare în mod regulat în *Psalterium Sinaiticum, Codex Clozianus* şi *Zogr.,* în timp ce tema *met-* apare regulat în *Assem., Euchologium Sinaiticumşi,de* cele mai multe ori, în *Mar.* In *Sav. met-* apare rar, în raport cu nea-, în timp ce în *Codex Suprasliensis* predomină finea- în raport cu n'ca-, scris de regulă \fra-[1].

Observăm, aşadar, că manuscrisele importante slave vechi sînt împărţite în două în folosirea acestui verb, care în unele din ele apare în ambele variante. Avem aici o alternanţă vocalică între tema infinitivului (iniţial nkca-TH) şi cea a prezentului (fiHUJf-), fenomen vechi, care tinde să dispară prin generalizarea uneia din teme[2].

Fig. 8. — Inscripţia chirilică de pe peretele de sud al pronaosului bisericuţei 1 (Bl).

ICTT» (în loc de KCTTO prezintă pe *e* iniţial neiotat, ca şi in inscripţia AAhftkHH **fC**/Hi „datori sîntem" din B1, citată de prof. D. P. Bogdan[3], aşa cum apare regulat în alfabetul glagolitic, care nu cunoaşte decît pe i. Potrivit aprecierii specialiştilor, literele cu ligaturi **K**, a, »* au apă-

[1] **Vaillant, *Manucl...,* I, p. 261.**

[2] *Ibidem,* p. 260.

[3] D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi,* p.33, şi fig. VII, 11 la p.45 (vezi aici fig. 8). Controlînd inscripţia, am constatat că trebuie să citim AAkKum, nu AAkKiHH (cum dă prof. D. P. Bogdan), căci litera respectivă apare cu partea de sus a buclei distrusă. Lecţiunea ICMO trebuie corectată In icAVfc, căci ultimul semn trebuie apropiat cel mai mult de \: practic vorbind, el se apropie aici de -v. glagolitic.

rut mai tîrziu în alfabetul chirilic, probabil în secolul al Xl-lea. într-adevăr, i* nu apare în *Sav., Supr., InFoile de la Hilandar* şi de la *Zograf,* în *Foile lui Undolski* şi în cea *macedoneană*; x se întrebuinţează rar în unele din ele, iar în *Foile lui Undolski* şi în *Foile de la Zograf* apare numai ***t.*** De asemenea, se întîlneşte t şi cu valoare de ***a:*** [pH\j HAHdt, nom. sing., în *Inscripţia lui Samuil,* CEHTABP'K, gen. sing., *In Foile lui Undolski,* **3f/**HA-k, nom. sing., /«opt, gen. sing., în *Sav.* [1], precum şi în inscripţia noastră nr. 4 (AHAHHtHik, /Hat). Toate aceste fapte pledează pentru caracterul arhaic al inscripţiilor de la Murfatlar.

nopawA, prez. (cu valoare de viitor simplu), pers. 1 sing., în loc de rrcpa**&A.** Confuzia dintre * şi **A** se întîlneşte uneori în textele slave vechi, cele mai multe din cazuri fiind însă Sntîmplătoare. Totuşi, uneori înlocuirea lui **A** prin **A** pare a se datora unor cauze fonetice: no/HaKATt „vor unge" *(Assem.,* Marcu, 16,1), în loc de -WATT», CTEA'AUITJ „aşternînd" (Supr. 332 [20]), în loc de -AWI|J4 [2]; observăm deci că **A** apare după consoană muiată. La exemplele citate şi la altele de acelaşi fel, putem adăuga astfel şi pe nopawA.

nacTTkHpa, acuz. sing., prezintă două particularităţi grafice, dintre care una are şi caracter fonetic: redarea lui *y* prin **T»H** şi terminaţia -a. Majoritatea manuscriselor glagolitice redau acest sunet prin **T J :** *Zogr., Mar., Cloz., Ps.* şi *Euchol. Sin., Fragmentul de evanghelie de la Ohrida* şi, cu cîteva excepţii, *Assem.* în alte texte apare însă Tui: *Foaia macedoneană glagolitică,* uneori *Assem.* [3] După cîte ştim, textele chirilice nu folosesc semnul **T»H** pentru **T J , CU** excepţia terminaţiei adjectivelor lungi -TOI (în loc de -TJH), care are o explicaţie fonetică [4]. Dacă grafia **TOI** nu este o Sntîmplare în nacrikHiipa, am putea atribui aceasta influenţei originalului, care putea fi glagolitic (întrucît am presupus că textul n-a fost scris din memorie). Cf. însă în inscripţia nr. 4

[1] **Vezi A. M. Selişcev, *CmapocAaenHCKuu M3btK,* partea I, Moscova, 1951, p. 55-56. Cf. şi Iv. Goşev, *op. cit.,* p. 85.**

[2] Vaillant, *Manuel...,* I, p.47.

[3] **Kul'bakin, *op.cit.,* p.62.**

[4] **Cf. Vondrâk, *op. cit.,* p. 70.**

ryfc'\"iiH, KTLH, care ar putea fi interpretate ca arhaisme grafice, ca şi nacTKHpa.

In ceea ce priveşte terminaţia gen. sing. a acestui substantiv, ne-am fi aşteptat să avem **nacTUip-k** sau nac**-rkip**'ra, nominativul sing. fiind ndCTup'k. Ştim însă că adesea formele de genitiv ale variantei moi a declinării a IJ-a (temele în *-jo)* apar scrise cu **-a,** nu cu *-a:* **c-Thiia,** A\AJKJ etc.[1] Forma nacTTiHpa reflectă deci durificarea lui p' în p, fenomen des intilnit în principalele texte-chirilice *Supr.* şi *Sav.:* pacnkpj ,.ceartă" *(Sav.* Ioan, VII, 43), in loc de **pacnkp**'ia, **u,teapa** (Supr. 194-), in loc de iitcap'ia, gen. sing[2].

pa3HA*TTk **C A**, prez. pers. 3 pi. Cuvintul apare cu două litere suprascrise, probabil datorită faptului că autorul inscripţiei a observat că nu-i va ajunge spaţiul pină la capătul peretelui. Aceasta se confirmă şi prin scrierea cuvintului **OKhiiA** prescurtat: **OU;A** .

La acest din urmă cnvint ne atrage atenţia folosirea literei **A**, pe care o intilnim în textele chirilice slave vechi *Sav., Supr., Foile de la Zograf, Foile de la Hilandar, Foaia macedoneană:,...* La început, scrierea chiriliră nu avea semnul *[=je]:* in *Evanghelia lui Sava* vom găsi **A** cu valoare de *jg* şi **A** (t glagolitic), mai *rttr* **A** cu valoare de *e* neiotat; in *Foile de la Zograf de* astmenea.A = *e* şi **A** *=je;Ccdex Suprăsliensis* Întrebuinţează două semne: **A** după vocale şi &. după consoane; *Foile dc la Hilandar* prezintă, dimpotrivă, **A**. după vocale şi **A** (in forma cea mai veche) după consoane. In *Foaia macedoneană A* **= A Ş U A** (de două ori **A = A**) ; intrebuinţarea numai a. Ini **A** in *Foile lui L'ndolski* este un fapt recent." (Kul'bakin, *op. cit.,* p.42.) Reţinem deci faptul caprin intrebninţarea semnului **A**, ca in *Suprasliensis* (după consoană), inscripţia se încadrează intre textele paleoslave chirilice prezentind arhaisme grafice, ceea ce li subliniază vechimea. In schimb, in inscripţia nr.4, * apare cu valoare de în CXOA (=c.:ow).

[1] Cf. Vaillant, *Mantiei....* I, p.87.
[2] *Ibidem,* p.62.

8. INSCRIPŢIA DE PE PERETELE DE APUS AL PRONAOSULUI (Fig. 9)[1]

De patru ori apare cuvîntul HepaAK, scris de trei ori în rînd la oarecare distanţă (dimensiuni: 15 x 4 cm; 11 X 3 cm; 11 x 3 cm) şi o dată deasupra, la mijloc, cu litere mai mici (9 x 2 cm). Acelaşi cuvînt l-am găsit în inscripţia nr. 3, pe consola din dreapta altarului (vezi mai sus).

Fig. 9. — Inscripţia de pe peretele de apus al pronaosului (B4).

Faptul că se repetă de mai multe ori ne îndeamnă să-l interpretăm ca o semnătură, un nume propriu de persoană, într-adevăr, după cum a arătat Fr. Miklosich[2], *Nerad* apare ca nume propriu în sîrbocroată *(Monumente serbica,* edidit Fr. Miklosich, Viena, 1859, p. 18)[3], în cehă *(Regesta Bohemiae et Moraviae,* I, Opera Caroli Jaromiri Erben, Praga, 1855; *Popis staroi'esky'chosobnich a krestnfchjmen,* od. Fr. Palackeho, în *Casopis Ceskiho museum,* 1832, p. 60—68), în polonă *(Nierad, Nerad: Codex diplomaticus Poloniae,* studio et opera L. Rzyszewski et A. Muczkowski, Varşovia, I, 1847, p.53; A. Mosbach, *Wiadomoâci do dziejow polskich,* Wroclaw, 1860, p. 1).

Format de la rădăcina adjectivală *rad-* „bucuros", prezent în numele propriu bg. *Pad(* > rom. *Radu)*[4], şi prefixul *ne-, Nerad* este, ca epitet, antonimul primului (cf. numele formate prin acelaşi procedeu: *Nemil, Neljub, Nemir).*

[1] I. Barnea, *ftpedeapumeAbHbie ceedemn...,* p. 314, fig. 21.

[2] *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen,* Heidelberg, 1927, p. 90.

[3] Cf. şi *Rjeinik hrvatskoga Ui srpskoga jezika,* voi. VIII, Zagreb, 1917—1922, p.44: *Nerad,* nume propriu (cu atestări de la sfîrşitul sec. al XH-lea şi din sec. al XlII-lea).

[4] Cf. St. Mladenov, *EmuMOAoauiecKU u npaeonuceu petHUK...,* p. 541; N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc,* p. 355. *(Radu* provine direct din bg., *Pad,* nu din compusele acestuia, care de altfel au pătruns şi în limba română: *Radoslav, Radomir.)*

în inscripția noastră cuvîntul apare scris totdeauna HepdAk cu k, deşi este de presupus T». Fenomenul nu este izolat: ierurile neintense, în primul rînd cele finale, au început să dispară în slava veche (bulgara veche) la sfîrşitul secolului al X-lea[1]. Aceasta a constituit cauza generală a folosirii uneori neregulate a ierurilor în poziție finală, unde se scriu numai prin tradiție. Cea mai simplă explicație este confuzia grafică dintre T» şi k[2], preferința grafică a copistului (ca în *Foaia chirilică macedoneană,* cf. mai sus) sau chiar „fantezia sa momentană"[3]. Cazul de față, ca şi **Kh** (inscr. nr.4), nu reclamă o altă explicație.

întrucît cuvîntul apare scris de mai multe ori, este evident că avem în față numele unui localnic (călugăr sau preot?) care şi-a „încercat pana", pentru a lăsa o amintire despre sine[4].

Acestea sînt cîteva din considerațiile lingvistice, ortografice şi cultural-istorice care se impun în prim plan la citirea şi interpretarea celor opt inscripții slave vechi. Din studiul întreprins se degajă cîteva concluzii, ce vor trebui ulterior îmbogățite pe baza cercetării complexe paleografice şi lingvistice a tuturor inscripțiilor slave vechi, atît de la Murfatlar cît şi din celelalte localități româneşti în oare au fost descoperite astfel de inscripții: Mircea Vodă, Garvăn, Niculițel (Dobrogea) şi Bucov (lîngă Ploieşti)[5].

1. Majoritatea absolută a inscripțiilor slave vechi identificate la Murfatlar sînt scrise în alfabet chirilic, cu excepția a două (insuficient de clare), care sînt glagolitice[6].

[1] S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slane,* Bucureşti, 1965, p. 226.

[2] Cf. Kul'bakin, *op. cit.,* p. 67.

[3] *Ibidem,* p. 114.

[4] Interpretare sugerată de prof. Iv. Gălăbov.

[5] Cf. articolul *Influența slavonă în limba română literară,* în *Romanoslavica,* IX, 1963, p. 25-26.

[6] Cea de-a doua se află deasupra figurii unui sfînt de pe peretele de apus al pronaosului (B4) şi constă din patru semne, încă neidentificate cu precizie. A fost reprodusă de I. Barnea, *IJpedeapumeAbHbiH ceedemn...,* p. 304, fig. 11, şi *Les monuments...,* p. 196, fig. 14.

2. Prin particularitățile de limbă, precum şi pe baza unor considerații de ordin istoric, care permit să se presupună data unora din ele, inscripțiile pot fi atribuite celei de a doua jumătăți a secolului al X-lea — primei jumătăți a secolului al XI-lea (dacă se acceptă datarea inscripției nr. 5). Ele pot fi comparate cu cele descoperite în Bulgaria[1] şi în țara noastră (Mircea Vodă, a. 943)[2] din aceeaşi epocă.

3. Particularitățile paleografice aşează de asemenea aceste inscripții alături de cele descoperite în Bulgaria şi de inscripția dobrogeană din anul 943 (Mircea Vodă).

Fără îndoială că, în urma studiului complex arheologic, istoric, cultural, artistic[3], lingvistic şi paleografie, vor reieşi noi fapte despre unul din cele mai impresionante monumente aparținînd evului mediu timpuriu de pe teritoriul țării noastre, în mod special, cercetătorii trebuie să acorde atenție şi celorlalte inscripții, care sînt notate cu litere greceşti[4], probabil rune turcice şi, poate, în alte alfabete[5].

Oricum ar fi, descoperirea unui număr apreciabil de inscripții chirilice slave vechi[6] aruncă o lumină nouă asupra dezvoltării scrierii în această parte a țării noastre. Ele aduc un material lingvistic şi paleografie nou, care-şi va găsi cu siguranță locul în cercetările consacrate limbii şi culturii slave vechi pe teritoriul țării noastre.

[1] Cf. acum în urmă: St. Stancev, V. Ivanova, M. Bălan — P. Boev, *Hadnucbm Ha ubpzyâuAR Mocmuv,* Sofia, 1955; Iv. Goşev, *Cmapa6bAzap-CKU lAaioAuuecKu u KUPUACKU Hadnucu,* Sofia, 1961.

[2] Cf. D. P. Bogdan, *flodpydsicaHCKafi uadnucb 943 zoda,* în *Romanoslavica,* I, 1958, p.88-104.

[3] Cf. I. Barnea, *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi,* în *Studii şi cercetări de istorie medie,* XIV, 1963, 1, p. 189 - 195.

[4] I. Barnea, *IIpedeapumeAHbie ceedenujt...,* p. 314, fig.22, şi p. 315, reproduce şi interpretează o inscripție grecească din naosul B4.

[5] *Ibidem,* p. 315 — 316; D. P. Bogdan, *Grafițele de la Basarabi,* p. 34-41.

[6] La Murfatlar-Basarabi sînt aproape 20 de inscripții chirilice (unele, fragmentare, sînt reproduse în *IIpedeapumeAHbie ceedenux,* p. 310, fig. 17—1,2, în afară de cele studiate mai sus), una glagolitică (cf., mai sus, inscr. nr. 4b,c), circa 60 de inscripții runice şi una sau două greceşti (cf. Barnea, *op. cit.,* p. 313).

droycTTk, m. (luna) august: *ir^ycn,* gen. sing. (6)(Lex. 10: «•woyCTTk – JKrocTTk, ayroycTTk).

iMHHK, interj, amin (4) (Hwb. 4, Lex. 1,31: «J/HHHK, **d**.v.**HN-h).**

KO, interj, căci (7) (Hwb. 12, Lex. I, 121—122).

corii, m. Dumnezeu: Eî, nom. sing. (4) (Hwb. 13, Lex. I, 132).

EKITH, prez. ipf. KCMK, pf. E*A* a fi'- KTTI, pers. 3 sing. (7), KAA-h, pers. 1 pl. (Bl) (Hwb. 15, 27, Lex. I, 152-155).

B-h, prep. în (5,6: 2x), **BK** (4) (Hwb. 154, Lex. 232-237).

Rki, pron. pers. voi: **R-KH**, ac. pl. (4) (Hwb. 162, Lex. I, 355-356).

rpt\"h, m. păcat: **rp***x**"U*,** ac. pl. (4) (Hwb. 31, Lex. I, 442).

rptuiKHHKTi, m. păcătos: **rptfuiKHHKii],** nom. sg. (3) (Hwb. 31, Lex. I, 443).

A, num. 4 (5) (Hwb. 18, Lex. I, 450).

ÂHAurkH**-h,** m. NP [2] (4), Â~"T»PL nom. sg. (4) (Hwb. !8: *faMmirh, faiMHiH-h.* Lex. I, 462).

AAK>KKHTk, adj. dator: AAKMKHH, nom. pl. (Bl) (Hwb. 20, Lex. I, 488-489).

AoyX-h., m. duh: A[*VX"J]» SEN- sg. (6) (Hwb. 23, Lex. I, 527).

na, part. iar (4) (Hwb. 168, Lex. I, 592—596).

X3^H..., num. 6550 (-6559?) =1042 (- 1051 e.n.?)

ai, prep. pentru (4) (Hwb. 163, Lex. I, 624—626).

H, conj. şi (6,7) (Hwb. 34, Lex. I, 693-700).

HMA, n. nume: **HA\A**, ac. sing. (6) (Hwb. 36, Lex. I, 769-770).

Hcoych, m. NP Iisus: Hc, nom. sing. (1) (Hwb. 40, Lex. I, 830).

HTH, HA*, a merge: **HA***, prez. pers. 1 sing. (4) (Hwb. 40, Lex. 1,835-837).

[1] **Includem aici toate cuvintele întregi (sau întregite fără greutate) din inscripțiile chirilice din B4 studiate mai sus (în paranteze se dă numărul de ordine al inscripției), precum şi cele două cuvinte din inscripția din B1, interpretată de prof. D. P. Bogdan (se indică B1).**

[2] **Nume propriu.**

KT», prep. la, spre (5) (Hwb. 49, Lex. II, 86).

Aa. num. 31 (6) (Hwb. 3,50).

MâH, m. (luna) mai: Aufe.gen. sing. (4) (Hwb. 53, Lex. II, 176).

/HfccT>, n. loc: <HfeCT>, ac. sing. (5) (Hwb. 55, Lex. II, 260-261).

AvkCAiik, m. lună: AvkcAiia, gen sing. (5,6) (Hwb. 55, Lex. II, 262).

HfKAWMH.UTk, adj. nedestoinic, smerit: HfKAicmfHAMk], nom. sing. (6) (Hwb. 65, Lex. II, 366-367).

HfpaAii, m. NP Nerad: HtpaAK (8:4x), HEPAI» [=H(paAk] (3) (Miklosich, *Die Bildung der slav. Personen und Ortsnamen,* 90).

OAWKTH, -ti*, a birui, a învinge: ivAM-fe, aor., pers. 3 sing. (1) (Hwb. 75).

OKT^\'/H8PHH,m. octombrie: oKToyAHKpH'k, gen. sing. (5) (Hwb. 76: oKTAsp'k, 0KT»sp'k; Mikl. Lex. 501, Srezn. II, 654: OKTAEPK, oKikTAKpk; bg. *oKmoMepuU,* Mladenov, 378).

0Tku;k, m. tată, părinte: OTioi'k, n. sing. (5), OU;H, instr. pl. (4) (Hwb. 79).

OKkiia, oaie: ou;A, n. pl. (7) (Hwb. 82).

nacTup'K, m. păstor: nacTUipa, ac. sing. (7) (Hwb. 84).

nHCdTH, nkedTH, muiiA, a scrie: nHcauo, ptp. trec. pas. n. (7) (Hwb. 86).

noKAOHHTH CA,-HIA CA, refl. a se închina: IIOKAONH CA, aor. pers. 3 sing. (6) (Hwb. 91).

n»AaraTH, noAaraiA, a pune: noAaraA, prez. (4) (Hwb. 91).

no/HHAOKdTH, -oyi* a milui: IIOAUIAO\'H, imper. pers. 3 sing. (4) (Hwb. 92).

nom», m. nom. sing. preot (4) (Hwb. 93).

nopa3HTH,->KA, abate: n»pa>KA, prez. (viit.), pers. 1 sing. (7) (Hwb. 93).

npHHTH,-HAA, a veni: npHA«, aor. pers. 3 sing. (5: 2 x) (Hwb. 104).

npkK-k, npTkK-k, num. primul: n-kpsoc, n. sing. =adv. prima dată (6) (Hwb. 107).

nATk, m.: nATkAik, instr. sing. (4) (Hwb. 97).

paB*k, m. nom. sing. rob (6) (Hwb. 111).

pd3HTH CA, refl. a se împrăştia: **pd3HAATTi** CM (7) (Hwb. 114).

CBOH, pron. pos. al său: CROA, ac. pl. m. (4) (Hwb. 134).

CK-**kujHiid,** f. luminare, lumînărică: **cs-kijiHiiA,** ac. pl. (4) (Mikl. Lex. 832, ex. din msse slavone sîrbeşti, sec. al XVI-lea).

CRATTk, adj. sfînt: **csdTddro,** gen. sing. n. (6) (Hwb.134).

ruH-**h,** m. fiu: **ckwd,** gen. sing. (6) (Hwb. 133).

ck, CH, **ct,** pron. dem. acest: ***ctw,*** loc. sing. f. (4), ***ct,*** ac. sing. n.(5) (Hwb. 120).

CTJAAO, adv. încoace, aici: **ca/Ho** (5) (Hwb. 119).

GV/WOHTI, m. NP Simeon: [G]V4UOH, nom. sing.(6) (Hwb. 134).

XpHCToch, XPHCTTI, m. NP Hristos: ***X'i,*** n. sing. (1) (Hwb. 33).

iipkKki, iipikK'ki, f. biserică: **iipK-kEH,** loc. sing. (4), **iip-kKBH** (6) (Hwb. 16).

MAOEtKik, m. om: Mf, voc. sing. (4) (Hwb. 17).

KCrftlk, V. **EUTH.**

Notă. **Se observă că aproape toate cuvintele sînt cunoscute din textele canonice slave vechi, cu excepţia numelui propriu Htp^Ab şi a subst. csfcijjHUd, înregistrat de Miklosich doar din texte slavone. Sînt relevabile, totuşi, unele variante ale cuvintelor, necunoscute textelor canonice slave vechi: numele lunilor droycTi, OKT»YA»PHH şi numele propriu AHAWbHv Putem presupune, deci, aşa cum s-a arătat, că primul dintre acestea este o formă locală, împrumutată din limba populaţiei româneşti.**

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE
(SEC. AL XV-LEA — ÎNCEPUTUL SEC. AL XVII-LEA)
ÎN RAPORT CU ISTORIOGRAFIA BIZANTINĂ ŞI SLAVĂ

1.

Este astăzi un fapt bine stabilit că, în contextul raporturilor politice şi culturale ale Ţărilor Romane cu Bizanţul şi cu statele slave vecine, vechea cultură românească s-a dezvoltat în strînse legături cu cultura bizantină şi slavă, în special cu cea de sud, iar ceva mai tîrziu şi cu cea de est şi de nord. Un aspect însemnat al acestor raporturi îl constituie apariţia şi dezvoltarea istoriografiei vechi româneşti, ale cărei înrudiri cu istoriografia bizantină şi slavă au fost subliniate nu o dată, paralel cu relevarea trăsăturilor ei originale[1]. Alături de alte scrieri — religioase, morale, didactice,

[1] Din bibliografia fundamentala citām aici: I) N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti. I. Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. întîii cronicari (—1688),* ed. a Il-a, Bucureşti, 1925; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche,* ed. a IlI-a, Sibiu, 1936; Al. Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi,* Cernăuţi, 1922; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* voi. I—II, Bucureşti, 1940—1942; Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi,* I, Bucureşti, 1947; Al. Piru, *Istoria literaturii române.* I. *Perioada veche,* ed. a IlI-a, Bucureşti, 1970\ *Istoria literaturii române,* I, red. resp. acad. Al. Rosetti, Ed. Academiei, Bucureşti, 1964, ed. a Il-a, 1970; G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române,* 1, Bucureşti, 1969; D.Russo, *Studii istorice greco-romăne,* t. I — II, Bucureşti, 1939; P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siicle,* în *Rsl,* I, 1958, p. 146—168; Idem, *începuturile istoriografiei în Ţara Românească,* în *Studii si materiale de istorie medie,* V, 1962, p. 195—225; *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare.* Culegere de studii, îngrijită de M. Berza, Bucureşti, Ed. Acad., 1964. II) K. Krum,-

juridice şi literare — vechii cărturari români au luat cunoştinţă de principalele cronici bizantine în traducere slavonă şi de aproape toate scrierile originale istorice ale bulgarilor şi sîrbilor. Copiile executate de cărturarii români de pe aceste scrieri în sbornice care cuprind, adesea, şi cronicile originale româneşti şi care constituie astfel compendii de istorie universală şi naţională — primele ca un fel de introducere la cele din urmă — sint dintre cele mai vechi păstrate pînă astăzi, uneori chiar unicele (de ex., *Cronica* lui Simeon Magistrul şi Logofătul şi *Cronica bulgară* de la începutul sec. al XV-lea).

Ne propunem, în prima parte a studiului de faţă, să trecem în revistă copiile cunoscute pînă astăzi ale scrierilor

bacher, *Geschichte der byzantinische Literatur,* II. Aufl., Munchen, 1897; *Hcmopun HO 6bAzapcxama Aumepamypa,* I. sub. red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.). Sofia, 1962; Pavle Popovic, *Pregled srpske knjiievnosti,* ed. a Il-a, Belgrad, 1913; ed. a IV-a (fără bibliogr.), 1921; Lj. Stojanovic, *Start srpshi rodoslovi i letopisi,* Belgrad — Sr. Karlovci, 1927; Dj. Radojicic, *Razvojni luh stare srpske knjiievnosti,* Titograd, 1963; M. Weingart, *Byzantski kroniky v literatufe cirkevnislovanski,* I—II (1—2), Bratislava, 1922—1923; J. Macurek, *Dijepisectvi evropskiho vychodu,* Praga, 1946; D. S. Lihaciov, *PyccKue Aemonucu u ux KyAbmypHO-ucmoputecKoe 3Hatenue,* Moscova-Leningrad, 1947. III) A. I. Iaţimirski, *CAaenucKue u pyccKue pyxomucu pyMbiHCKUX 6u6AUomeK,* St. Pb., 1905 (C6opHHK OP.HC, t. LXXIX); P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.,* voi. I, Ed. Acad., Bucureşti, 1959, nr. 1—300; nr. 301—730, text dactilografiat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), secţia manuscrise; I. Crăciun şi A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României,* Ed. Acad., Bucureşti, 1963. IV) B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrini,* t. I, Bucureşti, 1878 (Cronica lui Mihail Moxa, p. 339—442; reed. de N. Simache şi Tr. Cristescu : *Cronograful lui Mihail Moxa,* Buzău, 1942); I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung,* în *ArchivfUr slavische Philologie,* Bd. XIII, 1891, p. 481—543; Idem, *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche,* Bucureşti, 1891; Idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor.* Bucureşti, 1895; Idem, *Letopiseţul lui Azarie,* Bucureşti, 1909 (extrasdin *A.A.R.,* Seria II, t. XXXI, Mem .Secţ. istorice); Idem, *Scrieri alese.* Cu o prefaţă de Emil Petrovici. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968; Ol. G6rka, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare, 1457—1499,* Bucureşti, 1937; I. C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel),* Bucureşti, 1942; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1959; *Literatura română veche (1402—1647).* Introducere, ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, voi. I—II, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969.

istorice aparținînd literaturilor bizantină și sud-slavă, care au circulat sau au fost scrise în țara noastră începînd cu sec. al XV-lea, pentru a aprecia în mod concret gradul de răspîndire a acestora în rîndul cititorilor culți din epoca feudală și, deci, pentru a avea apoi o bază reală a considerațiilor privind raporturile dintre acestea și istoriografia originală românească [1].

A. Dintre cronicile bizantine au fost copiate și citite la noi, după cit putem constata din manuscrisele păstrate, *Povestirea pe scurt* a patriarhului Nichifor (începutul sec. al IX-lea) și *cronicile* lui Gheorghe Amartolos (sec. al IX-lea), Simeon Magistrul și Logofătul (sec. al X-lea), Ioan Zonaras (sec. al Xll-lea) și Constantin Manasses (sec. al Xll-lea), toate în traduceri sau prelucrări slavone. Singurele cronici bizantine existente în traducere slavonă care par a nu fi circulat la noi sînt cele mai vechi dintre ele, și anume a lui Ioan Malalas din Antiohia (sec. al VI — Vll-lea), tradusă în slava veche în sec. al X-lea — al Xl-lea, și a lui Georgios Synkellos (sec. al VlII-lea), tradusă în Rusia în sec. al XlV-lea [2].

1. *„Cronografia pe scurt" a patriarhului Nichifor.* In Bizanț a circulat de timpuriu, mai întii independent, apoi și alături de cronica dezvoltată a lui Gheorghe Amartolos,

[1] **Exprimăm și cu acest prilej mulțumirile noastre sincere conducerilor secțiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Biblioteca „Lenin", Muzeul istoric și Biblioteca Universității „Lomonosov" din Moscova, Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. și Biblioteca Publică „Saltîkov-Șcedrin" din Leningrad, Biblioteca Institutului de istorie al Acad. de Șt. a U.R.S.S. — secția din Leningrad, și Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene din Kiev pentru solicitudinea cu care ne-au pus la dispoziție pentru consultare cele mai multe din manuscrisele citate mai jos.**

[2] **Despre utilizarea cronicilor bizantine în limba greacă de către cronicarii și istoricii români din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, ca și despre unele manuscrise grecești ale acestor cronici păstrate în Biblioteca Academiei Române (după C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești,* București, 1909, p. 3—21) a scris N. Iorga, în articolul *Byzantski kroniky v Rumunsku,* extras din *Sbornik vănovany" Jaroslavu Bidlovi,* Praga, 1928, p. 107—110. Vezi, de asemenea, N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești* (Biblioteca Academiei Române), tomul II, București, 1940, p. 69—72; Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român : Constantin Cantacuzino Stolnicul,* București, 1967, p. 109—124; Corneliu-Dima Drăgan și Mihail Carataşu, *Les ouvrages d'histoire byzantine dans la bibliothique du prince Constantin Brancovan, RESEE,* t. V, 1967, nr. 3-4, p. 435-445.**

Cronografia pe scurt (Xpovc-YpaqnK&v rjuviouc-v sau Xpovoypa-(piK6v ev CTUVT6U(P, ev 87CIT6U(Î), ev CTUVOVJ/EI), scrisă de patriarhul Nichifor (806—815) \ care, fiind adesea transcrisă, a fost completată de copiştii ulteriori[2]. De asemenea, s-au păstrat în copii şi alte asemenea texte anonime[3]. Aceste XpovoYpcwpiKCi rjuvTOua s-au răspîndit curînd în Apus: pe la 870 bibliotecarul Anastasie a tradus textul lui Nichifor în latină; la slavi el a fost tradus în timpul ţarului Simeon al Bulgariei (893 — 927)[4], de unde a trecut în Rusia (cf. *Sbornicul lui Sviatoslav,* 1073)[5] şi în Serbia[6]. Diverse redacţii ale acestei *Povestiri pe scurt* se regăsesc şi în textele slavo-române, fie în manuscrisele cuprinzînd *Cronica* lui Gheorghe Amartolos, fie împreună cu analele sîrbeşti,

[1] Vezi NiKT|p6poU xP6v6TP<P1K6v OUVTOUOV, în: C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica,* Lipsiae in aed. Teubneri, 1880; Krumbacher, p. 350 — 351; Weingart, p. 55 — 62.

[2] V. Grecu, *Origina cronicelor româneşti.* în *Omagiu lui I. Bianu,* Bucureşti, 1927, p. 217.

[3] *Ibidem.* Cf. în ed. lui C. de Boor citata, p. 218-234.

[4] Vezi o variantă a *Povestirii pe scurt,* adăugată la *Evanghelia cu învăţătură* (893 — 894) a lui Konstantin Preslavski, într-o copie din sec. al Xll-lea (fostă a Bibliotecii Sinodale din Moscova, azi la Muzeul istoric); A. Gorski şi K. Nevostruev, *Onucauue CAaeHHCKux pyKonuceu MocKoecKou CUHO-da.ibHou 6u6/iuomeKu,* II, 4. 2, Moscova, 1899, p. 421; V. N. Zlatarski, *Hau-cmapunm ucmopuiecKu mpyd e cmapoSbAzapcKama KHUMCHUHO,* «Cn. BAH», KH XXVII (1923), p. 132-182; P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, *XpucmoMamuH no cmapoSbAzapcKa Aumepamypa,* ed. a Il-a, Sofia, 1967, p. 44, 57-61.

[5] *H360PHUK eeAuKozo KHH3H CenmocAaea HpocAaema 1073 zoba,* ediţie fotocromolitograficâ, Petersburg, 1880, f. 264—266 (sfîrşitul manuscrisului) : Atr-oriHCLUL 1 1 HPanirfe OT flBroycTa A**» H A» KWHCT4HTHIU H *Bwa,* H(C)PL rpLHLCKhiHXk (Letopiseţ pe scurt de la August şi pînă la Constantin şi Zoe, împăraţi greci[a. 63 î.e.n. –1042 e.n.]). Pe lîngâ alte trei copii ruseşti ulterioare ale acestui sbornic al ţarului bulgar Simeon (893 — 927), numit, după cea mai veche copie păstrată (1073), al cneazului Sviatoslav, P. Dinekov şi colab. menţionează (XpHCTOMaTHH, p. 88) o a cincea copie moldovenească din sec. al XVII-lea, după lucrarea: P. Stroev, *PyKonucu c.naeaHHCKue u poccuucKue, npuHad.nexcauiue... Meauy HuKummy IlapcKOMy,* Moscova, 1848, p. 774, care ne-a fost inaccesibilă. (Se păstrează la Muzeul istoric din Moscova, colecţia I. N. Ţarski — A. nr. 721.)

[6] Cf. V. Jagic, *Ein Beitrag zur serbischen Analistik mit literaturgeschichtlicher Eineitung,* AfsalPh, II, 1877, p. 18 — 19 ; Weingart, *op. cit.,* I, p. 58 — 62; Stojanovic, *op. cit.,* în special p. LXI — LXXXI, şi textele, p. 124-166.

ateslînd o circulație destul de largă a ei în țările noastre. Iată cele pe care le cunoaştem pînă acum:

a) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.,* din sec. al XVI-lea, care cuprinde *Cronica* lui Gheorghe Amartolos (vezi mai jos), iar la f. 221a textul incomplet al *Povestirii pe scurt.*

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224), copiat în Moldova la sfîrşitul sec. al XVI-lea, cel mai tîrziu la începutul sec. al XVII-lea[1], în care textul *Povestirii pe scurt* este urmat imediat de analele sîrbeşti.

Această copie, ca şi cea precedentă, incompletă, necunoscute lui Stojanovic;, se încadrează în grupul manuscriselor *Sofijski prvi, Grigorovicev, hadzi-Jordanov, Hamartolov* şi *Sinodalni* (vezi *op. cit.,* p. 124—150), fără a fi identică cu vreunul din acestea. Este adevărat că în manuscris lipseşte fila de la sfîrşitul caietului al nouălea, respectiv de la începutul *Povestirii* pînă la David[2]. Dacă însă în manuscrisele amintite textul merge pînă la Teofil (829—842), în schimb, *mss. Len.* continuă, asemănîndu-se de aici încolo cu grupul *Kijevski, Studenicki, Cetinjski,* încheindu-se o dată cu acestea (şi cu *Sarandoporski)* la Manuel II Paleologul (1391—1425), cînd se face trecerea la analele sîrbeşti.

c) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev* (astăzi la Biblioteca Academiei de ştiințe a R.S.S. Ucrainene — Kiev, ff. 422a —438b)[3]. Textul publicat de Bogdan în *Archiv,* a fost inclus de Stojanovic în ediția sa (descrierea, p. XLI; comentarii, p. LXIX — LXXIII; textul, la p. 124—150, col. dreaptă, apoi pînă la p. 153, pag. completă) şi reprezintă o variantă cu bulgarisme, ceea ce atestă faptul că copia intermediară era originară din Bulgaria. Acest text, mai amplu decît cel precedent, formează o grupă cu *Studenicki, Sarandoporski* şi *Cetinjski* şi merge, de asemenea, pînă la Manuel Paleologul.

d) *Manuscrisul slav nr. 636 al B.A.R.,* fost la Mănăstirea Neamțului (f. 220b—224a, după care continuă pînă la 225b analele sîrbeşti cu elemente de istorie moldovenească, aşa-

[1] **Bogdan, *Let. Azarie,* p.3—10, 65—89.**
[2] ***Op. cit.,* p.8.**
[3] ***Cf. Vechile cronice,* p. 11, 17—18; *Ein Beitrag...,* p.481 — 487; textul, p. 502-520.**

numita *Cronică sirbo-moldovenească),* copiat la 1557[1]. Acest text redactat în mediobulgară şi avînd titlul **XpiiCTVdHHCTYH** •Xpic. T. chGivpik (împăraţii creştini. Intîiul sobor), de asemenea nu este menţionat de Stojanovic:. El însă nu mai începe de la facerea lumii, ci de la Constantin cel Mare, mai precis, de la primul sobor creştin, din anul 325. în continuare, textul se aseamănă cu cel din mss. *Len.,* mergînd tot pînă la Manuel Paleologul, ultima parte asemănîndu-se deci cu grupul în care intră şi mss. *Kiev.*

e) *Manuscrisul nr. 51 din colecţia Iaţimirski* (Biblioteca Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S. — Leningrad, scris tot la Mănăstirea Neamţului)[2], cu acelaşi conţinut (la f. 213—215, *Cronica sirbo-moldovenească;* textul cronografului bizantin o precede).

însăşi circulaţia acestei *Povestiri pe scurt* în Ţările Române împreună cu analele sud-slave (4 c6pii, a cincea fiind împreună cu cronica lui Gheorghe Amartolos), în manuscrise cuprinzînd cronicile româneşti, permite să se explice — cum au arătat I. Bogdan, V. Grecu, P. P. Panaitescu ş.a. — influenţa lor asupra istoriografiei româneşti, la începuturile ei.

2. *Cronica universală a călugărului Gheorghe Amartolos* („păcătosul") de la „facerea lumii" pînă la împăratul Teofil (a. 842), completată cu aceea a lui Simeon Logofătul (pînă la a. 948)[3], a fost tradusă în limba slavă veche la sfîrşitul sec. al X-lea, în Macedonia, şi a avut o influenţă directă asupra istoriografiei slave, în special asupra celei vechi ruseşti. Cel mai vechi manuscris slav este o copie rusească de la sfîrşitul sec. al XlII-lea[4]. Alături de cele 10 c6pii ale redacţiei „bul-

[1] Bogdan. *Cr. ined.,* p. 81-84; textul, p. 91-101.

[2] A. I. Iaţimirski, *Ms CMSftHCKux pyKonuceu,* M., 1898, p. 81. şi urm. (textul e publicat făxă cronograf).Data menţionată în însemnare (1512) este pusă la îndoială de E. Turdeanu *(Le Sbornik dit „de Bisericani": fausse identiti d'un manuscrit remarquable, RESL,* XLIV, 1965, p. 29—45), care-l consideră contemporan cu precedentul. O fotocopie se află la B.A.R., mss. sl. nr. 658.

[3] Vezi Krumbacher, *op. cit.,* p. 352—358 ; Weingart, *op. cit.,* partea a Il-a; Macurek, *op. cit.,* p. 141-143, 145-146.

[4] Vezi ediţia lui V. N. Istrin, *XpoHUKa reopzun AMapmo/ia,* I—III, Petrograd, 1920—1930; cf. O. I. Podobedova, *K ucmopuu coidamiH TeepbCKOZO cnucKa Xpoumu reopeu/t AMapmojia (Y MexcdyHapodHbtu nesd cnaeucmoe),* Moscova, 1963. Ediţia critică a textului grecesc: Georgios Monachos, *Chronikon,* ed. C. de Boor, 2 voi., Leipzig. 1904.

gare" (Epf/iifHHHKV) şi de cele 12 copii ale redacţiei „sîrbe" (AtTOBHHKT») cunoscute în ţările slave[1], în ţara noastră s-au păstrat trei copii din sec. al XV-lea — al XVI-lea, toate derivînd din redacţia sîrbă, tradusă pe la mijlocul sec. al XIV-lea[2]:

a) *Manuscrisul slav nr. 321 al B.A.R.,* de la sfîrşitul sec. al XV-lea, copiat în Ţara Românească, în redacţia sîrbă, semnalat pentru prima dată de Iaţimirski în 1905[3]. Exemplarul, cuprinzînd 239 f. hîrtie, este foarte deteriorat, lipsindu-i de la început (potrivit numerotării chirilice) 55 de file, precum şi un număr de file de la sfîrşit. Textul existent începe cu David, regele iudeilor, şi se opreşte la istoria Bizanţului în sec. al VH-lea. Fila 201 reprezintă un fragment dintr-un manuscris mai nou, cuprinzînd o parte din *Povestea Troiei* în redacţie sîrbească, iar din ff. 233—239 au rămas doar fragmente mici şi deteriorate, greu de identificat[4].

b) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.* din sec. al XVI-lea, copiat în Ţara Românească, probabil la mănăstirea Bistriţa, în redacţie sîrbă, semnalat pentru prima dată de asemenea de Iaţimirski în 1905[5]. Exemplarul, cuprinzînd 222 f., este defect: de la început lipseşte un caiet, dar oricum el cuprinde numai partea a doua a cronicii, căci la f. la începe **Capitolul** o nOCTdKAfHTM U~pf/**Hh** KOHCTdHTHHO/**HTi** *CHi* **CKOfrO** KoHCTdH-*Tli Hi* **KfCdpCTKO Kh** UjÎHrpdA'K H âHKHHYd, *SITi* **CKOKrO, Kh** HH* KOMHATH, K *4si'HMHC4tH (Despre aşezarea de către împăratul Constantin a fiului său Constant ca cezar în Ţarigrad şi a lui Liciniu, ginerele său, la Nicomidia, în Bithinia [a. 337]).

[1] Weingart, *op. cit.,* II, p. 61 — 71, 146—276.

[2] Cf. *ibidem,* p. 253—262. După Iaţimirski, *C/iae. upyccKue* pyKonucu..., p. 501 — 508, Weingart cunoaşte numai pe cele notate mai jos sub „a" şi „b".

[3] *Op. cit.,* p. 507 — 508 (nr. 167, de la Muzeul de Antichităţi). Vezi acum, Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* (text dactilografiat, nr. 321).

[4] Totuşi, la f. 236 se vorbeşte despre David, prin urmare, aceasta este de la începutul manuscrisului, fiind legată greşit. Acest lucru este cu totul evident pentru f. 201, ajunsă întîmplător în acest manuscris şi legată astfel încît recto a devenit verso. O însemnare ulterioară pe f. 139b se referă la cucerirea Belgradului de către sultanul Soliman în 1521 şi la lupta de la Mohaci din 1526. La f. 233b, dintr-o altă însemnare, rezultă că la 1605 (7113) manuscrisul aparţinea mănăstirii Bistriţa din Oltenia.

[5] *Op. cit.,* p. 501 — 507 (nr. 166, de la Muzeui de Antichităţi). Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilografiat, nr. 320), care corectează data propusă de Iaţimirski (începutul sec. al XV-lea) în sec. al XVI-lea.

Textul cuprinde, deci, istoria Imperiului de Răsărit de la Constantin cel Mare pînă la luptele lui Simeon al Bulgariei cu bizantinii şi împăratul Roman Lecapenul (a. 948).

în afară de textul lui Gheorghe Amartolos, completat pentru epoca 842—948 cu textul lui Simeon Logofătul (f. 1—218v), manuscrisul mai cuprinde:

a) G3 /MHpcu/k/Mh СТВОРЕНН(Н) GyMfwH<i **AtarHCTpa** H Aoroee-ra W(T) PJSAHMHKIH(X) A-**kTOKHHKh** H **cnHcdT.**ACH (Despre facerea lumii, de Simeon Magistrul şi Logofătul, din diferite anale şi scriitori, f. 218b—220b);

P) O Xepoy**(KH)**Avkx'**K H** naAtfHHH-**kAlh wpoy**'JKYH (Despre heruvimi şi arma de flăcări, f. 220b);

y) *GKi(ă)**iHH(*** K Kpaiit COVUIH(A\) W(T) ***(L^AMA*** A« AW'U'HHH **Kp-kAtf** (Povestire pe scurt a celor întîmplate de la Adam pînă în vremea de astăzi, f. 221a—222b). Această *Povestire pe scurt* este asemănătoare celei publicate de I. Bogdan, în *Letopisețul lui Azarie* (v. mai sus; cf. începutul: flA^h POAH *GHQi,* GH0K 6HWC4, 6xiVCh KdHHdHd, KdHHdHh AHdA(AEHA4, *filliM-*AWAK IapfA<i etc), dar nu este completă, căci ajunge numai pînă la împăratul Teofil (829—842)[1].

c) *Manuscrisul slav nr. 330 al B.A.R.* din sec. al XV-lea sau al XVI-lea, copiat probabil în Țara Românească, în redacția sîrbă[2]. Exemplarul, avînd 237 f. hîrtie, scris într-o semiuncială minusculă, cuprinde, după o serie de texte religioase (ff. 1a—178b), **d-KTOK'HHKh ChKpaiUEHh** W(T) H3A0KCHU TfwprTa HHOKJ, HJKS W(T) pa3AHMHKi(x) A-kTonHCKU,h cuiHca (Letovnic [anale] prescurtat din povestirea lui Gheorghe călugărul, care a scris-o din diferite letopisețe, ff. 179a—289b).

[1] **Pe coperta din față, în interior, se afla o însemnare a lui (sau despre) Petru Voievod (cel Tînăr 1559—1568 sau 1583—1585?) şi o alta din care rezulta că manuscrisul aparținea mănăstirii Bistrița. Acum însă coperta e nouă, de carton.**

[2] **Manuscrisul n-a fost văzut de Iațimirski şi, deci, nu e menționat nici de Weingart. A fost semnalat prima dată, după cîte ştim, de Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea,* Bucureşti, 1939, p. 117—118. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr. 330). în *Introducere* (voi. I, p. XIV), P. P. Panaitescu îl consideră din sec. al XV-lea, dar pe copertă indicația bibliotecii precizează sec. al XVI-lea.**

Această cronică prescurtată merge de la „facerea lumii" pînă la moartea lui Vasile Macedoneanul şi urcarea pe tron a lui Constantin Porfirogenetul (913).

3. *Cronica lui Simeon Magistrul şi Logofătul* (sau Simeon Metafrastul, sec. al X-lea)[1], păstrată în cîteva manuscrise greceşti şi folosită adesea pentru a completa *Cronica lui Gheorghe Amartolos,* a fost tradusă în slavonă probabil în sec. al XIV-lea.

Singurul manuscris slavon în care această cronică s-a păstrat integral — în afară de începutul scrierii, privind facerea lumii din mss. 320 al B.A.R., citat mai sus (ff. 218b—220b)— a fost copiat la Suceava, de către preotul Manoil (o singură mînă), sub îndrumarea arhiepiscopului Anastasie Crimca şi apoi a ieromonahului Iorest, fiind terminat la 11 octombrie 1637[2]. Astăzi manuscrisul, care are 325 f., se păstrează în Biblioteca publică „Saltikov-Şcedrin" din Leningrad (f. IV, nr. 307) şi a fost editat de Academia rusă în 1905: *CuMeona Memacfipacma u Jlozocfiema Cnucanue Mupa om 6umun u jtemoeHUK* (XVI + 239 p.), fiind pregătit pentru tipar în ultimul deceniu al secolului trecut de A.A. Kunik şi V. G. Vasilievski şi terminat de V. I. Sreznevski, care a scris şi prefaţa[3]. Cronica ocupă primele 254 f. ale manuscrisului şi are titlul: Gv/ufwHd *MtTi^fucrd* H floro^tTt CTJIHC<IHY(Awpa IV(T) ETkITYd H AtTOKHHKTk ChSpdHh W(T) pdSAhMHhIHJfh <VKTIVnHC(U,h. Textul se încheie cu moartea lui Roman I Lecapenul.în anul 948, adică exact acolo unde se opreşte şi partea extrasă şi adăugată drept completare la Cronica lui Gheorghe AmartoJos.

4. *Cronicului Ioan Zonaras* (sec. al XII-lea). în manuscrisul citat mai sus, la f. 254 apare însemnarea: A© 3AI GH/VUOHJ

[1] Vezi Weingart, *op. cit.,* I, p. 63—83.

[2] Iată. însemnarea de la sfîrşitul manuscrisului: *0\i* KHH* HAUHI(M) *AAI*-TI$PI(CT) noii a(p)xiin(c)nn'L HHICTICII KPH(M)K«IH(H) H HI Aocmfc CIBPIUIHTH «re, * n«To(/M) A«K«(H)HI iro ((P)MOHI(X) IWPI(CT) HrViWi(H), E AHH RICHAII loiso(fta) [...] H cnHei CA PXKOX nona AAIHOHAI UI(T) G8>U(I) UI(T) KPI(M) SIBIAIHII EL^H • A^TW. XSPMS UI(K). *7Î* ANI>, H crfeSIHk TH(ÎK) KH(C) Ire PXKOX. HMH(H). („Această carte cu numele Metafrast a început-o arhiepiscopul Anastasie Crimcovici şi n-a reuşit s-o sfîrşească. Iar apoi a terminat-o ieromonahul Iorest egumen, în zilele lui Vasile voievod... şi a fost scrisă cu mina preotului Manoil din Suceava, de la biserica Vovedenia Născătoarei de Dumnezeu, în anul 6146 [1637], octombrie, 11 zile, şi a fost legată tot de mîna lui. Amin.)

[3] O nouă ediţie anastatică a apărut în colecţia „Slavische Propylăen" (Munchen, Wilhelm Fink Verlag, 1971), cu o introducere de R. Zett.

floroj|UTK *t(c)* TKOpfHK, *i* W(T) 3A(AP8i*<»ro (Pînă aici este alcătuit de Simeon Logofătul, iar de aici al altuia). Acest al doilea fragment (ff. 254—325) cuprinde, de fapt, varianta prescurtată a *Cronicii* lui Ioan Zonaras [1] care merge pînă la urcarea pe tron a lui Roman IV Diogen (1067).

In afară de acest manuscris, un fragment din Zonaras fusese inclus în manuscrisul ce se afla în biblioteca Mănăstirii Neamțului sub nr. 10, descris pe scurt la 1883 de episcopul Melchisedec: „e) Despre robia Ierusalimului de asirieni. Din Letopisețul lui Zonara"[2].

5. *Cronica universală* (Zuvoyiq {axopucfi) *a lui Constantin Manasses* (prima jumătate a sec. al Xll-lea), care, pornind tot de la „facerea lumii", ajungea pînă la împăratul Nichifor Botaniatul (1081), fiind scrisă în 6733 versuri „politice"[3], a fost tradusă în proză în limba mediobulgară pe la 1340. Alături de manuscrisul copiat de preotul Filip în 1345 la Tîrnova (păstrat azi la Muzeul istoric din Moscova, provenit de la Biblioteca sinodală) şi de cel copiat cam în acelaşi timp, cu 69 de miniaturi extrem de valoroase, păstrat la Vatican, o a treia copie, datînd din sec. al XVI-lea, se datoreşte unui cărturar moldovean, care a inclus-o într-un manuscris, înaintea *Letopisețului de cînd s-a început Țara Moldovei* (mss. slav descoperit la Tulcea, azi nr. 649 la B.A.R., f. 130a-235b). Semnalată pentru prima dată în 1895 de I. Bogdan[4], această copie

[1] Weingart, *loc. cit.,* p. 75—76.

[2] *Catalog de cărțile sîrbeşti si ruseşti manuscrise vechi ce se află în Biblioteca sîntei Mănăstiri Neamțului..., în Revista pentru istorie, arheologie şi filologie,* an. III, voi. III, p. 130; vezi şi Iațimirski, *op. cit.,* p. 794; Weingart, *op. cit.,* I, p. 240. Cuprinzînd şi corespondența patriarhului Eftimie al Tîrnovei cu Nicodim de la Tismana şi cu Antim, mitropolitul Țării Româneşti, acest manuscris a fost folosit de E. KaCuzniacki în cunoscuta sa ediție a operelor acestui scriitor prelat (Vezi *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthimius [1375—1393],* Wien, 1901, p. 10). El îl împrumutase în 1894, pe baza aprobării Ministerului Instrucțiunii(vezil. Bogdan, *înA.A.R.,* Seria II, t. II, t. XXVI, 1903-1904. Partea adm. şi dezb.,p.32), împreună cu alte două (nr. 20 şi 106), pe care le-a înapoiat Bibliotecii Academiei Române (azi nr. 165 şi 164).

[3] In iamb de 15 silabe, cu cezură după silaba a 8-a. Vezi Krumbacher, *op. cit.,* p. 376—380; Weingart, *op. cit.,* I, p. 160—236; Maciirek, *op. cit.,* p. 150-151; W.J.W. Koster, *Trăite" de mitrique grecque,* Leyde, 1962, p.3-4.

[4] *Cronice inedite...,* p. 11—12. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr., 649).

a fost folosită de renumitul slavist român pentru indicarea variantelor în fundamentala sa ediție realizată după manuscrisul de la Moscova (şi cu variantele din cel de la Vatican), apărută postum: *Cronica lui Constantin Manasscs.* Traducerea mediobulgară... Text şi glosar, Bucureşti, 1922 (Titlul cronicii este, în slavonă: IIp**-k<HAAP<iriv** *SSimicii* H **/vfcTonHcu,<i chspdxiE AiiTHO,** IVT ch3A**<iHTd** A'.Hps **HdiHHdAuiH** H TfKAiu,» [mss. Tulcea: T(-K*UJH]A* **Cd/HOPO lidpCTKd KHP** HHKH**^Opd fiOTdHHWTd)**[1].

B. Trecem acum la *textele istorice sud-slave*, sîrbeşti şi bulgăreşti, care au circulat sau au fost copiate în Țările Române — unele din ele, şi anume letopisețele, împreună cu *Povestirea pe scurt* bizantină şi cu cronicile moldoveneşti.

Din *literatura istorică veche sîrbească,* reprezentată prin *biografii ale regilor şi arhiepiscopilor sîrbi* (scrieri cu caracter hagiografic, dar şi istoric), *genealogii* şi *letopisețe*[2], se cunosc următoarele scrieri aduse sau copiate în Țările Române: a) *Viața sf. Sava,* redactată de Teodosie (sfîrşitul sec. al XIII-lea); *Viețile regilor şi arhiepiscopilor sîrbi,* scrisă de arhiepiscopul Danilo (cea. 1314—1316), *Viața lui Ştefan UroS III Deâanski* de Grigorie Țamblac (sfîrşitul sec. al XlV-lea); b) patru variante ale *letopisețelor* sîrbeşti noi, aparținînd grupei I (după clasificarea lui Lj. Stojanovic), care cuprind evenimentele de la moartea lui Ştefan Dusan (1355) pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea.

Nu cunoaştem c6pii executate sau aduse în Țările Române ale biografiilor sf. Simeon (Ştefan Nemanja), scrise de fiii săi

[1] în ultimii ani au apărut edițiile manuscrisului de la Vatican, îngrijite de Iv. Dujcev. MimuaTiopHTe Ha MaHacHeBaTa jieTonuc, Sofia, 1962; JleTonHCTa Ha KoHCTaHTHH MaHacH. OOTOTHIIHO H3flaHHe Ha BaTHKaHCKH npenHc Ha cpeflHo6T.jirapcKHJi npeBOfl, Sofia, 1963. Alte două c6pii reprezintă redacții sîrbeşti din 1510, respectiv din sec. al XVII-lea (cf. Duicev, JleTonHCTa p. IX—X). Ediția lui I. Bogdan a fost reprodusă anastatic (fără glosar) în colecția] „Slavische Propylăen", Band 12: *Die Slavische Manasses-Chronik.* Nach der Ausgabe von Joan Bogdan. Mit einer Einleitung von Johann Schropfer, Mtlnchen, W. Fink-Verlag, 1966. Textul grecesc a fost editat de J. Bekker (Bonn, 1837) şi reeditat de Migne, *Pair. gr.,* 127, p. 216-472.

[2] Vezi P. Popoviii, *Pregled srpske knjiievnosti*,* Belgrad, 1921, p. 28—54; D. A. Stefanovic — V. Stanisavljevic, *Pregled jugoslavenske knijiievnosti,* I, Belgrad, 1962, p. 107—123; Lj. Stojanovic, *Stări srpski rodoslovi i letopisi.* Belgrad—Sr. Karlovci, 1927 ; Dj. Sp. Radojicic, *Razvojni luk stare srpske knjiievnosti,* Matica Srpska, 1962; Idem, *Tvorci i dela stare srpske knjiievnosti,* Titograd, 1963.

Sava (1207—1215) şi Ştefan, primul rege sîrb (după 1215), ale vieţii sf. Sava, în prima redacţie a călugărului Domentian (sec. al XlII-lea), ale biografiei despotului Ştefan Lazarevi6, datorită lui Constantin Kostenețki Filozoful (1431) şi, în fine, ale vieţii ţarului Uros, scrisă de mitropolitul Paisie (mijlocul sec. al XVII-lea). In ceea ce priveşte letopiseţele, n-au ajuns, se pare, în ţara noastră aşa-numitele letopiseţe vechi (derivate dintr-un text unic, scris curînd după 1371), iar din cele' noi. — reprezentante ale grupelor II, III, IV, după clasificarea lui Lj. Stojanovic[1]. în sfîrşit, genealogiile sîrbeşti n-au circulat la noi, după cîte ştim, în evul mediu. Singura copie ajunsă tîrziu în ţara noastră, la 1882, este aceea a *Rodosloviei (genealogiei) de la TronoSa* din 1791, copiată în 1796.

Din *literatura istorică bulgară medievală,* singura scriere originală cunoscută (în afară de străvechea listă a hanilor protobulgari, provenind din sec. al VUI-lea, şi de completările la Cronica lui Constantin Manasses) este aşa-numita *Cronică bulgară anonimă* (1296—1413)[2], păstrată într-un unic manuscris moldovenesc (sec. al XVI-lea) şi în prelucrarea lui Mihail Moxa (1620).

Iată, în mod concret, copiile păstrate în ţara noastră ale fiecăreia din scrierile menţionate mai sus.

I. Dintre *biografiile regilor şi arhiepiscopilor sîrbi* s-au păstrat, aşa cum am arătat, următoarele:

1. *Viaţa sf. Sava* (cea. 1174—cea. 1236), primul arhiepiscop al sîrbilor, fiul regelui Ştefan Nemanja (1196—1227), prelucrată de călugărul Teodosie (sfîrşitul sec. al XlII-lea) după scrierea mai veche a dascălului său Domentian (1253), însoţită de *Lauda* aceluiaşi închinată lui Simeon (Ştefan Nemanja) şi Sava:

a) *Manuscrisul slav nr. 134 al B.A.R.,* format din două părţi, scrise probabil în Serbia, prima din sec. al XV-lea (ff. 1-130), a doua din sec. al XVI-lea (ff. 131-204), manuscris găsit la Mănăstirea Neamţului[3].

[1] **Vezi *op. cit.,* p. XXXIII-LXI.**

[2] **Vezi, acum în urmă,** *Нсторип на 6h.марсКата Аитepamypa,* **I, Sofia, 1962, p. 23-30, 154-157, 354-355 (cu bibliografie); P. Dinekov ş.a.,** XpHCTOMaTHH no CTapo6i>JirapcKa jiHTepaTypa, **ed. a Il-a, Sofia, 1967, p. 14—16, 342—345, 480-484.**

[3] **Iaţimirski,** *CAaennсKue u pyccicue pyKonucu* **p. 700—704 (nr. 65, Mănăstirea Neamţului) ; Panaitescu** *Manuscrisele slave...,* **I, p. 161—162.**

Partea I, care ne interesează pe noi, cuprinde *Viața Sf. Sava* (f. 1a—93b), din care însă lipsește prima filă. Textul începe cu: „... CKhJX'h H KfMHCAhJKAlh HCllOKf A^d^V* HAM K<MoM H KfcpOKdX'OY Kh HMJTO" • La sfîrșitul textului urmează epilogul autorului (f. 93b—95a)[1] și patru învățături către călugări (f. 95a—100a). In sfîrșit, la f. 101a—130b se află: TorowU)* GtwAocYa *MMa(x)* [lOJfKAAA *CTU\h* npn(A)BHkl(jf) W(T)U> HdUlHX'h GtMHlVHA H GdKKJ, oy'iHTrAio фhKhCKOK» (A aceluiași Teodosie monah: Lauda sfinților și preacuviosilor părinților noștri Simeon și Sava, livățătorii sîrbilor)[2].

A. I. Iațimirski atrage atenția asupra faptului că „HH-MeuKaa pyKonHCb npeflCTaBJiaeT nojiHoe CXOACTBO, aa*e B rpa<j)HKe, c Oflecacofl pyKonHCbio co6p. B.H.rpHropoBHna, XIV Beica, No. 5, JI. 156, HanpHMep, B nocjiecjiOBHH» (al cărui text îl citează integral)[3].

b) *Manuscrisul slav nr. 135 al B.A.R.,* format din șase părți, dintre care fpe noi ne interesează prima (f. 1—124), copiată destul de tîrziu, la 28 ianuarie 1624, de călugărul Antonie, la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Și acest manuscris provine de la Mănăstirea Neamțului. Iată titlurile complete ale celor două scrieri:

Ff. 1a —107a: 2KHTYC H no(A)KH3ki ((*) sii noycThiHH *c-h.* CKOH(<H) MU7i(<M) H ocoKh)fo>K(A)tHY<> H IV(T)4(CTH 4K>(A)CK CTUIO-KtAdHTe H(>K) Kik CThi(jf) *wu^i* HAUitro GdKhj, npikKAro apjfYfn(c)-KIU H OyiHTfAia CpivGCKA(ro), CK434H0 (îpn(A)KHhj(Al) AOAU(H)TY-*MO(M),* HHOKO(M) H np CKV-T(PW(/H) <MOHACTHPA XYA<JHA<JPII HAPHII.<K-MArO, CTJIHCdHO (>K) OflV(A)cYfA\k A\HH\'0<Hli, TOrOÎKAf /HOHACTHpa (Viața și faptele în pustie cu tatăl său și povestirea aparte a umblării și minunilor părintești ale celui între sfinți, părintelui nostru Sava, primul arhiepiscop și învățător al sîrbilor, povestită de preacuviosul Domentian, călugăr și preot al mănăstirii numită Hilandar, scrisă de Theodosie călugărul, din aceeași mănăstire).

[1] La f. 100a,b se află textul grecesc al cintării bisericești „Sfînt, sfînt, sfînt...", scris cu litere chirilice în sec. al XVII-lea. Tot pe f. 100b se află o însemnare cam din același timp : KA(P)TA MXW(M) rocnoU)p 3««(AI) MU>(A)AIX(C)KU>H (Am dat [această] carte domnului Țării Moldovlahiei).

[2] La f. 130b, jos, se află însemnarea copistului, din care nu aflăm însă nici data scrierii, nici numele lui.

[3] *Op. cit.,* p. 701-702.

Ff. 107a—123b (cu unele mici diferențe față de titlul din manuscrisul precedent): Toro>K(A.)t 0fw(A)cTa /woitaxa noA'KaA'Hof [CAOKO] CTjfk H npn(A)KHTHXK W(T)U> HauiHX GYAUWHA H GdKki CTAH, OVMHTM» cpkECKSio (A aceluiaşi Teodosie monah: Cuvînt de laudă a sfinților şi preacuvioşilor părinților noştri Simeon şi Sava ierarhul, învățătorii sîrbilor)[1].

Aşadar, ambele manuscrise au fost scrise în afara granițelor țării noastre, dar au ajuns încă în epoca veche în Moldova, unde au fost desigur citite.

2. *Sbornicul lui Danilo.* Următorul biograf, după Teodosie, a fost arhiepiscopul Danilo (cea. 1270—1337), care a scris la începutul sec. al XlV-lea (mai precis, în deceniul al doilea) viețile regelui Uro§, reginei Elena, regilor Dragutin şi Milutin, precum şi ale arhiepiscopilor de după Sava Nemanja pînă în 1317. Ucenicii săi le-au reunit pe toate acestea într-un sbornic (numit de editorul său, Dj. Dani&c, *Viețile regilor şi arhiepiscopilor sirbi* sau *Danilov sbornik),* completîndu-1 cu biografiile regilor pînă la Ştefan Dusan (1345) şi ale arhiepiscopilor şi patriarhilor pînă în 1376, inclusiv aceea a lui Danilo însuşi (Danilo II)[2]. Această importantă operă a vechii istoriografii sîrbe este cunoscută în cinci copii, dintre care trei au fost utilizate în ediția lui Danicic: două din sec. al XVIII-lea, în slavona sîrbo-rusă (unul din 1763, luat ca bază, altul din 1780), iar al treilea din sec. al XVI-lea, mai restrîns, de origine moldovenească, descoperit la Lvov (vezi mai jos, sub *a).* Alte două manuscrise au fost date la iveală ulterior acestei ediții: unul sîrbesc de la mănăstirea Hilandar, datînd din 1553 şi dispărut la începutul secolului nostru, iar al doilea copiat de călugărul şi cronicarul moldovean Azarie, în 1567 (vezi mai jos, sub *b)*[3].

[1] La sfîrşit, copistul Antonie a scris TeAw(c) (gr. „sfîrşit"). Pe f. 124a se află însemnarea acestuia, din care rezultă datele citate mai sus. Menționăm aici prezența în partea a doua a manuscrisului (f. 125a—153b) a *Vieții lui Constantin-Chiril filozoful,* copie din sec. a. XVI-lea (vezi, în acest volum, *Apariția scrierii slave).*

[2] Dj. Danicic, *Zivoti hraljeva i arhiepishopa srpskih,* Zagreb, 1866. Vezi: Dj. Sp. Radojicic, *Tvorci i dela stare srpske knijizevnosti,* Titograd, 1963, p. 113—122; Ion-Radu Mircea, *Les vies des rois et archeviques serbes et leur circulation en Moldavie, RESEE,* IV, 1966, nr. 3—4, p. 394—412 (cu bibliografia anterioară).

[3] Vezi Ion-Radu Mircea, *op. cit.,* p. 395—399.

a) Primul dintre cele două manuscrise moldoveneşti ne este cunoscut din descrieri mai vechi, în special din ediţia lui Dj. Danifiid, care 1-a utilizat pentru variante, şi din albumul publicat de E. Kaluzniacki şi A. Sobolevski în 1916[1].

în facsimilele publicate de E. Kaluzniacki şi A. Sobolevski se văd atît titlul acestei copii, cît şi însemnarea cumpărătorului: JKHTYI H KH3Hii noKtcTH ETOoyroAHH []f] A*<>HYH X(C)OA»-EHKKI(X) KpdAh GpTiBCKTf H IIo/HwpcKTi *stMAk.* (Viaţa şi povestirea cuvioaselor fapte ale de Hristos iubitorilor regi ai Ţării Sîrbeşti şi Pomoriei).

însemnarea: H(3)KOAEHYE(AÎ) ivițS H C-K nocnfuifHi'e(A\) ciid H CKSP-KUJEHYE(/H) crro A(JC<0 <»(') P<»(K) EJKIH rAHropYt H)pd(ui)-KO oypHKd(p) KoynH cY« KHHrd peKOA\dd AtTonHceu, IV Cp-hECKH(x) KpdAe(H)H w dpXHen(c)Kmw KdKo KTO CKOI JKHTYI npoKOAH, H KovnH(x) IAIV(T) no(n) IIV(H)IV(T) rpd(A) XOTH(H) n A<»(|C) <» -KH. [28] 3Ad(T), KdKO A<> A\H *K!f*At(')* *(')>* "Tk *A»KX)* KArOM(c)THKd(r) (r>d *IM* IIiTpd KOIKO(AY^K ATO .3nr. [7083—5500=1574] *HO((A\)* .K. [20] H A<*A«(X) CTOAMy *M<iHi(c)THfl\[* IV(T) GSMEKHUH, HAf(>K) I(CT) *Xfii(Ai)* K-K(c)Kpe(c)Hii Td" Ed" H cncd Hduie(T) *lev* X î [...] (Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvîrşirea Sfîntului Duh, eu, robul lui Dumnezeu Gligorie Iuraşco uricariul, am cumpărat această carte numită letopiseţ despre regii sîrbi şi despre arhiepiscopi, cum şi-a petrecut fiecare viaţa, şi am cumpărat-o de la popa Ion din cetatea Hotin şi am dat pentru ea 28 de galbeni, ca să-mi fie de amintire, în zilele blagocestivului Domn Io[an] Petru voievod Şchiopul, în anul 1574, noemvrie 20, şi am dat-o sfintei mănăstiri de la Suceviţa, unde este hramul învierea Domnului şi Mîntuitorului nostru Iisus Hristos [...]).

Scris în slavona sîrbă, cu elemente proprii redacţiei moldoveneşti, acest manuscris, copiat desigur cu cîţiva ani înainte, avea 179 file de hîrtie in octavo. De la mănăstirea Suceviţa el a ajuns mult mai tîrziu, în împrejurări necunoscute, în Biblioteca Universităţii din Lvov, de unde a dispărut în timpul celui de-al doilea război mondial.

[1] Am>60M CHHMKOB C KHpHJIJIOBCKHX pVKOIIHCeH pyMMHCKCTO npOHCXO-KfleHHH (3HUHKJioneflH« cjiaBflHCKOH (JWJIOJICCHH. ripHJioxeHHe K Bbin. 4,2), Petrograd, 1916 (tipărit împreună cu Anexa la fasc. 4, 1, de P. A. Lavrov), nr. 102. Vezi acum Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 396—399.

b) In schimb, cel de-al doilea manuscris ieşit de sub pana lui Azarie, în 1567, se păstrează şi astăzi la mănăstirea Suceviţa (nr. 17/420, 227 file numerotate + 2 f. nenumerotate 31 x 20 cm, scris în semiunciala moldovenească îngrijită, cu unele elemente artistice). Semnalat mai întîi de A. S. Petruşevici în 1888, apoi de Dimitrie Dan, în 1923[2], manuscrisul a fost studiat şi supus unei atenţii mai largi de către Ion-Radu Mircea, în articolul citat mai sus[3].

Valoarea acestei copii constă atît în vechimea ei, cît şi în faptul că reprezintă o încercare de transpunere în slavona mediobulgară, fiind apropiată din punct de vedere textologic de celălalt manuscris moldovenesc, dar pe alocuri şi de cele două manuscrise din sec. al XVIII-lea.

Potrivit unei însemnări ulterioare, manuscrisul a fost cumpărat de cunoscutul mitropolit Gheorghe Movilă (1587—1605), ctitor, împreună cu fraţii săi, al mănăstirii Suceviţa, care 1-a dăruit acestui lăcaş la sfîrşitul sec. al XVI-lea.

Aşadar, cum subliniază Ion-Radu Mircea, cele două copii moldoveneşti atestă circulaţia acestei opere în mediile ecleziastice şi cărturăreşti din ţara noastră, fiind citită poate chiar de unii domni ai Moldovei (copia lui Azarie datează din timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, căsătorit cu Roxanda, fiica Elenei, doamna lui Petru Rareş, originară din familia Brancovicilor şi soră a Despinei, doamna lui Neagoe Basarab). Prin persoana copistului Azarie, el însuşi autor al ultimei cronici slavone a Moldovei, redactată în 1574—1575, această scriere se leagă direct de istoriografia noastră şi ne permite să datăm cu mai multă precizie anii în care şi-a desfăşurat activitatea acest călugăr cărturar.

3. *Viaţa lui Ştefan Uro§ III Deâanski (1321 — 1331),* scrisă de Grigorie Ţamblac (cea. 1365—1419 sau 1420), pe cînd era egumen al mănăstirii Decani din Serbia, la sfîrşitul sec. al XlV-lea, înainte dea veni în Moldova (cea. 1402—1404)[4]

[1] **Fila 147 a dispărut după numerotare (precizarea lui Ion-Radu Mircea).**

[2] ***Mănăstirea Suceviţa,* Bucureşti, 1923, p. 84—85: manuscrisul e înregistrat, spune autorul, sub nr. 420(54).**

[3] ***Op. cit.,* p. 399 — 412 (cu fotocopiile primei şi ultimei pagini a manuscrisului la p.400 şi 401).**

*** Vezi, acum în urmă : *rpuzopuu L\aM6jiaK* de V. Velcev, în *Hcmopun Ha 6bMapcKama Aumepamypa,* I, Sofia, 1962, p. 326 — 344 (bibliografia, p. 436); K. Mecev, *rpuzopuu IIOMQAOK,* Sofia, 1969, p. 82—122.**

este ultima biografie cunoscută, păstrată în țara noastră. Este vorba despre *manuscrisul slav al B.A.R. nr.* **306**[1] de la începutul sec. al XVI-lea, scris în slavona de redacție sîrbă[2], care cuprinde la ff. 218a—258a: JKHTYC H ?KHTEAIICTKO CTPO BCAHKO/H(I)HHK4 KK ifptjf *GTtțiHi* CphECKaPO, H>KI KK A... CKnHCdHHO rpYropYtMK *MHHXW(M)* H npt3KHTtpw(/H), HPOYVHIHW(/H) K-KIKUJH/HK TOKJKf WKHTtAH (Viața şi traiul sfîntului mare mucenic între împărați Ştefan al Serbiei, cel de la De6ani, scrisă de Grigorie călugărul şi prezviterul, fost egumen al aceleiaşi mănăstiri), urmată *de slujba* (f. 259a—271b: (iHc)u,a HOK/HspYa âî. GA8JK(K)<I CTV/H(S) SMHKO<U(M)HHKOV GTt^aHOY Ha *MiAtA* BI(M)CPHKH) şi de *Viața pe scurt* (f. 271b—276b: HaucTh CTPO B(AHKO/H(M)HHKa KK u,pt)fk *GTtfaMA* cpkKCKapo) ale aceluiaşi[3].

II. *Rodoslovii.* Trecerea de la *biografii* la *rodoslooii (genealogii)* se face în scrierea lui Constantin Filozoful, *Viața lui Ştefan Lazareoit* (1431), în care apare genealogia Nemanicilor. Dintre genealogiile cunoscute pînă acum*, în țara noastră a ajuns întîmplător, în 1882, aşa cum am menționat, numai aşa-numitul *TronoSki rodosloo,* scris la 1791[5] şi copiat după numai cinci ani de diacul Nicolae Gligorevic din satul Belotid, la 7 martie 1796: POAOCAOK[Y]J ctpECKOf HAH

[1] Descris de Iațimirski, *op. cit.,* p. 476—479 (nr. 151 de la Muzeul de Antichități), şi de P. P. Panaitescu, *op. cit.* (text dactilogr., nr. 306).

[2] Autorii descrierii nu precizează unde, dar se pare că nu în România. Semnat la 1898 de un oarecare Ionescu (coperta din spate, interior), manuscrisul pare a proveni dintr-o colecție particulară.

[3] Este interesant de observat că o altă *jitie* a lui, scrisă în 1402, în Moldova, şi anume *Viața sfîntului Ioan cel Nou,* enumera la fel atributele autorului: AA(H)H1(crro H CAJBIMPO M(H)HKA IWAHHA Hosaro, HJKI *S*\ EiAhiPdA.'fe MXHHBlUjrO CA, CU1HC4H0 Tli rU>J>T(AM> AtHHrOAth H nj>(3sHTej>0AMi I'K BCAHKOH U^PKBH AAOAA,OBAAXIHCKOH (Pătimirea sfîntului şi siăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit la Cetatea Albă, scrisă de Grigorie călugărul şi prezviterul din marea biserică a Moldovlahiei). Vezi mss. slav nr. 164 al B.A.R. din 1439 (Panaitescu, *op.cit.,* p. 245 — 247) ; publicată de episcopul Melchisedec, cu traducere, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie,* an. II, voi. III, p. 163 — 174, apoi de A. I. Iațimirski, *H3 ucmopuu cmexHCKou nponoeedu e Mondaeuu. Heujeecmnbie npou3eedemut rpuaopun LȚaju6jaKa...* (ITaMHTHHKH ApeBHeH nHCbMeHHOCTHH H HCKVCCTBa, LXIII), 1906. Cf., acum în urmă, P. Rusev — A. Davidov, rpHropHă IIa.M6jraK B PVMMHJI H B crapaTa pyMMcica jnrrepaTypa, Sofia, 1966 (cu facsimile); K. Mecev, *op. cit.,* p. 123—151.

« Lj. Stojanovid, *op. cit.,* p. VIII-XXXIII, texte p. 1-59.

[5] Pavle Popovid, *Pregled srpske knjiievnosti,* ed. a IV-a, Belgrad, 1921, p. 52.

НАHpHueсKoe (Rodoslovie sîrbească sau ilirică; *mss. slav al B.A.R., nr. 77,* 75 ff.)[1]. Textul cuprinde istoria Serbiei pînă la 1521, cu date genealogice.

III. *Letopisețele sîrbeşti.* Intr-o serie de sbornice slavo-române, în care am găsit *Povestirea pe scurt* bizantină, se află şi copii ale letopisețelor sîrbeşti, legate de aceasta:

1. a) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev*[2] (f. 422—438). După precizările aduse de L. Stojanovic[3], acest text face parte din „mladji letopisi", şi anume din grupa I *(Sofijski prvi, Kijevski, Studenicki, Sarandoporski, Cetinjski cel nou,* aflat în acelaşi manuscris cu cel vechi), care încep cu moartea lui Ştefan Dusan (1355). Dacă, pînă la anul 1484, patru texte se aseamănă, după această dată ele diferă: *Kij.* şi *Stud.* se opresc la 1490, *Sar.* merge pînă la 1510, *Cet.* pînă la 1572, în timp ce originalul după care s-a copiat *Sof.* merge pînă la 1458 (copistul a adăugat trei ştiri izolate pînă la 1567).

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224). I. Bogdan a arătat că în acest manuscris deosebirile *Letopisețului sîrbesc* față de manuscrisul de la Kiev „sunt foarte neînsemnate", el cuprinzînd evenimentele dintre anii 1355—1490[4]. Aşadar, şi acesta trebuie adăugat la „mladji letopisi", grupa I.

2. a) *Cronica sîrbo-moldovenească* (mss. slav nr. 636 al B.A.R., f. 224a—225b). Dacă facem abstracție de pasajele introduse de copistul moldovean din istoria țării sale (asupra cărora ne vom opri mai jos), constatăm că acesta începe de la anul 1359, suprimînd ştirea despre moartea lui Ştefan Dusan (1355), şi merge propriu-zis pînă la 1481: se observă însă că

[1] însemnarea copistului la f.74a. Pe foaia liminară, nenumerotată, dedicația istoricului sîrb C. Mijatovid către Panaiot Balş (1817—1889): „Letopis de Tronoscha (Tronoschki letopis) â Monsieur P. de Balscha, descendent d'une familie glorieuse, avec les amities les plus sinceres. Ch. Mijatovich, Belgrade 7 mars 1882". Acesta 1-a dăruit în acelaşi an Academiei Române. Vezi Iațimirski, *op. cit.,* p. 211—212; Panaitescu, *op. cit.,* p. 100—101 (greşit scris: Tronschi).

[2] I. Bogdan, *Ein Beitrag...,* p. 488—490; textul, p. 520—525.

[3] *Op. cit.,* p. XL—XLIV, textul la p. 205—257 (în comparație cu al celorlalte manuscrise).

[4] *Letopisețul lui Azarie,* p.7; cf. variantele sub text, p. 73—77.

suprimările sînt destul de mari, copistul reținînd mai ales știrile privind pe turci.

b) Al doilea manuscris al *Cronicii sirbo-moldovenești* (Col. Ialimirski, nr. 51, f. 213—215) are același conținut, prezentînd în plus o frază de încheiere.

S-ar putea spune deci că, din punct de vedere al originalului sîrbesc, și aceste două variante ale *Cronicii sîrbo-moldovenești* intră în același grup cu primele două *letopisețe* citate mai sus.

IV. *Cronica bulgară (1296—1413).* Este meritul lui Ioan Bogdan de a fi dat la iveală această copie unică a cronicii bulgare anonime de la începutul sec. al XV-lea, cuprinsă în *manuscrisul nr. 116 de la Kiev* (ff. 440—447), atît de prețios prin conținutul său istoric și filologic [1]. Judecind după filele albe dinaintea (f. 439) și de după acest text (f. 448—449), aceasta este — cum just a observat Ioan Bogdan — o operă aparte, izolată de *Povestirea pe scurt* și de *Letopisețul sîrbesc* (care sînt reunite într-un text continuu) [2]. Că această însemnată cronică originală bulgărească a avut o circulație mai largă la noi și a fost folosită ca izvor de informare se vede din compilația românească a lui Mihail Moxa (vezi mai jos).

Prin urmare, numărul copiilor românești ale scrierilor istorice bizantine și sud-slave nu lasă nici o îndoială asupra însemnătății lor pentru studiul comparat al istoriografiei sud-est europene pînă în sec. al XVI-lea, ele ocupînd un loc de seamă pentru celelalte copii păstrate, atît prin vechimea, cît și prin conținutul lor. Am constatat chiar că unele dintre aceste copii au intrat de mult în circuitul slavisticii europene, fiind luate în considerație în edițiile și lucrările de sinteză existente, dar altele au rămas neobservate de cercetătorii din țările slave. Prin încercarea noastră de sinteză am vrut să atragem atenția asupra lor, în vederea unor cercetări viitoare.

[1] ***Ein Beitrag....*** **p. 490—500; textul, la p. 526—535: trad. lat. a lui V. Jagic, p. 536-543.**

[2] **însemnare autografă a lui Ioan Bogdan pe un exemplar dăruit de fratele său. Ștefan Bogdan, Luciei Djamo-Diaconiță, conferențiar dr. la Universitatea [din București, care a avut bunăvoința să ni-l ofere.**

II.

Trecînd la prezentarea istoriografiei române vechi din sec. al XV-lea, al XVI-lea şi de la începutul sec. al XVII-lea, nu este lipsit de interes să reamintim principalele momente ale descoperirii ei pentru lumea ştiinţifică modernă, ceea ce a dus treptat la îmbogăţirea sensibilă a reprezentărilor noastre despre creaţia originală românească într-una din limbile de cultură medievală din sud-estul Europei, şi anume în slavonă.

Astfel, încă la sfîrşitul sec. al XVIII-lea a fost publicată în Rusia *Jlemonucb pycacax* ***BocicpeceHCKoeo cmtcica*** (2 voi., St. Pb., 1793 — 1794), care cuprindea, printre alte texte, şi aşa-numita *Cronică moldo-**rusă,*** o variantă prescurtată a letopisețului moldovenesc în limba slavonă din sec. al XV-lea şi de la începutul sec. al XVI-lea. Dar această versiune — prima descoperită — a fost folosită la noi mult mai tîrziu, de către B. P. Hasdeu [1] în *Arhiva istorică **a** României* [2]. Cu puţin timp înainte apăruse o nouă ediţie a acestei cronici, în ***IToAHoe*** *co6pamte* ***pyccKux*** *nemonuceu,* t. VII, St. Pb., 1856, p. 256—259, în care se preciza că textul nostru se întîlneşte în trei dintre manuscrisele cronicii ruseşti: ***AicadeMit-uecKuu*** *XII* ***(BocKpeceHKuu,*** de la sfîrşitul sec. al XVI-lea), ***AKadeMmecKuu*** *XIII* ***(Anambipacuu,*** sfîrşitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea) şi ***KapaM3UH0KUii*** (sec. al XVII-lea).

O a doua variantă, mult mai amplă, a aceluiaşi letopiseţ, şi anume *Cronica moldo-polonă,* a fost dată la iveală pentru prima dată la 1844, de către istoricul polon Wl. K. W6jcicki, în *Biblioteca starorzytna pisarzy polskich,* VI, Varşovia, (ed. a Il-a, 1855), fiind reeditată şi studiată apoi, în 1867, de către marele istoric şi filolog, deschizător de drumuri, B. P. Hasdeu [3].

[1] „Engel — spune Hasdeu — o cunoscu mai mult numai din nume; căci, în realitate, în tot cursul operei sale, el nu vru sau nu ştiu a o utiliza nici dintr-un punct de vedere" *(Arhiva istorică a României,* t. III, 1867, p. 26; este vorba despre J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei,* I, 1804, p.32).

[2] *Cronica cea mai veche a României,* l.c, p. 26—28.

[3] *Op. cit.,* p. 5-34.

în 1859, filologul rus V. Grigorovici, care a adus o contribuție însemnată la descoperirea vechilor manuscrise slave [1], publică o parte din primul *cronograf în limba română,* acela al lui Mihail Moxa (1620), şi anume partea finală, care reprezenta o traducere prescurtată a unui *letopiseț sîrbesc* şi a *Cronicii bulgare* de la începutul sec. al XV-lea [2], descoperită mai tîrziu, în 1890, de Ioan Bogdan. Textul acestui cronograf, care este în cea mai mare parte o traducere prescurtată a cronicii lui Manasses, completată cu alte izvoare, a fost publicat mai tîrziu aproape integral (cu două lacune întîmplătoare), de acelaşi B. P. Hasdeu, în *Cuvinte den bătrîni,* t. I, Bucureşti, 1878, după o copie executată de Gr. Tocilescu, cu puțin înainte, în timpul călătoriei sale la Moscova [3].

Constatăm, aşadar, că inițiatorul filologiei slavo-române, *B. P. Hasdeu,* este acela care a pus, de fapt, în valoare primele trei texte de cronici româneşti din sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea, cea dintîi în slavona rusă, a doua în transpunere polonă şi a treia în limba română, toate descoperite şi publicate inițial în Rusia şi Polonia, după manuscrise aflate în aceste țări.

Următorul pas, hotărîtor, în descoperirea şi valorificarea vechii istoriografii româneşti 1-a făcut *Ioan Bogdan,* conti-

[1] Vezi V. Jagic, *Hcmopun c.iaemcKou OSUAOAOZUU,* St. Pb., 1910 (3HUH-KJloneflHsi cnaBHHCKoK (j)HJinjiornn, BMn. 1), p. 338 — 345 (Vezi însă observația lui Jagic referitoare la modul de obținere a manuscriselor).

[2] în O *Cep6uu e ee omnouiemax K cocedmM depoKaeaM,* Kazan, 1859, npn6aBjieHHe I, p. 1—45: <Ora pyKormci –spune Grigorovici—npno6peTeHa B BajiaxHH, B MOHaCTtipe EHCTPHUKOM» (p. 1). Împreună cu colecția lui Grigorovici, după moartea lui, în 1877, manuscrisul a intrat în Muzeul Rumeanțev, azi Biblioteca „Lenin" din Moscova, unde se păstrează în 4>OHfl 87 (Co6paHne B. H. rparopc-BHia, nr. 64).

[3] Mai tîrziu, în 1889, I. Bogdan a colaționat ediția lui Hasdeu cu manuscrisul, aducînd numeroase corecturi şi completînd pasajele omise, a început un studiu asupra lui *Manasse ca izvor al lui Moxa,* dar n-a mai dus pînă la capăt această cercetare şi eventuala reeditare a textului, pe care 1-a comparat cu izvoarele sale (cf. studiul nostru introductiv la ediția : Ioan Bogdan, *Scrieri alese,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, p. 78 — 79 ; reproducerea textului inedit, p. 627 — 633. în sfîrşit, după tipărirea ediției transcrise cu litere latine a lui N. Simache şi T. Cristescu (Buzău, 1942), C. Nicolaescu Plopşor a publicat o copie-fragment a *Hronografului lui Moxa, in Oltenia,* IV, 1943, p. 1—28, iar Klaus-Henning Schroeder a semnalat o a doua copie incompletă, din 1728, la Biblioteca centrală universitară din Iaşi („Limba română", XX, 1971, nr. 5, p. 527—529).

nuatorul direct al lui Hasdeu în acest domeniu, fondatorul slavisticii româneşti ca disciplină ştiinţifică.

El publică pentru prima dată conţinutul istoric al sbornicului nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev (provenit de la mănăstirea Poceaev) \ copiat între 1554—1561, în Moldova, la Baia şi Slatina (partea istorică de către Isaia de la Slatina, viitor episcop de Rădăuţi): *Povestirea pe scurt a celor intimplate de la Adam pînă in vremea de astăzi, Letopisețul sirbesc* şi *Cronică bulgară de la începutul sec. al XV-lea,* în *Ein Beitrag zur bulgarischen un serbischen Geschichtschreibung (în Archiv fur slavische Philologie,Bd.* XIII, 1891, p. 481—543)[2]; *Letopisețul de la Putna I, Cronica lui Macarie* şi *a lui Eftimie,* în *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche,* apărută în acelaşi an (Bucureşti, 1891)[3].

Peste numai patru ani, Bogdan dă publicităţii cea mai veche formă păstrată pînă astăzi a letopisețului moldovenesc, avînd titlul *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei* (numit de el „de la Bistrița", căci credea că a fost scris acolo, iar de P. P. Panaitescu, *Letopisețul anonim al Moldovei),* după un manuscris din sec. al XVI-lea, descoperit la Tulcea (azi la B.A.R., mss. slav nr. 648), în *Cronice inedite atingâtoare de istoria românilor* (Bucureşti, 1895). Cu acest prilej, Bogdan semnalează existenţa în acest sbornic a celei de a treia cdpii a *Cronicii lui Constantin Manasses,* pe care o va folosi în ediţia sa. Tot în acest volum el publică *Cronica sîrbo-moldovenească,* după un manuscris din 1557 de la Mănăstirea Neamţului (azi la B.A.R., mss. slav nr. 636), cronică dată la iveală ulterior şi de a A. I. Iaţimirski după alt sbornic tot din sec. al XVI-lea, provenit de la aceeaşi mănăstire, în ***H3 cnaeHHCKHx pyKonuceii,*** Moscova, 1898[4].

[1] Astăzi manuscrisul se află, cu întreg fondul respectiv, la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Ucrainene din Kiev. Iniţial a fost semnalat de V. Berezin, în *Onucame pyKonuceu IIoMaeecKou jiaspw, xpaimuțuxcH e 6u6AuomeKe Myien npu KueecKoă Jțyxoeuou AmdeMuu,* Kiev, 1881, nr. 47 (116, p. 69-75).

[2] Cu traducerea în latină a ultimului text, efectuată de V. Jagid.

[3] în acelaşi volum. Bogdan reproduce şi studiază *Cronica moldo-poloni* direct după manuscrisul Naruszewicz din sec. al XVIII-lea (Hasdeu nu-l avusese la îndemînă) şi *Cronica moldo-rusă,* după *IJojinoe coSpauue pyc-CKUX nemonuceu,* t.VII, St. Pb., 1856.

[4] Azi manuscrisul se află la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. din Leningrad, colecţia Iaţimirski, nr. 51 (vezi mai sus).

In acelaşi volum, Bogdan reeditează *Cronica moldo-polonă* după un manuscris mult mai vechi, de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, descoperit în biblioteca Zaluski (pe atunci la Petersburg, azi în Biblioteka Narodowa din Varşovia), pe care i 1-a semnalat bibliograful polon J. Korzeniowski.

Tot Bogdan publică pentru prima dată *Cronica scurtă a Moldovei,* pe baza unei copii ce i-o furnizase A. I. Iaţimirski după un manuscris din sec. al XVI-lea al Muzeului de antichităţi (azi la B.A.R., mss. slav nr. 280), sub titlul *Un fragment de cronică moldovenească in limba slavă (Convorbiri literare,* XXXV, 1901, p. 527-530)[1].

In sfîrşit, în 1909, I. Bogdan editează în *Letopiseţul lui Azarie* (extras din *A.A.fi.,* Seria II, t. XXXI, Mem. Secţ. ist.) cuprinsul istoric al manuscrisului O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii Publice din Petersburg (Leningrad), copiat în Moldova la sfîrşitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea: *Povestirea pe scurt..., Letopiseţul sîrbesc* (versiuni deosebite de cele de la Kiev), *Letopiseţul dela Putna II, Cronica lui Macarie* (varianta completă) şi *Cronica lui Azarie.* Pentru *Cronica lui Macarie* Bogdan mai foloseşte o versiune (cea mai scurtă), aflată într-un manuscris din sec. al XVI-lea aparţinînd lui E. V. Barsov[2].

Paralel cu Bogdan, o altă ediţie a dat A. I. Iaţimirski, în ***CjiaexHO-MOAdaecKan Aemonucb Monaxa A3apun,*** MOP.HC, XIII, St. Pb., 1909, p. 23-80[3].

I. Bogdan, este, deci, acela care aduce la cunoştinţă savanţilor şi publicului larg românesc cele mai însemnate colecţii de cronici româneşti înlimba slavonă şi în transpunere polonă, însoţindu-le de aprofundate studii, care-şi păstrează valoarea pînă astăzi[4]. După cum am văzut, concomitent

[1] **Ulterior, cronica a fost publicată de A. I. Iaţimirski, în *CmenHCKue u pyccme pyKonucu pyjubiHCKUx 6u6juomeK,* St. Pb., 1905, p. 429. Textul lui I. Bogdan este acum reprodus în *Scrieri alese.* p. 413—415.**

[2] **împreună cu cea mai mare parte a fondului Barsov, manuscrisul se află astăzi la Muzeul istoric din Moscova. N-am descoperit însă o altă cronică din sec. al XVII-lea, despre care Bogdan ştia că se află în aceeaşi colecţie.**

[3] **Manuscrisul a fost semnalat de A. I. Bîcikov. şeful secţiei manuscrise a Bibliotecii publice, lui A. I. Iaţimirski, care 1-a informat apoi pe I. Bogdan.**

« Vezi *Scrieri alese.* p. 46-63, 270-467, 674-683.

cu el, în a doua parte a activității sale, unele texte le-a publicat A. I. Iațimirski, care le-a făcut cunoscute în Rusia.

Cam aceasta era situația la începutul secolului nostru, cînd se părea că seria „marilor descoperiri" se încheiase. Dar încă în timpul vieții lui I. Bogdan, istoricul polon O. G6rka descoperă (în 1911) în Biblioteca de stat din Miinchen (mss. lat. nr. 952, din 28 aprilie 1502) *Cronica moldo-germană,* a treia transpunere străină (alături de cea rusă şi cea polonă, descoperite anterior, dar mai veche decît acestea) a letopisețului moldovenesc de la curtea lui Ştefan cel Mare, pe care însă o face cunoscută abia în 1929 în Polonia şi în 1930 la Bucureşti, într-o şedință a Academiei Române[1]. în anul următor, O. Gorka tipăreşte textul, cu un amplu studiu, sub titlul *Kronika czasow Ştefana Wielkiego Moldawskiego* (Cracovia, 1931), după care a fost reprodusă în *Revista istorică rdmână,* IV şi V—VI, 1934, 1935—1936, şi în ediție separată: *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare, 1457—1499,* Bucureşti, 1937.

O nouă ediție după manuscris a dat ulterior I. C. Chițimia: *Cronica lui Ştefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel),* Bucureşti, 1942.

Cam în acelaşi timp cu descoperirea lui O. Gorka, un alt învățat polon, filologul J. Loâ, semnala (în 1912) un al treilea manuscris al *Cronicii moldo-polone,* de la începutul sec. al XVII-lea, aflat în colecția Rusiecki (azi în Arhiva municipală din Cracovia, cod. Rusiecki, nr. 26)[2], dar textul a fost studiat abia mai tîrziu de P. P. Panaitescu *(Cronica moldo-polonă, R.I.R.,* I, fasc. II, 1931, p. 113—123), care 1-a pus la contribuție pentru prima dată în 1959, cu prilejul reeditării cronicii[3].

Toată această bogată literatură originală în limba slavonă şi în transpuneri străine (cu excepția *Cronografului lui Moxa,*

[1] *Kronika czasow Ştefana Wielkiego Moldawskiego. Nieznane najstarsze trâdlo rumuAskiej historiografji,*în*Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejetnâsci,* XXXIV, 1929, nr. 6, p. 29—31; comunicare la Academia Română la 8 noiembrie 1930 (cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* voi. I, Bucureşti, 1940, p.4J). Vezi şi studiul său *Cronica lui Ştefan cel Mare* (1939), reprodus acum în *Probleme de bază ale literaturii române vechi,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 29—89.

[2] *Pamietniki Janczara,* Cracovia, 1912, p. 38—40 (lucrare care a rămas, probabil, necunoscută lui I. Bogdan).

[3] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* puMicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută şi completată de P.P. Panaitescu, Ed. Acad., 1959, p. 163—187.

care e o prelucrare în limba română după izvoare bizantino-slave) provine din Moldova. In mod similar, era de aşteptat ca şi în Țara Românească să fi existat, în epoca anterioară secolului al XVII-lea, anale în limba slavonă. într-adevăr, urmele acestora se întrevăd într-o parte a textului românesc din compilația de cronici de la sfîrşitul sec. al XVII-lea, numită *Istoria Țării Româneşti (Letopisețul Cantacuzinesc,* 1290—1690)[1], şi în cealaltă compilație, din care cel puțin ultima parte este scrisă de Radu Popescu: *Istoriile domnilor Țârii Româneşti (Letopisețul Bălenilor),* scris la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea[2]. După aprecierea lui P. P. Panaitescu, letopisețul slavon — azi pierdut — ar fi fost scris de mai mulți autori în cursul sec. al XVI-lea, deci într-o epocă în care în Moldova înflorea istoriografia domnească, dar nu avem suficiente temeiuri să presupunem existența acestei istoriografii în sec. al XV-lea (pentru sec. al XlV-lea şi al XV-lea, datele istorice, de cele mai multe ori greşite, sînt combinate ulterior)[3]. Acelaşi autor a arătat[4] că printre faptele referitoare la istoria Țării Româneşti din secolele al XlV-lea — al XV-lea, *Letopisețul Cantacuzinesc* cuprinde cîteva ştiri din analele bulgăreşti şi sîrbeşti. Astfel, într-unui din manuscrise se spune: „Vlad vodă Călugărul au domnit ani 3. Şi cînd s-au pus domn au fost cursul anilor 7001 (1493). Şi au murit, *cum scrie letopisețul slovenesc.* Şi după el au stătut domn Radul vodă cel Mare."[5] Această ştire se regăseşte într-adevăr în *Letopisețul sîrbesc: Sfi,.* **$A\pt**

KOfKOAd KitdUJKH KdAghfpk, *A* **CklHk /Hg** PdAOY'Ak **IVCTJ** *HA* **CTC-Ag**[6].

Un alt text pentru care se presupune un intermediar slavon — dat fiind numărul apreciabil de slavonisme existente în textul românesc tradus — este *Viața patriarhului Nifon,*

[1] **Vezi ediția critică Îngrijită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1960.**

[2] **Vezi ediția critică îngrijită de C. Grecescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1963.**

[3] ***începuturile istoriografiei în Țara Românească,* în *Studii şi materiale de istorie medie,* V, 1962, p. 195—224 (reprodus acum în volumul *Contribuții la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1971, p 390—434).**

[4] ***Ibidem,* p. 202 — 203 (respectiv, p. 400—403).**

[5] ***Istoria Țării Româneşti,* p. 5, în aparatul critic.**

[6] **„Anul 7004 (1496) a murit voievodul românesc Călugărul, iar fiul lui, Radul, a rămas în scaun" *(Letopisețul de la Belo Polje [Belopoljski].* Ştirea apare de asemenea în *Let. Cetinje,* sub anul 1495, şi in *Let. Ostojiâ.* Vezi Lj. Stojanovic *op. cit.,* p. 258).**

scrisă în greceşte, în spiritul scrierilor hagiografice bizantine şi slave, de către Gavriil, protul (conducătorul) comunităţii călugăreşti de la Athos, între anii 1517—1521 \ Această scriere oficială, compusă la porunca lui Neagoe Basarab, este în bună măsură o istorie a Ţării Româneşti de la sfîrşitul sec. al XV-lea şi din primele două decenii ale sec. al XVI-lea, fapt pentru care versiunea românească a şi fost introdusă apoi în *Letopisețul Cantacuzinesc* şi (într-o formă prescurtată) în *Letopisețul Bălenilor*[2]. Această scriere, asemănătoare întrucîtva cronicii lui Macarie din Moldova, compusă cu cîţiva ani mai tîrziu, şi celor ale ucenicilor săi, este un exemplu tipic de întrepătrundere a celor trei istoriografii, greacă, slavonă şi română, la începutul sec. al XVI-lea.

Există de asemenea presupunerea, susţinută de I. C. Chiţimia *, că la sfîrşitul sec. al XVI-lea cronica oficială a lui Mihai Viteazul a fost scrisă în slavonă, de unde, prin intermediul versiunii polone (pierdute), a fost tradusă în limba latină de Baltazar Walther, care a fost la Tîrgovişte în 1597: *Brevis et vera descripția rerum ab illustrissimo Ion Michaele palatino gestarum* (tipărită la Gorlitz, în 1599) *. Faptul este verosimil, căci — la argumentele aduse de I. C. Chiţimia — mai putem adăuga încă unul: în actele sale interne, Mihai folosea încă, potrivit tradiţiei, limba slavonă, deşi începuse să fie utilizată în scris şi româna[5].

[1] Vezi D. Russo, *Viața sfîntului Nifon de Gavriil protul Sfetagorei,* în *Studii istorice greco-române,* t. 1, Bucureşti, 1939, p. 17—34 (la p. 25, ipoteza succesiunii textelor: grec> slavon>românesc, care trebuie completată cu versiunea greacă populară: grec bizantin > grec popular şi slavon > românesc). Vezi ultimele ediţii: Tit Simedrea, *Viața si traiul sfîntului Nifon. patriarhul Constantinopolului.* Introducere şi text. Bucureşti, 1937; *Viața sfîntului Nifon.* O redacţiune grecească inedită, tradusă şi însoţită cu o introducere de Vasile Grecu, Bucureşti, 1944.

* Cf.P. P. Panaitescu, *ort. cit..p.* 203-206,222 (respectiv, p.403-407, 430- 431).

[3] *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul,* în *Romanoslavica,* VI, 1962, p. 27—39 (reprodus în *Probleme de bază...,* p. 145-157).

* Vezi, acum în urmă. Dan Simonescu, *Cronica lui Baltazar Walther,* în *S.M.I.M.,* III, 1959, p. 58-96 (text, traducere, studiu).

* Iată cifrele: dintre actele originale interne păstrate de la Mihai Viteazul (oct. 1593—26 sept. 1600), 166 sînt în limba slavonă şi numai unul (o scrisoare din 13 aprilie 1600) în limba română; de la fiul său Nicolae Pătraşcu avem 13 acte originale în limba slavonă (13 ianuarie — 9 iulie 1600); de la boieri, mitropolit, judecători etc. — 15 slavone şi 12 româneşti (între 1594—1600). Aşadar, este interesant de observat că scrierea docu-

în aceste condiții, este greu totuşi să se facă considerații mai ample asupra istoriografiei muntene în limba slavonă, care s-a pierdut, şi asupra raporturilor ei cu scrierile similare bizantine şi slave[1].

Deşi nu sînt cronici, amintim aici — fără însă a ne opri asupra lor — alte două scrieri avînd în parte caracter istoric: 1) *Povestirile germane* şi *cele ruseşti despre Vlad Țepeş,* care au la bază unele date reale şi povestiri orale, care au circulat în Țările Române[2]; 2) *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* text scris in limba slavonă, în preajma anului 1521, şi traduse apoi în greceşte şi în româneşte[3]. Aceste texte pun însă alte probleme decît cronicile, şi discutarea lor depăşeşte cadrul studiului de față. Dacă le-am amintit, totuşi, am făcut-o pentru a completa tabloul scrierilor originale cu caracter istoric din epoca culturii în limba slavonă din Țările Române, cu atît mai mult, cu cît prima are un subiect din Țara Românească, iar a doua a fost chiar scrisă aici, unde însă nu s-au păstrat analele în limba slavonă.

Toate cronicile şi textele originale istorice enumerate mai sus au fost reproduse (unele dintre ele după originale sau fotocopii), cu scurte introduceri şi transpuneri în limba română,

mentelor în limba română începe în afara cancelariei domneşti (primul text este scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung din 1521). Vezi *DIR. Veacul XVI. B. Țara Românească,* voi. VI (1591-1600). Ed. Acad., 1953. Mai tîrziu, evident, raportul se schimbă: astfel, în anii 1626—1627 avem 187 documente originale româneşti şi abia jumătate (93) în limba slavonă. Vezi *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească* (1626—1627), voi. XXI, întocmit de Damaschin Mioc, Ed. Acad., Bucureşti, 1965.

[1] Vezi, acum în urmă, *Literatura română veche* (1402—1647), voi. I, p. 221-235.

[2] Prima ediție fundamentală a fost dată de Ioan Bogdan, *Vlad Țepeş şi narațiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic,* Bucureşti, 1896. După ediția celui mai vechi text rusesc din 1490, îngrijită de A. D. Sedelnikov (1929) şi reprodusă la noi de N. Smochină, P. P. Panaitescu şi P. Olteanu, vezi acum I. S. Lurie, *Iloeecmb o flpaKy/te,* Moscova-Leningrad, 1964.

[3] Semnalat de P. A. Lavrov în 1896 şi editat de el în 1904, textul slavon a fost reprodus şi tradus pentru prima dată de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române...,* p. 216 — 316 ; textul românesc, aflat în mai multe manuscrise, a fost publicat întîi (cu unele „îndreptări") la 1843 de Ioan Eclesiarhul şi reprodus de N. Iorga în 1910; textul grecesc a fost tipărit de V. Grecu în 1942. Vezi acum : *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.* Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971).

într-un volum compact, cu titlul *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1959, XIV + 332 p.[1] Tipărită în primul rînd pentru istoricii şi cercetătorii literari — cu coborîrea în rînd a literelor suprascrise şi desfacerea tacită a prescurtărilor (în unele cazuri, editorul nu a avut la îndemînă textele originale) — această ediţie are, fără îndoială, o mare însemnătate, dar ea nu rezolvă toate problemele pe care le pune o ediţie filologică, cum se pare că intenţiona să dea chiar Ioan Bogdan în ultimii ani ai vieţii sale. „I. Bogdan avea în vedere acum — scria N. Iorga, după moartea prietenului său — o ediţie paralelă a întregii vechi istoriografii slavone a Moldovei, care ar fi fost de cel mai mare ajutor şi pe care, fiindcă e nevoie de dînsa, o va lua cîndva un altul asupră-şi..."[2]

Aşadar, sîntem în măsură să punem problema unei noi ediţii, filologice, cu reproducerea în fascimile a manuscriselor de bază (cum a făcut I. Bogdan cu *Letopiseţul de cind s-a început Ţara Moldovei),* cu atît mai mult cu cît acestea sînt astăzi accesibile integral.

în al doilea rînd, putem oare spera să se descopere texte sau cel puţin copii noi? Evident că da. De altfel, Bogdan însuşi aminteşte — în afară de sbornicul lui Barsov (sec. al XVI-lea) citat mai sus, pe care 1-a folosit pentru variante la *Cronica lui Macarie* şi pe care l-am regăsit recent la Muzeul istoric din Moscova (Colecţia Barsov, nr. 1411) — de încă o cronică moldovenească din sec. al XVII-lea, ce s-ar fi aflat în aceeaşi colecţie. Am văzut, de asemenea, mai sus că ulte-

[1] **Vezi observaţiile critice ale lui I. C. Chiţimia, în recenzia publicată în *Studii si cercetări de istorie literară si folclor,* VIII, 1959, nr. 3—4, p. 636—742, şi ale lui D. P. Bogdan, în *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia (Studii privind relaţiile româno-ruse,* voi. III, Bucureşti, 1963, p. 183). Principalele cronici au fost reeditate într-o traducere revizuită în *Literatura română veche (1402—1647).***

[2] *I. Bogdan,* în *Buletinul Comisiei istorice a României,* voi. III, 1924, p. III. Faptul ne este confirmat de scrisorile lui I. Bogdan trimise din Rusia în 1908 şi 1911, din care se vede că a recolaţionat textele unora din cronici şi a luat cunoştinţă de altele. Exemplare din primele două ediţii recolaţionate se află între manuscrisele sale la B.A.R., iar un exemplar din lucrarea *Ein Beitrag...,* cu corecturi proprii, a fost păstrat de fratele său Şt. Bogdan (vezi mai sus, p. 120, nota 2).

rior au mai fost descoperite *Cronica moldo-germană* şi o a treia câpie (din sec. al XVII-lea) a *Cronicii moldo-polone.*

In afară de aceasta, în anii 1965—1966, cu prilejul unor călătorii la Moscova şi Leningrad, am identificat patru noi copii ale *Cronicii moldo-ruse,* care, chiar dacă nu aduc elemente noi în privinţa conţinutului sînt totuşi o dovadă a circulaţiei acestui text în Rusia mai extinse decît s-a crezut, în două tipuri de compilaţii, *Letopiseţul lui Nikon* (sec. al XVI-lea) şi trei *Cărţi de ranguri* (sec. al XVII-lea):

1) *Letopiseţul lui Nikon* **(*HuKonoecKaH*** *Aernonuch—Tlarpnup*umă CUHCOK), manuscris din al treilea sfert de sec. al XVI-lea, aflat la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., in-folio, 875 f., pe două coloane, în semiuncială (cota 32. 14,8); între alte texte de istorie externă se află, la f. 36b—38a, GKd3dHT(K **Kpd**(TJiv *w HHMAMKCKH(X)* r(c)j,P«(\"), *W(T)* KM« IM(«M)-CA MoA'AOKCKaa 3f/HAA *(Povestire pe scurt despre domnii Moldovei de cînd s-a început Ţara Moldovei)*[1].

2) Carte de ranguri (Pa3pHdnaH Kttuză) pe anii 1500—1646, manuscris din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă, care cuprinde la început cam aceleaşi texte ca şi *BocKpecencKăH nemonucb,* inclusiv *Cronica moldo-rusă,* fără titlu (f. 1—4b), păstrat sub nr. 1340, în Biblioteca Universităţii din Moscova[2].

[1] Vezi descrierea manuscrisului în *Onucame pyKonucuozo omdejta EuâjtuomeKU Axadeuuu HayK CCCP,* m. 3, Bun. 2, *taa.* 2, flon. Cocra-BHJIH: B. O. rioKpoBCKaH, A. H. KonaeB, M. B. KyKyniKHHa, M. H. Myp3aHOBa, Moaşa-JleHHHrpaa, 1959, p. 344—350. După ediţia nesatisfăcătoare, apărută sub red. lui Schlozer şi Başilov (8 volume, 1762 şi urm.), textul, începînd cu f.44 (deci fără *Cronica moldo-rusă),* a fost tipărit în *noAHoe codpauue pyccxux nemonuceu,* t. IX—XIII, 1862—1904. Aşa se face că existenţa acestei copii a trecut neobservată de I. Bogdan şi de alţi cercetători. Despre celelalte manuscrise cuprinzînd acelaşi *Letopiseţ al lui Nikon,* în special despre al doilea ca însemnătate, mss. contelui Obolenski (CTIHCOK KHH3H 06oJieHCKoro, a cărei primă parte a fost scrisă în 1539—1542 după un text anterior, restul mai tîrziu), şi despre redacţia ilustrată, executată în deceniul al optulea pe baza mss. Obolenski (3 volume de istorie universală şi şase volume de istorie rusă de la 1114 la 1567 [partea pecedentă s-a pierdut], vezi D. S. Lihaciov, *PyccKue Aemonucu u ux KyAbtnypHO-ucmoputecKoe* *3Hateme,* Moscova-Leningrad, 1947, p. 475—479.

[2] Vezi catalogul întocmit de E. I. Koniuhina, sub red. lui A. Saocharov, CnaBHHO-pyccKHe pyiconHcH XIII—XVII BB. HaycHoK Bii6nHoTeKH BMeHH A. M. ropbKoro Mry, Moscova, 1964, p. 10, 15—16. Manuscrisul a intrat în bibliotecă în 1960, ca donaţie a medicului V. V. Veliciko

3) *Carte de ranguri pe anii 1533—1591* (ВНSJIНОТСННМН V СUНСОК), aflată la Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad, manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. 1—3b se află *Cronica moldo-rusă,* fără început (lipseşte o filă)[1].

4) *Carte de ranguri pe anii 1552—1642* (ApxeorpatpHiec-СКНН II cnncoK), aflată la Fondul Comisiei arheografice de la Secţia din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. (JlOH), manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. la—3b se află textul *Cronicii moldo-ruse* (fără titlu, ca şi în *Cartea de ranguri* de la Moscova)[2].

Constatăm deci că, după masivele descoperiri ale lui Ioan Bogdan, ştiinţa istorică şi filologică românească s-a îmbogăţit cu încă cîteva texte şi copii preţioase ale cronicilor vechi româneşti din sec. al XV-lea şi al XVI-lea, care au lărgit cunoştinţele noastre despre istoriografia acelei epoci.

III.

Primele elemente de *istoriografie românească,* la fel ca şi la alte popoare, le constituie *inscripţiile* şi *însemnările* cu caracter istoric de pe manuscrise, adresate contemporanilor şi urmaşilor spre aducere aminte a unor fapte istorice.

Nu ne vom opri aici asupra *inscripţiilor* medievale funerare— dintre care cea mai veche, după formarea statului feudal Ţara Românească, este cea de la Biserica Domnească din Curtea de Argeş din 1352, care menţionează moartea primului mare voievod şi domn Basarab (c. 1324—1352) — şi nici asupra celor de pe biserici, care consemnează data zidirii şi numele ctitorilor, întrucît acestea au o funcţie specială. Vom reaminti însă cîteva din acelea în care „viziunea istorică" este mai prezentă, care înregistrează fapte istorice. Poate

[1] Vezi descrierea lui V. I. Buganov, Pa3p«flHHe КННТН nocjieflHefi HeTBepTH XV—Haiajia XVII B., Moscova, 1962, p. 61—62.

[2] *Ibidem,* p. 67. în afară de fotocopia textului de la Moscova, pe care am primit-o prin bunăvoinţa conducerii Bibliotecii Universităţii, şi de a cele din *Letopiseţul lui Nikon,* ce ne-a fost oferită de asist. Crina Decusară-Bocşan, sperăm să obţinem reproduceri şi după celelalte manuscrise, in vederea unei eventuale noi ediţii critice, care să prezinte toate variantele.

cea mai cunoscută în acest sens este inscripţia de pe zidul bisericii de la Războieni, din 18 noiembrie 1496, prin care Ş tefan cel Mare comemorează bătălia de la Valea Albă din 1476 şi al cărei suflu epic se transmite pînă astăzi cititorilor[1]. Alături de aceasta am putea aminti, de asemenea, printre altele, cele două inscripţii murale, cu elemente istorice, reproduse de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române*: prima, scrisă la 1574, pe peretele interior al bisericii de la Bucovăţ (Coşuna) de lîngă Craiova, în numele domnului Alexandru Mircea (1568—1577), iar a doua, scrisă în (sau după) 1590, pe peretele interior al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava (fosta mitropolie), cuprinzînd date din domnia lui Petru Şchiopul între anii 1574—1590[2].

Dacă acestea nu sînt mai vechi decît letopiseţele, în schimb ni s-au păstrat cîteva *însemnări* pe manuscrise, destinate memorării unor date însemnate din istoria ţării. Deşi nu avem indicii sigure că acestea au fost folosite la alcătuirea letopiseţelor, faptul este foarte probabil. Iată două dintre însemnările cu caracter istoric din sec. al XV-lea:

1) însemnarea de pe mss. slav nr. 136 al B.A.R., provenit de la mănăstirea Neamţ *(Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur),* f. 371a, scrisă curînd după încheierea manuscrisului de către Gavriil diacul de la Neamţ (1442, cf. însemnarea pe f. 370b)[3], de o altă mînă:

fi A-K(T) **isUîîi <H(c)u,a ig/ua** K-K **.Fi.** AH* W(T)CIÎ«» C A **nUKd** GTE**$**4H4 KOEKOAA, **r(c)n(A)**P'**b** 3EAMA <HO(A)A**4**(K)CKKI;K, CH**4** HAE-**84HAP4 KOEKOA*.** W(T) **Po<H4H4 KOEKOA*, CH4** HAWA **KOEKOA*,** H **110-rpEEE**(H) **KKI(c) K"**K **HtAHEIIKOAIk** /HOH**4**(C)THPIO **TOrOJKA*** *M(c)u,A* **ioy-AJa** **K**-K.SÎ. **AHh.**

[1] Vezi acum în urmă *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare,* Ed. Acad., Bucureşti, 1958, p. 139 şi 143 (cu bibliografie).

[2] *Cronicile slavo-române...,* p. 162—163, 194—196 (cu indicaţii bibliografice : prima a fost publicată iniţial de D. Bălaşa în 1940 şi de St. Nicolaescu în 1941, a doua de E. Kozakîn 1903). Inscripţiile din timpul lui Ştefan cel Mare au fost reunite în *Repertoriul...* citat mai sus. Pentru inscripţiile aflate în oraşul Bucureşti dispunem astăzi de monumentalul voi. I din *Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti (1395—1800),* alcătuit de un colectiv sub red. prof. Al. Elian (Bucureşti, 1965). Asupra istoricului cercetărilor şi însemnătăţii istorice a inscripţiilor, vezi *Introducerea,* p. 11 — 44.

[3] Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* voi. I, p. XVII—XVII, 168—171 (Reproducem textul după original.)

„In ariul 6955 (1447), luna iulie, ziua 13, s-a tăiat capul lui Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, fiul lui Alexandru voievod, de către Roman voievod, fiul lui Ilie voievod, şi a fost îngropat în mănăstirea Neamţ, în aceeaşi lună, iulie, în ziua 16" — cu alte cuvinte, în aceeaşi mănăstire în care fusese scris şi se păstra manuscrisul.

Ştirea se regăseşte în *Letopisețul de la Putna I* şi *II,* e drept, fără detaliile de mai sus \ căci redactarea prototipului s-a făcut mai tîrziu, după urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare şi în altă parte decît la Mănăstirea Neamţului.

2) însemnarea din *Octoihul* mediobulgar din sec. al XV-lea de la Biblioteca Academiei Teologice din Kiev (azi, probabil, la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Ucrainene), semnalată de Ioan Bogdan[2], scrisă, se pare, in 1484 şi relatînd despre ocuparea Chiliei şi Cetăţii Albe de către turci (1484), fapt consemnat cu exactitate de *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*[3] şi de celelalte variante ale letopisețului moldovenesc [4].

In fine, s-a discutat destul de mult dacă *pomelnicele* din mănăstiri, în particular *Pomelnicul mănăstirii Bistrița,* cel mai vechi dintre cele păstrate şi cel mai valoros din punct de vedere istoric (început la 1407 şi copiat în timpul lui Ştefan cel Mare, iar apoi continuat în sec. al XVI—XVII-lea, mss. slav nr. 78 al B.A.R.)[5], au stat la baza primelor letopisețe[6]. Evident, după cercetările întreprinse în ultimele decenii, nu se mai poate susţine acest lucru, în sensul că analele ar fi o formă amplificată, superioară, izvorîtă din pomelnice. Cu toate acestea, se pare, totuşi, că într-o epocă ulterioară *Pomelnicul de la Bistrița,* cu bogata listă a primilor domni ai Moldovei, începînd cu Bogdan, cu numele boierilor de la Alexandru cel Bun şi de după el, ale boierilor şi rudelor lui

[1] *Cronicile slavo-române...,* p.44 (trad. 48), 56 (trad. 61).

[2] *Manuscriptele slavo-române în Kiev,* în *Convorbiri literare,* XXV, 1891, p. 503-511 *(Scrieri alese,* p. 516-523).

[3] *Cronicile slavo-române...,* p. 10 (trad. p.19).

[4] Despre alte însemnări din sec. al XVI—XVII-lea vezi Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* vol.I, p. XVII—XVIII, şi descrierile manuscriselor menţionate acolo.

* Editat de D. P. Bogdan, Bucureşti, 1941.

* Vezi părerile de acest fel rezumate la V. Grecu, *Origina cronicilor româneşti,* în *Omagiu lui I. Bianu,* Bucureşti, 1927, p. 222.

Ştefan cel Mare, cu numele arhiereilor etc, a constituit un izvor de informare istorică. Astfel, Axinte Uricariul, cronicar de la începutul sec al XVIII-lea (cea. 1670 — cea. 1733), scrie despre de Costea Muşatin: „Iară pentru Coste Muşatin Vodă, tatul lui Roman Vodă, măcar că la o carte de pomelnic a mănăstirii Bistriţii l-am găsit scris a rîndul domnilor, iară unde ar fi fost domnia lui n-a putut afla"[1].

Avem, aşadar, o serie de exemple din care rezultă că însemnările cu caracter istoric erau făcute din necesităţi interne, din dorinţa de a perpetua amintirea unor fapte ale trecutului. Aceste consemnări au început încă din primele decenii ale organizării statelor feudale româneşti pe baza formaţiilor politice anterioare. Dar, tot atunci, cărturarii şi domnii înşişi au început să ia cunoştinţă, cum am văzut, de istoriografia bizantină şi slavă, care le-a servit drept model literar, în special *Povestirea pe scurt, letopiseţele sîrbeşti* şi mai tîrziu *Cronica* lui Manasses.

„După modelul acestei istorii universale—scria Ioan Bogdan acum aproape 70 de ani (el avea în vedere *Cronica lui Manasses,* dar şi *Povestirea pe scurt, —n.n.)* — şi al analelor bulgăreşti şi sîrbeşti, au început apoi ai noştri a scrie *istoria patriei,* mai întîi în scurte notiţe analistice, care înregistrau în mod obiectiv şi în puţine cuvinte evenimentele mai însemnate din viaţa domnilor, apoi în descrieri mai pe larg şi mai meşteşugite, în felul cum descrie Manasses istoria împăraţilor din Bizanţ. Din sec. al XV-lea avem numai anale, din sec. al XVI-lea avem anale şi cronicari, iar de la începutul sec. al XVII-lea avem pe cronicarul Ureche, care face un însemnat pas înainte în istoriografie, scriind româneşte şi lărgind orizontul ei. Dacă comparăm istoriografia noastră veche cu a ţărilor de prin prejur, de pildă cu a bulgarilor, sîrbilor şi ruşilor, cu mîndrie constatăm că ai noştri, în ce priveşte obiectivitatea judecăţii şi agerimea criticii, nu sînt mai prejos de contemporanii lor străini"[2].

[1] Mss. rom. 2591 al B.A.R., p. 14, citat de D. P. Bogdan, în studiul introductiv la *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa,* p.6. Costea este într-adevăr menţionat la începutul pomelnicului, după Laţcu voievod şi înaintea lui Petru I şi Roman I, fii Muşatei (f. 2b, în ed., p.50).

*** *Cultura veche română,* Bucureşti, 1898, p. 76—77.**

De fapt, cea mai primitivă ca structură, deşi nu cea mai veche care ni s-a păstrat, este *Cronica sirbo-moldoveanească.* Pornind de la faptul că cele trei mari sbornice de cronici (B.A.R. nr. 649, Kiev, Leningrad) cuprind compendii de istorie universală, bizantină şi sud-slavă, urmate de seria letopisețelor moldoveneşti din secolul al XV-lea şi al XVI-lea, I. Bogdan a subliniat influența literară a primelor, care constituiau in acelaşi timp un fel de introducere la istoria românilor:

„Cu toate acestea — scria el în 1895 —, între manuscrisele cunoscute pînă acum nu găsim nici unul unde analele moldoveneşti să fie amestecate cu cele sîrbeşti. Primul manuscris de asemenea natură este sbornicul cu nr. 72 de la Mănăstirea Neamțului [azi mss. slav nr. 636 B.A.R.], în care găsim combinate la un loc un extras din redacțiunea analelor publicate de mine în *Archiv fur slavische Philologie* cu ştiri luate din analele moldoveneşti. Acesta este *o încercare de a pune în legătură istoria Moldovei cu istoria Serbiei, Turciei şi Imperiului Bizantin".*[1] în această cronică găsim, într-adevăr, un extras din *Povestirea pe scurt,* de la primul împărat roman creştin, Constantin cel Mare (306 — 337), şi de la primul sinod ecumenic de la Niceea (325) pînă la dinastia Paleologilor, după care în cadrul letopisețului sîrbesc sînt introduse ştiri despre cîteva din evenimentele importante din istoria Moldovei.

Iată, de altfel, cum se încheie *Povestirea pe scurt* în mss. slav nr. 636 al B.A.R.[2]:

fiKoyn-k W(T) *(IAAMA* A* 3A« • XSWg. A-k(T). *KATAM\'3H(H) IW MAAM* K-k ***MAftk*** IlaAfuMC-(r), IW(H) CT* AiaTfpT* H CHW(AI) AHAPW-HHKW(/U)[3]. KaTdKC-ysHHk H IIo**(r)AHT**(Hk Kik **Kc-yirk** H KaAiviwaHHh, **cîhk** flHAPOHHHKa UaAtwAora .A. ATÎ(T). **rtlaHO\'HAk** no CCAIK, CHT» KaAiviwaHHa UaA**(wAora**,.Âi. ATÎ(T).

„La un loc, de la Adam pînă aici sînt 6860 de ani [resp. 1352 e.n.]. Cantacuzin Io[an] Matei Paleologa [a domnit] puțin timp; Ion cu mama şi fiul său Andronic, Cantacuzin şi

[1] ***Cronice inedite...,* p. 82 *(Scrieri alese,* p. 394).**
*** Vezi I. Bogdan, *Cronice inedite...,* p.94 (trad. p.99); reproducem după original (f. 223b—224a).**
[3] **Bogdan notează: pasaj corupt.**

Posincliten împreună, şi Caloian, fiul lui Andronic Paleologul, [au domnit] 35 de ani" [1391-1423].

Aici, în *Letopisețul sîrbesc,* de exemplu în manuscrisul 116 de la Kiev, se trece astfel la istoria sîrbească:

fi *TAXt RfilMlHi* (lOCTHJKf CTkMpTkTh K/taromkCTHKarO rOCIIOAHHd

„In acelaşi timp 1-a ajuns moartea pe binecinstitorul domn al sîrbilor, țarul Ştefan, în anul 6864" [resp., e. n. 1355] [1]

In *Cronica sîrbo-moldoueanească* acest pasaj este suprimat şi în locul lui apare:

G 3 (T) CTk3A4HY4 *Xt MHflâ* (A©) A*Ta CH(jf) *U,fift,* K *ATW* .xSU»J{3. *W(r)* TOA-k npOH3BOAfHI'fA\K KKKrith *Hitgi (c)* AiOAA4KCK44 3EAIAH [sic!]. ITpTHA* AparonH KOfKOAa W(T) *0*\rpTtCKOH 3EAIAH, IVT lUa-P4<HCYPTkUJ4, 34 TO\'po((H) Na *AWKh.*

„Iar de la facerea lumii pînă la anul acestor împărați, în anul 6867 [resp., e.n. 1359], de atunci, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei. A venit Dragoş Voievod din Țara Ungurească, din Maramureş, la vînătoare după un bour ."[2]

Mai departe, copistul moldovean suprimă unele ştiri din istoria Serbiei, reținînd numai pe unele din ele şi alte fapte mai însemnate privind pătrunderea turcilor în Europa.

Din istoria Moldovei sînt menționate, în schimb, la locul cronologic potrivit, domnia lui Alexandru cel Bun, luarea

[1] Bogdan, *Ein Beitrag...,* p.250 ; la fel şi in manuscrisul de la Studenica şi, cu o completare, în cel de la Cetinje şi Sarandoporski (Lj. Stojanovic, *op. cit.,* p. 205).

[2] *Cronicile slavo-române...,* p. 190 (trad. 121); reproducem după original. Pe margine, acelaşi copist a scris cu chinovar 3pH (vezi), iar mai tîrziu (se pare, în sec. al XVII-lea), o altă mînă a adăugat 3a GTPAHB AJlu>(A)Ai(a)cKiA (Despre Țara Moldovei). Este interesant să observăm că acest pasaj reproduce, cu unele modificări, începutul *Letopisețului anonim :* GIH AtTonHCfUK UI(T) T»AH Hala (c) np»H3i»AfHIfA\ EÎKif(A\) iV»AAAiCKaa 3(Aut. B ATW .xsî&gâ. nplHAi Apar»uif I»I(»AA UI(T) Yr»pcn»H 3IMAH W(T) AAapdAttJpuuia, 3a T8P»(«) Ha A«(B) H r(eA)«i .îî A*fe(T). „Acesta este letopisețul de cînd s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei. în anul 6867 [1359] a venit Dragoş voievod din Țara Ungurească, din Maramureş, la vînătoare, după un bour, şi a domnit 2 ani" (Bogdan, *Cronice inedite...,* pl. I).

Chiliei şi cetăţii Albe de către turci (1484, care însă figurează şi în *Letopiseţul sîrbesc* propriu-zis!) şi un eveniment din timpul lui Bogdan voievod, fiul lui Ştefan cel Mare (1512).

Evident, cronica, aşa cum ni s-a păstrat, este scrisă curînd după această dată (la începutul sec. al XVI-lea), dar ea ne arată cum s-au putut combina şi mai înainte cronicile externe cu date din istoria internă, fiind un exemplu de trecere de la cronografia bizantină şi analele sud-slave (sîrbeşti) la analele româneşti, mai precis, de includere în istoria „universală" a unor date însemnate din istoria Moldovei. Cît de inconsecvent s-a făcut acest lucru se vede din faptul că, numai la cîţiva ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, compilatorul a omis să includă în textul său date despre marele voievod.

Legată de *Cronica slrbo-moldoveanescă* pare a fi o însemnare cu carater de cronică de la sfîrşitul unui *Tetraevanghel* din sec. al XVI-lea, provenit tot de la mănăstirea Neamţului (B.A.R., mss. slav nr. 90), pe o filă astăzi dispărută. După f. 181, cu care se încheie tetraevanghelul şi înaintea sinaxarului (care începe la f. 183, f. 182 fiind albă), se afla o filă cu următoarea notiţă, semnalată de A.I. Iaţimirski:

fi rtfcTO .xS.îţ.Kd. flrtf04HAPTi KWEK0(A) *Mw(A)^iK'CKi(r) CTi ui* P(CA)KO H **rn(A)Kii** A*(T) .ÂK. H *M(C)U,H K-*

fi Afc(T) x.~.î£.n£. IIPYA(T) **Bara3H(T) iţph rpd(A)** KHAYA H **Btrt'rpaAK** *7v.* **AfcTd iţp(c)TKd t(r).**

„în anul anul 6921 (1413), Alexandru voievod a venit la domnie şi a domnit ani 32 şi luni 8.

In anul 6989 (1481), a luat Baiazid împăratul cetatea Chilia şi Cetatea Albă, în al 3-lea an al împărăţiei lui"[1].

Primul pasaj este aproape identic cu *Putna II;* **fii*** A^T© **x-SIţ3.**[2] **CT4 Hd rocnoACTE» flrtfgaHAPTi** KOEK»A<) **H rocnoACTBOKd. AK. AfcT** H H. **4i'kc^k,** dar mai ales cu pasajul corespunzător din *Cronica sîrbo-moldovenească,* copiată tot la Mănăstirea Neamţului (în ambele ei manuscrise): H **flrtfgaHAPii** KOEK»A<> Mu**>/tA<<KCKdro** [de notat aceeaşi greşeală gramaticală: geniti-

[1] **Iaţimirski, *Cnasnucnue u puccKue pyKonucu pyMUHCKUX 6u6AuomeK,* p. 631; cf. Panaitescu, *Manuscrisele...,* p. 90—91. Unde este însă această filă acum, nu ştim.**

[2] **Data e aici greşită cu un an, căci în realitate e 1400. Dincolo greşala e mai mare, dar se datoreşte poate copistului: 6921 (1413).**

vul în loc de nominativ] CT4 H<J rc-cnc-A'TBC- H rc-cnc-A·™B4 *A-kT-Âk.* H (tVfcCftlih .H.

Al doilea pasaj de asemenea este aproape identic cu cel din *Cronica sîrbo-moldovenească:* GTIH u,apk [sc. EatasHTh] npTH-MH K(AT* H E-k/trpaA .F. rc- A-bTa iiapcTua cro.

Observăm, aşadar, că izvorul celor două însemnări, care pot fi considerate un fragment de cronică, este *Cronica sîrbo-moldovenească,* din care copistul a extras două ştiri din cele patru referitoare la Moldova (celelalte două se referă la Dragoş şi la un eveniment din timpul lui Bogdan III, din 1512).

Aşa stînd lucrurile, ne explicăm şi greşelile de datare. Înaintea ştirii despre Alexandru cel Bun se spune: „RA-KTC-.xSu,K4. [6921, resp. 1413] /Hc-ycia *x*AH* ** HC-KC- EPAC- etc", or copistul a preluat această dată, deşi din fraza următoare, citată mai sus, nu rezultă că cele două evenimente au avut loc concomitent, ci aproximativ în acelaşi timp. în cazul celui de-al doilea pasaj, în fraza precedentă lui se spune că în anul 6989 (1481) Baiazid s-a urcat pe tron. Copistul însemnării -a preluat această cifră, dar n-a mai adăugat cei trei ani.

Prima etapă a istoriografiei româneşti independente (sau a doua — dacă admitem că *Cronica sîrbo-moldovenească* deşi din sec. al XVI-lea, reprezintă un tip mai arhaic) o surprindem în *Cronica scurtă a Moldovei* şi în părţile de la început ale *Letopiseţului de cînd s-a început Ţara Moldovei, Letopiseţului de la Putna I* şi *II* şi, respectiv, *Cronicii moldo-polone* şi *Cronicii moldo-ruse* (în afară de legenda premergătoare lui Dragoş, provenită dintr-un alt izvor*).

Cronica scurtă a Moldovei cuprinde o foarte succintă expunere (fără titlul), de o pagină, a istoriei acesteia de la Dragoş voievod pînă la 1451, respectiv lista domnilor, cu menţiunea cîţi ani au domnit. Deşi adăugată pe un manuscris din sec. al XVI-lea (B.A.R., mss. slav nr. 280, f. 100a), ea este mai veche, în tot cazul din a doua jumătate a sec. al XV-lea, căci seamănă mai mult — după cum a arătat I. Bogdan — cu începutul *Letopiseţului de la Putna,* a cărui prescurtare i se părea a fi.

[1] Cf. A. I. Iaţimirski, Of030««e *eKpamue o juojdaecKux zocnodapxx e BocKpeceucKou jiemonucu,* St. Pb., 1901, extras din *HOPSC,* t. VI.

Dar tot aşa de bine ea ar putea fi — afirmă P. P. Panaitescu — „o formă primitivă, scurtă, a cronicii dinainte de Ştefan cel Mare" (se opreşte la moartea lui Bogdan II, tatăl lui Ştefan cel Mare [1451], nemaicuprinzînd ultimele evenimente legate de domnia lui Petru Aron şi a lui Alexandrei [1451—1457], deşi textul pare a fi finit), „care a fost după aceea amplificată" \

O atare concluzie se impune, credem noi, în urma studierii *Letopisețului de cînd s-a început Țara Moldovei* (B.A.R., mss. slav nr. 649, f. 237b—246b; întrerupt, lipsindu-i două file), care are patru părți distincte (Bogdan spunea: trei[2]):

Partea I (1 pag.) cuprinde înşirarea domnilor de la Dragoş voievod (1359, în realitate, c. 1352—1353) pînă la Alexandru cel Bun, evident după tradiție, care e în parte greşită (cea mai gravă greşală este confuzia dintre anul venirii lui Dragoş şi cel al Începutului domniei lui Bogdan voievod, de unde greşelile de cronologie ulterioară, succesiunea domnilor fiind, în genere, respectată[3]).

Partea a H-a (2 pag.) cuprinde domnii de la Alexandru cel Bun (1400—1432, nu 1399—1434, cum scrie în letopiseț) pînă la Ştefan cel Mare (1457), cu mai multe detalii: data suirii pe tron şi a morții domnilor, numele soțiilor şi ale copiilor lor, menționarea luptelor dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, incursiunile tătăreşti din timpul acestora, luptele ulterioare pentru domnie etc. în fond, această parte cuprinde ceva mai mult decît o jumătate de secol şi, deşi redactată — în forma în care ni s-a păstrat — la începutul domniei lui Ştefan cel Mare, are un caracter analitic mai pronunțat, deci poate fi contemporană sau aproape contemporană cu faptele: detaliile sînt mai numeroase, iar unele greşeli de datare se pot datora copiştilor. începuturile analisticii pentru această perioadă la curtea domnească nu ne pot surprinde: primul document slavon păstrat din cancelaria domnească este din 1388, din timpul lui Petru Muşat; putem deci presupune că diecii au făcut unele însemnări analistice încă înainte

[1] *Cronicile slavo-române...,* p. 38.

* *Cronice inedite...,* p. 14.

[3] Lațco e trecut înaintea lui Bogdan, dar aceasta este o greşeală a copistului: ordinea reală apare în *Cronica scurtă. Letopisețul de la Putna* şi *Cronica moldo-polonă (Cronica moldo-rusă* dă, de asemenea, greşit pe Lațco drept fiu al lui Sas şi omite pe Bogdan, dar inadvertențele ei nu ne miră).

de Ştefan cel Mare, mai ales că unii treceau de la un domn la altul, reprezentînd un element de continuitate.

Partea a III-a (16 pag.), cea mai amplă, cuprinde în mod detaliat domnia lui Ştefan cel Mare cu însemnări aproape an de an, mai ample pentru ultima parte a vieţii marelui voievod. Cercetătorii care au urmat lui Ioan Bogdan (I. Ursu, I. Minea, I. Vlădescu, N. Cartojan, P. P. Panaitescu) au arătat că această parte a fost redactată la curtea lui Ştefan cel Mare, fapt care reiese, de altfel, şi din luarea în consideraţie a *Cronicii moldo-germane,* care cuprinde numai domnia lui (1457-1499), fiind copiată în 1502.

în sfîrşit, *partea a IV-a* (mai puţin de o pagină, dar e neterminată ; Ioan Bogdan a inclus-o în partea a III-a) pare a fi redactată de altcineva decît autorul (sau autorii) letopiseţului lui Ştefan cel Mare: stilul este mai neîngrijit, iar textul are unele sîrbisme (ex. *MIFK,* în loc de *Mf>K^y).*

Dacă luăm în consideraţie tehnica expunerii, constatăm că atît *Cronica scurtă,* cît şi *Letopiseţul de cind s-a început Ţara Moldovei* şi variantele sale se aseamănă cu *Povestirea pe scurt,* ce era cunoscută cărturarilor moldoveni, în special prin simpla înşirare a domnilor. Acest lucru l-a observat încă I. Bogdan[1] şi a fost subliniat apoi de V. Grecu[2]. Cu toate acestea, *influenţa literară* pare a fi mai prezentă în *Letopiseţul de la Putna,* o prelucrare ulterioară a textului primar, de care e mai aproape *Letopiseţul decînds-a început Ţara Moldovei.*

1)' Titlul acestuia din urmă este GTH jvkTonHCEiţk *W(T)* TOAH HdMA (c) npOH3KOAfHTf/HK E>KYI(/U) AJI0J\'A<1BCK44 *SfMA^k*[3] (Letopiseţul de cînd, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Ţara Moldovei), urmat de: fi ATO .XSÎV^S'. npÎHAE *&pir*\ut* KO(KOA<> etc, în timp ce *Let. Putna* (cităm varianta a II-a) are titlul: GK434H'i'f K-K KpaTivfew AIoM<!BCKhijf rocnoA^X[11] (P°~ vestire pe scurt despre domnii Moldovei), după care urmează începutul textului, ce reproduce aproape tot titlul

[1] *Vechile cronice...,* p. 28—31 *(Scrieri alese,* p. 292—294).

[2] *Origina cronicelor româneşti,* în *Omagiu lui I. Bianu,* Bucureşti, 1927, p. 217-223.

[3] Acest titlu ne aminteşte mai degrabă pe acela al cronicii vechi ruseşti (Nestor): «Ce noBeen» BppeMHHHbix jrkr, OT Kyay ecn. nomjia PycKaH 3eMJIH, KTO BT. KneB-fc iiana nepB-te KHHHCHTH, H oTKyay PycxaH 3eMnn crana ecn» (vezi rioBecn. BpeMeHHbix jieT, ed. D. S. Lihaciov, I, Moscova-Leningrad, 1950, p. 9).

versiunii precedente: WT*c-ha^uid AWfii* K ATITO **.xSivga.,** WT **TOrtt npOH3KOrtfHYf/H E02K.YEA1 HdMA** CA **dJOAAdKCKdd 3EAMA** (de la facerea lumii în anul 6867 [1359], de cînd, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei)[1]. Acest titlu reproduce, cu modificările de rigoare, pe GK<I3<IHYE K-K **Kpd(T)**ivk **<vkTC-(/H)** CAUJH(/H) W(T) AA<I<H<I A* **iîirkujirkro Kp-k<tMHE** pwA«(<»0[2] g- Xpovoypa(piK6v ev auvrou©, prezent în aceeaşi formă şi în fruntea unor rodoslovii sîrbeşti: GK<I3<IHYI K"**k KpdTiiE o cpkECKkiX"k** rocnoA<iX"[3]-

2) I. Bogdan a observat că în *Let. Putna I* se repetă, fără justificare, după fiecare domn, „**H oyMp-kTk",** asemenea textului din *Povestirea pe scurt...,* unde cuvîntul respectiv „îşi are înțelesul său, deoarece unul din personajele înşirate acolo, anume Enoh, n-a murit, ci a fost transformat de Dumnezeu (grec. în textul lui Muralt, p. 32, în loc de obicinuitul m i dureGave se află m i peteieOr), bulg. şi sîrb. **np-kcTdBAEHk EkiCTk)"**[4]**.** Dar acest cuvînt lipseşte în *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei,* şi anume în prima parte, unde nu se comunică nimic altceva decît cîți ani a domnit fiecare voievod (la fel in *Putna II* şi în *Cronica scurtă).* De ex.:

Let Moldovei	*Let. Putna I*
17c- **HErO rOCflOACTKOKd CklHk ErO GdC KOfKOAd** X **<VkT.**	IIo **HEA\k** *Xt* **rOCNOACTBOKd CklHk frO GdCTi KOfKOAd <vkTd** H **ey** *M* **p-k** T.

în rest însă, *Letopisețul lui Ştefan cel Mare* reprezintă o creație originală, pe alocuri chiar viguroasă, cu suflu epic şi reflecțiuni morale. El a fost creat în această epocă de maximă elevație a Moldovei, condusă aproape 50 de ani de înțeleptul şi viteazul voievod. Conştient el însuşi de măreția faptelor pe care le săvîrşea, Ştefan cel Mare, care a cultivat tradiția înaintaşilor săi, s-a îngrijit în acelaşi timp de perpetuarea amintirii evenimentelor din epoca sa. Or, in această epocă de centralizare a statului feudal moldovenesc şi de

[1] **Cf. şi titlul** ***Cronicii molio-ru.se;*** **GKA3AHH(• np*Tu,k » MOAAUICKUIC r»c8-A*P(X'k, WIKOAt HAHA CA M»AA*SCK44 3(AUA, t A'€TW .xSw£3.**

[2] ***Vechile cronice...,*** **p. 11.**

[3] **Aşa în** ***Rodoslovia de la Vhrobreznica (Vrhobreznitki rodoslov),*** **la Stojanovic,** ***op. cit.,*** **p. 3.**

[4] ***Vechile cronice...,*** **p. 30** ***(Scrieri alese,*** **p. 293—294).**

creştere a prestigiului său peste hotare, consemnarea faptelor mărețe se face nu numai prin biserici, mănăstiri, cetăți, ci şi în texte literare, în primul rînd în *cronica voievodală,* redactată sub supravegherea directă a domnului şi a marelui logofăt Tăutul. Iată, de exemplu, descrierea luptei lui Ştefan cel Mare cu Matiaş Corvinul:

H no AKOK2KC AtTt(x), K A*(T) *.xSUfit,* K"K34,KH(r) CA Kpd(rt) SPp-hCKH H4pHlț4f/t1H *iSliTHJti(tu)* H IU(A0 *y* TOTpglllh C-h R1CCA CHAOA gpp-hCKO*, H0(t) .01. B"k .KA.JKt *Ho(t)* npYHAOUIA V" PO/H4HO(K) TpiiP» H KK .3. ÂH"k A J(K) *M(c)u,i* nOKfrOUIA TP"h(p). H T4KO npYHAOiiiA A° BJHH. fi-h .A A<(K) /H(C)UJ s-h nw(A) IM KTOPHH(K) Ehl(c) CTuHKICrtK EÎKYH C h (*Tf$<IH<I EOCEO(A)<> H *Hillifat)* HOIuYA H J ^rpc(x) 8 EJHH. H npfcAM' H(y) E î E-h pAlțfc GTC^<>(H) KO(KO(A)<I H ROHCIțAH CrQ H nOEYfHH EhIUIA W(T) *m(x)* /HHOJKKTKO /MHO(P). H *K(H(A)* TO(P)A<» SCTp[fc] At(ll) EH(c) H4 pdTH. H T4KO ITK3BPJTH" UIA (c) nocpa/HACHH HH*(/H) n*Tt(w) KPJ(T)KH(/H) H HC EKI(C) HKO(>K) WHH /HH^X*. "* EKI(c) HKOJKt Efc ROAt EJKfj IVlța E*hCCAP*h>KHTfAt. IIOHI(}K) PAI(T): „„/V»Ht ^EJAT CA npfc/HAApYH npfc/HAAPocTYA CROIA H A' HC XBJAHT CA CH(A)HH(H) CHA OA CEOCA, A<> M XEJAHT CA EOIMTHH EOIMTkCTBO(/H) CBOH/tl". H HHA« EO PAt(T): „RjKO CHAHYH ruAouM j H(/MOIJIHH nptnoacauiA (c) CHAQA, TUKO A<> pjsoy-/Htt(/«), HKO Epa(H)trfc HH W(T) KOPO BtS/HOKHa, HA W(T) rTBa CHAh"[1].

„Şi după doi ani, în anul 6975 (1467), s-a ridicat craiul unguresc numit Matiaş şi a năpădit la Totruş cu toată puterea ungurească, în noiembrie 19. Iar la 29 noiembrie au venit în tîrgul Romanului şi în ziua a 7-a a lunii decembrie au ars tîrgul. Şi astfel au ajuns pînă la Baia. In 14 ale lunii decembrie, luni spre marți, s-a împlinit glndul lui Dumnezeu cu Ştefan voievod şi a năvălit noaptea asupra ungurilor la Baia. Şi i-a dat Dumnezeu în mîinile lui Ştefan voievod şi ale oştii sale şi mare mulțime dintre dlnşii au fost omorîți. Iar craiul a fost săgetat atunci în luptă. Şi astfel s-au întors ruşinați pe altă cale mai scurtă, şi nu s-a întlmplat cum credeau ei, ci s-a întîmplat cum a fost voia lui Dumnezeu, părintele atotțiitor. Căci zice: Să nu se laude preaînțeleptul cu înțelepciunea sa

[1] *Cronicile...,* p. 7—8 (mss. f. 239a—b, ed. Bogdan, pl. IV—V).

şi să nu se laude puternicul cu puterea sa, să nu se laude bogatul cu bogăţia sa. Iar într-alt loc zice: Precum au căzut cei puternici, iar cei slabi s-au Încins cu putere, tot astfel să înţelegem că biruinţa de la nimeni altul nu poate veni, decît de la Domnul Dumnezeul puterilor."[1]

Observăm aici şi nararea epică, cu date exacte, şi modestia autorului, care exprimă punctul de vedere al voievodului, ce atribuie victoria fiinţei supreme, potrivit concepţiei timpului: dar marele voievod ştia prea bine că această victorie a fost obţinută prin înţelepciunea şi tactica sa şi prin vitejia ostaşilor săi.

Sau iată acum descrierea luptei de la Războieni (Valea Albă), în 1476, cînd ostile moldoveneşti au suferit o înfrîngere temporară:

£ A-K(T) .xStJ,nA. M(C)U,4 »(A) .KS. BI IIATW(K) npYHA* a(M) U,ph T8(P)CKH(H) HdpHlţdfAtH fi\f(x)tM(T) Bf(r), CI BTkCAAtH CB0H7WH, CHAAMH, H ETkCTkP4E4 KOIKO(A)<« CK HHAIH H CTI KTkCfA KOHCKOA Hi Grt-$AHA KOIB0(A)J; CTkTEOpH CTk HHA4H EOH 9 B-KAO(M) IIOTOU,H H KTkSAWrOUIA T«[r]A<> KAITYH T8pu,H H cii XHKA-kHHAM M8(H)TAHI. H IMAOUJA TS AOKpYH EHTAJKH H KIAHKYH BOA-kpH HfAUAH H A^KpYH H MAi^f» KHi U,H H KOHCKaa AOBpa XP<P< H XP^P" KHM,» xScapf noTonHUJA (c), T«(r)A<>- H BKI(c) T«(r)A-J CKpTkBH RfAYJ KTk IHO(A)A<J(K)CTA(H) 3f/HAH H KikCA(/H) IVKO(A)HH(<M) sf/HAf(/H) H rocnoA<»(<H) M npa(BO)CAa(B)HH(/«) XP(C)TYAHO(/H), KTkHfrA<i CAUUMUJA QKO IMAOUJA A«EPYH HXP<IBPYH KHTAKH H KCAHKYrI EOAtpH H A*6pYrI H MAi^H rOHdlţH H A«Kpd H XP-»" Ep4 H H3EP4HH4 KOHCK4 H CTk XP<JEpbJ/HH X^CjpH IIO(A) P*KH HfKtpHH(x) H noraHCKH(x) 03H(K) H IIO(A) P*KH nor4HH(x) <H8(H)TA(H), HKO npHMACTHHU,H EHUJA nOrdHw(AI) H EHU1A KTk 8MA(C)THI H(X) Hd Xp(c)TYA(H)CTKO. H TdKO nAtHHUJA 31AMA H npYHAOUJA A» G8«M1H H jtrkCTO nOJKfrOUIA. H KTkB3p<mi((IJA) CA nA-KH-KAUJf H nOJKHrdAUH SfAHAA ·.

„In anul 6984 (1476), luna iulie 26, vineri, venit-a însuşi împăratul turcesc, numit Mehmet beg, cu toate puterile sale şi cu Băsăraba voievod, cu toată oastea sa, asupra lui Ştefan voievod. Şi a făcut război cu ei la Valea Albă şi au biruit atunci blestemaţii de turci şi cu muntenii cei hicleni. Şi au

[1] *Literatura români veche,* I, p.31—32.

* *Cronicile...,* p. 9 (mss. f. 240b-241a, ed. Bogdan, pl. IX-X).

căzut acolo vitejii cei buni şi mulţi boieri mari, şi oştenii cei buni şi tineri, şi oastea cea bună şi vitează, şi husarii oşteni viteji s-au prăpădit atunci. Şi mare întristare a fost atunci în Ţara Moldovei şi în toate ţările şi domniile dimprejur la creştinii dreptcredincioşi, cînd au aflat *[repetiţie]* că au căzut vitejii cei buni şi neînfricaţi, şi boierii cei mari, şi oştenii cei buni şi tineri, şi oastea cea bună şi vitează şi aleasă, împreună cu husarii cei viteji, sub mâinile limbilor necredincioase şi păgîne şi sub mîinile paginilor de munteni, care au fost părtaşi cu păgînii şi s-au luptat împreună cu ei împotriva creştinătăţii. Şi astfel au prădat ţara şi au venit pînă la Suceava şi au ars tîrgul, şi s-au întors prădînd şi arzînd ţara."[1]

Acest pasaj se regăseşte, de altfel, în impresionanta inscripţie fixată 20 de ani mai tîrziu pe zidul bisericii ridicate în memoria celor căzuţi în luptă, ceea ce este un argument în plus că cele două texte proveneau din cancelaria domnului şi aveau aprobarea lui[2]:

B"h A"H BArOMCTHBdrO H jfCTOAIOBHBdrO PCAHd GTf$dHd ROE-KOAH, SKTCIO /HACTY» rcrîAPt 3f/HAH MoAdABCKOH, CÎM BorAdHd BOfKOAH, B ATO .xSIfnĂ» <> I*Â*CBd tPO .K. TCKtIUff, KTv3AKH>Kf (c) CHAHIH <HdJf<HfT HJJk TypCKYH, Ch BTvCfc/HH CKOH/MH BTkCTOMHH/HH *CiMAW,* fI(Jf }Kt H BdCdpdE BOfBOAd, Hd3KdHYH AdYWTd, IipYHAE C *HHM* Ch *R-hCtM* CROfA BdCdpdECKOA *3tMMA*\. H npYHAOUId IIAtHHTH H nptATH 3(<HAI0 iHoAAdKCKOH; H AOHAOUId AO 3A< Hd <HtCTO HdpHIţdf/HOf BtAH/M IIOTOK. H <Hhl, GTE$dH BOfBOAd, H Ch CH9/H HdUIH/H 0Af0dHAPO/M H3HA0)f0/M nptA HH/tlY 3Af H ChTKOpHJfO/H Ch HH/MH BCAHKYH pdSEOH, *MCU,&* IOA .KS.J H IIOIISIUf*uStM* EX?Yf<t1 fIOEtKAEHH Ehllll d XpCTYdHC WT IIOrdH. H IIdAOUId *TS* /MHOrO jHHOKfCTBO WT /ttOAAdBCKHJf EOtJf- TorAd >Kf H TdTdpf $A<ipHIIId 3(<HAI0 fIJoAA<>KCKOW WT TOA CTpdHH [...][3].

„în zilele binecinstitorului şi de Hristos iubitorului domn Io[an] Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 (1476),

[1] *Lit. rom. veche,* I, p.34.
[2] Un al treilea text, emanînd direct de la Ştefan cel Mare şi în care se relatează în termeni patetici acest eveniment, este solia expusă de unchiul său Ioan Ţamblac către veneţieni (vezi studiul următor).
[3] Vezi *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare.* Ed. Acad., 1958, p. 139 şi 143. Cf., acum în urmă, consideraţiile prof. I.C. Chiţimia, în *Problemele de bază...,* p. 13—27.

iar al domniei sale anul al 20-lea curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; şi încă şi Basarab voievod, numit Laiotă, a venit cu el, cu toată ţara sa basarabească. Şi au venit să prade şi să ia Ţara Moldovei; şi au ajuns pînă aici, la locul numit Valea Albă. Iar noi, Ştefan voievod, şi cu fiul nostru Alexandru am ieşit înaintea lor aici şi am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; şi, cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrînţi creştinii de păgîni. Şi au căzut aici mulţime mare de oşteni ai Moldovei. Atunci şi tătarii au lovit Ţara Moldovei din ceia parte..."

Sau, în sfîrşit, reproducem aici relatarea morţii marelui voievod, prevestită — zice cronicarul — de stihiile naturii:

B A-k(T) .xSRI. /H(c)u,4 ICATd 1T., K RTOpHHJfh, fiptCTdKH CA pdBh KJKIH rOCIIOAHHh IW(H) GT($dHh RO(ROA<>) rn(A)pit SfArIAH •HOA'A4KCKWH, I3KO K .T'. Md(c) A"*- H BKl(c) TOhOJK(A)t ATITd np-k?K(A)e 0V"A4dp[TKTd][1] iro 3H.AU TA(>K)Kd H KpfcnKdA sfcAo, raKWEd *HI* Kt HHKOAHKE. H KAJfaî KTk ATJTO AT»>K(A)*K* KpfcIIUjH H npH-ujfACTKTe BO(A)HO{ H noTonAfH'fe W(T) KO(A) AHHWPh. H np-kATh CKHiiTkTpTk iHw(A)A<iKCKikiH ciih ero fiorA<iH KOEKOAU [sic!], K HtPO AHtCTO. H rn(AC)TKOKd IW(H) *&T(^Mk* KO(KOA<> *M3.* A-k(T) H -K^ *M(c)li,d* H TPH W(A)AH[2].

„în anul 7012 (1504), luna iulie, 2, marţi, a răposat robul lui Dumnezeu, domnul Ion Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, cam la al 3-lea ceas din zi. Şi a fost în acelaşi an, înainte de moartea lui, iarnă grea şi foarte aspră, cum nu fusese niciodată. Iar în timpul verii au fost ploi mari şi revărsări de ape şi înecuri din pricina apelor mari. Şi a luat, în locul său, schiptrul Moldovei fiul său, Bogdan voievod. Şi a domnit Ion Ştefan voievod 47 de ani şi 2 luni şi trei săptămîni."[3]

[1] în manuscris greşit (vezi nota lui P. P. Panaitescu, în *Cronicile...,* p.13).

[2] *Cronicile...,* p.13 (mss.f. 2460a-b, ed. Bogdan, pl. XVIII-XIX).

[3] *Lit. rom. veche,* I, p. 39. Vezi unele consideraţii similare ale prof. Şerban Cioculescu: O *cronică a vitejilor,* în *Viaţa românească,* XIX, 1966, nr.4, p. 171-178.

Că acest letopiseț a fost considerat o scriere demnă de atenție nu numai din punct de vedere diplomatic şi istoric, ci şi *literar,* se poate constata din circulația sa In alte țări şi în alte limbi, sub forma celor trei variante cunoscute: *moldo-germană* (ea însăşi se numeşte *Cronica breuiter scripta Stephan[i] Dei grada Voyvoda[e] Terrarum Moldannens[ium] necnon Walachyens[ium],* ceea ce corespunde titlului slavon GxdSd-**HTI K** KpdTivfc...), tradusă între 1499—1502; *moldo-rusă,* dusă In statul moscovit după 1504, şi *moldo-polonă,* tradusă sau copiată la 1566.

In legătură cu acestea două din urmă, difuzate întări slave, ne permitem să adăugăm cîteva considerații.

Cronica moldo-rusă, răspîndită în Rusia — după cum am văzut — cel puțin în 7 cdpii din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea a intrat în prima dintre compilațiile ruseşti — ***BocKpecencKan*** *nemonucb* în perioada alcătuirii acesteia, între 1530—1550 (de unde a fost preluată în *Letopisețul lui Nikon* şi în *Cărțile de ranguri),* dar a fost adusă acolo înainte, căci ultima ştire se referă la moartea lui Ştefan cel Mare şi la urcarea pe tron a fiului său Bogdan III.

într-un articol publicat nu de mult, A. V. Boldur, rezumînd părerile formulate de la Hasdeu încoace privind pătrunderea în Rusia a acestui text, consideră că aducerea lui în această țară constituie un act diplomatic, legat de căsătoria în 1483 a fiicei lui Ştefan cel Mare, Elena, cu Ivan Ivanovici, fiul lui Ivan III[1]. Faptul că în cronică e amintită chiar moartea lui Ştefan, după menționarea a două evenimente posterioare căsătoriei Elenei, e eludat de A V. Boldur prin teza că aceste informații au fost adăugate ulterior şi că ele sînt, de altfel, datate greşit (dar greşelile se pot datora copiştilor)[2].

Credem că aducerea în Rusia a cronicii nu poate fi legată direct de venirea Elenei, căci ea nici nu e pomenită alături de cei patru fii ai lui Ştefan cel Mare, deşi e menționată expres, ca fiică a Evdochiei, şi căsătorită la Moscova, în *Cronica*

[1] ***Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopiseț*** **[sici]** ***ruse Voshresenski, In Studii,*** **XVI, 1963, nr.5, p. 1099-1110.**

[2] **Este interesant de observat ca, deşi cronica a fost introdusă mai tîrziu în *BocxpeceHcxan jtemonucb* (între 1530—1550), alte evenimente n-au mai fost introduse, căci copistul rus nu le cunoştea; aşadar, putem conchide că cronica s-a păstrat aşa cum a fost adusă din Moldova.**

moldo-germană[1], care aminteşte şi de alte două fiice ale domnului.

In schimb, P. P. Panaitescu *(Cronicile...,* p. 153—154) consideră că, întrucît cronica este o prelucrare a *Letopisețului de la Putna,* a cărui redactare s-a încheiat (căci începuse înainte) în timpul lui Ştefăniță Vodă (1517—1527), ea a ajuns în Rusia ulterior, într-o epocă de strînse relații moldo-ruse, evident, tot ca un document istorico-diplomatic, şi anume în timpul domniei lui Petru Rareş (1527—1538, 1541—1546). O atare teză nu are, totuşi, prea multe şanse, întrucît, aşa cum am văzut, ultimul fapt menționat în cronică este urcarea pe tron a lui Bogdan III, iar propoziția precedentă, *t* oy" *GrlțiHi* **ShMH .X CKlHd:** *HlTfiTi,* **fl/UKCdHAPT» [H] AKd** EorA**<IH4** „Iar Ştefan a avut 4 fii: Petru, Alexandru (şi) doi Bogdani" nu se referă — cum am fi fost înclinați să credem — la Petru Rareş. Acesta, fiu nelegitim al lui Ştefan cel Mare, nu este amintit în nici o cronică sau document din timpul vieții domnului: în acest pasaj este vorba de un alt Petru, fiu legitim, care a murit în 1480 *(Let. Putna I, II)*[2].

Aşadar, singurul fapt pozitiv pe care-l putem spune este următorul : *Cronica moldo-rusă* a ajuns în Rusia curînd după 1504, îu timpul domniei lui Bogdan III (1504—1517)[3], care a continuat politica tatălui său în raporturile cu Rusia, trimițînd soli

[1] Vezi I. C. Chițimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare...,* p.37, 60; *Cronicile...,* p. 29. Mai mult chiar: in ce măsură letopisețul moldovenesc includea date privind-o pe Elena şi noua ei familie se vede din faptul că *Let. Putna I* şi *II* menționează chiar moartea soțului ei Ivan, in anul 1490.

* Primul Bogdan a murit în 1479 *(Let. anonim, Let. Putna I, II),* iar Alexandru în 1496 *(Let. anonim, Let. Putna I, II).* Aşadar, dată fiind menționarea în aceste letopisețe a morții celor trei fii şi a faptului că după Ştefan cel Mare a urmat Bogdan, fiul său, nu se mai poate spune, 'împreună cu P. P. Panaitescu *(Cronicile...,* p. 154J, că această cronică dă în plus față de celelalte ştirea despre existența celor patru fii ai lui Ştefan cel Mare. De altfel. Ştefan cel Mare a mai avut un fiu, Iliaş — se pare frate geamăn cu primul Bogdan — care probabil a murit foarte de timpuriu, fiind menționat în documente o singură dată, la 3 sept. 1473 (vezi I. TJrsu, *Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1925, p. 430; despre Petru Rareş, p. 431). De asemenea, Iliaş e pomenit alături de ceilalți patru fii ai lui Ştefan, în *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița* (vezi ed. D. P. Bogdan, Bucureşti, 1941, p. 50, trad. p. 86).

[3] O atare ipoteză a fost formulată de N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* voi. I, p.53.

marelui cneaz al Moscovei şi încercînd să organizeze o expediţie comună cu ruşii şi polonii împotriva tătarilor [1] In 1514 el a încercat să împace pe marele cneaz Vasilii Ivanovici cu regele Poloniei Sigismund, căci aceştia se aflau în război, oferindu-se să medieze pacea[2]. Faptul că această cronică s-a păstrat în copii ulterioare şi într-o formă remaniată, mult prescurtată faţă de *Lei. Putna,* ne lipseşte deocamdată de posibilitatea de a face mai multe consideraţii în legătură cu pătrunderea şi cu rosturile ei în Rusia.

Dacă valoarea ei istorică este redusă, neprezentîndu-se nici un fapt nou, necunoscut altor cronici din sec. al XV-lea— începutul sec. al XVI-lea, în schimb, *Cronica moldo-rusă* are, aşa cum au arătat I. Bogdan şi cercetătorii ulteriori, o valoare deosebită literară şi culturală, ea cuprinzînd o interesantă legendă despre *originea latină a românilor* — care avea, în ultimă analiză, un fond *real,* bazat pe tradiţie — vorbind despre doi fraţi, *Roman* şi *Vlahata,* eroi eponimi — potrivit, unui procedeu al analisticii medievale[3], ce-şi avea, în fond, surse în antichitatea greco-latină — ai celor două ţări româneşti surori, Moldova şi Ţara Românească *. Această legendă nu are nimic comun cu „basna" injurioasă, interpolată în cronica lui Gr. Ureche de Simeon Dascălul, fapt pentru care acesta şi-a atras, pe bună dreptate, dezaprobarea fermă a

[1] *Istoria României,* II, Ed. Acad., Bucureşti, 1962, p. 613; Hurmuzaki, II*12,* p. 642, şi II/3, p. 14, 72, 76-77.

[2] *Istoria României,* II, p. 613; Hurmuzaki, II /3, p. 146.

[3] Cf. de exemplu, în *Iloeecmb epeMemiux jiem* (începutul sec. al XH-lea) legenda despre cei trei fraţi, fondatori ai Kievului : Kii, Şcek şi Horiv (KHtt, IlţeK, Xopra) şi despre sora lor Lîbed (JlBi6eflb), *ed. cit.,* I, p. 12—13, II, p. 109. O altă legendă, fixată în scris încă din sec. al XIH-lea la slavii de apus (poloni şi cehi) şi trecută în Rusia în sec. al XVI-lea, vorbeşte despre trei fraţi, Ceh, Leh şi Rus (Meh), care au venit din Iliria spre nord, dînd naştere celor trei popoare : cehii, polonii, şi ruşii. Vezi A. Florovski, *Jlezenda o Vexe, Jlexe u Pyce e ucmopuu cnaenHCKux U3ynenuu,* în *Sbornik proci I. Sjezdu slovanskych filologii v Proze 1929,* sv. II, Praga, 1932, p. 52-53 (trad. fr., p. 868-869).

* Cf. bibliografia cercetărilor la A. V. Boldur, *op. cit.,* p. 1099—1120. A.I. Iaţimirski consideră chiar că această legendă nu face corp comun cu cronica propriu-zisă şi că ele au fost reunite de compilatorul rus *(CKO-3Mue eKpamife o MoadaecRUX zocnodapnx e BocKpecencKOu nemonucu,* St. Pb., 1901, extras din *HOPHC,* t.VI).

lui Miron Costin, a fiului său Nicolae Costin şi a lui Dimitrie Cantemir [1].

Cronica moldo-polonă cuprinde istoria Moldovei între 1352 (dată la care autorul fixează venirea lui Dragoş şi care este exactă) şi 1564 (începutul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu), precum şi două anexe: 1) *Ținuturile Moldovei* şi 2) *Dregătorii voievodului Moldovei.* Cunoscută, după cum am văzut, din trei manuscrise (sec. al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea), această cronică pune o serie de probleme în ceea ce priveşte autorul (traducătorul), locul şi data scrierii.

B. P. Hasdeu a emis *ipoteza* că autorul (mai precis, traducătorul pentru prima parte şi autorul pentru ultima) este un german polonizat, Augustin Aichinger, care se afla împreună cu alți poloni la curtea lui Alexandru Lăpuşneanu pe la 1566 şi ştia limba română[2].

I. Bogdan[3], pe baza manuscrisului Zaluski, cel mai vechi (57 file), copiat de aceeaşi mînă şi avînd trei părți *(Kronika tureczka* a ienicerului sîrb Mihail Constantinovici din Ostrovița, f. 1—47; *Cronica moldo-polonă,* f. 48—54a, şi un fragment despre Vlad Țepeş, f. 54b—57, reprezentînd capitolul XXXIII din aceeaşi cronică a lui Mihail Constantinovici), a emis teza că autorul acestui manuscris (autograf, după părerea lui, dar dovedit apoi de către P. P. Panaitescu a fi o copie) este Nicolae Brzeski, secretar al regelui polon Sigismund August, trimis ca sol la turci, dar reținut în Iaşi (1566) de Alexandru Lăpuşneanu, care se temea să nu afle turcii despre faptele lui. Aici în Iaşi, spune Bogdan[4], Brzeski a copiat *Cronica turcească* a lui Mihail Constantinovici şi a tradus cronica Moldovei din slavonă în limba polonă, adăugind cîteva lucruri

[1] **Iată, de pildă, ce scria Miron Costin ; „De aceste basne să dea seama ei şi de această ocară. Nici ieste şagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinicu. Cîndu ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda; dară în veci ? Eu voi da seama de ale mele, cîte scriu." *(De neamul moldovenilor,* în *Opere,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 243.) Vezi, acum în urmă, analiza critică a interpolărilor lui Simion Dascălul în studiul introductiv al lui Liviu Onu la ediția Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei,* Bucureşti, 1967, p. 14—25, şi punerea la punct a prof. I. C. Chițimia, în *Problemele de bază...,* p. 257—260.**

[2] *Arhiva istorică a României, t.* III, p. 29.

[3] *Cronice inedite...,* p. 105—118 *(Scrieri alese,* p. 398—406).

[4] *Op. cit.,* p. 114-115 *(Scrieri alese,* p. 403-404).

din cunoştinţele sale directe. Deşi remarcă unele greşeli comune copiei Naruszewicz şi presupusului autograf al lui Brzeski, Bogdan insistă mai mult asupra particularităţilor grafiei acestui manuscris, care a putut genera unele greşeli de copiere, nedezlegind totuşi „enigma" celorlalte greşeli (de ex., *Omaramurasza* pentru *Maramurasza,* data 60.907 In loc de 6907, respectiv 1399 *).

In articolul *Cronica moldo-polonă {RIR,* I, fasc. II, 1931, p. 113—123) şi apoi în *Cronicile slavo-române...* (p. 165—166), P. P. Panaitescu a arătat că manuscrisul Zahiski nu e autograful lui Brzeski şi că acesta nu e autor al versiunii polone a cronicii moldoveneşti, ci numai a *alcătuit* această compilaţie de două cronici (manuscrisul Zahiski este o copie aproape contemporană), în timpul celor trei luni cît a stat la Iaşi, cind le-a obţinut pe amîndouă[2]. Cu toate acestea, numele lui Brzeski nu poate fi Înlăturat cu totul, căci *el* a inclus în manuscrisul protograf cronica „moldo-polonă", desfăcînd chiar un capitol (al XXXIII-lea) din cronica ienicerului sîrb (care are 48 de capitole), întrucît se lega de istoria românilor.

In ceea ce priveşte data compilării de către Brzeski a *Cronicii moldo-polone* şi a *Cronicii turceşti,* toate cele trei manuscrise poartă la început, după titlu, menţiunea „W roku 1566, 28 mensis Octobris w Jassiech", dar textul primei merge numai pînă la 1564, fiind scrisă (în original) in acest an sau cel mult în anul următor.

Analiza textului a dus pe Ioan Bogdan, după Hasdeu, la concluzia că, cel puţin pînă la 1552, *Cronica moldo-polonă nu* este decit o traducere (în parte, prelucrare) a *Letopisețului de*

[1] **Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile....* p. 167. Evident, *Omaramurasza* se datoreşte neînţelegerii construcţiei slavone In grafia w AAiPJMiJpijuu (cf. *Let. Moldovei de cind s-a început Ţara Moldovei,* pl. I), unde a putut să nu fie observată traducătorul polon.**

[2] **Nota de la f. 54b a manuscrisului Zahiski precizează clar acest lucru despre *Cronica turcească;* aceeaşi notă apare augmentată In mss. Rusiecki: „Kronika turecka napisana przez Michala Constantinowicza z Ostrowice raca iednego, ktory byl wziet do Turek mişdzy Ianczary, ktorey dostat urodzony Mikolay Brzeski, I.K.M. sekretarz y dworzanin, gdy poslem byl anno 1566. Takze y Woloskiey fragmentum" (Cronica turcească scrisă de Mihail Constantinovici din Ostroviţa, sîrb care a fost luat de turci Intre ieniceri, pe care a căpătat-o nobilul Nicolae Brzeski, secretar şi curtean al Majestaţii sale Regelui. De asemenea şi un *fragment al cronicii moldoveneşti.)***

la Putna (ce merge pînă la 1518, respectiv 1526) şi a continuării acestuia, care trebuie să fi început cu urcarea pe tron a lui Petru Rareş (1527), continuare care nu s-a mai păstrat în original, ci numai în prelucrările literare ale lui Macarie, Eftimie şi Azarie.

Aşadar, diversele variante interne *(Let. de cînd s-a început Ţara Moldovei, Let. Putna I, II* şi traducerea românească a acestuia, din sec al XVIII-lea) şi externe (cronicile moldo-germană, moldo-rusă şi moldo-polonă), dovedind continuitatea analisticii de curte, începută înainte de Ştefan cel Mare, dezvoltată la maximum în timpul glorioasei lui domnii şi continuată sub urmaşii săi, ilustrează o intensă activitate, care a atras atenţia cărturarilor din Răsăritul şi din Apusul Europei. Dacă autorii acestor anale au rămas anonimi — deşi îi putem bănui sub numele logofeţilor şi diecilor lui Ştefan cel Mare şi ai urmaşilor săi sau al unor cărturari bisericeşti, apropiaţi domnului[1] —, în schimb, cronicile domneşti, compuse începînd cu deceniul al treilea al sec. al XVI-lea, se datoresc unor autori ce şi-au dezvăluit identitatea, întrucît au vrut să facă operă literară, care să poarte pecetea personalităţii lor.

Pentru aceşti cronicari domneşti — *Macarie,* egumen al mănăstirii Neamţu, unul din cele mai puternice focare de cultură ale timpului, şi apoi episcop de Roman (care descrie perioada 1504—1551), *Eftimie,* ucenicul său, egumen al mănăstirii Căpriana (perioada 1541—1554), şi călugărul *Azarie,* al doilea ucenic (perioada 1551—1574) — modelul literar nu mai este *Povestirea pe scurt,* ci *Cronica* înflorată poetic a lui Constantin Manasses. De fapt, prin spiritul lor de panegiric domnesc, cele trei cronici nu sînt străine nici de *Vieţile regilor sîrbi* şi de panegiricele bizantine, care au fost copiate în Moldova.

Ioan Bogdan a arătat, cu o mare bogăţie de date, influenţa stilistică şi lexicală a lui Manasses în traducerea mediobulgară asupra lui *Macarie*[2], scriind cel mai complet studiu pînă acum asupra limbii şi stilului acestui cronicar, care a preluat o serie de pasaje ce i se păreau că se potrivesc cu evenimentele şi personajele despre care scria, în special cu Petru

[1] Cf. Ş. Cioculescu, *op. cit.,* p. 17?..

[2] *Vechile cronice...,* p. 69—89; *Letopiseţul lui Azarie,* p. 20—28 *(Scrieri alese* p. 320-335, 431-448).

Rareş, „patronul" său. Aşa, de exemplu, spune Bogdan[1], la descrierea fugii lui Petru Rareş prin munţi, Macarie compilează două pasaje din Manasses, unul privind pornirea la vînat a lui Marcian şi însoţitorilor săi, altul asupra poziţiilor ocupate de Iustinian lîngă Constantinopol, în lupta cu Philippic rivalul său:

Manasses	*Macarie*
H npoyoA* no najTtyh Ht-npoyoAHhJHy-K [...] H CK03* ^AOrtHTvIA BhJCOKhJA KP"krOB"hl (Cod. Sin., f. 93 a)[2].	H npoyoAano natTtyK Htnpo-yoAHYH* SB-fcpA KPTUHAUJYH/H, H CKB03"k BBJC»KBJA EP"krOKhJ[4].
K BPAW/H BIICTHMAI|J(3rto-npO^OANhiH/Ut H SB-kpA KpH/UAA-UJTH/WK H CK03* AAOrtYa npoTH-MAUJE H Tpoţ'AAUJf CA. (*Ibid.*, f. 76b)[3].	(Aici se observă o neconcordanţă gramaticală între nATf^h, loc, şi KpiuMAUjTHM, dat., provenite din construcţii diferite).

Evident, retorismul şi împrumuturile de caracterizări din Manasses, care sînt interesante ca procedeu literar, scad din valoarea istorică a cronicii. Fiind însă un cronicar oficial, Macarie este bine informat şi — dacă lăsăm la o parte aluviunile retorice — cronica sa reprezintă o scriere originală şi un izvor de o reală însemnătate istorică, în tot cazul mai mare decît era înclinat să aprecieze I. Bogdan[5]. Iată, de pildă, un exemplu de relatare independentă de modelul său, însă la fel de înflorată, din care se poate vedea şi caracterul de panegiric al lui Petru Rareş:

TOPOJKA* A-kTd H /WfcCAlld, no WTKpiiKfHYIO EOftYIO, H3BpdH EhJCT BTk BOCBOACTB-k IJjTPK MIOAHBJH H IţdpCTBYd B*K KOyn'fe H BTIH-*u,tM* oyKpaujfH, o *UIMXI* CAOBO *MAAQM* np-kAEapH. H CKH *t*AHHK WT UJAATH npHCHona/MATHaro *GTIŞAHA*, chKpiJtf H HKOKC H-krAI cs-k-THrtHHKik no A cn*AO/H, HJKf H Ha np-kcTOA-k iiapcrua (ro OEUJHYAI c-kB-kTO/M A^[cTo]A-knH-k BI^KCACH H *tAtoM* EAaroAaTH npocB-kujfHK PAKOA *HHit* H CrtOBO HH3pA«I np-kABtcno/U-kH*.

[1] *Vechile cronice...,* p. 79—80 (*Scrieri alese,* p. 328).
[2] *Cronica lui Constantin Manasses,* ed. Bogdan, p. 143.
[3] *Ibidem,* p. 106.
[4] *Cronicile...,* p.85 (f. 261v, mss. de la Leningrad).
[5] Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile...,* p. 76.

„în acelaşi an şi lună [1527, ianuarie], după îndemnul lui Dumnezeu, a fost ales în domnie şi împodobit totodată cu cununa domnească, *Petru cel Minunat,* despre care am spus cîteva cuvinte mai sus. *Şi acesta era una din odraslele în veci pomenitului Ştefan, ascuns ca odinioară lumina sub obroc,* şi a fost înălţat cu cinste în scaunul domniei, după sfatul obştesc, şi sfinţit cu untdelemnul binecuvîntării de mîna celui despre care am pomenit mai înainte [mitropolitul Theoctist] că a uns şi pe nepotul său [sc. Ştefan cel Tînăr]"[1].

Pentru *Eftimie,* însă (care scrie din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu), modelul literar nu este atît Manasses, pe care-1 cunoştea totuşi şi din care foloseşte unele cuvinte, cît dascălul său Macarie[2]. De aceea, cronica sa este scrisă într-o limbă mai simplă, mai accesibilă, deşi tendinţa spre retorism e evidentă. Datele cuprinse în cronică — dacă lăsăm la o parte simpatiile şi antipatiile cronicarului — sînt adevărate, datorindu-se unui contemporan şi constituind un izvor preţios, pe alocuri chiar unic, după cum au arătat I. Bogdan şi, acum în urmă, P. P. Panaitescu.

Iată un pasaj, din care putem desprinde atît detaliile cunoscute de autor — contemporan cu faptele — , cît şi nota de panegiric şi influenţa literară a dascălului său[3]:

TorOMA* A-KT4 H TOrOMA* MI^CA*U,i,* HO OTKp-KKEHTtt SOKTK» H3Sp<lHh KhICTh H nOAKHKEHh *Hi* rOCIIOACTKO AOKAECT'KBHkIH H np-fc/HA-APUH BOHHh H 1IOAHKIH fÎAfjf<JHAPTi[• • •].(?CTh BO H *CTs.* (AHHt OT ChIHOBh npHCHOnO/HHHdE/tUrO ŞorA^Hd EOtEOAH, H ChKphIEHh ShICTh BKOHK H-krAE CE-kTHAHHKh nOAh CIIAAO'Hh HAH HKOHtf AfHHHU,d nOA<I 3f/HAfA, H *K-KC'U* I3KO CB-KT03*AfiHii* SE-K3A4 &T"h CKKtpd, H K*K WrO\" UJECTRTE/HK 0\'CTp*KAI\H CA IOHOUKCKKI K*k OT*k«JKCTBO\' CH *Ui* B-hCnpTATTt IţdpCTSd E*K iHoAAOEA^H [. • •] iMOAAdBCTTH *Xt* SA4CTEAE H JKHT8Af, HKO OyCAkIIIIdBIIIE CkT·KK44)fA CA KTv H(AI\0* H CE-kTA-k tIA(^4HAP<) B*KCnpTH/H<IJfA H I10KA4Hk)fA CA *tMWf;* OHh >KI CB-kTAKI/Md 0MH/H4 H np-fcKpdCHKJ/HK AHI^(/Mh *Hi* B^Ck^h K4A0CTH-K H MHAOCp'KAH'k B*K3p-kEh.

[1] *Cronicile...,* p.81; *Lit. rom. veche,* I, p. 176—177.

[2] Vezi I. Bogdan, *Vechile cronice...,* p. 90—103 *(Scrieri alese,* p. 335—346).

[3] Formulările asemănătoare le subliniem aici, ca şi în citatul precedent din Macarie.

„în același an și lună, după îndemnul lui Dumnezeu, a fost ales şi ridicat *în domnie* viteazul şi preaînțeieptul oştean, *minunatul Alexandru (. • •). Căci este şi acesta unul din fiii In veci pomenitului Bogdan voievod şi a fost ascuns ca odinioară lumina sub obroc* ori ca luceafărul sub pămînt. Şi a strălucit ca o stea luminoasă de la miazănoapte şi, în drum către miazăzi, s-a îndreptat bărbăteşte spre patria sa pentru a lua domnia în Moldovlahia (...). Boierii moldoveni şi locuitorii, cum au auzit, au alergat spre Alexandru şi l-au primit cu bucurie şi i s-au închinat. Iar el a privit către toți cu ochii senini şi preafrumoasă față, cu milă şi înduioşare ."[1]

In fine, *Azarie* s-a inspirat atît din cronica dascălului său Macarie, cît şi direct din Manasses, din care a preluat pasaje întregi[2]. Acest fapt, precum şi spiritul părtinitor (Petru Şchiopul, patronul său, e ridicat în slăvi, în timp ce Despot vodă şi viteazul domn Ion Vodă, luptător pentru independența Moldovei, sînt prezentați în culori negre) scad din valoarea istorică a cronicii, nu lipsită, de altfel, de o serie de informații reale şi chiar unice.

El este preocupat nu numai de relatarea faptelor, ci şi de exprimarea lor într-un stil ales, de panegiric, cu „împletiri ritoriceşti", deprinse la şcoala lui Manasses, a biografilor sîrbi, a căror operă o transcrisese şi, evident, a lui Macarie, al cărui ucenic direct se declară:

^0 SA< (lOCTHHtt **CtnAfTfIIYd** pklTOpCTB.4 *WTU,i*ffldKdpTa.Hd'l-*HkM* **OyBO H Alkl,** X^AUN TOPO OymHHKk **BkIKkIH,** flSdpTd.

„Pînă aici au ajuns împletirile ritoriceşti ale părintelui Macarie. Să începem dar şi noi, care am fost smeritul lui ucenic, Azarie[3]."

Admirația față de dascălul său şi al altora, creator de şcoală literară şi istoriografică în Moldova, îşi găseşte expresie şi în portretul moral şi intelectual pe care i-1 face în cuvinte proprii, în stilul panegiricelor bizantino-slaVe:

£ AtTO .xSSIf, P(H. *A*, (iptH3AI|JHkIH KTk AK5E0A*AP'UW **Khilifi-pmiHKiH (nHCKont** /HdKdpYi, **wrfiții** *HMU* H **oymmAii** ÄIOAA'KCKKIH,

[1] *Cronicile...,* p. 114; *Lit. rom. veche,* I, p. 198—199.

[2] Vezi I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie,* p. 28—42 *(Scrieri alese,* p. 433-457).

[3] *Cronicile* . . . p. 129; *Lit. rom. veche,* I, p. 206.

nptnoAOKHt **H EOPOvypoAH* KOHlu,k** JKHTYIO npYATk... OyKki **TOrtHKaa** /HHorocR-**kTiiaa** A<HHHU,**4 SdHA<** G T * ©VKO **E**^ajKfHCTKO **HMfH«K4HHhlH WTIIţk, fiţif KTk JKHTH CWH, /HH0r44** no **BoS* TpOy-AC"MOK(rfc ciA'KAOKd HcnpasAfHTa, «MOK-fcKTk no XpHcrk** HAVRA **p(E-HOCT, KTk H4K434HYf A°'AfCTTkKfH, KTk CAOKfCfJf X*"'P'*> " EAdrO-HCKOycfHk H S-fcrtO K"fcA°" 41111 KTO HHh, HKOJKJ CTJIOCAOyujtCTBOyiTk o Hf/**H KkiuifnHcaHHOf **W T** HIPO **A**-fcTonHCaHTa cfro **H HH4** /H»O;**K4**HUJ**4,** **HjpKt** np-**kA'TH HhJH-kuiHi/Hov** nHcaHTio npoAATJKaTH **C** A **crtoia HI** XOUJC^H.

„în anul 7066 (1558), ianuarie 1, alesul între înțelepți, mai sus numitul episcop Macarie, părintele nostru şi dascălul Moldovei, şi-a dat sfîrşitul preacuvioasei şi lui Dumnezeu plăcutei sale vieți... Vai, ce strălucitor luceafăr a apusl... Acest părinte, care a fost numit «cel fericit» încă pe cînd era în viață, multe isprăvi întru Dumnnezeu cu hărnicie a făcut, căci era un om cu rîvna lui Hristos, destoinic în învățătură, meşter şi iscusit în cuvinte şi foarte ştiutor ca nimeni altul, precum mărturiseşte şi letopisețul mai sus scris de dînsul, şi alte multe, pe care nu le cuprindem în această scriere, căci nu voim să lungim povestirea

Cu acest cronicar se sfîrşeşte epoca istoriografiei în limba slavonă din Moldova, după care urmează în secolul următor *Letopisețul Țârii Moldovei* al lui Grigore Ureche (n. cea 1590—1595 — m. 1647), primul cronicar original care scrie în limba română, folosind însă întreaga serie precedentă a letopisețelor moldoveneşti[2].

Dar cu peste 20 de ani înainte[3], călugărul oltean Mihail Moxa a scris *primul cronograf* în limba română (1620)[4], rezumînd şi prelucrînd *Cronica lui Manasses* în traducere

[1] ***Cronicile....*** **p. 130—131; *Lii. rom. veche,* I, p. 208.**

[2] **Vezi, acum în urmă, capitolul *Grigore Ureche,* în *Istoria literaturii, române,* I, Bucureşti, 1964, p. 379—392, scris de I.C. Chițimia (ed. a Il-a 1970, p. 353—364). şi acelaşi. *Probleme de bază...,* p. 197—271.**

[3] **Se presupune că Ureche şi-a scris cronica, rămasă neterminată, spre sfîrşitul vieții, în perioada cînd a fost mare vornic al Țării de Jos (1642—1647). Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere* la : Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei,* ed. a Il-a, Bucureşti, 1958, p. 11.**

[4] **Vezi acum în urmă *Istoria literaturii române,* voi. I, p. 355—357, 359 (ed. a Il-a, p. 332—336). Manuscrisului de la Moscova îi lipseşte fila de la început, deci nu ştim care era titlul cronografului. De altfel, acesta nu este terminat, neavînd o încheiere propriu-zisă, în afară de cea cu care se termină prima şi cea mai mare parte.**

mediobulgară, o *Povestire pe scurt* pînă la 1425 (adică pînă la data la care merge într-o serie de texte ce premerg analele sîrbeşti), unul din letopiseţele sîrbeşti (1355—1490). şi cronica bulgară (1296—1431), descoperită de Ioan Bogdan.

După studiile lui V. Grigorovici şi B.P. Hasdeu, I. Bogdan a arătat în *Ein Beitrag...* şi într-o lucrare neterminată, rămasă în manuscris, *Mânase ca izvor a[l] lui Moxa*[1], modul în care, traducînd, călugărul oltean a prelucrat şi a selectat datele din originale. Mai mult, în acelaşi volum manuscris al său, cele trei texte publicate în *Ein Beitrag...* sînt însoţite de pasajele care coincid din Moxa, după ediţia lui Hasdeu, completată cu două pasaje omise de Tocilescu la copiere (Bogdan îşi colaţionase tot textul la Moscova, constatînd o serie de inexactităţi, cf. mss. rom. nr. 5248)[2]. Fără să cunoască aceste cercetări, Margareta Ştefănescu a reluat această problemă într-o comunicare prezentată în 1927[3], în care a adus o serie de exemple edificatoare.

Acest cronograf — cunoscut astăzi şi din două copii incomplete, păstrate la Biblioteca regională din Craiova[4] şi la Biblioteca centrală universitară din Iaşi[5] — este valoros în primul rînd prin faptul că face trecerea de la istoriografia în limba slavonă la cea în limba română, dînd şi unele ştiri din istoria patriei, fie preluate din cronicile slavone, fie introduse de autorul său. Spre exemplificare, vom cita mai întîi un scurt pasaj din *cronica bulgară* paralel cu textul din Moxa, pentru a observa corespondenţele şi gradul de prelucrare:

Cronica- bulgară *Moxa*

H *HI* **no** /HHOs(-fc)jfh A**HE£h** «De-acii se rădică Baia-
IUKki K-h3ARH?KE CA **Atuoro** zit cu turcii spre rumâni,

[1] **B.A.R., mss. rom. nr. 52H, f. 1—8 şi 150, reprodusă în *Scrieri alese,* p. 627-633.**

[2] **Detalii, în studiul nostru introductiv la *Scrierile alese* ale lui Ioan Bogdan, p. 78—79.**

[3] ***Cronica lui Manasses şi literatura romăno-slavă şi română veche,* în *Arhiva,* XXXIV, 1927, nr. 3—4 (extras). Vezi, de asemenea, studiul introductiv al lui N. Simache şi Tr. Cristescu la : *Cronograful lui Mihail Moxa,* transcris şi adnotat..., Buzău, 1942.**

[4] **Vezi C. Nicolaescu-Plopşor, *Hronograful lui Moxa,* în *Oltenia,* IV, 1943, p.128; *Istoria literaturii române,* I, ed.2, Bucureşti, 1970, p.332—335.**

[5] **Vezi nota 3 de la p. 122.**

AIHOJKtCTKO TypK'fd, nOHAOUJA Hd KrtdJfK npH /HHpM-k KOfKOA'b H C-Kpd3HLUA KOH KfAHK,I3KO>Kf 0\"EO T8pKO/Hh /HHOSt/HK H3EpdHHKI<t1K IIdCTH CA OTK CHAHkIJfK H OTK XPHCTYdHCTTHJfK rOCnOA^K, KTk HHJfK JKf EtUJC KOHCTdHTTHK ^pd[rd]IIJ(EHMK H iMdpKO KpdAf-KHMK, H TOrtHKO ClirtO/HAfHO EkICTK KOn'fH EfCMHCATkHHO /HHOJKCTKO, MEO KT^A^X^ H[1] (MOUJH 3p1CTH CA OTK /HHOJKCTKd CTpfcrtK, ptu/fc >Kf TOH KpTvKdKt nOTCUJH OTK (HHOJKCTKd TpgntH MAOK'kMKCKkIJfK, T3KO>Kf H Cd/HO/Ho" Edd3HTOț- 8-CTpdUJHTH CA H nOEtUIHj OEdMf JfkKOtrO OTK EAdCTfAK IIOCTdEH KAdAaTH 3(<UAIA, AIHpM'k jw nO-Ei I»HA Hd EArpTkCKAA CTpdHA[1].

deci se loviră cu Mircea voevod. Şi fu război mare [la Rovine, 1394], cîtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulțimea săgetelor, şi mai pierdu Baiazit oastea lui cu totul, *iară paşii şi voevozii periră toți*[2]. Atunce peri Constantin Dragovici şi Marco Cralevici. Aşa de se vărsa sînge mult, cît era văile crunte, deci se spăre Baiazit şi fugi de trecu Dunărea".[3]

[1] *Ein Beitrag...,* p. 530.

[2] Aceste cuvinte sînt adăugate de Moxa (cf. *Ist. Ut. rom.,* I, ed. 2, p. 334).

[3] *Cronograful,* f. 146r—v (cităm după ediția ce o pregătim, pe baza manuscrisului de la Moscova). Acest pasaj îl găsim transpus, cum se ştie, magistral în *Scrisoarea III* a lui Eminescu :

Şi abia plecă bătrlnul... Ce mai freamăt, ce mai zbucium!
Codrul clocoti de zgomot şi de arme şi de bucium.
Iar la poala lui cea verde mii de capete pletoase.
Mii de coifuri lucitoare ies din umbra-ntunecoasă;
Călăreții împlu cîmpul şi roiesc după un semn
Şi în caii lor sălbatici bat cu scările de lemn,
Pe copite iau în fugă fața negrului pămînt,
Lănci scînteie lungi în soare, arcuri se întind în vînt.
Şi ca nouri de aramă şi ca ropotul de grindeni,
Orizonu-ntunecîndu-1, vin săgeți de pretutindeni
Vîjiind ca vijelia şi ca plesnetul de ploaie...
Urlă cîmpul şi de tropot şi de strigăt de bătaie.
în zadar striga-mpăratul ca şi leul în turbare.
Umbra morții se întinde tot mai mare şi mai mare.

Acea grindin-oțelită în spre Dunăre o mină,
Iar în urma lor se-ntinde falnic armia română.

Vezi E. Turdeanu, *La UtUrature bulgare du XIV sUcle et sa diffusion dans les Pays Roumains,* Paris, 1947, p.32, 162—163. Asupra altor surse

Ultima frază din *Cronica bulgară* e suprimată de Moxa în acest pasaj; în schimb, la descrierea luptei de la Nicopole (1396), el adaugă, pe baza tradiției interne, că a participat şi „Mircea voievod cu rumânii", ceea ce nu apare în textul slavon [1].

Dar iată, de altfel, toate pasajele din acest cronograf referitoare la români, în afară de cele cîteva comparații ca situația din țara noastră presărate în text [2]:

Moxa	*Izvoarele slavoane*
1) „Pre acea vreme ucise şi Şuşman, domnul şcheilor, pre Dan voevod, domnul românesc" (f. 145v—146r)[3].	1) *mnwMMh.* **u,dpk sAtrp-CKhl OVBHTk A^Hd KOfKOA*, BPdTd AIHpq-K KOEBOA'E, Kt A*TO** .*SU,B. [6902, resp. 1393], **A|-kCAU,d CMTI/HKpYd .KT.** (Data e greşită, trebuie 1386, *Cron. bulg.,* în *Ein Beitrag...;* p. 530, notă: e o glosă).
2) Pasajul citat mai sus despre lupta de la Rovine (f. 146 r-v).	
3) „6905 [1397]. Jicmon, craiul unguresc, adună tuată tăriia despre apus: domnii, voevozii, (...), *Mircea voevod cu rumânii"* (prop. subl. adăugată de Moxa; f. 146v).	3B) **Kt3ABH>Kf CA BArptlțKkl KpdAh** JKHT/HOHTK Bt **A-fcTO** *.xs5,l* [6905=1397], ctspdKt [st]CA **CHAA** SdndAHAA, **phirhl, TAdrOAA KHAASA** >Kf **H** B**AdCTfAf (...)** *(ti)***I-***dem).*
4) „Pre acâia vreme se rădică Musia [1411—1413] cu rumânii şi cu şcheii şi	4) Textul românesc combină mai multe ştiri din letopisețele sîrbeşti, modificînd

istorice ale lui Eminescu in această *Scrisoare,* vezi comentariul lui Perpessicius la *Opere,* II, Bucureşti, 1943, p. 290, şi *Opere alese,* I, Bucureşti, 1964, p. 348-349.

[1] *Ist. Uf rom.,* I. ed. a Il-a, p. 335.

[2] Observăm insă că, la Traian, călugărul nu ştie nimic de ocuparea Daciei de către romani şi deci nu introduce nimic de la sine. Ba, mai mult In timp ce Manasses scrie : GIH [Tjuew] m-CKUA CM*bpH HtnptKAw'HUA iu« „Acesta [Traian] umilin eînduplecatele grumazuri ale *geților"* (ed. Bogdan, p. 87; cf. Margareta Ştefănescu, *op. cit.,* p. 13), Moxa confundă pe rircKU* cu irHncTCKhiA (sau manuscrisul slavon pe care 1-a folosit avea cuvîntul deformat) şi traduce : „Acesta plecă cerbicea eghipte'nilor" (f. 44r).

[3] Această ştire apare In *Let. cantacuzinesc,* ed. cit., p.3 (cu data schimbată în 6854, resp. 1356).

Ştefan dispot cu sîrbii, de se duseră la Ţarigrad să se lovască cu Ţalapie să dobîndească Ţarigradul. Şi feceră războiu mare den afară de cetate, la Cosmida, şi fu biruit Ţalapie, şi mulţi turci periră cu dinsul". (f. 151r-v).

pe alocuri datele (Stojan. 223). Adaosul despre români aparţine lui Moxa.

5) „Ani 6926 [1418, data e exactă], muri Mircea voevod, domnul rumânesc" (f. 151v).

5) TOJKA* /t-KTO [.xSIţKS]. np-KCTdKH CA KC/IHKhl K0EK©A<1 oyrpoKrtax'YHCKiu I©4HHK dIHpqa, rCHyapTa ÂA-

(Ein Beitrag, p. 521; Stojanovic, p. 224).

6) „Ani 6950 [1442], ucise Iancul voevod pre Mezitbeg în Ţara Rumânească. Şi iară, al doile an, s-au lovit Iancul voevod cu turcii în Ţara Rumânească, la Ialovniţă, şi-i birui; şi periră atunce turci mulţi, fără număr" (f. 152r.)

6) Bt /VKTO .xSIţH. oys" BIHKO\'rtK (KOEK©A<0 /He3HTK-Bera na fi/iac-Kjffc (HA lu\auiKOH SIMAH).

(Ein Beitrag, p. 522; Stojanovic, p. 232).

fi-k A-bro .XSU^HA- [• • •] pa3KH MHKSAK Ham» na GIUUJKOH 3(MAH, HA MrtOKHH^'fc.

(Ibid.; ibid.).

7) „Şi la anul [adică în 1449] se lovi Murat cu Iancul voevod la Cosova, şi pieri Iancul[1]; deci dobîndiră turcii Cosovul" (f. 152v—153r).

7) B A-bTO .xSU;H3. P43EH MSpaTK M P K RlaHKSrta na Koco-

(Ibid., p. 523; ibid., p.236).

8) „Iară cînd veniră întîiu la Calipoli [turcii], ei au fost ani 6867 [1359]. Atunce s-au început a se descăleca Ţara Moldovei"[2] (f. 154r).

8) WT TO/fk np0H3K0rtEH"I"E/M KWKIE/MK HAIA CA iHortA^CKaa 3tMAH [...] Bt TWKA* A'KTO [.xsw^3.] TOVPHH np-bHA«ujA Ka/tHfio/iK [...]

[1] Iancu n-a murit atunci, ci în 1456. Moxa însuşi revine mai jos asupra lui.

[2] De fapt, 1352. Această ştire apare şi în unele copii ale *Let. cant.* (ed. cit., p.3, note).

(*Cronica sîrbo-mold.,* în *Cronicile...,* p. 189; Cf. *Ein Beitrag,* 520; Stojanovid, 206—207).

9) „Şi de-acii purcese Mahamet la Belgrad [1455], ca să-l dobîndească, şi se lovi cu Iancul, şi birui Iancul pre Mahamet cu cristoşii [slavon. **KpkCTguJH,** magh. *keresztes* „cruciat"], deci se turnă Mahamet ruşinat" (f. 354v).

9) fi **rtfcTo** .XSU,|£A [• • •] **Kttak** paseH iiapa ***MtxMtAt**** etra noAk EiarpaAO'Hii **c Kp-kCT$uJH-**

(*Ein Beitrag,* 523; Stojanovic, p. 230).

10) „Ani 6983 [1475], tremese Mahamet oşti mari spre Ştefan voevod, la Ţara Moldovei, şi periră atunce turci mulţi, fără număr. Şi iară, ani 6984 [1476], se sculă însuşi Mahamet cu oşti mari spre Moldova, *şi se loviră de faţă la Valea Albă,* şi biruiră atunce turcii, *deci ftceră rău mare moldovenilor."* (f. 155v—156r).

10) fi-k **a t T » .xS(irii.[..** .]0\'EH ra [Eauj$]GTC**$aHk BOEBOAa** /Hoa-A4KCKY **Ha** CBOW ***atMAto.***

(*Ein Beitrag,* 524; Stojanovic, 249).

fiik a t T O .xsiţrÎA- X'°AY H**^pk** ***MtXMAb*** Ha ***GTI^AHA*** BOEBOA$ **/MoaAaBCKaro** H **pasE** H ra

(*Ein Beitrag,* 524; Stojanovid, 250—251. Indicarea exactă a locului şi ultima propoziţie sînt adăugate de Moxa).

11) „Deci se sculă Baiazit întîiu [urcase pe tron în 1481] la Chiliia şi la Cetatea Albă, de le luo de la Ştefan voievod" (f. 156r).

11) **fiik afcTo .xSu**,ca P A " H<pk EaasHTk **Ha** rpaA«**KH *GTI$MA*** **BOEKOAki MoaAaKCKaro, Ha** KfaYw **H** EearpaAh **H** npYH/**HH** H\'k.

(*Ein Beitrag,* 525; Stojanovid, 254).

Aşadar, cu cîteva mici modificări şi adaosuri, toate aceste pasaje se dovedesc a fi luate din cronica bulgară şi letopiseţele sîrbeşti. Am văzut că unele dintre ele apar şi în *Let. Cantacuzinesc,* ceea ce confirmă încă o dată utilizarea mai largă în Ţara Românească a istoriografiei sud-slave.

După Moxa, intrăm într-o nouă epocă a istoriografiei românești.

Pe de o parte, se traduc în românește cronografe direct din greacă (cel al lui Dorothei al Monembaziei[1], copiat în Moldova la 1588, tradus mai tîrziu în română; cel al lui Cigala, apărut în 1637, tradus pe la mijlocul sec. al XVII-lea de Pătrașco Danovici[2] și a doua oară de mitropolitul Dosoftei[3], precum și varianta combinată din acestea două) și din rusă.[4], pentru a satisface cerințele de informare în domeniul istoriei universale, iar pe de altă parte, o dată cu Ureche, începe istoriografia românească în limba națională, istoriografie de orientare umanistă.

In sec. al XVII-lea dezvoltarea acestei istoriografii se face sub semnul unei ample reînnoiri a orizonturilor și a posibilităților de informare: descoperirea și larga utilizare a istoriografiei umaniste europene, în special polone, de către cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin, a celei clasice — latine și grecești — și a celei vest-europene de către stolnicul Constantin Cantacuzino determină un mare salt în acest domeniu atît de important al culturii noastre vechi. Temelia acestei istoriografii, izvoarele interne rămîn însă vechile cronici în limba slavonă, care constituie una din cele mai de seamă realizări originale ale cărturarilor români din sec. al XV-lea și al XVI-lea și care prin știrile oferite au intrat în țesătura noilor scrieri istorice în limba română din sec. al XVII-lea. Apărute în cadrul ariei de cultură sud-est europeană, vechile letopisețe românești s-au dezvoltat, după cum am văzut, ca lucrări originale, care nu sînt mai prejos decît modelele lor bizantine și slave.

[1] **Cf. Demostene Russo, *Studii istorice greco-române,* t.I, p.51 — 100; N. Cartojan, *Ist. lit. rom. vechi,* II, p. 136—138; *Ist. lit. rom.,* I, p. 503—511 (ed. a II-a, p. 463-469).**

[2] **Cf. Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici,* în volumul *Opere istorice,* București, 1942.**

[3] **Cf. Al. Elian, *Dosoftei, poet laic,* în *«Contemporanul»,* 1967, nr.21.**

[4] **Cf. D. Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă, în Rsl,* X, 1964, p. 89—99 ; Idem, *Cronografele românești de proveniență rusă,* în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași,* București, 1965, p. 363 — 368.**

IMPORTANȚA POLITICĂ ȘI LITERARĂ
A CORESPONDEȚEI LUI ȘTEFAN CEL MARE CU VENEȚIA

Veneția, ca şi alte oraşe italiene, printre care, în primul rînd, Roma şi Milano, au păstrat pînă astăzi mărturii prețioase ale uneia din cele mai însemnate epoci din istoria Țărilor Române, marcată de puternica personalitate a lui Ştefan cel Mare (1457—1504), care a întreținut strînse relații politice cu Republica Venețiană.

Au trecut aproape o sută de ani de cînd cea mai mare parte a acestor documente au fost descoperite (în 1873) de cunoscutul naturalist, istoric şi diplomat român G. Esarcu, unul din promotorii dezvoltării relațiilor politice şi culturale româno-italiene în a doua jumătate a secolului al XlX-lea[1].

[1] Vezi C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei.* Conferință publică ținută în seara de 8 aprilie 1878 (Ateneul Român), Bucureşti, 1878 (extras din *Globul,* p. 7). Aceste documente au fost publicate de el astfel: *Ştefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției,* în *Columna lui Traian,* IV, 1873, nr.12, p.227-232, nr.13, p. 235-240, şi nr. 14, p. 249—254, reproduse în broşura *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției,* Bucureşti, 1874, 104 p.; *O relafiune contimporană inedită despre Ştefan cel Mare, 1476, din Biblioteca Marciană din Veneția,* în *Columna lui Traian,* VII, 1876, august, p. 376—380; *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan, relative la victoria lui Ştefan cel Mare de la Racova, 1475,* ibidem, VII, 1871, sept., p. 420—425; *Scrisoarea inedită a şahului Persiei Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare,* ibidem, VII, 1871, oct.,p. 464—466; *Document din arhiveledei* Frarirft'w *Venezia, înArhiva,* Iaşi, IV, 1893,nr.3şi 4, p.203—204. (Vezi şi A.D. Xenopol, *Un nou document venefian privitor la Ştefan cel Mare,* ibidem XVIII, 1907, nr. 7—8, p. 364). în afară de cunoscuta colecție maghiară *Monumenta Hungariae Historica,* secția VI, fasc. II *(Acta extera,* voi. V), Budapesta, 1877, şi fasc. *Vf (Acta*

De atunci, ele au intrat în circuitul ştiinţific, permiţînd o mult mai bogată şi mai nuanţată reconstituire a frămîntatei, dar plinei de glorie epoci a lui Ştefan cel Mare, în particular a raporturilor pe care el le-a avut cu Papa şi cu Senatul venețian. Primul care a folosit aceste documente a fost C. Esarcu

extera, voi. VII), Budapesta, 1878, care a publicat cam în acelaşi timp o parte din documentele ce ne interesează aici, precum şi de ediţia *Diarii di Marin Sanudo,* t. IV—V, Veneţia, 1880—1881, şi de publicaţii ale actelor Vaticanului, utilizate apoi în colecţia *Hurmuzaki* (vezi şi: Virgilio Maxim, *I Romeni e la Santa Sede nel secolo XV,* Vaticano, 1940, passim; Adriana Kiseleff, *Comorile Vaticanului şi istoria poporului român,* în *Tribuna,* serie nouă, anul XII, 1968, nr.21, p.8), după C. Esarcu au mai publicat documente referitoare Ia relaţiile Iui Ştefan cel Mare cu Italia : I. Bianu, *Ştefan cel Mare. Cîteva documente din Arhivul de Stat de la MHan, \n Columna lui Traian* nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.30—47; E. de Hurmuzaki (şi colaboratorii acestei colecţii). *Documente privitoare la istoria românilor,* voi. II, partea I, *1451-1575,* Bucureşti, 1891; voi. II, partea II, *1451¬1510* (culese, adnotate şi publicate de Nic. Densusianu), Bucureşti, 1891; voi. VIII, *1376—1650,* Bucureşti, 1894; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului,* voi. III, Bucureşti, 1897; Idem, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe,* Bucureşti, 1899; Idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* voi. XVI, Bucureşti, 1909; Idem, *Veneţia şi Marea Neagră.* III. *Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al dezvoltării lor,* extras din *A.A.R.,* Seria a Il-a, t.XXXVII, 1914-1915, Mem. Secţ. ist., p. 1-76; Idem, *Cinci conferinţe despre Veneţia,* Vălenii de Munte, 1926, dintre care trei au fost reproduse în *Scrieri despre artă.* Bucureşti, 1968, p.295—343 (vezi, în special, *în ce stă frumuseţea Veneţiei,* p. 295—319; vezi şi volumul marelui istoric referitor Ia o epocă ulterioară : *Ospiti Romeni in Venezia. 1570—1610,* Bucureşti, 1932) ; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* voi. II, Bucureşti, 1913 (ediţie fundamentală) ; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului.* I. *Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate,* Bucureşti, 1913 (extras din *Revista catolică,* 1913 şi 1914); P. P. Panaitescu, *Ştiri venefiene contemporane asupra bătăliei de la Baia,* în *Revista istorică,* VIII, 1922, nr. 1—3, p. 47—50, şi alţii. Vezi : *Ştefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei.* Studiu de dr. Horia Bratu. Bibliografia de Daniela Bratu, Bucureşti, 1957 ; Ş. Papacostea, *Bibliografia istorică a epocii lui Ştefan cel Mare,* în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare.* Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964, p. 641—675; Mircea Maliţa, *Dialogul dintre Suceava şi Veneţia in timpul lui Ştefan cel Mare,* în voi: Virgil Cîndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *Paqini din trecutul diplomaţiei româneşti,* Bucureşti, 1966, p 88—99; AI. Balaci, *Cinci secole de raporturi culturale italo-române,* în *Studii italiene,* voi. IV, Bucureşti, 1968, p. 5—20; Mircea Maliţa, *Diplomaţia. Şcoli şi instituţii,* Bucureşti, 1970, p. 395—396.

însuşi[1], apoi B. P. Hasdeu[2], A. D. Xenopol[3], N. Iorga[4] I. Bogdan[5], D. Onciul[6], P. Cancel[7], I. Ursu[8], P. P. Panaitescu[9], C C. Giurescu[10], E. Turdeanu[11], B. T. Câmpina şi M. Berza[12], E. Stănescu[13], Ş. Papacostea[14], Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Pascu şi colabora-

[1] Vezi, în special, conferinţa sa citată în nota precedentă. *Documente istorice descoperite in arhivele Italiei* (1878).

[2] *Ştefan cel Mare ţi Italia,* în *Columna lui Traian* IV, 1873, nr. 12, p. 225—227, reprodus în broşura lui C. Esarcu, *Ştefan cel Mare...* (1874), p. 5—15; *Notiţă despre relafiunea contimporană despre Ştefan cel Mare descoperită de* C. *Esarcu,* în *Columna lui Traian,* VII, 1876, august, p. 381—382.

[3] *Istoria românilor,* voi. IV, ed. a IlI-a, Bucureşti, 1927, p. 11—133.

[4] *Istoria lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1904 (două tiraje, dintre care unul de lux, adnotat), reeditată recent, cu un *Cuvînt înainte* de M. Berza (Bucureşti, 1966); *Istoria românilor,* voi. IV, Bucureşti, 1937, cartea a Il-a : *Ştefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creştin,* p. 123—252, şi alte lucrări.

[5] în afară de ediţia de documente citată : *Luptele românilor cu turcii. Cultura veche română.* Două conferinţe.... Bucureşti, 1898; *Discursul d-lui I. Bogdan...* pronunţat la serbarea din Bucureşti la 2 iulie 1904, în *Acte şi discursuri de la Serbarea pomenirii lui Ştefan cel Mare* (Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice), Bucureşti, 1905, p. 31—41. (Acelaşi text în: N. Iorga, *Pomenirea lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1905, p. 31—41.)

[6] *Ştefan cel Mare fi Mihai Viteazul.* Două cuvîntări comemorative. Bucureşti, 1904; *Discursul domnului Dimitrie Onciul...,* pronunţat la serbarea de la Putna, în 3 iulie 1904, în *Acte şi discursuri...,* p. 77—103.

[7] *Data epistoliei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isah-beg. Parte din „Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Roma, Veneţia şi Genua",* Bucureşti, 1912.

[8] *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 14.57 pînă la 2 iulie 1504,* Bucureşti, 1925.

[9] *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1934 (extras din A.A.R., Mem. Secţ. ist.. Seria a IlI-a, t. XIV); *Les chroniques slaves de Moldavie au XV siicle,* în *Romanoslavica,* I, 1958, p. 146—168.

[10] *Istoria românilor,* voi. II, partea I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943. p. 52—116; *Tirguri sau oraşe şi cetăţi moldovene,* Bucureşti, 1967. Vezi acum, în urmă, şi: C C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor.* Bucureşti, Ed. Albatros, 1971, p. 311—314

[11] *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* în *Cercetări literare,* V, 1943, p. 99-240 + XIII pl.; *Ştefan cel Mare,* Paris, 1954; *L'actvnti litteraire en Moldavie a l'ipoque d'£tienne le Grand (1457—1504),* extras din *Revue d'ituies roumaines,* V, VI, 1960, p.21—66 + II pl.

[12] B. T. Câmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare,* în *Studii,* X, 1957, nr 4, p.57—67; B. T. Câmpina şi M. Berza, *Lupta antiotomanăşi pentru centralizarea statului în vremea lui Ştefan cel Mare (1475—1504),* în *Istoria României,* vol.II, Bucureşti, Ed. Acad., 1962, p. 488—553.

[13] *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare,* în voi. colectiv *Cultura moldovenească...,* citat mai sus, p. 9—45.

[14] *Venise et les Pays Roumains au Moyen-Age,* comunicare prezentată la Congresul de la Veneţia, 1—5 iunie 1968.

torii[1], A. Oțetea împreună cu colectivul său[2] şi alții, iar în domeniul creației literare, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu şi acum, în urmă, Paul Anghel.

Faptele la care se referă aceste documente — fie că sînt emanate din cancelaria lui Ştefan cel Mare, fie că reprezintă acte şi scrisori ale Papei, ale Senatului venețian, ale secretarilor şi ambasadorilor săi şi alte altor oameni politici italieni — sînt astăzi, în genere, cunoscute, datorită numeroaselor cercetări, dintre care unele au fost menționate, în notele precedente. Dar, dacă istoricii au folosit documentele respective într-o largă măsură pentru a reliefa figura lui Ştefan cel Mare, rolul jucat de el în coaliția antiotomană, în schimb, istoricii gîndirii politice româneşti şi istorici literari au acordat mai puțină atenție celor trei documente emanate din cancelaria lui Ştefan cel Mare, de o însemnătate capitală pentru definirea ideologiei româneşti din a doua jumătate a secolului al XV-lea: scrisoarea lui Ştefan cel Mare către Papa Sixt IV, trimisă din tabăra de la Vaslui, la 25 noiembrie 1474[3]; scrisoarea circulară a marelui domn, adresată principilor creştini — printre care şi dogelui Veneției, din Suceava, la 25 ianuarie 1475[4] şi, în sfîrşit, solia sa către dogele Veneției

[1] *Istoria României. Compendiu,* Bucureşti, EDP, 1969, p. 167.

[2] *Istoria poporului român.* Bucureşti, Ed. Şt., 1970, p. 146.

[3] Dată la iveală de C. Esarcu, în *Ştefan cel Mare,* p. 23—24 (inițial în *Columna lui Traian,* IV, 1873), după o copie aparținînd Bibliotecii Marciane din Veneția *(Epistolae variorum ad Sixtum IV, Innocentium VIII et Alexandrum VI,* Voi. I, Lat. cl. X. Cod. no. CLXXV, f.70), şi reprodusă în Hurmuzaki, *Documente...,* II, 2, p. 224—225, iar apoi de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* II, p. 318—319.

[4] Păstrată în trei c6pii diferite după o traducere mai veche italiană : două aflate în Biblioteca Ambrosiană din Milano (în cutia *Sezione storica — militare — guerre — Turchia),* publicate pe două coloane de C. Esarcu, în *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan... [Columna lui Traian",* VII, 1876, sept., p. 420—422), a doua fiind mai completă (I. Bianu afirmă, în *Ştefan cel Mare..., Columna lui Traian,* nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.31, că o astfel de cutie nu se află la Biblioteca Ambrosiană, ci la Arhiva de Stat din Milano; se pare însă că el n-a văzut cele două c6pii); o a treia copie, păstrată în Biblioteca Marciană din Veneția, a fost publicată în *Monumenta Hungariae Historica,* secția VI, fasc. II *(Acta Extera,* voi. V), Budapesta, 1877, p. 301—302. în sfîrşit, aceeaşi scrisoare s-a păstrat într-o traducere germană incompletă din sec. al XV-lea, aflată într-un manuscris al Bibliotecii de Stat din Viena, şi a fost publicată de N. Iorga, în *Acte şi fragmente,* III, p. 91—92. Din această traducere Iacob Unrest a împrumutat, poate după un intermediar, numele paşilor turci care

Andrea Vendramin şi Senatul venețian, expusă la 8 mai 1477 de unchiul doamnei Măria din Mangop, Ioan Țamblac Paleologul [1].

Dacă prima dintre acestea, scrisă în limba latină, reprezintă un important document diplomatic, trimis Papei prin solul venețian Paolo Ogniben, document în care Ştefan solicită ajutorul celui care era considerat căpetenia lumii creştine în lupta împotriva feudalismului cotropitor otoman şi subliniază, în acelaşi timp, rolul pe care Ştefan şi-1 asuma nu numai pentru apărarea patriei sale, ci şi a întregii „creştinătăți", în schimb, celelalte două, păstrate în traducere italiană (prima, şi într-o traducere parțială germană), sînt nu numai simple documente diplomatice, ci în acelaşi timp texte de o însemnătate literară deosebită, aparținînd „publicisticii" şi oratoriei româneşti vechi. Ele sînt — împreună cu o scrisoare similară, în limba latină, adresată de Vlad Țepeş lui Matei Corvin, la 11 februarie 1462 [2] — primele texte de acest

au luat parte la lupta de la Vaslui, în *Chronicon Austriacum,* editat la Braunschweig, 1724, p. 527 şi urm.; pasajul e reprodus de Iorga, *op. cit.,* p. 96 şi urm. Despre această scrisoare circulară, Iacob Bonarelli scria din Cremona, la 14 aprilie 1475 (deci la mai puțin de trei luni de la emitere), ducelui de Milan, Galeazzo-Maria Sforza : „Novamente, d'Ancona h6 ricevuto littere et in quelle incluxa una copia d'una lettera del capitaneo generale... chiamato Stefano Voyvoda, *directiva a tutti le principi christiani* (subl.n.), pur la rotta del Turcho. La quale copia mando qua incluxa a la Vostra Excellentissima Signoria..." *{Ibidem,* p. 54—55).

[1] Textul soliei s-a păstrat în traducere italiană în Arhivele de Stat din Veneția (în cadrul *Deliberazioni secrete del Senato,* Reg. 28, c.13), cu indicația că s-a tradus „de greco". A fost publicat, împreună cu răspunsul Senatului, de C. Esarcu, în broşura *Ştefan cel Mare,* p. 12—68 (inițial, în *Columna...,* IV, 1873), iar apoi în HurmuzaM, *Documente...,* VIII.p. 23—25, şi de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* II, p. 342—351. Asupra solului vezi N. Iorga, *Unchiul lui Ştefan cel Mare,* în *Revista istorică,* V, 1919, 11 — 12, p. 367—370; Idem, *Istoria românilor,* IV, p. 190—191.

[2] Copia acestei scrisori a fost descoperită de N. Iorga între hîrtiile medicului, istoricului şi geografului german Hartmann Schedel, păstrate în Biblioteca de Stat din Munchen (nr. 19—648, f.69v şi urm.) şi a fost publicată, cu un comentariu şi note, de I. Bogdan, în cartea sa *Vlad Țepeş şi narațiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic,* Bucureşti, 1896, p. 76—82; traducerea românească a fost dată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni,* ed. a IH-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 163—167, de unde e reprodusă, cu unele corectări în *Literatura română veche (1402—1647).* Introducere, ediție îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, voi. I, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969, p. 42—45.

fel în cultura Ţărilor Române. Într-adevăr, celebrele *învăţături ale lui Neagoe Basarab,* cea mai însemnată operă literară şi ideologic-politică românească veche în limba slavonă[1], sînt posterioare acestor scrisori, datînd din al doilea deceniu al sec. al XVI-lea[2].

Ioan Bogdan, care a dat o versiune românească a ambelor documente cît mai apropiată de originalele pierdute — dictate desigur de Ştefan cel Mare în limba română, asemenea actului omagial de la Colomeia din 16 septembrie 1485[3], şi scrise, primul, probabil, în latină şi al doilea în greacă — a subliniat, vorbind despre scrisoarea din 25 ianuarie 1475, că este „remarcabilă din toate punctele de vedere"[4], aşadar, şi ideologic şi literar, ceea ce se poate spune cu aceeaşi îndreptăţire şi despre solia din 1477. Din punct de vedere ideologic şi politic, aceste două scrisori au fost analizate în anii din urmă de B, T. Câmpina, M. Berza şi E. Stănescu[5]. Dar, prin stilul

[1] **Vezi, acum în urmă, ediţia : *învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (Bucureşti, 1970 si 1971).**

[4] **De aceea este suprinzător faptul că *Istoria gtndirii sociale si filozofice în România* (red. resp. acad. C. I. Gulian, Bucureşti, Ed. Acad., 1964) nu le comentează, iar *Antologiagîndirii româneşti. Secolele XV—XIX* (vol.I —II, red. resp. acad. C. I. Gulian, Bucureşti, Ed. Politică, 1967) nu le reproduce, după cum nu le-au reprodus pînă acum nici crestomaţiile de literatură română veche, dacă nu vom socoti cartea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri scrisori de domni* (ed. a IH-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 169—173), care însă urmărea alte scopuri. C. C. Giurescu spusese mai de mult că scrisoarea din 25 ianuarie 1475, pe care o reproduce integral în *Istoria românilor* (voi. II, partea I, ed. a IH-a Bucureşti, 1943, p. 65—66), „ar trebui să figureze la locul de cinste în toate cărţile de cetire şi de istorie ale tineretului nostru", ceea ce se poate spune evident, şi despre solia către Senatul veneţian din 8 mai 1477. Vezi, acum în urmă, antologia citată mai sus, *Literatura română veche,* voi. I, p. 46—53, unde se reproduc aceste texte (în traducere românească), şi George Ivaşcu, *Istoria literaturii române,* 1, Bucureşti, 1969, p. 72.**

[3] **După cum a dovedit indubitabil prof. I. C. Chiţimia, în *Cele mai vechi urme de limbă românească, înRomânoslavica,* I, nr. 1, Praga, 1948, p. 117—127. Se ştie că traducerea latină contemporană efectuată de secretarul regelui polon are menţiunea : „hec inscripcio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit" (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* voi. II, p. 373).**

*** *Ibidem,* II, p. 321.**

[5] **B. T. Cîmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare,* în *Studii,* X, 1957, nr 4, p. 57—67; B. T. Cîmpina şi M. Berza, *cap. cit.* din *Istoria României,* II, p. 511—526; E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească,* p. 17-19, 37-41.**

lor îngrijit, aşa cum rezultă din traducerile italiene păstrate, prin elevaţia gîndirii şi relatarea patetică a unor evenimente cruciale din istoria Moldovei — ceea ce le apropie de cronica scrisă la curtea lui Ştefan cel Mare, aşadar de proza istorică medievală — aceste două texte pot fi încadrate în acelaşi timp şi în literatură, în sensul larg al noţiunii, care pentru epoca respectivă cuprinde şi genul „oratoric". Ele constituie, aşa cum spunea B. P. Hasdeu acum o sută de ani despre o altă solie — aceea a lui Ştefăniţă Vodă, nepotul lui Ştefan cel Mare, adresată regelui polon în 1523 — un „preţios monument al elocinţei politice a străbunilor noştri"[1].

In prima dintre ele, adresîndu-se principilor Europei, Ştefan cel Mare relatează mai întîi, în stil de cronică, bătălia de la Vaslui din 10 ianuarie 1475 (de la care trecuseră doar două săptămîni), cînd armata moldovenească, formată mai ales din ţărani, chemaţi să-şi apere patria, a biruit pe cotropitorii turci, ce veniseră, într-un număr mai mult decît dublu (120.000), să supună şi să pîrjolească Ţara Moldovei:

„Auzind noi acestea, am luat cu toţii sabia în mînă şi, cu ajutorul Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei; pentru care lucru lăudat să fie Dumnezeul nostru"[2].

Aproape în acelaşi fel acest eveniment este relatat în *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei,* scris în limba slavonă, sub supravegherea lui Ştefan cel Mare şi a marelui logofăt (din 1475) Ion Tăutul, cunoscutul diplomat[3], asemănarea mergînd pînă la anumite identităţi de expresie: „şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei; pentru care lucru lăudat

[1] ***Arhiva istorică a României, t.*** **I, 1865, p. 9.**

*** „Et noi audendo se armamo tucti et andamo contro di loro, con l'ajuto de Dio omnipotente, noi verso delii inimici della christianita. Vencemo loro, et sotto li noştri piedi li mettemo, et tucti li mettemo a taglio della spada. Et della qnal cosa Dio ne sia laudato." (Cităm după reproducerea corectată şi adnotată a lui I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare,* II, p. 323; vezi trad. rom., p. 321; Bogdan dă textul din copia de la Veneţia, publicată iniţial în *Acta extera,* V, p. 301 — 302, copie ce „se deosebeşte foarte puţin de cele din Milano.")**

[3] **Pînă atunci fuseseră mari logofeţi Dobrul (pînă la 1468) şi Toma (între 1468—1475); vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. I, partea all-a, ed. alV-a, p. 111.**

să fie Dumnezeul nostru" (scrisoare) — „şi i-a dat Dumnezeu pe ei, limbi necredincioase, în ascuţişul săbiei" (letopiseţ)[1].

Pasajul următor, cu tot patetismul şi laconismul lui oratoric, definea cum nu se poate mai pregnant însemnătatea Moldovei, condusă de Ştefan cel Mare, în Vastul front antiotoman, de la Roma şi Veneţia pînă la Persia lui Uzun-Hassan[2], şi considerată „porta della christianita" — „poartă a creştinătăţii". „Dar dacă această poartă va fi pierdută de mine, atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie"[3] — previne voievodul moldovean cu înalt simţ de răspundere, pe care, din nefericire, evenimentele deceniilor următoare aveau să-1 confirme (cf. dezastrul de la Mobâcs din 1526, iar peste un secol şi jumătate, în 1683, asediul Vienei). Iată de ce Ştefan cel Mare chema pe principii creştini la organizarea unei coaliţii de apărare „împotriva duşmanului creştinătăţii, pînă mai este vreme... Iar noi, din partea noastră — spune el — făgăduim, pe credinţa noastră creştinească, că Vom sta în picioare, noi cu capul nostru, şi ne vom lupta pînă la moarte pentru creştinătate. Aşa trebuie să faceţi şi Voi, pe mare şi pe uscat, după ce, de data aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic, noi i-am tăiat mîna cea dreaptă."[4]

Prevederile domnului român privind pericolul turcesc iminent s-au confirmat la scurt timp, căci în iulie anul următor (1476), însuşi sultanul Mahomed II s-a îndreptat spre Moldova, cu o armată de 150.000 de oşteni şi avînd,

[1] **H np-fcAdAt H(X) K î HwkpHH(H) *WHH* o3HKhi rfc WCTPH» AUH4 (I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor,* Bucureşti, 1895, planşa VIII, r. 13-14).**

[2] **Vezi scrisoarea acestuia către Ştefan cel Mare, păstrată în traducere latină, în Biblioteca Marciană din Veneţia (Lat. CI. X, Cod. CLXXIV, c.8), şi publicată de C. Esarcu, *Scrioarea inedită a şahului Persiei Uzun-Hassan către Ştefan cel Mare, 1474,* în *Columna lui Traian,* VII, 1876, oct., p. 464—466, şi în Hurmuzaki, *Documente,* II, 2, p. 124—125. Asupra datării, vezi P. Cancel, *Data epistoliei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare si misiunea lui Isak-beg,* Bucureşti, 1912 (propune anul 1472).**

[3] **„Et se questa porta se fosse perduta fino a me, havria conturbată tutta christianita."**

[4] **"...sopra el nemico della christianita, imperche e tempo... Et noi da questa parte promettemo, supra la nostra fide christiana, col nostro collo, per fino alia morte stare et pugnare per la christianita, et a questo modo voi facendo dall'altre parte, per terra et per mare, in modo che a queste volte con l'ajuto de Dio omnipotente havemo tagliata la sua destra."**

în acelaşi timp, sprijinul tătarilor şi al domnului muntean Laiotă Basarab, care fusese redus la ascultare de Poarta Otomană. Se ştie foarte bine cum s-a terminat această campanie fără precedent asupra Moldovei: după o biruinţă de scurtă durată (26 iulie 1476) şi în urma devastării teritoriului ţării şi a multor oraşe, dar neputînd cuceri nici una din cetăţile Moldovei, admirabil întărite şi apărate, armata turcească decimată de boli, hărţuită de cetele regrupate ale moldovenilor şi aflînd de apropierea ajutoarelor trimise de Matei Corvin, a fost nevoită să se retragă şi — atacată pe malul Dunării — să-şi părăsească prada ce o ducea cu sine.

în aceste condiţii — cînd pericolul turcesc nu fusese, totuşi înlăturat cu desăvîrşire —, vedem, peste mai puţin de un an, pe solul lui Ştefan cel Mare, unchiul soţiei sale, Ioan Ţamblac, expunînd la 8 mai 1477, în faţa Senatului venețian şi a dogelui Andrea Vendramin, cunoscuta solie prin care domnul se adresează din nou puternicei Republici pentru întărirea coaliţiei antiotomane: „Această solie — se spune în *Istoria României* — ... prezintă interes mai cu seamă prin faptul că a prilejuit păstrarea încă a unui text care cuprinde expresia gîndirii politice şi a zbuciumului sufletesc al celui mai mare conducător al poporului român în lupta antiotomană" \

Analiza internă a textului ne confirmă faptul — semnalat încă de I Bogdan — că Ioan Ţamblac a expus în faţa senatului venețian un text scris după dictarea directă a voievodului român, la persoana I, şi că numai în cîteva locuri el a parafrazat textul soliei, vorbind în numele său.

Ca şi scrisoarea precedentă — dar mai amplă decît ea—, solia din 1477 cuprinde, din punct de vedere compoziţional, atît o narare a evenimentelor petrecute cu un an în urmă — narare ce se interferează cu textul *Letopisețului de cînd s-a început Ţara Moldovei* şi cu inscripţia de pe biserica de la Războieni, ridicată după 20 de ani (în 1496), în memoria ostaşilor căzuţi —, cît şi un apel plin de demnitate şi de elevaţie oratorică la unirea forţelor statelor europene împotriva inamicului care le ameninţa existenţa. Cu acest prilej, Ştefan cel Mare nu omite să reamintească importanţa

[1] **Vol.II, p. 525 (capitol scris de B. T. Câmpina şi M. Berza).**

strategică a țării sale, care s-a ridicat ca un scut de apărare nu numai al propriei cauze, ci şi al cauzei celorlalte state europene:

„Nu vreau să mai spun cît de folositoare este pentru treburile creştine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei şi a Poloniei şi straja acestor două craii. Afară de acesta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creştini au rămas în linişte de patru ani ".[1] Şi mai departe, adresîndu-se Senatului venețian, care va arăta interes şi va trimite un sol special pe lîngă Ştefan, iar mai tîrziu medici să-1 îngrijescă: „Aşadar, fiindcă sînteți domni creştini şisînteți cunoscuți ca creştini, eu vin la luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creştinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creştine, şi făgăduiesc că orice dar şi orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veți avea nevoie şi veți cere — dar numai împotriva paginilor —, oriunde veți porunci şi fără nici o zăbavă"[2].

In sfîrşit, reproducem aici cuvintele ce încheie solia, în care, dincolo de dramatismul faptelor evocate, distingem

[1] „Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, judicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani in reposso." Cităm după copia fotografică pe care am obținut-o de la Arhivele de Stat din Veneția, prin bunăvoința domnişoarei Tiepolo şi a Secției de reproduceri foto — cărora le mulțumim călduros — şi după ediția adnotată a lui I. Bogdan, *Doc,* II, p. 343—347. El a luat ca bază ediția lui C. Esarcu, *Ştefan cel Mare,* p. 63—67, dar a menționat greşit data 1478—care este acum infirmată definitiv, după ce am văzut noi înşine textul, în fruntea căruia stă scris clar : „MCCCCLXXVII die VIII Maii". Savantul istoric considera, de asemenea, fără multe argumente, că textul original a fost scris în slavonă : or, Ioan Țamblac era grec, iar indicația de la începutul scrisorii „de greco in latinum transducta" este lipsită de orice echivoc. Vezi la Esarcu, *op. cit.,* p. 67—68, şi în Hurmuzaki, *Doc,* VIII, p. 25, răspunsul Senatului venețian.

[2] „Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro socorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comanderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et dove comanderete, senza alguna induxia."

calităţile politice şi oratorice ale celui care a dictat textul şi-l expunea prin intermediul solului său în magnifica cetate a Veneţiei: „Şi dacă Dumnezeu va Vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întîmpla: ori această ţară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun paginilor. Lucrul acesta nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine de o sută de ori moartea decît aceasta."[1]

Folosind cuvintele lui Nicolae Iorga — care se referea la inscripţia de la Războieni (1496) –, putem spune că avem în faţă „una din cele mai frumoase pagini de literatură. Căci *aceasta* este literatură. Aici nu mai este subiect de împrumut şi nici forma copiată, ci subiectul este durerea unui popor întreg şi formă aceea care se crează în însuşi focul acestei dureri."[2]

Acest aspect al documentelor referitoare la lupta de apărare a ţării dusă de Ştefan cel Mare şi de ostaşii săi, documente izvorîte din gîndirea lui politică sau mărturii ale cronicarilor străini contemporani[3], ale solilor veneţieni şi ale altor martori ai vremii[4], a fost în mod magistral intuit de doi dintre scriitorii noştri ai secolului al XX-lea, care au evocat în opere de o inegalabilă valoare artistică figura, devenită legendară, a lui Ştefan cel Mare: Barbu Delavrancea, în drama *Apus de soare* (1909)[5] şi Mihail SadoVeanu, în povestirea isto-

[1] „Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara : o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astretto de la necessita a sottomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo."

[2] *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică,* Bucureşti, 1929, p. 41:

[3] Vezi: N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ştefan cel Mare,* Craiova, 1915; Ilie Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Dlugosz,* Iaşi, 1926; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Ştefan cel Mare văzut de o cronică rusească, în Studii,* V, 1952, nr. 1, p. 141—144, P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine,* In *Studii şi cercetări ştiinţifice — Istorie,* Iaşi, XI, 1960, fasc.2, p. 199—266; *Cronici turceşti privind Ţările Române.* Extrase, voi I, întocmit de M. Guboglu şi M. Mehmet, Bucureşti, Ed. Acad., 1966.

[4] Vezi bibliografia citată în prima notă, p, 162—163.

[5] Vezi, acum în urmă, ediţia îngrijită de Emilia Şt. Milicescu : Barbu Delavrancea, *Opere,* III, Bucureşti, E.P.L., 1967, p. 9—81, şi notele, p.299—327.

rică *Viața lui Ştefan cel Mare* (1934) *, dar mai ales în romanul *Frații Jderi* (1935—1942)[2]. Medicul venețian Ieronimo da Gesena, trimis la Ştefan voievod de bunul său prieten, dogele Leonardo Loredan, este unul din eroii piesei lui Delavrancea, care a reconstituit cu o rară putere de evocare ultimele zile ale domnului moldovean[3], folosind în special documentele venețiene, printre care şi *Diarii* lui Marin Sanudo şi scrisoarea medicului Leonardo da Massari, trimisă de la Buda către doge (datată 26 iulie 1504, adică cu 22 zile în urma morții lui Ştefan) *. Soliile italo-române sînt evocate în povestirea istorică şi în romanul de largă respirație ale lui Mihail Sadoveanu, recunoscut pe drept cuvînt creatorul romanului istoric românesc. în sfîrşit, recent, Paul Anghel, adresîndu-se din nou documentelor epocii, în primul rînd celor venețiene, a resuscitat în piesa *Săptămina Patimilor* tocmai momentul de grea cumpănă pentru Moldova — 1476 —, atît de viu relatat în solia lui Ştefan cel Mare către Senatul Veneției[5].

Aşadar, mărturie a unor străvechi legături politice şi culturale româno-italiene, care s-au dezvoltat în secolele următoare prin difuzarea tiparului şi a ideilor umaniste (Petru Cercel, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi alții), documentele evocate mai sus ocupă un loc din cele mai importante în cunoaşterea acestor legături, a gîndirii politice şi a literaturii româneşti vechi. în acelaşi timp, în curs de un secol, de cînd au fost date la iveală, ele au servit unor scriitori români din cei mai reprezentativi pentru recrearea, cu mijloace artistice, a unei epoci eroice din istoria poporului nostru.

[1] **Reeditată de mai multe ori: ultimele ediții — Bucureşti, E.S.P.L.A., 1954; *Opere,* voi. 12, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958; Editura Minerva, 1970.**

[2] **Vezi, acum în urmă, în *Opere,* voi. 13, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, şi în *Romane şi povestiri istorice,* voi. I, Bucureşti, E.P.L., 1961.**

[3] **Cf. aprecierile elogioase ale lui I. Bogdan, care, propunînd piesa pentru premiul Academiei Române, sublinia în 1910 nu numai calitățile literare ale piesei, ci mai ales marea artă a evocării veridice a lui Ştefan, bazată pe documentele vremii *(A.A.R.,* Seria II, t. XXXII, 1909 — 1910. Partea adm. şi dezb., p. 375 — 377, cf. şi p. 358 — 359) ; textul e reprodus în ediția citată a *Operelor* lui Delavrancea, voi. III, nota 32, p. 323—325, şi în : I. Bogdan, *Scrieri alese,* Bucureşti, Ed. Acad., 1968, p. 613 — 615.**

[4] **Vezi C. Esarcu, *Ştefan cel Mare,* p. 101—104.**

[5] ***Săptămina Patimilor. Ipoteza dramatică de veac eroic moldav,* în revista *Teatrul",* XIII, 1968, nr. 1, p. 1-34.**

ANEXĂ

Dispunînd acum de o fotocopie a textului soliei lui Ştefan cel Mare către dogele Veneţiei, Andrea Vendramin, şi Senatul veneţian, din 8 mai 1477, păstrată în limba italiană (vezi mai sus), îl reproducem aici din nou integral, întrucît în ediţiile precedente (Esarcu, Hurmuzaki, Bogdan) s-au strecurat unele mici inexactităţi de transcriere. Constatînd unele deficienţe ale reproducerile predecesorilor săi, I. Bogdan — conducîndu-se în special după ediţia lui Esarcu — a introdus unele amendaţiuni, marcînd în note o serie de variante după ediţia Hurmuzaki. La acest procedeu a fost nevoit să recurgă întrucît, spune el, „o copie nouă de la Arhivele de Stat din Veneţia n-am putut căpăta, deşi am cerut-o de mult"[1].

Evident, realizînd transcrierea după reproducerea fotografică[2], nu considerăm necesar să atragem atenţia asupra tuturor corecţiunilor faţă de ediţia lui I. Bogdan şi faţă de cele două pe care el le-a folosit: uneori se confirmă lecţiunea din Esarcu, alteori cea din Hurmuzaki, iar în unele cazuri nici una, nici alta. La controlul transcrierii am primit concursul profesoarei dr. doc. Nina Fason şi al conf. dr. Emil Vrabie, care fac precizarea că textul este scris în dialectul veneţian; le exprimăm aici mulţumirile noastre călduroase.

Totodată adăugăm aici traducerea românească a acestui important document politic şi oratoric, luînd ca bază versiunea dată de I. Bogdan *(op. cit.,* p. 348—350), pe care am revizuit-o cu atenţie, ţinînd seama şi de unele variante pe care le prezintă cea publicată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni,* ed. a III-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 169—173[3].

TEXTUL:

MCCCCLXXVII die VIII Maii

Expositio domini loanis Zamblacho, orratoris illustris domini Ştefani vayvode Moldavie, de greco in latinum transducta de verbo ad verbum, ut jacet.

Serenissime princeps et domine. Queste cosse sono lequal ho referido a bocha io Zuan Zamblacho, ambassador et barba del signor Stephano vayvoda, da parte soa.

[1] *Doc,* II, p. 347.

[2] La sfîrşitul celei de-a doua pagini se află răspunsul Senatului veneţian.

[3] Traducerea prezintă unele corectări faţă de cea publicată în *Literatura română veche,* voi. I, p. 49—52.

Che tuto quello intervene de Turchi in el dominio so, die haver intexo da molti la Excellentia Vostra. Ma veramente quel che e seguito, non seria intervenuto s'el havesse intexo che li principi christiani et vişini soi non havesse tracta come l'hano tracta; ma i sagramenti soi et le convention havea cum loro l'hano inganato, et ha patito quanto ha patito. Le convention et sagramenti che erano tra loro contignivano che tuti dovesseno esser in ordene et socorer quel luogo et signor contra loquel anderia el Turcho. Et pero soto speranza de loro, e seguido contra de mi quello ho ditto. Perche se questo non fosse sta, de le do cosse haveria fato l'una : o veramente me haveria opposo al mimico sul passo e[1] non l'haveria lassado passar, o veramente se questo mi fosse sta impossibile, haveria cerchado de salvar i homeni del mio paexe et non haveria patido tanto danno. Ma loro mi lasorono solo et seguido ut supra. Et s'el mimico fosse sta solo, non seria sta tanto male. Ma ello ha fato vignir l'altra Vlachia da una banda e li Tartari de l'altra, et lui in persona cum tuta la sua possanza, et ha me circumdato da tre bande, et trovo me solo, el tuto lo mio exercito confuxo, per salvation de le soe fameglie. Et considera la Vostra Excellentia quanta soma havea sopra di me, siando contra de mi solo tante potentie. Io, cum la mia corte, ho fato quel che puti, et e seguido ut supra. Laqual cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigarme come peccator : et laudado sie el nome suol

Partido veramente lo inimico, romaxi abandonado da ogni socorso d'algun christian; perche non solamente non me hano aiutatto, ma forsi alcuni hanno havuto piacer del danno fato a mi et al dominio mio da infideli.

In questo mezo vene da mi el secretario de la Excellentia Vostra et a me dito quanto h era sta comandato, et ha me promesso molte cosse per parte de la Excellentia Vostra christianissima voluntaroxa et solicita al ben di christiani et al extermino del inimico. Laqual cossa me ha recreado et dato de grande speranza; et quasi romaxi in reposso, perche el me disse che dei danari mandadi in Hungaria e de li altri havero socorso et ogni favor. Et pero, io ho solicitado de cazar Basaraba vayvoda de l'altra Valachia et de metter un altro signor christian, zoe el Drachula, per intenderse insieme; et ho etiandio excitado a questo la Maesta del Re de Hungaria, ch'el provedesse dai ladi so, che Vlacho Drachulia se fesse signor. Et finalmente persuaxo me mando a dir ch'io congregasse el mio exercito et andasse per meter el dicto signor in Vulachia. Et cusi ho fato subitamente et son andado, io da l'una banda et el capetan del re da l'altra; et havemo se unido

[1] în mss. greşit: o.

et metessemo in signoria el dicto Dracula. £1 qual fato, questo me domanda che i lasessamo i noştri homeni per soa custodia, perche de Vulachi non se confidava tropo; et io li lassai homeni 200 de la mia porta. Et fato questo, se partissemo. Et immediate torno quel infedel Basaraba et trovolo solo et amazolo; et cum lui forono morți tuti li mei, excepto diexe. Laqual cossa nui havemo subitamente intexa et atrovandose apresso de mi el secretario de la Excellentia Vostra, et intexo anchora lui el seguito, me disse se me era de piaxer de lasarlo andar, perche hora l'era vignudo el tempo de conpir quanto me havea dito per parte de la Excellentia Vostra. Et io li disuadeva, per l'inverno che era massa crudo, cercha a li X de Zenaro, e disi che podeva scriver et far per lettere; e lui me respondeva che quello faro personalmente, non posso far cum scriptura. Et ha me domanda anche homo, per andar cum lui et haverlo in sua compagnia etitem ritornar; ethastatuido cum mi de ritornar la Pascha Granda. Io veramente, vista la solicitudine et promptitudine soa, l'o lassato andar et ho li dato un homo; et son romaxo seguro su le suo parole come de cossa fata.

De li altri veramente signori christiani mie viximi non[1] ho voluto for experientia, per non mi trovar item inganado. Et la Excellentia Vostra intende le differentie sono tra loro. Per lequal a gran pena chaduan puo'l far i fati proprii; et per necessita le cosse mie roman senza favor. Anzi credo che'l re de Hungaria fara paxe cum la Valachia Mazor, che sara molto pezo. Perho el refugio mio et speranza consiste nela Excellentissima Signoria Vostra, laqual priego se degni aiutarmi.

Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, judicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani în reposso. Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro socorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comenderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et do dove comanderete, senza alguna induxia. Oltra de questo la Excellentia Vostra fara cossa molto honorifica a sovegnir uno signor christiano. Quello io al presente domando, e questo perche io tegno el Turcho item vignera contra de mi in questa saxon, per le do terre, soe Chieli et Monchastro, lequale li sono molto moleste. Perho in questo voglio esser aiutato

[1] întregirea lui I. Bogdan, cerută de Înțelesul frazei.

per el presente, perche el tempo non ve da de far altra provision general. Et la Excellentia Vostra puo'l considerar che queste do terre sono tuta la Valachia, e la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollana. Oltra de zo io dico piu i che se questi castelli se conserverano, i Turchi porano perder e Caffa et Chieronesso. Et sera facil cossa; tamen el modo non referisco, per non abondar in scriptura; ma quando el comanderete, io el referiro.

Adoncha el me ha comandado che io ve referischa queste cosse, et ulterius quest'altra cossa, come ho lettere et parolle de referir al Summo Pontefice. Et parendo a la Vostra Signoria, io me ne andero; et non li parendo ben fato che io non, me ne vadi. Tuto tamen el remette in la Vostra Signoria et etiam domanda aiuto a la Vostra Signoria et socorso ai altri christiani. Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sară: o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astreto da la necessita a sotomettermi ainfedeU. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo. Et a la Vostra Signoria se remette.

TRADUCEREA :

1477, 8 mai

Expunerea domnului Ioan Ţamblac, sol strălucit al domnului Ştefan, voievodul Moldovei, tradusă din greacă în latină, cuvînt de cuvînt, după cum urmează.

Prea înălţate principe şi domni Acestea sînt lucrurile pe care le spun cu gura mea eu, Ioan Ţamblac, sol şi unchi al domnului Ştefan voievod, din partea lui.

Că toate acestea s-au săvîrşit din partea turcilor în ţara sa, Luminăţia Voastră trebuie *si.* fie auzit de la mulţi. E adevărat însă că cele ce au urmat nu i s-ar fi întîmplat, dacă ar fi ştiut că principii creştini şi vecini cu dînsul au să se poarte cu el aşa cum s-au purtat. Căci, deşi avea jurăminte şi învoieli cu dînşii, ei l-au înşelat, şi astfel a păţit ce-a păţit. învoielile şi jurămintele ce erau între dînşii cuprindeau (prevederea) că toţi trebuiau să fie gata şi să ajute în orice loc pe acela dintre domni împotriva căruia ar fi mers turcul. Şi totuşi, cu toată nădejdea mea într-înşii, mi s-a întîmplat neno-

rocirea pomenită[1]. Căci, dacă nu ar fi fost aşa, aş fi făcut una din două: ori m-aş fi împotrivit cu adevărat vrăjmaşului la trecătoare[2] şi nu l-aş fi lăsat să treacă, ori, dacă aceasta mi-ar fi fost cu neputinţă, aş fi încercat să scap pe locuitorii ţării mele şi nu aş fi suferit atîta pagubă. Dar m-au lăsat singur, şi mi s-a întîmplat cum am spus mai sus. Şi dacă vrăjmaşul ar fi fost singur, n-ar fi fost aşa de rău; dar el a poruncit să vie cealălaltă Ţară Românească[3], de-o parte, şi tătarii, de alta, iar el însuşi a venit în persoană cu toată puterea lui, şi m-au înconjurat de trei părţi şi m-au găsit singur pe mine, cu toţi ostaşii mei împrăştiaţi, ca să-şi apere casele lor. Gîndească-se Luminăţia Voastră'cu cit mă întreceau la număr, cînd împotriva mea singur erau atîtea puteri. Eu, împreună cu curtea mea, am făcut ce-am putut, şi s-a întîmplat cum am spus mai sus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; şi lăudat să fie numele lui.

După ce într-adevăr vrăjmaşul a plecat, am rămas lipsit de orice ajutor din partea creştinilor; pentru că ei nu numai că nu m-au ajutat, dar au fost între dînşii unii care poate au simţit plăcere pentru paguba făcută mie şi ţării mele de către pagini.

în această vreme a venit la mine secretarul Luminăţiei Voastre şi mi-a spus ce i s-a poruncit, şi mi-a făgăduit multe lucruri din Partea Luminăţiei Voastre preacreştine, care de bună voie vă gîndiţi la binele creştinilor şi la nimicirea vrăjmaşului lor. Lucrul acesta m-a bucurat şi mi-a dat mare nădejde; şi am rămas parcă liniştit cînd mi-a spus că din banii trimişi în Ungaria şi din alţii voi avea şi eu ceva ajutor şi folos. Şi totuşi, eu cerusem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă Ţară Românească[4] şi să fie pus acolo un alt domn creştin, anume Drăculea, cu care să ne putem

[1] Aici nu apare numai alternarea construcţiei indirecte cu cea directă, întîlnită deseori în soliile şi scrisorile din sec. al XV-lea, cum spune I. Bogdan, ci faptul că Ioan Ţamblac avea în faţă — şi citea deci — textul scris, dictat de Ştefan cel Mare însuşi.

[2] Se înţelege : la trecătoarea Dunării (nota lui I. Bogdan).

[3] în ital. *Valtra Vlachia.* Expresie interesantă, fiindcă e o dovadă pentru sec. al XV-lea de conştiinţa originii comune a moldovenilor cu muntenii. Se ştie că Vlahia, Valachia se numea nu numai Ţara Românească, ci şi Moldova (Vlachia Maior, Vlachia Minor). Cf. EOAOUILCKA 3(AUH=A1OA-A'ICKA 3iAuia în documentele interne moldoveneşti şi în izvoarele polone (nota lui I.B.) Tot atît de semnificativ — adăugăm noi — este faptul că această primă menţiune a conştiinţei originii comune a poporului nostru provine de la marele domn Ştefan. Cf. observaţiile lui I. Caproşu la volumul *Gîndirea sooial-politioă despre Unire (1859),* Bucureşti, Ed. Politică, 1966, în *Cronica,* I, nr. 14, din 14 mai 1966, p.10.

[4] Vezi nota precedentă.

înțelege împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Măria Sa Craiul unguresc, ca să se îngrijească şi el, din partea sa, ca Drăculea valahul (românul) să ajungă domn. Şi, înduplecîndu-se în sfîrşit, el a trimis să-mi spună ca să-mi adun oastea şi să merg să pun pe numitul domn în Țara Românească. Şi aşa am făcut îndată şi am mers, eu dintr-o parte şi căpitanul Craiului dintr-alta, şi ne-am unit şi am pus în domnie pe zisul Drăculea. Isprăvind aceasta, el m-a rugat să-i las, pentru paza lui, oameni de-ai noştri, căci în valahi (munteni) nu se prea încredea; şi i-am lăsat 200 de oameni din curtenii mei. Şi, făcînd acestea, am plecat. Dar mimaidecît necredinciosul Basaraba s-a întors şi 1-a găsit singur şi 1-a omorît; şi împreună cu el au fost omorîți toți oamenii mei, afară de zece.

Lucrul acesta aflîndu-1 noi îndată, şi găsindu-se lingă mine secretarul Luminăției Voastre şi auzind şi el cele întlmplate, mi-a zis că nu cumva mi-ar face plăcere să-1 las să plece, fiindcă venise vremea să se îndeplinească cele ce-mi spusese din partea Luminăției Voastre? Eu l-am sfătuit să nu facă aceasta, din pricina iernii, care era foarte aspră; era pe la 10 ianuarie. I-am spus că poate să scrie şi să facă prin scrisoare. El însă mi-a răspuns că „aceasta o o voi face în persoană, nu pot s-o fac prin scrisoare". Şi mi-a mai cerut un om, care să meargă împreună cu el şi pe care să-1 aibă tovarăş la întoarcere; şi a hotărît, împreună cu mine, să se întoarcă de sfintele Paşti. Văzînd cu adevărat grija şi graba sa, ei l-am lăsat să plece şi i-am dat un om; şi am rămas cu vorbele sale ca cu un lucru îndeplinit.

Pe alți domni creştini, vecini cu mine, n-am vrut într-adevăr să-i mai încerc, ca să nu mă văd iarăşi înşelat. Luminăția Voastră ştie ce neînțelegeri sînt între dînşii. Din pricina aceasta, cu mare greutate poate fiecare să-şi vadă abia de treburile sale; iar treburile mele rămîn, de nevoie, fără ajutor. Cred chiar că craiul unguresc va face pace cu Țara Românească şi că atunci va fi cu mult mai rău. De aceea, adăpostul şi nădejdea mea sînt la prea luminata Domnia Voastră, pe care o rog să binevoiască a mă ajuta.

Nu vreau să mai spun cît de folositoare este pentru treburile creştine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei şi a Poloniei şi straja acestor două craii. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creştini au rămas în linişte de patru ani. Aşadar, fiindcă sînteți domni creştini şi sînteți cunoscuți ca creştini, eu vin la prea luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creştinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creştine, şi făgăduiesc că orice dar şi orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veți avea nevoie şi veți cere — dar numai împotriva paginilor —, oriunde veți avea nevoie şi veți

porunci şi fără nici o zăbavă. Afară de aceasta, Luminăția voastră va face o faptă foarte cinstită, ajutînd pe un domn creştin. Atîta cer acum, şi aceasta fiindcă ştiu că turcul va veni in vara aceasta iarăşi asupra mea, pentru cele două ținuturi, al Chiliei şi al Cetății Albe, care le sint foarte supărătoare. De aceea vreau să fiu ajutat acum, in această sarcină, căci vremea nu vă îngăduie să faceți o altă pregătire mai largă. Luminăția Voastră trebuie să aibă în vedere că aceste două ținuturi sînt Moldova toată şi că Moldova cu aceste ținuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia. Afară de aceasta, eu zic şi mai mult, că dacă aceste două cetăți vor fi păstrate, va fi cu putință ca turcii să piardă şi Caffa şi Chersonesul. Şi lucrul ar fi uşor; dar nu mai spun în ce chip s-ar putea face aceasta, ca să nu lungesc scrisoarea Dacă veți cere, vă voi arăta-

Aşadar, acestea sînt lucrurile ce mi-a poruncit să le aduc la cunoştința voastră[2] şi apoi celălalt lucru, că am scrisori şi cuvinte de dus către Prea Sfîntul Părinte. Dacă Domnia Voastră îmi veți da voie, mă voi duce; dacă vi se pare însă că nu e bine să merg, nu mă voi duce.

Toată nădejdea el şi-o pune în Domnia Voastră şi cere, ajutor de la Domnia Voastră şi sprijin de la alți creştini. Şi dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întîmpla : ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun paginilor. Lucrul acesta însă nu-1 voi face niciodată, vrtnd mai bine de o sută de mii de ori moartea, decît aceasta. Şi îşi pune nădejdea în Domnia Voastră[3].

[1] Acest cuvînt confirmă cele spuse mai sus : solia era desigur scrisă, cum atrage atenția şi Ioan Bogdan.

[2] Țamblac vorbeşte din nou liber, ca şi la început, dar mai jos revine •din nou şi se exprimă la persoana I, în numele lui Ştefan cel Mare.

[3] Ultima propoziție e din nou la pers. a IH-a.

DOUĂ SCRIERI LITERARE ALE LUI PETRU MOVILĂ ADRESATE COMPATRIOȚILOR SĂI

Nu toate istoriile noastre literare acordă un loc aparte activității lui Petru Movilă, una din figurile cele mai reprezentative ale culturii din țările Europei răsăritene în prima jumătate a secolului al XVII-lea, considerînd că — întrucît activitatea sa este în primul rînd religioasă și de patronat cultural, inclusiv cu efecte directe asupra Țărilor Române — numele său poate fi evocat cel mult tangențial, în măsura în care faptele de cultură, în sens larg, cuprinzînd și pe cele religioase, pot fi luate în considerație la studierea fenomenului literar propriu-zis. Așa procedează, de pildă, G. Călinescu, care în monumentala sa *Istorie a literaturii române* (București, 1941, p. 13) abia îl pomenește în legătură cu sprijinul cultural acordat Țării Românești și Moldovei și care din principiu a trecut în zbor peste întreaga epocă veche, denunțînd pe drept „explicabilul bovarism" al multor istorici literari, ce la capitolul de *literatură religioasă* se ocupau pe multe pagini nu atît de scrieri originale, cît de manuscrise și tipărituri cuprinzînd cărți de cult, vieți de sfinți și alte opere religioase, toate traduse. Această atitudine, care se regăsește și la prof. Al. Piru [1] și la autorii tratatului academic[2], ar fi justificată, dacă într-adevăr, în cadrul culturii pe care o reprezenta, Petru Movilă, asemenea altor cărturari români

[1] **_Istoria literaturii române,_ I. _Perioada veche,_ ed. a III-a, București, E.D.P., 1970, p. 87-89.**

[2] **_Istoria literaturii române,_ I, red. resp. acad. Al. Rosetti, ed. a II-a, București, Ed. Academiei, 1970, p. 315 ș.u.**

ce şi-au desfăşurat activitatea pe alte meleaguri, nu ar fi scris şi lucrări originale, dintre care unele adresate direct compatrioţilor săi.

Este drept însă că alte istorii literare îi acordă o atenţie mai mare, rezervîndu-i capitole aparte, ca, de exemplu, cea a lui N. Iorga[1], G. Pascu[2], S. Puşcariu[3], N. Cartojan[4], Şt. Ciobanu[5], I. D. Lăudat[6] şi, acum în urmă, G. Ivaşcu[7], stăruind însă mai mult tot asupra activităţii religioase a lui Petru Movilă şi asupra sprijinului acordat Ţărilor Române în dezvoltarea tipografiilor şi în organizarea Colegiului de la Trei Ierarhi din Iaşi. In legătură cu aceasta, îşi păstrează pînă astăzi valoarea monografia lui P. P. Panaitescu, publicată în 1926[8].

Fără îndoială că sînt demne de subliniat, chiar şi într-o istorie literară, însemnătatea şi *fortuna* extraordinară pe care le-a avut principala sa carte dogmatică, *Mărturisirea ortodoxă,* prima de acest fel scrisă de un român, cu o influenţă şi o răspîndire europeană de-a dreptul uimitoare. într-adevăr, redactată în limba latină, în 1640, aprobată de sinodul de la Kiev din acelaşi an, de cel de la Iaşi din 1642, confirmată de patriarhul Partenie I al Constanti'nopolului (1639—1644) şi de alţi înalţi prelaţi ortodocşi, e drept, în forma întrucîtva remaniată a lui Meletie Sirygos, această scriere — după două ediţii prescurtate, apărute la Kiev sub directa îngrijire a autorului, în 1645, în polonă şi în slavona ucraineană[9] — a fost

[1] *Istoria literaturii româneşti,* I, ed. a H-a, Bucureşti, 1925, p. 237 — 248.

[2] *Istoria literaturii române din secolul XVII,* Iaşi, 1922, p. 59—62.

[3] *Istoria literaturii române. Epoca veclte,* ed. a H-a, Sibiu, 1930, p. 96—100 (ed. a IH-a, 1936, la fel).

[4] *Istoria literaturii române vechi,* voi. II, Bucureşti, 1942, p. 93 — 96.

[5] *Istoria literaturii române vechi,* I, Bucureşti, 1947, p. 253 — 259.

[6] *Istoria literaturii române vechi,* Partea I, Bucureşti, E.D.P., 1962 (litogr.), p. 118-125.

[7] *Istoria literaturii române,* 1, Bucureşti, E.Ş., 1969, p. 129—132.

[8] *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevique de Kiev, dans Ies Principautis rumaines,* extras din *Milanges de l'Ecole Roumaine en France,* V, 1926; vezi şi: *Petru Movilă, ctitor al tipografiilor române din veacul XVII,* în *Almanahul Grafiei Române,* Craiova, 1931, p. 116—120 (rezumat al lucrării precedente); *Petru Movilă şi românii* (1942), reprodus în *Contribuţii la Istoria culturii româneşti,* Bucureşti, Ed. Şt., 1971, p. 574—594.

[9] Textul versiunii slavone ucrainene, precum şi prefaţa la cea polonă au fost reproduse de S. Golubev, în *KueecKuu Mumponojium Ilemp Mozwia u ezo cnodeiuKHUKU,* t. II, Kiev, 1898, *Anexe,* p. 358—473; o a doua ediţie slavonă ucraineană a fost tipărită în 1646, la Lvov *(ibidem,* p. 473— 475).

tipărită, pe rînd, în greacă, începînd cu 1667 (Olanda), română (Buzău, 1691), slavona rusă (Moscova, 1696), olandeză (Harlem, 1722), germană (1727), engleză (Londra, 1762, reprodusă la New-York, 1887), slavona sîrbă (Veneția, 1764), maghiară (Pesta, 1791), rusă (1833), bulgară (Sliven, 1888), fiecare din aceste versiuni, în special cea românească, grecească — însoțită uneori de versiunea latină — şi slavonă rusă, cunoscînd mai multe ediții[1].

Aşa cum am spus însă mai sus, locul lui Petru Movilă în istoria literaturii române — nu doar în cea a literaturii ucrainene — poate fi justificat nu numai prin sprijinirea tipografiilor şi şcolii româneşti, ci şi prin acele scrieri care depăşesc cadrul restrîns ecleziastic, intrînd în genul oratoric sau, mai larg, al „învățăturilor" (expuse oral sau în scris), care a avut o atît de mare însemnătate nu numai la grecii antici şi romani, ci şi în evul mediu şi în epoca modernă, pînă aproape de zilele noastre[2]. Istoria noastră literară acordă, pe bună dreptate, un loc de seamă predicilor lui Antim Ivireanul, „primul mare

[1] în româneşte a fost tipărită de 18 ori, pînă în 1942. Vezi detalii în studiile introductive la prețioasa ediție: 'Op9-68oc;oț Ou.oA.oyia. *Mărturisirea ortodoxă.* Text grec inedit, ms. Parisinus, 1265. Text român, ed. Buzău, 1691. Editată de N. M. Popescu şi Gh. I. Moisescu. Cu o precuvîntarc de Tit Simedrea, Bucureşti, 1942. Textul latin — după cît se pare, versiunea originală a lui Petru Movilă, dar cu remanieri introduse de Meletie Sirygos (manuscrisul original al autorului s-a pierdut) — a fost publicat de Antoine Malvy şi Marcel Viller după acelaşi manuscris bilingv păstrat la Paris : *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, metropolite de Kiev (1633—1646), approuvSe par les Patriarches grecs du XVII' siicle.* Text latin inedit, public avec introduction et notes critiques, Roma — Paris, 1927 *(Orientalia Christiana,* voi. X, nr. 39).

[2] Vezi, de pildă : E.R. Curtius, *Literatura europeană şi evul mediu latin.* Bucureşti, Ed. Univers, 1970, p. 78—112 (Printre orații, este menționată şi „cea de nuntă", p. 86). „Despărțirea dintre oratorie şi literatură s-a efectuat gradat în secolul trecut" (S. Iosifescu, *Literatura de frontieră,* Bucureşti, E.P.L., 1969, p. 42; cf. întreg paragraful: *Cultură şi literatură. Sintezele anacronice : Oratoria ca literatură,* p. 38—43). Dintre scriitorii noştri moderni, doar Kogălniceanu este prezentat în istoria literară şi ca orator (vezi Ş. Cioculescu, în tratatul de *Istoria literaturii române,* II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, p. 444—445), iar acum în urmă i se adaugă, pe bună dreptate, Titu Maiorescu, cu „prelecțiunile" şi discursurile sale parlamentare {vezi. N. Manolescu, *Contradicția lui Maiorescu,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1970, p. 85-120).

orator bisericesc în limba română"[1], precedat însă de Neagoe Basarab, cu *învățăturile* sale în slavonă, unele avînd un caracter oratoric evident[2], [și, după cum vom vedea, de Petru Movilă.

Cel de-al patrulea fiu al lui Simeon Movilă — fost domn al Țării Românești (1600—1602) și al Moldovei (1606—1607)—, Petru Movilă (1596—1646) a fost un cărturar cu o temeinică cultură latină, slavonă, greacă și polonă, însușită în școlile din vechea Polonie. După ce în tinerețe a aspirat el însuși să ocupe tronul țării sale, s-a îndreptat spre viața mănăstirească, devenind în 1627 arhimandrit al celebrei Lavra Pecerska, iar în 1633, mitropolit al Kievului și Haliciului. Luptînd pentru întărirea pozițiilor bisericii ortodoxe ucrainene în cadrul statului polon și împotriva celor care se „uniseră" cu catolicismul (1596), noul mitropolit este inițiatorul curentului de occidentalizare a culturii ucrainene, prin organizarea *Colegiului,* devenit ulterior *Academia Kievo-Movileană.* El introduce aici studiul limbii latine, al retoricii, poeziei și filozofiei, dînd o înaltă prețuire culturii și științei timpului său[3]. „V-am dat și nu voi înceta pînă la moarte să vă dau cărți și profesori" — se adresa el cititorilor săi în prefața *Antologhionului* din 1636, iar colaboratorii, „spudeii" (elevii) și tipografii Lavrei recunoscători i-au închinat nu mai puțin de patru panegirice în versuri, cu ecouri din antichitatea clasică, ce ocupă un loc însemnat în istoria literaturii ucrainene a secolului al XVII-lea: ViMHOAorid (Kiev, 1630), con-

[1] G. Ștrempel, în tratatul de *Istoria literaturii române,* I, ed. a Il-a, p. 497; Antim Ivireanul, *Opere,* Ed. critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, Ed. Minerva, 1972.

[2] Vezi, în acest sens, Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la: *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* București, Ed. Minerva, 1970, p. 45.

[3] Lucrarea fundamentală, despre activitatea lui Petru Movilă, cu un bogat material documentar, din păcate, neterminată, rămîne încă și azi: S. Golubev, *KueecKuii Mumpono.ium Ilemp Mozu.ta u ezo cnodeuotcHUKU,* voi. I—II, Kiev, 1883—1898. Vezi, de asemenea: Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a românilor. „Meșterul Manole" fi „Petru Movilă",* extrase din B.O.R., VII, 1883, București, 1884; G. Ștrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea,* în *Studii fi cercetări de bibliologie,* I, 1955, p. 15—42; Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române,* voi. II, București, 1957, p.5—11. Alte indicații bibliografice, vezi și în lucrările citate mai sus.

ţinînd 264 de versuri, scrise, se pare, de Pamvo Berînda şi Tarasie Zemka. (Literele de la începutul fiecărei strofe din cele zece părţi dau acrostihul: „Lui Petru Movilă, arhimandrit... al Lavrei Pecerska, fiu al voievodului Ţării Moldovei"); E6xap[1]Ptr|piov artKO RAAMHOCTII... Kvp' IhTpu iTIorH<vfc, KofKo4,nmj *atMA nH.OAA,A&CKH\"h...* (EO/apiaTfipiov *sau recunoştinţă... lui chir Petru Movilă, fiu al voievodului Ţării Moldovei...,* Kiev, 1632), deschizîndu-se cu o închinare a profesorului de retorică, viitorul rector al Academiei, Sofronie Poceaski, care-i mulţumeşte că a introdus printre ucranieni „pe regina ştiinţelor, Minerva"[1]; EiHpcovia... Kvp' HITPS •HorHivfc... (Kiev, 1633) şi, în sfîrşit, în limba polonă *Mnemosyne slawy* (Kiev, 1633)[2].

întitulîndu-se pe frontispiciul unor cărţi editate de el sau • închinate lui „fiu al voievodului Ţării Moldovei" şi reproducînd stema Movileştilor, cu emblema ambelor Ţări Române, Petru Movilă le-a sprijinit cu multă dărnicie şi patriotism, prin meşteri tipografi şi tiparniţe, care au fost instalate la Cîmpulung (1635) şi Iaşi (1642) şi de sub teascurile cărora au ieşit primele cărţi româneşti, după cele apărute în sec. al XVI-lea în Transilvania. Trimişi de el, Sofronie Poceaski şi alţi patru profesori organizează în 1640, sub patronajul lui Vasile Lupu, Colegiul de la Trei Ierarhi, în care retorica, filozofia, poezia şi alte obiecte erau predate în limbile latină, greacă şi slavonă[3].

Pe lîngă numeroasele cărţi religioase şi juridice tipărite sub directa sa îndrumare, Petru Movilă este el însuşi autor nu numai al *Mărturisirii ortodoxe,* ci şi al unor predici ***(KptcTh* XpHcra GnacHTEAA** — *Crucea Mintuitorului Hristos,* Kiev, 1632)[4], al unor prefeţe la cărţile tipărite, probabil al unei scrieri polemice, publicată în limba polonă AiQ-oţ *aho kamien...*

[1] Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...,* p. 64.

[2] Fragmente din cea de-a doua şi a treia sînt incluse într-o antologie recentă de largă circulaţie : *XpecmoMamin daenbot yKpatHCbKot Aumepamypu,* îngrijită de acad. O. I. Bileţki, ed. a II-a, Kiev, 1967, p. 191—195. Descrierea sumară a cărţilor chirilice tipărite de Petru Movilă sau în cinstea sa, la; I. Karataev, *Onucame cnaenHO-pyccKux KHUZ, HanenamaHHbix xupuAAoeCKUMU 6yKeoMU,* t. I, 1491—1652, St, Petersburg, 1883, sub anii 1627—1646; £. Picot, *Pierre Movilă (Mogila),* în: fi. Legrand, *Bibliographie helUni'que... dix-septieme siecle, t.* IV, Paris, 1896, p. 104—156.

[3] Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...,* p. 61—68.

[4] Un exemplar defect se păstrează la B.A.R. (cota I, 401352).

(Aiftoț *sau Piatra...,* 1644)[1] şi al unor *Amintiri* rămase în manuscris şi tipărite mult mai tîrziu, în care răzbat unele ştiri şi legende (e drept, cu caracter religios) din țara noastră[2].

P. P. Panaitescu a atras însă atenția, în 1942, asupra a două lucrări de-ale lui Petru Movilă care au o legătură şi mai directă cu țara sa de baştină. Prima dintre ele este *Prefața,* tipărită în limba slavonă, într-o parte a tirajului *Triodului înflorit,* apărut în 1631, la Kiev, şi dedicată fratelui său Moise Movilă, după urcarea acestuia pe tronul Moldovei, în aprilie 1630.

Această scriere „de o deosebită importanță istorico-literară" poate fi pusă „în istoria culturii noastre... alături de sfaturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...", scria P. P. Panaitescu[3], care a reprodus unele fragmente, în traducere, după textul retipărit de N. Titov, în *Mamepianu 6AH icmopi'i KUIMCHOI cnpaeu Ha yKpaM e XVI—XVII e.* (Kiev, 1924, p. 263—266)[4]. Desigur că, fiind o scriere de mai mică întindere (cîteva pagini), aceasta nu se ridică la valoarea literară şi politică a operei voievodului din veacul precedent. Nu e însă mai puțin adevărat că aceste sfaturi, alcătuite după legile genului, într-un stil solemn, cu expresii greceşti şi latineşti, cu citate din *Biblie,* au în vedere atît răspîndirea culturii şi sprijinirea bisericii, cît şi „fericirea celor supuşi", spiritul de dreptate ce trebuie să-1 călăuzească pe domn, care este îndemnat în acelaşi timp să se ridice întru apărarea țării față de cei ce încearcă s-o cotropească: „Pentru libertatea patriei şi a supuşilor tăi trebuie să lupți bărbăteşte" — scria înaltul cărturar cu fermitate, într-o epocă în care

[1] în tot cazul, se presupune că este inițiatorul şi autorul principal al cărții apărute sub pseudonimul Eusebie Pimin (vezi, acum în urmă, *Icmopix yKpalHCbKOÎ Aimepamypu,* Kiev, 1967, I, p. 280—282).

[2] Vezi Panaitescu, *L influence...,* p. 12—14.

[3] P. P. Panaitescu, *Petru Movilă şi românii.* Bucureşti, 1942, p. 7 (extras din *Biserica Ortodoxă Română,* LX, 1942, nr. 9—10, închinat împlinirii a 300 de ani de la Sinodul de la Iaşi), resp. în *Contribuții...,* p. 580. Vezi descrierea exemplarelor din tirajul de bază la Karataev, *op. cit.,* I, p. 429—430.

[4] în nota 2 de la p. 266 a acestei cărți, se precizează că textul e reprodus după un exemplar al Bibliotecii Publice din Leningrad (cota: II.I, nr. 9), în care ocupă 8 pagini nenumerotate, tipărite cu litere foarte mari, încadrate în chenar. Volumul are 10 p. nenumerotate + 828 p. numerotate (unele file din interior lipsesc). Anterior această ediție a fost reprodusă de P. Mihail, care a dat o primă traducere *(Două documente de legătură culturală dintre români şi ruşi,* 1930J.

turcii interveneau tot mai brutal în treburile interne ale Moldovei şi Ţării Româneşti[1].

Cea de-a doua operă este cuvîntarea „rostită parte în limba polonă, parte în limba română" — cum precizează autorul însuşi —, cu prilejul căsătoriei domniţei Măria, fiica lui Vasile Lupu (1634—1653), cu prinţul polon Janusz Radziwil, în februarie 1645, celebrată la biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Se cunosc atît legăturile politice şi de rudenie ale Movileştilor cu familia Radziwililor, cît şi speranţele politice pe care le punea în această unire matrimonială domnul Moldovei[2]

înaltul prelat dădea el însuşi o mare însemnătate acestui eveniment, pentru celebrarea căruia a ţinut să vină special la Iaşi[3], căci curînd după aceea a publicat integral cuvîntarea ţinută în faţa mirilor şi a participanţilor, în rîndurile cărora se aflau şi diplomaţi străini: textul a apărut numai în polonă, în acelaşi an, în două ediţii, una cu stema familiei Radziwil, închinată prinţului Janusz, iar alta avînd şi pe aceea a Moldovei, fiind închinată lui Vasile Lupu, cu o prefaţă adresată acestuia.

Dacă prima „ediţie" era de mult cunoscută şi la noi, în schimb, a doua a fost semnalată cititorilor români de P. P. Panaitescu abia în articolul citat din 1942, pe baza exemplarului descoperit la Institutul Ossolihski din Lvov

[1] **Moise Movilă a domnit numai pînă în noiembrie 1631, iar apoi încă o dată între iulie 1633 — aprilie 1634, fiind mazilit de turci pentru simpatiile sale polone. (Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. III, partea I, ed.2, Bucureşti, 1944, p. 48-49, 51-52.)**

[2] **Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...,* p.7, 14—15; N. C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Zaleski şi căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwil, în Revista critică, I,* 1927, p. 222—225 (cu referiri la acte publicate în colecţia *Hurmuzaki).* Faptele sînt relatate de Miron Costin, în *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace :* „în anul 7153 (1645) au făcut şi nunta fiicăi sale Vasilie vodă, ceii mai mari, doamnei Măriei, după cneadzul Ragivil, om de casă mare, den cne'dzii Litfei...**

Şi aşea s-au făcut nunta aicea, în Iaşi, la care cîţiva domni den Ţara Leşască singuri cu chipurile sale au fostu, cu curţile lor, şi Pătraşco Moghila, feciorul lui Simion vodă, mitropolitul de Kiev. Iară soli trimişi era de la Racoţi cneadzul Ardealului, Chimin Ianăş, cu daruri, şi de la Matei vodă, domnul muntean, singur Ştefan mitropolitul Ţării Munteneşti şi Radul logofătul şi Diicul spătariul...

Şi aşea, cu petrecanii trăgîndu-se veseliia cîteva săptămîni, au purces cneadzul Ragivil cu doamna sa în Ţara Leşască, cu dzestre foarte bogate." *{Opere,* ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 120-121; vezi şi p. 123; *Opere alese,* ed. Liviu Onu, Bucureşti, E.Ş., 1967, p. 100—102, 104.)

[3] **Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti,* I,ed. a H-a, p. 267.**

(azi la Wroclaw, cota 10.355), din care dădea în traducere (p. 17—18) prefaţa [1]. Textul fiind tipărit numai în polonă, istoricul român a încercat să identifice partea rostită în româneşte şi se pare că avea dreptate să afirme că aceasta începe cam de acolo de unde apar citatele din *Biblie* nu direct în polonă, ci mai întîi în slavonă.

Cuvîntarea se axează, evident, pe învăţătura creştină privind căsătoria, şi în două locuri găsim în ea ecouri din *Mărturisirea ortodoxă.* Chiar la început, stările omului (necăsătorit, văduv, căsătorit) sînt asemuite celor trei trepte ale ierarhiei cereşti după care sînt orînduiţi îngerii (cu referire la Dionisie Areopagitul în ambele opere)[2]. In partea a doua, „taina" nunţii este expusă prin dezvoltarea paragrafului corespunzător din *Mărturisire*[3].

Dar, dincolo de acest înveliş religios, cititorul de astăzi poate distinge arta oratorului, care, după ce aşează căsătoria pe treapta cea mai de jos, ajunge, în urma unei savante argumentări, s-o ridice mai presus decît celelalte stări, făcînd o caldă apologie familiei. Această *oraţie de nuntă,* chiar dacă nu ni s-a păstrat în original, cu părţile româneşti rostite ca atare, merită să fie cunoscută mai îndeaproape în ţara noastră, ca şi scrierea precedentă.

Revizuind traducerea fragmentelor publicate de P. P. Panaitescu, în articolul citat, *Petru Movilă şi românii* (p. 7—9), am dat o versiune românească integrală[4], folosind reproducerea textului din ediţia lui N. Titov, pe care am primit-o de la Biblioteca Universităţii „T. G. Şevcenko" din Kiev, prin mijlocirea colegului dr. S. V. Semcinski, conferenţiar de limba română la această Universitate. Pentru specialişti şi studenţi, retipărim aici atît textul slavon, oferind

[1] Împreună cu versurile la stemă; vezi acum *Contribuţii...*, p. 591—592. Textul a fost reprodus de noi, cu unele îndreptări, controlate după original, în *Literatura română veche,* voi. II (în colab. cu Dan Zamfirescu), Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969, p. 268—269.

[2] în *Mărturisirea ortodoxă,* Partea I, întrebarea 20 (vezi, de ex., ediţia Sf. Sinod, 1895, p. 10).

[3] *Ibidem,* Partea I, întrebările 115-116 (p. 52-53),

[4] în *Literatura română veche,* voi. II, p. 264—266.

în original scrierea lui Petru Movilă, cît şi traducerea, cu unele îndreptări[1].

Cît priveşte a doua scriere, cu excepţia prefeţei, adresată lui Vasile Lupu, ea este necunoscută cititorului român. De aceea o reproducem aici integral, în polonă, aşa cum a fost tipărită, şi în transpunere românească, pe baza fotocopiilor executate după microfilmul pe care a binevoit să ni-1 trimită Direcţia Institutului Ossolinski din Wroclaw. La transcrierea textului şi traducere am primit concursul binevoitor al colegei lect. dr. Elena Linţa.

Atît ei, cît şi colegului S. V. Semcinski şi conducerilor celor două instituţii de la Kiev şi Wroclaw, care ne-au ajutat, le exprimăm încă o dată mulţumirile noastre călduroase.

TEXTE

r.

Pag. 1 n6TPTi iUOrHAfl

<HA(C)TTW salcie KEAHKTH <IPYH<H<IHAPHT'

CTKIA BtAHK'A, 'IttAOTKOpHKJA fldKpbJ

IltmpCKTA KIEBCKYA, KOEKOAHMTI 3lA\AK /HwrtA<iKCKHX"h

ITpECB-kTAO/HS H Kli EÂ>OM(C)TYH

laCHW CII3KM118

ICO AAC0VG6H) iUCOrH/Vfi

MA(C)IT'K KCICHAHdriV EFd

rocnoA'iPS KoiKOA'b

HCTH(H).W/HS H npHpo(A)HO/H3, w(T)MfCKH(/H) >KplKTl(/H) HdCAt(A)HHK8

36AMKiUCOAAOBAflXÎHGKHXTi,

EAHHO/RTpOKHO/Hg EpdT<$,

AÎHpa, SAPdKl'd, BrtronortgMfH'fa H Hd TO/HTI r(c)APCTKd IIp(c)-TOA-b AOArOA-bTHlrO npEEklKdKld *KtAAtT'K* H /**HÂTCTBgfTTi.**

IIOHHf>Kf TA KCICHAMdriV Erd *fi,tCHHU,A, W,* JipfCK'fcTrtklH POCnO-AapS, KCEK-h^AfrttHHf *MH* H **C1i***Tp«>KHf KpdTl[2], Hd TO/HTi[3] npfCTiAt

2 w(T)>)fCKdrO /H-bCTd KTiCnpYe/HHHKO/HTi nOCdAH, KHgTpii H BH^|3pAl{JH

[1] *Notă la corectură.* între timp, a apărut studiul şi ediţia prof. D. P. Bogdan, *Les Enseignements de Pierre Movilă adressis ă son frire Moise Movilă* (cu traducerea textului în franceză şi bibliografia anterioară), în „Cyrillomethodianum", I, Salonic, 1971, p. 1—25+2 pl. (prima şi ultima pagină, după care am putut controla transcrierea).

[2] Lipseşte în fotocopie (D. P. Bogdan dă însă cuvîntul în text: după Titov sau alt exemplar?)

[3] După fotocopie.

TA **AOCTOHHd, KTk TOPO npdK0/H8 npdKAEHTrO, raKWKE H KCAKO/H8 fCT**-K K-K **TfK-k racHW c-K3p**-KU,**dTH efjveveiav,âp&o8c!;iav,eurjefieiav, (piA.orjo(piav Kai £**K **vnTiiou eixpueiav,** *am* BCA **AtcHd** TA H **AOROAHd** K-K TO/**JHKOI** AOCTOH(H)CTSO **Oț'AOETk H3TkABAArOTTk," CfPO PdAH GÂrOA<tpENi'**E OHO/**Hg** B***K3A<iKTk 3**d TO/**IHKdA EPW KrtPOAfcAH'fA, AATOKEHTk ECH** HE TOK/HO >KE K"K **nOrti'**TH'**KCKHX'Tk Oynpd?K**(A,)**HATHCA,** HO H K* **AJCOKHbJX OGSMdTHCA, Hf** TOK/HO A\î"**pCKH**/H' **npHCTTA'kTH,** HO H *W* KJK(C)TK-KHKIX:' **ntUJHCA,** HE **CH11E KAdCTEACTKOKdTH,** HKWJKE *&AAXbtM\sl(M)* **OEpd3o(/«) GbJTH. GE** JK(E) TH BCE **KpO/Hfc RCAKdPO npHKHIHAET* HE8"** AO(K)CTB**3 difiE o*K-kCH tâ Trâ &Y<z&q) âp^ovri Ktt9-f|KOVTa.|**

3 **KdA** >KE **CgT**-K CIA? **OyEW H3R-kUJEHTk** ECH' R'**EA'kTH TEEfc** A<**tTk(>K)Hdd, HKO** CH/H* **H3',** A^**TCrCd nOSMdrOIfIgCA, KpdTKO** >KE C'A **33** AIOEO(B) **EpdTOArOEYd TipE**(A)**<tdPdrO.**

[d".] BI>KE **8KW** K-K **npasrtEHTrO** np(**c)Trtd TSOEPO KTk nOrtITHMECKH()f)** *Ai* **CTkXPdHHIIIH npEK**(AX *XlliKA* **EAPTd H EĂPOM(c)THBbJd KTk CTpOEH'frO AOROAHkId Hd 0 $ $ KTdJf' npEAAdPdfi H fIOCTdRAAH, I3KWJKE iIAwVCErO** H-**bKOPAd TE30H/HEHH0/H8 TH IwAWpTk, TECTK ErlV** (HC]((A)**>** P<I(K) ÎT) **CTkR-kTOBdIIIE, PAA: „H3GEPH CEEfc** W(T) **KCk(j(j** AIOA'(H) **/HAJKd CHAHbJ,** Ed EOAUJBJA(C), <HAKA npK(A)HKI, **HEHdBHAAUJkIA BEAHMdHÎA,** H **noCTdBHUJH 13 Hd**(A) **AIOA'MH THCAUJHHKH** H C-K(T)HHKH H **npo(u)**A". H **npHrtdPdE**(T): *„HlVt* **CTkTBOpHUJH CAOKO** CE, **SKp'knH**(T) TA Eî".

K. fi CAAdOf), **·Pf«(A)f BHHd** *Ai* **HCnhJTdE(T)cA, H TOr**(A)'» **H3pEMEH***fE **npOH3HECE(HJHO** EAAE(T), **I3KWJKE** E*K *MwvCttM'* *IHAK* nOBEAt (A,EV**(T),** PA(K) **3".):** „Hd CAA* **SCAbJHJdK'** E>KE no**E-kAA(T) TH,** *Ai* K'SKIUJEUJH **StrtO, dIfIE HCTHHHd E8Af**(T) H **TOP**(A)d A<« **0**Y/«PE(T)". I

4 **P. tIIHpCTOOBdTH** C-K *BC-kMH* WKPE(C)THKI/HH **nOAOEdET*,** BKO(>K) *(lKHAUAt(x)* (EKI(T), **Kd.)** C-K *QK()AAMO(M),* AK(A)"K **(<»** IldPd(A), *Â•)* **3*** rdHWHo**(/H), GoAO/HII'**H **CTk lipE/M*** THPd**<tl'** H **npo(M).**

A. GKOEOAW pdAH **(wTJMECTSd** H no(A)**p8HHKi**(ji;**j** CBOH**(X:)** *Wm-*

CTTkKHW IVfIrt'MdTHCA HA(T) **U,dpE**(H) GoAO/HCKH(j**(j** (EKI(T), *Â-),* **A**" **BOpd** H fi<«Pd**(X;)** (GgA (H) ,A **•). rEAfw**(H) H 6$A<«(H) **HdKd38rO**(T).

T. **fioEBdTH EpdPH, HE3A0EHSbj**(x) >KE **IfIdA^TH** ,**ATk**>KHOE **ECT* ECAKdTO HdVHAHHKd.**

HO **Cld OyEOCgT'nOrtITHMtCKdA.EOrtIIJdA** >KE EJKTd. **KdA** >KE CAT*?

[d.] **GKOrtCTTkBHW ECT* Hd HdMd(rt)CTS-k** **ˏrP**(C)TT''HCKO('M) no"

CTdKrtE(H)HO/**H8, npE**«(A)E **0**\'EO **IVEA0EKI3dTH HCTHHHOE npdKOBTTpTE** H **ErtrOM(c)**TTE HCE **0**\'/HHO>**KdTH** H **npOCTHPdTH.**

K. HAOAOCASKEHTE H **BCAKdA Oy/MbJHJAEHYA GdTdHHHCKd R-kp-fc npdBOH** H A°ˣ**P**°A'**kTErtE**/H' **CTJipOTHRHdA** U»(T) **IVEKIMdERTk MrtMfcjjfHX'** |

5 H3TPCEAATH H W(T) BC(A CEOfA *Ap-hXiRhl* HCKOpEHATH, laKOJKt HpTi IÎMCKTH flcca, Ipv, BâfKYd H npoiYH A P ^ t TBopAjfg.

r. ECAKOC H/H-krH •nudHlft, A<* M(C)TO(H npdKOf SMIHYI IţpKKC G'kEOpHhlA nOAd((T)CA H OyTKP'UKdfTCA.

A. 'Ev xfi 6P&O8O!;{Q; Kai surjspsio; oEpd3o(/tt) H HpdBo(<u) WT()HTI CBOH(X) H npdpoAHTMfH noCA-kAOEdTH-

H KTHTWpg, BTiSCTdBHTfAIOHEApOA'KTtAI© IţpKBI(H) H 0\'MHAHIJJTi EbJTH.

s. OEpaso/H'K EiÎpoM(c)TYd, M(C)THOCTH, npdEAki H BC-b(x) A©P«" A'bTMfH no(A)p<KHHbJ/HT» fip((A)BOAHTfAf/Ht np(c)HO IVEp-kTdTHCA.

. CD (WC KdKW p(c)ACT80EdTH H MTO Hd BAdCTHTIACTB'K TBO-PHTH, A* ECt(/H) E*A'(T) EAPOnOAgMHO, OyCT"h THHX'. CAT' AXOEHKIH H npi/HAAPÎH C'hB'KTHHU.Hi ChB'KTOBdTH. GliKAI©A©Wd * APKHTH u,p7f, IP(A)<I IHCSC-K HdVH(H) cikK'b(T) npTH/Hdii» W(T)

6 &Afd3dpd, | GdSrt-h IIOCAgUJddIIIf Od/ttgHAd, A (A H 1*3, IIvdCd2JSdTTi H fl^dK' ASiXfd, n H »(A)CKTH ÎHAK H 6AW/H' ©Aiccid, 63tKTd HcdA, G(AfKYd iftpfM'A H npo(i).

H. Gli3HA<ITH H B-hCTdBAATH 3AdHTd H XP (X)* HCTH(H)HO(B?8 CAdSOCAOBîf H(np(CTd(H)HO IV(T) 8CT EPOMTf(U.) IPW, A<<>KI AO Up(c)TOAd IPW HE(C)HOPO A0CA3ddNI|J((, HCXoAHAO H FA(C)TB0 rA(c)TBgKlijdriv gTKp-KJKAdrtO.

A. Iţfpi/HOHTH W»(T) EFd H BCIA U,pKBH S3dKOHonOAOH«(H)HKIH no gCTdBw(/H) CTKIX' w(T)Hik ivnp(A'HA((H)ki(/H) K$nHiv cik n©AP*()-Hkl/HH CTW ChGrtIOAdTH.

T. ErtdA'bf/HbJX'h BCb(x) K-h noKdAHYio H *M'ATB.A(M)* npHA'bfjK)" E-hCno/HHHdTH H IIOEfAC(H)/HH Ppd/HOTKM/HH npHKOAHTH.

Gld gEO A^POA'ETIAH, W, Dp(CE-kTAKI(H) ToCnoA<iP-.K"KA H H BH" AA BIAHfMCTBg TH S^AO IIOTpEEHhl, fldMf (*) Hgfwjxhl dKH H»rb Hd BAd-

7 TH CglUg, | KAdCTM *Xf A,XORHhl(x) K^UHW* H /tffpCKH(x) KP<ITKO 13 ECKnO/HAH8B', B' Tfc()f) BCb(x) 3dHt npOU,BHTd(UIH. fir» B-hSAdKT» EAp(A)piHTI, H RTk npOMH B' TK(X)>K(A)* KKITH, H HI npOCTW, HO g/HHO>KdTHCA /KfAdIO H /HOAN.

GfPO pdAH A<l*f H Kt EAPOMICTTd IVEgilfHYIO H /HATKd/HTv 3C/HAH TBOtfi EÂrOA'ETCACTBOEdTH B-h3/H0>KIUJH, KHHP» CI» Tpt68l(OV U.E'kTH^N HAH ITSVTSKO(JT<zpiOV W»(T) TVIIOPpdiJsTd /HOIA TVnO/HTi H3WEpd>KI(H)HSI0 IIpfCB-bTAO/HS rOGEOAtflPGTfiX TBOI/H» npHHOUI» H AjfpJCTKgIO, Ch T-b(/H) A'IPO('M) KgnHW H A»EO(B) Cp(A)u,d /HOIPO npi(A)CTdBAAA. G3(T) HfrOJKf C'hsp'hUIf(H)HIv TsopU,d /HOIPO /HAHT"

CTKgto, AA TSO» IIP6G£1,TA0GTIi 3APdBd, EÂfonoAS^Hd H AATiPOA-kTHd C pdKHiCE-kTAO» TH TOGII035(^)610 CkEAWAdtT-h
8 rA(c)T50 TK0J H RC» AP™<dB$ BCt/HH EÂ>H<HH 8PO(B)3H(T) | H MHP0(/H) WrpdAH(T),* lipKKH, /HOHdCTWPH H RI(c) fipHIET AJfOKHhIfH) Ehi(ui)u(A H HH(?K)H|H <HAT^(HHHU,H BAPOCp-hAkIA ChCTdKH(T); Krtd-CTEAHHkI W(r) TIBI fIOCTAdEACHHhIA KtpHKI H (ipdEEAHKI CTkTKOpHT* H RCA no(A)p*«IHKIA KOPOJK(A)O K-h CKOl(M) MHH-k nOCTdKHKTk, AtOSOBHkI CKOI/HsBrtfA^-K OyTvspTkAHT-h; K-h HHJfWKI BC-kjfk IIP6G£'M0GTIi TBO» W(r) RCIPO Cp(A)",d /HOIPO dUJC JKI CrtkIUJdTH, /HHOJKdI rum Ch3pT0i,dTH H W(r) CIPO CrtdAOCTV» HCnrt'HATHCA RCIA8UJH0 JKIrtdA. HH-k A»(B)BH EpdTipcKoii IIP6Gfi1îTA0GTH T«OIH H Cd/Hopo CEEC 3* MATRAMH <HOH<HH KpAIdtO. 3 G?OH BIrtHKOH IIdKpkI III<UpCKOH KHEECKOH,

BpdTTk TBOfi iHrtHTKIHHHKTi.,

T0>) HftE H RkIUJE.

Tit,4Dl7CE.RE:

PETRU MOVILĂ,

din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei, marei şi făcătoarei de minuni Lavre Pecerska din Kiev, fiu de domn al Ţării Moldoveneşti,

Preastrălucitului şi în dreapta credinţă luminatului IO[AN] MOISE MOVILĂ, din mila atotputernicului Dumnezeu, domn, voievod adevărat şi legiuit, prin destinul părintesc moştean al Ţărilor Moldo-Vlahiei, frate dintr-o mamă.

Pace, Sănătate, Fericire şi in scaunul domniei îndelungă şedere îţi doreşte şi se roagă pentru aceasta :

Deoarece dreapta atotputernicului Dumnezeu, o, prealuminate doamne, preadorite şi dintr-o mamă frate, te-a aşezat în scaun, moştenitor al locului părintesc, văzîndu-te destoinic sufleteşte şi trupeşte pentru această dreaptă cîrmuire, căci în tine fiecare poate a vedea clar eftYEVeiaV, âp&o8oc;iav, EUaepeiaV, cpiXocrocpiav ical &K vtiniou euipoeiav pe care toate buzele mulţumite de tine, le arată deschis ca o mare vrednicie; de aceea dînd mulţumire lui Dumnezeu pentru atîtea binefaceri ale lui, dator eşti nu numai să ai grijă de tine, ci şi să aduci folos supuşilor, să te

[1] *Nobleţe, dreaptă credinţă, evlavie, înţelepciune ţi, în afară de aceasta din copilărie, bună înzestrare.*

ocupi nu numai de cele politiceşti, ci şi să te deprinzi întru cele duhovniceşti, să te îngrijeşti nu numai de cele lumeşti, ci şi de cele dumnezeieşti, nu numai să stăpîneşti, ci şi să fii pildă pentru supuşi. Dar acesta îţi aduce toate, fără neajunsuri, dacă iei asupra ta td 1$ dya&iŞ fipxovri Ka#rJKOvra

Care sînt oare acestea? Căci ştiu că cunoşti cele de trebuinţă, ca unul ce le-ai învăţat din copilărie; pe scurt, deci pe acestea ţi le înfăţişez, cu dragoste de frate.

1[2]. La conducerea tronului tău întru cele politiceşti, să împlineşti mai întîi pe acestea : Să alegi şi să numeşti în slujbe (officia) bărbaţi huni, evlavioşi şi vrednici a conduce, tot aşa cum odinioară pe Moise, cel de-un nume cu tine, Ietro, socrul său, 1-a sfătuit, zicîndu-i *(Ieşirea,* cap. 18): „Alege-ţi din tot poporul oameni drepţi şi cu frica lui Dumnezeu, oameni drepţi, urăsc lăcomia, şi-i pune căpetenii peste mii, căpetenii peste sute" care şi celelalte. Şi adăuga : „De vei face lucrul acesta, (...) te va întări şi Dumnezeu"[3].

2. La judecăţi, vina să fie mai întîi cercetată, şi abia apoi hotărârea să fie luată, după cum Dumnezeu a poruncit prin Moise lui Israel *(Deuteronomul,* cap. 17) : „La judecată, ascultînd cele ce ţi se spun, să cercetezi amănunţit, iar dacă va fi adevărat, atunci să moară vinovatul"[4].

3. Se cuvine să trăieşti în pace cu toţi cei dimprejur, aşa cum a fost Abimelec *(Facerea,* 21) cu Avraam, David (7 *Paralipomena,* 19) cu Hanun, Solomon cu regele Hiram şi alţii.

4. Pentru libertatea patriei şi a supuşilor tăi să lupţi bărbăteşte, după cum poruncesc cei cinci regi de la Sodoma *(Facerea,* 14), Debora şi Barac *(Judecători,* 4)[5], Ghedeon şi Eftae.

5. Să lupte împotriva duşmanilor, iar pe cei nevinovaţi să-i cruţe, este datoria oricărui conducător.

Dar toate acestea sînt politiceşti; mai însemnate însă sînt cele dumnezeieşti. Care sînt acestea?

1[6]. Se cuvine celui pus în fruntea celor creştineşti, mai întîi, să se închine' credinţei pravoslavnice celei adevărate, să fie evlavios să înmulţească şi să răspîndească această [credinţă].

2. închinarea la idoli şi toate amăgirile Satanei, potrivnice dreptei credinţe şi virtuţilor, să fie stîrpite din obiceiurile oamenilor şi dezrădăci-

[1] *Datoriile unui bun conducător.*

[2] Litera ,~, (= 1) lipseşte din text.

[3] Versetele 21, 23 (am reprodus traducerea după *Biblia,* Bucureşti, 1968).

[4] Citatul este un rezumat al versetelor 9—12.

[5] în text, greşit: 14.

[6] Cifra 1 lipseşte în text.

nate din toată ţara, după cum regii izraeliteni Asa, Ieremia, Ezechia şi alţii au făcut In vechime.

3. Să pui multă sîrguinţă pentru ca învăţătura curată şi dreaptă a bisericii soborniceşti să fie cinstită şi întărită.

4. 'Ev TQ 6p9-oSot;ia Kctl euaePeia[1] să urmezi pilda şi purtarea părinţilor şi strămoşilor tăi.

5. Să fii ctitor, ziditor şi binefăcător al bisericii şi al şcolilor.

6. Să fii totdeauna pentru cei supuşi un conducător drept, pildă a evlaviei, a cinstei, dreptăţii şi tuturor virtuţilor.

7. Pentru a şti cum să domneşti şi ce să faci în stăpînire, ca toate să fie cu noroc, să asculţi buzele Domnului, care sint sfătuitorii spirituali preaînţelepţi. Acest lucru l-au păzit împăraţii cei vechi, cînd Iosua Navi primea sfat de la Eleazar, Saul asculta pe Samuil, David pe Domnul, Ioasafat şi Ahab pe Miheia, regele iudeilor, al lui Israel, şi Edom pe Elisei, Ezechia pe Isaia, Sedechia pe Ieremia şi ceilalţi.

8. Să zideşti şi să înnoieşti clădiri şi biserici, în care să se audă necontenit adevărata slăvire a lui Dumnezeu de pe buzele binecinstitorilor lui, iar aceasta să ajungă pînă la scaunul său ceresc şi să facă auzită puterea stăpînitorului.

9. Să păzeşti cu sfinţenie, împreună cu supuşii tăi, ceremoniile legiuite de Dumnezeu şi de întreaga biserică şi rînduite de pravilele sfinţilor părinţi.

10. Tuturor supuşilor tăi să le aminteşti cu osîrdie de pocăinţă şi de rugăciuni şi să faci aceasta prin porunci scrise.

Aceste virtuţi, o, prealuminate doamne, care cunoşti şi vezi cît sînt de trebuincioase Măriei tale, cu atît mai mult acum cînd eşti în domnie, domnie asupra celor spirituale împreună cu cele lumeşti, ţi le-am amintit pe scurt, pentru ca întru toate acestea să înfloreşti. Mulţumire dînd lui Dumnezeu, îţi doresc şi mă rog să fii întru toate, şi nu numai să fii, ci să le şi Înmulţeşti.

De aceea, pentru ca să poţi aduce binefaceri ţării tale întru învăţarea evlaviei şi a rugăciunilor, această carte TpicbSiov[2] înflorit sau nEvTEicxxrrripiov[3], înfăţişată prin tipar în tipografia mea. Domniei tale prealuminate o aduc şi o dăruesc, împreună cu acest dar înfăţişînd şi dragostea inimii mele. Şi tot din inimă rog pe ziditorul meu să păzească pe Luminăţia ta sănătos, norocos şi întru mulţi ani, împreună cu Doamna, asemenea ţie luminată; domnia ta şi toată ţara să le îmbogăţească cu toate darurile

[1] *în ortodoxie fi evlavie.*
[2] *Triod.*
[3] *Penlicostar.*

şi să le înconjure cu pace; bisericile, mănăstirile şi tot cinul duhovnicesc, mare şi mic, sâ-i facă rugători din inimă; pe dregătorii puşi de tine sâ-i facă credincioşi şi drepţi, iar tuturor supuşilor tăi, după ce i-ai aşezat pe fiecare în slujba sa, să le întărească dragostea către stăpînul lor; doresc din toată inima ca toţi nu numai să asculte de Prealuminăţia ta, ci, mai mult, să şi înţeleagă şi de aici să se umple de dulceaţă. Acum, dragostei frăţeşti a Prealuminâţiei tale mă încredinţez pe mine însumi, cu rugăciunile mele. Din sfînta şi marea Lavrâ Pecerska de la Kiev,

Aţ tău frate şi rugător pentru tine.

Acelaşi de mai sus.

II.[1]

f. 1a

MOWA

DUCHOWNA

przy szlubie Iasnie Oswieconego P. Jego M. Pana

IANUSZA

RADZIWILA

Xia.zţcia na Biirach y Dubinkach,

Podkomorzego W. X. Litewskiego, Kamienieckiego

Kazimirskiego, Seywenienskiego etc. etc, Starosty,

Z Iasnie Wielmozna., Iey M. Panna.

MĂRIA

corka. Iasnie Wielmoznego Jego M. P.

IO WASILIA

Woiewody y Hospodara Woloskiego,

Wystawiony

przey Iasnie Przewielebnego w -Bogu I. M. Oyca

PIOTRA MOHILE

Metropolitş Kijowskiego, Halickiego y wszystkiey RuSi, Exarchş S. Thronu Apostolskiego Konstantinopolskiego.

[1] Transcrierea şi traducerea în colaborare cu Elena Linţa.

Archimandritş Pieczarskiego, w Cerkwi
Hospodarskiey Iaskiej Dedicata Hierarchom
Bozym SS. Basilio, Ioanni et Gregorio
W. Monasteru Piecz. Kijowsk.
Anno D. 1645.

Ib *Na Herb Iainie Oiwieconych XX. Ich MM. PP. Radziwilow y Iainie Wielmoznego Jego Moiâi Pana 10 WA SILIA WOIEWODY y HOSPODARA Woloskiego*

Przyiazn te. Gtowş Orlowi przydala,
Ktorş przy Sercu sobie podobala,
Gdy RADZIWILA uznala byc Gtowq.
Oblubienica: Motdawska Herbowa,
Orlowi przeto Glowş powierzyla,
(Maz Zenie Glowa) by iedna rzadzila.

2a Iasnie Wielmoznemu Panu a Panu

Jego Milosci Panu

IO WASILOWI

Woiewodzie y Hospodarowi

Ziem Moldawskich,

Spokoynego w dlugi wiek Panowania y Blogoslawienstwa Bozego.

Cokolwiek nalezalo do zawarcia wiekuistey przyiazni Przezacnego Domu W. Hospodarskiey M. z wysokim y slawnym Domen Iasnie Oswieconego Xi^ze&a Iego Moâdi Pana Podkomorzego Wielkiego Xiestwa Litewskiego, przyiacielskiemi ushigami memi ochotnie *expleui,* w czym rozumiem, ze *ie partibus bono Amico exoluendis,* od W. Hospodarskiey Mosci mego wielce Milosciwego Pana *non arguar.* Day Boze, abym y w nastşpuiacych Terminach W. Hospodarskiey M. mogl *condigne* usluzyc. A teraz Iasnie Oswieconemu Xişzstwu Wielmoznym Ich MM.
2b PP. nowym/ Malzonkom *omnia faelicissima* uprzeymym affektem apprekowawszy, zyczş aby£ W. Hospodarska M. moy Milosciwy Pan w pozny wiek przy powodnych pomyslnosdiach z przyazni Xiazat Ich MM. ogladajac wnuki y prawnuki dieszyl siş. *Desideria* przytym

przyiadielskie W. Hospodarskiey MiloSdi *explendo,* Mowş, ktoram uczynil przed szlubem Xia.zat Ich MM. cze£dia. Polskim, czşgdia. Woloskim Iezykiem w cerkwi W.H.M. Iaskiey na ten czas *idiomate Polono* w druk podaîom, usiluiac *hoc argumento,* znamienita. y przeslawna. przyiazn W. H. Milogi z Domem Xia.zecia Iego M. *quam gloriosissime* swiatu intimowad, y moiş przyiadielska. powolno£d iasnie y dowodnie W. H. M. commendowad, *quod utrumque dum fado,* wielce upraszam, aby ta praca moia *fronte et mente serena* od W.H. Milo£di mego wielce MiloSdiwego Pana byla przyieta.

W.H.M. Zyczliwy Przyiadiel,
Sluga
y ustawiczny Bogomodlca,
PIOTR MOHILA
archiepiskop,
Metropolit Kiiowski,
Halicki y wszystkiey Ru£i.

3a MOWA

PRZY SLUBIE

MadroSd przedwieczna, rosporzadzaiac wysoka. swa. Niebieska. Hierarchia., dziewişd chorow anielskich (wedlug Dionyzego Swietego Areopagity) na trzy cze£di rozdzielila.

S. Dyonys. de Caelesti Hierarch.

Pierwszcţ: Throny, Cherubiny y Seraphiny, blizko wysokoSdi Maiestatu swego, posadzila, aby od niey bez wszelkiego srzodku, gwiatlosd rozumu, madro£d y umieietno£d do wypelnienia woli iey brala.

Drugq nizey, iako *Wladzy, Xiezstwa y Mocarstwa* posadzila; aby iako szrednia przez pierwsza., iako przez srzodkuiaca. tşz swiatlo£d madroSdi y umieietno£di od niey brala y trzediey podawala.

Trzeciq cze£d nizey onych dwuch, iako *PaAstwa, Archanioly y Anioly* mied zezwolila, ktora aby od srzedniey tez Bozskie dary przyiawszy, rozumnemu stworzeniu na ziemi, to iest czlowiekowi, podawala, onego strzegla,
3b wola. Bozska./onemu opowiadala y do wypelnienia wszelkich cnot y przykazani Bozych prowadzila y prostowala.

Podobnym sposobem y ludzki rodzay w cerkwi swietey swoiey ziemney na trzy stany rozdzielony mied chciala, to iest na stan panienski, wdowi y malzenski.

Te trzy stany ieszcze w Zakonie Przyrodzenia, przez onego wielkiego Patriarchş Noego w Arce oney, ktora byla figura, teraznieyszey Christusowey Cerkwie, Bog Wszemogacy przefigurowal, gdy w niey troie pietra miec kazal; y na pierwszym ptastwo iako lekkie posadzil, na srzednim czyste zwierzeta, na trzedim wszelkie czolgaiace siş po ziemi zwierzatka chowad przykazal. Stusznie tedy panienski stan ptastwu iest porownany, ten bowieiu od wszelkich dişzarow, klopotow, nabywania maietnosci y trosk tego swietnich oddaliwszy siebie, potem modlitwa. y wszelkiemi poboznosciami siş podnosl

Ten bowiem ktory siş ozenil, wedtug Pawla Swietego,
Corinth. stara siş o rzeczach swiata tego, iakoby siş podobal ze-
Versu 33. nie. A ten ktory siş nie zenit, albo ktora nie szla za ma.z, stara siş o rzeczach Panskich, aby byla swieta y cialem y duchem, y ta iest roznosd miedzy mşzatka. y panna..

Wysoki tedy iest stan panienski, nie tylko stad, ze iest czystosdia. y doskonaloscia. cnot, rowny onym Thronom, Cherubinom, Seraphinom, ale y stad, iz Pan y Zbawiciel nasz w tym stanie przenaswiştsza. y Nayczystza. Pannş Matkş swa., ktora iak przed porodzeniem, tak w
4a porpdzeniu, iako y/ po porodzeniu czysta. panna. na wieki zostaie, mied zezwolil: y sam Czlowiekem siş stawszy, Panicem na wieki zostaie.

Chwalş y wysokosd tego stanu Ian Swiety na Gorze
Apoc. 14, Syonskiey widzial, abowiem tuz przy Bozym Baranku
V. 1, 2, 3, 4, 5. .,. . ,terdziesdi y cztery tysiecy stali, maiacy Imiş Oyca iego napisane na czolach swoich, di piosnkş nowa. spiewaia., ktora. iaden inszy spiewad nie moze: *„Cit sa, ktorzy sie z niewiastami niepokalali, bo diiewicami sa., ti chodza. za Barankiem, gdiiekoluriek idiie, ti kupieni sa. z ludii Pierwiastkami Bogu y Barankowi, a w ich Vitiech nie nalazlo sie klamstwo, albowiem bez zmazy sa. przed Stolica, Boia.."*

• A nie tylko panienski stan w nowym Zakonie, iako w Apostdach y w inszych swietych y zakonnikach, ma swoiş wysokosd y zalecenie, ale y w starym ieszcze Zakonie nad

insze byl wywyszszony, kto bowiem umarîych wskrzeszal, ogien z nieba uprazsa}, rzekom aby siţ rozstapihy roskazywal, niebo zamykai y odmykat, a w ostatku y na ognystym wozie iako do nieba (iako Cerkiew Swiţta Wschodnia rozumie) do raiu iest wziţty, y zywo y dotad wedhig ciala zachowany, iesli nie panienstwo zachowujacy on wielki Prorok Heliasz ? Ale co dziwnieysza, nie tylko za zywota panienstwo zachowuiacy, takowe wielkie nad insze proroki y sprawiedliwe ludzie cuda czynili, ale y po smierci kosci ich umarîe wskrzeszac, iako Helizeuszowe godnemi siţ staly.

Wysoki tedy iest stan panienski, y wielkiemi darami
4b od Boga uszlachcony,/ skad y wielkie ma swoie zalecenia, ale ze nam teraz o tym czas dhiiey mowic nie pozwala, o wtorym stanie wdowim wkrotce mowic bţdziemy.

Y ten stan srzedni iest wysoki a y swoie zalecenia, dla imitatiey pierwszego stanu w Pismie Swiţtym, tak Starego iako y Nowego ma Testamentu.

W Starym Zakonie tak Pan Bog ten wdowi stan uczscic zezwolil, iz niewiastom w czystosci y wstrzemiţiliwosci wdowiey mieszkajacym, nie tylko zwykle swiţtym swoim dary dawal, ale osobliwy mţzstwa dar, nad ich slabe przyrodzenie, iako oney Iudith, y tey podobnym darowac raczyl: ktorym y nieprzyiadiela zwycişzyli, y lud Izraelski z wielkiego niebezpieczenstwa wyzwoliwszy, mţznie hetmansko triumfowali. Tak% ma moc czystosd, nie tylko w pannach, ale y wstrzerniezliwosci wdowiey, y nie tylko w Starym Testamencie, ale y w Ewangeliey Swietey ma swoie pewne y wysokie zalecenia, osobliwie u Lukasza Swiţtego w oney Annie Swietey, ktora zywszy z mţzem swym siedm lat od panienstwa swego, a osmu-
^ dziesi^t lat y cztyry w wdowstwie mieszkai%c, nie odcha-
Versu 36 dzala z cerkwi, postami y modlitwami sluzyla Panu w dzien y w nocy: ta dla czystoădi swey wdowiey, nie tylko prorockiego ducha godna siţ byc stala, ale nad insze wysokie Patriarchy y Proroki Messiasza doczekawszy siţ, oczyma swemi ogladala y mowila o nim y prorokowala.

Wysoki, tedy iest y ten stan, ktory dla czystoăci/
5a y wstrzemişzliwosdi od niektorych Doktorow Swiţtych

meczenskim iest nazwany. Srzedni iest dla tego, iz cielesnych roskoszy, klopotow y frasunkow malzenskich doznawszy, wstremieiliwosc zachowuie, stan panienski imituiac: o tym stanie lubowy wiecey tak z Starego iako y z Nowego Testamentu mowic przystalo, ale ze nam o tym dzisieyszy akt mowid nie pozwala, do trzediego stanu, ktory iest malzenski, przystşpuie, o ktorym nam wlasnie teraz mowid przystoi.

Dla iakieyby przyczyny ten stan malzenski trzeci y nizszy w Cerkwi Bozey byl, y dlaczegoby do onych czolgaiacych siş po ziemi zwierzat przyrownany? Przyczyny inszey nie widzş, tylko dla ciezarow malzenskich, to iest: okolo wygody ieden drugiemu, okolo wychowania dziatek, y dla trosk y frasunkow, ktore okolo nabywania maietnosci, a w ostatku gwoli cielesnych roskoszy zazywania, iakoby po ziemi czolgaiacy siş byd zda. Do tego, iz od tych dwoch wyszszych skromnosdi y wstrzemişzliwosci siş naucza: powinni bowiem malzonkowie podczas swiat, postow y modlitw od spolkowania cielesnego do czasu
Q j wedlug Pawla Swietego z spolnego zezwolenia, wstrzymywad siş; ma iednak malzenski stan swoie pewne w Cerkwi Bozey zalecenia. Iesli bowiem panienski stan czystoScia aniolom siş rowna y wysoko siş ai do nieba podnosi; nieposledni iednak iest y malzenski, ktory splodzeniem y wychowaniem poboznego potomstwa chwalş Boz^ rozszerza, Cerkiew y Niebo napelnia: iesli panienski stan ma
5b ztad/ pochwalş y swoi^ wysokosc, iz Pan y Zbawidiel nasz Iesus Christus Przenaswiştsz^ Matkş swţ y siebie samego w nim mied wiecznie chdial, niemniey w tym stan malzenski panienskiemu iest rowny, kiedy lubo Pannş na wieki zostai^c^ Przeczyst^ Matkş sw^, pod zaslon^ malzenskiego
Luc. Cap. 1, v 9T ' stanu. Pan mied chdial, wedhig swiadecstwa Lukasza Swiştego: *„Poslany iest Aniol Gabriel od Boga do Panny Poszlubioney Meiowi, ktoremu bylo itnie Iozeph".* Y sam Pan, lubo nie w cielesnym, ale duchownym, z Cerkwi^ oblubienic^ swoia^ w wiecznym nayduie siş byd malzenstwie. Iesli tedy wysokie dway wyszsze stany ktoremi siş niebo napelnia, zarownie wysoki iest y malzenski stan: nie tylko bowiem samym w nim poboznie zyiacym do nieba wchodzid nie zabrania, ale y z niego wychodzace

prorocy, apostolowie, męczennicy y niezliczone mnozstwo swiętych y sami w czysto£di panienskiey y wstrzemiętzliwosci wdowiey mieszkaiacy, woiuiaca, y triumfuiaca. przyozdabiaia. y napelniaia. Cerkiew. Iest tedy niemal we wszystkim rowny wysokoâdia, malzenski stan dwom wyszszym stanom, a nie tylko rownym, ale y wyszszym go. Ia byc nad one widzę, a to, gdy go Pan y Zbawidiel nasz między siedmia, taiemnic albo sakramentow w Cerkwi swoiey swiętey

Ad Eph mişc chdial, wedlug nauki Pawla, Swietego, ktory mowi:

Cap. 5, T4HH4 ciA IIAIJ «CTV To iest, sakrament to albo tajemnica

Versu 32 to jest wielka; ktory sakrament w malzenstwo pobożnie wstępuiacym y mieszkaiacym, laskę *ex opere*

oa

*opera/o,/*to iest, z zashigi ma,k panskich dăruie. Tamte za£ dwa stany nie moga. mięe takowey laski, chyba *ex opere operanlis,* to iest z diiel swoich y uczynkow dobrych, ktora. sami sobie przez się zashiza powodem osobliwey laski Bozey. Wyszszy tedy iest zaprawdę nad te dwa malzenski stan; a ze iest taiemnic^ abo sakramentem w Cerkwi Swiętey y przyczyna. laskę podawaiaca., stad naypierwey daie się znad, gdy iest od Authora samego sakramentow, to iest od Boga w raiu ieszcze postanowiony iako księgi rodzaiu swiadca: *„Y stworzyl Bog czlowieka na wyobrazenie Boze, stworzyl go, mezczyzne y niewiaste, stworzyl ie y blogoslawil im, mowiqc: rozradzaytie sie y rozmnaiaytie sie, y napelniayâie ziemie".*

To ieszcze na poczatku w raiu bylo.

W Zakonie zaâ laski Pan y Zbawidiel nasz Bog prawdiiwy y czlowiek doskonary, 'malzenski stan w Kanie Galilaei praesentia. swoia. y Przenayczystey Matki swey kohonestowal y primitiami cudow obdarzyl y sakramentem w Cerkwi swoiey w onych slowach u Mattheusza Swiętego pdozonych: 6xtt Erv COMIT*, MAO^IK-W A* ≺ P43A8«uiTk. To iest: co Bog zlaczyl, czlowiek niechay nie rozlacza — byd postanowil, wedhig wyzey pomienionych slow Pawla Swiętego: Tiwu *cU* IIAIA ICTTI. *„Sakrament to iest wielki; « Ia mowie w Christusa y Cerkiew".* Wielkim sakramentem Apostol malzenstwo nazywa dla wysokosci rzeczy, ktorey iest znakiem, to iest, tak dla zlaczenia się

6b dwuch/ natur, bozskiey i ludzkiey w iedney personie Syna

Bozego, iako tei dla duchownego malienstwa Christusa Pana z Cerkwi^, w ktorym sitţ werifikuiq. slowa one: Gir» *PA\H* wcTaitrrk «ĬĂKÎ *wtv,i* c«oiro H MdTip-i, H npHA-knHTV. C A KT» «tH-t CIOfH H B8A<Td Wd 8Fv I1AO(T) IAHH8. TO iest, *„przetoi opuiti czlowiek oyca swego y matkţ, a przylqczy sie do zony swoiey, i oba bgd<\ w iednym ciele".* Abowiem opuScil Boga Oyca, nie przez rozlaczenie siţ, bo iest onemu spohstny, ale przez pokazanie siţ wedlug Pawla Swietego w postaci sluzebniczey: *Gat* BMAAH, Spâni»

Ad. Phil. et 8 pasa nplHAfk. To iest: *„Wyniszozyl samego siebie przyiawszy postat slugi".* Opuicil matkţ, to iest synagogţ zydowska, a przylaczyl siţ do Cerkwie przez milo£d, iako do wlasney oblubienice swoiey. A ie Christus Pan ma cialo, ma tez cialo y cerkiew, przetoi sa^ dway w iednym ciele: stad daie siţ znac ze iako slowo Boie od ciala Christusowego, y iak Christus Pan od Cerkwie swoiey nigdy siţ nie odlacza, tak malzonkowie po zlaczeniu siţ w stanie malzenskim, nigdy rozlaczac siţ

Ad. Corin. Cap. 7. nie moga, iako Swiţty Pawel naucza: MSIKATAIA «IHA, jKmSwqt» M8*8, HPHIASAHAA i c n SAHOHOMI, AUK AH *I «MpiTfc «8*1» IA, PJ3(A)P*UIH(T)CA W(T) SAKOHA M8*IBA. TO iest: *„Niewiasta maiaca meza, poki mei iyw, obowiazana iest zakonowi, lecz iesliby maz iey umarl, wolna iest od*

7a *zakonu meiowego".* Y/ na inszym mieyscu: ©«IHHSIUHMCA SAitipAiAto HI A3T», HO rCc~)A<>: JKiHt W(T) M8KA HI PA3A8MATHCA. To iest: *„W malienstwie bedacym rozkazuiţ nie Ia, ale Pan, ieby sie zona od meia nie odlapzala".* Iest tedy malzenstwo sakramentem, poniewai iest znakiem widomym swiţtey niewidomey rzeczy a znakiem nie prostym, ale oraz y znakiem y przycyzna, laskţ *ex opere operato* daiacq. godnie wen wstţpuiacym. Daie tedy sakrament malienstwa swiţtego takowa^ laskţ malionkom: naprzod iz zlaczenie ich, ktore w wszetecznikach iest, brzydko£ci% y grzechem smiertelnym, za co Bog takowych bţdzie sadzil wedhig Pawla Swiţtego: *„Malienstwo iest uczsâiwe, loze niepohalane".*

Powtore daie im tţ laskţ, aby miloSc duchown^ ieden ku drugiemu zachowali, ktora^ im Pan Bog z nieba Duchem Swiţtym wlewa y ktorey mied sami z siebie nie mog^: Bo gdy Apostol naucza mţia aby tak milowat

zone swoia., iako Christus duszţ mihiie, podniosla. y duchowna milo£d ku zenie, okrom oney przyrodzoney malzenskiey, mied mu kaie, aby tak na zonţ swoiţ patrzyl y tak ia. na sercu mial, iako Christus duszţ pobozna. y sobie wierna. mihiie. Tey miloâdi bez laski bozey mied maz nie moze, muâi ia. tedy mied od Boga moca. tego sakramentu. *Toi* siţ o zenie mowi, takiey czsdi z samey siebie ku mţzowi mied nie moze, iaka. ma dusza. dobra.,
7b usprawiedliwiona., ku Christusowi Panu y Bogu/ swemu, to ia. tedy z nieba od Ducha Swietego mied ma. O wielkiz to dar bozy w swietym maizenstwie z ktorego mocna pomoc do zbawienia roâdie, gdy takie serca ku sobie y tak swiete mysli mied beda., iuz tam niezgoda nie zayzrzy, iuz tam pokoy y wielka przyiazn y zyczliwoâd nad ludzka. witksza. iednego ku drugiemu, iuz tam wdzieczne y mile pomieszkanie y sîodkie towarzystwo, gdy ta duchowna przyrownana Christusowey milo£d miţdzy nimi zakwitnie.

Po trzedie usmierza w nich zadze cielesne, przez pow£dia.gliwo£d w zatrzymaniu wiary malzenskiey, zmacniaiac ich wedhig rzeczonego od medrca: IIo3>u(x) BK«
Sap. 8, 21 *HHAM* HI S8A" «»3A(P3AH«-K 4I4I1 HI Efî AACTL. TO iest: poznalem iz inaczey nie mogţ byd powsdia.gliwym, azby mi Bog dai.

Po czwarte — sposobnymi ich czyni do wychowania dziatek w wierze swiţtey prawoslawno-katholickiey y w poboznoâdiach wiary chrzeâdianskiey. Urodzid bowiem ie, lacny y pospolity z pogany y bestiami dar spolny y wychowad ie w cnotach niektorych y poganie moga.. Ale wychowad ie na wiarţ y poboznoâd prawoslawno-katholicka. y zbawienia dostapienie, to dar iest bozy ktorego rodzice bez osobney laski bozey mied nie moga.. A moca. tego sakramentu malzenstwa swiţtego brad go moga., iesli baczenie y rozum prawowierny chrzeâdianski maia..

Na koniec y to dar iest bozski, ktory siţ poboznym malzonkom przez ten sakrament daie, aby zno£id mogli
8a wszelka. nţdzţ y niedostatki y niedoskonaloâdi/ w obyczaiach ieden drugiego, y wszelkie diţzary malzenskie.
1. Tim. 2. Te cztery dary bozskie Apostol Swiţty do niewiasty mowiac tak wylicza: A ona zbawiona bţdzie rodzeniem

dźiatek, iesli trwac bşd&e w wiernosci y milosci y poswieceniu y miernoSci.

Pierwszy tedy iest dar iz wiarş ieden drugiemu dotrzymawaia., a w cudzolozstwo nie wpadaia..

Drugi, iz godnie w miloăci mieszkaia..

Trzeci, iz loze swe od zmazy poswiecaia..

Czwarty, iz pow$<5ia.gliwie czasow swoich zostawac z soba. moga..

Tak tedy poniewaz od authora sakramentow malzenstwo iest postanowione y poniewaz iest znakiem widomym rzeczy swietey niewidomey y przyczyna. laskş podawaiaca., nieomylnie iest w Cerkwi Swietey Wschodniey sakramentem, zaczym tym samym wyszsze iest malzenstwo niz stan panienski y wdowi.

Sluszna przytym *Wam, Przeswietni Oblubiency,* wiediiec y to, dla iakich przyczyn malzenstwo iest od Boga postanowione, iako do niego wstşpowac y iako w nim siş sprawowac, abyăcie siş mogli Panu Naywyszszemu podobac y obiecane na ziemi blogoslawienstwo dostapiwszy, dobra niebieskie dostapic godnemi siş stali.

Trzy przyczyny z Pisma Swietego naprzednieysze byc widzş dla ktorych Pan Bog malzenstwo postanowil.

8b Pierwsza iest przyczyna, aby mogl czlowiek/ na tak cişzki zywot miec towarzysza y pomocnika, tak bowiem

Gen. Cap. 2. Pismo Swişte mowi: He A»SP» HÂKS BUTH «AHHOMS, COTIOPHM' IM8 moivioţMHKd no HIMS. TO iest: *„Nie dobrze czlowiekowi byâ iednemu. Stworzmy mu pomocnika podobnego iemu".* Ta iest pierwsza przyczyna dla ktorey malzonkowie poymowac siş maia., aby ieden drugiemu co ku wypelnieniu cnot, milo£ci bozey y blizniego wszelkich poboznosci y przykazani bozych, y do znoszenia dişzarow malzenskich towarzyszem, rada. y pomoca. byl. Ten iest pierwszy cel dla ktorego y *Wy, Przeswietni Oblubiency,* w stan swiety malzenski wstţpuiac; *primario* nie na co innego pilniey patrzac intenti^ swoiş do przyişcia onego, do intentiey rayskim onym oblubiencom od Boga naznaczoney conformowac ma<5ie: Bog bowiem wszechmogacy gdy mial Ewş stworzyc, sen wlozyl w Adama, ktory to sen oycowie swişci Pisma Swiştego wykladacze, *extasim* rzeczy niebiskich byc

wykladaia/. Concluduiac ze myslq. do Boga podniesiona, a zamknionemi smyslami malzonkowie poymowac sit mai^, bo nie smysly ani rodzice, ani dostatki, dobra daiq. malzonkt, ale sam Pan Bog, iako nas mtdrzec naucza:
A»*»' H HAVExTA paSA^AAIOT' W(T)HC«C H4AW/MI, W(T) r(C)A»
Pron. 19 wc COHCTJIMTCA *xtm* /M8AP<IIA /M8>KCIH. TO iest: Dom y maittnosc rodzawaiq. oycowie dziatkom, a od Pana zona rostropna przylacza sit mtzowi. Nie *primario*
9a tedy dla bogacstw, iako Adoniasz Abissag sobie/ w malzenstwo poiad chdial, ktoremu dla tego Duch Switty przez
3 Reg.^Cap. 2, Salomona powiedzial: *„Dzii bediie zabit Adoniasz",* ale dla samego naypierwiey towarzystwa y do wszelkich pobožnosdi pomocy y do znoszenia niedoltznosci ieden drugiego poymowad sit maia^

Secundario zas *modo* moze sit y na dostatek y bogacstwo y dobry posag, bez grzechu mied baczenie: pierwsz% przyczynt za fundament zalozywszy, gdyz do znoszenia ditzarow malzenskich sluzq. y z nich niemala iest y tym stanie pomoc. Takze y zacnosd domu kto w tym stanie upatruie, nabywaiac sobie pottznych przyiadiol y powinnych, nie grzeszy; iednak te przyczyny nie maiq. byd do malzenstwa pierwszemi, ale ostatniemi y podleyszemi.

Wtora iest przyczyna splodzenie dziatek ku rozmnozeniu chwaly Boga Wszemogacego, tak bowiem Pan Bog stworzywszy mtza y zone, blogoslawil im mowiac: *Ptc-*THTCCM H MHOJKHTICA H HantAHiAHTc 3CAMK>, To iest: *„Rosâàie y mnoitie sie y napelniayâie ziemit".* Z takowa^ intentiq. y on Switty mlodzian Thobiasz w malzenstwo wstt-
Thob. 8 puiac do Pana mowi: Panie, ty wiesz, zed nie dla zbytku biort siostrt moit za zont, ale tylko dla milosdi potomstwa, w ktorymby bylo blogoslawione imit twoie na wieki wiekow. Y aniol Raphael tegoz Thobiasza nauczaiac, iakim sit umyslem zenid ma mowi: IIpiHMciuH
gjj A*«8 C\ CTPăX»*»^ rJCjAHHM-k, EOACC rM«A' P*AH, H»)KCAH/ AIMMHU, BMW A* •' citMCHH *(ltfiAMAtM* EATOCAOICHIc I' CkUrt^' HăCA^AHUIH. To iest: Wezmiesz pannt z boiazniq. pansk^, witcey chşcia dziatek, nizli luboâdiq. zditty, zebys w nasieniu Abrahamowym blogoslawienstwa w syniech dostapil. Tq. intentiq.*primario* po pierwszey kazdy pobozny chrzesdianin wstepowad ma, a nie dla pitknosdi urody, albo zadzy

cielesney: tych bowiem ktorzy dla piţknoâdi y zadzy cielesney w malzenstwo wstţpowali, srodze Pan Bog pokaral, iako Pismo Swiţte o nich mowi: EHA^BU"

Gen. 6 CUHOII £KJH A W * MA»rkiKCKj&» BKO cihi KPICHKI, noAiui A cist «•k ÎKIHKI W(T) »CHX", «JKI HSSPIUM. To iest: „Wiffeqe *synowie bozy corki ludzkie, ii byly piekne, wiieli sobie za zony ze wszystkich, ktore obrali".* Ale shichaydie co przediw takiemu malzenstwu Pan Bog mowi: Hi HAWT' AX* «»n npiEUBdTH BO MAti'biţtX'K CH\"K, 3IH(, C8T" IIAOTK* To iest: *„Nie bedzie trwal duch moy w ludiiach tych, poniewaz sa_ cialem"* y dla tego iz cielesni byli, potopem sa. pokarani.

Iednak kto za fundament sobie wtora. przyczynţ polozywszy, iesli *secundario modo* na urodţ patrzy, moze byd bez grzechu, bo y Iakob Patriacha zone obieraiac, wolat Rachelţ obierad gladka., anizeli Liia. szpetna., co czynil bez grzechu. Dla miloâdi tedy diiatek ktorzyby nie dla waszey tylko udiechy y rozmnozenia familiey, ale *primăria*

jQ. aby siţ w nich imit Boga wszech/ mogacego w Troycy Swiţtey iedynego na wieki chwalilo, y *Wy, Przeswietni Oblubiency,* poymowad siţ madie, dla czego, gdy Wam Pan Naywyszszy obiecane da doczekad potomstwo, nie w swieckich roskoszach, mqdrosdi y obyczaiach wieku tego. tylko, ale krzestem swiţtym odrodznvszy, *primario* w wierze swiţtey prawoslawno-katholickiey, w cnotach, poboznoâdiach y zachowaniu przykazani bozych wychowad y dwiczyd ie, starad siţ madie: aby siţ z nich nie tylko swiat napemil y dieszyl, ale aby siţ przez nich prawdziwa chwala boza rozmnazaiac, cerkiew y niebo nimi napelnila, a wy abySdie godna. zaplatţ starania y pracy swoiey w niebie otrzymad mogli.

Trzedia przyczyna iest, dla ktorey malzenstwo od Boga iest postanowione, uwarowanie siţ wszetecznstwa, y na niepouădia.gliwoSd lekarstwo, iako Pawel Swiţty naucza mowiac: AOEBO MARŞ jK(H'fe HI npHKdCaTHCA, HO EA8A«-

1 Cor Cap 7 A**H1A PAAH KOHÎKA» ca»» JKIHS A* HMAT' H KiiaWA* w<H4

V. 1 et 2. CB»irw MSJKJ A« HAAJT-K. To iest: *„Dobrze iest czlowiekowi nie tykaâ sie niewiasty, ale dla porobstwa, niech kaidy ma swoie zone y kazda zona swego meza niechay ma".* Nie dla uczynku tedy cielesnego y dla roskoszy cielesney z iego pochodzacey, ale dla tego aby siţ czlowiek ktory

w czystoici panienskiey albo wdowiey mieszkac nie moze, przez wseteczenstwo, obrazy Maiestatu bozego uwarowad mogl. W malzenstwo wstapid Duch Swiţty
10b pozwala, ktory tak mowi:/4<CTHA ÎKCHHTSA BI «cfc(x) H AOÎKI HICKSIPHO, EA8AHHKW(M) !K(H nptAIOSOAfciM'It CSAHTTI En». To iest: *„Uczstiwe malzenstwo we wszystkim y lozie niepokalane, a wszeteczniki y cudzolozniki Bog bedzie sadzil".* Strzec siţ tedy wszystkim potrzeba, ktorzy w malzenstwo wstţpui^, umyslu albo celu ozenienia siţ swego dla roskoszy cielesney, nad takowemi bowiem szatan moc miewa, iako aniol Raphael do Tobiasza mowi: GiH BO HÎKI CHU< JKIHATCA, *mw* A* Erî W(T) ct» H *w(r)* CBOirw 8A»A w(T)roH«RTi, H CBOIM8 AI03A(HTI9 CHH(HACTOATI, BKW KOHb H MCUTi HA»)KI H'kcTb, PA38MA, HA(A) CHHHIIIMH A'AVOHI HAUT' BAA(CT). TO iest: Ci, ktorzy w malzenstwo tak wstţpuiq, ze Boga od siebie y od serca swego wyrzucaiq. a swey lubo£di tak dosyd czyni^, iako kon y mul, ktorzy rozumu nie maiq., nad temi czart moc ma.

Madie tepy, *Przeswietni Oblubiency,* y przyczyny dla ktorych Pan Bog malzenstwo postanowil y przestrogi z Pisma Swiţtego, czego siţ warowad madie, abySdie godnie w ten stan swiţty wstapiwszy, laskţ boz^, ktorq, ten sakrament daie, przyiad mogli. Powinnisdie przy tym vota, ktore ieden drugiemu czynid madie, wcale zachowad. To iest: Naypierwey wzaiemnq, malzenski miloSd; miloSd bowiem malzenska nie tylko w domu wszystko sporzadza y iakoby *in dics* dobro buduie: ale tez y Naywyszszego
jj. Pana Maiestatowi iest przyiemna, iako/ o tym madroSd bozskamowi: TPIAIH SKPACHXCA H CTAX* KPACHA I<P<(A) r(c)A«AVi»
Sirach, 25. H HĂKH: IAHHOAWCAÎIMT, BPATIH H APSÎK«CTBOAM BAHÎKHHXT» H ÎKIHA
Versu 1. H Mg)KI (PAa Cl Cdild corA«8ioTCb«. To iest: *„Trzy sa, rzeczy ktore mie zdobia_, a slawam sie piekną_ przed Panem y przed ludzmi: zgoda brati, przyjazn bliznich y zona i maz, gdy sie z sobţ dobrze zgadzajal'.* Apostol Pawel, pobudzaiac malzonkow do wzaiemney duchowney milosdi, mowi:
Ad. Eph. 5. AISÎKII, AK>SHT< CIOA JKIHU. TO iest: *„Mezowie, miluitie swoie zony".* Gdzie zaraz sposob opisuie tey duchowney milosdi, aby nie byla zmyszlona y zbyteczna cielesna, ale aby pochodzila z czystego y szczyrego serca y z

prawego chrzegcianskiego przedsiewzişdia: UKOJKI *X~C* IO(3)AIO-
BHA' I(CT) uniţii. To iest: Iako Christus Pan umilowal
cerkiew.

Po wtore trzeba zachowad malzonkom wzaiemna.
malzenska. wiarş, iako apostol swişty naucza: JKtHi CIOH(M)
Ad Cor. 1, vfcAOA»' Hi •AM'fcfT', HO AttJJKi; T4K0JKAI H AttJJKI Hi IA4A*fefI"k
Cap. 7, Versu 4. CBOHMI -rfeAOMi, HO *mmt.* To iest: Zona nie ma w mocy ciala
swego, ale ma.z, takze y mai nie ma w mocy ciala swego,
ale zona; kto bowiem z wiary malzenskiey wystşpowad
y one podeptad siş wazy, takowych iako apostol mowi,
Bog sadzid bşdzie.

Po trzecie powinni matzonkowie ieden drugiego szano-
1 Cor. 7 wad wzaiemne; tak bowiem Pawel Swişty do malzookow
Versu 2. mowi: JKiH'fc «8ÎKT> AOAJKHOI îĂroiOAfHtf A* «O3A«T\ T4KOJKA<
11b H JKCHA «8ÎK8./TO iest: *„Maz niechay zenie powinna, zyczli-
woic oddaie, taktze y zona mezowi".* A Piotr Swişty mowi:
MtJjKtl T4K0*A« K"trt JKhlltJIUf CI C80HMH JKiHIMH nO P438A\8
1 Petr. 3, *mw* HiAtoi|iH-feHui8 COC8A8 JKIHCKOMB «O3A4»HK M(C)TL. TO iest:
Versu 7. *„Meiowie takze mieszakaiac z zonami swemi wespol,
wedle umieietnoiti, iako siabszemu naczyniu niewie-
sciemu wyrzadzaiqc uczUiwoic".* Ucz$ciwo$<5 tedy y uszano-
wanie przystoyne wzaiemnie malzonkowie powinni sa.
wyrzadzad. Zona mşiowi iako glowie, a maz iako wlas-
nemu cialu, *„zaden bowiem,* wedhig Apostola, *nigdy ciala
Ephes. 5. swego nie mial w nienawiUi, ale ie wychowywa y ogrzewa,
Versu 29. iako i Christus cerkiew".*

A w ostatku tak powinien milowad y szanowad kazdy
maz swoiş zonş, iako samego siebie, a zona niech siţ boi
mşza swego.

Po czwarte, przy tych trzech wzaiemnych powinno-
âciach sama malzonka powinna iest mşzowi swemu iako
glowie poshiszenstwo oddawad, wedlug nauki apostola
swietego ktory mowi: JKIHU, CIOH(M) M8>KI(M) notHHtJfirrio»
mo TA?, 34Hi M8«T> ICT' TAAIA *maţi,* BKOJKI H XT TAAIA UJTKIH.
To iest: *„Zony niechay bedq, poddane metom swoim iako
Panu, abowiem maz iest glowq, zony, iako y Christus iest
glowa, cerkwi".* Powinna tedy malzonka swemu mşzowi
poshiszenstwo y poddanstwo oddawad, ale nie slepe, lecz

[1] Tipărit: swietego.

diskretne, iako cerkiew oddaie Christusowi, to iest, we
wszystkim tym co sit z wolq. bozq. y z wypelnieniem przy-
12a kazani iego i z dobrymi y/ poboznymi obyczaiami zgadza,
posluszną. byd o wszeki powinna. Ale iesliby uchoway
Boze maz malzonkt do przeciwnego tym posluszenstwa
podiagal, to iest: albo do odstapienia wiary prawoslawney-
katholickiey, albo do iakiego grzechu popelnienia byna-
mniey w tym posluszna byd nie powinna: wiediied bowiem
ma m%z iz zona nie z pitty meza, ale z boku iego wzieta
iest y dla tego nie iako niewolnikowi *absolute* y przykrze
w czymby chdial, ale iako towarzyszowi, w czymby sit
z wolq. bozq. zgadzalo, ma roskazywad, a ona iemu iako
glowie i panu we wszystkim tym poshiszna byd powinna.
Y Sara bowiem, wedlug Piotra Swittego, posluszna byla
Abrahamowi, panem go nazywaiac.

Powinna przytym malzonka swego mtza wszelkq. sw%
pokor%, cichoSciq. y lagodno&iq. do nabozenstwa, pos-
tow, cztstych modlitw, ialmuzn wszelkich pobozno£di, iako
sklonniesysza do tego naturt maiaca, przykladem byd,
pobudzad y pochop dodawad, a osobliwie iesliby m%z
byl nie prawoslawney albo chwieiacey sit wiary, wszelkie
staranie przylozyd ma, aby go do wiary swietey nawrodid,
albo w niey zmocnid mogla, a to tym sposobem ustawicznie
Pana Boga czestymi y goracemi modlami y Izami o iego
nawrocenie proszac, poszczac y ialmuzny daiac y kaplanow
aby zan ofiary bezkrewne Panu ofiarowali uzywaiac.
j Q.. *1* Dobra bowiem takowey malzonce poboznej, Pawel
V. 24 Switty w tym otucht daie mowiac: GTHTCA MBJKT» HfsbpHiJK
12b * xwb* s'tpHofi. To iest: *„Po&wiecon bywa]mai niewierny
przez zone wiernc{",* iakoby rzekl: cztsto sit trafia ze
maz niewierny nawrocon bywa do wiary swittey przez
zont wierną..

Powinna przy tym malzonka dobra, aby swarow y
klopotow uchodzic mogla przy poudanstwie y dierpieniu,
milczenie zachowad. tym bowiem wszystkie niepokoie
domowe oddali, dla czego y Switty Pawel naywitcey na
I. Tim. 2, 11. bialey glowie milczenie wydi^ga, gdy mowi: JKCHA «T»
>(3M0AliH AA SlHTCA Cit ICARHAtli nOltOptHltAMi. JKtH'fc SlHTH HE
noicA'biaw, HH BAJA^TH AISJK(MI, HO EMTH «I itAtOAita. TO
iest: *„Niewiasta niech sie uczy w milczeniu z wszelkim*

poddanstwem, lecz nauczai niewieiâie nie dopuszczam, ani wladai mezem, ale byi w milczeniu". Nad insze wszystkie cnoty iako lilia miedzy kwiaty niewieâcie milczenie przebiia, gdy niewiasta usta zawiera, gdy nie iest swiegotliwa y swarliwa, gdy woli milczef y cierpief, nizli mowif, wszystek pokoy w domu zostaie.

Mafie tedy y o tym wkrotce naukş, iako vota malzenskie, ktore ieden drugiemu przed Panem Bogiem oddawad mafie, zachowaf powinni iesteâfie, *Przeswietni Oblubiency* y iako w tym stanie malzenskiem zyiac Panu Bogu siş podobaf mafie.

Zaczym skracaiac iuz do was moiş mowş, Pana naywyzszego, ktory Was do tego stanu poworywa, proszş, aby Was wedlug proib naszych, ktore tu za Wami przed Maiestatem iego wylewaf bşdziemy, prawica. swoia. bozskq zlaczenie Wasze, tak ublogoslawif raczyl, abyâfie wszelkie cnoty y po/boznoâfi y przykazania iego pemiac, w niezamierzone lata na laskş iego swişty sobie zarabiaiac, w zgodzie y miloâfi swietey az do zgrzybialey staroâfi zyli y znal nayprzednieyszy malzenskiego blogoslawienscwa przy wszelkich duchownych y cielesnych darow iego o obfitoâciach, syny synow swoich, az do czwartego y piatego pokolenia, ku chwale bozey, ku podporze rzeczy P. y Ozdobie Iasnie Oswieconego Domu W. X. M. ogladali.

Amen.

TRADUCERE

f j.

Cuvîntare duhovnicească

la cununia Prealuminatului Pan *lanusz Radziwil,* prinț de Birze şi Dubnice, cămăraş al Marelui Ducat al Lituaniei, staroste de Kamenica, de Kazimierz, Seywen etc, etc, cu *preamărita* domniță *Măria,* fiica preamăritului domn *Io[an] Vasilie,* Voievod şi Domn al Moldovei, rostită de prea venerabilul întru Dumnezeu, părintele *Petru Movilă,* mitropolit al Kievului, al Haliciului şi a toată Rusia, exarh al scaunului apostolic constantinopolitan, arhi-

mândrit al Lavrei Pecerska, in Biserica domnească din Iaşi, Închinată ierarhilor dumnezeeşti, sfinţii Vasilie, Ioan şi Grigorie.

în Lavra Pecerska din Kiev.

Anul Domnului 1645.

La Stema Prealuminaţilor Prinţi Radziwil şi a Preamăritului Io[an] Vasilie Voievod şi Domn al Moldovei

Această prietenie Cap[1] Vulturului aduse,
care la inimă cu drag îl puse,
Cînd primi să-i fie cap Radziwil
Mireasa; stema moldoveana
Astfel Vulturului Capul încredinţa
(Bărbatu-i Cap Femeii), ca singur să conducă.

Preaputernicului domn preamilostiv Vasilie, voievod şi domn al Ţării Moldovei, domnie în pace şi în lung veac şi binecuvîntare de la Dumnezeu.

Am împlinit * cu plăcere prin serviciile mele prieteneşti tot ce a fost de trebuinţă pentru încheierea unei legături veşnice între preacinstita casă a Măriei tale şi înalta şi slăvită casă a prealuminatului domn cămăraş al Marelui Ducat al Lituaniei, şi de aceea nu mai vorbesc despre serviciile făcute de mine; ca bun prieten[3], pentru Măria Ta, Domnul meu milostiv. Să dea Dumnezeu ca şi în viitor să pot sluji în chip demn[4] pe Măria Ta. Iar acum, dorind prealuminaţilor, preamăriţilor prinţi, noilor/căsătoriţi, toate fericirile[5], cu dragoste deplină, doresc şi Măriei Tale, Domnul meu milostiv, ca la adînci bătrîneţe, după nenumăratele împliniri ale Domniilor lor, să te bucuri de nepoţii şi strănepoţii născuţi din aceşti nobili prinţi.

împlinind dorinţa • prietenească a Măriei Tale, cuvlntarea pe care am ţinut-o la nunta străluciţilor prinţi,

[1] De zimbru (Aluzie la stema Moldovei).
* în origini, în limba latină : *expleui.*
[3] *de partibus bono Amico exoluendis... non arguar.*
[4] *condigne.*
[5] *omnia felicissima.*
• *Desideria... explendo.*

rostită parte în limba polonă, parte în limba română, în biserica Măriei Tale din Iaşi, am dat-o acum la tipar numai în limba polonă[1] M-am silit prin aceasta[2] să arăt lumii cît de slăvită[3] şi de însemnată este legătura încheiată de Măria Ta cu casa Domniei Sale Prinţului şi să încredinţez totodată Măriei Tale o dovadă clară de prietenie, ceea ce, dacă am izbutit[4], rog ca această lucrare a mea să fie primită de Măria Ta, Domnul meu milostiv, cu bucurie şi suflet senin[5]. Al Măriei Tale iubitor prieten, slujitor şi veşnic rugător lui Dumnezeu, Petru Movilă, arhiepiscop, mitropolit al Kievului, Haliciului şi a toată Rusia.

^ₐ *Cuvîntare la cununie*

înţelepciunea eternă, orînduind înalta sa ierarhie cerească, a împărţit cele nouă cete îngereşti (după Sfîntul Dionisie Areopagitul) în trei părţi:

De^aelesti Hierarch • *Prima : Tronurile, Heruvimii* şi *Serafimii,* aproape de înălţimea Măririi sale i-a aşezat, astfel încît fără altă mijlocire să capete lumina minţii, înţelepciunea şi îndemînarea, spre împlinirea voinţei sale.

A doua: Stăptniile, Domniile şi *Puterile* le-a aşezat mai jos, ca prin mijlocirea primei să capete lumina înţelepciunii şi îndemînării şi să o dea celei de a treia.

A treia parte: *Principatele, Arhanghelii* şi *îngerii* a binevoit să-i aşeze mai jos decît cele două, pentru ca, primind darurile cereşti de la cea din mijloc, să le dea fiinţei raţionale de pe pămînt, adică omului, pe acesta
3b să-1 păzească, voia lui Dumnezeu/ să-i facă cunoscută, să-1 conducă şi să-1 îndrepte spre împlinirea tuturor virtuţilor şi poruncilor dumnezeeşti.

în chip asemănător, şi neamul omenesc, întru sfînta biserică a sa de pe pămînt, a voit să fie împărţit în trei stări, şi anume: de feciorie, de văduvie şi de căsătorie.

[1] *idiomate Polono.*
[2] *hoc argumento.*
[3] *quam glorisissime.*
[4] *quod utrumque dum facio.*
[5] *fronte et mente serena.*

* Dionisie Areopagitul, *De caelesti hierarchia,* cap. VI—IX (Migne, *Patr. Gr.*. 3, p. 200 ş.u.); vezi nota 1 de la p. 14 a ediţiei textului latin, *Orthodoxa Confessio Fidei Catholicae et Apostolicae,* îngrijită de Malvy şi Viller; Cf. *Oeuvres de Saint Denis VAreopagite,* Paris, 1865, p. 342—362.

Aceste trei stări au fost prefigurate încă în *Cartea Genezei,* de către marele patriarh Noe, în arca sa, imagine a actualei biserici a lui Hristos, în care arcă Dumnezeu cel atotputernic a poruncit să fie trei caturi : în primul a aşezat păsările, ca fiind mai uşoare; în cel din mijloc animalele curate, iar în al treilea a poruncit să fie aduse toate vietăţile care se tîrăsc pe pămînt. Pe drept cuvînt, deci, starea de feciorie este asemănată păsărilor, căci ea e departe de toate greutăţile, necazurile, de agonisirea averii şi de grijă, iar apoi prin rugăciuni şi smerenie se înalţă.

Corint. Căci cel ce s-a căsătorit, după cum spune Sfîntul Pavel,
Vers. 33. „ îngrijeşte de ale lumii, ca să placă femeii[1]. Iar cel care nu s-a însurat sau cea care nu s-a măritat se străduieşte pentru lucrurile Domnului, ca să fie nepătată şi cu trupul, şi cu sufletul, şi aceasta este deosebirea dintre femeia măritată şi fecioară.

Starea de feciorie este aşezată deasupra nu numai
pentru faptul că prin curăţie şi perfecţiunea virtuţilor
este egală Tronurilor, Heruvimilor şi Serafimilor, dar şi
pentru că Domnul şi Mîntuitorul nostru a binevoit să
păstreze în această stare pe preasfînta şi precurata Fecioară,
Maica sa, care înainte de naştere, cît şi în timpul naşterii
4a şi / după naştere a rămas fecioară curată în veci. Şi Mîntui-
torul însuşi, devenind om, a rămas pururea în stare de fecio-
rie.

Apoc. 14, v. 1,2, 3, 4, 5. Slava şi măreţia acestei stări a văzut-o sfîntul Ioan pe muntele Sionului, unde împrejurul Mielului lui Dumnezeu stăteau o sută patruzeci şi patru de mii, avînd [numele lui şi] numele Tatălui său scris pe frunţile lor şi cîntînd o cîntare nouă, pe care nimeni altul nu-l poate cînta : *„Aceştia sînt care nu s-au întinat cu femei, căci sînt feciorelnici. Aceştia sînt care merg după Miel oriunde se va duce. Aceştia au fost răscumpăraţi dintre oameni, pîrgă lui Dumnezeu şi Mielului. Iar în gura lor nu s-a aflat minciună, fiindcă sînt fără prihană."*

Dar starea de feciorie n-a fost aşezată deasupra altora şi recomandată numai în Noul Testament şi în Apostol,

[1] I *Corinteni, 6,* 33 (cităm după *Biblia,* Bucureşti, 1968).

în alte cărţi sfinte şi în pravili, ci încă în Vechiul Testament. Căci cine s-a sculat din morţi, a luat focul din cer, a poruncit rîurilor să se retragă, a închis şi a deschis cerul şi, în cele din urmă, a fost luat, într-un car de foc, la cer, în rai (după cum înţelege Sfînta Biserică Răsăriteană) şi şi-a păstrat trupul viu pînă acum, dacă nu marele proroc Ilie, care şi-a păstrat starea de feciorie? Dar mai minunat este faptul că asemenea mari proroci şi oameni drepţi care şi-au păstrat starea de feciorie au făcut minuni nu numai în timpul vieţii, ci şi după moarte, moaştele lor au fost demne să-i învie pe cei morţi, cum au fost cele ale lui Ilie.

Deci starea de feciorie este aşezată pe o treaptă înaltă
4b şi înnobilată cu mari daruri de la Dumnezeu, / de unde are deosebite calităţi, dar deoarece nouă timpul nu ne îngăduie acum să vorbim mai mult despre aceasta, vom spune pe scurt despre cea de a doua stare, cea de văduvie.

Şi această stare de mijloc este înaltă şi are calităţile sale, asemenea primei stări, şi se află in Sfînta Scriptură, atît în Vechiul, cît şi în Noul Testament.

în Vechiul Testament, Dumnezeu a binevoit într-atît să purifice această stare de văduvie, încît femeilor care trăiau in curăţie şi abţinere nu numai că le-a acordat darurile pe care de obicei le dădea sfinţilor, ci şi un dar deosebit, al bărbăţiei, peste firea lor slabă din naştere, cum a binevoit a da Iuditei şi altora asemenea, care au învins pe duşman şi au scos poporul izraelian din mari nenorociri, invingînd viteze căpetenii de oaste. Aşa o putere are curăţia, nu numai în feciorie, ci şi în starea de abţinere a văduviei, şi nu numai în Vechiul Testament, dar şi în Sfînta Evanghelie sînt arătate calităţile ei evidente şi In alte, mai ales in [evanghelia] Sfîntului Luca, la acea Sfînta Ana, care, după ce a trăit cu soţul ei şapte ani de la fecioria sa'şi era văduvă, în vîrstă de optzeci şi patru
Lnca 2 °^e ani, nu se depărta de templu, slujea Domnului in posturi
Vers. 36 şi rugăciuni, ziua şi noaptea. Pentru curăţia văduviei sale, aceasta a devenit demnă nu numai să aibă duhul prorocirii, dar, mai mult chiar decît alţi înalţi patriarhi şi proroci, 1-a văzut pe Mesia cu ochii ei, a vorbit despre el şi a prorocit.

înaltă este deci şi această stare, care pentru curăţia
5a şi abţinerea sa este numită de unii sfinţi doctori stare de mucenicie. Este o stare de mijloc, deoarece după ce a cunoscut plăcerile trupeşti, grijile şi truda căsniciei, se păstrează în abţinere, imitînd starea de feciorie. Despre această stare s-ar fi cuvenit să vorbim mai mult, atît din Vechiul, cît şi din Noul Testament, dar, deoarece ceremonia de astăzi nu ne permite, vom trece la cea de a treia stare, care este starea căsătoriei şi despre care tocmai acum se cuvine a vorbi.

Pentru care pricină această stare a căsătoriei este pe locul al treilea, cel mai de jos, în biserica creştină şi de ce este asemănată cu vietăţile tîritoare ? Nu văd altă pricină decît greutăţile căsniciei. Căci, în afară de folosul unuia şi al celuilalt, de creşterea copiilor, din cauza grijilor şi frămlntărilor în legătură cu dobîndirea averii şi, in cele din urmă, din cauza gustării plăcerilor trupeşti, par ca nişte fiinţe care se tîrăsc pe pămînt.

Din această cauză, aşa cum primele două stări ne învaţă modestia şi abţinerea, soţii trebuie ca în timpul sărbătorilor, posturilor şi rugăciunilor să se abţină de la
Cap. 7 legătura trupească, pînă la vremea cînd, după Sfintul Pavel, este îngăduit[1] Totuşi, starea căsniciei are şi anumite calităţi în biserica creştină. Căci, dacă starea fecioriei este asemenea purităţii îngerilor şi se ridică sus, pînă la cer, nu este chiar cea de pe urmă nici starea căsniciei, care prin naşterea şi educarea creştinească a copiilor răspîndeşte lauda lui Dumnezeu, umple biserica şi cerul.

Dacă starea de feciorie îşi are lauda şi întîietatea
5b din faptul/ că Domnul şi Mîntuitorul nostru Iisus Hristos pe preasfînta sa maică şi pe sine însuşi a vrut să păstreze veşnic în această stare, totuşi, starea căsniciei este egală în această privinţă celei a fecioriei, de vreme ce, deşi maica preacurată rămîne fecioară în veci, totuşi Domnul a voit s-o aşeze sub veşmîntul căsniciei, după cum arată Sfîntul
Luca, cap. 1, Luca: *„A fost trimis îngerul Gavriil de la Dumnezeu... către*
Vers. 26 şi 27 *o fecioară logodită cu un bărbat care se chema Iosif".* Şi însuşi Domnul, deşi nu într-o trupească, ci într-o spirituală

[1] *I Corinteni,* 7, 5.

căsnicie cu mireasa sa, biserica, se află veşnic. Dacă dec sînt înalte primele două stări de mai sus, cu care se umple cerul, tot atît de înaltă este şi starea căsătoriei, căci nu numai că celor ce trăiesc cuvios în ea nu le este oprit să intre în cer, dar din această [stare] au ieşit proroci, apostoli, mucenici şi o mulţime nenumărată de sfinţi, care, trăind în curăţie feciorelnică şi abţinere de văduvi, luptînd şi biruind, umplu biserica. Deci starea căsniciei este aproape întru totul egală primelor două şi nu numai egală, ci şi superioară. Eu văd superioritatea ei asupra celorlalte în faptul că Domnul şi Mîntuitorul nostru a voit s-o aşeze printre cele şapte taine sau sacramente ale bisericii sale, după învăţătura Sfîntului Pavel, care
Efeseni, spune: TdHHd ci* HAIA ICTV Adică: Sacramentul sau
Cap. 5, taina aceasta mare este, care sacrament îl dobîn-
vers. 32 ^c cej ce jntra cu pi0şeni în căsnicie, avînd harul
g. *ex opere operato,* / adică dăruit prin meritul chinurilor
Domnului. Celelalte două stări nu pot avea un asemenea har, poate doar *ex opere operanlis,* adică din propriile lor fapte şi lucruri bune, care să merite a fi cauza unui deosebit har dumnezeiesc. Deci, cu adevărat starea căsniciei este superioară celorlalte două, iar, deoarece este taină sau sacrament în sfînta biserică şi cauză ce produce harul, de aici se deduce, în primul rînd, că este lăsată de autorul însuşi al tainelor, adică de Dumnezeu, avînd loc în rai, aşa cum arată Cartea Facerii : *„Şi a făcut Dumnezeu pe om după chipul său [...], a făcut bărbat fi femeie. Şi [...] i-a binecuvântat,* zicînd : *Fiţi rodnici şi vă înmulţiţi fi umpleţi pămîntul."* La început asta era în rai.

Iar în Testament, Domnul şi Mîntuitorul nostru, Dumnezeul adevărat şi omul perfect a întărit harul stării de căsnicie în Cana Galileii prin prezenţa sa şi a preacurate maicii sale, împodobind-o cu roadele minunilor şi cu taină în biserica sa, după cuvintele Sfîntului Matei : 6JKC Erk COMITĂ, HAOim A* HI pi3A8Hi!T-k.. Adică : *„Ceea ce a unit Dumnezeu, omul să nu desfacă",* după cuvintele mai sus citate ale Sfîntului Pavel: TAHHA CIA IIAIA ICTI. *„Taina*

* *Facerea,* 1, 27—28.

aceasta mare este; iar eu zic in Hristos şi în Biserică"[1]. Apostolul numeşte căsătoria o mare taină pentru importanţa actului al cărui simbol este, adică atît al unirii
6b a două/ firi, divină şi omenească, într-o singură fiinţă a Fiului Domnului, precum şi al căsătoriei spirituale a Domnului Hristos cu biserica, în care se întruchipează cuvintele : Giro PMH UICTAIHTI HÂITI UITUA csoiro H AUTIPI, H npHA'tnHTTi CM Kli MtlH'fe CBOIH H E8AITA UISA 1 1 IIAO(T) IAHH8. Adică : *„De aceea, va lăsa omul pe tatăl său şi pe mama sa şi se va alipi de femeia sa şi vor fi amîndoi un trup"*[2]. Căci 1-a părăsit pe Dumnezeu Tatăl nu pentru despărţire, fiind cu el una, ci pentru a apărea, aşa cum spune Sfîntul Pavel, în chip de slujitor : GIBI 8AWAH, 3p<ui PISA
Filipeni, cap. 2, 7—8 npIHM». Adică : *„S-a deşertat pe sine, chip de rob luînd"*. A părăsit pe maica sa, adică sinagoga evreiască, şi s-a ...jt (j... dragoste cu biserica, ca şi cu propria sa mireasă. Şi deoarece Domnul Hristos are trup, are trup şi biserica, deci sînt doi într-un trup; de aici se deduce că, aşa cum cuvîntul lui Dumnezeu nu se desparte niciodată de trupul lui Hristos, şi Domnul Hristos de biserica sa, tot aşa şi soţii, după unirea în căsătorie, nu mai pot să se despartă niciodată, aşa cum ne învaţă Sfîntul Pavel : AASWATAA
Corint. Cap. 7. M«H*, MtHi8»tp8 «8*8, IIPHIA3AHAA «CTI 3HOHOM-K, AUII AH *• 8i«piTi *MBxn.* IA, *ft3(t,)pkmH{r)e** UI(T) 3«OHA MSIKIIA. Adică : *„Femeia este legată de lege cit trăieşte bărbatul ei. Iar dacă bărbatul ei va muri, este liberă să se mărite cu*
7a *cine vrea"*[3]. Şi /în alt loc : COMHHHIOIHMCA 34rfcui4iiio HI HO r(c)Ă\: ÎKiH-fe UI(T) «8*1 HI P*3A8HATHCA. Adică : „Celor care sînt căsătoriţi, le poruncesc, nu eu, ci Domnul: Femeia să nu se despartă de bărbat"[4].

Este, deci, căsătoria o taină, deoarece este simbolul văzut al unui lucru sfînt nevăzut, şi nu numai un simplu simbol, dar simbol şi cauză totodată, ce aduce harul *ex opere operato*[5] celor ce păşesc cu demnitate pragul ei. Deci taina căsniciei sfinte dă soţilor următorul har : mai

[1] *Efeseni,* 5, 32.
[2] *Efeseni, 5,* 31.
[3] *I Corinteni,* 7, 39.
[4] *I Corinteni, 6,* 10.
* *Din fapta îndeplinită.*

întîi că legătura lor (care la cei lipsiţi de ruşine este urită. şi păcat de moarte, pentru care păcat Dumnezeu îi va judeca pe aceia) este, după cuvintele Sfîntului Pavel: „Cinstitită să fie nunta (...) şi patul nespurcat"[1].

în al doilea rînd, le dă harul de a păstra o dragoste spirituală unul faţă de altul, dragoste pe care Dumnezeu din cer prin Duhul Sfînt o inspiră şi fără de care oamenii n-o pot avea. Căci, atunci cînd apostolul îl învaţă pe soţ să-şi iubească soţia, aşa precum Hristos iubeşte sufletul, îi porunceşte să aibă şi o dragoste înaltă, spirituală faţă de femeie, în afara celei naturale dintre soţ şi soţie, şi să-şi privească soţia şi s-o aibă la inima sa, tot aşa cum Hristos iubeşte sufletele cuvioase şi credincioase lui. O asemenea dragoste soţul nu poate nutri fără harul Domnului, deci el trebuie s-o aibă de la Dumnezeu prin puterea acestei, taine. Iar dacă vorbim despre femeie, de la ea însăşi nu poate avea un asemenea sentiment faţă de soţ, aşa cum au sufletele bune şi cucernice faţă de Hristos, Domnul şi
7b Dumnezeul/lor, şi atunci îl primeşte din cer, de la Duhul Sfînt. O, mare este darul acesta divin în sfînta căsnicie, din care decurge un mare ajutor pentru mîntuire, căci dacă inimile vor fi astfel unele faţă de altele şi dacă oamenii vor nutri asemenea gînduri sfinte, acolo nu se va mai ivi neînţelegere, ci pace, mare dragoste şi bunăvoinţă mai presus de fire a unuia faţă de celălalt, acolo va fi plăcută convieţuirea şi dulce tovărăşia, unde va înflori dragostea spirituală intre soţi, asemenea iubirii de Hristos.

în al treilea rînd, potoleşte în ei poftele trupeşti prin severitatea în păstrarea credinţei în căsnicie, întă-
înţelepciunea rindu-i după cuvintele înţeleptului : IfoStudc) *un»* HH«»
Pui^Solomon], H(^ go3AI p 3AHgl ^ HeBrk A4CTk>A dică : *„Am cunoscut ci nu voi putea altfel si am înţelepciune, de nu-mi va da Dumnezeu".*

în al patrulea rînd, îi face în stare să crească copiii în spiritul sfintei credinţe ortodoxe-catolice şi al cucerniciei creştine. Căci a naşte copii este un dar simplu şi comun cu cel al paginilor şi al animalelor, iar a-i creşte In spiritul unor anumite principii pot şi păgînii. Dar a-i creşte în

[1] *Evrei,* 13, 4.

spiritul şi cucernicia ortodoxă-catolică şi pentru obţinerea mîntuirii, acesta este un dar divin, pe care părinţii nu-1 pot avea fără harul de la Dumnezeu. Şi îl pot dobîndi în virtutea sfintei taine a căsătoriei, dacă au purtare şi minte credincioasă, creştină.

în sfîrşit, este un dar dumnezeiesc, dat soţilor cucernici prin această taină, de a putea răbda orice sărăcie şi lipsuri
Sa şi neajunsuri / în purtarea unuia faţă de celălalt şi toate poverile căsniciei.

Aceste patru daruri divine le enumera astfel Sfîntul
1 Tim. 2 Apostol, vorbind femeii: iar ea va fi mîntuită prin naşterea copiilor, dacă va trăi în credinţă şi dragoste şi evlavie şi ascultare.

Primul, deci, este darul de a fi credincioşi unul altuia şi a nu cădea în preacurvie.

Al doilea — de a trăi alături în dragoste.

Al treilea — de a-şi păstra patul neîntinat.

Al patrulea — de a-şi trăi viaţa în sobrietate.

Astfel, deoarece căsătoria este hotărîtă de autorul tainelor şi este simbolul văzut al unui lucru sfînt nevăzut şi cauza aducătoare de har, este negreşit o taină în sfînta biserică răsăriteană şi prin aceasta căsnicia se ridică deasupra stării de feciorie şi văduvie.

Trebuie deci ca *Voi, Preacinstiţi Miri,* să ştiţi şi din ce cauze căsătoria este hotărîtă de Dumnezeu, cum să păşiţi în ea şi cum să faceţi pentru a plăcea Domnului celui de sus şi, primind binecuvîntarea promisă pe pămînt, să deveniţi demni a dobîndi şi bunurile cereşti.

Văd trei cauze mai importante în Sfînta Scriptură pentru care Domnul Dumnezeu a hotărît căsătoria.

8b Prima cauză este ca omul să poată avea / un tovarăş şi un ajutor în viaţa aceasta grea, aşa cum spune şi Sfînta
Facerea Scriptură : Hi A»»P» 1ÂS8 SUTH IAHHOMS ; COTBOPHM' UW8 no-
Cap. 2. AioqjHHna no HIA\8. Adică : *„Nu e bine să fie omul singur; să-i facem ajutor potrivit pentru el".* Aceasta este prima cauză pentru care se iau soţii, pentru ca să fie unul altuia tovarăş, sfătuitor şi ajutor în îndeplinirea virtuţilor, în dragostea de Dumnezeu şi faţă de aproapele, în îndeplinirea tuturor datoriilor şi poruncilor divine şi în purtarea poverilor căsătoriei. Acesta este

primul scop, pentru care şi *Voi, Preacinstiţi Miri,*
păşind în starea sfînta a căsniciei, *primario*[1] nu vă
îndreptaţi spre altceva intenţiile voastre, ci vă conformaţi
intenţiilor cereşti, stabilite de Dumnezeu pentru miri.
Căci Dumnezeu cel atotputernic, atunci cînd urma s-o
creeze pe Eva, 1-a adormit pe Adam, iar visul avut sfinţii
părinţi, tîlcuitori ai Sfintei Scripturi, îl explică *extasirrfi*
al celor cereşti, conchizînd că soţii trebuie să se ia cu gîndul
înălţat spre Dumnezeu, cu simţirile stăpînite, căci nu
simţămintele, nici părinţii, nici averea nu-ţi dau soţie, ol
Pron. 19 însuşi Dumnezeu, aşa cum ne învaţă înţeleptul: A»M'
H HAVfcHIA Pi3A"tA<»|0T' U>(T)H<« · MAWMV U>(T) T(C)Âd « (C»H(-
TMBaercA *TKiM* A\8AP4<A AIBWUH. Adică: *„Casa si averea
părinţii le dau copiilor, dar sofia înţeleaptă este dată
de Dumnezeu, ca să se unească cu soţul".* Deci nu
primario pentru averi, ca Adonia, fiul Haghitei, care
9^A a voit astfel să se căsătorească şi căruia, din această
cauză. Duhul sfînt i-a spus prin [gura lui] Solomon:
3Reg. Cap. 2, *„Adonia chiar astăzi va muri"*[3]. Soţii trebuie să se ia,
în primul rînd, pentru a se însoţi la faptele cucernice,
a-şi fi de ajutor la purtarea greutăţilor.

Secundario modo,* şi averea, bogăţia, zestrea bună pot fi avute în vedere fără de păcat, deoarece constituie fundamentul care ajută la purtarea poverilor căsătoriei şi sînt de mare ajutor în această stare. De asemenea, şi strălucirea casei, cine o caută prin această legătură, făcîndu-şi prieteni şi rude puternice, nu greşeşte; totuşi, aceste cauze nu trebuie să fie primele în căsătorie, ci ultimele şi cele de pe urmă.

A doua cauză este naşterea copiilor, spre înmulţirea laudei Domnului celui atotputernic, căci aşa i-a binecuvîntat Dumnezeu pe soţ şi pe soţie, zicîndu-le : P«TH-TICA H AIHO)KHT«A H HdnoAHAHTi 3(AUK>. Adică: *„Fiţi rodnici şi vă înmulţiţi şi umpleţi pămîntul"*[5]. Cu această intenţie şi tînărul sfînt Tobie, păşind pragul căsniciei.

[1] în primul rînd.
[2] Ca pe un extaz.
[3] De fapt, v. 24.
[4] în al doilea rînd.
[5] *Facerea,* 1, 28.

Tobit, 8 a spus Domnului: „Doamne, tu ştii că nu pentru avere o iau pe sora mea de soţie, ci numai pentru dragostea pentru urmaşi, în care să fie binecuvîntat numele tău în vecii vecilor"[1]. Şi îngerul Rafael, învăţîndu-1 pe acelaşi Tobie cu ce gînd să se căsătorească, i-a spus : IlpiHAMuiH A* T> CTp4X«A"i r(C)AHHMl, BOAEE IIAOAA P4AH, HIJKIAH/AWSAIHIA, BR* AA «' CkAUHH ttfiiMMM-i. IÂTOCAOBIHTI I' Chwkx' HACA'fe'AHUJH. Adică : *„Vei lua cu teamă de Dumnezeu fecioara, mai mult din dorinţa de fa avea] copii, decît cuprins de pofte pentru a moşteni binecuvîntarea prin fii, în seminţia lui Avraam"*[2]. Cu această intenţie, *primario,* în primul rînd, trebuie să păşească fiecare creştin cucernic, şi nu pentru frumuseţea chipului sau pentru poftele trupeşti. Căci cei ce fac căsătoria pentru frumuseţe şi pofte trupeşti sînt asupra pedepsiţi de Domnul Dumnezeu, aşa cum şi Sfînta

Facerea, 6 Scriptură spune despre ei: BifkA«uii *mt* CUHWBI SÎKIH ÂÎ'P* HAOK'bVkCKAA UKO CtJTh KP4CHU, (I0AU14 A Clrt I I SKIHU W(T) HCHX', *omt* H3BP4UI4. Adică : *„Fiii lui Dumnezeu, văzînd că fiicele oamenilor sînt frumoase, şi-au ales dintre ele soţii, care pe cine a voit".* Dar ascultaţi ce spune Dumnezeu împotriva unei asemenea căsătorii: Hi HAUT' AX* MOH npcBUB4TH so IAOB-fcu.ixi CHXV 3AHI C8T' nAOTk. Adică : *„Nu va rămînea duhul meu pururea în oamenii aceştia, pentru că sînt numai trup"*[3] şi, fiind trup, sînt pedepsiţi cu potopul.

Totuşi, cine ia cea de a doua cauză drept fundament, dacă *secundario modo* se uită şi la frumuseţe, poate să fie fără păcat, căci şi patriarhul Iacov, alegîndu-şi soţie, a preferat-o pe Rahila, alegînd-o pentru că era frumoasă, şi nu pe Lia cea urîtă, ceea ce a făcut fără păcat. Deci pentru dragostea de copii, pe care nu pentru plăcerea voastră sau pentru înmulţirea familiei, ci *primario* ca

10a prin ei numele lui Dumnezeu atotputernic / în Sfînta

[1] De fapt, pasajul respectiv *(Cartea lui Tobit,* 8,7) are conţinutul următor : „Şi acum. Doamne, nu plăcerea o caut, luînd pe sora mea, ci o fac cu inimă curată. Binevoieşte deci a avea milă de ea şi de mine şi a ne duce împreună pînă la bătrîneţe !"

[2] N-am găsit în *Cartea lui Tobit* (şi a fiului său Tobie) un pasaj cu acest conţinut.

[3] *Facerea,* 6, 3.

Treime să fie lăudat, vă luaţi şi *Voi, Preacinstiţi Miri,* şi de aceea, cînd Domnul cel de sus vă va împlini promisiunea, dîndu-vă urmaşii aşteptaţi, să nu vă străduiţi a-i creşte numai în plăcerile lumeşti, înţelepciunile şi obiceiurile veacului acestuia, ci în sfîntul botez născîndu-i, să-i educaţi şi obişnuiţi *primario* în sfînta credinţă ortodoxă-catolică, cu virtuţile, cucernicia şi respectarea poruncilor lui Dumnezeu, pentru ca prin ei nu numai să se umple pămîntul şi să se bucure, dar şi să se răspîndească adevărata laudă a lui Dumnezeu, să se umple biserica şi cerul cu ei şi voi să puteţi primi în cer o răsplată demnă de strădania şi munca voastră.

A treia cauză pentru care căsătoria este hotărîtă de Dumnezeu este stîrpirea preacurviei şi leac pentru desfrînare, aşa cum ne învaţă Sfîntul Pavel, spunînd : A'spo
1 Cor. Cap. 7, HÂR8 *Miark m* IIPHRACATHCA, HO SA8AOA*EAHÎA PAAH ROHKAO C«O»
- 1 ?' ^ >K«H8 A* HAUT' H RAAJKAA "«HA cioirw «8ÎKA A" HMATI.
Adică : *„Bine este pentru om să nu se atingă de femeie. Dar, din cauza desfrînării, fiecare să-ţi aibă femeia sa ţi fiecare femeie să-ţi aibă bărbatul său."* Deci nu pentru faptă trupească şi pentru plăcerile trupului care provin din ea, ci pentru ca omul care nu poate trăi în curăţie feciorelnică sau în văduvie să nu supere măreţia lui Dumnezeu prin desfrîu.

în căsnicie permite să se intre Duhul Sfînt, care spune
10b aşa :/HICTHA KIHHTSA II icfc(x*) H AOÎKI HICRHPHO, BA8AHHKW(M) >KI H npiAiosoA'tiAi-h CSAHTI Eri. Adică : *„Cinstită să fie nunta întru toate ţi patul nespurcat. Iar pe desfrînafi îi va judeca Dumnezeu."*[1] Deci trebuie să ne ferim de toţi cei care intră în căsătorie cu gîndul sau cu scopul de a se însura pentru plăcerile trupeşti, căci asupra unora ca aceştia diavolul are putere, aşa cum îi spunea şi îngerul Rafael lui Tobie : GiH KW HKI CHUC KI-HATCA, *IMW* AA Erî W»(T) CISI H W»(T) CBOirO 8«A W»(T)rOHATl, H CBOIM8 AIOCAIHIO CHUI HACTOATl, BRW ROHL H MCRl HMÎKI H*fccTk PA38AIA, HA(A) CHnisUAiH AIMOHI HMAT IAA(CT). Adică : *„Cei ce se căsătoresc astfel, încît îl îndepărtează pe Dumnezeu de inima lor ţi-ţi satisfac plăcerile asemenea calului ţi*

[1] *Evrei,* 13, 4.

asinului, care n-au minte, asupra acestora demonul are putere"[1].

Iată deci, *Preacinstiţi Miri,* care sînt cauzele pentru care Dumnezeu a hotărît căsătoria şi lucrurile de care trebuie să vă păziţi, după Sfînta Scriptură, de ce să vă feriţi, pentru ca păşind după cuviinţă în această stare sfînta. să puteţi primi harul Domnului, pe care-1 dă această taină. Trebuie ca legămintele pe care vi le faceţi unul altuia să le păstraţi întocmai. Deci : mai întîi. dragoste reciprocă, pentru că dragostea dintre soţi nu numai că orînduieşte totul în casă şi ca şi cum *in dies*[2] face binele,
11a dar este plăcută şi Domnului celui de sus. aşa /cum spune
înţelepciunea divină : TpiMH 8itpiCH]fCA H CTaji itpaCHa npi(A)
Sirah. 25. r(ctAiAVfc H HAKH: IAHHOMUCANMI &PATTH H AP^IKICTUMI KAHWHHJCTI
v. 1. H JKCHA H M8>KI irAA CI COSOIO corAdc8»T CA. Adică : *..Cu trei lucruri m-am împodobit şi tn-am sculat frumoasă înaintea Domnului şi înaintea oamenilor : unirea fraţilor şi dragostea între prieteni şi bărbatul cu femeia care se înţeleg unul cit altul".* Apostolul Pavel. insuflând soţilor o iubire spirituală reciprocă, spune : *AASxlt AKSHTI* CIOA
Efeseni. 5. *xmu.* Adică : *..Bărbaţilor, iubiţi pe femeile voastre".* Şi totodată este descris felul acestei iubiri spirituale, ca să nu fie închipuită şi nici prea trupească, ci să izvorască din inimă curată şi sinceră şi dintr-o adevărată pornire creştinească: HRO>K< XC" IO(3)AIO3HA' C(CT) UTPKB-K. Adică : *..După cum şi Hristos a iubit biserica".*

în al doilea rînd. soţii trebuie să fie credincioşi în căsnicie unul faţă de celălalt, aşa cum ne învaţă sfîntul
I, Corinteni, apostol: >K(Hd CIOH(M) T^AOA»' HC BAJA^'T', HO MSHO»; TJKO>KA<
cap. 7, v. 4. H AI8>KI Ht •AdA'fc'Tit CHOHMI i-kAOMi, HO)K(Hd. Adică : *„Femeia nu este stăpină pe trupul său. ci bărbatul; asemenea nici bărbatul nu este stăpîn pe trupul său. ci femeia".* Căci cine îndrăzneşte să încalce credinţa în căsnicie, acela, după cum spune apostolul, va fi judecat de Dumnezeu.

I Cor. 7, în al treilea rînd, soţii trebuie să se respecte reciproc,
v. 2. căci aşa a spus soţilor sfîntul Pavel : JKiH'fc AI8>KI A*AIKB*<
11b sĂrosoAtHIf *Ai* IO3AA<T', TAROJKA* " Î*"* M8JK8. / Adică : *„Băr-*

[1] N-am găsit în *Cartea lui Tobie* un astfel de pasaj.
[2] Zi de zi.

botul să-i dea femeii iubirea datorată, asemenea ți femeia
1 lb *bărbatului"*[1]. Iar sfîntul Petru spune : M8JKTI TAKOJKAI *n* RtSnb JKUISUM c-k CIOHMH «KEHAMH no PA38AI8 ORU> NiMOuiH-kHiu8 COC8A,8 ;KEHCK9AI8 IO3A4IOUK M(c)Tk. Adică: *„Bărbaților, de*
I Petru, 3 *asemenea, trăiți înțelepte}te cu femeile voastre, ca fiind făpturi mai slabe, ți faceți-le parte de cinste"*[2]. Soții trebuie să-şi facă parte unul altuia, după cuviință, de cinste şi respect. Soția față de soț e ca față de cap, iar soțul ca față de trupul său, căci după cum spune apostolul, *„nimeni vreodată nu ți-a urît trupul, ci*
Efes. *5,* *fiecare îl hrăneşte ți îl încălzețte, precum ți Hristos biserica".*
.' ^ Aşadar, aşa trebuie să-şi iubească şi să-şi cinstească fiecare bărbat femeia ca pe sine însuşi, iar femeia să se teamă de bărbatul său.

In al patrulea rînd, pe lingă aceste trei îndatoriri reciproce, soția este datoare să dea soțului ei ascultare, precum capului, după învățătura sfîntului apostol, care spune : XCEHU, CKOH(AI) AI8;KE(AI) IIOKHHBHTECA *mo* TÂ8, 3AHI Ai8;K-h [CT* m u SKiHfcj BKOittf X T TAAIA *ulpitH.* Adică: *„Femeile să se supună bărbaților lor ca Domnului, pentru că bărbatul este cap femeii, precum ți Hristos este capul bisericii"*[3]. Deci soția trebuie să dea ascultare şi supunere bărbatului său, dar nu orbeşte, ci conştient, aşa cum şi biserica dă lui Hristos, adică în tot ce concordă cu voința lui Dumnezeu şi cu împlinirea poruncilor sale şi cu obiceiurile bune şi cucernice trebuie să fie ascultă-
j2. toare. Dar dacă, Doamne fereşte, soțul o împinge pe soție, folosindu-se de această ascultare, într-o direcție opusă, adică fie s-o îndepărteze de la credința ortodoxă-catolică, fie s-o împingă spre făptuirea vreunui păcat, atunci nu trebuie să fie ascultătoare. Bărbatul să ştie că femeia nu este făcută din călcîiul lui, ci din coasta lui, şi de aceea nu poate să-i poruncească, ca unui sclav *absolute*[4] şi în chip neplăcut, orice ar vrea, ci ca unui tovarăş să-i ceară lucruri

[1] De fapt, 5, 3.

[2] Textul slavon şi, după el, transpunerea polonă a lui Petru Movilă nu corespund exact originalului grecesc. Am dat în româneşte versiunea *Bibliei* din 1968.

[3] *Efeseni, 5, 22—li.*

[4] în mod absolut.

care sînt în concordanță cu voința lui Dumnezeu, iar ea lui, precum capului şi stăpînului, în toate aceste privințe trebuie să-i fie ascultătoare. Căci şi Sara, după sfîntul Petru, îl asculta pe Avraam, numindu-1 domn [1].

în plus, soția trebuie să-1 îndemne pe bărbatul său la smerenie, moderație, blîndețe, la slujbe, post, rugi dese, pomeni şi alte fapte cucernice, ea fiind din fire mai înclinată spre aceste lucruri, să-i fie exemplu, să-1 îndemne şi să-i dea impuls, mai ales dacă bărbatul nu este de religie ortodoxă sau şovăie în credință, atunci trebuie să depună toată strădania pentru a-1 readuce la sfînta credință, sau pentru a întări credința în el, şi aceasta prin necurmate rugi către Domnul Dumnezeu, rugîndu-1 cu rugi fierbinți şi lacrimi pentru convertirea lui, postind, dînd pomană şi preoților, pentru ca prin ofrandele aduse să jertfească fără de sînge lui Hristos, pentru îndreptarea lui. Unei asemenea cucernice soții sfîntul Pavel îi aduce îmbăr-

I Cor. 7, v 24 bătare, spunînd : GTHTCA Altei HisfcpHUH *w* «tirfe B-SIPHOH.

Adică: *„Bărbatul necredincios se sfințeşte \ prin femeia*

12b *credincioasă"[2]*, ca şi cum ar fi zis : se întimplă adesea ca soțul necredincios să fie readus la credință creştină de către soția credincioasă.

Soția bună, pentru a putea evita certurile şi necazurile, trebuie în supunere şi suferință să păstreze tăcerea, căci astfel îndepărtează toate tulburările din casă. De aceea şi sfîntul Pavel cel mai mult cere tăcere de la femeie, cînd spune : *l/Hau.* n E(3AiOAiiH *Ai* SHHTCA C I BCARHMTI noftopiHtiAi'h. JKtHe SIHTH Hi nOSiA'fcgdK), HH BAdAfeTH MgtttMl, HO SK1TH Bl Bt3-

I. Tim. 2, 11 AIOABIH. Adică : *„Femeia să se învețe în linişte, cu toată ascultarea. Nu îngăduiesc femeii nici să învețe pe altul, nici să stăpinească pe bărbat, ci să stea liniştită."[3]* Mai presus de toate virtuțile, ca crinul printre flori, tăcerea o înalță pe femeie, căci aceea care-şi ține gura închisă, care nu e certăreață şi vorbăreață, care mai bine tace şi suferă, decît să vorbească, păstrează pacea în casă.

Iată, aveți pe scurt aici învățătură cum trebuie să respectați legămintele pe care vi le faceți unul altuia, în

[1] I *Petru,* 3, 6.
[2] De fapt, v.14.
* Vers. 11—12.

fața Domnului Dumnezeul nostru. *Preacinstiți Miri,* şi cum puteți fi pe placul Domnului, trăind în starea căsătoriei.

Scurtind, deci, cuvîntarea pe care v-am ținut-o, rog pe Dumnezeu cel de sus, care v-a îndemnat spre această stare, să binevoiască a binecuvînta, după rugăciunile noastre, pe care le vom revărsa pentru voi aici, în fața sa, cu dreapta sa dumnezeiască unirea voastră, pentru ca,
13a împlinind toate virtuțile şi/ poruncile lui şi fiind cucernici, să trăiți ani nenumărați în înțelegere şi iubire sfînta, pînă la adinei bătrînețe, ciştigind din plin harul său sfînt, dobindind binecuvîntarea cea mai de preț în căsnicie, ca pe lingă toate darurile şi îndestulările spirituale şi trupeşti, pe fiii fiilor voştri, pină la a patra şi a cincea generație, să-i vedeți, spre lauda lui Dumnezeu, în sprijinul faptelor lui şi spre podoaba casei Prealuminăției Voastre, Prințe.

Amin.

[1] Vers. 11-12.

II

TEXTELE BILINGVE SLAVO-ROMÂNE
ŞI UNELE ASPECTE ALE STUDIULUI CALCULULUI LINGVISTIC

Una din formele de îmbogățire a limbilor, în special a celor literare, în anumite perioade ale evoluției lor, în particular în aceea de „formare", este *calcul lingvistic,* fie că este vorba de *calcul structural* (numit şi *calc lexical),* fie că este vorba de *calcul semantic K*

[1] Din literatura consacrată calcului lingvistic, în particular cu privire la limba română (mai ales, despre calcurile din limbile slave), cităm : Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen,* Viena, 1861 (extras din *Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften,* Bd. XII), p. 11 — 12; L. Şăineanu, *încercare asupra semasiologiei limbii române,* Bucureşti, 1887, p. 70—84; A. I. Iațimirski, *M3 c/iae.iHO'pyjHbiHCKUx ceAiacuonozmecKUX HaB/nodemni,* St. Pb., 1904 (extras din *Hieecmuit OPMC,* t. IX, KH. 2); Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques,* în *Festschrift V. Thomsen,* Leipzig, 1912, p. 166 şi urm.; I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană,* Bucureşti, 1916, voi. I, p. CXCVI-CXCIX ; voi. II, p. 339-512 (Glosar româno-slav) ; Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique.* Paris, 1930, p. 85 şi urm.; B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves litteraires,* în *Revue des itudes slaves,* XII, 1932, p. 19 şi urm.; Mirko Deanovic, *Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici,* în *Archivum Romanicum,* XVIII, 1934, p. 129 şi urm.; Al. Graur, *Sur quelques types de calques,* în *Bulletin linguistique,* IV, 1936, p. 193—194; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine,* t. II, Paris, 1938, p. 290—371, 420 — 492; trad. rom., *Istoria limbii române,* voi. II, Bucureşti, 1961, p. 186-236, 267—313; L. A. Bulahovski, *Beebeme e BibiKOiHame,* HacTb II, ed. a Il-a, Moscova, 1954, p. 121 — 123; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană,* ed. a Il-a, Bucureşti, 1956, p. 106 — 112; L. Deroy, *L'emprunt linguistique.* Paris, 1956, p. 93 şi urm., 215 şi urm. (bibliografie, p. 345 — 425) ; Viorica Pamfil, *Calcuri româno-maghiare in „Palia de la Orăştie".* în CL, II, 1957, p. 209-217; R. A. Budagov, *Introducere în ştiința limbii,* Bucureşti, 1961 (traducere după ediția

In ceea ce priveşte limba română literară, şi ea a recurs la calc în diverse perioade ale dezvoltării ei, în primul rînd, în epoca apariţiei primelor traduceri româneşti în sec. al XVI-lea. Evident, nu toate calcurile din această epocă s-au păstrat în limbă, multe au fost efemere, însă o bună parte au rămas ca o achiziţie trainică a limbii literare. Dar chiar şi cele care au dispărut ulterior sînt interesante ca procedeu in acţiunea de traducere a textelor religioase, juridice, filozofice, istorice, lingvistice şi literare din slavonă şi apoi din alte limbi (greacă, latină, maghiară, franceză, germană etc), ca procedeu de creare a unor termeni şi expresii noi, necesare exprimării unor noi noţiuni.

Pentru a studia pe concret acest fenomen complex, ne-am propus să luăm ca material de cercetare textele bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, în care modelul se află chiar în faţa ochilor şi poate fi identificat cu uşurinţă. Evident, o mare parte din material este cunoscut din lucrările anterioare de istorie a limbii române literare şi a vocabularului, în special ale lui L. Şăineanu, I. A. Candrea, O. Densusianu, Al. Rosetti—B. Cazacu – L. Onu şi altele (citate în nota 1), dar avantajul, în cazul de faţă, constă in faptul că modelul este chiar alături şi poate fi verificat cu exactitate.

Fără îndoială însă că aceste texte pun şi alte probleme lingvistice (în afară de cele pe care le cunoaştem din studierea oricărui text vechi românesc): procedeul împrumuturilor directe din textul slavonesc, măiestria traducerii, dificultăţile

rusă. *Beedemte e myKy o x3biKa,* Moscova. 1958). p. 158—140 (ed. a H-a rusă. Moscova. 1965. p. 123—123): E. Seidel. *Elemente sintactice slave în limba română.* Bucureşti. 1958. p. 125—140: I. Rizescu. *Contribuţii la studiul calcului lingvistic.* Bucureşti. 1958 : Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu. *Istoria limbii române literare. 1.* Bucureşti. 1961. p. 51—55: et. a H-a. 1971. p. 69—72: V. Vascenco. *Calcuri savante formate în limba română după modelele ruseşti (secolele XVIII şi XIX), în Culegere de studii.* Bucureşti. 1962. p. 59—72: U. Weinreich. *Languages in Contact. Findings and Problems.* ed. a IH-a. Haga. 1964. p. 47—53 (bibliografie, p. 123—146) : Al. Rosetti. *Istoria limbii române.* III. ed. a V-a. Bucureşti. 1964. p. 70—73 (cu bibliografie) : VI. ed. a IH-a. Bucureşti. 1966 (într-un volum cu IV. V). p. 319—322. 332: ediţia definitivă: *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul XVII-lea.* Bucureşti. EPL., 1968. passim; *Introducere în lingvistică,* de un colectiv sub conducerea acad. prof. Al. Graur. Bucureşti. 1965. p. 134—135 : Th. Hristea. *Contribuţii la studiul influenţei limbii ruse moderne asupra limbii române actuale (calcuri lingvistice).* în *Romanoslavica.* XII. 1965. p. 315-326.

intîmpinate de vechii tălmăcitori, care — toate — pot fi cercetate cu mai multe şanse de a fi rezolvate pe deplin, in comparaţie cu alte texte traduse, al căror original trebuie identificat[1]. De asemenea, studii speciale trebuie consacrate comparaţiei diverselor c6pii care cuprind acelaşi text bilingv (de ex., *Psaltirea, Apostolul, Omilia de Paşti* etc), pentru a stabili raporturile dintre ele, pe de o parte, şi legăturile cu textele unilingve (româneşti) corespunzătoare, pe de altă parte.

Procesul de apariţie a textelor scrise în limba română la sfîrşitul sec. al XV-lea (pentru care avem ştiri indirecte) şi in sec. XVI-lea este complex şi se datoreşte mai multor cauze: 1) evoluţia societăţii româneşti în cele trei provincii — Transilvania, Moldova şi Ţara Românească, dezvoltarea micii boierimi şi a păturilor orăşeneşti, a negustorilor şi meşteşugarilor, care aveau nevoie de un mijloc de comunicare şi de instruire uşor accesibil — şi acesta nu era altul decît limba poporului, limba română; 2) curentele de reformă din Europa din sec. al XVI-lea, mai ales luteranismul şi, în parte, calvinismul, care au fost adoptate de saşii, respectiv de ungurii din Transilvania[2]; 3) diapazonul limitat al folosirii limbii slavone la nece-

[1] **Deşi, de cele mai multe ori, acesta este cunoscut (fiind vorba de texte canonice), nu ştim totdeauna versiunea exactă slavonă după care s-a tradus textul românesc. Astfel, de exemplu, după ce Vasile Grecu a descoperit *Izvorul principal bizantin pentru „Cartea cu învăţătură" a diaconului Coresi din 1581, Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca (1334—1347)* (Bucureşti, 1939), Măria Rădulescu a găsit *Originalul slav al „Evangheliei cu învăţătură" a diaconului Coresi* (Bucureşti, Ed. Acad., 1959), dar nu chiar versiunea care a fost folosită de cărturarul român, ci una medio-bulgară „aproape identică" (într-un mss. din 1626). Aceasta a lost semnalată în acelaşi timp de K. I. Koliada (1958—1959), ca fiind 6BdHriAli OYHHTIAHOI (Zabludov, 1959) — în urma unei ipoteze mai vechi a lui A. I. Iaţimirski — şi studiată mai îndeaproape de P. Olteanu *(Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homilies roumaines,* în *Romanoslavica,* IX, 1963, p. 169 —191). Adăugind la aceasta un alt exemplu, se ştie că izvoarele *Cazaniei* lui Varlaam (1643) n-au fost identificate decît într-o anumită măsură şi că, deci, cercetarea trebuie continuată. (Vezi Al. Rosetti—B. Cazacu—L. Onu, *Istoria limbii române literare,* I, Bucureşti, 1961, p. 94—95, cu bibliografia anterioară; ed. a Il-a, p. 116—217; P. Olteanu *Les originaux...,* p. 191—192; Idem, *Izvoare, originale şi modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam,* extras din *Biserica Ortodoxă Română,* LXXXVIII, 1970, nr. 1-2, p. 113-151.)**

[2] **Dintre diversele teorii formulate de la sfîrşitul sec. al XlX-lea pînă .astăzi — pe care nu este cazul să le rezumăm aici —, menţionăm tezele reafirmate în anii din urmă de P. P. Panaitescu *(începuturile şi biruinţa***

sitățile bisericii şi ale cancelariilor domneşti; slavona era o limbă cultă, dar moartă, asemenea latinei din Apusul Europei (mai precis, din țările în care fusese adoptat ritul latin, catolic), fiind apanajul reprezentanților bisericii şi al grămăticilor de cancelarie, care niciodată n-au ajuns s-o stăpînească la perfecție şi întîmpinau greutăți în mînuirea ei.

scrisului în limba română, Bucureşti, 1965) şi de acad. Al. Rosetti *(Istoria limbii române.* Bucureşti, E.P.L., 1968), referitoare la primele traduceri, căci asupra textelor originale (documente) consensul este unanim : ele se datoresc necesităților interne ale societății româneşti. Pentru traduceri însă', P. P. Panaitescu ia în considerație numai „inițiativa internă şi nevoile societății româneşti din Maramureş şi nordul Transilvaniei" *(op. cit.,* p.37), negînd influența luterană, în timp ce acad. Al. Rosetti — continuator al tezei expuse de O. Densusianu — susține că traducerea primelor cărți religioase canonice trebuie legată de răspîndirea Reformei lui Luther în Transilvania (cea. 1530—1559, data primei tipărituri a lui Coresi), căci tradiția ortodoxă menținea încă limba slavonă, dar admite că traducerea literaturii apocrife nu avea nevoie „de un impuls venit din afară" *(op.cit.,* p. 478). B. Cazacu precizează că nu ne putem limita numai la factorii interni sau numai la cei externi, căci „la o analiză mai atentă, problema apare mult mai complexă" *(Pagini de limbă fi literatură română veche,* Bucureşti, 1964, p. 7 ; vezi şi *Problimes du roumain litteraire,* în RRL, X, 1965, 1—3, p. 136). Subliniind însemnătatea factorilor interni (notați de noi în text sub 1 şi 3) pentru textele originale, B. Cazacu arată însă că „la traducerea în româneşte a contribuit (aşa cum au arătat Ov. Densusianu şi Al. Rosetti) mai ales Reforma lui Luther, pornită din Wittenberg, în 1519, şi răspîndită apoi, în Ardeal după 1530, de maghiari şi saşi" *(Pagini...,* p. 8; *Problemes...,* p. 137). Cf. şi D. Macrea, *Studii de istorie a limbii şi lingvisticii române,* Bucureşti, 1965, p. 167 : „este greu de admis logic şi istoric că această influență străină (cea husită, care i se pare mai bine documentată—*n.n.)* să fi putut forma, în mod exclusiv, începutul literaturii noastre în limba națională, fără să fi existat şi condițiile interne care să promoveze sau să justifice această necesitate. Influența literară sau religioasă străină a fost strîns legată de necesitățile noastre culturale interne, fără de care ecoul ei n-ar fi putut avea urmări." Teza lui P. P. Panaitescu a fost expusă inițial într-un articol publicat în 1960 şi rezumată în *Istoria României,* II, sub red. acad. A. Oțetea ş.a., Bucureşti, 1962, p. 705—709 şi 1039—1046. Teza Densusianu — Rosetti a fost adoptată în *Istoria literaturii române,* I, sub red. acad. Al. Rosetti ş.a., Bucureşti, 1964, p. 298—321, ed. a Il-a, 1970, p. 281—300. Vezi şi expunerea sintetică a lui M. Ruffini, *L'opera della Chiesa ortodossa romena nella creazione della lingua letteraria nazionale,* extras din *Orientalia Christiana Periodica,* voi. XXXII, Roma, 1966, p. 181—197. în sensul celor spuse mai sus, cf., acum în urină, I. Gheție, *Coresi şi Reforma în lumina unor interpretări noi,* în SCL, XVIII, 1967, 2, p. 231—238.

Textele scrise în limba română în sec. al XVI-lea şi la începutul secai XVII-lea sînt de mai multe feluri, şi anume:

A) Acte şi scrisori originale (prima, a lui Neacşu din Cîmpulung, datează din 1521), al căror număr creşte treptat spre sfîrşitul sec. al XVI-lea, ajungînd ca în sec. al XVII-lea să înlocuiască definitiv pe cele slavoneşti în afacerile interne. Apariția lor este determinată, evident, de cauzele 1 şi 3, menționate mai sus.

B) Cărți traduse din slavonă, parțial şi din alte limbi, care se împart, la rîndul lor, în trei grupe:

a) Cărți fundamentale ale cultului creştin — *Evanghelia, Psaltirea, Faptele apostolilor, Liturghierul,* cărți de doctrină ş.a., mai întîi manuscrise, apoi şi tipărite (începînd cu 1544); apariția lor se datoreşte, practic vorbind, tuturor condițiilor expuse mai sus;

b) Scrieri apocrife şi cărți populare, destinate lecturii, traduse din slavonă şi datorate condițiilor 1 şi 3;

c) Texte de drept canonic şi civil, necesare aplicării legislației ecleziastice şi civile în biserică şi în stat; ca să fie mai bine înțelese, ele trebuiau desigur traduse, şi acest lucru începe să fie făcut în sec. al XVI-lea; apariția lor se datoreşte condițiilor 1 şi 3.

Este interesant de observat că în procesul traducerii din slavonă în română se constată mai multe procedee, care corespund tot atltor etape, cu mențiunea că textele păstrate nu permit o cronologizare absolută a lor, ci numai una relativă şi teoretică:

I. Textul slavon este însoțit de *glose româneşti.*

II. Textul slavon este însoțit de *traducerea interlineară (de* fapt, *alternativă)* românească.

III. Textul slavon şi cel românesc sînt tipărite *pe două coloane.*

IV. Textul românesc apare *integral* în manuscrise (uneori, alături de texte slavone sau bilingve slavo-române) sau în tipărituri (uneori şi text slavon: în româneşte explicațiile, în slavoneşte slujba etc). Cele mai vechi manuscrise de acest fel sînt, după cum se ştie, *Codicele (Apostolul) Voronețean, Psaltirea Scheiană, Paltirea Hurmuzaki,* tipăriturile lui

Coresi In limba română (1559—1581) şi ale altor cărturari puţin anteriori sau contemporani cu el, cîteva texte apocrife şi cărţi populare.

In urma cercetărilor întreprinse de filologii români timp de mai bine de un secol, de la Al. Odobescu şi B. P. Hasdeu, pînă astăzi, sîntem în măsură să dăm aici o listă pe cît posibil completă a textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, adică a celor menţionate mai sus sub nr. I, II, III[1].

I. *Texte slavone însoţite de glose româneşti.* Singurul manuscris slavon din sec. al XVI-lea care cuprinde un mare număr de glose româneşti (aproape 400), astfel că poate fi considerat un text bilingv, este *Sintagma (Pravila)* lui Matei Vlastaris, copiată în Moldova probabil în a doua jumătate a acestui secol şi ajunsă ulterior în Rusia. Acest manuscris a fost văzut şi studiat (cu reproducerea aproape a tuturor gloselor) de I. Bogdan, în 1890, cu prilejul unei expoziţii organizate la Muzeul istoric din Moscova (prescurtat GB). Aparţinînd pe atunci unei colecţii particulare, manuscrisul a dispărut ulterior din atenţia cercetătorilor; redescoperirea lui şi publicarea în facsimile a paginilor cuprinzînd glosele româneşti va fi de cea mai mare utilitate[2].

II. *Texte slavone însoţite de traducerea interlineară românească.* Numărul acestor texte este destul de mare, iar varietatea lor, demnă de luat în consideraţie la stabilirea cauzelor şi for-

[1] Mulţumim conducerii şi colaboratorilor secţiei manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) pentru bunăvoinţa cu care ne-au pus la dispoziţie o serie de manuscrise şi cărţi tipărite vechi, citate mai jos. în enumerarea acestor texte pornim de la lista întocmită de Şt. Ciobanu, pe.care o completăm cu altele, omise de el sau scoase la iveală ulterior. Vezi: Şt. Ciobanu, *începuturile scrisului în limba românească,* Bucureşti, 1941, extras din *A.A.R.* Mem. Secţ. lit., Seria III, t. X, mem. 3, 58 p. +XVIII planşe (în special, p. 42—55); Şt. Pasca, *Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc,* în *Cercetări de lingvistici,* 1,1956, p 79—90; I. Gheţie, *Cu privire la textele slavo-române în traducere interlineară din secolele al XVI-lea si al XVII-lea,* în *Limba română,* XVII, 1968, nr 1, p. 75-78.

[2] Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI,* în *Convorbiri literare,* XXIV, 1890, nr. 9, decembrie 1890, p. 727-752 *(Scrieri alese,* p. 542—558 ; se citează caietul şi fila manuscrisului). Aici şi la alte texte folosim prescurtările adoptate, acumîn urmă, de acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* Bucureşti, 1968, p. 17—41. Recent, istoricul Damaschin Mioc ne-a comunicat cota acestui manuscris, redescoperit de domnia-sa la Biblioteca „Lenin" din Moscova (Fondul Egorov, 98, nr. 65/65).

melor de] realizare a primelor traduceri româneşti. Iată care sînt textele de acest fel, cunoscute pînă acum:

1. *Psaltirea,* reprezentată de următoarele manuscrise şi tipărituri:

a) *Psaltirea Voroneţeană* (V), editată mai întîi (numai textul românesc) de G. Giuglea (1910—1911), iar apoi pe două coloane — text slavon şi românesc, cu un studiu introductiv, de G. Găluşcă (1913)[1].

b) *Psaltirea slavo-română,* tipărită de diaconul Coresi, la Braşov, în 1577 (CP), şi descoperită în 1860, de Al. Odobescu, la mănăstirea Bistriţa, în Oltenia[2]. Această importantă tipăritură, apărută la şapte ani după *Psaltirea* românească a aceluiaşi Coresi (Braşov, 1570), a fost reeditată filologic de B. P. Hasdeu (numai textul românesc, cu chirilice şi, în subsol, în transcriere cu litere latine, însoţit de facsimilele a 66 pagini)[3]. După cum se ştie, această *Psaltire* a lui Coresi, a fost retipărită, cu unele modificări, peste 11 ani de fiul său Şerban *{Braşov,* 1588)[4].

[1] B.A.R., mss. rom. 693. Vezi: Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor româneşti,* t. II, întocmit de I. Bianu şi R. Caracas, Bucureşti-Leipzig-Viena, 1913, p. 442—443; G. Giuglea, *Psaltirea Voroneţeană,* în *Rev. pt. ist„ arh. şi filologie,* 1910, 1911; C. Găluşcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstuck,* Halle a S., 1913 (se citează psalmul şi versetul).

[2] *Despre unele manuscripte şi cărţi tipărite aflate în Mănăstirea Bistriţa* (1861), reprodus în *Opere,* II, Bucureşti, Ed. Acad., 1967, cap. VI, p. 163—173, şi *Psaltirea tradusă româneşte de diaconul Coresi, tipărită la 15[7]7* (1861), *ibidem,* p. 174—184 (vezi şi notele lui V. Cândea, p. 538—563). Acest exemplar, împreună cu altul mai defectuos, se află acum la B.A.R., nr. 19 : vezi I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche,* t. I, Bucureşti, 1903, nr. 19, p. 63-65.

[3] *Psaltirea publicată româneşte la 1577 de diaconul Coresi.* Reprodusă, cu un studiu bibliografic şi un glosar comparativ, de B. P. Hasdeu, t. I, *Textul,* Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, 1881 (t. II n-a mai apărut; se citează fila, psalmul şi versetul). Vezi, acum în urmă: N. A. Ursu, *Contribuţia Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi româneşti, iaLR,* XV, 1966, nr. 5, p. 531—547. Textul românesc al acesteia este identic cu textul *Psaltirii* româneşti a lui Coresi (Braşov, 1570) şi derivă din acelaşi text ca şi *Psaltirea Voroneţeană* şi cea *Scheiană.* (Vezi I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte,* I, Bucureşti, 1916, p. LXIX-LXXX.) Prototipul este, cum vom sublinia şi mai jos, slavo-român.

[4] Vezi I. Bianu şi D. Simonescu, *B.R.V.,* t. IV, Bucureşti, 1944, nr. 14 (19 A), p. 17.

c) Fragmentul de *Psaltire slauo-română* (1 filă deteriorată), descoperit de N. Iorga în legătura unui exemplar al *Triodului* slavon al lui Coresi (Braşov, 1578)[1]. De curînd, acest fragment a fost identificat cu exactitate, în urma unei migăloase cercetări, de Al. Mareş, care a arătat că cele două fragmente de text bilingv slavo-român (recto şi verso unei file), cuprind o parte din *Cintecele sfinților trei feciori: Anania, Azaria şi Misail,* aflate la sfîrşitul unei *Psaltiri slavo-române,* deosebite de cele din 1577 şi 1588, care ar putea fi atribuită (deocamdată cu toată rezerva) anilor 1576—1577 (textul este identic cu al *Psaltirii slavo-române* din 1577, ff. 304b — 305b, şi cu al celei din 1588, dar se află pe două pagini, şi nu pe trei, ca în acestea)[2].

2. Din *Evangheliar* cunoaştem un singur fragment bilingv slavo-român, şi anume o parte din Evanghelia de la Matei şi cîteva versete din alte evanghelii, cuprinse în manuscrisul copiat de popa Braţul din Şcheii Braşovului,în 1559—1560, aflat, pînă nu de mult, în colecția lui Gh. Cardaş (Bucureşti)[3], iar acum la „Casa Dosoftei" din Iaşi.

3. *Apostolul,* cunoscut din două manuscrise:

a) Fragmentele de *Apostol* slavo-român, descoperit de N. Iorga în Transilvania (două file întregi şi patru fragmente) şi editat de el (numai textul românesc) în 1906, împreună cu

[1] **N. Iorga a crezut că această filă tipărită provine dintr-un Evangheliar tipărit probabil de Coresi: *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene si o publicație coresiană nouă,* extras din *Almanahul graficei române,* Craiova, 1926, p. 3—5; Bianu-Simonescu, *B.R.V.,* IV, nr. 13, p. 15 — 17, au admis ca dată a tipăriturii: circa (sau înainte de ?) 1580. *Triodul,* avînd în legătură file din *Psaltirea* românească a lui Coresi (1570) şi din *Octoihul* aceluiaşi (1575), a fost descoperit de N. Iorga în biserica mănăstirii din Vălenii-de-Munte şi expusă de el „în micul Muzeu ce am înjghebat acolo" *(op. cit.,* p.3). Azi muzeul nu mai există, unele din obiectele lui fiind transferate la Muzeul oraşului Văleni. Totuşi, printre cărțile vechi păstrate în acest muzeu nu se află *Triodul* din 1578. Al. Mareş nu l-a găsit nici la Institutul de istorie „N. Iorga" şi nici la B.A.R. (vezi nota următoare).**

[2] ***O psaltire slavo-română necunoscută din sec. al XVI-lea,* în *LR,* XV, 1966, nr.4, p. 371-378.**

[3] **Textul (parțial, numai în limba română) se află la p. 427—441. Mulțumim, cu aces prilej, lui Gh. Cardaş pentru posibilitatea oferită de a consulta manuscrisul.**

reproducerea fotografică în culori a celor două file păstrate integral (Ap. I)[1].

b) *Apostolul* slavo-român din manuscrisul copiat de popa Braţul din Şcheii Braşovului (1559—1560), menţionat mai sus[2].

4. *Omilia de Paşti* atribuită lui Ioan Gură de Aur, cunoscută din trei manuscrise bilingve slavo-române:

a) Textul nr. 7 din *Codex Sturdzanus* (B.A.R., mss. rom.nr. 447), copiat de popa Grigore din Măhaci şi de un ucenic al său între 1580—1620, publicat pe două coloane şi studiat de B. P. Hasdeu în 1879-1880 (TM)[3].

b) Fragmentele publicate de N. Iorga în 1906 (opt file deteriorate)[4].

[1] *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea şi al XVI-lea),* extras din *A.A.R.,* Seria II, t. XXVIII. Mem. Secţ. Ut., nr. 2, Bucureşti, 1906, textul I, p. 2—7 şi pl. I—IV. Cele două file cuprind două fragmente apropiate din *Epistola apostolului Pavel către Galateni,* cap. 3, v. 23 — cap. 4, v. 9 şi cap. 5, v. 19 — cap. 6, v.5. (Vezi studiul următor).

[2] Vezi P. P. Panaitescu, *începuturile şi biruinţa scrisului in limba română,* Bucureşti, 1965, p. 127— 129. Textul *Apostolului* (împreună cu epistolele, lui Iacov, Petru-2, Ioan-2, Iuda, Pavel-1) se află la p. 1—407, 410, 426. Vezi studiul nostru consacrat acestui manuscris, în *Studii de limbă literară şi filologie,* voi. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 301—345.

[3] *Cuvente den bătrîni,* t. II, Bucureşti, 1879 (pe copertă: 1880), p. 73—87, sub titlul *Să neştire buru creştinu...* (textul, la p. 73—83); în mss., ff. 63b—67b şi 73b—80a, după numerotarea veche, folosită de Hasdeu : p. 127— 135, 158—159); vezi Bianu-Caracaş, *Catalogul...,* II, p. 167—170.

[4] *Cîteva documente...,* textul II, p. 7—14 (cu reproducerea fotografică a filelor la, b, 3a, b, 5a, b, 7b, 8b şi cu transcrierea numai a textului românesc, cu Utere chirUice şi latine). Iorga nu spune unde a găsit aceste fragmente şi unde se păstrează : precizează că manuscrisul era în 8° mic, iar scrisul îl arată a fi nu mai nou decît *Psaltirea Scheiană.* După acest text, N. Iorga adaugă, sub III : „Un particular din Ardeal posedă un minei slavon, pe care-1 datează 1492. El cuprinde *explicaţii româneşti.* Pînă ce voi putea vorbi mai pe larg de dînsul, dau aici, după fotografia unei foi, cuvintele româneşti ce sînt pe dînsa" (p. 14—15). Nu ştim nici cine era proprietarul manuscrisului, nici dacă s-au publicat alte informaţii ulterioare despre el. Dacă datarea atît de exactă se bazează pe o înseninare (altfel ar fi greu de presupus că cineva ar fi comunicat lui N. Iorga cu exactitate anul 1492), am avea cel mai vechi text românesc, de la sfîrşitul secolului al XV-lea. Dat fiind însemnătatea lui, în acest caz, şi pînă la confirmarea sau infirmarea aserţiunii lui N. Iorga, care se pare că a rămas fără ecou, reproducem aici, după fotografia comunicată de el (p. 14), textul slavon din primele 7 rînduri şi textul românesc (4 rînduri), transcris şi transUterat de marele istoric la p. 15 :

[...J AHIUIE CA Cno(A«)KHYH CA np(n)cThl(M) H KEC-kÂĂpTHu(M) TIOH(M) T4HHJ(M) HB(c)mro[...] U,P(C)TITE IIOA8HHTH. MJKI TU ECH npHE-fejKKui! H H4AEJK(A)*> «V·P>(A)E-HIE, cnck Auik H*IUH(A\) H TEB*fe CJMIX II>3CUAIE(M), U»(T)U,8 H CH8 H CT«8 A](8.

c) Textul de la sfîrşitul manuscrisului popei Braţul din Şcheii Braşovului[1].

5. Dintre *scrierile apocrife* ne sînt cunoscute două în manuscrise bilingve:

a) *Legenda sfîntului Sisin,* textul nr. 6 din *Codex Sturdzanus,* editat pe două coloane şi studiat de B. P. Hasdeu[2].

b) *Legenda Duminicii* (Leg. Dum.) din *Codicele de la Ieud* (B.A.R., mss. rom. nr. 5032), reprodusă în fotolitografie de I. Bianu (1925)[3].

6. Dintre *cărţile populare,* una s-a păstrat într-un manuscris de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, provenit din Moldova, cu text slavon urmat de traducere interlineară românească: *Floarea darurilor* (scriere de origină italiană, sec. al XlII-lea, păstrată la B.A.R. (mss. rom. nr. 4620)[4].

MATBI. I TftcA SH A,tSirb.H4iuT<]c'fc IIP8(H)K8A8(H), A,I(K) S4 IHHU nom, *a cn* ^(H)-H4H(H)T< tSllliH K4CCH IUH 14 SHHC BA(C)«(H) E î Hj(uj), T4(ÎK) [...]

(Urmează încă 6 rînduri de text slavon).

Textul românesc (în transcriere) : „A treia dzi după naşt[e]rea pruncului, dac[ă] va vini popa, va sta înnainte uşii casei şi va dzice".

[1] Vezi P. P. Panaitescu, *începuturile...,* p. 127—128. Textul *Omiliei de Posti* se află la p. 454-458.

[2] *Cuvente...,* II, p. 261—298, sub titlul *Rugăciune de scoaterea dracului* (textul, la p. 284—291, în mss., ff. 57a—63a; după numerotarea veche, folosită de Hasdeu : p. 113—125). Textul românesc a fost reprodus apoi de M. Gaster, în *Chrestomaţie română,* voi. I, Leipzig-Bucureşti, 1891, p.6—7. Vezi Bianu-Caracaş, *Catalogul...,* II, p. 168—169; acum în urmă textul a fost menţionat de I. Gheţie, *Cu privire la textele slavo-române...,* p. 77.

[3] *Texte de limbă din sec. XVI,* III. *Manuscript de la Ieud,* p. 1—28, (în mss. ff. 170a— 183b). Vezi Măria Zdrenghea, *Slavona „Legendei Duminicii" Aia Codicele de la Ieud,* CL, III, 1958, p. 109—117, şi *„Legenda Duminicii" din Codicele de la Ieud, ibid.,* VII, 1962, nr.l, p. 93—96. Această legendă o regăsim copiată la 1600 numai în româneşte în *Codex Sturdzanus* (B. P. Hasdeu, *Cuvente...,* II, p. 19—66).

* Manuscrisul provine din biblioteca lui E. Kozak, fost profesor de slavistică la Cernăuţi; textul *Florii darurilor* se află la ff. 457—627 (lipseşte ultima filă a manuscrisului). Vezi Nicolae N. Smochină şi N. Smochină, *O traducere românească din sec. al XV-lea a cărţii „Floarea darurilor" („Biserica Ortodoxă Română",* LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 712—741), care presupun că manuscrisul este din 1523 (după o însemnare slavonă privind fazele lunii, care începe cu acest an). P. P. Panaitescu *(începuturile şi biruinţa scrisului...,* p. 110—111^ consideră, cu mai mult realism, că manuscrisul a fost copiat în 1592 (după o altă tablă cronologică de la f.420, care începe cu acest an şi se termină cu anul 1613), dar admite că textul a putut fi tradus înainte de 1592. (Ipoteza lui Nicolae N. Smochină şi N. Smochină că textul slavon reprezintă o traducere după cel romanesc [vezi *op. cit.,*

7. *Texte juridice. Pravila sfinţilor apostoli* (P), copiată în 1581 de „ritorul şi sholasticul [dascălul] Lucaci" şi donată de episcopul Eustatie al Romanului (1576—1582) mănăstirii Putna, cuprinde, după cum se ştie, şi unele fragmente bilingve slavo-române (B.A.R., mss. slav nr. 692)[1].

III. *Texte slavo-române tipărite pe două coloane.* Din secolul al XVI-lea ne este cunoscut un singur text de acest fel: *Evangheliarul* (incomplet) păstrat la Leningrad (fost Petersburg; EP), în Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin" şi atribuit de L. Demeny (care a pregătit o ediţie a lui, împreună cu regretatul acad. E. Petrovici) lui Filip Moldoveanul (Maler sau Pictor, Sibiu, 1551—1553, deci înaintea primei tipărituri româneşti coresiene)[2].

p. 725] este contrazisă de ordinea fragmentelor : întîi slavon şi apoi român. Lăsăm la o parte problemele legate de ipotetica traducere a acestei cărţi din italiană înainte de 1492 sau, mai precis, înainte de 1592, cum apare menţionat într-un manuscris rusesc din sec. al XVIII-lea. Vezi tot acolo, p. 721—737, despre două fragmente ale *Florii darurilor* din mss. rom. nr. 559: unul cu titluri slavone şi text românesc, ff. 77a—83b, şi altul bilingv, slavo-român, scris pe două coloane, ff. 84a—86b; filele respective, atribuite de autori secolului al XVI-lea, sînt, după alte păreri, din sec. al XVII-lea. Vezi N. Cartojan, *Fiore di virtu în literatura românească,* Bucureşti, 1928; Idem, *Cărţile populare in literatura românească,* I, Bucureşti, 1929, p. 195—208.). Vezi şi I. Gheţie, *Cu privire la textele slavo-române...,* p. 77.

[1] Textul bilingv se află la ff. 190a-193b, 215a-246a, 249a-279a. Vezi: Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *începuturile dreptului scris în limba română,* „Studii", VII, 1954, nr. 4, p. 215—228; I. Rizescu, *Un text puţin cunoscut de drept vechi românesc, în Omagiu lui Alexandru Rosetti,* Bucureşti, Ed. Acad., 1965, p. 767-770 ;Idem, în „Limba română", XVII, 1968, nr. 5, p. 439—447. Vezi acum în urmă, ediţia: *Pravila ritorului Lucaci.* Text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971.

[2] Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin", secţia „Cartea rară", cota 1.3.9. Fragmentul păstrat conţine numai o parte din Evanghelia de la Matei (117 file; lipseşte începutul şi sfîrşitul evangheliei). Vezi L. Demeny, *O tipăritură slavo-română precoresiană,* în *Studii,* XVIII, 1965, 5, p. 1001—1038. Autorul reproduce primele 6 file în facsimile, cu transcrierea textului românesc (p. 1014, 1027—1036), file din care am extras exemple pentru această lucrare (se menţionează fila, capitolul şi versetul). Semnalată în Rusia pentru prima dată în 1858, această însemnată tipăritură românească (cea mai veche păstratăI) a devenit cunoscută la noi în urma articolului lui Ioan Bogdan, care a studiat-o pe cînd se afla la Petersburg, în 1888—1889, şi care a afirmat primul că nu este o tipăritură coresiană; vezi *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul XVI,* în *Convorbiri literare,* XXV, 1891, nr. 1, aprilie, p. 33—40 (cu reproducerea a două mici fragmente, primul slavo-român şi al doilea numai românesc, p. 39—40). Vezi şi: E. Karataev, *Onucame CAaenHO-pyccKux KHUZ, HanetamaHHbtx Kupu/inuiieu,*

Aşadar, din secolul al XVI-lea ni s-au păstrat 14 texte bilingve slavo-române[1], ceea ce dovedeşte că acest procedeu nu era izolat şi că el stă la baza cel puţin a unora din primele traduceri româneşti[2].

ed. a Il-a, St.Pb., 1883, p.205; I. Bianu-N. Hodoş, în *B.R.V.,* I. p.80-81; I. Bianu — D. Simonescu, în *B.R.V.,* IV, p. 172—173; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche,* ed. a IH-a, Sibiu, 1936, p. 79 (fotocopia pozitivă a două pagini) şi 223. (La Comisia istorică a României — spune S. Puşcariu — se găsea fotografiat întreg fragmentul, după care C. Găluşcă ar fi pregătit o ediţie.) în prezent, Biblioteca Academiei posedă întreg microfimul, iar L. Demeny, o fotocopie (vezi *op. cit.,* p. 1007), după care a pregătit ediţia textului. Regretatul acad. E. Petrovici a prezentat o comunicare asupra limbii acestei tipărituri (Academia Republicii Socialiste România, Secţ. de ştiinţe filologice, 25 iunie 1965; vezi L. Demdny, *op. cit.,* p. 1030). O opinie diferită a exprimat P. P. Panaitescu, *Primele texte tipărite în româneşte,* în *Astra,* an. II, 1967, nr. 5 (12), mai, p. 9 şi 19. Vezi acum, în urmă: I. Gheţie, *Consideraţii filologice şi lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg,* SCL., XVII, 1966, nr. 1, p. 47 —79 ; Al. Mareş, *Observaţii cu privire la Evangheliarul din Petersburg,* în *L.R.,* XVI, 1967, 1, p. 65 — 75 ; I. Gheţie, *Pe marginea unor opinii recente asupra Tetraevanghelului slavon din 1546 şi a Evangheliarului din Petersburg,* în LR, XVI, 1967, 1, p. 80 — 82. (Lăsăm la o parte studiile consacrate acestei importante cărţi din punct de vedere al istoriei cărţii şi culturii româneşti, citate în lucrările menţionate. Bibliografia mai nouă e menţionată de I. Coteanu şi I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească,* Bucureşti, 1970, p. 288.) Recent a apărut ediţia: *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551 —1553.* Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demeny, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971.

[1] Despre manuscrisele şi tipăriturile slavo-române (în sensul strict al cuvîntului) din sec. al XVII lea, vezi Şt. Ciobanu *începuturile scrisului în limba românească,* p. 40—55; Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor româneşti, t.* I, întocmit de I. Bianu, Bucureşti, 1907; t. II, întocmit de I. Bianu şi R. Caracas, Bucureşti-Leipzig-Viena, 1913, passim; Bianu-Hodoş-Simonescu, B.R.V., I şi IV, passim.

[2] Atrăgînd primul atenţia asupra numărului relativ mare de texte bilingve slavo-române (care se prelungesc şi în sec. al XVII-lea), Şt. Ciobanu a ajuns la concluzia că „cele trei cărţi principale : *Psaltirea, Faptele Apostolilor* şi *Evanghelia,* care se traduc la început, erau scrise în două limbi, cu text alternativ slav şi românesc", că „scopul acestor traduceri era de a înlesni învăţarea limbii slave bisericeşti pentru clerul român..." (restul afirmaţiei nu se bazează pe fapte reale; *începuturile scrisului...,* p.57) şi — adăugăm noi — de a face textul accesibil „poporenilor" români, care nu ştiau slavonşte.

într-un judicios articol, *Cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase. Consideraţii asupra datării şi localizării lor,* publicat în *Revista istorică română,* XIV, 1944, p. 1 — 14 (reprodus în *Anexa* la *I.L.R.,* 1968, p. 639 — 651), prezentînd critic diverse teorii asupra cauzelor acestor traduceri şi aducînd noi argumente în sprijinul „teoriei luterane", acad. Al. Rosetti se opreşte şi asupra tezei lui Şt. Ciobanu expusă mai sus. Pornind

Aceste texte sînt atît *religioase canonice — biblice (Psaltirea,* un manuscris şi două tipărituri, dintre care una în două ediţii; *Evangheliarul* — un fragment manuscris şi o tipăritură; *Apostolul* — două manuscrise) şi *cazanii (Omilia de Paşti*

de la o afirmaţie a lui C. Găluşcă, potrivit căreia în *Psaltitrea Voronefeană* „versiunea românească nu corespunde întru totul cu cea slavă", că între acestea „nu există o legătură directă" şi că „copistul a pus laolaltă versiunea românească, luată dintr-un izvor, şi pe cea slavă, luată din altul, fără să se preocupe dacă cele două versiuni coincid sau nu între ele" *(Slavischrum. Psalt.,* p. 18), acad. Al. Rosetti crede că, în genere, „în textele slavo-române textul slav nu corespunde cu cel românesc" *(I.L.R.,* 1968, p. 649).

Să vedem însă pe ce exemple se bazează C. Găluşcă : „Ps. CXIII 5 — spune el — sună în slavă H Tirfe, IOPA^HI, nmo I-I>3BPATH CA BICIIAT, iar româneşte UIH TOIT, HKPA^HI, MI TI TOITPHAIIIH TpanoH; Cînt. 4, 16a, sună în slavă ci>)(PdHH\- H oITsOdjc CA cPAUiAt AtoHAMi, iar româneşte *ttpmo* A» UIH cnTiAAiHTTi ci 'TpHAU Avfe. La fel în *Psaltirea Scheiană* şi la Coresi" *(op. cit.,* p. 18). Mărturisim că nu vedem nici o nepotrivire de sens între cele două versiuni, cu excepţia faptului că în ps. CXIII 5b TIS* (dat. sg.) este tradus cu *tu* (nom. sg.), ceea ce în nici un caz nu înseamnă lipsă de corespondenţă şi recurgerea la un alt izvor.

Nouă, dimpotrivă, parcurgerea textelor citate mai sus ne-a creat convingerea (dacă lăsăm la o parte omisiunile şi inadvertenţele copiştilor) că există o corespondenţă directă între textul slav şi cel românesc. De altfel, chiar practic, ar fi foarte greu să se copieze un fragment de propoziţie (uneori chiar un cuvînt!) în slavonă dintr-un izvor şi apoi fragmentul (sau cuvîntul) respectiv în română dintr-un alt izvor. Acest lucru este posibil, cel mult, la tipăriturile pe două coloane.

Fără a intra aici în amănunte — ceea ce ar putea constitui obiectul unei cercetări aparte — , vom cita şi noi două exemple, din *Psaltirea Voronefeană,* care atestă, fără putinţă de tăgadă, corespondenţa perfectă în cele două texte : H HACTABT A BI> IIPHCTAHMUI JOTIHTA CBOII-O = şi *derese-i* în pristanişte *voia lor* (ps. CVI 30; cf. în *Psaltirea Scheiană : ţi derese-i* în pristanişte" voei lor. Cf. şi notele din aparatul ediţiei lui I. A. Candrea, voi.II, p. 231) ; 3IA\AA IIAOAOIHTX B CAATHHX, U'T 3A0SL KHBXUMr, HA H|H = *pămîntul roditoriu* în slatină *de rSle ce viia spre fnsu* (ps. CVI 34; în *Psalt. Sch.* diferă doar : *spr'insu:* vezi şi notele din aparat, *op. cit.,* p. 232).

Mai mult chiar, acolo unde textul slav pare a fi scris în versuri, traducătorul român se străduieşte să facă la fel :

3iHI ninlAk BKO ţA-blk MA'fcX
H nHTII AtOI CIi IMAMIAt PACTBAPiag =
Derep-ce cerute ca pîrea mîncaiu
ţi băutura mea cu plîngere mestecaiu

(ps. CI, 10; Ps. Sch. : berea).

Exemple de corespondenţe perfecte — inclusiv de cazuri în care textul slav, pe care-l avem în faţă, ne permite să înţelegem greşelile şi inadvertenţele traducătorului — pot fi înmulţite cu uşurinţă, dar credem că, cu cele spuse, am reuşit să înlăturăm o afirmaţie pripită a lui C. Găluşcă, ce ar fi putut să deruteze în continuare pe cercetătorii textelor vechi româneşti.

— trei copii manuscrise), cît şi *apocrife (Legenda sfintului Sisin* şi *a Duminicii* — cite o copie), la care se adaugă o *carte populară moralizatoare (Floarea darurilor* — o copie) şi două texte *juridice (Pravila sfinților apostoli* — o copie şi *Sintagma lui Matei Vlastaris* — o copie slavonă cu numeroase glose româneşti). Provenind din diverse regiuni ale țării noastre (nordul şi sudul Transilvaniei, Moldova), aceste texte bilingve, aflate uneori în manuscrise cuprinzînd şi texte slavone sau româneşti, sînt o dovadă a faptului că procedeul era destul de răspîndit în epoca de început a scrisului românesc. Funcția textelor bilingve era multiplă, dar ni se pare că fundamentală era *necesitatea de a râspîndi cultura* (religioasă în primul rînd, în condițiile medievale, dar şi cu un diapazon mai larg — didactic, literar, juridic) în *limba poporului, româna.* Cărturarii înşişi, cunoscători de slavonă, îşi însuşeau această limbă cu destulă greutate şi, îndată ce spre această cultură se ridicau pături mai largi (în special în Transilvania, dar şi în celelalte provincii româneşti), ei erau preocupați din ce în ce mai mult de transpunerea ei în româneşte, cu atît mai mult cu cît aveau în imediata lor vecinătate exemplul luteranilor şi calvinilor. Păstrarea versiunii slavone la textele canonice era în acelaşi timp un indiciu al respectării tradiției şi o dovadă a „autenticității", dar la celelalte texte ea părea indica mai degrabă şi caracterul lor didactic, în sensul larg al cuvîntului.

Aşadar, pentru textele reprezentate şi de versiuni bilingve, putem spune cu siguranță că acestea stau la baza cel puțin a unora dintre cele unilingve : întrucît s-a dovedit legătura directă dintre *Psaltirea Voronețeană, Scheiană* şi *Psaltirile hei Coresi* (română – 1570, slavo-română – 1577 şi ediția a doua— 1588), este, după părerea noastră, în afară de orice îndoială că protograful era bilingv. Folosind în bună măsură datele furnizate de Şt. Ciobanu şi adăugind considerații şi analize lingvistice noi, la o concluzie asemănătoare a ajuns şi Şt. Pasca : „...ar fi să ne întrebăm dacă nu cumva unele manuscrise religioase din secolul al XVI-lea reprezintă c6pii desprinse din versiuni mai vechi bilingve slavo-române" *(Contribuții la istoria începutului scrisului românesc,* în CL, I, 1956, p. 85), dar adaugă în notă : „Teoria aceasta a fost susținută — desigur greşit — pentru toate textele româneşti din secolul al XVI-lea — de Şt. Ciobanu, *loc. cil.",* rezervă cu care sîntem în întregime de acord.

Rămlne deci ca o sarcină a cercetărilor viitoare studierea comparativă a versiunilor bilingve şi româneşti din sec. al XVI-lea, pentru a se vedea în ce măsură unele din ele provin din protografe bilingve.

Neputîndu-ne ocupa în acest cadru restrîns de întreaga problematică lingvistică pe care o pun aceste texte — ce permit studierea concretă a diverse aspecte ale „măiestriei" şi procedeelor de traducere ale Vechilor cărturari români, a dificultăţilor pe care le întîmpinau în înţelegerea textelor slavone şi, evident, a greşelilor efectuate în tălmăcirea acestora — , ne vom opri pe scurt asupra *calcurilor lingvistice.*

Intrucît unele texte sînt prea fragmentare, fiind inutilizabile pentru scopul nostru, iar altele sînt deocamdată inedite vom extrage exemple din celelalte opt texte folosind prescurtările indicate la fiecare: GB, V (de la început, ps. LXXVII, pînă la ps. CVII), CP (de la ps. I pînă la ps. CVII), Ap. I, TM, Leg. Dura., P, EP (din fragmentele publicate de L. Demeny)[1].

1. *Substantive.* 1. *Calcuri semantice: gerunche* „seminţie" =KOrttHO *(gerunchele lu Izdrailu* = KOAtHa/riÂIsa, V LXXVII 55); *lemn* „copac, arbore" = AptR© (lemnele dumbrăvilor = APtKd A^KpdKHdd, V XCV 12).

2. *Calcuri structurale,* a) Derivate cu sufixe abstracte: *dumnedzâire* = KOJKKTCKO, gr. 5-SI6TK;[2] (P 190b, 9—10); *greime* =TA>wcTfc *(cu greimea — TixxitTA\n,* GB 20, 7a); de la infinitivul verbului: *fiire, fire* = (CTfCTKO, gr. oucria, <pî)rji<;

[1] **Un mare număr de exemple şi formaţii similare au fost relevate în lucrările : I. A. Candrea : *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte,* I. *Introducerea,* p. CXCVIII—CXCIX; II. *Textul şi glosarele,* p. 341—512, Bucureşti, 1916 ; O. Densusianu, *Istoria limbii române,* II, Bucureşti, 1961, p. 186—236 şi 267—313 (ed. franceză, 1938) ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* III, Bucureşti 1964, p. 70—73, şi VI« (împreună cu IV * şi V), Bucureşti, 1966, p. 319-322 şi 330-332; cf. şi Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare,* I, Bucureşti, 1961, p. 51 — 55 (ed. all-a, p. 69—72); Fulvia Ciobanu, *Formaţii cărturăreşti în compunerea românească,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958, p. 161—167; Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română,* în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor, în limba română,* voi. I, 1959, p. 165—175; GeorgetaMarin, *Compunerea şi schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki, ibidem,* p. 213—220; P. Olteanu, *Contribuţii la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante.* I. *Substantivele,în* S.CL., XI, 1960 *(Omagiului Al.Graur),* p. 606—607; II. *Verbe, adjective, adverbe, prepoziţii, particule,* în *Limbă şi literatură,* VI, 1962, p. 76-81.**

*** Corespondentele gTeceşti, ele însele calchiate adesea în slava veche, sînt citate după : Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum,* Viena, 1862—1865, şi *Lexicon linguae palaeoslovenicae,* red. princ. J. Kurz, fasc. 1—21, Praga, 1958—1971 (publicarea continuă).**

(împreunată fu fiirea = **c-KKTvKgrMfH©** BKI(C) I(C)CTKO, P 190b, 6—8, cf. şi 8—9); *fugire* = **npHEfcJKHUjf** (V X C 2; cf. *ibid.,* X C 9: **npHBt^HUJE** = *opovâinţâ,* care este aici un sinonim); *întreire* = TPOHM, gr. **Tpidq** (P 19ib, 8—9); *tremitere, trimitere* = **noMaHÎf** (Leg. Dum. 18, r 8—9 şi r 14) şi *tmcT*A(t,* gr. âjurjToXri *(ibid.,* 3 r. 3—4: *tremetere);* sau, în sfîrşit, de la participiu, cu sufixul *-ură: tncheeturâ* = CT>CTMBTI, gr. rjTOi-Xeîov, fojrorjTarjii; *(deci se împarte în trei pre încheeturile tocmeleei-ş* = **p4SAfciVKf(T)** *xt* CA *HA* Tpot **no** **CT**kCTaKt(A'), P 190b, 11—14; mai jos însă, traducătorul scrie: **ci»eT4B.oy** = *săstavelor, anume a încheeturilor,* 191a, 18—191b, 1, sau: **TpHC-hcra-KH, CHpfc(M) TPH** *AHU,i* = *trei săstave, anume trei feţe,* 191b, 10—12, de unde: EAHHK **chCiMBk** = o *faţă,* P 129a, 12—14, ceea ce înseamnă că ezita asupra calculului, cărui îi prefera uneori împrumutul direct); *urziturâ* „temelie" = **OCHOB4HHK** (sub influenţa cuvîntului de bază, **OCHOB4,** care înseamnă şi „urzeală" [1]; *toate urziturile pâmîntului* = Kiicfc **ocHOBdHYd** *3tMAH,* V L X X X I 5; *urziturile pădurilor* = WCHO-*&iHti* **ropk,** C P 25a, XVII 8; la fel în PS. Sch.; aici **ropa** a fost tradus după noul sens, pe care 1-a căpătat în limba mediobulgară: „munte" „pădure", ceea ce denaturează textul).

b) Participii cu valoare substantivală: *începută* =*Hi-*MHH4HYE *(începutele lui* = ***HAWHAH'IA*** **tro,** CP 12a, IX 12, în Ps. Sch. la fel); *nesăturatul* „pelican" = **HEiAC-UTk,** propriu-zis „nesătul" (V CI 7, scris HEAC-UTU); *ţirut, ţîrut* „putere" = **API>H<4B4** *(aceluia-i ţirutul şi slava în veacu, ade-Vâm* = **TIV/Mg** *CAi&i H* AP***K>«4B4** K*K **BtKH, 4<MHHk,** TM 82, 135; *ţîrutul,* V L X X X I X 1 1 ; acest cuvînt poate fi interpretat şi ca un calc semantic: „ţinut, domeniu, stăpînit" > „putere", după cele două sensuri ale slavon. AP**^aBa** [2]**).**

c) Compuse din adverbe sau prepoziţii + substantive: *preaînţelepciune* = **np'k'M&APOCTh,** gr. rjocpîa (P 19a, 13—14: **npii/H***AP•**c(T),** dar *preamîndrie,* în Ps. Sch., cf. *Glosar,* p. 460, ceea ce reprezintă un calc-adaptare a lui **npt<MAAPO·Tk);** *fără-fundu* =***Bt3&HA*** (V CUI 6; **A°** K(3AHI» = *pîră la fărâ-fundu,* V CVI 26; la fel în Ps. Sch.; *beznă, bezdnâ,* numai în

[1] **Vezi I. I. Sreznevski, *Mamepua.ibi dm CAoeapn dpeeitepyccKoeo H3biKa,* t. II, St. Pb., 1895 (ed. fototip., Moscova, 1958), col. 731.**

[2] **Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon,* p. 177; *Lexicon linguae palaeoslovenicae,* fasc. 11, p. 520.**

aparatul critic, de ex. în Ps. Hurm., Ps. lui Dosoftei, v. *Glosar,* 357, s.v. *bezdnâ* şi 390, s.v. *ţără-ţundu;* aşadar, traducătorii oscilau între calc şi împrumut); *fârâ-lege* = **Kcsaxo-** HT{, gr. dvouia (CP 4v, V 5, la fel în PS. Sch., dar şi *bezaconie,* în CP XXXVII 5, vezi *Glosarul* lui Candrea, p. 359, şi în text, p. 71, r 38—39) şi *fâră-de-lege (fărădelegile noastre* = KI34K**O**HY4 H4U1A, LXXXIX 8).

d) Compuse din particula negativă + substantiv: *ne-dereptate* = **HtnpaKAa** (CP 16b, x 5, în Ps. Sch. la fel), *nerău* = HC**3**J\OE4 *(în nerăul înrima sa* = **KT» Hf3rtOEt** cpAiţa csocro V LXXVII 72).

e) Nume de agent formate cu ajutorul sufixului *-toriu, -tor: ispititor* = HCKgCHTErih (EP la, Matei IV 3, în *Tetraev.* lui Coresi: *ispititoriul); urmitoriu* „moştenitor" = **H4Crtt**,d,HHKK (Ap. I I, Galat. IV 1; cf. şi *ibid.,* III 29); *spăsitoriul* = cnacabft (cn(c)***i4jaro,** Gen. sg., CP 9a, VII 11); compuse cu un substantiv: *lege-călcătoriu* = 3aKOHor:ptcTAnHA, gr. napdvc-uoq (Ac. sg., V C 3), dar *călcătorii de lege* = 34KOHonp**kcT**/f>nHHUH (CP 5v, V6; în Ps. Sch. *lege-călcătorii),* ceea ce reprezintă o traducere liberă, şi nu un calc propriu-zis; *lege-dătâtoriu* = **34KOHOA**<iBhu>, gr. vouo&ernq *(pune, Doamne, lege-dătâtoriu* = **(IOCT**4**KH**, rîT, 34**KOHOA<IKM»** CP 13a, IX 21; în Ps. Sch. la fel); *a Domnului născătoare* = **EoropoAHiţa,** gr. ©**EOTOKOI; (BI^H,** Leg. Dum. 7, r. 9 şi 12); *pace facatarii* (sic!) = **/tiHpo-TKOpi^H,** gr. eîpnvoTtoioq (EP 4b, Matei V 9, în *Tetraev.* lui Coresi: *pace-făcâtorii,* astăzi: *făcătorii de pace,* ceea ce reprezintă o traducere liberă); sau compuse cu un adjectiv: *făcătorii răi* = SAOTKOP'I^H, gr. **KOKOTtoioq** (Leg. Dum. 7, r. 6—7) sau, *rei* **(PAH**, ibid. 24, r. 16—28; ulterior *răufăcător).*

II. *A dj e c t iv e — calcuri structurale,* a) Compuse cu prefixul *prea-:preacurată* = nptMHCTita *(cu ruga preacuratei sale maici* = *MATKAAM* **npM**(c)**TKi*** *t(r) MTfit,* P 240a, r. 18—240b, 4, 1—2); *preaînţeleptu* = npt/H**«APT»** (V CVI 43), *preasfîntă* = **nptcBAT4ia** *(preasfntaei* w&a£ce=npfccTtUA ***MH*** /HTpf, Leg. Dum. 5, r. 13—14), *premaisus* = nptKiucnpKHK, gr. **OTtepuoq (notKiiicnp**'hHta ***tro*** = *praemaisusul lui,* V CIII 3; în Ps. Sch., *mai susul).*

b) Compus din adverb + adjectiv: *în-lung-râbdâtoriu* = **ArtTirwTp**-hnfcrtHKh (CP 9a, VII 12, în Ps. Sch., la fel).

c) Compuse cu particulă negativă: *necurații* = H(UI*CTHKTH (CP la, 15; la fel în Ps. Sch. şi în celelalte psaltiri; de fapt, acest calc implică şi o greşeală de traducere, căci adjectivul **HfIKCTHKTk,** „drjepf|<;, impius", a fost înțeles ca **H(<mcTh** „impurus"); *nențclept* = ***HtpAS$Mmk*** (V XCI 7; vezi şi Candrea, *Glosar,* p. 444).

d) Adjectiv-f-adjectiv (nume de agent): limbă *mare-grăitoare* = A3KIKK **KUfptiHKK** (CP 17a, XI 4, la fel în Ps. Sch.).

e) Locuțiuni adjectivale (eventual, substantivate): *fără-minte* =w38/**HfHh** (zise <~ =*pm ~,* CP 19a, XIII 1, în Ps. Sch.: *dzise fără-mente); cu rostul de auru* = 3rtdTOoycTTk gr. Xpurj6rJtO|iOi; (IivdHH4--. 3ÂgCTaro =Ion... *cu rostul de auru,* TM 82, 158).

III. *Verbe — calcuri structurale,* a) Compuse cu prefixe: *incuibura (a se)* = **KivSrtrksAHTH** CA, gr. âvvorjrjeueiv *(păsările încuibură-se* = **rrrHu**;A Biv3rH-k3AAT CA, VCUI 17, v. şi Candrea, *Glosar,* p. 372 şi 412: *a se cuibura, încuiba, încuiburi Incuibura); a se preaînălța* = npKKik3HfCTH *(forte preaînrălțaşi-te* = s-KAO np-k3H(c**(T** [trebuie: -HJICA, V XCVI 9; la fel in PS.Sch.).

b) Compuse cu adverbul *bine* sau *dulce: binevesti* = KATO-K*CTH(X), gr. euayyeXi^erj^ai (Leg. Dum. 7, r. 8 şi 10); *binevoi* = **SArosoAHjfh,** gr. euSoKeîv (EP la, Matei III 17; în *Tetraev.* lui Coresi: *binevrui, birevrut-ai* — **SAroKCMHAh** *ICH (V* LXXXIV 2); *dulce spureți* = **KĂroKtCTHTf** (V XVC 2; în Ps. Sch.: *blagosloviți,* dar *dulce spusu* în ps. LXVII 12, v. şi *Glosarul,* p. 385).

Exemplele citate — şi numărul lor poate fi mărit cu uşurință — dovedesc clar că între textul slavon şi cel românesc din manuscrisele şi tipăriturile bilingve există o corespondență perfectă sau aproape perfectă, în sensul că textul slav este originalul celui românesc. Credem că am dovedit astfel" netemeinicia afirmației mai vechi a lui C Găluşcă, reluată şi in unele cercetări mai noi, potrivit căreia copiştii *Psaltirii Voronețene* şi ai altor manuscrise bilingve din sec. al XVI-lea ar fi luat versiunea românească dintr-un izvor, iar pe cea slavonă din altul. In lumina textului slavon şi — indirect — a originalului grecesc, întreaga țesătură a textului românesc devine transparentă. In fața originalului ne apar clare toate

procedeele folosite de primii noştri traducători pentru a reda în limba poporului textele ce le aveau în faţă: găsirea corespondentelor exacte, calcurile, împrumuturile adaptările şi chiar figurile de stil, căci mai ales *Psaltirea* este un text profund poetic[1]. Şi chiar dacă aceste traduceri sînt departe de perfecţiune, ele ne dezvăluie un efort constant de a pătrunde în înţelesul textului, de a crea o nouă limbă literară, limba română: în acest proces complex, *calcurile structurale* (mai puţin cele *semantice)* au constituit un însemnat procedeu de îmbogăţire a limbii, ale cărui rezultate au rămas, cel puţin în parte, valabile pînă astăzi în norma literară sau în unele stiluri.ale limbii literare.

[1] în *Psaltirea* slavo-română de la Mehadia, text din sec. al XVII-lea, există o serie de exemple de traduceri duble ale aceluiaşi cuvînt, de ex. : H no CH(X) «ii oVcT'fedf) CIOH(X) cAdroH3aoAA(T) = *fi după acea* (IHA) *întru gurile sale binevrură. T.* (=2) *fi după acea* (AHA) *întru gurile sale bineiubiră,* ps. XLVIII 14 (în Ps., Sch. : *fi după aceasta în rostul său dulce vor)* ; ano uu'iţA rfc AA* noAOWfHH C*T=*ca nefte oii vor fi minaţi în ad. X* (= 2) *ca nefte oii vor fii* (sic!) *pufi în ad,* ps. XLVIII 15 (în Ps. Sch.: *ca oile întru iadu puşi sîntu),* ceea ce confirma teza lui Şt. Ciobanu, susţinută de Şt. Pasca, potrivit căreia — cel puţin în parte — textele bilingve erau folosite drept „manuale de exerciţii de traducere pentru înţelegerea textului slav" (Şt. Pasca, *Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc,* în *CL,* I, 1956, p. 84; vezi şi exemplele citate la p. 84 — 85). Vezi acum despre acest text articolul Marianei Combiescu, în *Limba români,* XVII, 1968, nr. 3, p. 259-268.

FRAGMENTUL DE APOSTOL SLAVO-ROMÂN DIN COLECȚIA N. IORGA

Printre manuscrisele bilingve din secolul al XVI-lea cu text alternativ slavo-român, menționate în studiul precedent, se numără şi două copii ale *Apostolului:* una aproape integrală aflată în manuscrisul popii Brațul (1559—1560), şi alta fragmentară, cuprinzînd numai două file de hîrtie (28 x 19 cm) şi patru bucăți din alte file deteriorate, descoperite de N. Iorga în Transilvania, la începutul secolului nostru — aşa-numitul *Apostol Iorga*[1]. Intrucît ilustrul istoric a dat în

[1] *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea ți al XVI-lea),* extras din A.A.R., Seria II, t. XXVIII, Mem. Secț Lit., Bucureşti, 1906, p. 2—7 + 4 planşe. Iată ce spune N. Iorga însuşi despre manuscris : „Am găsit (...) în Ardeal (nu se precizează unde, dar e posibil că la Braşov sau prin împrejurimi, *n.n.)* două foi complecte şi cîteva frinturi din (...) epistolele sf. Pavel. Ele făceau parte dintr-o carte de toată frumusețea, de format mare în —8°, scrisă pe hîrtie lucioasă de fabricație venețiană, cu vîrci (dungi, *n.n.)* şi o filigrană care înfățişează două frunze de trifoi ce se razimă una pe alta. Literele sunt înalte, drepte, trase în chip desăvîrşit. Deosebirea cea mare față de cele mai vechi manuscripte româneşti găsite pînă acum e că *Apostolul* nostru dă textul slavon amestecat cu traducerea românească în grupe de pînă la vreo zece cuvinte. Pentru ca însă cetitorul sau slujbaşul bisericesc să poată face lesne deosebirea, traducerea e scrisă cu roşu față de originalul care se desface în negru" (p. 2).

Dintre cele două file întregi, reproduse de Iorga la sfîrşitul articolului său (pl. I—IV), doar fila a doua (pl. III—IV), provenită din biblioteca sa, se află acum la Biblioteca Academiei R. S. România (B.A.R.), Secția manuscrise, sub cota : Fragment rom. 2. Această filă ne-a fost pusă la dispoziție de Dalila Aramă, paleograf la această secție, care a identificat-o şi căreia îi exprimăm mulțumirile noastre. E posibil ca cealaltă filă şi cele patru mici

transcriere, cu litere chirilice şi latine, numai textul românesc, nu şi pe cel slavon paralel, pe lîngă fotocopiile în culori ale celor două file întregi, considerăm util să reproducem textul în ambele limbi ale acestor file, separîndu-1 însă pe două coloane şi făcînd, în încheiere, cîteva observaţii asupra traducerii [1].

Fiind vorba, cum vom vedea mai jos, de *Epistola către Galateni a apostolului Pavel,* cap. III, v. 23 — cap. IV, v.9 şi cap. V, v. 19 — cap. VI, v.6, constatăm că acelaşi text românesc se regăseşte numai în *Lucrul apostolesc,* tipărit de diaconul Coresi, la Braşov, în 1563 [2], lipsind în *Apostolul Voroneţean* şi în cel *al popii Braţul* (1559—1560). Deşi s-a afirmat că cele două traduceri sînt complet independente [3], credem, totuşi, util să punem faţă în faţă cele două versiuni, pentru edificarea cititorilor.

fragmente să se afle printre filele de manuscrise izolate, neidentificate încă şi aflătoare la B.A.R., dacă nu se vor fi pierdut iremediabil. Distinsa cercetătoare ne-a atras atenţia asupra faptului că cele două frunze de trifoi despre care N. Iorga credea că sînt filigranul (vezi reproducerea la p. 2 a lucrării citate) reprezintă de fapt contramarca şi nu ne pot ajuta la datarea mai exactă a manuscrisului. Deşi marele istoric considera că „avem (...) înaintea noastră unul din acele manuscripte de scrisoare desăvîrşită, pe care le dădeau în a doua jumătate a veacului al XV-lea cele mai bune mănăstiri moldoveneşti — în rindul întîi Neamţul" *(op. cit.,* p.3) — iar Şt. Pasca admitea fără discuţie această datare *(Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile româneşti din secolul al XVI-lea ale „Apostolului",* în *Cercetări de lingvistică,* II, 1957, p. 52, nota 30) —, cercetătorii actuali îl atribuie, după caracterele grafice şi după limbă, secolului al XVI-lea: de exemplu, acad. Al. Rosetti *(Istoria limbii române,* Bucureşti, 1968, p. 481) îl trece printre textele din sec. al XVI-lea copiate în sudul Transilvaniei, după originale din nordul acestei provincii.

[1] Fila 1, azi pierdută, o reproducem după facsimilele lui N. Iorga (pl. I—II), iar fila 2, după original (la Iorga, pl. III—IV). întrucîtîn articolul citat nu se dă şi reproducerea fotografică a celor patru fragmente de file deteriorate (azi, de asemenea, dispărute), ci numai transcrierea incompletă a cuvintelor româneşti *(op. cit.,* p. 6—7), sîntem nevoiţi să renunţăm aici la ele.

[2] Vezi reproducerea în facsimile : *Lucrul apostolesc. Apostolul,* tipărit de diaconul Coresi, în Braşov, la anul 1563 (Texte de limbă din secolul al XVI-lea, reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu, IV), Bucureşti, 1930, p. 399-401, 407-408.

[3] Al. Rosetti *Recherches sur la phonetique du roumin du XVI-eme siicle.* Paris, 1926, p. 10; Şt. Pasca, *Probleme...,* p. 52, nota 30.

Textul slavon îl redăm cu coborîrea, în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise, dar fără completarea prescurtărilor (care sînt uşor de descifrat) şi fără reproducerea semnelor diacritice, de cele mai multe ori simple imitaţii ale „spiritelor" greceşti[1]. Textul românesc îl reproducem în transcriere interpretativă (întrucît au fost publicate facsimilele), după principiile expuse recent de Viorica Pamfil[2] şi de Al. Mareş[3], pentru a face mai evidentă realitatea fonetică. Părţile ilizibile sau deteriorate sînt completate între paranteze drepte[4]. La ambele texte introducem punctuaţia modernă. Notăm ordinea segmentelor cu cifre arabe drepte, iar numărul versetelor, cu cifre arabe cursive, capitolele fiind marcate cu cifre romane; în fine, prin bară verticală însemnăm sfîrşitul paginii.

[1] Astfel, textul reprodus este suficient de exact pentru filologi, fără a fi o „fotografie" greoaie pentru tipografie şi pentru cititori. Vezi în acest sens, observaţiile judicioase ale lui A. Vaillant, în *Textes vieux-slaves,* I, Paris, 1968, p. 5. Am confruntat textul nostru cu cel din manuscrisul slav nr. 21 de la B.A.R., copiat în medio-bulgară la 1526, în Moldova, de călugărul Evloghie (ff. 172b—173a, 175—176a), cu ajutorul căruia am completat, între paranteze drepte, unele pasaje ilizibile şi din care reproducem în note unele forme (marcate cu E), pentru a semnala cazurile de copiere greşită a unor cuvinte slavone în *Apostolul Iorga.* N-am putut utiliza, în acest scop, *Apostolul de la Enina (EHUHCKU anocmoA,* ed. K. Mircev şi Hr. Kodov, Sofia, 1965), text slav vechi din sec. al XI-lea, întrucît, deşi are unele fragmente din *Galat.,* acestea sînt altele decît cele care ne interesează. Dintre manuscrisele mai noi, am putut utiliza *Apostolul de la Ohrida,* din sec. al XII-lea, a cărui ediţie (S. M. Kul'bakin, *Oxpudacax pyKonucb AnocmoAa Kouua XII eexa,* în *BhAzapcm cmapuuu,* III, Sofia, 1907) se găseşte Biblioteca Academiei; fiind un apostol-apracos, următoarele versete din *Galat.* se regăsesc şi în *Ap. Iorga:* III, 23-29; IV, 4-7; V, 22-26; VI, 1—2 (în ediţie, p. 108, 113, 55—56; variantele citate în notă sînt marcate cu O).

[2] *Palia de la Orăstie, 1581—1582,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, p. X-XIV.

[3] *Liturghierul lui Coresi,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p. 47—55, 121-123.

[4] Menţionăm aici că pe f. 2a, subtext, se află o însemnare în limba română scrisă în cursiva secolului al XVIII-lea: „Sănătate sf[inţiei] tale, cucernice părinte Ioane bune, şi-ţi mulţămesc că mi-ai dat această carte, de-am cetit pre dînsa, şi-ţi ert de păcate totdeauna."

EPISTOLA APOSTOLULUI PAVEL CĂTRE GALATENI

Apostolul *Cap. III.*

la

2.24. [...] Bki(c) w Xț,

3. [A4 *V»(T)* K-fcjpKI ivnpdBAH<vi C A .

4.25. irpHUic(A)uJH (>K) s-kpki \ oy>Ki HC HO(A) nl/kCToytK/Hk] fC/HH.

5.25.B"kCH BO CHOBf BJKYI[1] fCTi B-kpo* o Xț Ict.

6.27. (îAHUU BO 81» Xd IM KP(C)THTI CI, KT» Xd OBA-kKOCTf Cf.

7.25. Hfc(c) loyAM HH MAHH;

8. iffc(c) pdBk HH CKOBO(A);

9. irk(c) /UAKkCKkI FlOAk HH KEHCKbJH:

10. B*hCH BO Bkl *t*AHHOICTH *w* Xfc *lyit.*

29. flIJJf AH Kf BH XBH, OyBOflBpdd/HA-fc[3] CC/Hi ICTH

[1] O E itp-fc.

[2] E BKIH.

[3] O E flipjJMAI.

Iorga

1.23. [...] credința se descoapere.

24. Dece legea păzitoriul noao

2. fu întru Hs.,

3. se de credi[n]ț[ă] direptă-mu-ne.

4.25. Ins[ă] de veni credință, amu nu suptu spuetoriu sem.

5.26. Toți amu fii lu D-nezeu seți cu credința lu Hs. Is.

6.27. Cîți amu întru Hs. Is. boteză-se, întru Hs. investi-tu-vă.

7.25. Nu e iudeiu, nici ellfijm;

8. nu e șerbu, nici slobod;

9. nu e bărbătea-sca parte, nici mue-reasca;

10. toți amu voi siți întru Hs. Is. *29.* E se voia lu Hs., amu lu Avraam se-minte seți

[1] Litera H omisă.

Coresi

23. ...credere ce va să se adevăreze.

24. Așa iaste legea, neînvățătura noastră pren Hs., ca noi pren credință să fim derepți.

25. De unde noao venit credința, noi mai mult nu sem în neînvățătura.

26. Că voi sețitoți feți Domnului pren credință în Is. Hs.

27. Că, cîți mulți sînt botezați, aceia au îmbrăcat pre Hs.

28. Ca nu e nici un ovrei, nici un grec, nu e nici o slugă și nici un logoditoriu; nu iaste nici bărbat, nicimuiare, că voi seți toti unul în Is. Hs.

29. Să seți ai lu Hs., voi seți sămînța lu Avraam și după făgăduință seți moș-teni.

11. H no **ivE**-k-ro- **BdH**'fro **HdCrt**-k**(AJHHHH.**	11. şi după făgăduită mărgători.	KoHfu,h /**H(I)HHU,4-** ***Mh..*** KoH((uJ *A\(v)l\HU,A*

Cap. IV.

12.7. ***m:*** K-K- **HMHKO HHU.K** [1] **H4C/1**-k**(A)HHKh** **i**(c),	12.2. E grăescu: In cîţi ani tinerelul urmitoriu iaste,	7. Iară eu grăesc: Atîta de mult moştnean şi e cocon şi nici întru o slugă usebitură, tuturor domn acesta;
13. HHIH(/H) **rtO**\'**q'uJH** ((c) **pdKd,** I'h	13. cu nimica mai bun iaste de şerbul, d-nu tuturor fiindu;	
H.2. H***[noA]** noKf- *AHTtA'MH* ***t(c)*** H **npH-** CT[4KHHKKI] A * **HdpoKd** *wuni.*	14.2. Ce suptu zicătorii iaste şi suptu deregătoriu pînă la nărocul tat[ă]lui.|	*2.* Ce el iaste îndemnătorilor şi păzitorilor pînă la vreme de întru părintele.
1.3. **TdKO H /HM, iT(A)4** K-kX'**o(rtl)** *MAi-*(A)HHU,H [2], **no(A)** CTT-*X'fiMH* **[<HHp4** B-kX'**o/Hh n]op4B01**{J(HH.	1.3. Aşa şi noi, cîndu eram tineri, suptu stihiile lumiei eram mai şerbiţi.	*3.* Aşa şi noi, cînd eramcoconi, el eram prinşi pren faptele noastre.
2.4. **6p(A)a (*) npl'HAf K 0 H* 1 H H 4** *A-k(T)* [3], *WOCAA* Eh **CH4 CKO((r), p4H<(A)<ifl{J4 Cf** [4] W(T) *A,ibl* [5],	*2.4.* E cîndu veni sfîrş[i]tul anului, trimes[e] D-nezeu fiiu-său, cel ce se născu diîm muiare,	*4.* Iară deaca se împlu vremea, el tremese Domnul fiiu(l) lui, născu den muiare şi supt lege se dede,

[1] E A\A4AEHEU>.
[2] E MAAAiHUH.
[3] O A*Tk, E A-fr-l-olT.
[4] O PAKAAXIUA CA, E P*IKA'AM{l4rO CA.
[5] O KEH-hl, E JKfHhl.

3. Busatuia no(A)-3aKOHO<Hk, 5. \A no(A)34KOHTA HCKg-nHTh,
4. M K*KCHfH[YC np]Ti/Mh.

3. fiindu desuptul lege, 5. se cia desuptu lege scumperi,
4. se întru fiire priimim.

5. Ca pre ceia ce supt lege era să-i sloboizească, cînd întru noi luo(m) coconiia.
KoWlih METOKk.

5.6. A,[a ia]Ko *xt terț* CHOKf, no(c)rta Biî A X > "<* cnofro [KT» CP(A)]M Ram a,
6. KTJITA: flKKa, w(T)U> ! 7. Tt)/M)}KI OVîKf H-kCH P4Bh, HA cBh:
7. aiui AH *(x)* *cHk,* H Hac[A-k](A)HHKh B5KIH Ii; Xco(/M).
KoWU, PO(JK).

5.6. De cum siți fii, trimes[e] D-nulu d[u]h[u]lu fiiului său întru înima voastră,
6. strigă: Avva, tataie! *7.* De-acia încolo nueştişerbu, ce fiiu; e se fiiu, şi urmitoriu [eşti] zeulu Is. Hs.

6. D-unde voi feciori seți, Dumnezeu tremese d[u]hu(l) fiiului lui întru inimile voastră, strigă: Dragul părinte !
7. Aşa de acmu nu e nici o slugă mai mult, ce i-s toți feciorii; să sînt feciori, ei sînt şi moştenii Domnului pren Hs.
KoHfU> npa3HHKh.

8.5. HA TOPA'»
9. HI K-KA[E>4" BÎ],
10. fJKf H(no I(C)CT-Ko[y] CAIUH(/M) KPO(/M).

8.5. C[e] ce amu,
9. neştiindu D-ne-[zeu], slujitu
10. ce după fire ce fiindu zeilor.

5. Insă într-aceia vreme, d-unde voi Domnul nu cunoscut, voi slujiți acelora ce în ce den fire omenească nu sînt.

11.9. IlaMt *(x)* no-(3H4B]WC c[f W(T)] Ba, K4KO K-K3Kpai4J4fTf (c) naKhi Ha HE<HOL|JH[IIJA] [•••]
12. n.(K) s [15]. Epaf/r) HEB-kA^Luf. KT»

11.9. E maivîrtos cunoscumu-ne de la zeul, cum [...]

9. Iară voi, acmu Domnul cunoscut [...].

E np'tîAiosoA.'fcdHle.

Cap. V.

1.70. [...] O(JK) ca»Th nptAIOEOA'b-HT»[1], BA*(A), HJM(C)-TOTd, CT8(A)AOJK{CT-K'l'd,	*1.19* [...] celeace sîntu preaiubire, curvie, necurăţie, mîniecie,	*19.* [...] ca ceia ce sparg căsătoria, curvia, necurăţiia, spurcăciunea,
2.20. HAOAOCAO\ -JKWTJ, **oTpdKACHYc, npo-**Kasa, Kpdx**^AJepTiKeHTj,**	*2.20.* ale dracului slujirile, otrăvirile, stricăciunea, vrajbele, războaele,	*20.* idoliia, farmăcul, vrăjmăşiia, sfada, mîniia, nepacea, necredinţa,
3. SdBHAH, **OPOCTH, pa?**K(A)**(H{(HTa[2], pac-npA, fptCH,** **4.27.** Oţ'K'fHCTKa [2], **nTaH'cTKa, KosAorAa-eosaHTa** 5. H no(A)EHaa CH-(A\), **ta?Kf npopHiţaiK Ka(/«),** 6. UKO(>K) H **np**-fc»-(A> peKo(y), BKO **TaKosaa** TKOPAIIJEH **7. u,p(c)TKTa** KJKTJ [3] *m* **HaeAt(A)Th.** **KoHEu,h** KTO(K).	3. urîciunile, urgiile, întărîtările, pîrîle, relele, 4.22. uciderea, beţia, cu cimpoi glăsirea 5. şi în chipul acelora, celea ce prorocescu voao, 6. cum şi ainte zişu, că acelea cine face-le 7. împărăţia lu Dnezeu nu va dobîndi.	22. tîlhăriia, beţiia, mîncarea, într-acelea toate, de carele întru întîi voao am spus, şi acmu încă vă spui, că ceia ce aşa fac, aceia împărăţiia Domnului nu o vo(r) moşteni. **KoH(u,k** BTO(K).
S.22. 1L\C(A) JKJ AX"KHYH *t(e)* AicEH, **P<"**Ao(c), 9. **/llHph,** A[A]T[k1.]°-**TpTiiTKHVf,** EÂTOCTb», EAPOCTHHH,	8.22. E plodul de sufletui aste dragostea cu bucuria, 9. pacile cu lungă răbdare, bunătatea cu dulceaţă,	22. Iară poama d[u]-hului iaste dragostea, veseliia, pacele, răbdarea, dulceaţa, bunătatea, credinţa,

[1] E Pd3(A)P'WfHU.
* **înaintea acestui cuvînt lipseşte** SJIHCTH.
[3] **E sâHa.**

10. K-kpa.2.?. **Kpc~** TO(C), K-h3Ap-K*dHri;	10. credința 23. cu blîndețe, întru ținere;	*23.* smericiunea, curățiia, blîndețele, postul; către acelea lege nu e.
11. **Ha** TMKC-RH(X-) **H**-k(c) saicc-**Ha.** *24.* O K H SKI X(CJKH IIA'KTK pacn-kuji	11. spre aceia nu e lege. *24.* E unii luHs. trupulu răstignîră	*24.* Iară ceia ce **îmbla** în Domnul, aceiaș răstignesc trupul lo(r), cum zioe rîvnitul şi pohtitura.
12. CK **CTpa**(c)**TH-** *MH*[1] Hno		
2b 1. X»TH/HH.[1]	1. cu muncile şi cu pohtirile.	*25.* Iară noi de văm vie în d[u]h, e noi încă în d[u]h să îmblăm.
2.25. flwi *xmt(M)* APAAK, AX[2] npn/iar<H(/H) C A.	2.25. Se viserem cu d[u]h[u], d[u]hului şi adauge-vrem.	
3.26. Hi K«(A)[3] **TiiLutcAjKHH,** AP8(r) AP^'ra **npH3HKafiuH-** *(M) *,*	3.26. Se nu fim în deşertu slăviți, unul la alaltu chemîndu,	26. Şi noi nu pentru cinste să fi(m) lacomi unul către alalt şi unul către alalt să nu ne urîm.
4. AP*V([4]) AP^ra saKHA'bitie.	4. soțu cu soțu zavidindu.	

Cap. VI.

1. BpaTVa, **aiuf** H npt*(A)f MAKK	*1.* Frații, şi ainte om[u]lu	*1.* Frați dragi, iară să vre un om ceva au greşit, e voi sufleteşte să-1 învățați, care voi seți ispăşiți, ce caută pre tine singur, ca tu să nu fie ispitit.
5. **K**-MiaA***Th**[5] Kii H-KKC-I np-krptujtHire,	5. cade întru nescari greşale,	
6. EU *xt* AXKHH, ciiKpTiiiJdHT» **TdKoearo** AJCO/HK KP«(T)CTH,	6. e voi d[u]h[o>vnicilor, svîrşiți acela cu d[u]hul blîndețelor,	
7. KA»AH cfK-k[6], *tAt* H TH gXAHWH[7] HCK8HH(H).	7. păzeşte-ți sinele, doară şi tu ispitit fiver.	

[1] E **CTPdCTMH.**
[2] E **nO](OTMH.**
[3] O 8^A,-**kM**-K, **6** KXA'**fe**(M).
[4] E npHShiidxipi.
[5] O BUMAH-1t, **6** I-UMAI(T).
[6] O, I **ciM.**
[7] E K^IIIH.

8.2. AtP°V(r) Ap8r<« T-kroTH HOCHTH[1] H TdKo CKOHMdci'f	8.2. Unuia laltui păsul purtați şi aşa sfîrşiți	2. Unul să poarte sarcina altuia şi aşa veți împlea legea lu
9. 34K0HK XC(K)K.	9. legea lu Hs.	Hs. KoHEIțk CAKOTK np(A)noc(T)HH.
10.3. fliijt KTO AtHHT CA MTO KHTH, HHMTO cTa[2],	10.3. E se pare-i se nescui a fi ceva, nimica fiindu,	3. Să neştine-i se dare să iaste ceva, p-unde el nu e ne-mica, acelaseînşală.
11. cfs-k[3] oy<HOț* ATkCTHTK. *4.* /k/fcrto *xt* CKOf A<i HcKC-yuj<KTk TI}K(AK)O	11. sineş cu min-tea şi înşelă. *4.* Deci lucrul său şi-ş ispi-tească cinescu	4. Tot omul să-ş caute ale lui fapte şi atunce numai lucru va avea, şi nu altul.
12. H Tord KiiCf(s-fc) Ț i i(M)T« nox-KdrtfHi'f A^ HMdTk,	12. şi atunce întru sineş numai lăudare se abă,	
13. a HC HHO(/«)[4].	13. e nu altuia.	
5. KTI,>K(A)0 KO CKoe Ept/HA noHfCHTK[5],	*5.* Cinescu amu sarcină purta-ş-va.	*5.* Cineşcu a lui sarcină să poarte.
14. *6.* *i* iv(T)noiu-		

Se observă că textul slavon este scris în redacția medio-bulgară cu unele influențe sîrbeşti în grafie (- k în loc de -Tu). Copistul, însă, a lăsat să-i scape unele greşeli, ceea ce dovedeşte că cunoştea destul de slab această limbă. Cele mai interesante forme sînt: <HrtAHHu>, IV 1; <HAII(A)HHU,H, IV 3; > AAHUJH, VI 1; noHECHTh, VI 5, care ar indica o pronunțare dialectală bulga-

[1] O HOCHTi, I HOCHTH.
[2] E ChJH.
[3] O, E cin.
[4] O KI HHOMOV.
[5] O noHiciTt.
• E WSUUIT'.

ră (e > *i* în poziție neaccentuată)[1], şi CTP<I(C)TH/HH, *nQXQTHMH,* V 24, care fie reprezintă o „normalizare" morfologică, fie, pur şi simplu, o redare „după ureche" a înmuierii consoanelor nu prin **k** sau, ci prin **H** (acestea şi altele sînt semnalate în notele la text).

Cît priveşte traducerea românească, ea este destul de clară şi cursivă, deşi — traducătorul fiind un cărturar modest — este evidentă tălmăcirea cuvînt de cuvînt a textului slavon, impusă şi de fragmentarea textului, care uneori coincide cu versetul biblic, de cele mai multe ori însă nu. Pe alocuri, chiar sensul unor cuvinte n-a fost clar înțeles, şi atunci întîlnim fie calcuri lingvistice mai puțin adecvate, fie de-a dreptul traduceri greşite. Astfel, **miCA-fcAHHKk,** IV 1, 7, a fost tradus cu *urmitoriu,* în loc de „moştenitor" (Coresi: *moştnean),* iar la plural, **HdCA-kAHHiiH,** III 29 — *mărgători* (Coresi: *moşteni;* calcuri semantice).

Pentru CTSAM'**WîKecTKYe,** V, 19, **np-fcrt»EOA'fc<«ni'**e, V 19, şi **K-hc[ki]fKHT"**e, IV 5, au fost create *mîniecie* „desfrînare" (şi „şarlatanie, batjocură", de la *miniac* < ngr. pavia%6g „nebun"; Coresi: *spurcăciunea), preaiubire* „adulter" (Coresi: „ceia ce sparg căsătoriia") şi *fiire* „înfiere" (Coresi: „coconiia"; calcuri structural-semantice sau derivative).

Iată şi cîteva traduceri greşite: GÎKE HE **no** e(**c**)crKoy CAI4IH(/«) **Kro**(/H), IV 8 – *ce după fire ce fiindu zeilor* (de fapt: „celor ce din fire nu sînt dumnezei"[2]; şi la Coresi traducerea e greşită: „acelora ce în ce den fire omenească nu sînt"); HAOAOCAOPKEHYE, V 20 — *ale dracului slujirile* (Coresi: *idoliia)*; **KOSrtorrtJCOKJHTa,** V 21 — *cu cimpoi glâsirea* (Coresi: *mincarea,* pentru „chef"), K-k3ap'**k>KaHTe,** V 23 — *intru ținere* (Coresi: *postul,* pentru „curăție"), **nopaEOiuEHH,** IV 3 (participiu trecut pasiv de la verbul perfectiv **nop**JEOTHTH) — *mai şerbiți,* înțeles ca forma de comparativ a adjectivului-participiu în mediobulgară (Coresi: *prinşi)* şi altele.

Uneori cuvîntul slav a fost lăsat netradus, fiind preluat ca atare: A* H<IPOK<I, IV 2 — *pînă la nărocul* (Coresi: *pînă la vreme),* **saBHA**'fcniE, V 26 — *zavidindu* (Coresi: *să nu ne urîm).* Alteori, traducerea este aproximativă: EPECH, V

[1] **Acest fenomen se observă în graiurile balcanice, care se întind pînă la Dunăre (vezi St. Stoikov, *Eb.mapCKa duajieKtnojiozua,* ed. a Il-a, Sofia, 1968, p. 73, 136 şi harta nr. 8 la p. 291).**

[2] **Vezi *Biblia,* Bucureşti, 1968, p. 1038.**

20 — *relele* (Coresi: *necredința),* oy>Kt HI IIOA ntCT^'W/Hk *ICMH,* III 25 — *amu nu suptu spultoriu sem* „nu mai sîntem sub călăuză" (Coresi: *noi mai mult nu sem în neînvâțâturâ),* IIOA nosfAHTf*A'AM,* IV 2 — *suptu zicâtorii* „epitropi" (Coresi: *îndemnători)* etc. în sfîrşit, în unele cazuri, topica cuvintelor este influențată direct de modelul slavon: <H*>KtiCKbj noAt, III, 28 — *bărbătească parte* (Coresi: *bărbat).*

Cu toate acestea, textul de față, fie şi fragmentar, are o importanță deosebită, atît ca fapt cultural — reprezentînd faza de început a trecerii de la cultura în limba slavonă la cea în limba poporului — , cît şi ca izvor pentu istoria limbii române populare şi literare şi pentru studierea influenței pe care a avut-o slavona în primele secole de dezvoltare a acesteia. In plus, el ne atestă o traducere veche a *Apostolului,* independentă de cea reprezentată în *Codicele Voronețean,* în tipăritura lui Coresi, şi, după cum am constatat, în *Manuscrisul popii Brațul* din 1559—1560. Studierea în continuare a unor astfel de texte, destul de numeroase în cultura românească a secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, prezintă interes evident atît pentru filologia românească, cît şi pentru cea slavă, ele aparținînd unui sector mai puțin cunoscut al culturii slavone în Europa sud-estică şi răsăriteană.

SINTAGMA (PRAVILA) LUI MATEI VLASTARIS
ŞI ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE
(SECOLELE AL XV-LEA — AL XVII-LEA)

Lucrările recente de istorie a lexicografici româneşti[1] au atras din nou atenţia asupra faptului că aceasta îşi are originea în epoca primelor traduceri şi texte originale în limba română din secolul al XVI-lea, apărînd sub formă de glose[2] şi de mici glosare[3], după care a urmat seria lexicoanelor bilingve din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Dar preocupări lexicografice au existat la noi şi înaintea secolului al XVl-lea, manifestate prin copierea în manuscrisele slavo-române a unor glosare de provenienţă greco-slavă *.

[1] Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române,* voi. I, Bucureşti, 1966, p. 7—8; D. Strungaru, *începuturile lexicografiei române,* în *Romanoslavica,* XIII, 1966, p. HI— 158. Dintre lucrările mai vechi, cf., în special: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc ţi tilcuirea numelor din 1649.* Publicate cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Gr. Creţu, Bucureşti, 1900.

[2] Cele mai bogate glose (aproape 400) au fost descoperite de Ioan Bogdan într-o copie moldovenească a *Sintagmei* lui Matei Vlastaris din secolul al XVI-lea (probabil din a doua jumătate), prezentată în 1890 la Expoziţia arheologică de la Moscova (cf. mai jos). Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI,* în *Convorbiri literare,* XXIV, 1890, nr. 9, p. 727—752 *(Scrieri alese.* Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 542-558; note, p. 688-689).

[3] Vezi E. Kaluzniacki, *Uber ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular,* în *Archiv fur slavische Philologie,* XVI, 1896, p. 46—53; Gr. Creţu, studiu introductiv la: Mardarie Cozianul, *Lexicon...,* p. 23—28; D. Strungaru, *op. cit.,* p. 145-148.

[4] Aducem mulţumiri călduroase conducerilor şi colaboratorilor secţiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste

Cel mai vechi glosar de acest fel cunoscut la noi pînă acum, se află anexat la c6piile slavo-române din secolele al XV-lea—al XVII-lea ale cunoscutei *Sintagme* • a lui Matei Vlastaris (MardaToţ 6 BAatxcâpric.), scriitor juridic bizantin din secolul al XlV-lea, originar din Salonic.

Se ştie că dezvoltarea societăţii feudale în Ţările Române ca şi în alte ţări din Europa, a dus, pe lîngă aplicarea dreptului consuetudinar („legea ţării"), la folosirea unor codice de legi scrise, provenite din Bizanţ, prin intermediul traducerilor slavone. Printre aceste *pravile* sau *nomocanoane,* cuprinzînd nu numai dreptul ecleziastic, ci şi elemente de drept civil şi penal[1], un loc de seamă îl ocupă *Sintagma* bizantină a lui Matei Vlastaris, alcătuită în 1335, tradusă în slavona sîrbă, cîţiva ani mai tîrziu, în timpul ţarului Ştefan Dusan (1348) şi răspîndită apoi la bulgari, români şi ruşi. Acesteia i se adaugă o legiuire slavă, *Zaconicul* ţarului sîrb Ştefan Dusan, promulgat cam în acelaşi timp (1349 şi 1354) şi cunoscut şi în Ţările Române, după cum se poate constata dintr-o copie de la mijlocul secolului al XV-lea, provenită de la mănăstirea Bistriţa (Oltenia) — copie ce cuprinde *Sintagma prescurtată—,* rămasă pînă nu de mult necunoscută cercetătorilor noştri[2],

România, Biblioteca Universitară din Cluj, Biblioteca „Lenin" şi Muzeul istoric din Moscova, pentru bunăvoinţa cu care ne-au pus la dispoziţie o serie de manuscrise, citate mai jos.

[1] Vezi I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român,* ed. a H-a, voi. I, II (1,2), III, Bucureşti, 1926—1931; Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin si românesc,* voi. I, partea I, Vaslui, 1937; C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* voi. II, partea a H-a, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 490—491; Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *începuturile dreptului scris în limba română,* în *Studii,* VII, 1954, nr. 4, p. 215-228; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII),* Bucureşti, 1957, p. 518—522; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.,* voi. I, Edit. Academiei, 1959, p. XV; *Istoria României,* II, sub red. acad. A. Oţetea ş.a., Edit. Academiei, 1962, p. 677-678, 1028-1032.

[2] Peretz, care a tipărit la noi acest monument, în original (după ediţia a H-a a lui St. Novakovil, din 1898) şi in traducere, nu menţionează că ar exista o copie românească, deşi precizează — după slavistul sîrb — că unele articole sînt reproduse din manuscrisul „de la Bistriţa", pe care însă nu-1 identifică (şi în ţările slave există localităţi cu numele *Bistriţa).* Vezi: *Zakonik Ştefana DuSana, cara srpskog, 1349 i 1354. Zaconicul lui Ştefan DuSan, {arul Serbiei, 1349 şi 1354, comparat cu legiuirile bizantine, slave şi române.* Partea I (Textul, traducere, observaţiuni şi vocabular), Bucureşti, 1905 (partea a H-a n-a mai apărut). Această copie a fost prezentată

şi dintr-o traducere veche românească din Banat, păstrată într-o copie din 1776[1].

Sintagma lui Matei Vlastaris s-a păstrat în mai multe copii din secolele al XV-lea — al XVII-lea, scrise atît în Țara Românească, cît şi în Moldova.

Această scriere a căpătat o largă răspîndire nu numai la greci, ci şi la sîrbi, bulgari, români, ruşi şi chiar (în traduceri şi prelucrări parțiale) la armeni şi georgieni, datorită caracterului ei de compendiu practic de reguli canonice şi civile, acestea din urmă ocupînd un loc destul de important în raport cu *nomocanoanele* epocii: „L'originalite de Mathieu Blastares — spunea A. Soloviev cu prilejul împlinirii a 600 de ani de la apariția *Sintagmei* — consiste dans ce qu'il ne donna pas un *Nomocanon* seul, pas une *Synopsis* seule, mais qu'il eut l'audace d'unir toutes les regles principales du droit canon â celles du droitlaîque... II se proposa d'unir tout le droit seculier (droit civil, penaletprocedure) au droit canon; il forma une vraie encyclopedie juridique, unique dans son genre, qui correspondait parfaitement â l'organisation des tribunaux du XIVe siecle, au moment ou les personnes du clerge recurent le droit de trancher les litiges civils."[2]

Ciculația largă a manuscriselor *Sintagmei* atestă popularitatea sa: numărul manuscriselor greceşti cunoscute, după aprecierea lui V. N. Benesevic[3], se ridică la 90, iar al celor slave, după părerea lui A. Soloviev, aproape la 70[4].

de curînd la noi de Valentin Al. Georgescu, *Pre'seniaiion de quelqu.es manuscrits juridiques de Valachie ei de Moldavie (XV— XIX* siecle). Contribution a l'itude de la riception du droit byzantin en Roumanie,* I, *RESEE,* t. VT, 1968, nr. 4, p. 625-630; II, *ibidem,* t. VII, 1969, nr. 2, p. 346 - 349, 365.

[1] Mss. rom. nr. 3093 al B.A.R. Vezi I. Peretz, *Curs...,* voi. II, partea a Il-a, p. 14—24; Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin ți românesc,* voi. I, partea I, p. 88 ; Val. Al. Georgescu, *l.c.*

[2] *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarls,* în *Studi bizantini e neoelenici,* voi. V *(Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizatini,* Roma, 20—26 settembre, 1936. I. *Storia — Filologia — Diritto),* Roma, 1939, p. 700.

[3] *Corpus Scriptorum juris graeco-romani,* în *Actes du IV Congris International dietudes byzantines,* 1934, I, Sofia, 1935, p. 141 ; cf. A. Soloviev, *op. cit.,* p. 701.

[4] Cifra nu este însă în întregime controlată : pe lîngă cele 20 de manuscrise ale traducerii sîrbeşti complete, cele 15 cuprinzînd *Sintagma* prescurtată şi 10 — varianta refăcută a acesteia, pe lîngă cele cîteva bulgăreşti

De la sîrbi, *Sintagma* (tradusă în 1348) a trecut curînd la bulgari, în timpul țarului Ivan Alexandru (1331—1371)[1], iar de la aceştia a ajuns în Țările Române, unde primele manuscrise cunoscute, în redacția mediobulgară, datează de la mijlocul secolului al XV-lea: „Nu ştim cînd şi în ce condiții versiunea bulgară a trecut pentru prima dată în Țara Românească şi în Moldova — scrie E. Turdeanu—, însă, desigur, ea a venit de timpuriu, căci *Sintagma* lui Vlastaris figurează printre cele mai vechi texte juridice folosite la români"[2].

Iar A. Soloviev, comentînd critic cunoscuta ştire transmisă de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldoviae* privind introducerea dreptului bizantin în Moldova lui Alexandru cel Bun, scrie: „En tout cas, si Ies Roumains du XVe siecle ne recurent pas Ies *Basiliques* (trop larges en effet), ils se servaient simplement du *Syntagme* de Blastares"[3].

Vom vedea mai jos că acest text juridic s-a păstrat într-un număr apreciabil de manuscrise greceşti aduse în Țările Române, precum şi în peste zece manuscrise slavo-române copiate în secolele al XVX-lea — al XVIII-lea. Evident, însă, că numărul acestora în epocă a fost mai mare şi că noi nu

şi ruseşti, A. Soloviev se referă la 4 manuscrise slavo-române datate, citate de A. I. Iațimirski (unul s-a dovedit a fi o altă pravilă) şi la 20 de manuscrise de care acesta ar fi avut cunoştință (TpHropHft IIaM6naK, St. Pb., 1904, p. 288—291); in realitate, Iațimirski a cuprins In această cifră şi un număr de *pravile,* pe care nu le-a văzut şi despre care presupunea că reprezintă *Sintagma* lui Matei Vlastaris; noi am identificat 14 capii ale *Sintagmei* complete şi prescurtate (vezi mai jos). Oricum, deci, numărul copiilor slavone se ridică la circa 60.

[1] Un manuscris mediobulgar din secolul al XlV-lea a fost descoperit la Petersburg (Bibliotecă Sinodală, nr. 302, azi la Muzeul istoric din Moscova) : V. N. Beneăevid, *flea cnucKa CAaemcKozo nepeeoda Mamaen Bmcmapx, xpawtufuecH s Cn6. Cumda/ibwă Eu6/iuomeKe,* «H3Becnw OPJIC», VI, 4, 1901, p. 150—174. Vezi A. Soloviev, *L oeuvre juridique de Matkieu Blastaris,* p. 703; E. Turdeanu, *La littirature bulgare du XIV* siecle et sa diffusion dans Ies Pays Roumains,* Paris, 1947, p. 58—59.

[2] *Op. cit.,* p. 59.

[3] *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastaris,* p. 703. O discuție amănunțită a ipotezelor emise in legătură cu ştirea transmisă de Cantemir face prof. Al. Elian în studiul *Moldova ți Bizanțul în secolul al XV-lea,* în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare.* Culegere de studii Îngrijită de M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 110—119.

cunoaştem decît ceea ce, prin vicisitudinile vremii, ni s-a păstrat[1].

Cel mai vechi manuscris grecesc al *Sintagmei* datează din 1342, deci este mai nou doar cu şapte ani decît originalul pierdut al lui Matei Vlastaris (1335), şi se păstrează la Muzeul istoric din Moscova (provenit din Biblioteca sinodală, nr. 149). Printre anexele de la sfîrşitul acestui manuscris se găseşte şi un *glosar latin-grecesc,* care constituie originalul celui latin-slavon din copiile slavoneşti ale *Sintagmei*[2].

S. Troicki, care a consacrat o monografie anexelor *Sintagmei* lui Vlastaris în traducere slavonă, editîndu-le după patru manuscrise sîrbeşti din a doua jumătate a secolului al XlV-lea şi din prima jumătate a secolului al XVI-lea[3], a arătat că forma completă a *Sintag?nei,* tradusă în slavona sîrbă în 1348, cuprinde, pe lîngă partea introductivă şi culegerea de legi propriu-zisă (aranjată pe capitole, în ordinea alfabetică a subiectelor tratate), trei grupe de anexe: 1) care intră în *corpus clausum* atît al protografului grecesc (pierdut), cît şi al traducerii sîrbe; 2) care au fost adăugate în originalul grecesc ce stă la baza protografului sîrbesc (de asemenea pierdut) şi 3) care au fost adăugate ulterior în traducerea sîrbească (p. 28).

[1] Mănăstirile şi dicasteriile de la episcopii şi mitropolii aveau „cel puţin o copie din această carte aşa des întrebuinţată" (Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin fi românesc,* I, p. 77).

[2] Vezi A. I. Iaţimirski, *CAaenHcxue pyKonucu HxMeifKozo Monacmbipn « PyjubiHuu,* extras din flpeBHoCTH CnaB. КОМНССНН МОСКОВСК. Apxeo.norm. 06mecTBa, Moscova, 1898, p. 42—43.

[3] S. Troicki, *Dopunski lianei Vlastareve Sintagme,* Belgrad, 1956, IV -f 114 p. + 3 pl. Ediţia fundamentală a textului *Sintagmei* (fără anexe) a fost publicată de St. Novakovic : *Matije Vlastara Sinlagmat* (Zbornik za istoriju, jezik i knjizevnost srpskog naroda. Prvo odelenje, knjiga IV), Belgrad, 1907. Cf., de asemenea: T. Florinski, *UQMJIMHUKU aaKomdamejibHoă denmejibHocmu JJyuiatta, uapn cep6oe u zpenoe,* Kiev, 1888; N. Ilinski, *CimmazMa MamgSex Bjiacmapx,* Moscova, 1892; V. N. Benesevic, *Jţea cniKKa CAaeimcKozo nepeeoda cimmazMbi MamgSesi Bjiacmapa, xpaHHUfuecH e CII6. CmodaAbHou 6u6/tuomeKe,* «H3BecTH« OPAC», VI, 4, 1901, p. 150-227, şi extras, St. Pb., 1902; A. Solovjev, *Zakonodavstvo Ştefana DuSana, cara Srba i Grka,* Skoplje, 1928. Textul grecesc a fost editat de G. A. Rhallis şi M. Potlis în 1852-1859, apoi de I. B. Pitra, în 1891 (vezi S. Troicki, *op. cit.,* p. 1).

în cea de-a doua grupă, cuprinzînd texte adăugate în unele manuscrise greceşti, inclusiv în cel după care s-a făcut traducerea sîrbească, intră două articole:

1) **KdKO H/HO^Th MHHd** nptCTNMH **IţphKOKh WT** nO**,â,1f>KdIUHX'h ndTpiapjfoy KoHCTdHTHHd** rpaA4 (Care sînt scaunele bisericeşti supuse patriarhului din Constantinopol).

2) **AdTHHCM pfcMH** (Cuvinte latineşti).

Cel de-al doilea, care ne interesează aici, se află în trei dintre cele patru manuscrise folosite de Troicki: P (mss. Pcinjski, circa 1370, f. 293—293b), SI (mss. nr. 62/264 de la Decani, 1370-1380, f. 293-294) şi S3 (mss. P 43 al Bibliotecii naţionale din Belgrad, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, f. 340—341) \ în mss. S2 (mss. nr. 51/185 de la Decani, începutul secolului al XVI-lea), vocabularul nu există, căci ultimele file au fost rupte.

Textul grecesc al vocabularului a fost editat mai întîi de E. Kaluzniacki, după manuscrisul Bibliotecii naţionale din Paris, nr. 1375, din anul 1541, împreună cu textul slavon, reprodus după cea mai interesantă copie moldovenească, efectuată de învăţatul episcop Macarie al Romanului la mijlocul secolului al XVI-lea şi descoperită la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov[2] (vezi mai jos); ulterior a fost publicat de A. I. Iaţimirski, în două rînduri, după manuscrisul de la Moscova din 1342, paralel cu forma sa slavonă din alte două manuscrise moldoveneşti: cel de la Mănăstirea Neamţului, scris de ieromonahul Ghervasie la 1472 sau 1474 (azi la B.A.R., mss. slav nr. 131), şi cel de la lipovenii din Galaţi, datînd de la începutul secolului al XVII-lea[3].

[1] **Vezi S. Troicki, *op. cit.,* p. 48—51; textul la p. 94—96.**

[2] **Ae^ei?AanviKai *in einer ălleren bulgarisch-slovenisches Uberselzung,* în *Archiv f. sl. Phil.,* XIV, 1891, p. 84-88. Acest text a fost reprodus de S. Troicki, paralel cu versiunea slavonă a glosarului *(op. cit.,* p. 49—96).**

[3] ***Cjiae.iHCKue pymnucu H.iMeifKozo Momcmbipn e PyMbtmu,* p. 42—43 ; *Cjiae.iHCKue u pyccme pymnucu pyjubiHCKUX 6u6AUomeK* (C6opHHK OP.HC, t. LXX1X), St. Pb., 1905, p. 819—822. Ambele aceste ediţii au rămas necunoscute lui S. Troicki, care citează însă manuscrisul de la Moscova, precum şi cel de la Vatican, nr. 841, ce conţine de asemenea vocabularul latin-grec. Cf. şi ediţiile mai vechi de glosare greco-latine : C. Labbaeus, *Veleres glossae verborum iuris, quae passim in Basilicis reperiunlur,* Paris, 1606, p. 135—136; Idem, *Glossaria lalino-graeca et graeco-latina.* Paris, 1679 (Anexa : *Veteres glossae...,* p. 37—40); Joh. Fabricius, *Bibliotheca graeca,* t. XI, p. 590 = Migne, 144, p. 955—956 (vezi E. Kanizniacki,**

Traducerea slavonă a glosarului, devenit latin-slavon (cu explicațiile grecești transpuse în slavonă), a fost publicată și ea de mai multe ori, și anume: de arhimandritul Amfilohie, după manuscrisul *Sintagmei* din secolul al XlV-lea, care a aparținut patriarhului Nikon (f. 339b—400), și după un manuscris sîrbesc din colecția Grigorovici[1]; de E. Kaluzniacki și de A. I. Iațimirski în lucrările citate mai sus, după cele trei manuscrise moldovenești menționate[2]; de I. Peretz, din nou după manuscrisul lui Ghervasie (1472 sau 1474), împreună cu traducerea românească a explicațiilor slavonești[3]; în sfîrșit, de S. Troicki[4], după manuscrisul sîrbesc P, cu indicarea variantelor din SI și S3.

în acest glosar latin-slavon, la origine latin-grec, se dau în ordine alfabetică 67 de termeni juridici latini (la Kaluzniacki, 66), care se găsesc în transcriere greacă în *Basilicale* (x« Bam-A,IK<X), adică „Legile împărătești", cel mai complet monument al dreptului greco-roman sau bizantin. Acestea constituie o adaptare, în traducerea greacă, și o completare a *Codului* lui Justinian (a. 529), efectuată de Leon VI înțeleptul (care a domnit între anii 886 și 912)[5]. Este probabil, arată S. Troicki, că acest vocabular a fost alcătuit din glosele pe care copiștii le adăugau pentru explicarea termenilor latini folosiți în *Basilicale.* încă primii copiști ai *Sintagmei* lui Vlastaris I-au adăugat acesteia, considerîndu-1 util pentru expli-

op. cit., p. 84—85; S. Troicki, *op. 'cit.,* p. 135—136). O copie manuscrisă a glosarului lui C. Labbaeus se află în manuscrisul nr. 46 (nou 177) al Bibliotecii centrale universitare din Iași (ff. 6—56). Vezi I. Peretz, *Curs,* voi. II, partea I, p. 332-337.

[1] ApxHMaHnpHT AM<J>HjioxHii, *Onucmue BocKpeceucKozo Hoeo-Hepy-COAUMCKOU 6u6Auomexu,* Moscova, 1876, p. 103—105; *Idem,* în OTHCT PyMHHijeBCKOro My3eH 3a 1877—78 rofl (vezi Iațimirski, *CAaenHCKue u pyccKue pyKonucu ....* p.690; cele două lucrări nu ne-au fost accesibile).

[2] P. P. Panaitescu, descriind mss. 131 B.A.R. *(Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.,* voi. I, p. 158—159), nu observă că primaediție a lui Iațimirski este chiar după acest manuscris, și nu după altul mai nou, cum afirmă (p. 159); de asemenea, omite să menționeze cea de-a doua ediție a slavistului rus din *CAaenHCKue u pyccKue pyKonucu* p. 819—822.

[3] *Curs...,* voi. II, partea I, p. 273-277.

[4] *Op. cit.,* p. 94-96.

[5] Vezi A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin,* I, Paris, 1932, p. 189, 452—453; I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român,* voi. I, p. 313—322; 338—347; Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin si românesc,* p. 8-9, 35-43.

carea unor termeni latini ce se întilneau şi în acest text (deex. $4AKHATC. în titlul capitolului $ [24], sau oțțMri, pl., în titlul primei anexe). Că glosarul nu exista în manuscrisul original al lui Vlastaris o dovedesc unele c6pii greceşti care nu-1 conțin. Dar încă în manuscrisul de la Moscova din **1342** (deci la **7** ani după compunerea *Sintagmei,* în **1335)** acest glosar apare şi desigur că a existat şi in manuscrisul grecesc care a stat la baza traducerii sîrbeşti din **1348,** întîlnindu-se în toate copiile complete ale acesteia, alături de lista mitropoliilor şi episcopiilor subordonate patriarhiei din Constantinopol[1].

Este interesant de observat că în țara noastră se păstrează un manuscris grecesc din secolul al XV-lea (probabil din prima jumătate) al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, adus la Iaşi înainte de a doua jumătate a secolului al XVII-lea — poate, după presupunerea prof. Al. Elian, chiar de unul din cei doi mitropoliți de origine greacă din prima jumătate a secolului al XV-lea: Damian (1436—1477) şi Ioachim (1447 — circa 1449—1455)[2]. Manuscrisul, care a aparținut mitropoliei din Iaşi (în prezent se află la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" din Iaşi, nr. **303** = V I **11),** poartă pe prima, respectiv pe ultima filă, semnăturile în greceşte ale mitropoliților Dosoftei (cu data **1674)** şi Veniamin Costache (mitropolit în 1803 — 1808 şi 1812—1848)[3], dar nu cuprinde, printre anexele la *Sintagmă,* glosarul latin-grecesc.

Dacă acest manuscris stă izolat, în schimb, din epoca influenței greceşti directe (secolele al XVII—XVIII-lea) s-au păstrat mai multe c6pii greceşti, care au fost folosite fie ca

[1] **S. Troicki, *op. cit.,* p. 49—50. Două excepții, cunoscute lui Benesevic şi Troicki (copia sîrbo-bulgară din secolul al XIV-lea, aflată în Biblioteca sinodală, nr. 302, descrisă de BeneSevic, *op. cit.,* extras, p. 3—26, şi cea de la Struga, din 1590, descrisă de T. Florinski, *op. cit.,* p. 314—316), se datoresc fie pierderii ultimelor file (prima), fie omiterii intenționate de către copist (a doua). Vom vdea că aceeaşi este şi s:uația unor c6pii româneşti pe care le cunoaştem mai îndeaproape.**

[2] **Al. Elian, *Moldova fi Bizanțul în secolul al XV-lea,* în *Cultura moldovenească...,* p. 114, nota 5. Despre cei doi mitropoliți, vezi Gh. I. Moisescu, St. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române,* voi. I, Bucureşti, 1957, p. 228-232.**

[3] **Primul care a atras atenția asupra acestui manuscris a fost C. Erbiceanu. *Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei,* în *Revista teologică,* an. III, 1885, p. 16. Vezi Al. Elian, *op. cit.,* p. 114—115.**

instrumente juridice, la mitropolii şi episcopii, fie pentru învăţămîntul teologic şi juridic (unele provin de la Colegiul Sf. Sava sau de la Seminarul central). Acestea sînt manuscrisele greceşti de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România: nr. 206 (în *Catalogul* lui Litzica, nr. 290) din secolul al XVII-lea, nr. 128 (291), din 1736, nr. 51 (292), din 1788, nr. 22 (293), 621 (294), 213 (578), 176 (617) şi 389 (304) din secolul al XVIII-lea[1], precum şi copia aflată la 1727 în biblioteca mănăstirii Barnovschi din Iaşi[2]. Dar — deşi unele din acestea cuprind textul integral al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris şi chiar o parte din anexe — în nici un manuscris nu se găseşte glosarul latin-grec de care ne ocupăm[3].

Nu aceeaşi este situaţia unora dintre manuscrisele slavo-române, care, pe lîngă celelalte anexe, prezintă şi textul glosarului *latin-slavon.* Pentru a avea o imagine clară a acestora şi a locului pe care-l ocupă în cultura românească veche, vom trece în revistă toate manuscrisele cunoscute pînă astăzi. Unele dintre ele (cele două de la B.A.R., unul de la Biblioteca universitară din Cluj, unul de la Muzeul istoric şi unul de la Biblioteca „Lenin" din Moscova) ne-au fost accesibile; celelalte le prezentăm pe baza descrierilor existente*.

[1] Vezi Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor greceşti,* întocmit de C. Litzica, Bucureşti, 1909, p. 147-150, 258, 313; I. Peretz, *Curs...,* voi. II, partea a Il-a, p. 7—13 (manuscrisul nr. 176 [617] cuprinde extrase din traducerea în greaca modernă a lui Kunalis Kritopulos, făcută pe la 1498).

[2] Vezi Hurmuzaki, voi. XIV : *Documente greceşti privitoare la istoria românilor,* publicate... de N. Iorga, partea a Il-a, 1716—1777, Bucureşti, 1917, p. 909 *(Catalogul cărţilor mănăstirii ieşene Barnovschi,* scris de popa Paisie, în martie 1727); Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin si românesc,* p. 92. Probabil că astfel de manuscrise mai există şi în alte biblioteci.

[3] Este adevărat că cele mai multe manuscrise prezintă textul *Sintagmei* incomplet sau dau numai extrase din el.

* în afară de menţionările parţiale şi de cataloagele de manuscrise, au dat liste incomplete ale acestora următorii autori : A. I. Iaţimirski, *Tpuzopuîi UaMâjiaK,* St. Pb., 1904, p. 288-291; I. Peretz, *Curs...,* voi. II, partea I, p. 266—280; A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastaris,* p. 703—704; Şt. Gr. Berechet, *Legătura....* p. 91—92; Idem, *Descoperirea a două manuscrise juridice romănefti,* în *întregiri. Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc,* Iaşi, 1938, p. 3—6; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* în *Cercetări literare,* V, 1943, p. 124 —129,

Iată care sînt aceste copii slavo-române pe care le cunoaştem în prezent:

1. Cea mai veche copie slavo-românâ este din anul 1451 şi se datoreşte grămăticului Dragomir din Tîrgovişte, care a scris-o, după cum reiese din însemnarea sa, pentru domnul Ţării Româneşti Vladislaval II-lea (1446—1456). Manuscrisul se află în prezent la Biblioteca publică „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad, unde provine dintr-o bibliotecă particulară[1].

Din însemnarea lui Dragomir rezultă clar data copierii[2]: TopAa **oyso** TtKAiuy **<vkT©y no *ivpfHCKbj/Hb.* .xîcri., *WП* npbpsaro MMOKtKa** *H.A,AMi Afi* **CfPO rtfcTO, no XpHCTVaHO/HK** *xSU,UQ.* **EH AH KTÎ-OHK .A'-, no <iaTHHCKO/H1i MHCAO/H-h OT"h paCfIATH TOCnOAHA .xăpă.**

„Atunci a fost anul curgător după numărătoarea evreiască 5213, de la primul om, Adam, pînă în acest an, după numărătoarea creştinească 6959[—5508 = 1451], indictionul 14, iar după numărătoarea latină, de la răstignirea Domnului, 1451". Din informaţiile de care dispunem, nu ştim însă dacă între anexele *Sintagmei* se află şi glosarul latin-slavon.

2. O singură copie provenită din Ţara Românească cuprinde varianta scurtă a *Sintagmei,* şi anume manuscrisul datat cu aproximaţie 1449—1454 (sau 1449—1480), în care se află şi *Zaconicul* lui Ştefan Dusan.

Acest important text juridic sud-slav s-a păstrat, după cîte se cunoaşte astăzi, în 24 de manuscrise din secolul al XlV-lea pînă în al XlX-lea[3]. Unul dintre cele mai vechi

167—169, 211 ; Idem, *La litterature bulgare du XlV-e siecle et sa diffusion dans Ies Pays Roumains,* p. 58—62; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *începuturile dreptului scris în limba români,* în *Studii,* VII, 1954, p. 216—217.

[1] T. Florinski, *TlaMnmHUKU saKoHodame.ibHOU denmeabHOCmu Jlymana, uapn cepâoe u epeKoe,* Kiev, 1888, p. 316—317 (cităm după A. I. Iaţimirski, *C/taejtHCKue u puccme pynonucu,* p. 267) ; A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastares,* p. 704; E. Turdeanu, *La litterature bulgare...,* p. 59; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *începuturile dreptului scris...,* p. 216.

[8] A. I. Iaţimirski, *op. cit.,* p. 267. Aici şi mai jos, în reproducerea textelor slavone, coborîm în rînd, între paranteze rotunde, literele suprascrise.

[3] Vezi descrierea lor în ultima ediţie a acestui text, datorită lui N. Radojcid, *Zakonik cara Ştefana DuSana 134.9 i 1354.* Izdao i preveo Nikola Radojcid, Belgrad, 1960, p. 14 — 20 (autorul citează cu comentarii pozitive, la p. 35—36, printre alte ediţii străine, şi pe aceea a lui I. Peretz, menţionată mai sus). Dintre ediţiile anterioare, cea mai importantă este a lui St. Novakovic, *Zakonik Ştefana DuSana cara srpskog 1349 i 1354,* ed. a Il-a, Belgrad, 1898 (ed. I, 1870).

— al cincilea pe lista întocmită de St. Novakovic" şi apoi de N. Radojfiic — este cel citat mai sus, care a aparţinut mănăstirii Bistriţa (Oltenia), după cum rezultă dintr-o scurtă însemnare; se păstrează astăzi la Muzeul istoric din Moscova (unde a ajuns din biblioteca istoricului rus N. Nadejdin, care 1-a dus în 1830 şi în proprietatea căruia se afla încă la 1851) Presupus pînă nu de mult a fi fost scris în anul 1444, pe baza însemnării finale a copistului ((sGHKSh, carea fost interpretată de canonistul rus A. S. Pavlov, în 1885, ca data 6952—5508 = 1444, dar care s-a dovedit a fi, după cum a arătat N. Radojcic, criptograma copistului sau a unui cititor A^KHAIL = David)[2], manuscrisul nu este totuşi cu mult mai nou: pe baza filigranelor, G. P. Georgijevski 1-a datat 1449—1454, ceea ce reprezintă pentru Ţara Românească epoca lui Vladislav al **II**-lea (1446—1456), în timpul căruia a fost copiat, de altfel, şi cel mai vechi manuscris slavo-român cunoscut al *Sintagmei* complete a lui Matei Vlastaris (1451; vezi mai sus). V. Mosin însă consideră că data copierii poate fi împinsă pînă spre 1480[3].

Manuscrisul (despre care nu ştim dacă a fost copiat în Serbia sau în Ţara Românească) reprezintă un sbornic în -4°, de 210 file, avînd următoarele texte: *Cuprinsul Sintagmei scurte* (f. la — 5a), textul *Sintagmei scurte* (varianta prescurtată, făcută de juriştii sîrbi după 1346, care reţine mai ales partea laică a textului, f. 6a — 168a), *Pravila Sf. Ioan Postnicul* (Nr|CTTeoTĩi<;, f. 168a—172a), *Legea împăratului Iustinian* (f. 172b—178b) şi *Zaconicul lui Ştefan DuSan* (f. 178b—209b)[4].

[1] *Op. cit.,* p. 17. N. Radojcic a scris mai amănunţit despre această copie şi despre o proiectată ediţie pe baza ei în articolul *Dva namerevana izdanja DuSanovaZakanika,* în *Zbornik Matice Srpske za knjiievnost i jezik,* III, 1955 (apărut în 1956), p. 5-12 + 6 planşe. A. Ivid ar fi văzut în România (poate în Banat) încă o copie a *Zaconicului* (Radojcid, *Zakonik,* p.24). Să fie acesta manuscrisul românesc nr. 3093 de la B.A.R., provenit din Banat? (Vezi nota 1 de la p. 261).

[2] A. S. Pavlov a citit su)«fE (anul 6952—5508 = 1444), comiţînd cîteva greşeli (N. Radojcid, *Dva namerevana izdanja,* p.10).

[3] Vezi N. Radojcid, *Zakonik,* p. 17.

[4] Vezi: A. V. Soloviev, *Zakonodavstvo Ştefana Dttiana, cara srba i grka,* Skoplje, 1928, p. 25 (cu bibliografia mai veche) ; T. D. Florinski, *op. cil.,* p. 214—218, şi textul publicat de el, utilizat de Val. Al. Georgescu, *Prisentation...,* I, p. 626-630; II, p. 346—349, 365.

însemnătatea acestui manuscris rezultă din faptul că, deşi ultima ediţie a *Zaconicului* (ca şi unele precedente, de altfel) se face pe baza celor mai vechi copii, cea de la Struga (circa 1373—1374) şi de la Athos (circa 1418), totuşi o serie de articole din cele 201, cîte cuprinde *Zaconicul,* sînt reproduse tocmai din acesta, ca fiind mai bine păstrate aici — în total 14, dintre care unul, nr. 189, se află numai în acest manuscris. Alte articole sînt redate concomitent după mai multe manuscrise, inclusiv după cel de la Bistriţa, care e citat în paginile ediţiei de 33 de ori.

Din reproducerea fotografică (pl. 4) a ultimei file (alături de alte două, pl. 5—6), în articolul citat al lui N. Radojcic[1], se poate observa şi următoarea însemnare ulterioară (cu scris mai puţin îngrijit) în josul paginii, sub criptograma citată:

A\(c)u,& 4"°" **[?] KS ÂHh npiCTdsYA Cfe pjSh K5KH XEpdKk [?]**[2]**.** EfMHd *MS IIAMI(T).*

„în luna februarie, ziua 26, a răposat robul lui Dumnezeu Heraclie[3]. Veşnica lui pomenire".

Zaconicul lui Ştefan Dusan mai prezintă însă un element interesant pentru istoria ţării noastre, şi anume, într-un singur manuscris, cel de la Rakova, scris pe la 1700, se păstrează la sfîrşit cuvîntarea autobiografică a ţarului, pronunţată în legătură cu promulgarea acestui codice de legi, în care se spune, printre altele:

H **no3JKHAEKh 3AOHEHdBHCTHHHKh** A^SOAh **HdUJE/IIOţ' EAdrOMOţ-** }KH-**TY». H SAOHKpdKl'fMK KhSKAKHWf HdHdCh. 3. U,dpEBh.Bh AfcTfc .xSWAH. (HAtCElţd IOHYJ** *.A'i-* **AfcHk.pEKOyjKEHU.dpd rph<JdCKdrO,** [H] **iHHXiHAJ.** H **EpdTd ErO EEAdOţ'pd,** H **£IAE^EHhAP<I** <A<>Pa **EAkrdpO<Hk, H EdCdpdBOţ' HsdHKd TdCTd** HAE^EHAP<I **Udpd, CCyAUPk JKHKOyiJJHX «jpkHklHX* Td-Tdph** H **TocnoACTEO** HUJKKO H **nponYHXk ck** HH **UJKHH/HK rocnoA*-GYH'WK KhC-k/Mh npHUJKAUiH/MK Hd HdC XOTfUJH 110 HEpd30\'A\YrO CKOE/HOy BKO ITKMkTO CAdTkKO noftp'fcTH HdC** H **SE/HArO IVTIhCT&Yd HdUJEr»**

[1] **Reproducerea se face după prospectul unei ediţii a lui T. Taranovski, din 1927, care însă n-a mai apărut.**

[2] **Dacă am citit bine, este, probabil, numele propriu grecesc.**

[3] **Vezi formele acestui nume citate de N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc,* Edit. Academiei, 1963, p. 87: *Iracle, Iracle, Heraclu* etc.**

pJ3AfAHTH CfEf [H] Rk pdEkCTBO *HHMi* nptA<ITH. Hk Hf BkCJfOTf /HHAOCPA'ft BOJKYI, flO/HkICAH HJf TdKO CkTKOpHTH H CfHIVk Kkct/M npHUIkAUJH<Hk Kk 31/HMK» HdIllOy pfKO/HOf <HfCTO RIrtkEOyjKAh 12KO AO >î. THCOVUIk, H <HHOrd 3<Id CkTROpkIlIH<Hk KpdHHf TOH. H OyCAHUIdîUIH/Hk Hd<Hk DKO BkHHAOUIf Bk 3M1MIO HdIII^'. Ck /HHOrOlO HpOCT'flO. H CkSpJKkIlIHMk *HAM* BOI 3M1MK IVTIkCTKYd HdHIfrO: HJKI Hd EpdHk C4,'r0T0BdHH <HHOrO QKO A© |Y- TkIC*yw,k H KCCCpAkIHO Kk3KfAkuiH<Hk Hd HfEo poyu,i HdiuH Kk Bkcfjf /Horoynjo/Hoy Eoroy. H npHUIkAUIHMk *HAMh* nO<H01|iYIO JfpHCTOBOlO H <HOAHTBd<HH CBfThIH* IVTIțk HdIlIHX, <HtCIU,d YoyrtYd K3-AkHk Bk COț'BOTOy Bk HdC S. : H TdKO HdUIkAUIH/Hk Hd HK H /HHAOCTYIO EOKYIIO nOpd3Hp<Hk BkCIJf. nOEtAOK» BfAHKOIO Bk OyAHRMAHJHYI BkCf<Hk IVKpkCTHH<Hk U,d;f<Hk H rocnoA^/Hk[1].

„Şi pizmuind diavolul duşman viaţa noastră cea bună, cu răutate ridică asupra noastră 7 ţari: în anul 6838 (1330), luna iunie, ziua 19, anume pe ţarul grecesc [Andronic III], pe Mihail şi pe fratele său Belaur[2] şi pe Alexandru, ţarul bulgarilor, şi pe Basaraba Ivanco, socrul ţarului Alexandru, pe tătarii cei negri, care trăiesc alături, şi stăpînirea Iaşilor (TocnoACTRo QuikKo) şi alţi domni cu ei. Toţi aceştia, venind la noi, voiau, în neînţelepciunca lor, să ne mănînce ca pe ceva dulce şi să-şi împartă între ei pămîntul patriei noastre şi să ne ia în robie. Dar n-a vrut milosîrdia dumnezeească să împlinească planurile lor. Şi toţi aceştia, venind în ţara noastră la locul numit Velbujd, ca la 80 de mii, mult rău au făcut ţinutului acela. Şi auzind noi că au intrat în ţara noastră cu multă turbare, am adunat oastea ţării noastre, pe care am pregătit-o pentru luptă, ca la 15 mii, şi din toată inima am ridicat spre cer mîinile noastre către atotputernicul Dumnezeu. Şi am ajuns, cu ajutorul lui Hristos şi cu rugăciunile sfinţilor părinţilor noştri, în luna iulie, ziua 27, sîmbătă, la ceasul al şaselea. Şi aşa am năvălit asupra lor şi cu mila lui Dumnezeu i-am bătut pe toţi cu mare biruinţă, spre mirarea tuturor ţarilor şi domnilor dimprejur."

[1] *Zakonik,* ed. N. Radojiic, p. 84 (traducrea sîrbocroată modernă, p. 142-143).

[2] Cf. rom. *Balaur* (< *balaur,* cuvînt autohton). Vezi N. A. Constantinescu. *Dicţionar onomastic românesc,* p. 188.

Faptele relatate aici sînt cunoscute în istoriografia noastră, într-adevăr, Ioan (Ivanco) Basarab, primul domn al Țării Româneşti (1324—1352), a trimis un corp de oaste[1] în campania din Serbia a țarului bulgar Mihail Şişman[2], care şi-â" găsit moartea în lupta de la Velbujd (azi Kiustendil, la granița de vest a Bulgariei) din 27 iulie 1330. Basarab, a cărui fiică era căsătorită cu Ioan Alexandru (ce-i era nepot de soră), devenit țar după moartea unchiului său, fusese astfel atras în această luptă prin legături de rudenie[3]. Mai tîrziu însă relațiile dintre Țara Românească şi Serbia s-au îmbunătățit şi, în iulie 1360, Anca, cea de-a doua fiică a lui Nicolae Alexandru şi nepoată a marelui Basarab, se căsătoreşte cu Ştefan Uros, fiul lui Ştefan Dusan[4].

Dar, printre cei şapte „țari" care au venit împotriva sa, Dusan menționează şi rocnoACTKO Ti UIKKO, „Stăpînirea Iaşilor". „Dintr-un text destul de încurcat — scrie N. Radojcic—, Ilarion Ruvarac a identificat în cele din urmă pe toți cei şapte adversari ai sîrbilor, oprindu-se în special la «Stăpînirea Iaşilor », care i-a dat prilej pentru cercetarea sa[5]. El a intuit foarte exact că este vorba despre Moldova..."[6]

[1] Cifra totală a armatelor inamica dată de Ştefan Dusan este exagerată (Radojcid, *op. cit.,* p. 157). în McropHjr ua EwirapHH, ed. a Il-a, voi. I, Sofia, 1961, se citează 12 000 de bulgari şi 3 000 de români şi tătari.

[2] Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* I, ed. a V-a, Bucureşti, 1946, p. 372, 380; *Istoria României,* II, p. 152.

[3] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.,* p. 380.

[4] *Op. cit.,* p. 392.

[5] Este vorba despre lucrarea acestuia *PriloSci k objasnjenju izvora srpske istorije, XVII. Gospodstvo JaSko,* în *Glasnik Srpskog Ulenog DruStva,* XLIX, 1881, p. 17-21.

[6] *Op. cit.,* p. 156—157. în nota 31 de la p. 156, autorul adaugă: „Din notele marginale ale lui K. Jirecek la *Istoria bulgarilor,* scrisă de el, se vede cît de mult aprecia el lucrarea menționată mai sus a lui Ruvarac în legătură cu «Stăpînirea Iaşilor » şi cu Basarab" (este vorba despre lucrarea lui K. Jirecek, *Hcmopun Ha âb.ieapume, nonpaeKU u doâaeKU om caMun aemop,* Sofia, 1939, p. 213 şi 215; vezi şi Idem, *Istorija Srba.* Preveo J. Radonid, ed.a Il-a, I, Belgrad, 1952, p. 206). Oraşul Iaşi exista, probabil, ca centru al unui cnezat sau voievodat, înaintea întemeierii Moldovei; vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor,* ed. a IV-a, voi. II, partea a Il-a, Bucureşti, 1943, p. 450; Idem, *Tirguri sau oraşe si cetăți moldovene...,* Bucureşti 1967, p. 242 —248. Asupra etimologiei numelui *Iaşi,* vezi Al. Philippide, *Originea românilor,* II, Iaşi, 1923—1925, p. 728 şi urm.; Iorgu Iordan, *Toponimia românească,* Edit. Academiei, 1963, p. 169 (de la numele de persoană *las,* etnonimul *Iasi* „alani").

3. Urmează, în ordinea vechimii, manuscrisul copiat în timpul lui Ştefan cel Mare, în 1472 sau 1474, de ieromonahul Ghervasie de la Mănăstirea Neamţ. Păstrat în această mănăstire pînă în 1900, acest manuscris (190 f., lipsesc circa 6 file de la început; 401/2 x 27 1/2 cm; ortografie mediobulgară) a fost trecut la Biblioteca Academiei Române, unde e înregistrat sub nr. 131 (manuscrise slave)[1]. Asupra datei exacte a terminării copierii lui stăruie o neclaritate: episcopul Melchisedec şi A. I. Iaţimirski, care au văzut manuscrisul la sfîrşitul secolului trecut, au citit clar, pe ultima filă jos (f. 190b): ***hpMOHi(x)*** *rtpKAc'it* **Hcnnca cî*** KHHIM; /HoHdCTupx» H-feiiUu\'K<jiM($), K ATJ(T) .XSOIIK., ***M(c)u,i i(n)*** .KH. „Ieromonahul Ghervasie a scris această carte pentru mănăstirea Neamţ, în anul 6982[-5508 =1474], luna aprilie, 28". Astăzi însă fila e ruptă exact peste ultima parte a datei, fiind lipită cu hîrtie transparentă, ceea ce face să nu se mai vadă decît .xsuli = 6980[— 5508 = 1472], cum dau *Repertoriul* (p.378) şi P. P. Panaitescu, în catalogul său (voi. I, p. 158)[2].

Textul glosarului începe la f. 189v (coloana a treia) şi se termină la f. 190 (trei coloane). Aşa cum am arătat mai sus, a fost publicat, împreună cu textul grecesc din manuscrisul

[1] Descris de : Episcopul Melchisedec, *Catalog de cărţile sîrbeşti şi ruseşti manuscrise vechi ce se află în biblioteca sîntei Mănăstiri Neamţului,* în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie,* voi. III, Bucureşti, an. II, 1884, p. 135 ; A. I. Iaţimirski, *Cnaonncme pymnucu HaMeuKozo Monacrmapn e PyMbiHuu,* p. 42—43; Idem, *CnaenHCKue u pyccKue pymnucu pyjubiHCKux 6u6jiuomeK,* p. 688 — 691; Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române,* Bucureşti, 1939, p. 125—126; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* în *Cercetări literare,* V, 1943, p. 124—129; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare,* sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1958, p. 378 ; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* I, p. 158 — 159 (descrierea sistematică a cuprinsului) ; E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare,* în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare.* Culegere de studii sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 20 — 21.

[2] în *Repertoriul...,* p. 378, nota 1, se precizează că cifra .'ÏT e întărită cu altă cerneală (ni se pare chiar modernă). Cercetătorii de pînă la 1958 au admis cu toţii data de 1474, în timp ce în lucrările recente se dă, după aceste două lucrări, 1472. Chestiunea rămîne nerezolvată, deşi înclinăm spre data 1474, căci desigur literele au fost văzute clar de episcopul Melchisedec şi de A. I. Iaţimirski.

de la Moscova din 1342, de A. I. Iaţimirski [1], de la care a împrumutat unele exemple E. Turdeanu [2], şi de I. Peretz [3].

Mai jos vom reproduce, din nou, după manuscris, acest prim opuscul lexicografic păstrat în ţara noastră, care, deşi reprezintă o copie, nu este mai puţin interesant pentru istoria culturii româneşti. El atrage atenţia cu atît mai mult, cu cît prezintă explicaţia unor termeni latini, dintre care cîţiva păstraţi în limba română populară, iar alţii introduşi ulterior, în perioada dezvoltării limbii literare moderne, fie direct, fie prin intermediul altor limbi neolatine.

Reeditarea acestui glosar se justifică, credem, şi datorită faptului că ediţiile precedente, ale lui Iaţimirski şi Peretz, sînt realizate în condiţii nesatisfăcătoare, prima fiind, de altfel, şi greu accesibilă. In afară de aceasta, pe baza celor două ediţii ale lui Iaţimirski (despre a doua vezi mai jos), a lui Kaluzniacki şi a lui Troicki, vom avea ocazia să menţionăm principalele diferenţe în redarea cuvintelor latineşti şi a explicaţiilor acestora în greacă şi slavonă, citind, în acelaşi timp, într-o coloană aparte, forma originală a cuvintelor latineşti (ceea ce nu s-a făcut în ediţiile precedente).

4. A doua copie a *Sintagmei* aparţinînd epocii lui Ştefan cel Mare, scrisă de ieromonahul Iacov de la Putna, în anul 1475 (după cum rezultă dintr-o însemnare finală), a fost relevată de Ion-Radu Mircea, într-o descriere a unor manuscrise slavo-române păstrate la Biblioteca „Lenin" din Moscova (Fondul 98 Egorov, cota: E 742)[4]. Manuscrisul, complet, cuprinde 334 f. hîrtie, in folio (28 x 20 cm), are titluri şi iniţiale scrise cu roşu, iar la f. 1a, un frontispiciu de tip moldovenesc, dreptunghiular. Copertele de lemn sînt îmbrăcate în piele, cu motive imprimate, avînd încuietori

[1] ***C.taeftHCKue** pyKonucu H}IMCHKOZO Monacmup.t,* **p. 42—43.**

[2] ***Manuscrisele slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* p. 127—129.**

[3] ***Curs...,* voi. II, Partea a Il-a, p. 273-277.**

[4] ***Manuscrise slavo-române din anii 1451—1605,* text dactilografiat, in curs de publicare, consultat prin bunăvoinţa autorului, căruia ii exprimăm mulţumirile noastre. Manuscrisul a fost semnalat de Val. Georgescu, *op. cit.,* p. 625, nota 1. După consultarea acestor lucrări, am avut prilejul să vedem manuscrisul la Biblioteca „Lenin" (august, 1969), dar timpul scurt nu ne-a permis să copiem glosarul latin-slavon.**

de metal. Textul este scris în slavona mediobulgară (29 rînduri pe pagină), deschizlndu-se cu titlul cunoscut al *Sintagmei:*

6IIMHHEHY(**no CTkCTKt(X-)** W(E)ATTH(X-) ĸ^‹*(jf) " " " " ‹4" " " " "(X") *E>K(c)riH-h(x)* **npaBHAh, noTpoy^AtHH»** *xt* R-K **Koynt** H CAOJK(I)HO **HKE** KTk **CAHHOHHAAKt(X')** **noc/**VE AH **hI** H **(jtl)** iTla**(T)**ei'W/Wk (f. 1a).

La sfîrşit, după lista mitropoliilor şi episcopiilor depinzînd de patriarhia din Constantinopol, urmează glosarul, întitulat flaTHHCKkJA **p**-fcMH-

5. Tot din epoca lui Ştefan, şi anume din 1495, provine copia *Sintagmei* scrisă de grămăticul Damian pentru biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi, zidită de marele domn cu puţin timp înainte, în anii 1491—1493, pe lingă curţile domneşti de aici[1]. Dus ulterior la mănăstirea Hopovo din Serbia (regiunea Srem)[2], acest manuscris a fost luat la sfirşitul secolului al XlX-lea, de un cercetător rus, ajungînd la colecţia profesorului M. P. Pogodin, iar de acolo, împreună cu alte manuscrise ale acestuia, la Biblioteca publică „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad[3]. După datele lui P. J. Safafik[4], copia lui Damian are 280 file hîrtie, in folio, e scrisă în redacţie mediobulgară, „numai inscripţia finală a fost aşternută mai tirziu, desigur după una bulgară mai veche, în ortografie sîrbă: unele foi sînt amestecate, altele lipsesc"[5]. Nu ştim dacă cuprinde sau nu glosarul latin-slavon.

6. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea sau de la începutul secolului al XVI-lea provine manuscrisul nr. 4104 al Bibliotecii universitare din Cluj — Secţia colecţii speciale (nr. de inventar D/59), donat de un particular în 1955 şi pro-

[1] Despre această ctitorie vezi *Repertoriul...,* p. 104—108 (cu bibliografie).

[2] Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români şi iugoslavi,* in *Cercetări literare,* III, p. 147.

[3] Manuscrisul a devenit cunoscut lumii ştiinţifice încă de la începutul secolului al XlX-lea, fiind semnalat de J. Dobrovsk^ (1822), P. J. Safafik (1865), B. P. Hasdeu (1869), Fr. Miklosich (1876) şi de alţi cercetători. Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale...,* p. 147; Idem, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* p. 167—169; *Repertoriul...,* p.443.

[4] *Geschichte der sttdslawischen Literatur,* III, Praga, 1865, p. 218—219.

[5] E. Turdeanu, *Manuscrise slave...,* p. 168. Tot acolo şi inscripţia, reprodusă după Lj. Stojanovic, *Stări srpshi zapisi i natpisi,* IV, Sr. Karlovci, 1923, nr. 6188, p. 36. Vezi acum, în urmă, *Repertoriul...,* p. 443.

venit, se pare, din Bucovina *. Întrucît această copie a fost doar semnalată de I. Iuffu, care însă n-a identificat-o[2], dăm mai jos o scurtă descriere a ei.

Manuscrisul, incomplet (fără început şi sfîrşit), are 306 file, cu marginile (în special la cotor) deteriorate, 28 x 20 1/2 cm, cu cîte 24 de rînduri pe pagină. Coperta e de lemn, îmbrăcat în piele, cu figuri geometrice şi florale imprimate (coperta din urmă a rămas fără lemn şi e ruptă în partea inferioară). Textul, scris în redacţia mediobulgară, are titluri şi iniţiale cu roşu.

De la începutul manuscrisului lipsesc cîteva file din introducere.

f. 1a—18b: [Introducere]. Inc.: IIE;KAUJEEH 3A<M(Mf ivehia-EIVKAUJd[3] /MKICrtH. KTk CUJfHHUH(X') HdnHCdUIA CA H H>M CH(X*) npd-KHrttXK. Sfîrşit: HUJH wsaKOHt(x) H K-K A*** iMaKHStrfe *M.* C-hCTdEd-

f. 18b—19b: EETXOE A*CATOCIWKYE W(T) AfKHTHKa (Vechiul decalog: din Levitic). Inc: a". B3h *icMb.* Th BT» TKOH... Sfîrşit:... H noKd3dTH CA CRA^TM», HEIIOEHHHA rpfcpV-

f. 19b—26a: *&K&smii* riUBY3HdMh no a3h Kt^t (Spunerea capitolelor după alfabet). Inc.: O npdBOCitdBirkH R-kp-k BKO «CHOKdHff. Ta>Ki HiMAAdCh Bivth *A3i* CKCTdBd- In total sînt 24 de capitole, „chCTdBw" (numerotate de la *?i.* la fiecare împărţit în articole. Sfîrşit: KU>HEU,II oyKd38 npdBHiUv(<u) KHHTBJ CYA.

f.26a—28a: O Bfcpfc npdKOCitdKHv>H (Despre credinţa ortodoxă). Inc.: SKECVBO CUJEHHKIH(X) npaKHin» BHH<I... Sfîrşit:... Mpt3h pfMfHHdd JKE CiIdKAHH fpfTHKK ECTh-

[1] Datorăm aceste informaţii Veturiei Gombos, bibliograf principal la această secţie, căreia ii mulţumim călduros.

[2] Iată textul său : „Ms. 59/1955. *Pravila.* Sec. al XV-lea. Filigrane : foarfecă; potir. Deteriorat. Fără scoarţe şi fără început şi sfîrşit. Redacţia mediobulgară. *(Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania ţi Banat,* în *Romanoslavica,* VIII, 1963, p. 460.)

[3] Exact de la acest cuvînt (şi anume de la ultimele litere, -xipi) începe textul pe fila 1 a manuscrisului lui Ghervasie, citat mai sus sub nr. 3 (vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* I, p. 158). Atîta cît s-a păstrat, manuscrisul de la Cluj are acelaşi conţinut ca şi celelalte copii ale textului complet al *Sintagmei.*

f. 28a: **HaiaAO .a. c**-hCTana. O **w(T)Kp-krujTH**(x") CA (începutul capitolului I. Despre cei ce s-au lepădat). Manuscrisul cuprinde textul pînă la .'"jf. **ckCTask** (cap. XXII, incomplet) Aşadar, din textul *Sintagmei* propriu-zise lipsesc doar ultimele două capitole și TwT) şi, o dată cu ele, toate anexele, inclusiv glosarul latin-slavon.

7. O interesantă copie de la începutul secolului al XVI-lea a fost dăruită mănăstirii Bistriţa din Oltenia de „cneaghina Despina", doamna lui Neagoe Basarab (1512—1521). Manuscrisul (394 f. hîrtie, 32 **X** 20 cm), semnalat pentru prima dată de A. I. Odobescu, în urma călătoriei sale din 1860[2], a fost adus la Muzeul de antichităţi, de unde a trecut în 1903 la B.A.R. (nr. 286)[3]. Copiat în slavona sîrbă, manuscrisul are titlul: GVWHKHTE **no c**-kCTaH-kx**"k OKkiT'fHX"k** BHHK cuJEHHbJH(\-) **H** KJK**(c)ThKHkIrl(X") (lpdBHrth,** I**10**TP8?K(A)***HH> JKf Kk KgITE H CrtOJKEHHO H*f** K**-k cuj(HHOHHOKki**(x') **nocAliAHbjH**(A*) *MdT&twMh,* ceea ce corespunde textului grecesc: Eovxayua rcaxâ CTXOIXEÎov xwv âu7tEpiEiX,**T**|Uuâvcov d7tacifi>v o7to9eciECOV xoîq îepoîq xai Geioiq Kovâtji, 7tavT]9ev xe fina Kai crovxeGev xcp ***&v*** îepouovâxoiț £X,axîcixco MaxGaîcp (Culegere pe capitole a tuturor pricinilor cuprinse în canoanele sfinte şi dumnezeeşti, adunată şi orînduită de cel din urmă între ieromonahi, Matei) *.

Manuscrisul cuprinde atît *Sintagma* propriu-zisă, cît şi anexele, pînă la **KaKo H**<noyTk MHHanpliCToAH **u,pKKk** W(T) nofAJrtEJKfUJHX**-h** naTp**'fap**'x"V **Ko(H)**cTaHTHHa **rpaAa. AÎHTponoATj** (Care sînt scaunele biserіceşti supuse patriarhului din Constantinopol. Mitropoliile, f. 394a—394b), dar această listă e incompletă, ultima mitropolie citată fiind **dTdrt'i'd;** lipsesc, deci, ultimele trei mitropolii şi, evident, lista episcopiilor. Aşadar, din manuscris s-au desprins o filă sau două de la sfîrşit, care cuprindeau încheierea listei mitropoliilor şi episcopiilor şi, probabil, glosarul latin-slavon.

[1] Ultimele file fiind deteriorate, nu putem nota sfîrşitul de pe f. 306.

[2] Vezi *Opere,* II, ediţie îngrijită de Al. Dima, Marta Anineanu, V. Cîndea, Edit. Academiei, 1967, p. 413 (note la p. 668).

[3] Vezi descrierea la A. I. Iaţimirski, *CnaenHCKue u pyccicue pyxonucu pyMbiHCKUX 6u6nuomeK,* p. 433—435; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* I, p. 383—385.

[4] A. I. Iaţimirski, p. 689; *CnoenHcme u pyccme pyxonucu,* p. 689; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* I, p. 158.

Pentru lingvişti şi istoricii culturii noastre vechi, manuscrisul are însă o valoare deosebită prin însemnările învăţatului boier muntean Udrişte Năsturel, care 1-a citit şi adnotat în anul 1636 (cu patru ani înaintea tipăririi *Pravilei* de la Govora, 1640, în care sînt reproduse şi versurile sale la stema ţării), după cum rezultă din însemnarea sa în slavona rusă (pe coperta din faţă, partea interioară) şi din alte observaţii de pe marginea textului[1]. Astfel, în glosele sale, el fie explică sau corectează unii termeni din text[2], fie este preocupat să restituie aspectul original al unor cuvinte latine[3]. De exemplu, la f. 15b, subliniind în text cuvîntul npoKgHKcgAapTa, Udrişte Năsturel adaugă pe margine: „IIPOKO(H)C8(A), aHerna-r, proconsul, *ăv&unaxoq"*. Preocupările sale („dragostea") pentru „limba romană sau latină, nouă vădit înrudită" (K-K PH/HCKO-<H8, HAH rtdTHH'CKO/Hg, *Hi(Ai)* last CTWPO(A)HO/H8 A3hJK8...A»EOKTi), vor fi mărturisite în mod explicit în prefaţa către mitropolitul Varlaam al Moldovei, tipărită în 1647, în fruntea traducerii sale în slavona rusă a cunoscutei scrieri *De imitatione Christi* a lui Thomas a Kempis (1379—1471) — Kmra w Xl-k noApa-J+CdHIH[4].

8. Manuscrisul cel mai valoros prin originalitatea sa este cel copiat şi aranjat în ordinea alfabetului slav de către episcopul Macarie al Romanului (1531—1550, 1551—1558), cunoscutul cronicar al lui Petru Rareş. (Toate celelalte manuscrise slavone păstrează ordinea articolelor din originalul bizantin, potrivit alfabetului grecesc). Descoperit la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov de către E. Kaluzniacki[5], acest manuscris fusese destinat ţarului Ivan cel Groaznic al Rusiei, ca dar al

[1] Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 384.

[2] *Ibidem.*

[3] Vezi D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române,* extras din *Arhiva românească,* IV, 1940, p. 28—29 (facsimile); E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 129.

[4] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche,* I, Bucureşti, 1903, p. 158—160; I. Bianu şi Dan Simonescu, *Bibl. rom. veche,* IV, 1944, p. 194-200.

[5] Vezi ampla descriere a acestuia, in *O63op CAae.tm-pyccKUX naMnmmKoe xsbiica u nucbjua, Haxodnutuxcn e 6u6AuomeKax u apxueax AbeoecKux (Tpydbi Tpemtezo ApxeoAozuuecKozo ctesda e Poccuu, dbieutezo e Kueee e aezycme 1874 zoda,* t. II, Kiev, 1878. Anexe, p. 258—261, notele la p. 308-309).

domnului Moldovei Alexandru Lăpuşneanu. Dar manuscrisul, trimis în 1561, după moartea lui Macarie (1 ianuarie 1558) \ probabil prin ucenicul acestuia, Eftimie, egumenul de la Căpriana, n-a mai ajuns la destinaţie, rămînînd la Lvov[2]. La sfirşitul secolului trecut sau la începutul secolului nostru, acest preţios manuscris a ajuns — prin intermediul unui particular — în biblioteca cunoscutului colecţionar rus E. V. Barsov[3], astăzi găsindu-se la Muzeul istoric din Moscova, împreună cu aproape toate manuscrisele acestuia (Fondul Barsov, nr. 152)[4].

Manuscrisul (400 file hîrtie, in folio; lipsesc doar 16 file intre f. 354 şi 355; coperte de lemn) are trei însemnări de o deosebită valoare. Prima, aparţinînd lui Macarie însuşi,

[1] Vezi Gh. I. Moisescu, ş.a., *Istoria bisericii române,* I, p. 346—348; *Cronica lui Azarie,* in *Lit. rom. veche,* I, p. 208.

* Vezi P. Sîrcu, *Н3 исторuu сНотетă руссКих с руMmuaMU,* St. Pb., 1896, p. 22—28; P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* p. 106—107; G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor romdno-ruse,* Bucureşti, 1962, p. 54.

[3] Ioan Bogdan a văzut acest manuscris la Barsov, în 21 sept. 1908> căci iată ce scria el soţiei sale în aceeaşi zi : „... Mi-a arătat în adevăr un manuscris unic, pe care 1-a cumpărat cu 750 ruble (peste 2000 fr.) de la un scopit din Moldova : un ms. dăruit de Alexandru Lăpuşneanu ţarului din Moscova Ivan Groznyj, vestitul Ţepeş al ruşilor, cu autograful lui Lăpuşneanu. «Dacă vreai să-1 studiezi mai de-aproape, poţi să-1 iai şi pe ăsta acasă » [la hotel]. I-am spus că-mi pare rău, dar n-am vreme, căci peste trei zile plec, am luat însă notiţe care prezentă cel mai mare interes pentru noi" (Am reprodus după originalul pe care ni 1-a dăruit fiica savantului, doamna Viorica Tulbure-Bogdan, la 20 martie 1966. Textul scrisorii a fost reprodus anterior cu unele prescurtări şi greşeli de transcriere de prof. D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia,* în *Studii privind relaţiile româno-ruse,* III, Bucureşti, 1963, p. 295.) Notiţele respective se păstrează între manuscrisele lui Ioan Bogdan de la Biblioteca Academiei: ms. 5219, f. 200.

* Am avut prilejul să vedem acest manuscris în aprilie 1966, datorită bunăvoinţei şefului secţiei manuscrise a Muzeului, Marfa V. Şcepkina, fiica cunoscutului slavist V. N. Şcepkin. îi exprimăm aici mulţumirile noastre călduroase.

Vezi, acum în urmă, D. P. Bogdan, *Le Syntagme de Blăstăriş dans la version du chroniquer roumain Macarie,* in *Premier Congres internaţional d'itudes balkaniques et sud-este europiennes.* Sofia, 26 august — 1 septembrie 1966. *Risumis des Communications de le deligation roumaine. Moyen-Age,* Bucureşti, 1966, p. 8.

este scrisă la f. 22b—23b, imediat după introducerea lui Vlastaris, şi are următorul cuprins [1]:

H>KE OyEO TKCKHbj(/H) H HfArOKOnbJTHbj(iW) \X«{«\) H Hf\"CT3KHhj(/H) H nap<RUJH(/H) <>y/Ho(/H) npOpAHTH /HHA CA, HJKE K*K EpOA'KX"HLV" KfHHbj(jf) AEKSUJa nHCaHIH(jf), H Oț/HK CH[X"] AWEOnpA CA npHATH, KKCfrAa OEhJME TdKOBbJH HAOfi,kl Htfii30\'M(i OEHpdTH, HJfiKE Tp"K(I-KOCTK O/MpaMEHYE (ipHEhJEdET'K H EJKIE nOCAtAHEC HErOAOKaHYE H3EOAHTK. H H5KE CH(ZH) HEChJTHt H AWEOTpOyAHt H BTiHHAUTEAHt npHAE>KAUJH(A\), cKopo CH(X") onEpHaTtE(T) K"K A'b'iHH H ropt K-K pa3oy(/«) RHAtHfa, c-KR-KcjfBJuiafT'K. GrojKE paAH, /«HA, oyctTH-K-KUJE CEEE HtiiYH H, HKOJKE O(T) CKxa npoTptriiJE CA u,apw o CE(/H) K-KCnO/MtH^KUJE. H liapK OyEO IM (lAt-iMAPh, ™* KTiCEH 3tMAH IIIOAAaBCKOH, OAE EĂfoCTH TROEA, rH, REAE/HAAP'hH'k H C'KMCA'KH'k, R-KCKOpt I3KO npHC(/M), asYE npH3BaHa CKTBOPH MtHt, C/MtpEHHarO H nocAtAHtro K-K EnHCKontfx*) /HaKapYa Po/HaHCKaro, H3KOAEHYE(/H) HJKE R-K na(c) AoyqujHHCTRoyAUjaro /HHTponoAHTa Krpa TpHropYa, Aa I35KE npHCHOna/MATKHKI(/M) A°[CT0]EA[a]AfHHhj(/H) rAA CI(JEHHBJ(/H) lHaTAYw(/H) CKMHHEHa H ChrtOJKfHd npd&HAd no rp"KMKCKH[X"] CkCTa-Kt[X*], H CKKpbJEUJEE CA H 3arpaAHRUJEE CA, E"K A3KIKK RTina(A) EA-KrapCKbJH H CE/HOy CfcpiVAHhJ/HK, no(A)EHt H /HbJ, HjpXMHO, no xaiuEH CHA-k, CKTdopHTH H noAOEHKi(/M) noAOEHaa npHCKRO-KOynAtTH, HO H5KE K"K Ha(c) EOyKRt(X") CHpt(q) CKCTaKt(X") EÂTO-noAoy-fctrb T4KOJKAE CKCTaEA-kTH, osEUJH-k CAAHRUJE. H Ha(/«) TATOTA CYA R-K3A0JKHTH Ch/HOTpHUJA, HKO A> OTCAA°y npOMff K"K3po(K) AtHOCTH npOMHTaTH nptAit<irAUJH(/tO OTATH, H HEKTO/HOy HEn-UJER4TH RHHbJ np-kCUUJEHYIO /HHOrOOAORYa [2]. H RifiA" oyEO [K^AO/MO] HKO______R-K TbJCAUJH A*(T) CEA<HO COyrOyEHtH H UJECTK naKki AECATopo coyroyKH-kH H METROPO HOUJEHIH npojfoJKAaaujf AMpix, trfl,i CYE CK/MOTPH CA.

[1] Reproducem după E. Kaluzniacki, 063op, nota 208, p. 308—309.

[2] Ceea ce — observă Kaluzniacki — este o reproducere aproape cuvînt de cuvînt a unui pasaj din introducerea lui Matei Vlastaris : xfjc, 7ip6(paaig fcvxeufrev Ttepiap&v, i&v âuToyx<iveiv auxolț anoicvouvTCov x6 Ttpoaicopfe; xfjc; xouxcov 7toA.ue7teia? 7tpoBaXA.ouevcov xfjv auxâv Siâvoiav KaxaPanxu-£o6cr|c; (p. 308). Iată textul slavon corespunzător din introducerea lui Vlastaris: HKOJKI A»H», H CKOPO ÎL rb^t. p«3olfA\oir npHBOA<unr CIKPATHB, olT3poKk OTK COITAOIT CnCMTi npOHHTjTH dl A*kH(UlHMk CE, nptcklUIIHE CHrk MHOrO-CAOBIA np<AAArAiouilHr>— (St. Novakovid, Matije Vlastara Sintaglmat, p. 5).

„Cel care cu duh mărginit şi neiscoditor şi cu minte neaşezată şi indiferentă trece, cred eu, pe lîngă cele ce se află în scrierile de Dumnezeu inspirate şi înţelepciunea acestora o primeşte cu neînţelegere, acela totdeauna s-a obişnuit să strîngă roadele neînţelepciunii, a căror asprime înmulţeşte întunericul sufletului şi aduce mînia lui Dumnezeu cea de pe urmă. Iar cel însetat şi cu dragoste de muncă şi cu atenţie se ocupă de acestea, în curînd capătă aripi în activitatea sa şi în nenorocire şi priceperea o cuprinde în minte sa. De aceea, cred, amintindu-şi unii, ca şi treziţi din somn, i-au adus aminte despre aceasta ţarului [= domnului]. Iar ţarul Ioan Alexandru, domn a toată Ţara Moldovei, o, bunătatea ta, doamne, cu mărinimie şi înţelepciune, îndată ce ai primit, m-ai chemat pe mine, smeritul şi ultimul între episcopi, Macarie al Romanului, cu voia celui care stă în fruntea noastră, mitropolitul chir Grigorie, spunînd ca pravilele alcătuite şi aşezate de pururea pomenitul şi fericitul, sfinţitul Matei după articolele greceşti, care au ajuns ascunse şi închise în limba bulgară şi în cele înrudite cu aceasta, la fel şi noi, înadins, după puterea noastră să facem şi pe cele asemenea să le aşezăm împreună după literele, adică articolele, ce sînt la noi, împreună judecind. Şi au socotit să lase asupra noastră această greutate, pentru a oferi spre citire cu uşurinţă toate pricinile şi oricine să judece vinile cu îndestulare de cuvinte[1]. Şi să se ştie că atunci cînd s-a hotărît aceasta erau şapte mii de ani împreună şi iarăşi de şase ori zece împreună şi patru cruguri pe care le-a străbătut lumea [7064—5508 = 1556J."

A doua însemnare e scrisă în numele voievodului Alexandru Lăpuşneanu, pe ultima pagină sus (f. 400b), în semiuncială, cu litere mai puţin îngrijite, la 18 septembrie 1561, deci la trei ani după moartea lui Macarie:

Iw flitf?|d(H)AP'H KOIKO(A<0 KJKVIIO AAA*(C)TTIO r(c)n(A)piv KTVCIH tHo(it)AOBitdX'THCKOH StAWi, WHit KÂTonpOH3BOitH(x) r(cA,)M AAH HdUIH(<tt) EATH(AA) npOHSBOitlHTf(AA), «Î(C)TH(M) H CR^TA^Ai) CP(A)" ц,f(<tt) H noCiidX'o(AA) cTia KHHT/K (HMAUA npjKHita KEIIHKJJ CTH(X)

[1] întrucît această frază reprezintă o prescurtare, destul de arbitrară, a celei citate din textul lui Vlastaris, traducerea este făcută aici cu aproximaţie.

W(T)HTI K'KCMEHCKH(X) npaKocrtdBHomy **Ktrfcsy** H KEAHKOMOY **u,pi»** KiiCfA KEAHKYA PSCYM **HKdHoy** RacHrMTfKHti8.

E Î\TO X30A' **«(n)TfKpYa** A**(c)u,a ÎT** [1].

„Ioan Alexandru, voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al întregii Ţări a Moldovlahiei, am binevoit domnia mea, din a noastră bunăvoinţă, cu inimă curată şi luminoasă, şi am trimis această carte numită Pravila cea mare a sfinţilor părinţi ecumenici pravoslavnicului cneaz şi marelui ţar a toată. Rusia mare, Ivan Vasilievici. în anul 7069[—5508 = 1561], luna septembrie, 18."

Puţin mai jos, cu un scris deosebit, dar citeţ, se află chiar semnătura domnului: Iw fl<uăa(**HJAPTI** KOA<> KSHO AUMOCTHIO „Ioan Alexandru Vodă, din mila lui Dumnezeu" [2].

Aşadar, între însemnarea de la început a lui Macarie şi acestea două este o distanţă de cinci ani, răstimp în care învăţatul episcop murise (1558). întrucît în însemnarea lui nu se face nici o aluzie la ţarul Ivan cel Groaznic, iar *Sintagma* e trimisă cu trei ani în urma morţii sale, nu credem —aşa cum a afirmat E. Kahizniacki[3] şi au acceptat toţi cei care au folosit direct sau indirect descrierea sa — că Macarie a aranjat materia acesteia la solicitarea expresă a ţarului. Dimpotrivă, din însemnarea sa rezultă că această operaţie „reformatoare" este rodul poruncii domneşti, al îndemnului mitropolitului Grigorie Roşea (1541—1562), vărul lui Petru Rareş[4], şi al propriei sale concepţii. E drept însă că, necunoscînd data morţii lui Macarie, Kahizniacki credea că el a terminat copierea „nu mai devreme de 1560"[5], deci cu puţin înaintea expedierii ei. Or, părerea lui trebuie astăzi corectată: copierea a fost terminată înainte de moartea episcopului Macarie, în 1558 (nici nu putem crede că această operaţie, făcută la porunca domnului, să fi durat cinci ani)[6].

[1] Am reprodus după original. La E. Kahizniacki, *op. cit.,* nota 209, p. 309.

[2] Reprodus după original.

[3] *Op. cit.,* p. 259.

[4] Vezi Gh. I. Moisescu ş.a., *Istoria bisericii romane,* I, p. 338—339¬

* *Op. cit.,* p. 259.

[6] Macarie a început, deci, să copieze *Sintagma* la cinci ani după ce încheiase *Cronica* sa, scrisă din porunca lui Petru Rareş (în răstimpul dinainte: de 1531 pînă la 1551). Adăugăm că la 1523 el copiase o *Psaltire* slavoni.

Printre celelalte anexe, manuscrisul lui Macarie cuprinde la f. 399b glosarul latin-slavon, pe care E. Kahizniacki 1-a publicat în 1891, în revista lui V. Jagic \ Mai jos vom folosi această ediție a lui, pentru a indica variantele față de copia mai veche a lui Ghervasie.

9. Un alt manuscris din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, provenit tot din Moldova şi scris în redacția medio-bulgară, a fost cercetat de Ioan Bogdan la Expoziția arheologică de la Moscova din ianuarie 1890, organizată cu prilejul «elui de-al VUI-lea Congres arheologic din Rusia, în sălile Muzeului istoric [2]. Manuscrisul aparținea colecției negustorului Silin şi provenea de la lavra din Poceaev (sud-vestul Ucrainei, reg. Tarnopol)[3], de unde fusese adus la Biblioteca Academiei teologice din Kiev celebrul manuscris nr. 116, care cuprinde *Letopisețul de la Putna I* şi *Cronicile* lui Macarie şi Eftimie *.

După indicațiile lui I. Bogdan, manuscrisul are 456 de file (57 caiete, hîrtie, in folio), avînd ultimele două file nescrise, deşi „textul nu se isprăveşte aci"[5]. Reproducînd titlul şi începutul *Sintagmei,* Bogdan spune doar că are acelaşi cuprins ca şi alte copii ale acestui text, fără să precizeze dacă include anexele şi, printre ele, glosarul latin-slavon.

In schimb, manuscrisul are o mare valoare pentru istoria lexicografiei româneşti, a limbii şi culturii române din secolul

pentru mitropolitul Teoctist (mss. slav nr. SOS B.A.R.). Despre activitatea sa literară, vezi I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti înainte de Ureche,* Bucureşti, 1891, p. 69-89, 149-162 (textul cronicii), 198-212 (traducerea), 268—279 (note) ; Idem, *Letopisețul lui Azarie,* Bucureşti, 1909, p. 20—28, 96—112 (textul cronicii), 131—146 (traducerea), iar acum, în *Scrieri alese,* p. 320—335, 431—438; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Edit. Academiei, 1959, p. 74—105.

[1] A6£eu; ArmviKaf *in einer älteren bulgarisch-slovenischen Ubersetzung* în *Archiv f. sl. Phil..* XIV, 1891, p. 84-88.

* Vezi *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI,* în *Convorbiri literare,* XXIV, nr. 9, 1 decembrie 1890, p. 727—752 *(Scrieri alese,* p. 542—558; note, p. 688-689).

[3] Manuscrisul a fost recent regăsit la Biblioteca „Lenin" din Moscova (Vezi nota 2 de la p. 234).

* Vezi I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche,* Bucureşti, 1891, p. 1-22 *(Scrieri alese.* p. 272-288).

* *Glose române,* p. 727 (542).

al XVI-lea, prin cele aproape 400 de glose româneşti[1], aflate în caietele 11—56, prin care un cărturar moldovean anonim (probabil de la Mănăstirea Neamţului sau de la altă mănăstire din nordul Moldovei) a căutat să explice o serie de cuvinte şi expresii slavone din textul *Sintagmei* (pe acestea, de cele mai multe ori, le-a însemnat cu o cruciuliţă). Acest procedeu are o dublă însemnătate: în primul rînd, el ilustrează folosirea practică a *Sintagmei,* iar în al doilea rînd reprezintă un moment important în procesul de trecere a culturii româneşti de la limba slavonă la limba vie a poporului[2]. Este interesant de observat că, printre primele texte traduse în secolul al XVI-lea, se numără cîteva cu caracter juridic, a căror apariţie a fost dictată de necesităţile practice, şi anume: *Pravila sfinţilor apostoli (Nomocanonul* lui Ioan Postnicul)[3], tipărită de Coresi (1570—1580) şi descoperită în *Codicele de la Ieud, Pravila* ritorului Lucaci de la 1581, scrisă cu cheltuiala fostului episcop al Romanului Eustatie (mss. slav nr. 692, B.A.R., cu traduceri interliniare şi fragmente româneşti), şi *Pravila de ispravă,* manuscris de la începutul secolului al XVII-lea, dar care reproduce un text mai vechi, din secolul al XVI-lea (B.A.R., mss. rom. 5211 = fondul I. Bogdan, nr. I)[4]. Faţă de acestea, manuscrisul de care ne ocupăm

[1] **Numărul celor publicate de I. Bogdan este de 374, dar el însuşi spune că, în timpul scurt cît a avut manuscrisul la îndemînă, a copiat cea mai mare parte din ele, nu însă pe toate *(op. cit.,* p. 727, resp. 542).**

[2] **Cf. E. Turdeanu, *Manuscrise slave...,* p. 128—129; D. Strungaru, *începuturile lexicografici române,* în *Romanoslavica,* XIII, 1966, p. 142—143,**

[3] **Alte două copii manuscrise ale acestui *Nomocanon,* aflat printre anexele *Sintagmei* lui Vlastaris, se găsesc în *Codex Neagoeanus* (1620), şi într-un manuscris transilvănean din 1610. Vezi E. Turdeanu, *La littirature bulgare...,* p. 61 (cu bibliografia mai veche) ; C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească,* Cernăuţi, 1930; Al. Rosetti, *Milanges de linguistique et de philologie,* Copenhaga-Bucureşti, 1947, p. 553; 576—581.**

[4] **Acest manuscris cuprinzînd 25 file (primele trei cu text slavon, cîntece bisericeşti, scrise de altă mînă) s-a aflat în posesia lui I. Bogdan, care 1-a transcris şi intenţiona să-1 editeze. Pentru toată chestiunea vezi Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *începuturile dreptului scris in limba română,* în *Studii,* VII, 1954, p. 215—228; P. P. Panaitescu, *începuturile si biruinţa scrisului în limba română,* Bucureşti, 1965, p. 172—176. Vezi acum în urmă : I. Rizescu, *Aspecte ale lexicului Pravilei de ispravă oamenilor. Din istoria vocabularului vechilor texte româneşti, în Limba română,* XVI, 1967, nr.2, p. 131—133; Acelaşi, despre *Pravila ritorului Lucaci,* în *Omagiu lui Al. Rosetti,* Bucureşti,**

— *unic înfelulsău* — reprezintă prima treaptă in „românizarea" textelor juridice folosite în țara noastră, fiind poate mai vechi decît *Pravila* lui Coresi şi cea a ritorului Lucaci. Iată, de altfel, cîțiva din termenii înscrişi de glosator şi corespondentele lor slave: *cumnați* — nauiEHOSH, *hiastră* — nacropuhiHEX, *începătură* — KHHA, *învățătură* — M^tApoKaHTE, *mătuşi* — TETKOA, *sfătuire* — pacftKAEHirE, *tocmelele* — ciutUTpEHia etc.

10. La mănăstirea Sucevița se păstrează, sub nr. 446, un manuscris incomplet al *Sintagmei,* atribuit de I. Iufu secolului al XVI-lea şi avînd 223 file de hîrtie (incomplet, fără început şi sfîrşit), 29,7 x 21,2 cm, cu 31 rînduri pe pagină[1]. Iată, pe scurt, cuprinsul «au:

f. la-9a: [Introducere, fără început]. Inc.:... nptf-MHHKb. fihl(c) T»<H»y>KE BK(c)TKHkIH *(\At&AH(fi,)ffK.*

f. 9b—14b: GKa3aHYE rAaKH3Ha<tth no a3K Kkj,k (Arătarea capitolelor după alfabet). Inc.: O npaKociiaKHkH Kkpk ia«o «CHOKaHTE. Ta>KE HaMMAO c-h Eorw<«h a3a c-hCTaea.

f. 14b—16b: O K-kp-k npaKOCAaKHOH.

f. 17a—223a: Textul complet al *Sintagmei,* de la capitolul I *(7* CTkCTaK-h) pînă la capitolul XXIV *(w* chcTaK-h).

f. 223b—229: G3(T) npaeHAh CTTO lîvaHHa HoCTHHKa (din Pravila sfîntului Ioan Postnicul). Textul se întrerupe la f. 229b, deci la prima anexă din *corpus clausum* al *Sintagmei*[2].

Ed. Acad., 1965, p. 767-770, şi în *Limba română,* XVII, 1968, nr.5, p. 439—447; Al. Mareş, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română ți raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale Nomocanonului prescurtat,* în *Studii de limbă literară si filologie,* voi. I, Bucureşti, Ed. Acad., 1969, p. 269-293.

[1] Lect. Zlatca Iufu, soția regretatului cercetător, a avut bunăvoința să ne pună la dispoziție descrierea lui I. Iufu, în care însă manuscrisul nu e identificat, fiind menționat doar ca „Pravilă". îi aducem aici mulțumirile noastre.

D. Dan, *Mănăstirea Sucevița,* Bucureşti, 1923, p. 87, menționează astfel manuscrisul: „Pravila Sf. părinți, scris semiuncial în sec. 15—16, pe hîrtie folio mic, cu cerneala roşie. El este defect şi poartă nr. 446(80)".

[2] în alte manuscrise apare, înaintea acestui text, un altul cu titlul: HÎK« «AHKIJI U,P"KK wifufsIKIH, care însă nu face parte din *corpus clausum,* căci nu se află în cele mai vechi manuscrise greceşti (de exemplu, in cel de la Moscova din 1342). Vezi S. Troicki, *Dopunski lianei Vlastareve Sintagme,* p. 28—29, 46. în manuscrisele sîrbeşti folosite de acesta textul există şi, la fel, de pildă, în copia episcopului Macarie (vezi E. Kaluiniacki, *O63op,* p. 259), dar nu apare în manuscrisele 131 şi 286 ale B.A.R.

Aşadar, nu ştim dacă manuscrisul cuprindea glosarul latin-slavon.

11. Potrivit unor indicaţii sumare, în colecţia lui A. Petruşevici din Lvov, *Pravila* copiată la 1 mai 1606 (7114), tot la mănăstirea Suceviţa, pentru Ieremia Movilă, la porunca mitropolitului Teodosie Barnovschi, ar fi *Sintagma* lui Matei Vlastaris[1].

12. Tot de la începutul secolului al XVII-lea s-a păstrat un frumos manuscris cuprinzînd *Sintagma,* copiat la 1611 prin grija mitropolitului Anastasie Crimca şi oferit de acesta mănăstirii Dragomirna. Manuscrisul a fost prezentat, pentru frumoasele-i podoabe, la expoziţia de artă veche rusească din 1913 la Moscova, împreună cu *Apostolul* de la Ştefan cel Mare, scris în 1463 pentru mănăstirea Zografu, cu *Tetraevanghelul,* scris în 1491 din porunca fiului acestuia, Alexandru, şi cu alte trei manuscrise din sec. al XVI-lea, devenind cunoscut cercetătorilor români prin intermediul catalogului publicat cu acest prilej[2]. Nu ştim dacă cuprinde, printre anexe, şi glosarul latin-slavon, căci descrierea din catalog, realizată

[1] Semnalată mai întîi de A. Kociubinski *(Ormem o 3annmunx cjiaeim-CKUMU HapemtftMU,* In „ЗапНСКН munepaT. HoBopoccHflcKoro yHHBepcHTeTa", t. XVIII, 1876, p. 19—20; inaccesibilă), apoi de I. Bianu *(Relaţiune asupra călătorieiîn Galifia făcută în vara anului 1885, în Analele Academiei Române,* seria II, t. VIII, 1885—1886, secţia I. Partea adm. şi dezb., p. 30. Bianu spune doar : „un preţios manuscris slavon in folio, scris pe hîrtie şi foarte bine conservat, cuprinzînd un corp de *Pravile...,* scris, după cum se vede din nota finală, la anul 1606 (7114), mai 1, pentru Ieremia Moghila w., la mănăstirea Suceviţa"). Vezi E. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina,* I, Viena, 1903, p. 169 ; A. I. Iaţimirski, *Cjiae.iHcnue u pyccKue pyKonucu,* p. 217; E. Turdeanu, *La litterature bulgare...,* p.60.

[2] HMnepaTopcKHfi МОСКОВСКНН ApxeojiorHHecKHfi ННСТНТVТ ... *Bucmaem deeeHepyccKOZo ucKyccmea, ycmpoennaa e 1913 zody e 03ua-MeHoeauue tecmeoeaHun 300iAemun JIOMO PoManoebix,* Moscova, 1913. Vezi V. Drăghiceanu, *Miniaturi din timpul lui Ştefan cel Mare,* în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice,* an. XVII, 1924, fasc. 40, p.93; E. Turdeanu, *Le me~tropolite Anastase Crimca et son oeuvre UtUraire et artistique (1608-1629),* în *Revue des Huies slaves,* XXIX, 1952, p. 59-60. Pentru celelalte două manuscrise vezi: Idem, *Manuscrise slave...,* p. 107—108, 156-160 ; *Repertoriul...,* p. 372, 401—402 şi 444 (ultimul manuscris se află la Muzeul istoric din Moscova, sub nr. 3442). Vezi acum, în urmă, M. Berza, *Trei ieiraevanghele ale lui Teodor Măriţescul în Muzeul istoric din Moscova,* în *Cultura moldovenească,* p. 589—639 (cu 26 reproduceri fotografice, puse la dispoziţie de Muzeul istoric).

de A. I. Sobolevski, I. F. Kolesnikov şi P. P. Şibanov, este foarte sumară:

„No. 55. *MamdieftnpaeuAbHUKa* KHHra, nojiyycTaB MOJwaB-Koro nHCbMa c jieTonncbio 1611 r. **H CO** BKjiaaHofi Cyna-BCKoro MHTponojiHTa AHacTacHH KpHMKOBHna, Toro ace rofla, B JIHCT. C OflHOH KHHOBapHOH 3aCTaBKOH. H 3 Co6paHH5f * * * " (Nr. 55. Cartea lui *Matei Pravilnicul,* semiuncială moldovenească, datată 1611 şi cu o însemnare de danie a mitropolitului Anastasie Crimca al Sucevei, din acelaşi an, in folio. Cu un frontispiciu de chinovar. Din colecţia

13. Ultimul manuscris slavo-român din secolul al XVII-lea al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris pe care îl cunoaştem este cel văzut de A. I. Iaţimirski la lipovenii din Galaţi şi descris, în 1905, în catalogul său de *Manuscrise slave şi ruse din bibliotecile româneşti*[2]. Iată datele comunicate de slavistul rus:

Op. cit., p. 97. Avînd în vedere raritatea acestei publicaţii, pe care n-am găsit-o la Biblioteca Academiei | am putut-o consulta la Biblioteca „Lenin", cotele Z $\frac{8}{160}$, Z $\frac{2}{73}$, M $\frac{92}{15}$ I reproducem aici scurtele descrieri ale altor trei manuscrise slavo-române, aparţinînd secolului al XVI-lea şi prezentate la aceeaşi expoziţie (despre cele două din timpul lui Ştefan cel Mare, vezi nota precedentă) : 1) „No. 39. *Eeame/iue memp,* nojryyCTaB MOJiflaBCKoro nncbMa BTopoft nojioBHHW XVI Beica, B JIHCT. C IMTEIO sacTaBKaMH H seTbipbMH opHaMeHTHpoBaHHBiMH HaHajibHLiMH 6yKBaMH. M3 co6paHH« CTporaHOBCKoro yiHjimna" („Nr. 39. *Tetraevanghel,* semiuncială moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, in folio. Cu cinci frontispicii şi patru iniţiale ornamentate. Din colecţia Şcolii Stroganov" — p. 51). „No. 48. *Eeame/iue memp,* MOJmaBCKoro nncbMa XVI BeKa, c npoAaxuioft 3amicbio 1604 r., B JIHCT. C nerbipbMJi 3acTaBKaMH H HerbipbM» opHaMeHTHpoBaHHWMH HaHajibHbiMH 6yKBaMH. nepemieT coBpeMeHHMfi pyKonHcn. H3 co6paHH« * * * " („Nr. 48. *Tetraevanghel,* scriere moldovenească din secolul al XVI-lea, cu o însemnare de vînzare din 1604, in folio. Cu patru frontispicii şi patru iniţiale ornamentate. Legătura contemporană manuscrisului. Din colecţia***" — p. 53—54). 3) „No. 49. *Ilca/imupb c moAKOeaHUXMU,* nojiyycTaB MOjmaBCKoro nncbMa XVI BeKa. B JIHCT. BKJiaflHaa 1612 r. C oAHO8 6ojn>moft 3aCTaBKoft. H3 co6paHH« ***" („Nr. 49. *Psaltire cu tîlc,* semiuncială moldovenească din secolul al XVI-lea. însemnare de danie din 1616. Cu un singur frontispiciu mare. Din colecţia ***" - p. 54).

Presupunem că aceste manuscrise se află, de asemenea, la Muzeul istoric din Moscova sau într-o altă colecţie publică.

[2] *CjiaenHCKue u pyccKue pyKonucu pyMbiHCKux 6u6/iuomeic,* St. Pb., 1905, p. 819—823, nr. 6. Iaţimirski nu indică pe proprietarii celor

„*Sintagma lui Matei Vlastaris,* de la începutul sec. al XVII-lea, in folio (31 1/2 x 22 1/2 cm), circa 300 file. Semiuncială frumoasă, scris moldovenesc, 21 de rînduri pe pagină. Vinietele înguste sînt desenate cu chinovar şi cerneală. Cuprinsul *Sintagmei* este cel obişnuit" (p. 819). Manuscrisul e legat în piele, cu ornamente imprimate, încadrate de cercuri. Pe coperta din urmă, în interior, are o însemnare în cursivă: **IlHcajiv** <I3'1KACTO4'"'I **PdAyMTk** „Am scris eu, logofătul Radul", iar mai jos o altă însemnare cursivă din secolul al XVII-lea:

GYa KHHIM ptKO/ttY npaKH(rt) Kf(<t)
W(T) CKH(T) *Ximufa)* no(X)KprMHe IIW(H).

„Această carte numită Pravila cea mare de la schitul Hangul, la poalele Peonului. Să se ştie pentru multă vreme"[2].

Dînd aceste indicaţii, Iaţimirski publică (p. 819—822) glosarul latin-slavon de la sfîrşit[3], paralel cu cel latin-grec din manuscrisul de la Moscova din 1432, pe care-1 editase prima dată în 1898 (vezi mai sus).

14. în sfîrşit, între manuscrisele lui Paisie Velicicovski (1722—1794, egumen la Neamţ între 1779 şi 1794) de la Mănăstirea Neamţului se află unul în—4°, cu litere cursive, copiat de el şi cuprinzînd extrase din Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, *Pravilele Sfinţilor Apostoli,* din *Sintagma* lui Matei Vlastaris, din Ioan Gură de Aur şi din arhiepiscopul Teofilact al Bulgariei[4].

8 manuscrise de la Galaţi prezentate în aceasta carte (p. 813—834), întrucît — spune el (p. 813) — acestea au putut fi înstrăinate între timp. Vezi şi I. Peretz, *Curs...,* voi. I, partea I, p. 279—280.

[1] *Op. cit.,* p. 822.

[2] Schitul Hangul şi satul cu acest nume se află la poalele Ceahlăului, care se mai numeşte şi *Pionul (Marele dicţionar geografic al României,* voi. IV, Bucureşti, 1909, p. 721).

[3] Fără a indica filele pe care se află. De altfel, filele manuscrisului nu erau numerotate (Iaţimirski spune doar că sînt „circa 300 file").

* A. I. Iaţimirski, *CmenHCKue u pyccKue pyKonucu,* p. 573—574, nr. 186 (306). Despre viaţa şi activitatea lui Paisie vezi, acum în urmă, Gh. I. Moisescu ş.a.. *Istoria bisericii române,* voi. II, Bucureşti, 1958, p. 297—307; *Istoria literaturii române,* vol.I, Edit. Academiei, 1964, p. 716-718 (cu bibliogr.); ed. a Il-a, 1970, p. 657-661.

Aşadar, din cele 14 manuscrise slavo-române ale *Sin¬tagmei* lui Matei Vlastaris pe care le cunoaştem [1] şapte sînt datate, repartizîndu-se astfel: *patru* în a doua jumătate a secolului al XV-lea (nr. 1: 1451, nr. 3: 1472 sau 1474, nr.4: 1475, nr. 5: 1495), *unul* la mijlocul secolului al XVI-lea (nr. 8: 1556) şi *două* la începutul secolului al XVII-lea (nr. 11: 1606, nr. 12: 1611); celelalte fapte nu sînt datate, fiind repartizate, cu mai multă sau mai puţină exactitate, astfel: *unul* în al treilea sfert al secolului al XV-lea (nr. 2: circa 1449—1454 sau 1449—1480), *patru* în secolul al XVI-lea (nr. 6 — acesta poate fi de la sfîşitul secolului al XV-lea —, 7, 9, 10), *unul* în secolul al XVII-lea (nr. 13) şi *unul* în secolul al XVIII-lea (14). *Trei* manuscrise provin din Ţara Românească (nr. 1, 2, 7), iar celelalte *unsprezece* din Moldova.

în sfîrşit, *patru* manuscrise din cele moldoveneşti cuprind şi *glosarul latin-slavon* (nr. 3, 4, 8, 13); alte *cinci* nu-l au, întrucît s-au păstrat incomplete (nr. 6, 7, 10), reprezintă varianta scurtă a *Sintagmei* (nr. 2) sau cuprind numai extrase din ea (nr.14), iar despre *cinci* manuscrise (nr. 1, 5, 9, 11, 12) nu ştim dacă includ şi glosarul, întrucît din descrierile existente nu rezultă acest lucru, iar manuscrisele ne-au fost deocam-

[1] A. I. Iaţimirski afirmă *(rpuzopuu IţajuâjiaK,* p. 294) că »pe lingă cele patru manuscrise datate pe care le ştia, mai cunoaşte peste douăzeci de capii slavo-române nedatate ale *Sintagmei.* Am constat însă că chiar unul din cele datate, şi anume *Pravila de la Putna* din 1578 (citată după Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri ţi biserici antice din Bucovina,* în *Revista pentru istorie, arheologie ţi filologie,* an. I, 1893, p. 269), nu este, în realitate. *Sintagma* lui Matei Vlastaris, ci *Pravila Sfinţilor Apostoli,* datată, de fapt 16 octombrie 7087 (1579), nr. inv. 593/1863 (vezi P. Popescu, *Manuscrise slavone din Mănăstirea Putna* [II], în *Biserica ortodoxă română,* LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 701—703). Şi în alte cazuri el face referiri la presupuse manuscrise ale *Sintagmei,* pe care le cunoaşte din descrieri foarte sumare şi care se dovedesc a fi alte texte de *pravile.* Totuşi, putem crede că se vor mai descoperi capii slavo-române ale acestui codice juridic, care a avut o largă circulaţie în Ţările Române.

dată inaccesibile (toate se află în U.R.S.S., împreună cu nr. 4 şi 8).

In schimb, manuscrisele nr. 7 şi 9 prezintă, aşa cum am văzut, un interes deosebit pentru istoria limbii şi culturii româneşti, prin glosele lui Udrişte Năsturel de la 1636 şi ale cărturarului anonim moldovean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea

In încheierea articolului de faţă, reproducem glosarul latin-slavon, cuprinzînd 67 de cuvinte latineşti şi explicaţia lor, după manuscrisul lui Ghervasie, azi la B.A.R., nr. 131 (f. 189b, col. 3, şi f. 190a, col. 1—3). Pentru o mai bună înţelegere a cuvintelor latine redate în transcriere slavă prin intermediul celei greceşti, dăm în coloana 1 formele originale ale acestora, în coloana 2, glosarul latin-slavon, în coloana 3, glosarul latin-grec după ediţiile lui A. I. Iaţimirski (mss. grecesc de la Moscova din 1342), citate mai sus, iar în coloana 4, traducerea românească a explicaţiilor slavoneşti (ce reproduc pe cele greceşti) — ţinînd seama de transpunerile lui I. Peretz *(Curs...,* voi. II, partea I, p. 273—277) —, pentru ca cititorii să poată aprecia ce sensuri se acordau termenilor juridici respectivi. In note marcăm deosebirile fonetice, morfologice şi lexicale (nu şi cele pur grafice sau decurgînd din diferenţele dintre redacţia sîrbă şi cea mediobulgară) din copia lui Macarie (M), pe baza ediţiei lui Kahizniacki, din copia de la Galaţi (G), folosind ediţia lui Iaţimirski, şi din copiile sîrbeşti (P — text de bază, iar atunci cînd e cazul şi SI şi S3) folosite de Troicki. Pentru textul grecesc vom menţiona, de asemenea, variantele mai înseninate ce apar în ediţia lui Kahizniacki (K), după manuscrisul de la Paris din 1541.

[1] **Despre traducerile româneşti din *Notnocanonul* lui Ioan Postnicul, anexat la *Sintagmă* sau în alte compilaţii (secolele al XVI-lea şi al XVII-lea) şi despre traducerea prefeţei lui Vlastaris în fruntea *îndreptării legii* de la Tîrgovişte (1652), vezi E. Turdeanu, *La litterature bulgare...,* p. 61—62 (cu bibliogr.). Cf. şi o traducere parţială din epoca modernă: *Capitolul al şaptelea al literei P din Sintagma alfabetică a lui Matei Vlăstar: „Despre stntele Paste" sau „Despre computul pascal".* Tradus şi explicat de prof. C. Popovici, Cernăuţi, 1900.**

În reproducerea glosarului renunțăm la accente şi la celelalte semne diacritice (imitație a spiritelor greceşti), întrucît nu au o valoare deosebită. Singura intervenție, în plus, pe care o facem este coborîrea în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise[1].

[1] Este de prisos marcarea în note a celor cîtorva greşeli (mai ales de tipar) strecurate în ediția lui I. A. Iațimirski şi în cea a lui I. Peretz. Unele cuvinte latineşti le-am controlat după Du Cange, *Glossarium mediat et infimae latinitatis,* I—VII, Paris, 1840—1850, şi *Supplementum* de L. Dieffenbach, Paris, 1857; de asemenea unele cuvinte greceşti au fost controlate după E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods* (From B. C. 146 to A. D. 1100), New York — Leipzig, 1888.

(f. 289 b, col. 3)	AnTHHGKTJ/n PCB)HH
1. *adnomen*	<JAH«Y/HT"WH-k — no H/HfHIO npo-JfOAHTH
	<JK8HAYC[1] — nptHAAAUJH[2] OCA-
2. *[lex] Aquilia*	
3. [Cuvîntul e grecesc]	KfKTAOHh — npOCTfMhCKO[3]
4. *via*	EHH — nATh
5. *vicarius*	KHKdpYIVCk — HJKf p«JBOy pdKTi
6. [Cuvînt grecesc de la *brevis]*	KpfKYivHiv — nptnHc'
	AfKpfTOHTv — nptA<JHYI, HAH CX-*(A)«HYI
7. *decretum*	AtnOTJTfKfTI[4] — 34T<JK<HT CA
8. *deportări*	
9. *defenderi*	AC^EHACKCTE — OCEAUJdfT CA, Iv(T)A\TIUjafT CA
10. *defensor*	Af^pCH'copii — IV(T)/H-KCTHHKTI, OCKATHTfAh
11. *domesticum*	AOA\fCTHKOy/HTi — AO/HdUJHH, KOyKHYH
12. *digestum*	AHrfCTOHTi — K*k IVEpdJKfHYHjrk, pdCMHHHHH^K[5]
13. *emancipatus*	E/HdKYndTOCk — Cd/HOBAdCTfH-k
14. *extraordinarius*	fKCTpdIVAHHapYdCIi[6] — EfCMHHHOy[7]
15. *expeditio*	(KCnCAHTCk — Cn[f]HM<i EOHHH-MkCK<J<J[8]

[1] SI, S3 AK«YAH>«; P (greşit) KOYAHIS; G IKOITATWCI.

[2] SI npei HAtoITitiH; P nPA; M npt HMAU/Î; G npt HMAH.

[3] P npocTkiKo; M npocrccKO.

[4] G AiPnoTiTiBîTi, cu metateză, ca în textul grecesc.

[5] P PACIIHKHUX; M PACIHHEHTHX.

[6] G EKCTPAOPAHHAPHACK.

[7] M, G giC HHHOIT.

[8] G HcXoA* IOHHHIkCKV

dSvouuiov — **Kai**'ovofia SiepxeaGai	a trece după nume
aKouWoq[1] — âyo)yf|, f| Svouaa Kaiâ 5i<a)v	acțiune cu judecată
PePriXov — iSuoTiKâv	privat
Pia — 686;	drum
Pucâpiog — 6 TOO OÎKGTOU olKeTrj<;	care e rob robului
Pp&fteîov — f| KaTuypatpfi	catagrafie
8eKpeiov — Soyua fj |/ft<poq	decizie sau opinie
SepTtoTaieueTUi — *kțopițe-TCU*	se exilează
SemevSeCeiai — â^**KObaeue-«n, £ic8iiceîTcu**	se apără, are cbezaş
Seqjevaop — SicSiicoq	cbezaş, apărător
SojxeaTiicouu — oticeiaicâq	de casă, al casei
8iye<xrcuv — SiaTUTtcuudTCuv	în împărțiri, în aşezări
£uaici7rdToq — aOTe^oumoq	de sine stăpîn
â^ipaopSiuapiaq — didicru	extraordinar
â^TteSiioiq — e£o8oq aipa-TICUTIKT|	ieşire militară

[1] K fiKouîXioi;.

16. *illustris,* pl. *-es*	**woycTpYe — npoTocTdAaph**[1]
17. *infans*	**I/M'<j$4CTi — AtAdAfNEU,!» CEAA\0-A1ETHKIH**
18. *in facta* (Ac. pl.)	**IH'$dKTd — K'KA'feAd**
19. *indictio*	**HHAHKTWHK — npHrAdcTf**
20. *indictioni* (Dat. sg.)	HHAYOTYOHH[2] — IIO(A) **KTiiIKCT-**
21. *institutus* (f. 190a, coI.)I	HH'CTHTSTOCTI — **CTkTpo**[TH]iie-**H**-K
22. in *factum*	**HH'^SdKTOy/MK — TTiUJfTd CtSrtSEd, np-fc B'hHiKTp'h** *XkTa*
23. *institutor*	**HH'cTHTOyTOpii — np-fc(A)cTO*H CTdM»H«>y**[3]
24. tter	**HTtpii**[4] **— niKTK**
25. (?)	**HpfA\Ti — npt HCTASdiKUJH H/Wfc-HYd**[5]
26. COSMS *(casum)*	**KdCOHTi— «IACTTi SdKOHHd**[6]**, FÂIT** CA **A^At MfTBpivTkIH**
	KdH'CTdTOpii[7] **— KdJKIHHKTi**
27. *castratus*	**KdBCd — KAr(A)Tk**
28. cawsa	
29. *custodia*	**K«ycTI*AT<i**[8] **— ondCH-kHuiYd CTpd-JKd**

[1] G **npoToctMftdftli** (pl.).

[2] G **HHAITIWHH.**

[3] *P* CTAHIOHOV'; M cTdiHHoV; G eTiewrfoV (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum,* Viena, 1862—1865, p. 882, dă numai cTinoVH-fc, **CTiHKWii** taberna, din lat. *statio,* ital. *stazione).*

[4] Acest articol lipseşte la Kahiiniacki.

[5] P tipa HcTi3dWi|ii«H HMAHHB.

[6] M SiKWNd.

[7] P **KANCTpiTOpb;** G **KdHCTpITWpV**

[8] M RoVcTOAlij G KCYCTU>AU.

iXourjxpioi[1] — **Tr.poTorjTT.a-©âpioi**[2]	protospătar
înqxxq — vfiTtioi; ETtxaExfii;	copil de şapte ani
îvqxxicxa[3]**— ctq xâ epya**	în fapte
îv5lKXOV—TtpOCT(p6VTlCTli;	cuvîntare
1V5IKXI(BVI — xfj UTCEICTEXEI-oeXeufJEi[4]	sub suire
ivaxixoOxoi; — Evcrxotxoț	protivnic
ivqxxicxoun — *țmiia 5in\¥\,* **6ycoyf| *£K* xoq**[5] **SviauxoO**	pagubă îndoită, acțiune în cursul anului
ivaxixouxcop — TtpoiCTxdnE-voq[6] **EpyaCTXTipiou**	superiorul închisorii
ixEp — 656q	drum
Ipâu — dya>yf| dTtaixoOaa icpdynaxa	acțiune cerînd bunuri
Kdaov — (ioipa **vouiu,o£** ÂiyExai Kai ***nspoq*** xExapxov	parte legiuită, se zice şi partea a patra
Kavrjxpaxcop[7] — EUVOCXO.;	eunuc
KaOrju — x^pi?	grație
KouCTxa>5ia — **dKpiPErjxâ-TT) Ttapa(puXaKf|**	strajă severă

[1] **K** ***IXofcSTptOC,.***

[2] **K -iog.**

[3] **K lV(D&KTOU.**

[4] **K rfi** *bnaaekEixji.*

[5] **K fevr6g.**

[6] **K jtpîarduEVog.**

[7] **K KavardTOop.**

30. *quaestor* KTfCTOplk — HCnHTdTf A*

31. *curator* KOypdTOplk — nWdAOEHHKh

32. *codicillus* KOAHKEAK [1] — nocrt-k(A)Hf CKK-b-TOEUHYf

33. *legatum* AfIMTOHli — Adplv

34. *libellus* AHRfAOCfc — H3A4HY(

35. *libertinus* AHKEpHHTHc'[2]—W CKOKOJKAfHHKIXh

36. *mandatum* fHdHAdTOHt — HdpAMEHYf [3]

37. *mancipati* (col. 2) AWKHruTH — IV(T)/UKIEHHH

38. *magistrați* /HdVHCTPdTH [4] — RA4CTf *M*

39. /raorti causa (MOpTHKdKCd [5] — no CTvAHpTvTH A4pTv

40. raoxia MOjŞdAYd [6] — rp-fcXh

41. osfia (pl.) OCTYJ [7] —AB'Pfc[8]

42. *officium*

43. *pactum* ndKTOHK — CAO>KfnYf, oyrAdKd

44. *personalia* (n. pl.) nipcoHdrtYd — np-fc AHMHJ

45. *publica* nOyBAHKd — HjpWAHdd

46. *praetor* npfTOpTv — K0ER0A4

47. *procurator* npOKSpdTOph — npO<MhJCAKHHKh

48. rea pt — npfc[9] HSMKTtHHd

---

[1] G KOHA,HK(AU>CV

* La fel în P, M: AHsePHHTHCk; G AHICPTHHHCIi.

[3] G nopxMeHFe.

* G M4H0YCTP4TH.

[5] P MOPTWX48C4.

[6] P MO&AH, S3 M0£i4; M HO&AU.

[7] P HCTB (greşit).

[8] P A«wpk (greşit).

• P npa.

KOiairjxcop — £peuvr|xf|<;	examinator
KOVpdlCOp — (ppOVTlCTTiiş	îngrijitor
K(o5iKeX,X,o5 — xeX,euxaîa pouX,r|(Ti(;	ultimă hotărlre
X,eydxov — 5coped	dar
XifcXhoq — £K5OCTI<;	ediţie
X,iPepxivr|(; — d7teX,eu0epcov	al celor eliberaţi
HavSdxov — evxaX,na	ordin
HayKi7taxoi — dcpcopiajievoi	despărţiţi
Haiourjxpaxoi — fipxovxeş	vlasteli, stăplnitori
HopxiKaOaa — jiexd â&dva-xov 5coped	dar după moarte
HOcjaXia[1] — djiapxia	păcat
6rjxia — ftupa	uşă
6q>(piKiov — X,eixoupyia	slujbă
7tdKxov — cruV'9'T|Kr|	convenţie, înţelegere
7tepaovaX,ia — dycoyfi *np<o-*a©7tiier|	acţiune personală
7toupX,iKa — Simorjia	publică
7tpaixcop — CTxpaxrjyâş	voievod
7tpoKoupdxcop — KT|5encbv	procurator
6ai — aycoyf| dpi8nf|<jeco<;	acţiune numărătoare

[1] K vo!;aXia. Aşadar, forma cu **v>** u. explică numele cunoscutului cărturar muntean Minai] Moxa (Moxalie), compilatorul *Cronografului* (1620) şi traducătorul *Pravilei* de la Govora (1640): acesta este un simplu epitet monahal şi înseamnă „păcătosul" (greşit la N. A. Constantinescu. *Dicţionar onomastic romanesc,* p. 324—325: *moc* + suf. *sa).*

49. *re* (Abl. sg.)	*pt* — A ^ r - h H/HtHTH
50. *repudium*	ptnSAVwHii — *aiaA&ttutt* spaKi ch *ainHcMiMh.*
51. *referendarius*	*pt^tu'fi^ptt* [1] — HJKf w(T)R-kTKI npHHOCAH
52. *scriniarii* (pl.)	CKpHHYapYH [2] — CKI*nTP0H0CU,H, pfKuif crkrwH»uiA
53. *sacrum*	CiKpiVHh — CÎÎitHHhJH(X') Hf)KOKh
54. *spurii* (pl.)	CnOVPÎH — TdH/HHMHUJH, KAAA*- PW(A)HYH
55. *spadones* (< gr.) (col. 3)	CndAWHH — HWI HShChJfHATYI[3] pWAHhliUh O^AW/HK nocrMaR""[4]
56. *tabularii* (pl.)	T<iK©yA<ipYH — HJPWAHYH
57. *titulus* (> tfrfwsj	*T\TAi*[5] — rAdBHSHd, KHHA
58. *tractare*	TP<IKT<IH3<TI[6] — OCASJIT CA
59. /acta	TdKTJ [7] — A ^ J H WKpaSh KfUJH
60. [Zear] *Falcidia*	*$iAKHA,'(t*[8] — SAKOHTi W(T)IIHAA *W(T)* Air(il)T<ipYH «IITKpTiTA MACTh H ChHdBA'kRd'S Hd-CA-kAHHKOy

[1] M pt^ipiHAipti; O pe$tHA<pfwcik.
[2] M CKPHHAPIH.
[3] G HCtXHKTlc.
[4] G nOCTP4A*Ul<&.
[5] G TITAWCV
[6] G TpAKTtSm.
[7] M 1JMKTJ.
[8] G 4MAKHAIWCI.

pi — kvo%r TrpaypdTOw	datoria averii
£aurou8iov— *%&pirj\idț* yd-p(OV 81d TCITTaÎKCOV	despărțirea căsătoriei cu înscriere
£ai(pepev8dpio<; — 6 *zăq* d-TroKpirjeig Kopi^ov	care aduce răspunsurile
cncpividpioi — tjKr|7r.Tpo(p6-poi fiyov ooap-rouAXdpioi	purtători de sceptru, adică stegari
rjâicpcov — iep&v âtacÂJ]-*m&v*	al sfintelor biserici
rjTrouptoug — aup^etoi, Tropvoyeveîg	copii nelegitimi, adulterini
rjTrdSoveg — oi i|/u£iv TCDV yoviuov popicov U7rorjTdvIT|c;	care au suferit de uscarea membrului genital
tapouW.dpioi — Sripotjioi	public
T(TA.OC — K6(pdA.aiov, ahia	cap, pricină
TpaKiai^rirai — i|/r|AU(păTai	se examinează
(pdKta — gpya Kai 6 tpo-Ttoț TOO Trpdypatog	faptele şi felul lucrului
(pa?vKi8io5 — vopog, rcepia-pwv drcâ A.eyaTapicov T6 tetap-TOV pepog Kai TcepiTroicov TC5 KAnpovâpcp	lege ce ia de la legatar a patra parte şi o trece moştenitorului

K cruiicpsxouț.

61. *familia* ijidMHrtYd — ANAYt, MCA-kAli

62. *famosus* ţd/HgCOCfc[1] — EE3'«JkCTEHk, Bt3'-H/HfHHTT»

63. [cuvlntul e grecesc] $EpHH — npHKYd

64. *fideicomissa* (n. pl.) 4»IAHKOiMHCd[2] — E-kpOA OCT4-RA-k(A4(«)

65. *fiscus* ^HCKOCK — Hdpw(A)Hhl(H)

66. *fiscalia* (n. pl.) $HCKdAYd — Hdpw(A)Hd<I

67. *furti* (pl.) ^SOypTH — npfc Hd TdTYH, BTk CO\T8EHRA

[1] în S3 acest cuvînt şi următorii cinci termeni sînt scrişi Ia locul cuvenit potrivit alfabetului latin, şi anume după cuvintele care încep cu A-

[2] M ^'AHKOMHCa.

<pa\iiXia — Xaoq	oameni, neam
(păliovaoq — fitinoi;, dvd)-VOH05	fără cinste, fără nume
(pepvti — fj jcpoi^	zestre
(piSiKânirjcja — TCIO-TEI **Ka-ta** AiuTcavonevov	lăsate pe credință
(plrjKOi; — 6 5n,u.6oioț	public
(pifJKâAia — Stinocjia	publice
(poupTti — âycoyf| icatâ *KXZ-*Ttpffipv *siq* TO SiTcloOv	acțiune contra tîlharilor, în dublu

K dvtbvouo;, plasat Înaintea celuilalt cuvînt.

Se observă, în ceea ce priveşte aspectul *fonetic* al cuvintelor latineşti, că acesta e redat de cele mai multe ori adecvat: *via* — **KHia,** *defensor* — A'^M'coph, *domesticum* — A<"WCTHKO\ *MI,* *institutor* — HHCTHTOVTOP'K etc. Constatăm însă, cum era şi de aşteptat, că *b* latin e redat prin p *(v)* grecesc, respectiv **K** («) slav: *libellus* — XipeXXoq — AHKEAOCK, *tabularii* — xaPou-XXdpioi — TdKcyrtdpYH etc.; *f* (gr. (p) a fost înlocuit o dată prin **T** *(t),* ca şi gr. 8- *(th): facla* — <pdicxa — **TdKTd** (dar 4sdKTd în M.) Diftongul *au,* redat în greacă prin aO, e reprezentat în slavonă prin *causa* — KaOaa — **KdKCd,** *morți causa* — nopxncaOcra — **/HopTHKducd.**

Din punct de vedere morfologic, uneori cuvintele latineşti sînt reproduse fără modificări: *via*— pia — **KHia,** *defensor* — Secpevcrop — A"M" copa, *iter* — îxep — *wrtfw, quaestor* — KOiaiaxop — KYICTOP'K etc. Adesea însă acestea apar în forma grecizată: *adnomen* — dvSouuiov — dAHOV/MHWH-K, *vicarius* — Pucdptoi; — BHKdpYwcK, *decretum* — Seicpexov — A^P^TOHTI etc, iar uneori chiar adaptată la morfologia slavă: *illustris* — IXoucrxpioț (în K) — *iA«\CTți(t,referendarius* — 6ai(pepev6dpioq — PU|H[P(1H'A<>PYI (dar G prezintă în aceste cazuri, totuşi, forma grecizată: **dKoytfivCfc,** pe^e[pt]H'A'ipYwcK, TYTAWCK, față de **THTAd,** lat. *titulus,* resp. *titlus).*

Verbele (pasive) sînt reproduse în forma greacă de pers. a 3-a sg. pasiv: *deportări* — Sejroxaxeuexcu — A'**noTdTfKfTf** (cu omisiunea literei *r)*[1], *defenderi* — 6e(pev6j;C)exai — *&,t^tH&,tant.*

Pentru autorii şi copiştii grpci nu toate cuvintele erau clare din punct de vedere al originii, astfel că sînt citate printre „cuvintele latine" şi cîteva autentice greceşti: pePnXov, «pepvTț, rjTtdSovGț şi Ppepeîov (acesta derivat într-adevăr de la lat. *breve)*[2].

în sfîrşit, putem observa că, dintre cele 67 de cuvinte şi expresii latineşti incluse în glosarul copiat de Ghervasie, Macarie şi de alți cărturari români din epoca veche, doar cîteva se păstrează în limba română populară: *domesticus* > *dumesnic* (cu schimbare de sufix: *-nic), factum* >*fapt* şi *facta,*

[1] Alte omisiuni de litere, epenteze, metateze şi haplografii (provenite, de regulă, din textul grecesc) au fost menționate în note.

[2] Vezi I. Peretz, *Curs...,* voi. II, partea a H-a, p.276. Tot acolo cîteva considerații asupra sensurilor unor termeni (p. 276—277).

pl. > *faptă, familia* > *femeie* *, *furtum* > *furt, mors, mortem* > *moarte, ostia,* pl. > *uşă.* Alţi termeni au fost introduşi în limba noastră literară abia după trei-patru secole, fie direct din latină, fie prin intermediul limbilor romanice occidentale: *cauză, decret, emancipa, extraordinar, expediţie, ilustru, mandat* etc. în acest proces de trecere de la slavonă la limba română, ca instrument de cultură, şi de îmbogăţire a ei cu terminologia latină, glosele cărturarului anonim din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pe marginea *Sintagmei* şi cele ale lui Udrişte Năsturel pe o altă copie a aceluiaşi text ilustrează momente semnificative[2].

„Probleme de felul acesta nu se puneau însă pentru smeritul călugăr de la Neamţu din 1474; ele nu intrau nici în spiritul epocii sale"[3]. Cu toate acestea, opera lăsată de el şi de ceilalţi cărturari ai timpului e „deosebit de însemnată, căci ne oferă cel dintîi monument juridic al Moldovei şi o legătură, fie şi numai ştearsă, cu un tezaur lexical latin care se va încetăţeni în limba noastră — după alte încercări mai vechi — în secolul al XlX-lea, pe calea influenţelor neolatine"[4].

Aşadar, începuturile lexicografiei româneşti — chiar dacă glosarul de care ne-am ocupat nu este original — trebuie fixate încă în secolul al XV-lea, în epoca de glorie a lui Ştefan cel Mare, sau, chiar înaintea lui, în Ţara Românească din timpul lui Vladislav al II-lea (dacă se va dovedi că manuscrisul de la 1451 cuprinde şi el *glosarul latin-slavon).*

Dar scopul urmărit de noi în paginile de faţă nu s-a limitat numai la acest lucru, deşi el a constituit punctul de plecare al cercetării. Am constatat cu acest prilej că, alături de alte copii slavone ale *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, manuscrisele slavo-române sînt dintre cele mai vechi şi au atras de mult atenţia cercetătorilor români şi străini. Ele prezintă o valoare deosebită nu numai prin faptul că atestă larga folosire în Ţările Române a unui important codice juridic bizantin, dar şi prin aspectele culturale şi lingvistice pe care le prezintă. Din acest punct de vedere, în afară de cele cinci copii aparţinînd

[1] Citat şi de E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare,* p. 128.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem,* p. 129.
[4] *Ibidem.*

secolului al XV-lea, valoroase prin însăşi vechimea lor (una dintre ele cuprinzînd *Sintagma prescurtată, Legea împăratului Iustinian* şi *Zaconicul lui Ştefan DuSari),* alte trei manuscrise din secolul al XVI-lea au o semnificaţie aparte: manuscrisul lui Macarie este *singurul,* între toate câpiile slavone din Serbia, Bulgaria, Ţările Române şi Rusia, în care materia este reordonată potrivit alfabetului slav, iar cele adnotate de cărturarul moldovean anonim (secolul al XVI-lea) şi de Udrişte Năsturel (1636) reprezintă interesante documente juridice şi lexicografice ale ţării noastre.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Lexicografia slavă veche şi slavonă a parcurs un drum lung de la glosele din sec. al XI-lea — al XII-lea şi de la glosarele din sec. al XIII-lea şi următoarele, unul din cele mai răspindite dintre acesta fiind TA-KK.OB.4HHK myAOBk no3H4K4EAio/H'h B*K nHC4Hhix"b p'feMf/HK, apărută în Rusia veche prin sec. al XIV-lea şi răspîndită în diverse manuscrise pînă în sec. al XVII-lea[1]. Au urmat apoi lexicoanele tipărite AfgHC CHP'kMK PEMEHTA B'KKp4T'KU,'k ChKp4HHhl H H3 CA0BEHCK4-rO 03BJK4 H4 npOCThl pgCCKJH A'AAEKT'fc HCT0AK0B4HU al lui Lavrentii Zizanii (1596), flfglKOHTk CA4BEHOPIVCCKIH H H/HEH-K T A V KOK4Hi(al lui Pamvo Berînda (Kiev, 1627) şi altele, publicate mai tîrziu.

La mijlocul secolului al XIX-lea au apărut două lucrări care marchează începutul studiului ştiinţific al vocabularului limbii slave vechi şi slavone: *Cnoeapb yepKoeHO-cnaeriHCKOzo n3biKa,* alcătuit de A. H. Vostokov (St. Pb., 1858—1861), şi *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum, emendatum auctum,* operă capitală a lui Fr. Miklosich (Viena, 1862—1865)[2], ce a fost timp de un secol şi rămîne şi astăzi încă un instrument fundamental de lucru pentru specialişti. Alături de el trebuie menţionate dicţionarele lui Dj. Danicic, *Rjeânik iz*

[1] Vezi: I. V. Jagid, *Hcmopun cjiaemicKou QSUAOAOZUU,* St. Pb., 1910, p. 11 şi urm.; A. A. Moskalenko, *Hapuc icmoptt yKpalucbKo! AeKCUKozpadiiî,* Kiev, 1961, p. 3 şi urm.; L. S. Kovtun, *PyccKaa AeKCUKoapagSux 3noxu cpedueeeKoebH,* Moscova-Leningrad, 1963.

[2] O primă ediţie, mult mai restrînsă, fusese publicată în 1850.

knjizevnih starina srpskih (voi. I—III, Belgrad, 1863—1864), şi I. I. Sreznevski, ***Mamepueuibi 6AR CAoeapn dpeenepyccKozo H3bma*** (t. I—III şi ***RonoAnenuR,*** St. Pb., 1893—1912)[1], glosarele la diverse texte slave vechi şi slavone, publicate la sfîrşitul secolului al XlX-lea şi în secolul nostru de V. Jagic şi alţi slavişti, precum şi relativ recentul *Handwdrterbuch za den altkirchenslavischen Texten,* alcătuit de L. Sadnik şi R. Aitzetmiiller (Heidelberg, 1955).

O etapă nouă, de o însemnătate deosebită, similară cu aceea a operei lui Miklosich pentru vremea sa, o constituie noul *Slovnik jazyka staroslovenskeho — Lexicon linguae palaeoslovenicae,* alcătuit de un colectiv de slavişti cehi şi avînd drept redactor principal pe cunoscutul specialist Josef Kurz, dicţionar care s-a bucurat de o primire excelentă din partea specialiştilor[2].

în diversele etape de dezvoltare, această lexicografie a avut ecouri şi în cultura şi filologia românească, începînd, după cum am văzut, din sec. al XV-lea. Dacă însă copiştii români ai *Sintagmei* lui Matei Vlastaris s-au mulţumit doar cu reproducerea *Glosarului latin-slavon,* anexat acesteia, în schimb, cărturari anonimi din sec. al XVI-lea, cînd apar primele traduceri româneşti din slavonă, manifestă interes şi pentru astfel de lucrări', utile în opera complexă şi dificilă pe care o întreprindeau ei înşişi.

Dacă lăsăm la o parte glosele româneşti pe marginea unor manuscrise slavone din sec. al XVI-lea *(Sintagma* lui Matei Vlastaris, *Pravila* ritorului Lucaci, parţial tradusă, de altfel), «are sînt mai degrabă încercări timide de traducere decît lucrări cu scopuri lexicografice, primele glosare slavo-române din acelaşi secol fie transpun TATIKOK4HHK, citată mai sus (manuscrisul de la Dragomirna nr. 149/1929, f. 161), fie reprezintă încercări independente, cum este fragmentul din manuscrisul nr. 321 fost la Biblioteca naţională din Bel-

[1] Apărut din nou, în două ediţii fototipice : Graz, 1955—1956; Moscova, 1958.

[2] Tom. 1 (fasc. 1-14), Praga, Academia, 1958-1966, tom. II (fasc. 15 •şi urm.), 1967 şi urm. (publicarea continuă). Vezi recenzia semnată de S.B. Bernstein, în *Slavia,* XXX, 1961, nr. 2.

grad (f.77), scris în continuarea unei copii parțiale a aceluiaşi glosar[1].

O etapă superioară o constituie lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea, care au stat mai demult în atenția cercetătorilor noştri şi asupra cărora ne propunem să revenim în cele ce urmează, concentrîndu-ne atenția asupra *Fragmentului Cipariu,* în raport cu celelalte lucrări similare.

*

Acum mai bine de o sută de ani, în 1847, T. Cipariu semnala în biblioteca sa un manuscris vechi românesc din prima jumătate a sec. al XVII-lea, care cuprindea, printre alte texte, un început de lexicon slavo-român, numit de el *Vocabular biblic sîrbesc* [i.e. *slavon]-românesc,* fără însă a-1 studia mai îndeaproape[2]. Mai tîrziu, în 1900, de acest fragment s-a ocupat Gr. Crețu, care 1-a publicat în studiul introductiv la ediția *Lexiconului slavon-român* al lui Mardarie Cozianul (1649)[3], pe baza unei c6pii ce i-o trimisese de la Blaj I. M. Moldovan (manuscrisul se păstra în colecția Cipariu sub nr. XXV). Constatînd că cuprinde numai 48 (în realitate, 49) de cuvinte: începînd aproape toate cu literele A şi B, Gr. Crețu observa

[1] Despre primul vezi : P. P. Panaitescu, *începuturile fi biruința scrisului în limba română.* Bucureşti, 1965, p. 121 (pe baza unui catalog manuscris, al lui I. Iufu şi V. Brătulescu) ; D. Strungaru, *începuturile lexicografiei. române.* In *Romanoslavica,* XII, 1966, p. 145—147. Despre cel de-al doilea : E. Kaluzniacki, *Uber ein kirchenslavisch-rumănisches Vocabular,* in *Archiv fur slavische Philologie,* Bd. XVI, 1894, p. 46—53; Gr. Crețu, *Introducere-* la : Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc fi Menirea numelor din 1649,* Bucureşti, 1900, p. 23—24 ; E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale- dintre români fi iugoslavi, în Cercetări literare,* III, 1939, p. 191—193. Manuscrisul, împreună cu cea mai mare parte a întregului fond al Bibliotecii, a ars în timpul bombardamentului din 6 aprilie 1941 (Vezi Dj. Sp. Radojicic,. *Tvorci i dela stare srpske knjiievnosti,* Titograd, 1963, p. 404—406).

[2] *Principia de limbă şi scriptură.* XX, în *Organul luminărei,* nr. XXV,. 21 iunie, 1847, p. 130, şi *Suplement,* p. 131—132, unde se descrie pe scurt manuscrisul şi se reproduce un *Fragment de geografia Transilvaniei; Principia de limbă şi de scriptură,* ed. a Il-a, Blaj, 1866, p. 114; vezi şi *Fragment geografic vechi,* reprodus din nou, cu scurte comentarii, în *Archiv pentru filologie fi istorie,* nr. XXII, 1869, 5 februarie, p. 433—436.

[3] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc fi tîlcuirea numelor din 1649.* Publicate, cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti, de Gr. Crețu,. Bucureşti, 1900, p. 24—28.

că „multe se găsesc în Berînda, deci şi în Mardarie şi în *Codicele Sturdzan,* însă traducerea nu e totdeauna aceeaşi", iar „cîteva vorbe începute cu A nu-s în cele trei redacţii amintite" (urmează patru exemple, dintre care însă unul e greşit copiat în manuscrisul Cipariu)[1]. Identificările cercetătorului român, care a dat o primă schiţă sintetică asupra lexicografiei slavo-române din sec. al XVI-lea — al XlX-lea, bazîndu-se şi pe cercetările mai vechi ale lui B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, I. Bogdan, Em. Kahizniacki, A. I. Iaţimirski şi ale altora[2], şi a publicat preţiosul *Lexicon* al lui Mardarie, n-au mers însă mai departe în privinţa manuscrisului Cipariu.

Ulterior, acesta a dispărut din atenţia cercetătorilor, care, în lucrări de sinteză, s-au referit doar la rezultatele studiului lui Gr. Creţu[3].

Reuşind să regăsim recent, în 1967, acest manuscris la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, secţia manuscrise, unde a intrat colecţia lui Cipariu {cota: mss. rom. nr. 100)[4], ne propunem, în cele ce urmează, să publicăm din nou fragmentul de lexicon, după manuscris, reproducînd cuvintele slavone în alfabet chirilic şi numerotîndu-le, iar pe cele româneşti — conform transcrierii interpretative, aplicate în lingvistica şi filologia română actuală. Menţionăm, în plus, că literele suprascrise le coborîm în rînd, între paranteze rotunde; între paranteze drepte se dau litere sau cifre completate de noi, atunci cînd e nevoie.

Manuscrisul are 239 file (18, 5 X 14 cm), dintre care primele peste o sută, cu o scriere mai veche, cuprind mai multe texte religioase slavo-române şi fragmentul de geografie a Transil-

[1] ***Ibidem,*** **p. 27.**

[2] ***Ibidem,*** **p. 3—96.**

[3] **M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române,* I, Bucureşti, 1966, p. 7 : redactarea fragmentului Cipariu — spune autorul — „trebuie situată în jurul anului 1630"; D. Strungaru, *începuturile lexicografiei române,* p. 147-149.**

[4] Exprimăm aici mulţumirile noastre Magdalenei Roşu, bibliograf la biblioteca menţionată, care ne-a pus cu multă amabilitate manuscrisul la dispoziţie, Dalilei Aramă, paleograf la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, din Bucureşti (B.A.R.), Secţia manuscrise, pentru lămuririle date cu privire la manuscrisele citate mai jos din această bibliotecă, şi colaboratorilor secţiei respective pentru sprijinul acordat.

vaniei, tradus din maghiară, publicat de T. Cipariu; între textele religioase, la ff. 20b—21a (după numerotarea mai veche, a lui Cipariu, 22b—23a, ceea ce înseamnă că au dispărut între timp unele file de la început), se află fragmentul de *lexicon slavo-român,* menționat mai sus, cuprinzînd 49 de articole, începînd cu literele ***a*** și **E** (unul singur cu s). Mai jos îl vom cita prescurtat: C.

Este interesant de observat că textul nu este scris pe coloane, ca în celelalte lexicoane, ci continuu, ceea ce înseamnă că copistul n-a fost prea atent la reproducerea textului ce-l avea în față, iar apoi a și renunțat la transcrierea lui. După scris, această parte a manuscrisului a fost datată încă de T. Cipariu ca aparținînd începutului sec. al XVII-lea, în tot cazul, cu mult înainte de 1679, data însemnării de la f. 167b (din partea mai nouă a manuscrisului): „Această carte o am scris eu popa Patru (...) 1679 a(i) (..-)"[1].

întrucît, la o cercetare mai atentă, am constatat că și acest fragment, asemenea altor lexicoane slavo-române din sec. al XVII-lea, se bazează în cea mai mare parte pe, **AfgiKOHi** <M4KfHopwccKiH **H H/HfHi** TAiKOKdHic, publicat de Pamvo Berînda la Lavra Pecerska din Kiev, în 1627 (citat mai jos prescurtat: B)[2] — așadar, este posterior acestei date — , vom indica la fiecare articol, între paranteze drepte, coloana în care se regăsește cuvîntul la autorul ucrainean, citîndu-l ca atare numai acolo unde este nevoie de precizări. De asemenea, vom menționa, tot între paranteze drepte, traducerile românești corespunzătoare din următoarele lexicoane slavo-române cunoscute din sec. al XVII-lea, sau vom

[1] **Acest „popa Patru" este cărturarul bihorean, probabil moldovean la origine, identificat a fi copiat manuscrise între 1673—1695, la Criștelec, Cosniciu-Șimleu și apoi, mai mult timp, la Tinăud-Aleșd, în actualul județ Bihor. Vezi: G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800,* voi. I, București, Ed. Academiei, 1959, p. 178—179; Atanasie Popa, *Un cărturar bihorean din secolul al XVII-lea : popa Patru din Tinăud,* în *Limba și literatură,* XX, 1969, p. 193-197.**

[2] **Vezi acum în urmă, ediția fototipică :** *JlexcuKOH c/ioeenopocbKUu* ***ITajueu Eepundu.*** **niflTOTOBKa TeKcry i BcrynHa CTaira B. B. HiMHyKa, Kiev, 1961. La Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) se păstrează un exemplar, din ediția princeps, intrat prin intermediul Anticariatului fraților Șaraga din Iași (cota I 138388).**

arăta, prin simpla menţionare a siglelor acestora, că aceste traduceri sînt identice:

1. **flfălKJHa CrtdKtHJKrtdUJfCKrJH H H/tUH TrtTvKOKdHlf** al lui Mardarie Cozianul (prescurtat: M), scris la mănăstirea Cozia, în Oltenia, în 1649, aşadar la 22 de ani după ediţia lui Berînda; are 200 file, in—8° mic, scris îngrijit, în semiuncială, pe o coloană, cu iniţialele cuvintelor-titlu slavone şi româneşti în roşu \ Descoperit la Cozia, prin 1890, de episcopul Ghenadie Enăceanu al Rîmnicului (Vîlcea), a fost publicat, după cum am arătat mai sus, de Gr. Creţu, în 1900; descoperitorul 1-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 450[2]. (Indicăm, după Gr. Creţu, numărul de ordine al fiecărui articol; în unele cazuri apare semnul*, prin care Creţu atrage atenţia asupra faptului că la Mardarie cuvîntul a fost adus în lista unică din partea a doua a *Lexiconului* lui Berînda ce cuprinde cuvinte de origine ebraică, greacă, latină etc, precum şi nume proprii; semnul**, mai rar, arată că cuvîntul e luat de Mardarie sau de originalul său din alt izvor)[3].

2. **dcgHKlvH CrtdKfHCKOH,** de fapt *slavo-român,* aflat într-un manuscris din colecţia lui D. A. Sturdza, care 1-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 312 (prescurtat: S). Manuscrisul, avînd 282 file, in—4° mic, cuprinde *Lexiconul* la filele 41a—216b; la ff. 217b—254a se găseşte *Til-<:uireasa(u) arătarea gra(m)maticii sloveneşti* (după Smotriţki), cu text paralel în slavonă şi română, ceea ce reprezintă prima Încercare gramaticală românească. Descris şi studiat pentru prima dată de B. P. Hasdeu, în 1878[4], lexiconul şi gramatica

[1] Mardarie spune in nota finală că „a copiat" *(mmciU) Lexiconul,* ceea ce pare a însemna că nu el este alcătuitorul „versiunii" româneşti, căci în acest caz ar fi folosit un alt cuvînt (f. 199a, facsimile în *op. cit.,* p. 392). Atragem atenţia că ne aflăm în epoca lui Matei Basarab (1632—1654) şi a învăţatului logofăt Udrişte Năsturel, care au avut strînse legături cu Petru Movilă şi cu alţi cărturari de la Kiev.

[2] Vezi: Biblioteca Academiei Române. *Catalogul manuscriptelor româneşti.* Tomul II, întocmit de I. Bianu şi R. Caracas, Bucureşti, 1913, p. 172-174.

[3] Manuscrisul este descris de Gr. Creţu, *op. cit.,* p. 4—13; vezi şi p. XV.

* *Cuvente den bătrîni. Limba vorbită între 1550—1600,* tom. I, Bucureşti, 1878, p. 259—318; vezi şi descrierea sumară şi, în parte, inexactă (fără Teferire la studiul lui Hasdeu), în *Catalogul manuscriptelor româneşti,* t. II, p. 12.

au fost cercetate în ultimul timp de D. Strungaru, care le atribuie — pe baza asemănării grafiei cu mss. românesc nr. 1570 de la B.A.R., semnat de „Staico grammaticul", ce 1-a scris între 26 noiembrie 1667 — 21 mai 1669 — acestui cărturar tîrgoviştean, care ar fi alcătuit cele două lucrări lingvistice între anii 1660—1670[1]. (In citarea traducerilor indicăm fila din manuscris.)

3. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihai (prescurtat: Mih), copiat de acesta între 1672—1673, după cum rezultă dintr-o însemnare de la f.189b, interpretată de Gr. Crețu ca reprezentînd anul 1672 (scris cu cifre arabe)[2], şi din cea de la f. 346b a manuscrisului: „Să (s)[e] ştie că ace(st) lexico(n) ia(s)te al pope(i) Eftemie şi l-a(m) scri(s) e(u) Miha(i) KTI A.HTH Io[an] Gligorie Ghica Voevoda. A1J(T) 7181 [— 5508 = 1673]"[3]. Manuscrisul, avînd 404 f., in—16°, se păstrează la B.A.R., sub cota: mss. rom. nr. 3473 (provenit de la Muzeul național din Bucureşti, care 1-a achiziționat prin 1880)[4]. Lexiconul (ff. la—342b), fără titlu, căci îi lipsesc primele file, începe cu litera **K**. Comparînd cuvintele de pe prima filă cu cele din *Lexiconul slavo-român* de la Moscova, reproduse de Şt. Ciobanu (vezi mai jos, nr. 6), am constatat o identitate aproape perfectă (de la **Bdropt**, f. la, pînă la E^/HOABHO, f. lb, jos, în Mih, respectiv f. 9b—10b, în Mosc; în primul lipseşte doar EESBPE/HEHHO, dar există ca şi în celălalt **EiSKpi/HiHHKiH**, cu aproape aceeaşi traducere: ,,fă(r) de vreme" ; s-a omis *cel:* „cel fără vreme"). După filele 343a—346a, albe, pe f. 346b urmează mențiunea „HCIIOA[H]H" (Completează!), apoi însemnarea citată mai sus; pe ff. 347a—369a se dau o serie de completări, identice, cu cele din *Lexi-*

[1] ***Gramatica lui Smotrițki şi prima gramatică românească,* în *RomanoslavicaTV,* 1960, p. 297—300 ; *începuturile lexicografiei române,* p. 148—153. Manuscrisul are o serie de completări ulterioare, din sec. al XVIII-lea, printre care şi fila cu titlul lexiconului, aşa cum l-am citat mai sus, şi cu începutul literei A, purtînd deasupra clar data 7248, respectiv 1740. Această dată este menționată în catalogul citat în nota precedentă.**

[2] ***Op. cit.,* p. 41.**

[3] **Grigorie Ghica a domnit în Țara Românească între anii 1660—1664, şi 1672—1673. La f. 17b, jos, sub ultimul cuvînt de la litera g, urmează însemnarea „ClHca(X) a3 AAHX4K>".**

[4] **Vezi descrierea la : Gr. Crețu, *op. cil.,* p. 40—46; G. Ştrempel, *Copişti..,* p. 151.**

conul de la Moscova (după cît am putut să ne convingem din exemplele citate de Şt. Ciobanu: în Mih, f. 347a—348a, în Mosc, f. 259a-b); f. 369b e albă, iar pe ff. 370a-403b se află un fragment de *gramaticăslavo-română*[1], a doua după cea din manuscrisul Sturdza, atribuit grămăticului Staico (în citarea traducerilor din lexicon indicăm fila din manuscris).

4. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihai logofătul (prescurtat: Mih log), scris de acesta de la 1678 — potrivit însemnării de pe fila —1b, azi dispărută: *,M»X*iK M(·) W(T) Tii**(p)r«-** KHifif, A-K(T) x3pns. [7186—5508 =1678]"[2], reprodusă inițial de mitropolitul Atanasie Mironescu Craioveanu, care 1-a descoperit în 1889, în biblioteca metohului Sf. Mormînt din Fanar—Constantinopol[3] — pînă la 1683—potrivit însemnării de pe ultima filă, 111b: I1H(C) **/Ht(c) rcHapTc,** AHH 0[9], A-K(T) -*3pM4. [7191 — 5508 = 1683]. Şi am scri(s) e(u) Mihaiu lo(g), *CH-h,* Oprea diiaco(n), *K-K* AHH *IW[AHA]* IIJ**((p)Ea**(H)**a** K«fK«(j,), a(r)hiemitro(p)li(t) The(o)dosie"[4]. In 1952 manuscrisul a intrat la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 1348[5]. Lexiconul, complet, de la **a** la **v,** scris îngrijit, în semiuncială, pe două coloane, cu inițialele cuvintelor-titlu slavone în roşu, se află pe ff. la—84b[6].

[1] Asupra ei ne propunem să revenim cu alt prilej.

[2] Vezi fotocopia executată înainte de dispariția acestei file şi achiziționată recent de Biblioteca Facultății de limbi slave a Institutului de limbi şi literaturi străine — Universitatea din Bucureşti (nr. de inventar 11.417). B.A.R., Secția manuscrise, posedă de asemenea o fotocopie completă, dăruită de I. Kalinderu, în 1901. Am notat această filă în mod intenționat cu — 1 (minus 1), căci lipseşte, iar manuscrisul e numerotat acum de la 1.

[3] Vezi *O călătorie în Orient,* Bucureşti, 1896, p. 54—55 (publicată inițial în *Biserica Ortodoxă Română,* oct. 1889 — iunie 1890). Autorul spune: „Iată titlul acestei cărți : «Lexicon slavo-român, scris de Mihail logofătul ot Tîrgovişte, leat 7186 [— 5508 = 1678] ». Catalogat la nr. 600 bis..." Vezi şi Gr. Crețu, *op. cit.,* p. 46—47.

[4] Vezi şi At. Mironescu, *op. cit.,* p. 55. Şerban Cantacuzino a domnit în Țara Românească între 1678—1688; Teodosie a fost mitropolit între 1668-1672 şi 1679-1788.

[5] Vezi : G. Ştrempel, *Copişti...,* p. 151; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. *Catalogul manuscriselor româneşti,* voi. IV, întocmit de G. Ştrempel (red. resp.), FI. Moisil şi L. Stoianovici, Bucureşti, 1967, p. 589.

[6] Filele 85a— 104b cuprind, pe două coloane, textul bilingv slavo-român flKdGHcrh np(c)T-feH BUH; în continuare (ff. 104b—106b), Catavasiile OrB(p38 eycT* MOA, în parte numai româneşte (ff. 107a—lila alte).

5. *Lexicon ce să zică cuvinte pe scurt alese din limba slovenească pre limba românească,* aflat pe la 1825 în colecția contelui Feodor Tolstoi din Moscova (prescurtat: T)[1] şi intrat ulterior în Biblioteca imperială din St. Petersburg (azi Biblioteca Publică „M. E. Saltîkov-Şcedrin" — Leningrad), unde se păstrează sub cota: Q. 17.N° 5 (Tolstoi, 11,74). Manuscrisul, in—4° mic, are 100 de file, e scris în cursivă şi cuprinde lexiconul întreg de la ***A*** la v; a fost datat de I. Bogdan, care 1-a studiat îndeaproape[2], în jurul anului 1670, deşi mai corect ar fi să spunem: între 1627 (anul apariției *Lexiconului* lui Berînda) şi 1693 (data unei însemnări ulterioare de pe coperta de la sfîrşit: „Dionisie ermonah ot sta mitropolie za Bucureşti, septemvrie 13, 7202 [— 5509 = 1693]"). întrucît slavistul român reproduce un număr limitat de exemple, mai ales de la litera **K**, vom cita traducerile din acest lexicon doar parțial, folosind studiul lui. (Menționăm paginile cărții din 1968, întrucît Bogdan nu citează filele de unde a luat exemplele.)

6. *Lexiconul slavo-român,* ce se păstra în Biblioteca Societății de istorie şi antichități din Moscova, sub nr. 240[3]. Avînd 282 file, in—8° mic, scris în cursivă, manuscrisul a fost atribuit de Şt. Ciobanu, care 1-a studiat în 1913, sfîrşitului sec. al XVII-lea sau începutului sec. al XVIII-lea[4]. Lipsindu-i foaia de titlu, lexiconul începe cu litera ***A,*** dar nu e complet, căci ajunge doar pînă la iv[5]. Bazat pe Berînda, din care extrage cea mai mare parte a cuvintelor, alcătuitorul

[1] K. Kalaidovici şi P. Stroev, *06cmonmeAbHoe onucame CAaemw-poccuucKiix pyKonuceu, xpannufuxcx e Mocnee, e 6u6AuomeKe zpadîa <t>edopa Audpeeema ToAcmozo,* Moscova, 1825, nr. 74, p. 265.

[2] *Un lexicon slavo-român din secolul XVII,* în *Convorbiri literare,* XXV, 1891, nr.3, iunie, p. 193—204, reprodus, în *Scrieri alese,* Bucureşti, 1968, p. 559-567.

[3] P. M. Stroev, *EuâAuomeKa Oâufecmea ucmopuu u dpeenocmeu poc-CUUCKUX,* Moscova, 1845, p. 113; vezi şi Gr. Crețu, *op. cit.,* p. 38—40.

[4] S. N. Ceban, *CAaeHHo-pyMbiHCKUU cAoeapb 6u6AuomeKU MOKOBCKOZO Oâufecmea ucmopuu u dpeenocmeu poccuucKUX* Na *240,* extras din «PyccicHfi OnjioJioriwecKHfi BecTHHK», Varşovia, 1914, 16 p. Nu ştim unde se află acum: probabil, la Muzeul istoric din Moscova.

[5] Şt. Ciobanu credea că e complet, neobservînd că în celelalte lexicoane slavo-române urmează încă alte litere, pînă la ir.

acestui lexicon (probabil un moldovean — după ipoteza lui Şt. Ciobanu) sau originalul lui a completat textul la ff. 259—282, cu un *Adaos,* avînd o serie de cuvinte (unele ruseşti, ca Bfptsa ş.a.) şi propoziţii traduse integral, care — judecind după exemplele citate de Şt. Ciobanu[1]— sînt identice cu cele din *Lexiconul lui Mihai,* prezentat mai sus, nr. 3. (Citind o parte din traducerile acestuia, în măsura în care apar în exemplificările lui Ciobanu, *op. cit.,* p.13—16, menţionăm, după el, fila la care se află în manuscris; prescurtat: Mosc.)

TEXTUL

'- 20b 1. at|/-HH'Tfc::

2. SKts(A)a [M** 1068, S 76a, Mih 79a, T 564[2]; Mih log 21a: sirk3Au] : [M, S, Mih, T *steaoa;* Mih log *stele].*

3. flA«»«(H) [B 335]: *Do (m)n* [M*33, S 42a, Mih log 1b *dofmjnu].*

4. *Asft* [B1]: *aciiaş* [M4 *aciiaşi;* S 41a oyjw, sapa(s), Ttnt**(p):** *curifnjd, degra(b), iute;* Mih. log. lb *acieşi].*

5. aR'na [B332]: *tatâ[M** 18, Mih log la, T564 *părinte;* S 41b ou/**k:** *părintele].*

6. **aAK** [B 334]: *lo(c) întunecat)* [M* 15,30, Mih log la, Mosc lb *iadul].*

7. atpk [B 335 anp-h]: *in slavă* [M* 17 *slavă;* M 41 *slavă, vint, văzdu(h);* S 42a *vă(z)duhu(l);* Mih log lb *văzduh].*

8. *iAAfA<\a* [B 339]: *laudă lui Dumneze(u)* [M* 66 *lauda lui Dumnedzâu sau bine Dumnedzău lăudaţi şi cl(n)-taţi pre viul Dumnedzâu;* S 42b *lauda lu Du(m)nezefu) sau veni-va Dnezeu, lăuda(ţ)[i] şi cinta(ţ)[i];* Mih log lb *la(u)da lu Du(m)nezefu)].*

[1] *Op. cit.,* p. 15-16 (mss.. f. 259a-b).

[2] Simpla menţionare a siglelor, pînă la punct şi virgulă, atunci cînd acest semn există, arată identitatea cu C: în plus. punctul şi virgula separă variantele cuvintelor-titlu sau ale traducerilor.

ₕ . ₘ£/i\ [ᴹ ᶜ ᵃ *ovreiaşteaAk: merse, ivise,* ***HAL:*** *Dumnedzâu,* gia: *lăudaţi, cîntaţi. Gher-* ™>*an patria(r)hu(l) dzice şi i(n)tr-a(lt) chi(p), In tllcu(l) sfhte(i) li(t)rghii:* ***iAAk:****pări(n)tele,* **ivu>,** *HAAK-.*

Ak:Du(m)neze(u)

H(A)*: ţuul*

oyra: CTKI AY''> *fiiu(l), cUh,* »ia: *dhul sfnt,* A J > CTI»; *S~*;* Mih log-].

9. ***dAhKdH'it*** [B1 **aaKaHTt]:** *flămînzire* [M 8, Mosc 1b].

10. *mit* [B1 **tC/\H,** ă&v, EU, PAKI EU; M 11 **aijJE,** *KAH,* MH[1]]: *care* [M de, *sau, să].*

11. **ap**'xTfTpHK/**\H(H)** [B 353 apx**"iTpiK/\HHik**; M*118apx**"iTpiKpH(H);** S 41b şi 44a, Mih Log 3a apx***YTpHK/\H(H)]:** *vornic* [M *mai mare spre ves(e)lie, nu(nj;* S 41b *nu(n) sau ma(i.) ma(re) nu(n,)ta(ş);* S 44a *nunu(l);* Mih log 3a *nun].*

12. **dp'x**"dFÎMii [B *351): voevodă îngeresc* [M* 109 *ma(i) mare Ingerilo(r);* S 44a *voevo(d) î(n,)gere(s)c;* Mih log 2b *ma(i) mare(l)e î(n)gerilo(r)].*

13. **ap'x"TcTpaTH(p)** [B 352—353]: *începătoriu oştilor(r.)* [M* 109 *ma(i) mare voevo(d) oştilo(r);* S 44a *mai mare pe(s)te oşti;* Mih log 2b *ma(i.) mare preste oşti].*

14. <JHGHII<J(T)[2] [B 344]: *judeţu(l)* [M* 90 *jude(ţ), ma(i) marele locului].*

15. **<MfKTo(p), ntTt(/\)**[3] [B 338 **d/UK-rop-h, nt-rt/U (...)]:** *cîntâtoriu* [M* 61, Mih log 1b; S 41b *coco(ş)].*

16. d**AP«00 [B 357]: *şezu(t)* [M* 121, S 44b, Mih log 3a *şezutu(l)].*

17. **dKdOH(cT)** [B 336]: *neşedere* [M* 48, Mih log 1b].

18. <MU'B<J [B1 **<M>jEd]:** *foamete* [M 9, Mosc 1b].

19. dccapTr [B 355, M* 120, Mih log 3a accapTR; S 44a accapTe]: *ba(n)* [M *fileriu, mangîr;* S *ba(n)ul, mangîr;* Mih log *banu(l), fo(s)t-a(u) şi nişte bani de lu(t)* şi fdj[e] *piiile iară(ş) de s-au chiemat assari].*

[1] Această variantă a interpretării este scrisă pe margine, cu un semn de "trimitere de Ia explicaţia din text (.x.).

[2] ~ aproximativ la fel.

[3] Scris: ut).

[4] în mss.: 4HiT'nd(T).

[5] în mss. : A'MH).

20. **dKpHA*** [B 337, M* 57, S 42a, Mih log lb **dKpHAw]:** *lăcuste* [M *mugu(r)[i] sau lăcuste;* S *ia(s)te o ia(r)bă î(n) pustiile Io(r)danulu(i) a căriia rădăcină trage du(l)ceața a(l)to(r) erbi de pe l(n)preju(r) şi la mi(n)care ia(s)te du(l)ce şi ține sațiu, ia(r) floar(ea) e(i) ia(s)te asemenea lăcu (s)tei(...) ;M.ihlogiasteo iafrjbâîn pustiiu Io(r)danulu(i), căriia rădăcina trage du(l)ceața tuturo(r) e(r)bilo(r) care voru fi aproape de ea şi la mîncare ia(s.)te dulce şi ține sațifu), iar floarea e(ij iafsjte asemenea lăcu(s)te(i); rădăcina aceşti(i) erbi a(u) mî(n)ca(t) şi Ioa(n) Pr&(d)te6d\.*

21a 21. **dâHw(c)** [B 346]: *de\stoini(c)* [M* 97, S 45a].

22. **dHdăHw(c)** [S 45a]: *nedestoini(c)* [S].

23. **Urtigd(HA)p8** (sici) [B 338 *HAI^MĂ,^;* M*62**fliUădHAPh;** S42b **fli\i§d(H)AP**K, Mihlog lb **SlAfăaHAP»]:** *ale(s)* [M *ajutoriu bărbaților);* S *ajuto(r);* Mih log. *ajuto(r) vo(i)nicilo(r.)].*

24. APXH(II) [B 352 Upxwînv, M* 115 **flpxHnnk]:** *incepătoriu cailo(r)* [M, S 45a *corni (s)].*

25. **dp'x?HCHHdrivrd** [B 353 **dpxicv-Hdrwr,** M* 116 **dpxicv-Hdpw(p)]:** *mai marele săborulu(i)* [M *domn al săborulu(i);* S 44a *boiaru(l) săborulu(i) sa(u) începătoru(l) săborulu(i) ;* Mih log 2b *boiariu(l) soborului].*

26. **diiioy(T):** *In da(r)* \

27. **da'^d i w**[2]**:** *începu(t) şi sfîrşi(t).*

28. **dAOHYH**[3] [B 339]: *ce(l) puterni(c)* [M* 67 *ce(l) viteaz;* S 42b *birui(t.), pri(n)s].*

[1] Este preluat probabil din TAU<OB4HHI« **HtfAOSk noâHaBatMOMi g% nHcaHup» pint/Hk** [L. S. Kovtun, *PyccKan AeKcuKozpa$un*p. 218; p. 423, redacția I, nr. 10 : **aiuioTk,** red. II, nr. 11: **aiuwrk,** T8H«, **ptKiuc Aapo(«),** cunoscută şi în manuscrisul slavo-român de la Belgrad din sec. al XVI-lea (E. Kahizniacki, *Uber ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular,* p. 50 : scris greşit **tiiutiTk** — T8H<). Vezi discuția detaliată asupra acestui cuvînt slav vechi şi a originii lui la A. S. Lvov, *Ouepuu no jieKcuKe naMJtm-HUKoe cmapocAaenHCKou nucbjueHHocmu,* Moscova, 1966, p. 29—30; vezi şi L. Sadnik und R. Aitzetmuller, *Handwdrterbuch zu den altkirchenslavischen Texten,* Heidelberg, 1955, p.6 şi 212, nr. 11. Lipseşte în *Slovnik jazyka staroslovenskiho. Lexicon linguae palaeoslovenicae,* 1, Praga, 1958, prescurtat, în continuare, *Lex.* (Urmează să fie inclus la O ?)

[2] în B 339 numai aAtțv **Ha8na,** *(A)IO JSHHCA (...). La fel in M* 64 **aAtțk:** *învățătură.*

[3] în mss. **aAt'țw (?).**

29. 4/H'EO(H) [B 341 4/HKOHik,, M* 76 a<tutoHh]: *scau(n) de poveste* [M, S 42b *loc î(n)na(l)t;* S 45b *scau(n) de poveste;* Mih log 2a *lo* (c) *ma(i) na(lt) puține (l)].*

30. 4A<»/Hd(T) [B 335 4A4/H4HT"h, M* 32 4A4/H4HTh]: *tare* [M *adamant, virtos, piatră scu(m)pă;* Mih log 1b *diiama(n)tu].*

31. 4iiacT4(p) [M* 16]: *dracu(l)* [M].

32. KdrptHHiia [B2 KarpAHHiia]: *cățta(n)* [M *123 caftan;* S 46a *cafta(n) ro(ș);* Mih 1a, Mih log 4a, T 561, Mosc 9b *cațta (n) mohori (t)].*

33. BC3$(/M)CTKO [B 4 EE3$/MYC, EC3$/MCTKO]: *nebunie* [M 168, S 46b; Mih 2b, T 562 *nebunie, fără de mi(n)te;* Mih log 4a *nebunie, fără de me(n)te].*

34. Bt3hiv(T)B-kTf(H) [B4 Bt3o(T^R"bTfHi»]: *fără de răspunfs.)* [M 172 *fă(r) răspu(n)s;* Mih 3a *fără de ră(s)p(u)nsu;* Mih log 4a *fă(r.) de ră(s)pu(n)su].*

35. Baro(A)Th[B7, S 47b EaroAfcTTk]: *bu(n) da(r)* (Mih 6a; M 211 *bunătate, har;* S, Mih log 4b *bunătate].*

36. Ear(A)THiii(H) [B7]: *bu[ri] dăruitoriu* [M 36 *mulțemitoriu;* S 47b *ce(l) de bine dătătoriu, i(n)duratufl);* Mih log 4b *binelelui (?) dătătoriu îndurat]* \

37. Ear(A)Tfat(H) [B7][2]: *făcătoriu de bunătă(ț)[i]* [M209 *cel de bine dătătoriu;* Mih. log. 4b *dătătoriu de bine, făcătoriu de bine* [3]*].*

38. EPHAO(CT) [B 16]: *iuțime* [M 328, S 50b; Mih 11b *urîrea, iuțime;* Mih log 6a *urîre].*

39. EÂronMOv(iOHYt [B9]: *bună tî(m)plare sau bu(n)[ă] trăire, bună fire[M* 237 *bună întl(m)plare;* S 48a, *tî(m)plare bună, noro(c);* Mih 5a *î(n)tî(m)plare bună;* Mih log 5a *lntî(m)plare bună, noroc].*

40. Bar(A)cTKTe [B7 BaroAfHCTBTe]): — [M 213 *zile bune;* S 47b *traiu bun;* Mih log 4b *cu zile bune].*

[1] **Din greşală, copistul, scriind cuvîntul *dătătoriu* de la cap de rînd, a adăugat înainte, cu roşu, litera *b : bdătătoriu.* în Mih lipseşte o filă, iar In locul ei e ataşată alta cu cuvinte începînd cu litera n : aşadar, lipsesc mai multe cuvinte începînd cu EAjro-.**

*** Acest cuvînt şi cel precedent sînt unite la B cu o acoladă şi traduse o singură dată prin AACKAIUH.**

[3] **Această traducere se repetă.**

41. KÎTroKOitfHYc [B6]: ***bună vrere*** [M 191, Mih log 4b; S 47a, T 562 ***bună vo(i)re].***

42. **KrfWknYi-** [B 8]: ***bună frî(m)sețe*** [M 227; S 47b ***bună frumosițe, cuvii(n)ță;*** Mih log 5a ***bună fru(m)sițe],***

43. **KĂVoKOrtio** [B6]: ***bine vruiu*** [M 194, Mih log 4b ***bine-voiu;*** S 47a ***binevoes(c).***

44. **EÂVoroK-kHYe**[1] [B 6]: ***bună smerenie*** [M 199 ***smerenie plecată, prietenie, curăție, Umere;*** S 47a ***govire bună, smerenie bu(n)[ă];*** Mih. log. 4b ***bună îngădui (njță].***

45. ***EiA<t*** [B 2, M 124 **Ed^YH** ***HAH*** **EdYd:** ***descîntâtoriu*** [M ***descî[n]tătoriu, fărmecătoriu sa(u) lecuitoriu;*** S 46a ***fâ[r]-mecăto(r);*** Mih la, Mih log 4a, Mosc 9b ***fârmecâtoriu[l);*** T 561 ***fărmecătoriu].***

46. **Et>K(A)fnYf** [B 18]: ***nevoință***[2] [Mih 13a ***nevoire].***

47. **d/Mw(c)** [B 341]: desert [M* 79 ***lu(n)g răbdătoriu, vădzătoriu credi(n)cio(s), vîrto(s)].***

48. **KO?K(A)enYe** [B 14, M 296 **EWKApiHYe]:** ***trezvire*** [M pri¬ ***veghere, trezvire;*** S 49b ***si(m)țire, tre(z)vie;*** Mih 10a ***si(m)țire;*** Mih log 5a ***tre(z)vire, si(m)țire].***

49. **Kpd(3)Aa** [B 15]: imzdă [M 317, S 50a, Mih log 6a; Mih Ha —*].

*

în urma reproducerii fragmentului de lexicon slavo-român din manuscrisul Cipariu (circa 1627—1679), în comparație cu lexicoanele lui Berînda (B, 1627), Mardarie (M, 1649), Staico gramaticul (S, cea. 1660—1670), Mihai (Mih, 1672—1673), Mihai logofătul (Mih log, 1678—1683), cel din colecția Tolstoi (T, cea. 1627—1693) şi cel de la Moscova (Mosc, sfîrşitul sec. XVII — începutul sec. XVIII), putem formula cîteva concluzii :

1) 43 de articole din cele 49 se regăsesc în Berînda, cu observația că cele două liste ale acestuia apar aici, ca şi în

[1] **In mss. : EĂrosoiiHtio.**

[2] **în mss. unele litere sînt corectate : *n* e scris deasupra lui *r, v* deasupra lui *z, n* deasupra celui de-al doilea *r*.**

[3] **Mih a lăsat locul gol, căci în româneşte cuvîntul este identic cu cel slavon.**

toate lexicoanele slavo-române, unificate, dar fără a fi reproduse integral; astfel, din litera **a,** care la Berînda cuprinde 33 de coloane (1 coloană din lista de bază + 32 de coloane din partea a doua) sînt reproduse numai 26 de cuvinte (dintre care unul între cele de la litera **K**) ; din litera **K** sînt reproduse 17 cuvinte, dar această listă nu poate fi comparată cantitativ cu cea a lui Berînda, întrucît în manuscrisul Cipariu e întreruptă.

2) 5 cuvinte începînd cu **a** sînt luate din alte surse: **a\|rHH'Tk** (1), lăsat netradus, nu se regăseşte în nici unul din lexicoanele citate mai sus, reprezentînd, desigur, cuvîntul grecesc ăi|/iv&o<; „absinthe", întîlnit în vreun manuscris slavon[1]; *AHA&HWC* (22), cuvînt grecesc (dvd^ioi;), se întîlneşte numai în S (**aămvc** este în B); aiuoyT (26) a fost preluat, probabil, după cum am arătat în notă, din 1\\TIKOK4HHK; *AA'$A* H *W* (27), reprezintă cunoscuta expresie grecească „**T** 6 *ăl<ț>a* Kai **TO** d>", preluată ca atare şi în slavonă în textul *Apocalipsei* (1,8)[2]; în sfîrşit, **anacTdp** (31), de asemenea cuvînt grecesc *(ăkâoxap* „maudit"), se regăseşte în M.

3) Cuvîntul **SK-fc3A4** (2), inclus între cuvintele începînd cu **a,** dar lăsat şi el netradus, deşi nu e în Berînda (căci e un cuvînt comun tuturor limbilor slave; în B apar numai compuse cu acest cuvînt), se regăseşte în toate celelalte lexicoane slavo-române.

4) Raporturile reciproce dintre cele şapte lexicoane slavo-române (inclusiv C, care reprezintă doar un fragment) — deşi toate dependente de Berînda — ni se par ceva mai complexe decît le-a prezentat cu cîțiva ani în urmă D. Strungaru[3]; după el, S include complet M, fiind mai bogat; Mih e o copir după S, iar Mosc după Mih; Mih log e o prescurtare după S, ia-T o copie după Mih log; aşadar, S s-ar afla în centrul îne tregii lexicografii slavone-române din sec. al XVII-lea.

Compararea celor cinci lexicoane aflate la B.A.R. — M, S, Mih, Mih log — şi la Cluj — C — şi luarea în considerație,

[1] Nu I-am găsit nici Ia Miklosich, nici Ia Sreznevski, nici în *Lex.*
[2] Vezi *Lex.,* 1, p. 28.

[3] *începuturile lexicografiei române,* p. 151—153.

pe baza exemplelor citate de Bogdan şi Ciobanu, a lexicoanelor T şi Mosc ne-au dus întrucîtva la alte concluzii:

a) Aproape în jumătate din traduceri, C diferă net de toate celelalte lexicoane, aşadar reprezintă o versiune independentă ; de ex., **au'Ka** (5) — *tată,* **4A>** (6) — *loc întunecat,* **fliUgdHAPS** îld. **ilrtfgdHApi»** (23) — *ales,* 4A,4A\4[H]T (30) — *tare,* **KAdroA<»THhiH** (36) — *bun dăruitoriu,* ***RAdroAdTtAtH*** (37) — *făcătoriu de bunătăţi* etc.

b) Am văzut mai sus că Mih şi Mosc reprezintă o versiune unică; judecind după omisiunea citată din Mih, ar rezulta că este o copie după Mosc, în cazul în care se va dovedi că acesta din urmă e anterior; în caz contrar, şi unul şi altul pot avea altă sursă, pierdută. Comparînd însă textul de bază al acestor două lexicoane, şi anume începutul literei **G** (în Mih litera & lipseşte) cu Mih log, constatăm o identitate aproape perfectă (Mih, f. la-b; Mih log, f. 4a; Mosc, f. 9b—10b), cu observaţia că în Mih log EE3Kpc/HfH(H)O apare cu aceeaşi traducere ca şi în Mosc: ,,ce(l) fă(r) vreme" ; în plus, în traducerile româneşti apar unele variante fonetice *(chenuvar,* în Mih log, faţă de *chinovar,* în Mih şi Mosc[1]; *farmecile* în Mih log şi Mosc, faţă de *farmecele* în Mih etc.) sau chiar lexicale (la **K£3KfuifCTK£Htrk** — *pre [prea] lesne,* în Mih log, faţă de *far de fire,* în Mih şi Mosc). Din exemplele reproduse mai sus — în paralel faţă de C — , se pot constata şi alte identităţi între Mih log şi Mih (art. 32, 33) sau traduceri apropiate, în sensul că unul din ele dă două corespondente, iar celălalt unul (de ex., ari. 35, 39). Marea deosebire între Mih log, pe de o parte, şi celelalte două lexicoane, pe de alta, constă însă în faptul că primul nu are *Adaosul* acestora (totuşi, **<jHf\|fiH::** *nepot de frate,* din *Adaosul* acestora se află la locul său alfabetic, în textul Mih log, el existînd în M şi, evident, în B). Cu toate acestea, nu se poate nega marea apropiere între Mih log, pe de o parte, şi celelalte două, pe de altă parte, în ceea ce priveşte textul fundamental.

c) Comparînd cele trei lexicoane de mai sus — Mih Mih log, Mosc — cu T, pe baza exemplelor reproduse de I. Bogdan din literele **K** şi **K**[2], constatăm o apropiere mai mare faţă de

[1] Reprodus greşit de Ciobanu, *op. cit.,* p. 14 : *chinorar.*

[2] *Scrieri alese,* p. 561—562.

Mih log (cf., mai ales, *prelesne* pentru **KfShKtiufCTKfHH**-fc), dar şi o serie de deosebiri (BEC-EAOK<IHTE — ***vorovire*** în T, ***vorbire*** în Mih log; EABAHAHIJIE — ***casă de curvie, zamtuzul*** în T, ***loc de curvie*** în Mih log; BEAEPEUHRUH — ***cel ce voroveşte multu, balamut*** în T, ***cel lim(b)u(t), ce grăiaşte multe*** în Mih log), în special, n-am regăsit în Mih log o serie de exemple ale căror explicaţii mai ample sînt traduse în T din Berînda[1] (de ex., HAOA-K, KJCTJ, KPEMETTO, dar explicaţia la JJSHHHS'K, deşi foarte amplă, este aproape identică în ambele lexicoane. Aşadar, deşi prezintă asemănări sensibile cu Mih log, T nu este o simplă copie a acestuia şi dovedeşte o recurgere directă la Berînda.

d) Gomparînd, de asemenea, M cu cele patru lexicoane discutate mai sus, sub ***b*** şi c, constatăm că acesta diferă adesea (cf., în textul reprodus, articolele 7, 11, 13, 25, 28, 31, 35, 37 etc). In particular, el nu cuprinde cuvintele din T, menţionate în aliniatul precedent (HAOAIV, KJCTJ, KPEMETTI, $HHHgiO«

e) în sfîrşit, S prezintă şi el unele traduceri aparte (de ex., art. 28, 32, 36, 44), deşi într-un caz ca J<HEOH (art. 29) dă la două pagini diferite traducerea ca în M, pe de o parte, şi ca în G, pe de altă parte, dovedind, probabil, frecventarea mai multor surse: de altfel, judecind după aspectul său, cu multe adaosuri, el nu e o copie ordonată, ci un „manual" autograf al lui Staico, potrivit concluziilor la care a ajuns D. Strungaru.

Cu toate acestea, concluziile noastre sînt provizorii, pînă la o cercetare exhaustivă a tuturor celor şapte lexicoane. Sperăm ca, pe linia celor propuse încă în 1891 de Ioan Bogdan de a se edita comparativ lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea[2], idee reluată şi subliniată recent de D. Strungaru[3], să trecem în viitorul apropiat la o ediţie sintetică comparativă, în ordine strict alfabetică, a tuturor celor şapte lexicoane slavo-române, însoţită de un index alfabetic al cuvintelor româneşti. Modalitatea prezentării materialului ar fi cea aplicată mai sus, cu observaţia că fiecare articol va fi numerotat, aşa cum a făcut Gr. Creţu, şi inclus în lista generală alfabetică cu acest

[1] ***Op. cit.,* p. 563—564.**
[2] **Vezi *Scrieri alese,* p. 567.**
[3] ***începuturile...,* p. 153—157.**

indice al său (şi nu cu menţionarea paginii)[1]; in urma acestei operaţii se va putea vedea cu uşurinţă in ce raporturi mai strînse sau mai îndepărtate se află aceste lexicoane între ele şi faţă de sursa lor comună, *Lexiconul* lui Berînda. Alături de cartea extrem de utilă a lui Gr. Creţu de acum peste 70 de ani, această ediţie sintetică comparativă va putea fi nu numai o contribuţie la cunoaşterea răspindirii limbii slavone ca limbă de cultură in Ţările Române şi la istoria lexicografiei slavo-române, ci şi un instrument util pentru proiectatul *Dicţionar al slavonei romaneşti*[2], pentru *Dicţionarul limbii române,* în curs de publicare[3], şi pentru alte lucrări de istoria vocabularului românesc.

[1] Acestea vor putea fi precizate în tabele sintetice la sfîrşit, cam in felul următor: M, f. 1a: articolele 1—10; 1b, art. 11—23 etc.

[2] Vezi articolul nostru *O ра6otne nad coâupaiiuejn Mamepua.na d.\H cocmae/ienuR cjioeapx KunzKnocAaexucKoeo* xswK-a *pyMbtucKou pedaKuuu,* în BonpocH H3MK03HaHHH, 1966, nr. 5, p. 105—109.

[3] Academia Republicii Socialiste România, *Dicţionarul limbii române,* Serie nouă, t. VI—VIII (partea 1), Bucureşti, 1965—1972 (publicarea continuă, urmînd a se relua şi volumele tipărite, începind din 1913, de S. Puşcariu şi colaboratorii săi).

III

DATE NOI DESPRE ORIGINALUL SLAVON AL „ÎNVĂŢĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB" ŞI CRITICA UNEI IPOTEZE NEÎNTEMEIATE

1. Manuscrisul originalului slavon. Biblioteca Naţională „Chirii şi Metodie" din Sofia păstrează, în bogata sa colecţie de manuscrise slavone, o operă de o excepţională valoare nu numai pentru literatura română veche, ci şi pentru întreaga literatură în limba slavonă din Europa răsăriteană: *învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.*

Soarta acestui manuscris incomplet este dintre cele mai curioase şi, am zice, chiar „dramatice". Cea mai mare parte a lui — 90 de file — a fost cumpărată de bibliotecă, în 1891, de la fotograful Ivan Karastoianov, fiind înregistrată sub nr. 123. Alte 8 file, catalogate sub nr. 83 — intrate, probabil, cu puţin timp înainte, fără să ştim de unde provin —, au fost reunite cu cele 90 de profesorul bulgar B. Ţonev, cu prilejul întocmirii primului volum al *Catalogului manuscriselor şi tipăriturilor vechi din Biblioteca Naţională de la Sofia,* sub noul număr 313 In sfîrşit, în 1921 au intrat în bibliotecă încă 13 file, aduse din oraşul Samokov (vestul Bulgariei, la sud de Sofia), fiind înregistrate sub nr. 369, respectiv nr. nou 748, şi descrise pe scurt în volumul II al *Catalogului* citat[2]. Astăzi, ele se află reunite cu celelalte file, sub nr. 313.

[1] Ornic Ha p-bKonHCHTe H CTapHneiaTHHTe KHHI-H oa Hapo/maTa EH-6JiHOTeKa B CorjiiHH [I], Sofia, 1910, p. 260-261.

[2] *Ibidem,* voi. II, 1923, p. 410.

Cele 111 file (format 15 x 8,5 cm) s-au aflat pînă nu de mult în neorînduială, căci nici P. A. Lavrov, care a editat în 1904 primele 98 de file[1], nici bibliotecarii n-au putut să le aranjeze definitiv, multe caiete fiind incomplete şi desprinse unul de altul (pe filele manuscrisului au fost efectuate mai multe numerotări moderne). Abia în 1959, regretatul prof. P. P. Panaitescu, reeditînd textul publicat de Lavrov, 1-a dispus în concordanţă cu textul românesc păstrat integral, dar fără să poată consulta manuscrisul[2]. în timpul din urmă am avut posibilitatea să studiem îndeaproape manuscrisul, prima dată la 2 sept. 1966, cu care prilej am luat cunoştinţă de cele 13 file noi, semnalate de B. Ţonev la 19 ani după apariţia cărţii lui P. A. Lavrov[3], iar a doua oară, timp mai îndelungat, între 19 octombrie — 4 decembrie 1971. în acest răstimp, am copiat integral textul în vederea unei noi ediţii şi am aranjat manuscrisul în ordinea firească a filelor, dîndu-le o nouă numerotare *.

Textul este scris de o singură mînă, cîte 21 de rînduri pe pagină, într-o semiuncială îngrijită, frumoasă, specifică multor manuscrise slavo-române din secolul al XVI-lea. Titlurile, cîte s-au păstrat, şi pe alocuri punctele sînt realizate uneori cu aur,

[1] **CnoBa HaKa3aTejn>Hue BoeBOflU BanamcKoro HoaHa HSTOH K ctmy 4>eoAOCHK>. St, Petersburg, 1904.**

[2] ***învăţăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său Teodosie,* în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI,* publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1959, p. 215-316.**

[3] **Am publicat textul acestor file, cu o introducere asupra manuscrisului, în *Două fragmente inedite din textul slavon al „învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie",* în *Romanoslavica,* XIV, 1967, p. 358—375 + 26 planşe. Acelaşi text a fost editat ulterior de prof. D. P. Bogdan: *13 file inedite din cel de-al doilea arhetip al învăţăturilor lui Neagoe Basarab",* în *Revista de istorie fi teorie literară, t.* 17, 1968, nr. 3, p. 487—497.**

[4] **Exprimăm, cu acest prilej, mulţumirile noastre călduroase Academiei Bulgare de Ştiinţe şi Direcţiei Bibliotecii „Chirii şi Metodie" pentru posibilitatea oferită de a studia acest preţios monument al vechii noastre literaturi. Intre timp, am obţinut, prin grija prof. M. Stoianov, şeful secţiei de manuscrise, un microfilm, în vederea realizării ediţiei trilingve a *învăţăturilor,* însoţită de fotocopiile celor 222 de pagini ale manuscrisului. La 16 noiembrie am prezentat la Institutul de literatură al Academiei Bulgare de Ştiinţe comunicarea *învăţăturile lui Neagoe Basarab (1512—1521) — operă remarcabilă a literaturii slavo-române,* din care folosim aici unele date.**

alteori cu chinovar sau cu cerneală albastră. Hirtia lucie, de proveniență italiană, are pe diverse file două filigrane: tipul de ancoră nr. 446 din catalogul lui S. M. Briquet[1] datat 1518—1519, şi pălărie de cardinal, tipul nr. 3471, datat 1519—1538[2]. Aşadar, manuscrisul poate fi atribuit perioadei 15 iunie 1520—1529[3], mai precis chiar 15 iunie 1520 — 15 sept. 1521 (data morții lui Neagoe), căci scrisul foarte îngrijit, cu titluri caligrafiate, cum am spus, uneori cu aur — ceea ce în Țara Românească, spre deosebire de Moldova, se întîmpla mai rar — ne îndeamnă spre concluzia că avem de a face fie cu exemplarul oficial destinat lui Theodosie, fie cu o copie foarte apropiată de acesta, efectuată pentru mitropolia din Tîrgovişte sau pentru una din marile ctitorii ale lui Neagoe Basarab — mănăstirea Curtea de Argeş sau Bistrița olteană.

Probabil, de altfel, că opera n-a circulat în multe manuscrise slavone: acest manuscris (sau o copie exactă a lui) a fost utilizat la traducerea în româneşte, în secolul al XVII-lea, probabil, în jurul anului 1635, în timpul lui Matei Basarab (dovadă o corectură marginală de la fila 16v introdusă în versiunea românească[4]); altul poate a stat la

[1] *Les filigranes,* t. I, Paris, 1907.

[2] Datorăm cele două decalcuri profesorului Hr. Kodov, de la Sofia.

[3] Pentru datarea manuscriselor cu un tip de filigran cunoscut între anumiți ani, după documente datate, specialiştii consideră că trebuie să acordăm în medie un interval de 10 ani în plus față de limitele cunoscute (vezi Al. Mareş, *O nouă Psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea,* în *Studii de limbă literară fi filologie,* voi. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 267—268; Briquet admitea un interval de 15 ani, N. P. Lihaciov — de 10 ani, VI. MoSin — de 5—10 ani, G. Blucher — de 4—5 ani. „Pentru a nu ne asuma riscuri inutile, fiind vorba de o hîrtie străină, vom adopta soluția lui Lihaciov — spune Al. Mareş —, confirmată, de altfel, şi de concluziile lui VI. MoSin" - p. 267). Deci 1519 + 10 = 1529; pe de altă parte, ştim că *învățăturile* au fost încheiate după 15 iunie 1520, data aproape sigură a morții lui Petru (menționat în cap. III din *Partea a doua).* Avînd în vedere limitele primului filigran în acest manuscris (15 iunie 1520—1529), calculul suplimentar la cel de-al doilea nu mai este, credem, necesar.

[4] Vezi *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie-* Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Bucureşti, Ed. Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971), p. 61, 213, 364.

baza traducerii greceşti, păstrate într-un unic manuscris de la muntele Athos (mănăstirea Dionisiu, nr. 221)[1].

Cum a ajuns manuscrisul slavon în mîinile lui Ivan Karastoianov (şi, poate, ale altor amatori bulgari), nu ştim. Dacă acesta a învăţat meşteşugul în România, îl va fi cumpărat de la cineva care nu-i cunoştea valoarea (căci numai aşa se explică răzleţirea şi pierderea — probabil, definitivă — a unui mare număr de file); dacă însă venise de la Constantinopol, l-ar fi putut găsi chiar acolo (ceea ce ni se pare, însă, mai puţin probabil).

In total, se păstrează din acest frumos manuscris de format mic, specific unei cărţi de lectură — spre deosebire de cele destinate cultului, care au, de regulă, un format mai mare —,17 fragmente mai mari sau mai mici: 3 din *Partea intii* a *învăţăturilor* şi 14 din *Partea a doua,* dispuse în 19 caiete diferite, din care multe incomplete. Datorită faptului că unele din aceste caiete păstrează toate filele sau cel puţin prima ori ultima, cunoaştem acum şi signatura lor originală (numărul de ordine), cu litere chirilice, în colţul din dreapta jos (pe prima filă), respectiv, stînga jos (pe ultima filă). Calculînd cantităţile de text păstrate în raport cu segmentele respective din versiunea românească integrală (24 de rînduri din versiunea veche românească, în ediţia noastră, corespund, în medie, unei file din manuscrisul slavon, care în traducerea efectuată de autorul acestor rînduri — mai „compactă", căutînd să reproducă fără augmentări explicative textul original — reprezintă, în aceeaşi ediţie, în medie, 21 de rînduri; aşadar, în traducerea românească veche textul apare augmentat cu circa 3 rînduri la 1 filă de manuscris slavon), sîntem, în momentul de faţă, în măsură să precizăm aici destul de exact cîte şi ce caiete au dispărut din manuscrisul slavon, faţă de cele care s-au păstrat integral sau parţial.

[1] Vezi *învăţăturile lui Neagoe Basarab, domnul Ţării Româneşti (1512—1521).* Versiunea grecească, editată şi însoţită de o introducere şi traducere în româneşte de Vasile Grecu (Academia Română, *Studii şi cercetări,* LX), Bucureşti, 1942. Manuscrisul a fost semnalat pentru prima dată de Sp. Lambros, în *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos,* voi. I, Cambridge, 1895, p. 367, nr. 3755.

Caietul „1" păstrat conservă doar cele 6 file de la mijloc *(fragmentul I,* ff. 1—6)[1] şi, deci, n-are signatură (îi lipsesc prima şi ultima filă). întrucît caietul „2" are signatura *si'* (16), iar între ele este o lacună de 16 file, respectiv 2 caiete (vezi mai jos), rezultă că putem considera cu siguranță că caietul „1" era al 13-lea.

Prin urmare, lipsesc de la început 12 caiete a circa 8 file, respectiv 96 de file, la care se adaugă prima filă lipsă din caietul 13: total, deci, 97 de file. Acest rezultat este foarte apropiat de cifra de 100 de file, obținută din calculul textului românesc corespunzător acestei mari lacune de la începutul manuscrisului slavon (e posibil chiar ca 1—2 caiete să fi avut cîte 10 file, cum vom vedea mai jos, şi atunci coincidența celor două calcule ar fi perfectă).

Acest prim caiet păstrat cuprinde o parte din *Povestea pentru marele Constantin împărat*[2], care reprezintă un amplu extras din *Panegiricul împăraților Constantin şi Elena,* scris de Eftimie, patriarhul Tîrnovei (între anii 1375—1393).

Incipit: [Cap. XIX].... pîTr' OVAOBHUIA PKJKKJ, H *TO\'* KTI H<HA *An(c)Ah* **noKe<vfc Ck3A<iTH** u/**pKOBk,** f. Ir (... *au pescuit 153 de peşti, şi porunci să se zidească acolo o biserică cu numele apostolilor*[3]*,* p. 355; trad. rom. veche: *...prinseră 153 de peşti, şi zidi şi acolo biserică în numele apostolilor,* p. 179). *Desinit:* [Cap. XXIV]. **PdAocTHhi** ©y[KW] **o** CIA\' LKJUJA, HH-**KiKojKf..,** f. 6v *(Iar episcopilor le părea bine de aceasta şi nicicum...,* p. 358; trad. rom. veche: *Iar arhiereilor le părea bine de aceasta şi nu voia nici ei nimic...,* p. 183)[4].

[1] **Notăm cu cifre arabe între ghilimele numărul de ordine al caietelor păstrate (complete sau nu), care, evident, nu coincide cu signatura; între paranteze dăm noul număr de ordine al filelor păstrate, stabilit de noi.**

[2] **Descrierea conținutului o facem după *Studiul introductiv* la ediția citată, partea I, de Dan Zamfirescu (p. 24—55), partea a Il-a, de autorul acestor rînduri (p. 64—66).**

[3] **Aici şi în continuare dăm întîi traducerea noastră, fără nici o mențiune, iar apoi pe cea veche românească, marcînd la ambele paginile după *ed. cit.***

[4] **După ediția lui E. Kalu2niacki (1901) şi cercetările lui St. Romanski, E. Turdeanu şi Dan Zamfirescu, vezi acum reeditarea întregului *Panegiric,* cu indicarea părților păstrate în *învățături,* efectuată de autorul acestor rînduri: *Cea mai veche copie a „Panegiricului împăraților Constantin şi Elena" de Eftimie al Tîrnovei în cadrul tradiției slavo-române,* predată la tipar în *Studii de slavistică,* voi. III, Bucureşti, Ed. Academiei.**

între fragmentele I şi II, textul românesc corespunde unei lacune de 16 file, deci două caiete a clte 8 file; cum însă caietului „1", menţionat mai sus, îi lipseşte ultima filă, vom considera, cu aproximaţie, că lacuna este de 17 file.

Caietul „2", avînd signatura si' (16), se păstrează integral: 8 file *(fragmentul II,* ff.7—14) şi cuprinde o parte din capitolul intitulat, în versiunea românească, *Pildă din Evanghelie,* şi anume aproape de la începutul acesteia pînă aproximativ la jumătate. începutul acestui capitol reprezintă un extras dintr-o *Evanghelie învăţătoare* la duminica a patrusprezecea după Rusalii (Pilda celor chemaţi la nuntă, Matei, XXII, 2—22), neidentificată încă, iar restul din *Omilia 69 la Evanghelia după Matei* a lui Ioan Hrisostomul[1], citat *expressis verbis:* 3Aa(T)ycTii PTIITII „zice Zlatoust").

Inc.:... Ea" crîca Hauitro *Iv X7* Ha KP(C)TK pacnAiiiA H KT*. pcspa npoKOAoui/ft, ciuHphTH KE H noppfKfHTw nptAauiA, f. 7r *(... Pe Dumnezeu, mîntuitorul nostru Iisus Hristos, l-au răstignit pe cruce şi l-au împuns In coaste, şi l-au dat morţii şi îngropării,* p. 359; trad. rom. veche: *pre împăratul tuturor şi Dumnezeul mlntuirii noastre, Iisus Hristos, II răstigniră pre cruce şi-l împunseră cu suliţa In coaste şi-l dederâ morţii şi îngropării,* p. 192). *Des.: „(sr^i* iv(T)HA(<Hh KT* rp-iU) BhiuiHTH, cTa TKOPH!"..., f. 14v *(„Cînd vom merge în cetatea cea de sus, să faci acestea!...,"* p. 362; trad. rom. veche: *„Cînd vom merge în cetatea Ierusalimului celui de sus, acolo vei face aceasta...",* p. 197).

între fragmentele II şi 111, textul românesc corespunde unei lacune de circa 25 de file: 3 caiete a 8 file, plus 1 filă din al patrulea. Aşadar, caietul „3", care păstrează numai cele 2 file de la mijloc, este, de fapt, caietul 20: lipsindu-i 3 file de la început, diferenţa de calcul este doar de 2 file.

Caietul „3" *(fragmentul III,* ff. 15—16) cuprinde o parte din omilia lui Ioan Hrisostomul, *Despre răbdare şi că nu trebuie să plîngem amar pe cei morţi*[2], ce urmează în textul românesc după *Pilda pentru privighetoare* din romanul *Varlaam şi Ioasaf,* fără un titlu special.

[1] Vezi Dan Zamfirescu, în *ed. cit.,* p. 37—38.

[2] *Ibidem,* p. 40-41.

JnC. : ... HJpKt POHHTtAA H HCTAS4T(AA H *MUTi(l/li f\HCinii* HA\(H8(T, f. 15r (... *pe care Scriptura îi numeşte prigonitori şi ispititori şi vameşi,* p. 363; trad. rom. veche: ... *le zic Sfintele Scripturi că sînt vameşi şi ispititori şi vrăjmaşi,* p. 212). *Des.:* „KTO K(C) U,P"K? KTO AH...", f. 16v *(„Care este împărat? Care...",* p. 364; trad. rom. veche: *„Carele iaste împăratul şi carele...",* p. 213).

Intre fragmentele III şi IV, lacuna este — potrivit textului românesc — de circa 20 de file, respectiv, probabil, de 2 caiete a cîte 10 file, căci din caietul următor, „4", se păstrează numai cele două file din afară, cu signatura **KT'** (23). Prima din aceste file *(fragmentul IV,* f. 17) cuprinde o mică parte din finalul capitolului I, *Pentru cinstea icoanelor,* din Partea a doua a *învățăturilor.* După cum se ştie, în acest capitol au fost utilizate „izvoare variate, dintre care au fost identificate numai pasajul celebru din *Predica la Schimbarea la față* a lui Efrem Şirul ... şi finalul care este luat fără schimbări din finalul « Cuvîntului XI », *Despre judecată şi a doua venire a Domnului,* al cărții *Umilința* de Simeon Monahul" *K* Primul izvor începe, în textul păstrat numai în româneşte, la p. 221 a *ed. cit.* (r. 11) şi se încheie la p. 223 (r. 11). îndată după aceea urmează un scurt comentariu de 7 rînduri (p. 223, r. 12—18) al lui Neagoe Basarab, după care citim: „Iar cel ce va grăi şi să va îndoi, acela nu să va îndrepta întru împărățiia ceriului, cum grăieşte şi chir *Athanasie Alexandreaninul".* Avem motive, deci, să credem că în continuare, pînă la textul din Simeon Monahul *(ed. cit.,* p. 229), cu care se încheie capitolul, este utilizat un text din Athanasie, episcopul Alexandriei (a. 293—373), din care un mic pasaj s-a păstrat şi în versiunea slavonă (sau, în tot cazul, acest pasaj e dintr-un izvor străin, ce trebuie identificat).

Inc.: ... A\mvrd KO CA(T) Toro AOKA(HY<I, f. 17r (... *căci multe sînt cursele acesteia,* p. 365; trad. rom. veche: ... *multă cursă are,* p. 226). *Des.:* Ht TKKJUO *in(e)m(M)* **(AHHt/MK cYt** AM' **TK", H* H**..., f. 17v *(Acestea le-a dat Domnul nu numai apostolilor, ci şi* p. 365; trad. rom. veche: *Şi nu dede Domnul această putere numai apostolilor, ci ...).*

[1] *Ibidem,* p. 42—43.

între fragmentele IV şi V, textul românesc corespunde unei lacune de 6 file, adică exact atîtea cîte lipsesc între fila 1, păstrată, a caietului 23 şi fila 8.

Această filă (f. 18) reprezintă începutul *fragmentului V,* care continuă în întreg caietul „5", respectiv **KA** ' (24), avînd 8 file (ff. 19-26).

Fragmentul V cuprinde cea mai mare parte, inclusiv sfîrşitul, din cap. II, *învăţătură ... pentru frica şi dragostea lui Dumnezeu* — probabil, în întregime original (sau, în tot cazul, nu i s-au descoperit izvoare)[1] — precum şi începutul cap. III, inclusiv titlul (acesta este primul titlu al unei *învăţături,* păstrat în original — vezi mai jos).

Dăm, în continuare, *incipit-ul* şi *desinit-ul* textului slavon păstrat din cap. II.

Inc.: **...TtrttCH0/H**(8) H A<» **HcrM-hm^T) yoTtHYi** CP(A)M **CKOIPO** K-K **THtRt** H **KTk HIBptJKfH'fH** H **EECTpdUIH** E>KYH, f- 18r *(... trupului şi va împlini voinţa inimii sale In. mlnie şi In nebăgare de seamă şi fără frica lui Dumnezeu,* p. 366; trad. rom. veche: ... *trupului şi-şi va umplea voia inimii sale cu nebăgare de seamă, cu negrijă, cu nefrica lui Dumnezeu,* p. 231). *Des.:* Tor© pa(AY) A<» **pa3;*Mti**(/n) AAKICAH Hduic **no KIiCAA**^V» " * TTIMTA **Kt RIkC**(t4MAPO"$ B?, W(T)H*A8>KI **R-KCt-Kdd Eitr**(A)**Tlv npHpAHTh, I3K0** A<> **H** U,P(C)TESEU**1H Ch** HH/UK **K"h RtKKI,** f. 26r *(De aceea, să nu ne Imprăştiem gindurile noastre peste tot, ci numai către preadarnicul Dumnezeu, de la care vine tot harul, ca să Impărăţim cu dînsul In veci,* p. 370; trad. rom. veche: *Pentr-aceia să nu ne întindem, nici să ne răsfirăm cugetele noastre prentr-alte părţi, ci numai să le urcăm la Indurătoriul Dumnezeu, de la carele vine toată mila, ca să Impărăţim cu dînsul, In vecii vecilor, amin,* p. 335 — sfîrşitul capitolului).

Capitolul III are titlul: *Q'it* **noCiidm'**E Iw Htroe ROEEOAHT **Kt** ***MOILH(M)*** /HTPH CROEH Htre H CHIORIV(/H) CKOH/UK ITETPS H **livdHNS** H AikLpfPH *tro* **flppirtHHKi.** OAORO **oy/HHAiHHO,** f. 26r (trad. noastră: *Epistola lui Io[an] Neagoe voievod către moaştele mamei sale Neaga şi ale fiilor săi Petru şi Ioan şi ale fiicei sale Anghelina. Cuvînt de umilinţă,* p. 371; trad. rom.

[1] ***Ibidem,*** **p. 43—44.**

veche, întrucîtva amplificată, ținînd seama de participanții la ceremonie, cărora li se adresează epistola: *Cartea lui Neagoe voevod cătră chir vlădica Macarie și cătră alți egumeni și ieromonahi și preoți și cătră tot clirosul, cîndu au îngropat a doao oară, în mănăstire la Argeș, oasele mume-sei, doamnei Neagăi, și ale coconilor lui, Petru voevod și Ioan voevod, și ale doamnei Anghelinii. Cu cuvinte și învățături de umilință,* p. 371.)

Inc.: G3(T)EJK(c)TRHKia; *EAV(\)TH,* OÎTE BÂTU H «VMHTEAIO *(Din harul lui Dumnezeu, părinte bun și învățător,* p. 371; trad. rom. veche: *Cela ce ești cu mila și cu darul lui Dumnezeu,* p. 236. *Des.:* IIOHEKE RTICH EAHU,H KE/METE *R-K* UJEAPO/HS Eg A<» o\\tSMHT« Eitr(A)Th, oy/tSMEHh EKIK4ETh! GEro PM'--, f. 26v *(pentru că toți vă îndreptați către darnicul Dumnezeu să vă împărtășiți de har, cu toții să-l dobîndiți! Drept aceea* p. 371; trad. rom. veche: *pentru că toți dorescu și pohtescu să dobîndească milă de la Dumnezeu și toți vor dobîndi. Drept aceia* p. 236).

Intre fragmentele V și VI, textul românesc indică o lacună de circa 30 de file, ceea ce echivalează cu aproximativ patru caiete. Prin urmare, caietul „6" ce urmează și din care s-au păstrat cele două file de la mijloc trebuie să fie al 29-lea.

Acest *al VI-lea fragment* (ff. 27—28) cuprinde prima parte a capitolului VI — ce se întinde în textul românesc doar pe două pagini din ediție (p. 256—257), cu titlul original păstrat aproape integral; lipsesc doar cîteva cuvinte de la început, pe care le-am reconstituit pe baza versiunii românești și a titlurilor altor capitole (le redăm între paranteze drepte): [GAOR* H4K4S4TEJI'HO *Iw* HtroE KOEROAU KTI VAAO/MII CROH/H1 H HHHKI/H-h nO/H43<I]HHHKU>(/H) E>KVH(/H), ErA« *OUJE(T) npd-BHTH *HAM* I10C<I?K(A)<ITH npdKHTEAE H C3HORHHKW, *HAM* W(T)ETH H/Hh *CMh.* npoTHRA A*^O('W) H(jf), f. 27r *([învățătură a lui Ioan Neagoe voievod către fiii săi și către alți] unși de Dumnezeu, cind vor cîrmui sau vor așeza pe dregători și pe marii boieri, ori le vor lua dregătoria, după faptele lor,* p. 372; trad. rom. veche: *Învățătură iar a lui Neagoe voevod cătră coconii săi și cătră alți de Dumnezeu aleși domni, cum vor pune boiarii și slugile lor la boerie și la cinste și cum îi vor scoate dintr-acestea, pentru lucrurile lor,* p. 256).

Inc.: H naKki, KKI, CHM *MM* H noAH434H'HHU,H KJKTH (y>i *iarăşi, voi, fiii mei şi unşii lui Dumnezeu,* p. 372; trad. rom. veche: *Iată, feții miei şi aleşii lui Dumnezeu şi unşii lui,* p. 256). *Des. :* H TKrifk rAfA4HTf, nOHfftf CAHHYH HAUATk fipHrtfJKIi TfpC.., f. 28v *(voi să cercetați, pentru că unii au prilej de* p. 373; trad. rom. veche: *voi să socotiți, că unii au* p. 25b—257).

Intre fragmentele VI şi VII, textul românesc ne indică o lacună de 3 file, adică exact cele care lipsesc de la sfîrşitul caietului „6", respectiv 29, căci caietul „7", păstrat integral *(fragmentul VII,* ff. 29—36), are într-adevăr signatura Â"' (30). El cuprinde circa două treimi (fără început şi fără sfîrşit) din cap. VII, *Învățătură ... cum să cade domnilor săşază la masă şi cum vor mînca şi vor bea,* reprezentînd în prima parte o creație originală, iar în a doua o transcriere aproape integrală a capitolului *Despre beție* din *Umilința* lui Simeon Monahul.

Inc. : ...A4 Hf K4KO ANAT EE3&HHkI H P43KP41UCHYH fIOCIAHUIH npH CEBE (... *ca nu cumva să aşezi pe lîngă tine oameni fără minte şi desfrînați,* p. 374; trad. rom. veche: ... *iar oameni nebuni şi răzvrătiți nicicum să nu ții lîngă tine,* p. 258). *Des. :* H pcif K"K Hf.uS I&AHO TAATI ... *(Şi zise către dînsul Iudita...,* p. 378; trad. rom. veche: *Iar ia zise...,* p. 262).

întrucît caietul „8", păstrat integral *(fragmentul VIII,* ff. 37—44), are signatura Ar' (33), este evident că intre fragmentele VII şi VIII lipseau caietele 31 şi 32 (probabil, 16 file sau, poate, 18 file — un caiet a 8 file, altul a 10 file), ceea ce se confirmă, în linii mari, prin calculul textului românesc, care corespunde aproximativ la 18 file.

Din caietul „9", cu signatura ÂA' (34) *(fragmentul. IX,* ff. 45—51), lipseşte doar prima filă, ceea ce se confirmă prin versiunea românească (24 de rînduri, *ed. cit.,* p. 274, r. 28—275, r. 8). Urmează, în continuare, caietul „10", integral, cu signatura AV (35), avînd *10 file* şi adăugîndu-se, deci, *fragmentului IX* (ff. 52—61).

Ambele aceste întinse fragmente (VIII + IX, formate din 8 + 17 file) reprezintă peste două treimi, fără început şi fără sfîrşit (precum şi cu lacuna menționată, de o filă, la mijloc), din cap. VIII, *Învățătură a lui Neagoe voevod cătră fie-său Theodosie voevod şi cătră alți domni, cătră toți, pentru solii şi pentru războaie,* cel mai amplu dintre toate, profund original — cuprinzînd doar cîteva citate biblice şi un rezumat

din *Povestea despre împăratul Assa* — şi străbătut de la un capăt la altul de gîndirea şi sentimentele conducătorului politic şi militar care a fost Neagoe Basarab.

Inc. fragm. VIII: ...THATH, HUI* (JK) H CTVCA(A) X°1JfuJHI P43BHTH, CHU.E H CrtOKO KTi nYdHCTR-k HCK43HHTK, f. 37r (...MCă f i Dasiii îi uei *sparge, aşa şi cuvîntul la beţie va strica,* p. 379; trad. rom. veche: *...ci şi vasul să-l spargă; aşa strică şi cuvintele de la beţie,* p. 270). *Des.:* HA H AOHAEHCC HA\4(T))(o-AHTH crtSra..., f. 44v (ci *cît timp va merge sluga...,* p. 383; trad. rom. veche: ci pm'ua *umbla sluga...,* p. 274).

Inc. fragm. IX: ...TA Ba c-k MHCTOTOA H C/H-KPEHÎI/H' H AA-kroTp-hn-kHTf/Hk, f. 45r {*...lui Dumnezeu cu curăţenie şi smerenie şi îndelungă răbdare,* p. 383; trad. rom. veche: *...lui Dumnezeu cu curăţie, cu smerenie şi cu îngăduială,* p. 275). *Des.:* H TTH MTVCTK W(T) TEK-K A<» KiicnpTH/HATk EE3' aHU,E/U-kpTa, HE RaiiJEA paAH poAHWHH *HAH* no/HH--, f. 61v *(şi acestea să primească cinste de la tine, fără părtinire, nu pentru că vor fi rudele voastre sau...,* p. 391; trad. rom. veche: *şi aceia încă să aibă cinste nefăţarnică şi nu pentru căci vă vor fi rudenii...,* p. 284).

Din caietul „11" se păstrează doar ultima filă, cu signatura As' (36): *fragmentul X* (f. 62). Aşadar, lipsesc 7 file între fragmentele IX şi X, ceea ce se confirmă şi prin calculul textului românesc, care reprezintă 6 file şi 17 rînduri.

Caietul următor, „12", respectiv, 37, conservă, dimpotrivă, cele 6 file de la mijloc: *fragmentul XI* (ff. 63—68). Prin urmare, între fragmentele X şi XI lacuna este de o singură filă (26 rînduri, *ed. cit.,* p. 289).

Ambele aceste fragmente cuprind, mai întîi, circa o treime (fără început şi cu o lacună la mijloc) din cap. IX, *Cuvînt pentru judecată, care au învăţat lo[an] Neagoe voevod pre fie-său Theodosie şi pre alţi domni, pre toţi, cum şi în ce chip vor judeca,* iar apoi începutul cap. X (vezi mai jos). După sfaturile practice pentru viitorul domn, cum să judece diverse pricini ale supuşilor săi, este transcris, în partea finală, cap. XI al *Umilinţei* lui Simeon Monahul, *Despre judecată şi a doua venire,* reprezentat în bună măsură şi în textul slavon păstrat al *învăţăturilor.*

Inc. fragm. X: ...CTpaHHaro H Toy>K(A)<»aro H npHWEAU,a, f. 62r (... *străin şi necunoscut şi nou venit,* p. 392; trad. rom. veche: *Nici într-un strein nu voi afla, nici într-un vecin,*

p. 288). *Des.:* TJKOKKIH H O *MH-k* PAU,-K ETI3/\0/KHK'UJ(H C/vrk-pHK'uif, O3/\OKHUI* /«A st/\o. iTlirb >KI..., f. 62v *(Unii ca aceştia, ridicînd mîinile asupra mea şi umilindu-mă, mi-au făcut rău foarte. Iar mie...,* p. 392; trad. rom. veche: *Unii ca aceştia, puindu-şi mîinile pre mine cu smerenie, mi-au făcut foarte rău. Iar viaţa mea* p. 289).

Inc. fragm. XI: ...HH K,M(T), HH CKPOAHHKK, HH AP8(r), KTICH SO WCTJKHUJA *MA* fAHHJrO K"K KOrt'K3H'k(X") H CKp'kE'kfX") Hf Oţ'rEUJHiY\<I, f. 63r (... nici /"rate, nici rudă, *nici prieten, căci toţi m-au lăsat singur în dureri şi supărări, nemîngliat,* p. 392; trad. rom. veche: ... *şi fraţii şi rudeniile şi priiatenii, toţi mă lăsară singur într-aceste nevoi şi întristăciuni, făr'de mîngîiare,* p. 289). *Des.* (sfîrşitul capitolului): „(...) K-kcsrAJ H avk H np(c)H0 H B*K R-kKki R-kKivf/H), *âMU\,* f. 64v *(întotdeauna şi acum şi pururea şi în vecii vecilor, amin,* p. 393; trad. rom. veche: *acum şi totdeauna, neîncetat, în veci, amin,* p. 290).

întrucît caietului „12", respectiv 37, îi lipseşte ultima filă (ca şi prima, vezi mai sus), iar caietul „13', cu signatura **.AH'** (38), este întreg, rezultă că între fragmentele **XI** şi **XII** lacuna este de o singură filă (în textul românesc păstrat, 21 de rînduri, p. 293 a *ed. cit.).*

Caietul „13", respectiv 38, are însă, în mod curios, 9 file (ff. 69—77[1]), prima din ele nepereche cu signatura clară, iar celelalte 8 — perechi (ultima are, de asemenea, signatura clară).

Urmează caietul „14", cu signatura ***A%'*** (39), din care lipseşte doar fila ultimă: are, deci, 7 file (ff. 78—84[2]).

Sfîrşitul *fragmentului XI* (ff. 64v—68v) şi *fragmentul XII (ii.* 69r—84v) reprezintă circa două treimi din cap. **X,** cu titlul păstrat în original (fără partea finală şi cu lacuna de o pagină la mijloc): GAOEO HdKd3dTf/\'HO Iîv H-fcroc sofKOAki K-k 8'k3ArOE<IfHHO<Vt$ CH$ CKO(<ViS 0flv(A)cYrO H HHHkI(itt) nO<VM3<IHHH-KW(/H)TI E*TH(/H) O <VM(c)TkiHH H o noKOH, f. 64v *(învăţătură a lui Io[an] Neagoe voievod către iubitul său fiu Theodosie şi către alţi unşi ai lui Dumnezeu, despre milostenie şi pace,* p. 394; trad. rom. veche: *învăţătură a lui Neagoe voe-*

[1] Intre ele se află primul grup de 7 file (ff. 70—76) intrate în bibliotecă în 1921.

[2] Ff. 79—84 reprezintă al doilea grup, de 6 file, intrate în bibliotecă împreună cu cele de mai sus.

vod către fie-sâu Theodosie vodă şi către alți domni, către toți, casă fie milostivi şi odihnitori, p. 231). Acest titlu este inspirat din acela al cap. VI al *Umilinței* lui Simeon Monahul, în slavonă: O <НАСТННН Н W **BÂrooyTpoBH** *(Despre milostenie şi bunăvoință),* care este transcris integral în partea finală, după sfaturile practice ale domnului privind generozitatea şi spiritul de dreptate, precum şi după extrase din *Biblie,* din *Alexandria* şi dintr-un izvor încă neidentificat.

Inc.: **GîîE** /HOH, **c'fd** CKdw* TEB-K, KJKO X"OIUI(T) (C)II(A)PIV **AiHAOKdTH CASrKi** CKOE H **oynoKOHTH,** f- 64v—65r *(Fiul meu, şi aceasta îți voi spune, cum va milui domnul pe slugile sale şi cum le va împăca,* p. 394; trad. rom. veche: *Fătul mieii, şi de aceasta te învăț, să ştii cum îşi va milui domnul slugile sale şi cum şi le va odihni,* p. 291). *Des:* fragm. XI: (...) H /HA(C)TKIHK **KdWE K t AHU,f/Htp'cTKH** A4 **HE** BliâJ,dJ,**HT(,** ПОНЕЈКЕ **KkI** ECTE **H3Epa...,** f. 68v *(şi milostenia voastră să n-o dați cu fățărnicie, pentru că voi sînteți aleşi...,* p. 396; trad. rom. veche: *nici să faceți milostenie în fățărnicie; că voi sînteți aleşi* p. 293).

Inc. fragm. XII: ...KivCtKK КОННК J,«(<0hhk **Hd** J,KO(P)B;K (...), f. 69r (... *fiecare oştean vrednic la slujbă,* p. 396; trad. rom. veche: ... *toate slugile tale înaintea ta, cele ce vor fi mai de folos şi mai de treabă,* p. 293). *Des.:* GHE, **Ad** HE **EtcpiuEiiiH HEn'iuE**... f. 84v *(Fiule, să nu îndrăzneşti a cîrti* ...[1]; trad. rom. veche: *Fiiul mieu, să nu voeşti a ți să părea* p. 302).

între fragmentele XII şi XIII textul românesc indică o lacună de circa 24 file, respectiv 3 caiete a cîte 8 file. Aceasta înseamnă că următorul caiet păstrat, „15", fără signatură, întrucît are numai cele 6 file de la mijloc *(fragmentul XIII,* ff. 85—90), trebuie să fi fost al 43-lea (lacuna o apreciem cu o aproximație tolerabilă, căci se adaugă o filă lipsă de la sfîrşitul caietului „14", resp. 39, şi una de la începutul acestui caiet).

între fragmentele XIII şi XIV, textul românesc corespunde unei lacune de 2 file, ceea ce se confirmă prin situația caietelor „15" (căruia îl lipseşte ultima filă) şi „16", care păstrează, de asemenea, numai cele 6 file de la mijloc *(fragmentul XIV,* ff. 91—96). Aşadar, caietul „16" trebuie să fi fost al 44-lea.

[1] Corectat față de *ed. cit.,* p. 403.

Fragmentele XIV şi XV au între ele o lacună — potrivit textului românesc — de 2 file, ceea ce din nou se confirmă prin caietele „16" (căruia îi lipseşte ultima filă) şi „17", din care avem, iarăşi, cele 6 file de la mijloc *(fragmentul XV,* ff. 97—102). Caietul „17" trebuie să fi fost, prin urmare, al 45-lea.

O nouă lacună de 2 file indică textul românesc între fragmentele XV şi XVI : într-adevăr, şi caietul „18" conservă numai cele 6 file de la mijloc *(fragmentul XVI,* ff. 103—108); el trebuie să fi fost, deci, al 46-lea.

Toate aceste *patru fragmente* (XIII—XVI, 24 de file, respectiv, ff. 85—90, 91—96, 97—102, 103-108) cuprind aproape tot cap. XII (fără o mică parte de la început — aproape o filă —, cu trei lacune a cîte 2 file la mijloc şi circa o pagină de la sfîrşit), *Vorba a lui Io[an] Neagoe voevod cătră fie-său Theodosie voevod şi cătră alţi domni, carii vor fi în urma lui biruitori ţării aceştiia, pentru pecetluirea cărţii aceştiia.* Acesta reprezintă *„testamentul solemn* al lui Neagoe" \ adresat lui Theodosie, ca viitor domn al Ţării Româneşti, şi altor domni, ce vor veni după el, şi alcătuit, în parte, cu utilizarea unor surse livreşti, dintre care a fost identificată *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul).

Inc. fragm. XIII: ...a Tk Hauik RA(A)K<I I? Xc Ai K(C) C TO(K);K K-k JKHTYH *CIM* c-k Krtr(A)TYA, f. 85 (... *Iar Domnul nostru, stâpînul Iisus Hristos, să-ţi fie în această viaţă cu bunăvoinţă,* p. 404; trad. rom. veche: *...Iar Domnul nostru Iisus Hristos să-ţi fie într-aceastâ lume cu milă* p. 316). *Des.:* „(...)OBdif W(T) AP*K4 WHOPO, H(JK) no cpfc(A) P<«ra, «ro tAHHoro »ak...", f. 90v *(însă ai mîncat din pomul acela care este în mijlocul raiului...,* p. 407; trad. rom. veche: *Ci însă căci ai mîncat din pomul care iaste prin mijlocul raiului* p. 319).

Inc. fragm. XIV: „...Kp-kKu K-kCH HSHAOUIA HSK H K-kHHAoiiiA K-k U,P(C)TKO HKCHM", f. 91a (... *[pentru] sîngele [meu], toţi au ieşit din iad şi au intrat în împărăţia cerurilor,* p. 407; trad. rom. veche: *...pentru sîngele mieu eşirâ toţi din iad şi intrară întru împârâţiia ceriurilor,* p. 321). *Des.:* „ © , OK<MHHC MAMC, K4KO ICH Kp(-b)noKk H CHACHK, HAtwf Ti

[1] Dan Zamfirescu, în *ed. cit.,* p. 53.

nportrk... ?", f. 96v *(O, ticăloase omule, cum eşti tare şi puternic, cind ai mîniat pe Dumnezeu ...?,* p. 410, trad. rom. veche: *o, ticăloase ome, dar cum eşti tare şi puternic, cînd pre Dumnezeu l-ai mîniat ...?,* p. 324).

Inc. fragm. XV: ... H HH-K H(no3HdKdf(<«) HHihcoKt *W(T)* u,pYf H r(c)n(A)Hh WHfc(jf) CHAHU(X) (...), f. 97r (... *şi acum nimic nu cunoaştem din împăraţii şi domnii aceia puternici,* p. 410; trad. rom. veche: ... *şi acum nimic nu să cunoaşte de acei împăraţi şi de acei domni mari şi puternici de atunci,* p. 325). *Des.* : (...)K)jKf JAHKO KTO PIJU(T) f. 105v *(Iar cel ce va...,* p. 329; trad. rom. veche: *Şi cel ce va...,* p. 328).

Inc. fragm. XVI: „...PHA CA H AA<IA\OKO wip-MrKB'iiiEE np-fc-*A\km(x)* I(C)CTRO (...)", f. 103r *(...şi firea cea întunecată a lui Adam am schimbat-o,* p. 413; trad. rom. veche: *...şi firea lui Adam cea întunecată o schimbaiu,* p. 329). *Des.:* HKO A<* *MA* npocTHTE rptiiiHdro, dific c-hrp-fciuH(^) HAH AocdAH(X') *RAM'* f. 108v *(ca să mă iertaţi pe mine păcătosul, dacă am greşit sau v-am supărat* p. 416; trad. rom. veche: *ca să ertaţi pre mine păcătosul, de voi fi greşit sau vă voi fi dosădit...,* p. 332).

In sfîrşit, între fragmentele XVI şi XVII textul românesc indică o lacună de aproximativ 3 file: într-adevăr, caietului „18", respectiv, al 46-lea, îi lipseşte 1 filă de la sfîrşit, iar caietului următor, „19", îi lipsesc primele 2 file. Aşadar, acest caiet, din care s-au păstrat numai filele 3—5 (cele două de la mijloc bine legate şi cea precedentă), trebuie să fi fost al 47-lea *(fragmentul XVII,* ff. 109—111).

Acest ultim fragment reprezintă circa o cincime, aproape de la început din capitolul XIII şi cel de pe urmă al *învăţăturilor,* intitulat în versiunea românească: *Rugăciunea lui Io[an] Neagoe voevod, care au făcut la eşirea sufletului său cătră Domnul nostru Iisus Hristos, şi ertarea cară s-au ertat de cătră coconii săi şi de cătră cocoane şi de cătră boiarii săi cei mari şi cei mici şi de cătră alte slugi ale sale, de cătră toate^ Cu cuvinte de umilinţa.*

Spre deosebire de capitolul precedent, pe acesta din urma putem să-1 considerăm *testamentul personal, familial* al lui Neagoe, care se adresează aici direct copiilor — fii (probabil că, alături de Theodosie, Petru trăia încă: a murit la 15 iunie,, cu siguranţă, 1520, deci textul poate fi anterior acestei date)

şi fiice (Stana şi Roxanda) —, doamnei Despina *, boierilor şi slugilor apropiate. Cu tot caracterul profund personal al acestui capitol, autorul a recurs şi aici la izvoare livreşti: în primul rînd, la *Molitvenic,* apoi din nou la *Umilința* lui Simeon Monahul (pasaj utilizat şi în capitolele I şi IX), la *Dioptra* lui Filip Solitarul, la *Omilia de Paşti* atribuită lui Ioan Hrisostomul (prezentă şi în *Pisania* Mănăstirii Curtea de Argeş) şi, probabil, la alte scrieri.

Inc.: **„... 3dHf** W(T) KAA<Y **K*h3/Hjr* d3k, RT** /H»H, **np-fcWAC MdIATH H r|A4K4TH** rP'**KJfkI /HWR** K"**h Ertr&ATp&EHO TK»f/H**(8) (...)", f. 109r (... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeul meu, să încep mai înainte şi să pling păcatele mele către mila ta?,* p. 416; trad. rom. veche: ... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeul mieu, să încep mai nainte şi să plîngu păcatele mele cătră mila ta?,* p. 335). *Des.:* (...)/V«(c) we, <JAA<» ***M<U, W(T)*** K»H(X") **rip-k>K**(A)**e** W(T) CH(X") «E-K **piiifTf** EP<IHHTH H ***tcrt*** f. 111v *(Astăzi, însă, copii mei, de care dintre acestea vă veți apăra mai întîi şi sînteți* p. 418; trad. rom. veche: *deci de astăzi înainte, feții miei, cu care de acestea veți să vă luptați întîi, cînd sînteți* p. 336).

De la acest pasaj pînă la sfîrşitul întregii scrieri, textul românesc indică o lacună de 12 file, respectiv un caiet şi 4 file: reamintim că din ultimul caiet păstrat, „19", respectiv, al 47-lea, lipsesc filele 6—8, deci după el trebuie să mai presupunem încă un caiet, al 48-lea. Prin urmare, socotind, în medie, 8 file pentru fiecare caiet (cele cu 9 şi 10 file constituie o excepție: am identificat doar un caiet cu 10 şi altul cu 9 file, ceea ce dă un plus de 3 file), putem spune cu siguranță că întreg manuscrisul a avut circa *387—390 de file.* Dintre acestea — lăsînd la o parte calculele întreprinse de noi mai sus — cel puțin primele 315 file *sînt confirmate categoric* de signaturile caietelor păstrate pînă la nr. ***Â§'*** = 39 (39 caiete x 8 file = 312 + 2 file de la caietul **AV** = 35, care are 10 file, şi 1 filă de la caietul **AH'** = 38, care are 9 file).

[1] Am arătat *(ed. cit.,* p. 85) că textul slavon se întrerupe exact înaintea pasajului în care Neagoe se adresează *sofiei* sale, pe care o compară cu „turtureaoa ceia ce să dăsparte şi-i piiare soțiia" (= soțul): •rjHAHUc, r«cn«<KA£ Mon (vocativ sing.) a fost tradus „turturițile mele cocoane" (pl.), întrucît formele slavone citate la vocativ sing. sînt identice în slavona sîrbă cu nominativ-acuzativul (care are şi rol de vocativ) plural.

Tot atît de categoric sînt *confirmate* încă 40 de file, care compuneau ultimele 5 caiete păstrate incomplet, ceea ce dă în total *355 de file.*

Dar, cum pînă la f. 315 verificarea cantității lacunelor s-a confirmat prin textul românesc cu o exactitate mergînd uneori pînă la pagină, este evident că putem socoti calculul valabil şi pentru cele 32—35 de file presupuse de noi peste cele 355 file, stabilite printr-un dublu control.

Prin urmare, s-au păstrat integral 6 caiete: 16, 24, 30, 33, 35 şi 38; 4 caiete — 23, 34, 36 şi 39 — sînt incomplete, dar, avînd prima şi ultima filă (sau una din ele), conservă signaturile, lucru de preț în stabilirea numărului de ordine şi al celor 9 caiete incomplete, fără prima şi ultima filă, deci fără signatură: după calculele noastre, acestea sînt caietele 13, 20, 29, 37, 43, 44, 45, 46 şi 47. în total, se păstrează, deci, integral sau parțial 19 caiete: 13, 16, 20, 23—24, 29—30, 33—39, 43—47. în acest caz, caietele care lipsesc integral sînt: 1-12, 14-15, 17-19, 21-22, 25-28, 31-32, 40-42, 48, în total 29 de caiete. Cu greu s-ar mai găsi vreun manuscris slavo-român de asemenea valoare, care să fi ajuns pînă la noi atît de fragmentar.

Am văzut că din *Partea intii* a *Învățăturilor* s-au păstrat doar trei mici fragmente, însumînd 16 file, suficiente însă ca — ținînd seama de faptul că al „2"-lea caiet păstrat are signatura s ' = 16, iar caietul „13" trebuie să fi fost al 20-lea — să apreciem că această parte însuma 20 de caiete şi cîteva file (circa 3 file, cît indică textul românesc după ultimul caiet păstrat), respectiv, probabil, 163 de file. Restul caietelor, în total 27 (plus vreo 5 file din caietul 21), cuprindeau *Partea a doua,* mai amplă, a *Învățăturilor* (în *ed. cit., Partea întîi* — versiunea românească — ocupă 91 de pagini, respectiv, p. 125—215, iar *Partea a doua* — 127 de pagini, respectiv, p. 217—343). Din fericire, 10 capitole ale acesteia se păstrează în textul slavon, e drept, în proporții diferite, de la 1 filă pînă la 25 de file (capitolul VIII, *Pentru solii şi pentru războaie),* ceea ce ne dă o imagine aproape completă a textului original. Lipsesc cu desăvîrşire numai capitolele IV, V şi XI, însumînd în *ed. cit.* (versiunea românească) doar 20 de pagini.

2. Noi contribuții privind raportul dintre cele trei versiuni: slavonă, română şi greacă. Critica unei ipoteze neîntemeiate. Identificarea caietelor păstrate şi a celor pierdute şi stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului aduc elemente în plus la concluziile formulate de colegul Dan Zamfirescu şi de noi înşine — in studiul introductiv la *ed. cit.:*

„Sîntem în drept, în concluzie, să vedem în actuala structură ideologico-literară a *învățăturilor* opera însăşi a lui Neagoe Basarab. Nu excludem posibilitatea unor mărunte interpolații în traducerea românească din secolul al XVII-lea (de altfel, am identificat noi înşine cîteva). Dar toate aceste «colaborări» reprezintă un element neglijabil, incapabil să modifice arhitectonica genuină a scrierii" (Dan Zamfirescu, p. 55.)

„Oricum, această traducere veche românească — adăugam noi — este ... pe cit posibil exactă, cu unele greşeli explicabile, datorite neînțelegerii textului — în special, în părțile preluate din izvoarele bizantino-slave, cu o sintaxă mai greoaie —, dar mai ales este de o reală frumusețe artistică ... Relativ puținele părți de propoziții sau fraze comprimate, alături de unele mici adaosuri pentru a explicita ideea din text pot fi acum uşor urmărite de cititori, care au, alături de vechea tălmăcire românească, traducerea modernă" (p. 103). Prin urmare — spuneam în comunicarea ținută la Sofia, în noiembrie 1971 —, „din compararea rînd cu rînd a textului slavon — cît s-a păstrat — cu părțile corespunzătoare ale versiunii româneşti din cele două manuscrise mai vechi, am ajuns la concluzia — schițată însă în 1931 de Margareta Ştefănescu-Serghi — că aceasta din urmă reproduce cu destulă fidelitate originalul slavon şi poate fi deci considerată ca autentică".

Atari concluzii se cereau confirmate şi cantitativ, căci — avîndu-se în vedere, mai ales, faptul că versiunea grecească nu cuprinde prima parte a *învățăturilor* — s-au exprimat îndoieli cu privire la forma inițială a acestei opere, chiar de către unii partizani convinşi ai autenticității ei. Astfel, necunoscînd succesiunea reală a filelor în manuscrisul

slavon, Emil Turdeanu — partizan avizat al autenticității, care plănuia o ediție a *învățăturilor* — scria în 1947:

« De nos resultats, qui s'opposent aux hypotheses emises par D. Russo, nous extrairons ici deux faits: *a*. Le texte slave des *Conseils* renferme des solecismes qui caracterisent un Roumain et presente des aspects de la langue du XVIe siecle, plus vraisemblablement de la premiere moitie du siecle[1]; *b*. La traduction grecque, trouvee en un exemplaire unique au monastere Dionisiou du Mont Athos, a ete faite â l'epoque des rapports incessants que Neagoe Basarab et ensuite ses successeurs et parents ont eus avec ce couvent, jusqu'â Mircea Ciobanu (1545—1554, 1558—1559), par la branche valaque, et jusqu'â Alexandre Lăpuşneanu (1552—1561, 1564—1568), par la branche moldave. Nous savons, d'autre part, que le sage seigneur de Valachie, le fondateur du plus beau monastere du pays (â Curtea de Argeş) et le protecteur le plus genereux de l'orthodoxie des Balkans et du Levant, a ete aussi un amateur de manuscrits. Outre ce qui s'est ecrit dans le pays sous son impulsion, il a rachete un volumineux codex des *Discours* de Chrysostome, 6gare de la bibliotheque fondee au monastere de Krusedol par l'ancien metropolite de Radu le Grand, le Serbe Maxime Brankovid. Par consequent, â la difference de D. Russo et d'autres chercheurs, nous ne mettons pas en doute la paternite de Neago6 Basarab sur ses *Conseils.* Mais nous admettons toutefois, avec

[1] „Nous avons communique' ce r&ultat, par une lettre envoye'e de Fontenay-aux-Roses, en 1938, a M. N. Iorga, qui en fait mention dan» *Revista istorici,* XXVI (1940), p. 14, et XXVIII (1942, article posthume), p. 76" (nota lui *E.T.).* Este vorba: 1) Despre articolul lui N. Iorga, *Un om, o metodă ți o şcoală,* în care se spune: „In sfîrşit, un membru al Şcolii româneşti din Franța, d. Turdeanu, făcînd cercetări la Belgrad (de fapt, la Sofia—*n.n.),* a găsit manuscriptul slavon, căci neapărat forma întîi n-a putut să fie grecească, a « învățăturilor », care, într-o slavonă a secolului al XVI-lea, cuprinde solecisme româneşti"; 2) Despre recenzia la N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I. *De la origini pini la epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu,* Bucureşti, 1940, în care citim: „Dar iată că există şi, în două manuscripte, *forma originari slavoni,* şi *cercetarea ei de d. Turdeanu, care mi-a spus-o într-o scrisoare, e plini de românisme şi duce la o alcătuire la noi şi tocmai în vremea lui Neagoe".* Trebuie să precizăm doar că nu a fost descoperit, deocamdată, un al doilea manuscris slavon al *învățăturilor.* Probabil, confuzia provine din faptul că la Sofia manuscrisul se păstra, la început, sub două cote diferite, la care s-a adăugat apoi chiar şi a treia pentru ultimele 13 file.

D. Russc, que la legende de saint Constantin et de sainte Helene, qui se trouve seulement dans la version slave des *Conseils* et dans la traduction roumaine, est une interpolition posthume. Nous placons cette interpolation au XVIe siecle et, plus precisement, vers son milieu, apres que fut faite la traduction grecque dans laquelle elle ne figure pas. La traduction roumaine du XVIIe siecle decoule de la redaction slave interpolee"[1]. »

Am văzut însă că manuscrisul slavon poate fi datat, cu destulă siguranţă, între 15 iunie 1520 — lb sept. 1521 şi că, deci, în privinţa *Panegiricului împăraţilor Constantin şi Elena* nu poate ti vorba de o interpolare ulterioară. Evident, întreaga *Parte întîi,* care este o *antologie comentată* „ad usum filii Theodosii", a fost omisă de traducătorul grec, care a înţeles prea bine caracterul ei compilativ, necesar pentru tînărul fiu de domn (ce avea doar 7—8 ani şi abia urma să înveţe a citi), dar nu şi pentru călugării greci de la Athos, care cunoşteau aceste lucruri direct de la surse, în primul rînd, din *Biblie.*

Tot aşa, înainte de a avea o ediţie ştiinţifică a versiunii româneşti după cel mai vechi manuscris, prof. I. C. Chiţimia a afirmat în 1963, e drept, cu prudenţă: „După toate probabilităţile, avem de a face cu texte pline de adaose, datorite traducătorilor şi copiştilor, adaose potrivite cu gustul acestor cărturari şi cu atmosfera vremii lor"[2]. Am arătat mai sus — pe lîngă cele spuse de Dan Zamfirescu şi de noi înşine în studiul introductiv la *ed. cit.* — că cercetarea minuţioasă, în paralel, a textului slavon şi a celui românesc corespunzător — confirmată acum *cantitativ,* prin stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului slavon — infirmă această ipoteză, izvorîtă, de altfel, tocmai din faptul că textul românesc nu era editat ştiinţific, iar manuscrisul slavon nu era cunoscut *de visu* cercetătorilor români.

în legătură cu acest manuscris mai apare însă o problemă. De la ideea justă şi mai mult decît clară — dictată de structura *Învăţăturilor* — idee formulată de Dan Zamfirescu în

[1] ***La litterature bulgare du XIV siecle et sa diffusion dans Ies Pays Roumains,*** **Paris, 1947, p. 107—108.**

[2] ***Consideraţii despre «Învăţăturile lui Neagoe Basarab***», **în *Romanoslavica,* VIII, 1963, p. 318 (= *Probleme de bază...,* p. 121).**

1961, că acestea au fost scrise (în parte, şi compilate) în decurs de cîţiva ani, începînd de pe cînd trăia încă Petru, unii cercetători au ajuns să considere că chiar manuscrisul slavon (unic deocamdată!) nu reproduce cu fidelitate „arhetipul pierdut". Astfel, la cele reproduse mai sus, prof. I. C. Chiţimia adăuga: „O dovadă în privinţa aceasta ne-o oferă fragmentele păstrate din versiunea slavonă, *textul descoperit apropiindu-se, după cile se pare, mai mult de original"* \

Prof. D. P. Bogdan a mers chiar mai departe, emiţînd ipoteza că „Neagoe a dispus să se redacteze întîi un arhetip al *învăţăturilor,* adresat tuturor fiilor săi, iar apoi, rămînînd în viaţă numai Teodosie (dar şi Stana şi Roxandal — *n.n.),* a diriguit întocmirea unui al doilea prototip, închinat acestui ultim (ca băiat era chiar *primul — n.n.).* Ulterior, după moartea lui Neagoe, scribii care au transcris textul *învăţăturilor* au contopit cele două arhetipuri. Din păcate, pînă la noi nu a ajuns textul original, ci numai contopirea arhetipurilor, versiunea ce o avem fiind de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, după cum am arătat încă în 1946."[2] Cum au combinat copiştii textului slavon cele două „arhetipuri", prof. D. P. Bogdan — care a rămas la ideea că manuscrisul de la Sofia este de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, în ciuda mărturiei categorice a filigranelor — nu ne spune, şi nici nu vedem cum ar putea-o face de acum încolo, textul slavon păstrat, ca şi cel românesc, nedîndu-i nici o indicaţie în acest sens[3].

Cu acestea nu s-au încheiat însă „avatarurile" *învăţăturilor,* nici după apariţia la sfîrşitul anului 1970 a ediţiei îngrijite de Florica Moisil, Dan Zamfirescu şi de autorul acestor rînduri şi însoţite de un amplu studiu introductiv, ale cărui concluzii au fost acceptate, practic vorbind, de toţi numeroşii recenzenţi. „Problema *învăţăturilor lui Neagoe Basarab* păruse în sfîrşit închisă în istoriografia literaturii române vechi din ultimii cîţiva ani" — spune Virgil Cândea, într-un articol provocat de tipărirea unei intervenţii a cerce-

[1] *Art. cit.,* p. 318 (= *Probleme de bază...,,* p. 121 — subl. n.).
[2] *13 file inedite ....* p. 488.
[3] Afirmaţia prof. I. C. Chiţimia că „un alt text slavon ar fi fost descoperit — după cum preciza N. Iorga — de Emil Turdeanu la Belgrad" *(op. cit.,* p. 318, resp. p. 121) se *bazează,* pe o confuzie a marelui istoric (vezi mai sus).

tătorului grec Leandros Vranoussis în paginile revistei *Magazin istoric*

Despre ce este vorba? Fără a cunoaşte *de loc* textul slavon şi raportul dintre cele trei versiuni[2], L. Vranoussis a emis nu de mult, la Congresul de studii sud-est europene de la Atena (mai 1970) şi la cel de bizantinologie de la Bucureşti (sept. 1971), ipoteza cu totul neverosimilă că autorul *învăţăturilor* este Manuil din Corint (f 1530), mare retor al Patriarhiei constantinopolitane, şi că versiunea slavonă reprezintă o traducere după textul grecesc[3]. Iată — cu propriile-i cuvinte — teza sa, expusă acum în articolul din *Magazin istoric:* „Cred că nu ne împiedică nimic să acceptăm ideea că Neagoe Basarab s-a adresat de mai multe ori «marelui retor» al Patriarhiei din Constantinopol, cerîndu-i o

[1] **Virgil Cândea, *Din nou despre „învăţăturile lui Neagoe Basarab",* în *Magazin istoric,* an. VI, 1972, nr. 2, februarie, p. 2—5; Leandros Vranoussis, *Texte si documente româneşti inedite, din Grecia. Gîndul ţi fapta marelui domn al Ţării Româneşti, ibidem,* p. 6—10.**

[2] **Iată ce spune în acest sens Virgil Cândea în articolul *întîia mare carte a culturii româneşti,* publicat în *România literară,* nr. 3, din 14. I. 1971, p. 13: „Cu cîteva zile mai înainte (deţinerea comunicării autorului grec la Atena — *n.n.),* pentru o analiză pe care amicul Vranoussis *a vrut, dar nu a putut* să o facă, am petrecut o dimineaţă căutînd textul slavon al *învăţăturilor,* inexistent în bibliotecile ateniene cercetate. Pentru că *soluţia paternităţii trebuia să rezulte dintr-o comparare a versiunii greceşti cu cea slavonă şi, mai ales, dintr-o analiză de istorie culturală, de idei, de mentalităţi, de tehnici ale informării şi de procedee ale intelectualilor timpului.* Ceea ce, dintr-o explicabilă carenţă de documentaţie (aceea românească), dar şi de timp, Vranoussis nu a putut să facă." Vom vedea mai jos că acest lucru n-a fost făcut nici după un an şi cîteva luni, cînd autorul noii ipoteze a prezentat comunicarea la Bucureşti şi articolul la *Magazin istoric.***

[3] ***Les Conseils attribue's au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la question homirique de la litterature roumaine enfin resolue),* citată în: *DeuxUme Congris International des Etudes de Sud-Est Europien. Athhnes, 7—13 mai 1970. Programme,* Atena, 1970, p. 45, rezumată de Virgil Cândea, în articolul *întîia mare carte a culturii româneşti, în România literară,* 1971, nr. 3, din 14. I, p. 13, şi (după o revistă greacă) de Dan Zamfirescu, în articolul *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint ?,* în *România literară,* nr. 37, din 9. IX. 1971, p. 10; *Textes et documents concernant la Valachie tiris des manuscrits et des archives des Metiores et d'autres monastires de Grhce,* rezumat în: *XIV Congris International des Etudes Byzantines. Bucarest, 6—12 Septembre 1971. Risumis — Communications* [Bucureşti, 1971, *Anexă,* p. 10—11]; vezi Dan Zamfirescu, *Probleme interesînd istoria literaturii române în dezbaterea Celui de-al XlV-lea. Congres internaţional de studii bizantine. Ateneu* (Bacău), VIII, 1971, nr. 10, p. 7.**

dată un tratat asupra unor probleme teologice, altă dată o orație funebră, pe care voievodul voia s-o rostească la xeînhumarea rămășițelor pămîntești ale mamei sale la Curtea de Argeș[1] sau, în sfîrșit, unele învățături pe care domnul le adresa fiului său Teodosie ... *Așa imi explic de ce faimoasele ÎNVĂȚĂTURI ale lui Neagoe s-au păstrat in grecește într-un manuscris autograf al lui Manole* (sic!) *din Corint (...).* Pentru cine înțelege limba greacă și poate judeca structura frazei și originalitatea unui text, este cum nu se poate mai ușor să se constate că *ÎNVĂȚATURILE lui Neagoe, scrise de mina lui Manole din Corint, au fost și redactate de acesta din urmă, la cererea expresă a domnului român.* Textul grec al *Învățăturilor* lui Neagoe, considerat pînă acum în mod greșit ca o traducere prescurtată a unui original presupus a fi fost în slavonește, nu reprezintă cu siguranță — după opinia mea — o versiune posterioară, ci însăși *forma originală.* Toate secțiunile *Învățăturilor* au fost deci compuse de Manole din Corint, probabil însă în mai multe ocazii, la cererea — și, prin urmare, din inițiativa și după directivele — voievodului Țării Românești, Neagoe."[2]

E drept că, după aceste fraze categorice, autorul, luîndu-și seama, adaugă: „Nu este vorba decît de o ipoteză, bazată

[1] **După 15 iunie 1520, Neagoe era bolnav și n-a putut participa la reînhumare: de aceea a și *trimis* epistola către „vlădica Macarie"; cînd să fi prevăzut acest lucru, ca s-o comande ... la Constantinopol? Iată fraze pe care nu le putea concepe și scrie decît el: „Iar la aducerea oaselor tale, eu, pentru păcatele mele, iar nu putuiu veni la tine, ca să mă satur de dorul tău, ci am trimis în locul mieu pre iubitul mieu fiiu, pre Theodosie, și pre dragile meie cocoane, pre Stana și pre Ruxanda ... Dar, de vreme ce eu n-am fost harnic nici întîi (la înmormîntare — *n.n.),* nici acum să viu la tine, să mă satur de vederea ta, și încă am mai trimis, o, maica mea, și pre fiiumieu Petru și pre Ioan și pre fie-mea Anghelina ... Iar de nu mă vei cre'de, iată că am trimes și coruna lui Petru, și surguciul lui, și diadimele ..." (versiunea rom. veche, *ed. cit.,* p. 239). Poate cineva crede că Neagoe a comunicat prin sol lui Manuil din Corint să includă în text astfel de idei, izvorlte din iubirea și recunoștința față de mamă și din durerea de părinte, căruia i-au murit trei copii? (Cf. textul corespunzător în versiunea grecească, *ed. cit.,* p. 44-47.)**

[2] ***Art. cit.,* p. 7—8. Acest pasaj, aproape identic, este reprodus de Dan Zamfirescu în articolul citat din revista *Ateneu,* după stenograma comunicării, unde mai citim însă: „Cînd, cu ce ocazie și în ce condiții Manuil din Corint și Neagoe Basarab au colaborat nu putem preciza. Este destul să constatam de mai multe ori și prin diverse mărturii colaborarea lui Manuil cu curtea din Țara Românească" (p. 7).**

însă pe constatări oricînd verificabile, care îndreptățesc concluziile noastre" — prin urmare, ipoteza ... nu mai e ipoteză. Că aşa stau lucrurile, în concepția sa, o dovedeşte tonul apodictic al titlului comunicării sale de la Atena (1970): *Les Conseils attribues au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la « question homerique» de la litterature slavo-roumaine enfin resolue),* ca şi rezumatul ei făcut de Hr. G. Patrinellis, în revista *Peloponesiaka,* t. VIII, Atena, 1971, p. 137—147, pe care îl reproducem aici, întrucît textul integral al comunicării n-a fost încă publicat: *„în această comunicare, L. Vranoussis a dovedit că textul grecesc al* învățăturilor *ce sînt atribuite lui Neagoe nu este, cum în genere s-a crezut, traducerea originalului zis slavo-român (...), ci în mod sigur viceversa, adică el este originalul după care s-a realizat textul slavo-român respectiv (...). Autorul acestui text grecesc al* învățăturilor *nu este altul decît Manuil din Corint, şi (...) codicele mănăstirii Dionisiu 221, care ne transmite acest text, este autograful lui Manuil din Corint"* [1].

în cuvinte asemănătoare a rezumat ideile lui L. Vranoussis şi Virgil Cândea, în articolul citat din *România literară* (14. I. 1971): „Dan Zamfirescu se opreşte, cu acest prilej (în studiul introductiv la ed. cit. — *n.n.),* asupra ultimei contestări a paternității *învățăturilor,* şi anume asupra *tezei lui Leandros Vranoussis, ... după care scrierea aparține unui cărturar grec legat de cercul cultural românesc şi corespondent al lui Neagoe, Manole din Corint. « Teza Vranoussis »* ... se întemeiază pe constatarea că manuscrisul athonit 3755 (m-rea Dionisiu), care păstrează versiunea greacă a *învățăturilor* ... nu datează din sec. al XVII-lea, cum 1-a descris în 1905 (sic!) Spyridon Lambros (L. Vranoussis se întreabă dacă nu e vorba de o eroare de tipar în descrierea lui Lambros), ci din veacul precedent, pentru că ar fi un autograf al lui Manole din Corint... *L. Vranoussis a crezut însă că poate atribui scrierea lui Manole însuşi,* de aceea a pus comunicării sale îndrăznețul titlu: *învățăturile atribuite principelui Neagoe (1512—1521) şi manuscrisul autograf al autorului lor grec*

[1] **Reprodus de Dan Zamfirescu, în *art. cit.* din *România literară,* p. 10.**

(sau: „Chestiunea homerică" a literaturii slavo-române în sfîrşit soluţionată!)". (Subl.n., cu excepţia titlurilor, G.M.)

Am reprodus *in extenso* aceste afirmaţii, pentru că Virgil Cândea spune acum (februarie 1972): „De remarcat că Leandros Vranoussis nu formulase decît *o ipoteză* — şi nu-şi aduce nimeni aminte ca el să o fi formulat nici la Atena, nici la Bucureşti cu aceeaşi vehemenţă ca cei care-l combăteau"[2]. Cine sînt aceştia? La Atena i-au răspuns argumentat, dar politicos, Al. Duţu şi Virgil Cândea însuşi, iar „unii participanţi şi-au rezervat, fie şi *in petto (N.B !* — G.M.), acordul, condiţionîndu-l de o analiză *paleografică* a reproducerilor pe care autorul comunicării le-a făcut să circule în sală"[3]. La congresul de la Bucureşti au luat cuvîntul, tot politicos şi tot argumentat, prof. I. C. Chiţimia şi Dan Zamfirescu, iar în scris s-au pronunţat deocamdată, după cîte ştim, acesta din urmă, Virgil Cândea (vezi mai sus), Constantin Călin[4] şi autorul rîndurilor de faţă, în studiul introductiv la ediţia citată. Citească oricine aceste luări de poziţie şi să arate ce este „vehement" în ele!

Dar, să revenim acum la analiza *faptelor,* singurele care ne pot interesa.

A) Textul grecesc al *învăţăturilor* — a spus-o clar prof. V. Grecu[5] şi a reamintit-o Dan Zamfirescu, în studiul introductiv citat (p. 20) şi în articolul din *România literară* — nu cuprinde întreaga *Parte întîi* a *învăţăturilor,* a cărui existenţă în slavonă este dovedită de mult de cele trei fragmente păstrate din caietele pe care acum le-am identificat cu exactitate: caietul 16, cu signatura originală — deci înaintea lui s-au mai aflat 15 caiete (120 de file!) —, şi caietele 13 şi 20, incomplete, al căror număr de ordine l-am stabilit, credem, cu destulă siguranţă.

Dar versiunea grecească nu cuprinde nici capitolul VI din *Partea a doua,* care în româneşte ocupă *(ined. cit.)* două pagini, iar în slavoneşte s-a păstrat pe jumătate, inclusiv

[1] ***Loc. cit.,*** **p. 13.**

[2] **V. Cândea, *Din nou despre „învăţăturile lui Neagoe Basarab,* p. 3.**

[3] **Idem, *întîia mare carte a culturii române,* p. 13.**

[4] ***Din nou despre literatura veche,* în *Ateneu,* an. VIII, 1971, nr. 1 (78), ianuarie, p. 1.**

[5] ***învăţăturile ...*** **Versiunea grecească, p. 14—15.**

titlul aproape întreg (vezi mai sus), pe 2 file de la mijlocul caietului presupus de noi a fi al 29-lea. Cum caietul următor păstrat are signatura 30 (**A**'), lacuna de trei file dintre cele două fragmente (filele 6—8 ale caietului 29) se confirmă, cum am arătat, prin cantitatea textului românesc corespunzător.

Această scurtă învăţătură, cu sfaturi practice, este profund originală, cu recomandări pe care numai Neagoe le putea da fiilor săi şi altor viitori domni, în slavona specifică Ţării Româneşti din sec. al XVI-lea, cu influenţe sintactice şi lexicale ale limbii noastre. De exemplu:

H ndKKI, RKI, **CHhl /«OH H 110-<Hd3dHHHU,H E&YH, EAHKO Ct KTk3-/MOro**(X") **H d3Tk K-hPdSOf/MHTH, KdK© no**(A)**Bd(Th r(c)n**(A)p8 **Cd-HOKHHKkl CKOA Oț'TliK/MHTH (.-.).**

6 **PAd** XOI4J;K(T) **oy sdCk** A^**op'-EHTH, 12KO** *M* **KTk3/KKCTHTf** W(T) **T-k**(X") **CAOț'Ph KTk KdIlIf AdțdIYE, KTk CndTdpt HAH KTk KpfAHHlipf, HAH KdTdCH EbJTHi H T"k<HK PAG" AdHTE** (f. 27r-28r).

Şi iarăşi, voi, fiii mei şi unşii lui Dumnezeu, iată cît am putut şi eu să vă învăţ: cum se cuvine domnului să-şi orînduiască dregătorii (...)

Dacă vă vor zice să aşezaţi dintre aceste slugi între lefegiii voştri, între credinceri, sau să fie vătafi, şi pe pe aceştia să-i cercetaţi (trad. noastră, p. 372—373).

Trad. rom. veche: *„Iată, feţii miei şi aleşii lui Dumnezeu şi unşii lui, şi de aceasta, cît mă putui pricipe, vă învăţ: cum şi în ce chip să cade domnului să-şi tocmească boierii (...) Şi de vă vor zice, sau din boieri, sau dintr-acei săraci, să ridicaţi pe vreun lefegiu să-l puneţi spătar sau cupar sau căpitan, voi să socotiţi"* (ed. cit., p. 256—257).

Remarcăm aici nu numai termenii specifici organizării politice şi militare a vremii în Ţara Românească **(Ad$diY(** „lefegii", cndTdpt „spătari", **K<rrdCH** „vătafi"), ci şi cuvinte specifice slavonei româneşti, ca AKOP'BHTH – neîntîlnit în slavona din alte ţări —, derivat de la **AKop**'Ed, „servici la curte", cu sensul nou, căpătat în limba română, *a vorbi,* „a spune" (cf. lat. *conventum,* „înţelegere", şi *conventus,* „adunare" > rom. *cuvînt),* şi mai ales ***K^AHH'mpt,*** *credinceri,* „paharnici, cupari", *derivat de la cuvîntul românesc de origine latină credinţă,* respectiv de la verbul *a credinţa,* „a adeveri".

Cine altul, decît un *român,* putea scrie o astfel de „slavonă'', lucru recunoscut de mult de slavişti remarcabili, ca Lavrov, Romanski şi Iaţimirski? Şi, avînd în vedere destinaţia precisă şi caracterul recomandărilor, cine altul decît *domnul Ţării Româneşti* putea să le facă?

Prof. V. Grecu şi Dan Zamfirescu au arătat, de asemenea, că din versiunea grecească lipsesc unele părţi din cap. I şi IV, precum şi un „pasaj antiotoman din capitolul Vili, care nu putea figura într-o carte copiată pe pămîntul supus direct sultanului" (D.Z., în *ed. cit.,* p. 20) *K* Iată pasajul respectiv, păstrat atît în versiunea slavonă, cît şi în cea românească, dar absent în cea grecească:

$1 HJKf CA(T) HHVH **A3kIU,H**[2], HJKf ***Ht*** R-bpSATk **Kt** ***Td HAUltrO*** **IV** H **Kii nptM(c)TAA ero** Amph[3], **TTH Hf HAMATh TOAH-KA .HAAPO(C), HHHfE TOAHKhIA K*h3HH, HA /HAAP0(c) HAIh k(c) pAKOnpoCTp**-hTlfe **A43HM H** *AW»'* *Rf,* A<> **HdnATiHAT CA Oț'CIM H^h** *W(T)* **K-hCh(jf).** TdJKf A*A* **EAAfUJH AIHpEHh H Kt IIOKOH.** H npt(A) **Tt(x) HHMhCOJKf** *W(T)* **HAUHÎH** A<« **Hf QBHUJH, HH CKOyAHIUd, HHJKf BA4CTEAH TKOA** npt(A) **HHA1H** A<« **«VKP4CHUJH, HA CKTKOpH CA**

„Iar care sînt alte neamuri[2]*, ce nu cred în Domnul Iisus Hristos şi în preacurata lui maică*[3]*, aceia n-au atîta înţelepciune, nici atîta pricepere, ci înţelepciunea lor este mina cea întinsă pentru danie şi daruri, ca să se umple gurile lor de toate. Şi astfel vei fi liniştit şi în pace. Şi înaintea acelora nimic să nu arăţi din avuţiile tale, nici scule, nici să împodobeşti pe dregătorii tăi în*

[1] „Astfel, versiunea grecească a sărit locurile defavorabile turcilor şi se vede că a făcut-o din consideraţiune faţă de stăpînitorii politici", conchisese încă în 1942 prof. V. Grecu, semnalînd încă un pasaj similar, precum şi o ediţie a unei cărţi greceşti, apărute la Tîrgovişte în 1710 *(Introducere* la *ed. versiunii greceşti,* p. *15).* De altfel, în timp ce ordinea capitolelor coincide în textele slavon şi românesc, ea e diferită în cel grecesc, unde sînt dispuse astfel: 2, 4, 3, 11, 7, 9, 1, 5, 8, 10, 12, 13. Răspunzînd la întrebarea lui Dan Zamfirescu *(ed. cit.,* p. 20, nota 1), putem spune acum categoric că — în ciuda lacunelor manuscrisului slavon — succesiunea reală a caietelor şi a filelor a fost restabilită pe deplin, şi *ea coincide perfect cu succesiunea capitolelor versiunii româneşti.*

[2] Ulterior, cineva a adăugat pe margine, cu altă cerneală: amp^ti) **„agarenii" (turcii), ca să nu fie nici un dubiu.**

: L.a. **tel:** HH npi(c)TkH **fro** MTPH **„nici preacuratei lui maici".**

np"k(Aj HH/MH HKO HEjUOUIEHh ECH H NE JfKdAH CA HH KIk *HHM'llit.* H EPA<» np'i'HAf(T) KIk *KA(M) W(T)* HH(.-) KEAHKkl IIOKAHCdph, dUIE H <HbJCrtHUIH KIk CP-K(T)HYE H/Mh 11O-CHAdTH MTk(c), TKI }KE nOLUAH H CTkTROpH H/MTk MTk(c) HA TTkM'fA CTk&CTÎE<Hh H nHTÎEA\h, d HHIV REAHMÎE HAH *HMM'it* HHKOPA<»KE A<< HE laBHuiH np-k(A) HH/MH. 6rt<«d (?«) KOAHKO X«'¡4'ru» RHA"KTH T-k(x") OR-kl|JdRdAL|JH(X') CA K TEK·k KpdT'CTRO(/«) H npHiaTErt'-CTB.o(/«), A<i N(K<M(A)EIUH *HMh* HHKOAH7KE B/kpA, HA nd'IE }KE CTkKpKIKdEIUH CA W>(T) HH(X*)- H AOHAE^E H/HdUIH Hd pAKOy HA\d-HTd, A<V«AH H/Hh, IIOHEJKE *HMA-*Hi'E Tk(x*) E(c) /HAAPO(C). H EPAd npl'HA*(T) KIk TEK·k, CTkJfPdHH H(x") CIk laCTIf/HK H nHTYf/HK AOKOA'HO H KAAH H/HK CIk CAd(A)KkI<HH pt'I/UH, dAH HE CIk <UAAPOCTTA HtKOEA, HA CIk /HdrtbJ/HH ptM/HH, IIOHETKE H d3h, EAHKO HCKOyCH(x*), CHU,E IVKp-kTO(X') KOAIUE KKITH (f. 48r-49r).

fața lor, ci să te prefaci înaintea lor că eşti neputincios şi să nu te făleşti cu nimic. Iar cînd va veni la voi de la dînşii un sol mare, chiar dacă socoteşti să trimiteți în întîmpinarea lor cu cinste, tu trimite şi fă-le cinste, dar numai cu mîncare şi cu băutură, iar altă mărire şi avuție să nu arăți niciodată înaintea lor. Oricît vei vedea pe aceştia făgăduindu-ți frăție şi prietenie, să nu le dai nici o crezare, ci mai mult să te ascunzi de dînşii. Şi pînă ai avere în mîinile tale, dă-le, pentru că avuția este înțelepciunea lor. Şi cînd vor veni la tine, hrăneşte-i cu mîncare şi cu băutură îndestul şi fii fată de ei cu cuvinte dulci, dar nu cu vreo înțelepciune oarecare, ci cu vorbe neînsemnate, pentru că şi eu, după cît am cercetat, aşa am aflat că este mai bine", (trad. noastră, p. 384—385.)

Trad. rom. veche: *„Iar carii nu cred în Hristos Dumnezeul nostru, nici preacuratei lui maici*[1]*, aceia n-au atîta minte, nici înțelepciune, ce toată mintea şi înțelepciunea lor iaste mina cea întinsă şi darul să le dai şi să le umpli gurile tuturor de toate. Deacii vei avea pace cu dînşii şi odihnă. Ce înaintea acestora nimic den avuțiile voastre să nu arătați, nici scule, nici haine, nici boiarii tăi să nu să împodobească înaintea lor,*

» In mss. rom. A, adăugat marginal, ca şi în cel slavon: *„zi turci sau tătari"* (cf. ed. versiunii greceşti, p. 150, nota prof. V. Grecu).

ci să te arăţi şi să te faci înaintea lor sărac şi lipsit, şi nici într-miile să nu ţe fdlueşti. Ci, cînd vor veni de la dînşii soli mari şi vei gîndi sa trimiţi înaintea lor cinste, tu trimite şi le fă cinste, însă nun\ai cu bucate şi cu băutură. Iar altă cinste sau avuţie să nu ayăţi înaintea lor, că măcar de vă v-ar făgădui cît de cu prietnicie şi cu dragoste, iar tot să nu-i crezi, nici să le arăţi avuţiia ta, ci încă mai vîrtos să o ascunzi de dînşii. Şi pînă ai avere înmîinile tale, tot le dă, că toată înţelepciunea lor iaste avuţia. Şi, cînd vin la voi, să-i păziţi cu bucate şi cu băutură den dâstul şi cu cuvinte bune, iar nu cu cuvinte de taină şi cu vorbe care sînt ascunse, ci cu vorbe proaste, că eu cît am socotit, aşa am aflat să fie mai bine." (Ed. cit., p. 277.)[1]

Oare această amplă omisiune din textul grecesc poate fi întîmplătoare sau trecută cu vederea? Ori acum trebuie să inversăm cu totul lucrurile şi să considerăm că pasajul a fost introdus ulterior în textul slavon, a cărui contemporaneitate cu Neagoe am dovedit-o, sperăm, destul de clar?

Şi, pentru că sîntem la capitolul VIII, să mai cităm un pasaj din care se vede din nou că a fost scris de un *român,* care întrebuinţează cuvîntul românesc *curteni* (derivat de la *curte* < lat. *cohortem):*

fi APOVSVH *AAAA'iH* **KOyPTiHbJ,** aUJE H **nOITkPH/RTK,** *M* **BP"K3HTE, HHJKJ CKp-hîHTE** O **HHJfK, IIOHEME** *CA* X'**OUJXTK ndKhJ** H *M^'AAOAtHn* **KTi3KpdTHTH K"K Kd<HK** (f. 57v).	*„Iar ceilalţi* curteni *mici, chiar dacă vor fugi, nu vă îngrijiţi, nici nu vă întristaţi din pricina lor, pentru că iar se vor întoarce la voi, chiar şi nerugaţi"* (trad.noastră, p. 389).

în versiunea grecească, acest termen a fost redat descriptiv, prin expresia **TOO** jiatarnou ujiupeTai *(ed. cit.,* p. **160,** în trad. prof. V. Grecu: *„servitorii de mai jos ai palatului",* p. **161),** iar în cea românească veche, prin *„slugile care vor fi mai mici şi mai proaste" (ed. cit.,* p. 282).

în sfirşit, în introducerea la *ed. cit.* (p. **100—101**), am reamintit că „încă A. I. Iaţimirski, iar acum în urmă A. Balotă au atras atenţia asupra unei expresii specifice sîrbeşti, legată direct de străbunul Brancovicilor, cneazul Lazăr: e vorba de expresia **EHA^Kh** AHK, « ziua sfîntului Vit » **(15**/28

[1] **Vezi indicarea acestui pasaj omis, *ibidem,* p. 150 — 151.**

iunie), cu sensul de «ziua unei lupte (grele)», expresie apărută după dramatica înfrîngere de la Kosovo, în 1389, şi care se păstrează pînă azi la sîrbi, cu sensul figurat do « zi în care va avea loc un eveniment însemnat»[1]. Evident că această expresie autorul n-o putea cunoaşte decît prin contactul direct cu vorbitori de limba sîrbă", în primul rînd, cu Maxim Brancovici şi cu Despina. Această expresie, cum era şi de aşteptat, este tradusă după înţeles în româneşte *„ziua de război",* iar în greceşte prin perifrază ττιν i'iuepav, icaO' r]v \ie\Xeiq jtoX.eufjcrai, *„ziua in care ai să dai lupta".*

Dar iată şi pasajul în întregime, pe care-1 reproducem atît pentru concreteţea şi realismul sfaturilor, cît şi pentru sintaxa lui influenţată de limba vorbită:

Originalul slavon

H «uf PÂ"A TfK-k, MAAO <«of, *tr(A,)d* E*A*(T) KHAOGII AHI» EAH38 **H EOpHTH Cf Ck EP4PKI TKOH/MH, 43** }Kf **H** 3A* **CkKfcTSA** TA: **Kf/IHKhIA ROHCKf TKOA,** H A*" >Kf **K(c)** TKphAOCTK **TKOfPO** *A,M-* P4, A<> HC **CTOHHIH H4 EO» EhITH, IIOHfKf** R-hCt T**0**^}K(A)**44** CH/**14 Ch AIOTÎHIMH** OpAJKl'**H TO**\' **H4-II4AHATH** X"OUJA(T), **H TpfCKIVRkI H nOyuiKKI H** CTptrthJ **H** Rf**(c) PHtRK** ROHH'**CKkIH** Rli Ef/**tHKA**^A) **p(c)**n(A)**cKA ROHCKA RTICt 0**\"A " ptA**(T)** (f. 59v—60v).

„Şi încă iţi spun, copilul meu, cind va fi aproape ziua luptei, să te baţi cu duşmanii tăi, eu şi aici te sfătuiesc: să nu stai la luptă unde este oastea ta cea mare, adică unde este tăria curţii tale, pentru că toată oastea străină cu armele cele cumplite aci va năvăli, şi toate loviturile şi puştile şi săgeţile şi toată furia oştii, toate vor izbi în oastea cea mare domnească" (trad. noastră, p. 390).

Versiunea grecească

"ETI ***KapayyiXXm*** **croi, ine uou, icaid** ττιν r|uepav, **KaO'** iiv ***\ieXXeiq*** **JioX.eurjcrai** ueid τcov ***txQpGiV*** **erou,** îva uri ujidpxŢiq 6uo0 ***eiq*** *Ti\v* ue-

„încă îţi spun, fiul meu, în ziua în care ai să dai lupta cu duşmanii tăi, ca să nu fii la un loc în ceata cea mare a taberei,

[1] Vezi *Relnik srpskohrvaiskog knjiievnog i narodnog jezika* (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti), voi. II, Belgrad, 1962, p. 594: *„Vidov dan ... fig.* dan kada ce se neSto odluâiti, rejiti; dan suda".

VdX.**riv** <pdX.aYYa xoO (pco-**odxou,** 'fjyouv **psxd** xoO **JtX.fi-** Gouț, Sioxi **Jtdvxoxs** *eiq* **xo** rjvj-**vrp/pevov JtA,**îj9oc; **âjtixiGEVtai oi E^pol Kai EKEÎ KpOUOUOlț dsi Kai xo^a Kai** *$ekr* **Kai jraX.aioxpaț**[1] **Kai xoucpsKia Kai AOUpjtdpSaț EKEÎOE EKJtEpJtOU-**mv... *(ed. cit.,* **p.** 162).

adică dimpreună cu mulțimea, pentru că totdeauna în mulțimea cea adunată dau năvală dușmanii și acolo lovesc mereu și arcurile și sulițele și încolo trimit palestrele [1] *și puștile și tunurile..."* (trad. prof. V. Grecu, *ibidem,* p. 163).

Versiunea românească veche

„Și de aceasta, fătul mieu, încă te învăț: cînd va fi în ziua de război, tu să nu stai unde vor fi oameni mai mulți, nici unde va fi temeiul și toiul oștilor tale. Că toate ostile streine și toți pizmașii tăi acolo vor îndrepta tunurile de vor bate, și toți vitejii cei înarmați acolo vor năvăli și vor săgeta" (ed. cit., p. 283).

In afara considerațiilor textologice de mai sus, trebuie să subliniem aici încă o dată — ceea ce au făcut atîția cercetători, de la Bălcescu și Hasdeu pînă astăzi — că acest capitol, al VUI-lea, este cheia de boltă a întregii opere și partea cea mai originală, de o mare profunzime politică și socială. Cine pornește de la interpretarea acestui capitol, în primul rînd, și de la cele adiacente, înțelege că opera este rodul gîndirii domnului român, că părțile ei originale, laice, nu pot fi atribuite unui reprezentant tipic al bisericii, ba încă aflător la Constantinopol, nefamiliarizat cu *problemele concrete,* reale ale politicii interne și externe ale Țării Românești.

B) Dar, dincolo de analiza conținutului capitolelor și părților originale ale *învățăturilor,* asupra căruia nu este cazul să mai stăruim aici — căci a fost făcută de o galerie întreagă de cercetători: N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, I. Bogdan, P. A. Lavrov, P. Sîrcu, A. I. Iațimirski, St. Romanski, N. Iorga, V. Grecu, Șt. Ciobanu, E. Turdeanu, Al. Piru, I. C. Chițimia, Șt. Ștefănescu, V. Cândea, A. Balotă, N. Stoicescu, Manole Neagoe, Dan Zamfirescu și alții —, dincolo de considerațiile textologice de mai sus, capabile să răstoarne

[1] **„TUCtA.aioTpa e arena, locul de luptă. înțelesul e că dușmanii încearcă mereu să mute toiul luptei acolo unde cred că s-ar afla domnul potrivnic" (nota prof. V. Grecu).**

ele singure definitiv ipoteza nejustificată a lui L. Vranoussis privind primordialitatea textului grecesc — atribuit lui Manuil din Corint —, mai există un argument *filologic,* şi el a fost clar formulat şi ilustrat, încă la începutul secolului nostru, de către D. Russo, cu cîteva exemple concludente, reproduse acum, în urmă, de Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la *ed. cit.* (p. 15—16). După ce în 1901 crezuse, fără un studiu prealabil, că versiunea grecească este cea originală[1], în 1907 revine, afirmînd, printre altele: „Originalul *Învăţăturilor,* scris in limba slavonă (...). Redacţiunea română (...) şi redacţiunea greacă sînt *traduceri* de pe diferite redacţiuni slavone."[2] Argumentele decisive ale lui, reproduse şi sistematizate de Dan Zamfirescu, sînt mai multe, dintre care: «

a) „Traducătorul grec — care, de altfel, a fost un învăţat de seamă pentru timpul şi mediul în care a trăit — cîteodată nu recunoaşte citaţiile din Sf. Scriptură ca atare şi le traduce greşit"[3]. Urmează, drept exemplu, un pasaj din *Cartea înţelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah,* utilizată de Simeon Monahul, în *Umilinţa* (Kaxdvu^**K;),** în capitolul *Despre beţie,* reprodus în *Învăţături (Partea a doua,* cap. VII), pasaj pe care-1 redăm aici în paralel, după *Septuaginta,* originalul grecesc al *Umilinţei,* versiunea grecească a *Învăţăturilor,* traducerea *prescurtată* în slavonă a *Umilinţei* **(O(T)** KHHIMI IMKAWK **OyAtH-**AKHHK, CAORfcJ **HSkspjHHJ** „Din cartea numită *Umilinţa,* cuvinte alese")[4], originalul slavon al *Învăţăturilor,* Lraducerea românească veche a acestora şi, pentru informare, după *Biblia,* Bucureşti, 1968.

[1] **Recenzie la: C. Litzica, *Manuscrise greceşti din Biblioteca Academiei Române,* Bucureşti, 1900, publicată în *Noua revistă română,* nr. 3, 1901, p. 279-283.**

[2] **De fapt, după *una singură.* Am renunţat în text la afirmaţiile caduce, înlocuindu-le cu puncte de suspensie *(Studii bizantino-române.* Bucureşti, 1907, p. 40-41J.**

[3] ***Studii bizantino-române,* p. 42, nota 1; vezi Dan Zamfirescu, *loc cit.,* p. 15.**

[4] **Mss. slav 312 B.A.R., descoperit şi utilizat prima dată de St. Romanski, în teza sa de doctorat *Mahnreden des walachischen Wojwoden Nlgoe Basarab an seinen Sohn Theodosios,* Leipzig, 1908 (extras), p. 182—192. In mss. se dă numele lui Ioan Hrisostomul, dar D. Russo a dovedit că autorul e Simeon Monahul.**

Septuaginta[1], Isus Sirah, XIX, 1

EpyăTni; ueGuaoc ou 7r>.ouTirj0r|rjeTai... (Lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți[2]...).

*Simeon Monahul, Umilința**

"QrjTtep epydTni; ueGuaoi; ou 7rA.ouTiCT0i]CT8Tai... (Precum lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți ...).

*Învățăturile (versiunea grecească) **

Kai **(ScntEp** 6 ueGucov uei **кот'** 6A.iyov eKTriTriei **Kai** TTTCoveuei **Kai** ou Suvaiai rjTfjvui **ifjq Kaicupopâi;...** (Şi precum bețivul mereu cîte puțin cade şi caliceşte şi nu se poate opri în cădere ...).

Traducerea prescurtată slavonă a Umilinței [5]

BIKOJKf BO' *A^AATtAh.* RHHOnHHțd HE **pdSEOIMTEKTk...**

Învățăturile (originalul slavon)

Învățăturile (trad. rom. veche)

Si cum nu să va îmbogăți lucrătoriul bețiv ... (ed. cit., p. 261, r. 22-23).

Prin urmare, Simeon Monahul a preluat versetul biblic *fără nici o modificare,* precedîndu-1 doar de adverbul *(oomp* „precum". Acest pasaj apare tradus corect, cuvînt de cuvînt în *Umilința* slavonă, preluat *nemodificat* în *învățături* şi tradus iarăşi corect în versiunea românească a acestora. Traducătorul grec al *învățăturilor* a parafrazat însă textul, nerecunoscîndu-i originea biblică, astfel încît el este foarte departe de Kaiăvu^n;. Poate fi oare explicată altfel această inadvertență ?

[1] Td BiBXia, Moscova, 1821, t. IV, p. 150.

[2] *Biblia,* Bucureşti, 1968, p. 999.

[3] Karăvuțig, Atena, 1873 (greşit atribuită lui Simeon Metafrastul), p. 105.

[4] *Ed. cit.,* p. 78, r. 19-20 (trad. prof. V. Grecu, p. 79, r. 19-20).

« Mss. slav. 312 B.A.R., f. 163v, r. 8-10.

[6] Eo corespunde uneori lui Kai „Şi" (Vezi *Lexicon linguae palaeoslovenicae,* I, fasc. 3, Praga, 1959, p. 121).

[7] Deosebirile, puține, sînt numai *ortografice,* decurgînd din faptul că mss. 312 e în slavona sîrbă, iar *înv.* în slavona mediobulgară.

b) După ce St. Romanski a descoperit versiunea slavonă a *Umilinţei* lui Simeon Monahul, D. Russo a făcut, ajutat de Ioan Bogdan un studiu comparativ al versiunii originale greceşti, al celei slavone şi al părţilor preluate în *Învăţături,* ajungînd la următoarea concluzie: „... Fiecare cuvînt (c/\og©. capitol — *n.n.)* corespunde cu unul sau mai multe din Katavu^iq, căci traducătorul slav al *Umilinţei* nu traduce fidel, ci de multe ori prelucrează: două sau mai multe cuvinte (capitole —*n.n.)* din prototipul său le contopeşte într-unui. Şi, lucru ce e foarte important pentru chestia noastră, şi în *Învăţăturile* lui Pseudo-Neagoe (ştim că D. Russo le credea de « pe la începutul secolului al XVII-lea», scrise de «un călugăr admirator al lui Neagoe »[2]— *n.n.)* găsim textul aşa cum se află *prelucrat* în *Umilinţa* slavă. Un exemplu va ajunge ca să lămurească legătura textelor.

In cuvîntul al 5-lea, *despre beţie,* din *Umilinţa* slavonă (manuscris slav 329 [158][3], fol. 162v) s-a intercalat şi legenda lui Samson, măcar că pilda lui Samson nu ne învaţă să ne ferim de beţie, ci de slăbiciune către sexul feminin. Şi într-adevăr, în textul grecesc al *Umilinţei* cele despre Samson se află într-un alt cuvînt mai potrivit, în cuvîntul al 8-lea, ítepi dyveiag Kai rjcD(ppocnJvr|i; *(despre curăţenie şi cumpătate,* p. 81), aşa încît cuvîntul *despre beţie* şi cuvîntul *despre curăţenie şi cumpătate* din Katdvu^ig (p. 69, 115) traducătorul slav al *Umilinţei* le-a contopit într-un singur cuvînt *despre beţie,* după cum se află contopite şi în *Învăţăturile* lui Pseudo-Neagoe."[4]

Şi, ca să nu existe nici un dubiu în această privinţă, reproducem aici, ca şi mai sus, în paralel cu originalul grecesc al scrierii lui Simeon Monahul, începutul textului preluat în *Învăţături,* inclusiv povestirea despre Samson, transcrisă (parţial, cu prescurtări) din *Cartea Judecătorilor.*

[1] „Revizuirea traducerii din limba slavonă a titlurilor se datoreşte amabilităţii profesorului Ioan Bogdan" *(Studii ţi critice.* Bucureşti, 1910, p. 12).

[2] *Studii bizantino-române,* p. 41.

[3] Acum, 312 B.A.R. (mss. citat mai sus).

[4] *Studii fi critice,* p. 14—15.

Simeon Monahul, **Kaxdvu^iq**

Reprodus în cap. VII din Partea a doua a Învățăturilor

Originalul grecesc

Kai 6 **Kupioq Xeyei-** «Ttpo-**CTExeie uf|** 7T.OTE **papuvGuaiv** di **KapSiai uurâv EV KpaiTtdXrj Kai UE0țr Kai** 7rdA.1v **8id TOO** 7tpo(pf|Toi) XEYEI* **âKvi\|/aTE o i** UE6UOVTE<; EI; OÎVOU *ain&v* **Kai** K^auCTaiE* 0pr**|vf|o**-aT£ TtdviEq o£ **TtivoviEq oîvov EÎq** UEGÎIV. **6TI â^fjpxai £K** UECJOU UUWV **£0(ppoo-uvrj Kapd*» yuvfi KaXov dTtEXEoâai TOO oîvou* EV TtoX-***Xolț* **ydp ^uXoiq, GdXfii Trup* Kai** EV *noXXoXq* **Trouarjiv** dvdTtTEiai **TtopvEia* Kai *&anep* £Xaiov dvdTtiEi (pXoya,** OUTCO **Kai oîvoq â^djiTEt dKoXaaîav [Mss. slav.** 312 **şi /rao.omit** 2 **rînduri]. wCTTtEp âpydxriq ufiGrjoq od** TTXOU-**TiaGriCTETai,** OUTCO **Kai** \|/**uxf| dyaTtuCTa** UEGÎIV *6b* **TrXriGuvEi** dpEidq* *ăXXâ* **Kai fjv** *h%z* **anco-**XECTEI* *yxytf\,* **oîvco uf| dvSpi, ou* TtoXXouq ydp dTrcbXeo-EV** 6 **oîvoq- [Mss. slav.** 312 **şi** *înv.* **omit** 19 **rînduri]. ufiydXa ydp KaKd EÎpydo-aTO, Kai TtoXXouq dTTEKTEIVEV** atJTTl TOO **NCDE** *xt/V* **aCTXTjnofJUvriv âyuuvcorjEV aCrr| TOV Acirc âTtoiriCTE rjuyyEo-Gai xaîq GuyaTpdaiv auTou**[1] **[Aici în mss. slav** 312 **şi în** *înv.* **se introduce povestirea lui Samson din cap.** VIII].

învățăturile

(versiunea grecească)

Orjo-i **ydp** 6 **Kupioq EV EtjayyEXioq-** «IIPOCTEXETE **eao-xoîq, uf|** TtOTE papuvGuCTiv **ai KapSiai uuffiv** *iv* **KpaiTrdXrj Kal UE6».** Kai 7rdA.1v **6 TtpotpfiTTiq** A.EyEi*Mr| **drr6** UE6ÎI<; **dvâCTirjiE KpaiTtaXuVTEq- Gpri-vf|rj£T£** ydp, **ou dpGfiCTEiai d(p' uuc&v f| x Pd Kat £0(ppo-cruvri. A16** fiyav **âaiiv** *&(piXi\iov* **âK(p£Uy£lV lf|V TOO oîvou** 7rA.rio-**uovf|v.** rEypdTtxai ydp **Elq** 7toXXf**|v** uXriv **£uA.cov** TTXEÎCTTOV **âyEipEiai TtOp* Kai** *ziq* **Ppcoaiv 7toXĂf|v Kal 7t6aiv TO TtaGoq** *xf\q* TtopvEiaq â^dTtTEi. Kal ***&amp*** 6 UEGUCOV **dsl KaT**'âXiyov **âKTtiTTEl K O I TtTCOXeUEl Kai ou SuvaTai CTTfjvai** *xf\q* **KaTatpo-**p&q, OCTCO **Kai** \|/**uxfi dyaTrcuo-a** Tf|V TOO OÎVOU **7tXriCTHOVf|V** *xf\q* **XdpiToq** EKTtiTtTEi **Kai 06 8uva-Tai** *np6q* **TI dyaG6v Kivr|6fjvai* Kai** STTEP SVEI **Y P dyaG6v,** d7r.**6M.ua1v.**

"OGEV, UÎE nou, **Elq** TT|V **TOO oîvou** HEGTIV, UIȚIE KOU-**ufrre dvSpsîov** EOUTOV **Â.Ey£-** IloXXouq **ydp f|** UEGTI **TOO oîvou 8lE(pGEipE Kai TtXEÎCTTa** KOKd **Kai** Sfiivd

[1] **Pînă aici din KaTavoSl? Atena, 1873, cap. XI, p. 105—106.**

ivvâei ucu **ydp xov** yevvaîov **Kai** dv5peîov Iau\|**/cbv, xov** *&ț enayye7daq* **&K** CTxeipaq **xe%-** Oevxa, 8xi ÎCTvupâxepoq auxou oîJK eyevvf|6r| âvxpamoq *tv vidîq* xâ>v dvOpamax; **arco** CTuy- yeveiac., **xo** 0 Âdv, <Ş 8**voua** Mavcoe, **Kai f|** **yuvf|** **auxoO CTxeîpa, Kai** oîJK ăxiKxe* **Kai** **â**(p6r| **âyye^oq** Kupiou **Tl p** 6 *q* **xf| v yuvaîKa, Kai eî jt 8** 7t **p** 6 *q* **auxf|v** i5oî) 5f|, **CT î) CTxefpa Kai** ou **xexoKa c.' Kai CT** u- *X\f\y ei* **utov, Kaiv0v** *(pvXa^ai* 5 **fj- Kai** uf| 7t(r| *q* **olvov Kai (isflu-** **CT u a- Kai** uf| **(p âr| Tj q** **jtâv dKdOapxov** oxi i5oî) **CT î) âv yaCTxpi** eijeic., **Kai** xeijeiuiov[1]. eipydaaxo Kai exi £pyd£exai. Tov ydp Nâ>e auxu yuuvcbCTaCTa fiavuve Kai Arâx xaîq iSiaig OuyaxpBcn CTuucpwa pfjvai *'enoi- r\oev.* "Exi 5e Kai Iau\|/<bv xov yevvaioxaxov uexpi xe^ouq *ănoi'keae.* xov &**K** axeipaq Kai *inayyeXiaq* xevOevxa- Kai *oi>- 5eiq* Kax' auxov *ăkXoq tui yf\q eiq* iaxuv xe Kai dvSpeiav ouoioq yeyovev. [T]Hv ydp £**K** (pu^fjq xou Adv, *vlbq* Ma- vwe, o5 CTxeîpa fjv f) yuvf| Kaî oîJK gxKtxe. Ecpâvn ouv auxfj âyye^oq Kupiou Kai eîrcev auxij «'I5o0, CTxeîpa *bnăpxeiq* Kai fiKapjtoq, un *56Xoiq* xe£auevr| 7taî5a' *ăXk' ănb* xoO vOv CTU^T|- ui6v Kai (piAaijov...» *(ed. cit.,* p. 78).

Frazele **de** mai sus **tipărite** spațiat sînt **preluate fără modificări din:**

Septuaginta [2]

Cartea Judecătorilor, XIII, 2—5

Kai **eySvexo dvf|p** *elq* **8K Zapad EK xfjq cpu^rji; xo** 0 A **dv** **Kai** 8**voua auxcp** Mavoie' **Kai f| yuvf| auxoO CTxeî-** **pa Kai OUK exiKxe.** Kai **<îcp** 8n **âyye^oq** Ku- **piou** Trpoq **xf| v yuvaîKa, Kai** *el ne* **JT p** 6 **ț aii** T i'i **v.** i5oî) 5fi **au CTxeîpa Kai oî» xexoKa c., Kai ev yaCTxpi** **§£ei<; Kai xei;r| uî** 6 **v.** Kai **vuv** țuiațai, **Kai** uf| Tciri? **olvov Kai CTÎKepa Kai uf| cpdy** n? **rcâv âxâ-** **Oapxov** oxi i5oî) **CTU EV** yaoxpi *ețeiq* **Kai** **x8£Ț| ui6v.**

[1] ***Ibidem,* cap. VIII, p. 81.**
[2] **Ed. ci/., t. I, p. 234.**

Mss. slav 312 B. A. R. (sec. XVII)	*Învățăturile (versiunea slavonă)*
GiiHtimrwf, rÂiouioy: „EKHH-**AUHTf, (A4 KdKO WTir'MdWTh Cp(A)u,<i RdIlId WKhiaAfHHKiWK** H **nHiaH(c)TRO/HK!' H** IMKH **np(o)pKO/Hk CROHA\k rÂKTk** I **„OyTptSKHTf Cf, IIHIOUlf KHHO RK nHiaH(c)TR-k,** H **fIiUMHTt Cf,** 13KO W(T)KT **Cf** W(T) **Cp-k^H RdCh RfCfAHK** H **p4AOCTh!" ^OEpO** K(C) **fKf RHH4 AftHOIM 8A4AHTH Cf, fIHUJfT' GO".** „EK A**HOrHX*k** AP^**Kh KOyHTk WPHk** H **Rk AIHOPHJf SpdUJkHkk Rk3P4P4KTk EAOy**(A); **QKOJKf fAfH RKSVdpdKTk IIAd-AtfHk,** CHU,f H **KHHO Rk3**(A)**KH34KTK** EAO^'(A)HHK **CTp(c)TH". „MKOJKf EO AfcAdTfAK KHHOnHHU,**a **Hf P43-KOPdTfKTk,** CHUJ H A **^d, AWKf-**UIH **IIHiaHkCTRO, Hf OyAftHOKHTk AOEpOA'kTfAHH, Hk** *tAXif* **HAUTk nOPOyEHTk".**	GAKIUJH Tț, rAiuS: „E-KHH-**AMHTf,** *t\\i* **KdKO WTfr'IdATk Cp(A)u,4 R4UJ4 OEkiaA'bHTfAMi H nTdH'cTRo(A\\)!" H ruKW np(o)p-**KW(AI) CROH(AI) **r'Af**(T): **Oy-Tpt3RHTf CA, nTAUlf RHHO K"**K **nTdH'CTR'k, H nAdMHTf CA, I3KO w**(T)**fT CA** W(T) **CptAkI Rd(c) RfCfAfc** H **p4A0(c)!"** 4,0KP0 K(C) **f>Kf RHH4 AIHWIMd OyAdAtTH CA, nHUjf**(T) EO: **„E-k /MHwrki(x") AP*kRk EOyHTI WTHk H** K"**k AftHO-rkIH(X") EPdUJfHk R-h3IMptfT** CA KAA(A))' **OKOJKf** H **fAfH RTi3rdpt-fTk IIA4A\\fHk, CHU,f H KHHO RTi3AKH-**S<H(T) EAA(A)HUA CTP(C)TH". ,,I9KO(H{) EO A*"<>**TfAk RHHOnTHU,4 Hf pd3KOrdTt<**(T), **CHU,f** H **AWd, AIOEAUITH nTdH'CTRO, Hf OyA\\HW-**>KH(T) **AOBpOA^TtAH, HA** H **!3>Kf HA»d**(T) **norSEHTk".**
Ăujf, Kk KHHO Hf A\\0\\'**JKdH Cf,** HH **nojfKdAiaH Cf,** A\\H03t\\"' **EO KHHO nOPOyEH** H **EfAHK4** 3 A 4 **CkTKO-OH. To HOKRH CP4AIHHK** »A H **WE-HdJKH, TO fIWTd CkTROPH npH-IVE'UIHTH Cf AkUI'PfAIk CROHAMk, TO** A°**KAiarO** H A**Oy?KkCTdRHdro 6dA\\'cOH4 AO KOH'Hd HHSAOKkIH, H>Kf** W(T) **OEtTOKdHTd** H W(T) **HfnAOARH POAH Cf** H **Hf I3KH Cf [UMf KrO MÂKk CHAHtHUJH Rk CH'o(X') MAMCKkIJfk. EfUJf EO—pf**(M) **——MARKk** W(T) **Ckpo**(A)**CTRd** *fl&A"* A**ORd**[1]**, KAIOy JKf Et HAM /HdHOK,** H **JKfHd KrO HfnAOAH** H **Hf Pd-**	**Gfif, K-k RHHO Hf A\\AK4H, HH nOX*R4A-kH CA, A\\HWSt(x")** K(O) **RH-HO IIOrOyEH** H **AftHIVrdd** *3AA* **CKTRO-**PH. **To HIVfRKI Cp4A\\HkI Oț'AkI IVEHdJKH,** TO **AIVTd CkTROpH IipH-**WE'HJHTH **CA** A'k4«P'>(A\\) **CROH(At),** TO A^EA-**krO H /MAJKkCTkRHtH-ujddr(o) GdA\\\|rwHa** A° KOHU,J **HH3AOJKH, HJKf** W(T) OE-**KTOR4HY4** H W(T) **HfnA0(A)Kf pOAH CA** H **Hf I3RH CA n4Mf frw MAKk CHA'HkHUjYH R-k** C"HW(X") **MAÎfkCKkI(y;)". „Etujf** EO — **pf**(M)**——MAKk Ckpo(A)-CTR4 fAItJ** (?K) **Kt HAIA** *fl&AHWf,* H **>KfHd fro HfnAOAkI** H

[1] Greşit, în loc de A'"'''-

2K(A)4UJ(- H **taRH Cf JPPAk rîk Kh KIHf** H **pi(I) IH: «Of TH 0\'JKi** HIIM**0(A)H4 H HfCH** P«AHAJ; **S4MHIHIH EO CH4 H pOAHUJH...»** (ff. 163r-164r).

Hf P4KA44UIA. H **I3KH** CA **JprAk rîfk** K"**k TKftffc** H **pf(I)** IH: «Gl **TU 0**I** HIIM**0(A)H44** H ITKCH **POAHA4; 34MHIIIIH** KW **CH4** H **po-**AHIIIH...» (ff. 34r — 35r).

Traducerea românească veche a Învățăturilor

Auzi că zice Dumnezeu:
Luca 21_{84} *„Păziți-vă, să nu cumva să*
să îngreuiaze inima cu mîncări multe şi cu băuturi". Şi iar grăiaşte cu prorocul
Ioil 1_{6} *său, de zice: „Trezviți-vă,*
ceia ce beți vin, de vă îmbătați şi plîngeți, că s-au luat din mijlocul vostru veseliia şi bucuriia /" Şi bun lucru iaste a să feri omul de băutura cea multă, că iar zice Scriptura: „în lemnele cele multe să face foc mare şi în bucatele cele multe să ațîță curviia". Şi „cum ațlță şi face untul văpae, aşa şi vinul rădică pohte de curvie".
Sirah *19*$_{x}$*Şi „cum nu să va îmbogăți*
lucrâtoriul bețiv, aşa şi sufletele care iubescu bețiia nu vor înmulți bunătățile, ce şi cele ce vor avea, le vor piiarde".

Sirah 31_{29} *Fătul mieu, „deaca bei vin,*
nu te lăuda, nici te face bărbat, că pre mulți au pierdut vinul" şi multe răutăți au făcut. Vinul au golit trupul cel de ruşine al lui Noe. Vinul făcu pre Lot de să împreună cu amîndoao fetele

Traducerea actuală a învățăturilor

Ascultă pe Domnul zicînd: „Luați seama, să nu se îngreuieze inimile voastre de mîncare şi de băutură /" Şi iarăşi prin prorocul său zice: „Treziți-vă, cei ce beți vin la beție şi vă plîngeți că vi se ia veselia şi bucuria din mijlocul vostru /" Bine este a sta deoparte de vinul cel mult, căci scris este: „în lemnele cele multe se face foc mare şi în mîncările cele multe se ațîță desfrîul; precum untdelemnul ațîță flacăra, aşa şi vinul ridică patima desfrîului". Şi „precum lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți, aşa şi sufletul care iubeşte beția nu va înmulți faptele bune, ci şi ceea ce are va pierde".

Fiule, „la vin nu te face viteaz şi nu te lăuda cu el, căci pe mulți i-a pierdut vinul" şi multe rele a făcut. El a despuiat mădularul ruşinos al lui Noe, el a făcut pe Lot să se însoțească cu fiicele sale, el a doborît în cele din urmă pe Samson cel viteaz şi băr-

sale trupeşte. Vinul provâli pre bărbatul şi viteazul Sampson pînă in sfîrşit, care să născuse den făgăduință şi den muiare stearpă, şi n-au mai fost alt om niciodată vîrtos ca dînsul, nici va mai fi.

Că zice Scriptura: „Era
ludec. *un om den semenţiia lui*
13_{2-2} *Dan, pre care-l chema Manoe, şi muiarea lui era stearpă şi feciori nu făcea. Iar îngerul lui Dumnezeu să arătă muierii şi zise cătră dînsa: «Iată, tu eşti stearpă şi feciori n-ai făcut, iar de acum să ştii că vei începe rod şi vei îngreca şi vei naşte fiiu...»"* (Ed. cit., p. 261.)

bat, cel ce se născuse din făgăduință şi din femeie stearpă şi nu s-a ivit alt om mai puternic ca dînsul între fiii oamenilor.

Căci „era — zice — un om din seminţia lui Dan, al cărui nume era Manoe, şi femeia lui era stearpă şi nu năştea. Şi îngerul Domnului se arătă femeii şi-i zise: «Iată, tu eşti stearpă şi nu ai născut; dar vei zămisli un fiu şi vei naşte... »"

(Ed. cit., p. 376 — 367.)

Se observă, prin urmare, că textul original din KaTCtvo^ig coincide numai parțial cu versiunea grecească a *învățăturilor,* care — aşa cum a precizat încă D. Russo — reflectă comasările de text şi combinările de capitole din *Umilința* slavonă, preluate ca atare în *învățături.* Mai elocventă este însă retraducerea în greceşte a pasajului din *Cartea Judecătorilor* (care în KaTdvo^ig este reprodus *tale-quale),* absolut de neconceput, dacă *învățăturile* ar fi fost redactate inițial în greceşte.

Dimpotrivă, coincidența dintre *Umilința* slavonă şi originalul slavon al *învățăturilor* este aproape totală, cu excepția cîtorva cuvinte şi a ortografiei, căci manuscrisul cu care am făcut comparația este din sec. al XVII-lea, în slavona sîrbă.

Prin aceasta, am răspuns şi „întîmpinării" lui L. Vranoussis, cu prilejul discutării comunicării sale la congresul de la Bucureşti, privitoare la eventualitatea descoperirii unui manuscris grecesc care să prezinte exact aceleaşi prescurtări şi combinații pe care le are *Umilința* slavonă. De altfel, prevă-

zînd o astfel de posibilitate, D. Russo scria încă în 1907: „Cînd se va face o ediție a *Umilinței* lui Simeon[1] şi a textului român (al *învățăturilor*—n.n.) cu aparatul critic cuvenit — căci amîndouă publicațiunile sînt făcute cu cea mai mare neîngrijire, cînd se vor descoperi şi alte manuscrise, conținînd textul slavon şi grecesc, atunci se vor desluşi şi mai bine relațiunile dintre diferitele redacțiuni; pe cît însă îmi îngăduie textele de astăzi a trage concluziuni, cred că în trăsături generale am fixat filiațiunea diferitelor redacțiuni, şi sper că chiar noi descoperiri nu vor schimba esențial cele spuse mai sus"[2].

Iar în 1910 adăuga că, descoperind intermediarul slavon, Romanski „a adus un mare serviciu învățaților, şi prin acest fapt nou cartea lui R. însemnează un pas înainte in chestia *învățăturilor*.

Poate că se va găsi o altă prelucrare a *Umilinței* în limba slavonă, care să fie şi mai aproape de textul lui Pseudo-Neagoe (am văzut însă că cea existentă coincide cuvînt de cuvînt cu textul din *învățături*—n.n.), în orice caz, rămîne a se cerceta dacă prelucrarea şi prescurtarea *Umilinței* în forma în care ne-o prezintă manuscr. 329 [312] al Acad. Rom. s-a făcut de traducătorul slav, ceea ce e mai probabil, sau dacă există un prototip grecesc prescurtat, ceea ce iarăşi nu se exclude."[3]

Acesta din urmă n-a fost găsit de atunci de nimeni. Pentru discuția privind prioritatea textului slavon sau grecesc al *învățăturilor* el nici nu mai este necesar, dată fiind evidența „retraducerii" din slavonă în greacă a *pasajelor biblice* care se păstrează intacte în ediția greacă a *Umilinței,* utilizată pentru comparație, şi care fuseseră traduse corect în versiunea slavonă a acesteia, de unde au fost preluate *tale-quale* în *învățături* şi traduse, în genere, iarăşi corect, în versiunea românească din sec. al XVII-lea.

De altfel, generalizîndu-şi observațiile, D. Russo declara în mod categoric: „... Nici traducătorul grec, nici cel român

[1] **D. Russo menționează în notă 7 manuscrise la Biblioteca Națională din Atena, 9 la Muntele Athos, 2 manuscrise din sec. al XlI-lea (Genova şi Ierusalim), 1 din 1344 (Bibi. Bodl.) şi 1 din sec. al XlV-lea (Paris).**

[2] ***Studii bizantino-române,* p. 43—44.**

[3] ***Studii şi critice,* p. 16.**

nu ştiau că multe părţi pe care le aveau înaintea lor în limba slavonă erau traduceri din greceşte; dacă traducătorul grec, cel puţin, ştia acest lucru, nu făcea fel de fel de greşeli de traducere, ci punea pur şi simplu părţile din Efrem Şirul, din *Varlaam şi Ioasaf,* din Simeon întocmai cum sînt in textele originale"[1]. Aşa stînd lucrurile, este de-a dreptul curios cum cercetătorul grec actual, înainte de a porni la lansarea teoriei sale sau măcar după ce a venit la Bucureşti, n-a citit ceea ce scrisese elenistul bucureştean D. Russo, grec de origine, de altfel, care a dovedit fără putinţă de tăgadă că textul grecesc al *Învăţăturilor* este *tradus* după cel slavonesc, că unele pasaje biblice (şi anume, acelea care nu puteau fi identificate cu uşurinţă) şi cele din operele scriitorilor bizantini sînt *retraduse din slavonă in greacă* şi că, evident, ele nu coincid cu originalele greceşti. Acest fapt i-a fost semnalat cu prilejul susţinerii comunicării la congresul de la Bucureşti (sept. 1971) de către Dan Zamfirescu, dar se pare că el a trecut nepăsător peste argumentele aduse de acesta şi publicate chiar în zilele congresului în *România literară* din 9 sept. *(Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?,* p. *10)*[2], căci numai aşa se poate explica faptul că a încredinţat tiparului, la *Magazin istoric,* articolul citat, în care repetă ipoteza expusă la cele două congrese, fără nici o schimbare.

In aceste condiţii, este necesar, poate, pentru cei ce doresc dovezi în plus, să apelăm şi la alte exemple, tot din *Partea a doua* a *Învăţăturilor,* şi anume din *Omilia de Paşti,* atribuită lui Ioan Hrisostomul, din *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul) şi chiar din *Evanghelia după Matei.* Pentru aceasta vom pune faţă în faţă, ca şi mai sus, textele greceşti originale şi cele „retraduse" în *Învăţături* (vers. gr.), traducerile slavone

[1] ***Studii bizantino-rotnâne,*** **p. 42.**

[2] **Dan Zamfirescu a revenit după aceea cu noi argumente şi exemple în cadrul şedinţei comemorative de la *Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei de ştiinţe sociale şi politice* (27 sept. 1971), la care L. Vranoussis a participat şi a luat cuvîntul (vezi *Contemporanul* din 15 oct. 1971, p. 8, şi *Revue roumaine d'histoire,* t. XI, 1972, nr. 1, p. 189), apoi într-o comunicare ţinută la Curtea de Argeş, cu prilejul „Săptămînii Neagoe Basarab" (11 — 17 oct. 1971) şi, în sfîrşit, în comunicarea *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint ? în legătură cu raportul dintre versiunile slavă şi greacă ale învăţăturilor lui Neagoe Basarab,* ţinută în cadrul Asociaţiei slaviştilor din R. S. România, la 8 noiembrie 1971.**

ale acestora în manuscrise independente din Țările Române şi în originalul slavon al *învățăturilor* şi, în fine, pentru informare, tălmăcirea pasajelor respective în versiunea românească veche şi în cea actuală, după ediția citată.

c) *Omilia de Paşti, atribuită lui Ioan Hrisostomul. Reprodusă parțial la sfîrşitul cap. XIII din Partea a doua a învățăturilor şi în Pisania mănăstirii Argeş*

KaTTiXTlTiKOi; *slq* **TO** âyiov
Tidrjxa

EÎ TU; UTIO ipcbiris copai; ElpydaaTO, SEXECTGCO afiuspov T6 Siicaiov 6cpA.r|ua EÎ TU; UETO TTlV TpiTTlV fjMjEV, EUXapiCTTCOV EOpTdCTTJ- **EÎ** Ti; UETd TfjV EKTT|V EcpOarjE, UTISEV ^riuioOTar EÎ TI; UCTTEpriCTEV **EÎ**; Tf|v evvdTriv, 7UPOCTEA.8ETCO UTISEV Ev8oid£cov **EÎ TI; EÎ**; uovriv EcpGaas Tfjv EvSsKdTriv, uf] cpopr|8fj Tf]V PpaSuTfJTa. CPIA.6TIUO; ydp cov 6 AECTTUOTTI; SEXETOI TOV ECTXOTOV, KaGdTtsp Kai T6V Ttpco-**TOV** dva7tai)**Ei TOV** evSEKdTTi;, cb; **TOV** âpyaaduEVOv *ăno* Tfj; TtpcoTri; Kal T6V CCTTEPOV *iX-Xsl,* Kal TOV TtpCOTOV 0Epa7UEUEl KdKEivco SiScorji, Kai TOUTCO %apirjETai. Kai TTJV Ttpă^iv TIUŞ, Kai TTJV 7tp68ECTIV ETUaiVEÎ. Oî)KOOV EÎCJEA.8T|TE TtdvTs; si; TTJV Kapdv **TOO** Kupiou f|ucuv, Kai TtpCOTOl Kai SEUTEPOI TOV UlfJ86v d7UOA.dPETE, 7UA0UCTI01 Kai jtEvr|TE; UETd *b.XXr\Xwv* x°psurjaTE... (Migne, *Patr. gr.*, t. LIX, Paris, 1862, col. 721).

Versiunea grecească a învățăturilor
(Fragmentul este mult prescurtat)

Aio Kdycb eiScb; erou niv ăTUEipov dya86Tr|Ta, **OTI** TtavTa; dv8pcb7iou; 8EA.EI; rjco8fjvai Kai EÎ; âTtiyvcoCTiv dA.r|8Eiav EA.8EÎV Kai 6**TI TCŞ** *iv* uicj copa spyarjauEvep TEA.EIOV SESCOKO; TOV UICT86V, cb; TCŞ *iv* Tfj EvSEKdTt] TtapaysyovoTi *iv* **TCŞ** du7tEA.covi, KaTacpsuyco Ttpo; **CTE** Kai Ssouar **TipoaSs**^ai Kai dvTiA.aPoO Kai *a&adv* UE EVEKEV TOO §A.EOU; CTOU *(Ed. cit.,* p. 232, r. 32—37).

Traducerea prof. V. Grecu

„De aceea şi eu, ştiind nesfîrşita ta bunătate, că vrei ca toți oamenii să fie mîntuiți şi să vie la cunoaşterea adevărului şi că celuia care a lucrat într-un singur ceas i-ai dat desăvîrşită plată, precum celuia care a fost în al unsprezecelea ceas în vie, alerg la tine şi mă rog: primeşte-mă şi poartă-mi de grijă şi mîntuieşte-mă din cauza milei tale" (Ibidem, p. 233.)

Mss. slav 299 B.A.R.	*Pisania Mănăstirii Argeş* (fragmentul din Hrisostom)
iliuf KTO W(T) npKsddro Md(c) A^AdAh K(c), A<> npHAUTK AH(C)K np4KfA»kiH AAhrh. fliuf KTO no TpfTHKA\K MdCfc flpHA*, KAPOA<«-pf A<« npd3(A)H0y«Tli- fIIUf KTO no UIfCTOA\K MdCfc AOCTHKf, HHM-TOÎKI A<« >>VCO*A\HHT Cf, HBO HHMHA\'>Kf IvTKIUfTKKiIKT Cf. fII|If KTO 0\'AHUIHTK CI A'BfTdPO Md(c), A4 npHCTOVnHTh HHMTOSKf BOK Cf. fIIUf KK KAHHkIH Hd Af«Tf Md(c) npHAf, A<) Hf Oț'CTpdUIHT Cf 0\'KdCH-kHHia. fIWKOMKCTKHK CO ChJ KA(A)Kd, npHKAVAKTK nOCA"kAHia-PO, raKOJKf npKRdro; o\"r-kuidKTK H>Kf KK KAHH»V Hd A^fTf POAH-HO\', raKo>Kf A^AdRUidro W(T) npKKdro Md(c); H nocA-kAHiaro <HHAO\'KTK, H npKRdPO Oț'TtIIId-KTK; H OHOA\O* AMTK, H CfA\0\' AapO\'KTKJ H A^^HHK nOMHTd-KTK, H npt(A)AO>KfHHK JfKdAHT (f. 83 r).	H fIdKhJ PAdPOAfT EOSKfCTKf-HHKIH 3AdToț'CT: fIIUf KTO npK-KdPO MdCd A^AdfT, A<> npiHAWT npdKfAHkiH A*^<"K. fliuf KTO no TpfTÎfiM MdCfc npiHA'T, EAdPOAd" pfH-h A<> npd3AHSfTK. fliuf no Î$'<HK MdCfc AOCTHSKfT, HHMTOSKf A<« SC&WHHT[1] Cf, HHMHA\}Kf WT-IUfKdfT Cf. fIIUf e'po MdCd UAH-UIHT[2] Cf, A<« npHCTgnHTk[3] HHM-TOJKf BOA CA. fIIUf KK di. MdC npiHA'T, A<> Hf gCTpdUIHT Cf KKCH-kHId. HfAOK-KKOANBHK EO fCT KAdAkiKd XPICTOC, npifMAfT noc-A-kAHAro, raKO>KfnpKK^po; oy-r-k-UIdfT d*. MdC npHUIfAUIdPO, AKO->Kf A^AdKUIdPO WT npKKdPO MdCdJ H nOCA-kAHAPO A\HA8fT, H d>0 0*TkUIdfT, H WHOAMJ A<"T, H CfA\8 A<«p8fT, H AtAdHif noMH-TdfT, H nptAOSKfHIf JfKdAHT (Tocilescu, p. 33—34).
Versiunea românească veche a Învăţăturilor	*Traducerea Pisaniei Mănăstirii Argeş* (Fragmentul din Hrisostom)
Dreptu aceia, şi eu auziiu bogăţiia milii tale şi cum că chemi pre toţi păcătoşii la tine, zicînd: „Cel ce va veni la ceasul cel dinţii va lua plată dreaptă, iar cel ce va veni după al treilea ceas să mulţumească milii tale, iar cel ce va ajunge după al şaselea ceas de nimic nu să va lipsi, iar cel ce să va lipsi pînă la al noaolea ceas să să apropie cătră tine făr'de nici o în-	*Şi iarăşi zice dumnezeescul Zlatoust: „Dacă va lucra cineva din ceasul dinţii, sâ-şi primească plată dreaptă; dacă va veni cineva după ceasul al treilea, mulţumit să prâznuiască; dacă va ajunge după ceasul al şaselea, de nimic să*

[1] La Tocilescu: SCHHHTE (corectat de noi).

[2] T.: SAHIUHJT („).

[3] T.: A'PHCTU BHTk („).

doialâ. Iar de va veni şi la al unsprezecelea ceas, nimic să nu să teamă că s-au zăbovit. Că eşti iubitoriu de oameni şi priimeşti pre cel de apoi, ca şi pre cel dinţii, şi mingii pe cel de la al unsprăzecelea ceas ca şi pre cel din ceasul dinţii. Şi celuia dai, iar pe cesta-l dăruești; şi lucrul îl cinsteşti, şi ce iaste pus înainte lauzi. Drept aceia, vor intra în bucuriia Domnului şi vor lua plată şi cei dinţii, şi cei de apoi de la mila ta cea bogată ..." (Ed. cit., p. 341.)

nu se îndoiască, căci de nimic nu va fi lipsit; dacă de al nouălea ceas va fi lipsit, să se apropie, netemîndu-se de nimic; dacă va veni în ceasul al unsprezecelea, să nu se teamă de înărziere, căci iubitor de oameni este stupînul Hristos: primeşte pe cel din urmă, ca şi pe cel dintîi; mîngîie pe cel venit în ceasul al unsprezecelea, ca şi pe cel ce a lucrat din ceasul dintîi; şi pe cel din urmă îl miluieşte, şi pe cel dintîi îl mîngîie; şi aceluia îi dă, şi acestuia îi dăruieşte; şi fapta o cinsteşte, şi jertfa o laudă". (Lit. rom. veche, I, p. 158.)

După cum am arătat mai sus, sfîrşitul *Învăţăturilor* (respectiv, sfîrşitul capitolului XIII) — inclusiv pasajul preluat din omilia atribuită lui Ioan Hrisostomul — s-a pierdut din manuscrisul slavon. Dar cum, pe de o parte, acest pasaj s-a păstrat bine tradus în versiunea românească, iar, pe de altă parte, a fost utilizat *exact în aceeaşi întindere* în *Pisania Mănăstirii Argeş,* am considerat potrivit ca, alături de textul slavon citat după mss. 299 de la B.A.R., scris la începutul sec. al XVI-lea în slavona sîrbă şi provenit de la mănăstirea Bistriţa din Oltenia, să reproducem tocmai pasajul respectiv din *Pisanie*[1]. Că la fel trebuie să fi fost în originalul slavon al *învăţăturilor* ne-o dovedeşte traducerea exactă românească din sec. al XVII-lea.

în schimb, cum s-a putut observa mai sus, traducătorul grec al « *învăţăturilor» a comprimat textul* la mai puţin de

[1] Neavînd la dispoziţie o bună fotocopie, am reprodus după transcrierea imperfectă a lui Gr. Tocilescu *(Biserica episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeş, restaurată ... şi sfinţită din nou în ziua de 12 octombrie 1886,* Bucureşti [f.a.], p. 33—34j. Traducerea am dat-o după: *Literatura română veche (1402—1647).* Introducere, ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, voi. I, Bucureşti, Ed. Tineretului 1969, p. 158.

două rînduri, parafrazîndu-1 (cu aluzie la *vie,* aşa cum sună, de altfel, pilda din *Evanghelia după Matei,* XX, 1—16, care stă la baza acestei scurte omilii)

d) *Scara lui Ioan Climax (Scărarul)*
Începutul Cuvintului XXVIII, reprodus în cap. XII din Partea a doua a învățăturilor

Ioan Climax: Scara (Orig. grecesc)	*Versiunea grecească a învățăturilor*
npoo-euxu £CTTI Kctxâ uev xf|V aoxfjcj 7toi6xr|xa rjuvoucria Kai evcomcj âv8prâ7too Kai OeoO-Kaxâ 6e xf|v evepyeiav, KOCT-uou CTdrjxaCTiq- OeoO KaxaA.-A.ayf|, SaKpdcov uf|xr|p K c a 7tctA.iv 8oyâxr|p, ctuapxr|uâxcov i\aa\ibq, 7teipaapcuv yecpupa, 8A.i|/ecov ueaoxoivov, 7toA.eucov SpaOaiq, dyyeA.cov ăpyov, daco-udxcov 7tâvxcov xpocpiy ueA.-A.oucra edcppocruvri, ct7tepavxoq epyacria, dpexcov 7tT)yf|, JC P ICT-udxcov 7tp6^evoq, 7tpOK07tf| cto-paxoq, xpocpf) I|/OXM?> v o u <pco-XICTUOCJ ct7toyvrâCTecoq 7teA.o^, eA.-	'H edxM 8e 7tdA.iv Ka8o-Snyeî xov ctv8pco7tov Kai cruvd-7txei xc5 0ec5 ev o-7rou6fj Kai eîpT)vo7toieî adxov uex' atixoO. Mf|xr|p ydp xcov SaKpdcov Kai 8oyâxr|p Kai CA.aap6q ecrxi xcov duapxcoA.cov, xcîiv uev Siveuov-xcov yecpopa Kai A.07tT)pcov 6id-A.omcj, 7toA.euou Siao-Kecucruocj, epyov xcov dyyeA.cov Kai ctaco-udxcov 7tâvxcov xpocpf), xcov ypnyopodvxcov %apă K c d uaKd-piov gpyov, xcov dpexcov 7tr|yf| Kai xcov vapicrudxcov xd aKa-xairjvuvxov 6copov. H uexâ CT7too6flcj ei>xr \ xpocpiî £axi xfjq

[1] După cum am arătat in articolul *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Brațul (1559—1560),* publicat în *Studii de limbă literară şi filologie,* voi. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 341—342, identificarea acestei omilii în *învățături* şi în Pisanie a făcut-oN. Drăganu, încă în 1914 *(Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu şi Codicele Marțian,* Bucureşti, 1914, p. 17—*19).* „Aşadar, nici P. Ş. Năsturel nu spunea 'o noutate în 1959 (...), şi nici P. Olteanu în 1967 (... *Omilii folosite în învățăturile lui Neagoe Basarab,* în *Romanoslavica,* XIV, 1967, 349—354) ..." (nota 67, la p. 341 a *art. cit.;* Cf. şi Dan Zamfirescu, *între Nicolae Drăganu şi prof. univ. dr. docent Pândele Olteanu sau despre obiceiul împăunării cu penele altora, înSăptămîna,* nr. 51, din 24 noiembrie 1971, p. 2, şi *Accidentele falsei erudiții, ibidem,* nr. 55, din 24 decembrie, 1971, p. 10). Vezi în *art. nostru citat* (p. 334—345) date privind răspîndirea acestei omilii în textele bilingve slavo-române, cu reproducerea unora din ele şi cu indicații bibliografice.

jiiSo? âjioSei^iț, X-imn? X.ucuc,, jiX-oOxoț uovaxc&v, **ricrovacjxujv** Gnaaupâc,, GuuoO ueicoaic,, gao-jrxpov Jipoicojifjc,, uexpcov (a) eu**<pdveia, KaxacjxdcjEu)£** 8iiX.**co-cuc,, x**&v ueXAovxcov unvuxiic,, KXioui; **rjr|uacria.** npoaeuxu ECJXI **xcp** 6vxcoi; euvouevcp Suca-CTtf|piov **Kai Kpixiipiov, Kai** ptjua Kupiou, jrpoTxoO Pf|**ua-T 0 5** uâXAovxoc,- (Migne, *Patr. gr.,t.* XXXVIII, Paris, 1860, col. 1129; traducerea:

„Rugăciunea este după natura sa împreunarea şi unirea omului cu Dumnezeu, iar ca faptă — alcătuire a lumii, împăcare cu Dumnezeu, mumă şi apoi fiică a lacrimilor, curățire a păcatelor, punte a ispitirilor, pavăză, a întristărilor, sfărîmare a războaielor, faptă a îngerilor, hrană a tuturor celor fără trup, veselie viitoare, faptă veşnică, izvor al virtuților, mijlocitoare a darurilor, izbîndă nevăzută, hrană a sufletului, luminare a minții, securea deznădejdii, dovadă a nădejdii, sfărîmare a întristării, bogăție a călugărilor, comoară a negîlcevitorilor, slăbire a mîniei, oglindă a izbîndei, ivire a păcii, arătare a rînduielii, vestitoare a celor viitoare, semn al slavei. Rugăciunea este tribunal şi judecată pentru

(a) Modorum seu mediorum.

xyuvfjc,, *Xa\inp6zx\q* xou voO Kai âiacon^ TOO GUUOO, xâv eforiSo? yuvaycoyia Kai **xfj?** (ppovxiScov oidX.uaic,, JI?.OUXOI; Kai Gnaaupoi; uovaxcov, aicojiii Kai **f|tjuvta,** GuuoO Kaxdjiaumi; Kai Gecopiaț Geiaț **dycbv, KO-**CTniKfj? **(pavxaaiai;** *eiq* ou8ev âjioSei^iț, xo&v CTJiouSaicov dyaGii âjiayyeXla Kai So^n? **xeKuf**|piov. Eu^f) eaxiv dX-nGiiț **xcov** Seouevcov KpifJii; Kai xfj? xeX-euxaiai; **Kpiaecoi;** djia>Aayf| (Ed. cit., p. 196, r. 23—34; trad., p. 197, r. 21 — 32:

„Rugăciunea însă iarăşi îl conduce pe om şi-1 leagă cu D-zeu in grabă şi-1 împacă cu el. Căci este maică a lacrimilor şi fiică, şi ogoirea păcătoşilor, punte a celor ce se scufundă şi izbăvire a celor îndurerați, împrăştiere a războiului, lucru al îngerilor şi plăcere a tuturor celor fără de trup, bucurie a celor ce priveghează şi lucru fericit, al virtuților izvor şi al harurilor darul cel neruşinat. Rugăciunea cu zel hrană este a sufletului, strălucire a minții şi retezare a mîniei, a speranței împrospătare şi a grijilor risipire, avere şi comoară a călugărilor, tăcere şi linişte, a mîniei încetare şi a contemplării dumnezeeşti ostenire, dovedire întru nimic a închipuirii lumeşti, a celor zeloşi bună solie şi al măririi semn. Rugăciunea este

cel care într-adevăr se roagă şi judeţ al Domnului înaintea judecăţii viitoare"[1]).

Mss. slav 143 B.A.R.

/HATKJ f(c) no TO* oyKe TKOpO* CTkCAUIkCTSYI H CkiAH-«f HYI MAKoy H Boţ*, no A*HCTRoy wf MHpoy CKCTdRAfHTf, BÎKTI npH-A\HpfHTf, CA"k3dA\b. <H?H H ndKkI A"ki|iH, rp-kjfw(iw) wu,-ki|i(HTf, HC-KOyiUfHTw(A\) AWCTTk, CKp*kBf(A\) cp-kA«CTbHTi, pdTi(/H) c-kKpoy-uifHTf, drrA(c)KOf A*AO, Efc-TKAECHhIH(A\) KTiC-fcA\k nHLUd, KAAAUW BC(C)AT{, Hfnp-kxoAHOi A'EAdHTf, AOKpWAtTkAfAMi HC-TOMHHKk, A4POKdHYw(i\\) ^AdTd-HM, npfccn-kdiiYf HIKHAHA\O, m-ujd AUJH, oyA\oy npocg-kiMCHTf, w(T)MddHT)J cfKhipd, oynosdHTio nOKd3JHYf, nCMdAH pd3(A)p-kuifHi'f, BOrdT*CTKO A\HHXW(M), EfSMATk" BHHKW(A\) CKpOKHLUf, lapWCTH WW>K(A)«YI, sp-taiMo np-kcn-kd-HT8, <trkpdA\' laKAfnYf, O^'CTPOIHYS noKd3dHYf, EAAALUH(A\) B-kCT-HHKk, CAdRkl Hd3HdA\fHdHYf. iHATRd t(c) R"k HCTHHA A\OAALUOA\Oy CA CAJK(A)|HTI H CAAHUIC THf np-k»(A)f EAA^Uidro CAAHUIJ (f. 197r-v).

Versiunea românească veche a învăţăturilor

Că ruga iaste ducere şi împreunare omului cu Dumnezeu, iar după tocmeala lumii iaste pohtire şi împăcare cu

adevărată judecată a celor ce se roagă şi scăpare de cea din urmă judecată").

Originalul slavon al învăţăturilor

ffIÂT&d K(c) no TOA TBOPA CkUIfCTKYf H CUAHHfHYf MAK» H B5, no A*HCTKcî *7Kt* AAHptJ CkCTd-BAfHYf H EJKYI npHA\Hp(HYf, CA"k-3d<Hk *MTH* H ndKkI A"kUIH, Pp-fc-Jfw(A\) OU/kIUfHYf, HCKOyiUIHYOA\k A\OCTk, CKP"kBI(A\) cp-kAocrkHYf, PdTf(A\) CTkKpOyiIUHTI, drTAkCKOf AtAO, BICT-kAfCHkI(A\) B*kC-k[A\k] nHUid, EAAAUifi BICIAYI, Hinp-k-X0(A)H0 ATIAdHYI, AOBpOAtTK-AIA\k HCTOMHHKk, AdpOBdHYw(i\\) \-oA<iTdHU,d, np-kcn-kdnYf HIKHAH-A\O, nHi|idAUif, oyA\8 npocR-kaif-HYI, w(T)«IddHYIO CIKHpd, oynoBd-HYIO nOKd3dHYf, niMdAH pd3(A)pTÎ-UIIHYI, BordTkCTBO A\HHV;O(A\), EE3'A\AkBHHKU>(A\) CKpOKHLUf, H-POCTH 0X8>K(A)IHTI, 3p-kU,dAg np-kcn-kdnYf, A>HPdA\' ragAfHYf, oy-CTpoiHYi noKd3dnYd, BAAAL|IH(<H) B-kCTHHKk, CAdRkl Hd3HdA\fHdHYf. iHÂTBd K(c) R"k HCTHHA AAOAA-LUO(A\8) CA CAJK(A)IHYI H CAAH-L|if riîf nptJK(A)i BAAAUId(r) CAAHUid (f. 86v—87v).

Traducerea actuală a învăţăturilor

Rugăciunea este aceea care aduce pogorîrea şi împreunarea omului cu Dumnezeu, iar după faptă — alcătuire lumii

[1] Trad. de M. Carataşu, paleograf la B.A.R., căruia îi exprimăm mulţumirile noastre.

Dumnezeu, şi mumă şi apoi fată lacrâmilor; păcatelor iaste curăție, ispititurilor pod, întristâciunilor mîngîiare, râsboaelor sfărîmare; lucru îngeresc, hrana celor făr'de trup, veacului ce va să fie veselie, lucru netrecut, izvor bunătăților, solie darurilor, prisoseală nevăzută, hrana sufletului, luminarea minții, săcure oceaianiei, arătare nădejdii, dăzlegare grijilor; bogăție călugărilor, negîlcevitorilor comoară; slăbiciunea urgiei, arătare de pace; tocmire arătării, sol lucrurilor celor ce vor să fie, semnare slavei. Ruga cu adevărat iaste celui ce să roagă judecată mai nainte încă decît judecata lui Dumnezeu care va să fie (Ed. cit., p. 317-318.)	*şi împăcare cu Dumnezeu, mumă şi apoi fiică a lacrimilor, curățire a păcatelor, punte a ispitirilor, mîngîiere a întristărilor, sfărîmare a războaielor, faptă îngerească, hrană a celor fără trup, veselie viitoare, faptă netrecătoare, izvor al faptelor bune, mijlocitoare a darurilor, izbîndă nevăzută, hrană a sufletului, luminare a minții, secure a deznădejdii, arătare a nădejdii, sfărîmare a întristării, bogăție a călugărilor, comoară a negîlcevitorilor, slăbire a urgiei, oglindă a darurilor, ivire a păcii, arătare a rînduielii, vestitoare a celor viitoare, semn al slavei. Rugăciunea este într-adevăr judecată a celui ce se roagă şi județ al Domnului înainte de judecata viitoare* (Ed. cit., p. 405.)

Se observă cu uşurință că: a) cple două texte greceşti *nu coincid,* al doilea fiind retradus din slavonă; p) dimpotrivă, versiunea slavonă a *Scării* (pentru care am utilizat mss. 143 B.A.R. din 1446, copiat în slavona mediobulgară de Gavriil de la Neamț) este preluată fără modificări, cu aceeaşi ortografie mediobulgară în *Învățături* (versiunea slavonă) — evident, cu unele mărunte greşeli de copiere, cu un cuvînt omis (оѵ"во „căci") şi altul adăugat (н „şi") — şi tradusă destul de exact în limba română a sec. al XVII-lea. Poate da cineva o altă explicație acestor constatări, care se adaugă celor prezentate mai sus?

e) In sfîrşit, vom cita un ultim exemplu din *Evanghelia după Matei,* şi anume un pasaj din cele mai cunoscute, cel despre „Judecata viitoare", care urmează pildei celor zece fecioare şi celei a talanților (cap. XXV, v. 31—36 şi 40).

Reprodus in cap. XII din

Originalul grecesc

31 "Orav 8e° EA-GU 6 **uioq** TOO
dvOpcbnou EV Tți 86^Ț| OUTOU
Kai 7rdvTei; **oi âyioi** dyyeA.**oi**
32 £IET' **aUTOU,** TOTE KaBiaei E7li
Gpovou 56C|TICJ auroC' Kai CTuva-
XQiicfETai EUJTPOCTGEV **aurou**
navra TO E9VT|, Kai **dcpopiEÎ**
auroui; dn' ***ăkXr\X(ov*** COCTTIEP 6
7ioiufiv dcpopi^Ei Ta jrpoPaTa
33 **ano** TCBV spicpcov, Kai CTTTICTEI
TO UEV jrpoPaTa EK 8E!;ICOV
auToO, Td 8E spicpia E^EUCOV-
34 **uucov.** TOTE ***ipeî*** 6 POCTI^EUI;
TOÎI; EK **Sfi^irâv aurou.** SEUTE
oi EuA.oyr|UEVoi TOO naTpoi;
HOU, **KA.**r|pOVOHflCTaTE TTJV f|TO-
luarjuEViv uuîv PacnA-Eiav **ano**
35 **KaTaPoWji;** KOCTUOU. EnsivaCTa
ydp, Kai ESCOKUTE **noi** cpaysîv,
E8i\(>r|CTa, Kai EjioTicniTE **UE,**
^Evoq f|**UT**|v, Kai auvriydyETE
36 **UE**, yuuvoc, Kai 7iEpiEpdA.**ETE UE,**
f|**Cj6EVr**|CTa Kai E7TECTKE\|faCT0E UE,
EV cpuA.aKfj TIHUV, Kai II^GETE
npoq UE(..**J.**
40 dui'iv ***XeyE*** uuîv, Ecp' OCTOU
E7roifiCTaTE evi TOUTCOV TCBV
d8EA.cpă»v nou TCOV E^axicrccov,
suoi E7roifiCTaTE ('H Kaivfi Aia-
GfjKTi. Text with criticai appa-
ratus, Londra, 1937, p. 74).

a doua a învățăturilor

învățăturile
(versiunea grecească)

"Orav ydp" *EXQTI o vioq* TOO dvGpcbnou Kai 7rdvT£i; oi fiy-yE^-**oi** UET' **auToO,** T6TE **KaGirjEi E7ri Gpovou** Tfjcj"* *86^r\q* OUTOO. **Kai cfuvaxGficfovTai** EUKPOCTGEV **ai)ToO navra Td** EGVU **Kai dcpo-pÎEi aurou? an'** *ăXkr\k(ov,* **d)CT7iEp jroiufiv dcpopi^Ei** Ta **jrpo-PaTa ano** TCOV **spicpcov. Kai CTTTICTEI TO UEV 7rp6PaTa EK** SE^ISV, TO 8E **spicpia** ecț EUCO-**vuuov.** TOTE **Epsî** 6 POCTI^EUI; **Toîq EK Ss^irâv auToO'** «AEUTE oi **EuA.oyr|UEvoi TOO 7raTp6i;** HOU, **KA.T|pOVOUT]CTaTE** TTJV f|TO-**luaCTUEvnv uuîv PacriA-Eiav dno KaTaPoA.fji;** KOCTUOU. **'EnsivaCTa ydp** Kai ESCOKOTE **noi cpayEîv E8Ei\|fT|CTa Kal EKOTiCTaTE UE"£6-*voq r\\ir\v*** **Kai CTuvnydyETE UE yuuvoi; Kai 7repiePdA.eTe** ue ***ăcQEvr\q*** **Kai** E7rECKE\|faCT0E UE **EV cpuJlaKți Tinuv Kai t^GSTE npoi; HE» (...).**

«'Aufjv *Xtyw* uuîv, Ecp' OCTOU E7TOIf]**CTaTE** EVi TOUTCOV *EX0*-XICTTCOV, euoi EnoifiCTaTE» *(ed. cit.,* p. 210, r. 10-24).

Cuvinte şi forme diferite

a) SE = yâp
b) f|rj0Evr|Cfi*i* = dcrQEVfii;

Cuvinte şi expresii omise în Învăţături	*Cuvînt în plus*
1) ev xfi 56£rj	xfjq
2) fiyioi	
3) aî>xo6	
4) xc&v â5eX.(piov uou xc&v	

Mss. slav 178 B.A.R. (Tetraevanghel, sec. XVI, scris în Ţara Românească)	*Învăţăturile* *(versiunea slavonă)*
6rA<i >K*· npYHAfTh CHTV **MhÂMCKklH Bt CAdRfc CROfH H** R"hCH CTTH *AfTAH* C-K HHA\', T»rA<i CA-**AfTk Hd liptCTOAt CAdRkl CROfA H CtEfpAT CA npt**(A) **HHitth RTvCH A3klU,H H pd3AAMHTk** *HţK* AP«Vr-K W(T) AP*V™. **BKOÎKf rMCTkiph pd3AAldfTh WRU.A** W(T) **K03AHUlh H** I1©CT<IRH(T) **WRU.A W** A'**CHAA** CCEC, *A* **K03AHUJA** W(T) **WO**\'**AM.** TorA<! **pfM(Th U,ph CA**-UIYHMK *W Aţe»*** **'r«: „IlpTH-AtTf,** EA(C)R(HTH **Wu;d AtofrO, HdCAtA°VHTf** ©\TOTORdHHOf **Rd.Wk I^p(c)TRÎf** W(T) **CAOJKfH'fd A\HpO\'! Kli3AdK4X' KO CA H A<ICTS AW laCTH,' RVKAAAdJf ·* H HdlIOH-***CTt* **MA; CTpdHfHI» Kt)f' H RTiRf-AwcTf** AAA; **HdrK H WAtocrf** AIA; **EOACHh H nOCtTHCTf AUHfJ R***K **TfA\HHU,H Efc)f> H npTHAWCTf •KT»** A»**Ht" (...).** **„fiiHHHh** TAA **RdAU», IIOHOKf «VTROpHCTf** *f***AHHOA\0\'**[2] **CH)f>** Ep-»-TTH **iMOHJCh MfHUIYHJTk,** A**Ht «•KTRopHCTf!"** (f. 93r—v).	**6A<I npll'**HAf**(T)** CÎTK **MAMkCKklH RT» CAdRfc CROfH H RTvCH CTKIH drrAH** c-K HHAML, T«rA<i cfcA*([1]) **Hd npfcCTOAfc CAdRkl CROCA H CKBtpAT CA npfc**(A) **HHiMTv RTkCH A3klU,H H pdSAAMHTK A**[1] AP^V'* W(T) AP**^rd, HKOJKf pd3AAMtfTh ndCTkiph IVRU,A** W(T) **K03AHUJI» H nOCTdRHTh ORU.A O** A'**HAA CfEf, d K03AHUJE O UJOţ'AA.** Tor-**A-l pf(M)Th U,Ph CAluTHiMh © AtCHAA fro: „**IlpYHA'**feTf,** EA(C)-R{HYH *OU.A* **iHOfrO, HdCAtA***\"**HTf OyTOTORdHHOf RdiMh U,p(c)TRTf** W(T) **CAOÎKfHYd iMHpS! ETk3dAKd**()f) **EO CA H A<>CTf** *MH ttCTH',* **R**-hKAwU)^ **CA H HdIlOHCTf iMAJ CTpdHfHh KTv(X') H R-hRfA**ост*** iMAJ Hdrk H OAtdCTf iMA,* EO-ACHh H nOCtTHCTf** *MW,* **RTv** *TtM-***HHU.H Rt**()f) **H** npYHA«***Tf KT» iMHt" (...).** **"fIAIHHh TÂA Rd<Mk, IIOHHKf CTvTROpHCTf (AHHOiHS** W(T)[2] **CH**()f) **iMfHUITH(jf), '«Ht CkTROpHCTf!"** (f. 97v-98r).

[1] **înalte manuscrise: A (cf.CaBBHHa KHHra, ed. V. Şcepkin, St. Pb., 1903, f. 70r).**

[2] **In alte manuscrise urmează normal on *(Ibidem,* f. 7Ir).**

învățăturile (versiunea românească veche)

Cindu va veni fiiul omenescu cu slava sa şi toți sfinții îngeri împreună cu dînsul, atunci va **sădea** pre scaunul măririi lui, şi să vor aduna înaintea lui toate limbile, şi va despărți pre unul de altul, cum dăsparte păstoriul oile de capre, şi va pune oile despre dreapta, iar caprele dăspre stînga. Atuncea va zice împăratul celor despre dreapta lui: „Veniți, blagosloviții părintelui mieu, de moşteniți împărățiia care iaste gătită voao încă dinceputul lumii. Că am flămînzit şi mi-ați dat de am mîncat, însetoşat-am şi m-ați adăpat, strein am fost şi m-ați dus în casele voastre, gol am fost şi m-ați îmbrăcat, bolnav am fost şi m-ați cercetat, în temniță am fost şi ați venit la mine." (...)

„Adevărat grăescu voao, că pentru căci ați făcut unuia din ceşti mai mici, mie ați făcut". *(Ed. cit.,* p. 325-326.)

Biblia (Bucureşti, 1968)

31. Cînd va veni Fiul Omului întru slava sa, şi toți sfinții îngeri cu El, atunci va şedea pe tronul slavei Sale.

32. Şi se vor aduna înaintea Lui toate neamurile şi-i va despărți pe unii de alții, precum desparte păstorul oile de capre.

33. Şi va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele de-a stînga.

34. Atunci va zice împăratul celor de-a dreapta Lui: „Veniți, binecuvîntații Tatălui Meu, moşteniți împărăția cea pregătită vouă, de la întemeierea lumii.

35. Căci flămînd am fost şi mi-ați dat să beau, străin am fost şi m-ați primit.

36. Gol am fost şi m-ați îmbrăcat; bolnav am fost şi m-ați cercetat; în temniță am fost şi ați venit la Mine." (...)

40. (...)„Adevărat zic vouă, întrucît ați făcut unuia dintr-aceşti frați ai mei, prea mici, Mie Mi-ați făcut." (p. 1128; cf. *înv.,* ed. cit., p. 410—411.)

Se observă că versiunea grecească a *învățăturilor* coincide aproape integral cu textul evanghelic original; totuşi, în cele 8 versete am numărat nu mai puțin de 7 neconcordanțe lexicale. Dimpotrivă, originalul *învățăturilor* coincide *perfect* cu versiunea slavonă mediobulgară a *Evangheliei după Matei,* fiind *omise* — ceea ce se întîmplă nu o dată în *învățături,*

din motive compoziționale (sau poate la simpla copiere) — doar trei cuvinte, ceea ce nu schimbă sensul frazelor respective: a) *mt* (particulă introductivă, corespunzînd lui **8e** grecesc — înlocuit în versiunea greacă a *învățăturilor* cu *yâp* „căci"); b) KP<ITYH /HOHjfh „frați ai mei" (a rămas însă *Mtu-*UJTH(X) »cei mai mici) Prea mici"); or, *traducătorul grec a păstrat această omisiune* a *învățăturilor* slavone, căci are numai TOOTcov EA,axirjTCov = slavon. cHjf *AUHiutHX* „(unuia din) aceștia cei mai mici, prea mici". Acest exemplu, ca și celelalte, reprezintă o *dovadă categorică* a traducerii *învățăturilor* din slavonă, în greacă, căci, chiar știind pe de rost prea cunoscutul pasaj evanghelic sau recurgînd la textul grecesc original, traducătorul grec s-a orientat după textul slavon al *învățăturilor.*

Așadar, sperăm să fi răspuns afirmativ și categoric dorinței formulate de Virgil Cândea în articolul din *Magazin istoric:* „Așteptăm, dar, cu senină și îndreptățită încredere, rezultatul final al dezbaterii. *Nu credem însă că el ar putea înlătura vreodată* învățăturile *din literatura română veche, sau numele lui Neagoe Basarab din titlul operei sale"* (p. 5). Pe bună dreptate, d-sa spune, cîteva rînduri mai sus: „în ce ne privește și procedînd după regulile istoriei ideilor și a mentalităților, fără a neglija pe acelea ale severei anchete de texte, apartenența *învățăturilor lui Neagoe Basarab* literaturii românești ni se pare demonstrată îndeajuns prin alte argumente.

în primul rînd, cartea, prin titlul, alcătuirea și cuprinsul său nu putea fi adresată decît cercului de cultură din Țara Românească (...). Partea *specială* a cărții, cuprinzînd sfaturi de domnie, nu putea interesa *decît* societatea în care asemenea instituții mai existau în Europa de sud-est, deci pe *români.*

Să observăm apoi că, datorită pregătirii și mijloacelor sale de acasă, Neagoe,rupînd din ceasurile datoriilor sale domnești, *putea* scrie o asemenea carte. Dar, dimpotrivă, în programul literar al unui retor din Constantinopol, vedem greu o asemenea operă ieșind din veleitățile scriitoricești proprii, în care, la drept vorbind, ea nu ar fi avut nici un sens" ș.a.m.d.

în schimb, nu ne putem asocia domniei-sale cînd afirmă că „din descoperirile sale recente, Leandros Vranoussis dedu-

cea însă patru fapte noi de natură să bucure, dar şi să neli-niştească pe partizanii paternităţii lui Neagoe asupra operei" (P- ?).

In ceea ce ne priveşte, ele nu ne-au „neliniştit", căci, dacă manuscrisul versiunii greceşti a *învăţăturilor* aparţine într-adevăr lui Manuil din Corint — după cum afirmă L. Vranoussis, bazat pe asemănarea scrisului cu manuscrisul autograf nr. 512 de la mănăstirea Iviron[1] —, atunci el nu poate

[1] *Art. cit.* din *Mag. ist.,* p. 8, şi fotocopiile de la p.10; vezi tot acolo (p. 7—10) cîteva date despre Manuil din Corint. C. Th. Dimaras *(Istoria literaturii neogreceşti,* Bucureşti 1968) nu menţionează pe Manuil din Corint. Cf. însă: N. Iorga, *Bizanţ după Bizanţ,* trad. din franceză, Bucureşti, 1972, p. 92: „Matei Kamariotes (...) fu iniţiatorul lui Manuil de [din] Corint, poet al bisericii, devenit apoi-mare retor al Patriarhiei..."

Vezi, de asemenea: Borje Kn6s, *L'histoire de la litterature neogrecque. La piriode jusqu'en 1821,* Uppsala, 1962, p. 396. Iată ce spune autorul despre Manuil din Corint:

« Plus connu [que Dionysios le Rheteur et Hippolytos de Crete] est *Manuel de Corinthe* (vers 1460 — vers 1551), professeur ă l'Ecole du Patriarcat et rheteur de la Grande Eglise, qui possedait les sciences profanes aussi bien que la th&jlogie. Sa production est digne d'attention. On lui doit tout d'abord un *Trăite" du Purgatoire* (un court fragment *6Ait6* par L6on Allatius en 1655). (...) Dans un *Traiti sur la Procession du Saint Esprit,* qui n'est pas *6dit6,* il redute deux syllogismes en faveur de la doctrine des Latins. Une *Riponse au Pere Franţois,* religieux dominicain, qui lui avait acrit au sujet de dix points de divergence entre les deux Eglises (publ. Leyde 1685), contient une d^fense adroite de la doctrine orthodoxe, de l'exactitude de laquelle l'auteur est tout penetra. On lui doit aussi un ouvrage *Sur Marc Eugenicos et le Concile de Florence* (publ. en 1886), qui est une diatribe dirigee surtout contre Gemiste Plethon et Besarion. On lui a 6galement attribu^ un *Trăite" sur la transfiguration de la chair du Christ* (publ. en 1889), qui manque d'allusions potemiques et fait preuve d'un homme serieux et pieux.

Manuel este aussi connu comme poate religieux. On lui a attribue nombre de *canons* et *d'acoloutliies* surtout des n^omartyrs, egalement quelques *vers* politiques sur la vanit6 de ce monde, vers depourvus de toute originalite.

Enfin nous lui devons un *Trăite sur le droit de mariage,*ou il se base sur l'ancien droit canon, ouvrage qui fut remanie par Zacharias Skordylis *[Remaniement du traiti sur le droit de mariage par Manuel de Corinthe,* Venise 1564]». Bibliogr.: Baaucf| PiPX.lo8f|KT|, t. 4 (ed. G. Kournoutos), Atena, 1956 (Nu am găsit-o la B.A.R.).

De a doua, a treia şi a patra lucrare se leagă, credem, răspunsul pe care Manuil din Corint 1-a trimis lui Neagoe Basarab, probabil în preajma anului 1519 — cînd acesta s-a adresat papei Leon X, pentru încheierea unei alianţe împotriva turcilor —, cu privire la diferenţele de credinţă dintre catolici şi ortodocşi. Iată, în traducere, începutul acestui text descoperit recent într-o copie incompletă şi semnalată de L. Vranoussis şi Ch. Patrinellis,

fi decît *traducătorul* în greceşte al acestora — cum a acceptat ca bază de discuţie şi Dan Zamfirescu (drept care ar trebui

pe care-1 reproducem după articolul lui P. Ş. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab (România literară,* an. II, nr. 51 [63], din 1969, p. 13):

„ « Preaînălţatului şi preastrălucitului şi preaevlaviosului domn Ioan Neagoe, mare voievod şi împărat şi autocrat a toată Ungrovlahia, Manuil, marele ritor al marii biserici, întru norocire să se bucure.

Preaînălţate, preastrălucite, preaevlavioase doamne Ioane, voievod şi Împărat şi autocrat a toată marea Ungrovlahie, deoarece mi-ai poruncit a-ţi raporta pe scurt, pricinile pentru care latinii cu credinţă greşită s-au înstrăinat şi mult s-au îndepărtat de adevăr şi de la noi şi întru totul sînt şi se cheamă eretici...» şi marele ritor — adaugă P. Ş. Năsturel — (...) arată toate deosebirile de credinţă dintre catolici şi ortodocşi, «cea mai mare » fiind, zice el, hula purcederii Sfîntului Duh şi de la Fiul."

Ne îndoim însă că această „consultaţie", dacă a ajuns la Neagoe Basarab, i-a folosit la ceva, căci pentru el era mai importantă alianţa cu papa pentru apărarea ţării şi a Europei împotriva turcilor decît disputele scolastice dintre clerul grecesc şi cel catolic, dispute din care nu găsim *nici o urmă* în *învăţături* (Vezi E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor,* voi. II, partea 3, culese ... de N. Densusianu, Bucureşti, 1892, nr. 224, p. 307—309; vezi şi comentariul competent al lui Manole Neagoe, în monografia *Neagoe Basarab,* Bucureşti, 1971, p. 83—84).

L. Vranoussis prezintă, pe scurt, în *art. cit.* (p. 7), o *slujbă* inedită, scrisă de Manuil din Corint în cinstea Sfîntului Spiridon cel Nou, probabil la cererea lui Radu cel Mare, în jurul anului 1500.

Dintre informaţiile mai vechi despre Manuil din Corint, reţinem aici pe cele rezumate de F-mile Legrand, în *Introducerea* la *Bibliographie hellenique des XV et XVI' sUcles* (t. I, Paris, 1962, p. CVI, nota 2):

„Manuel de Corinthe. [Manuel] Malaxos *[Istoria patriarhilor,* tipărită în *Turcograecia* lui Martin Crusius, cartea a doua, Basel, 1584, p. 146] dit de lui: TOTE T|TOV 6 aoqxiraiToc, Kai 8eoX.oYVKcbTaTO? Kupiţ Mavo\)f|X., 6 Me-ya? ^>fjxcop Tfjţ *veyăknQ* eiacXriaiaţ, 6 nsXortovvncHaicâţ [Eo tempore — adică, pe la 1500, în timpul patriarhului Pahomie — viuebat doctissimus vir, et theologus praestantissimus, Manuelus Peloponesius, magnus magnae Ecclesiae rhetor]. Cf. Zaviras (Nâa 'EXXriţ [Atena, 1872], pp. 95—96), qui done une liste assez peu complete des ecrits de Manuel; et pour memoire, M. Gâdeon(XpoviKfY Tf)? TtaTpiapxiKfl?axaSnutaţ, CP., 1883, in-8°, pp. 36—43), qui noie dans un intarissable verbiage quelques dâtails biographiques, dont aucun document ne vient corroborer l'authenticite"'.

Această notă a lui £. Legrand este prilejuită de menţionarea unei scrisori a lui Justinos Decadios din Corfu (n. cea. 1472) către Manuil din Corint. Iată această menţiune, pe care o reproducem, dat fiind interesul pe care-1 prezintă pentru discuţia noastră:

« Une troisieme lettre de Justin Decadios se trouve dans le *Mediolanensis* grec cotd: C. 259. Inf. (ff. 274—275). EUe est adressee ă Manuel, rhe'teur de la grande eglise. Le savant bibliothecaire de l'Ambrosienne,

să presupunem că ştia limba slavonă) — sau *copistul lor* Atragem însă atenţia asupra faptului că datarea propusă de Sp. Lambros, şi anume sec. al XVII-lea, nu poate fi o simplă eroare de tipar, cum lasă a se înţelege L. Vranoussis: prof. V. Grecu, editorul competent al versiunii greceşti, precizează că hîrtia manuscrisului nu are nici un filigran (care să ne permită vreo anumită datare), şi adaugă: „După scriitură, Sp. Lambros, *loc. cit.,* îl consideră a fi scris în secolul al XVII-lea[2], ceea ce, după toate consideraţiunile paleografice, pare să fie adevărat"[3]. Şi D. Russo, care pregătea o ediţie, îl atribuia tot secolului al XVII-lea *, iar N. Iorga spunea mai tîrziu: „Observ că versiunea greacă nu pare a fi decît de la sfîrşitul secolului al XVI-lea (v. facsimile, p. 45)"[5].

De aceea, dovada că manuscrisul grecesc al *învăţăturilor* aparţine lui Manuil din Corint trebuie încă făcută, mai ales că fotocopiile din acesta şi din cel semnat de el (Iviron, nr. 512; nu se reproduce însă o pagină cu semnătura sal) sînt micşorate şi nu permit specialiştilor o cercetare eficace[6]. Oricum, se poate observa că iniţialele stilizate diferă net.

M. l'abb^ Antoine Ceriani, a eu l'extreme obligeance de nous faire savoir que cette lettre est insere'e dans une copie d'e'crits concernant le concile de Florence et les opinions religieuses des Grecs, copie execute par un Grec, pour le docte Vincent Pinelli, dans la seconde moittâ du seizieme siecle. La lettre de De'cadios n'est pas datee et ne contient rien qui merite d'etre releve'; c'est une epitre purement laudative comme les Grecs ont tant e'crit, d'apres les formules des manuels de style epistolaire qui avaient cours â cette epoque".

Despre *Turcograecia* lui Crusius vezi, de ex., D. Russo, *Studii istorice greco-române,* t. I, Bucureşti, 1939, p. 62—68 (în special, p. 65 — 68, despre *Istoria patriarhilor).*

[1] Vezi: studiul introductiv la *ed. cit.,* p. 17, şi *art. cit.* din *Ateneu,* 1971, nr. 10. p. 7.

[2] Dacă ar fi fost o greşeală de tipar, Sp. Lambros ar fi îndreptat-o la *Corrigenda et addenda,* fie în voi. I, p. 437—438, fie în voi. II (1900), unde revine cu noi corectări şi completări pentru voi. I (p. 590 — 591), alături de cele la voi. II.

[3] *Ed. cit.,* p. 12.

[4] *Studii bizantino-române,* p. 5, 40.

[5] Recenzie la: N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* I, Bucureşti, 1940, publicată (postum) în *Revista istorică,* XXVIII, 1942, p. 77.

[6] Cf., în schimb, fotocopiile din *ed. cit.* a prof. V. Grecu (XVI planşe) şi cea din *Studii istorice greco-române* de D. Russo (t. I, Bucureşti, 1939, pl. 4), reprodusă de N. Cartojan, în *Istoria literaturii române vechi,* I, Bucureşti, 1940, p. 45.

In afară de această dovadă, care ar proba doar că manuscrisul a fost *copiat* de Manuil din Corint, ar mai trebui argumentat şi că el *l-a tradus,* ceea ce înseamnă că urmează să se aducă probe că ştia — şi încă bine — *limba slavonă.* In fine, cine s-ar angaja în producerea acestor dovezi nu va putea trece peste observaţia profesorului V. Grecu, făcută la capătul transcrierii şi traducerii în româneşte a versiunii greceşti: „... Am adăugat la sfîrşit — spune domnia-sa — şi un număr de figuri şi asemănări [comparaţii] din *Învăţăturile* transmise în versiunea grecească [p. 236—238], precum şi un indice alfabetic de nume [p. 239—241] şi un mic *index graecitatis*,[1] adecă de cuvinte rare şi de forme şi construcţii gramaticale neobişnuite [p. 242—243] căci *uneori versiunea grecească îţi lasă impresia că nu ar proveni dela un autor grec"* (subl. n. — G.M.).

Aşa stînd lucrurile, sîntem datori să reamintim cele spuse la începutul studiului de faţă: dovada *contemporaneităţii Învăţăturilor* cu Neagoe Basarab o face *manuscrisul slavon,* ale cărui filigrane sînt sigur databile „ante 1529", şi nu manuscrisul grecesc, încă ipotetic atribuit lui Manuil din Corint (care „şi-a desfăşurat activitatea între anii 1480 şi 1530"[2]), aşa cum acceptă — poate din complezenţă — Virgil Cândea[3] şi Dan Zamfirescu[4].

Bazată, deci, pe un singur fapt, încă nedemonstrat cu toată rigoarea paleografică şi grafologică, „ipoteza Vranoussis" s-a dovedit şi mai vulnerabilă din punct de vedere al conţinutului ei. Cele spuse mai sus — care se adaugă unui întreg şir de argumente cultural-istorice, literar-ideologice şi de psihologie socială, sistematizate acum în urmă în studiul introductiv la ediţia noastră şi reluate de o serie de recenzenţi — *răstoarnă,* credem, *definitiv această ipoteză pripită,* pentru a cărei susţinere autorul ei ar fi trebuit să se înarmeze măcar cu cunoaşterea raporturilor textologice dintre cele trei versiuni şi cu studierea cercetărilor mai vechi consacrate acestei probleme. Expusă la două congrese internaţionale — în cadrul cărora cercetători competenţi au dat răspun-

[1] **V. Grecu, *Introducere* la ed. cit., p. 20. *Index graecitatis* este: a) *Lexical,* b) *Fonetic,* c) *Morfologic,* d) *Sintactic,* iar la sfîrşit cuprinde: e) *Confuzii sintactice.***

[2] **L Vranonssis, *art. cit.* p. 7.**

[3] ***Art. cit.,* din *Mag. ist.,* 1972, nr. 2, p. 3.**

[4] ***Art. cit.,* din *Ateneu,* 1971, nr. 10, p. 7.**

şurile cuvenite[1] —, şi acum în urmă publicată într-o revistă de largă difuzare, cum este *Magazin istoric,* însoţită de preambulul lui Virgil Cândea, din care am citat mai sus de mai multe ori, această ipoteză trebuia analizată în esenţa ei, în primul rînd din punct de vedere textologic, ceea ce am şi făcut în studiul de faţă. Este drept că revista mai aşteaptă elucidarea problemei de la autorul grec: „Leandros Vranoussis ne-a promis răspunsuri la toate aceste întrebări. Le aşteptăm cu nerăbdare şi le vom comunica, cum se cuvine, cititorilor revistei *Magazin istoric"* — spune V. Cândea (p. 3). Ne îndoim însă că L. Vranoussis va mai putea adăuga ceva la cele spuse mai sus[2].

[1] **Autorul acestor rînduri regretă a nu fi făcut parte din delegaţia oficială românească la congresul de la Atena (mai 1970) şi de a fi fost absent din ţară in timpul celui de la Bucureşti (septembrie 1971), astfel că nu a putut participa la discuţia publică pe marginea comunicărilor lui L. Vranoussis.**

[2] **Comunicare prezentată la Asociaţia slaviştilor din Republica Socialistă România, la 27 martie 1972. Ulterior, la 18 aprilie 1972, ziarul „România liberă" a publicat, sub titlul *Precizări de ultimă oră într-o veche controversă. Nimeni altul decît Neagoe...* (p. 2), interviul pe care publicistul Boris Buzilă a avut bunăvoinţa să ni-1 înregistreze.**

REZUMAT

CONTRIBUTIONS Â L'HISTOIRE DE LA CULTURE ET DE LA LITTERATURE ROUMAINES ANCIENNES

(R e s u m e)

Le present volume reunit une pârtie de nos recherches de ces dernieres annees, exposees dans le cadre des cours speciaux sur *la culture et la littirature roumaines anciennes,* tenus â l'Institut de langues et litteratures etrangeres de l'Universite de Bucarest. Certaines d'entre elles ont forme, de meme, l'objet de Communications 'aux reunions et congres internationaux.

Notre but primordial a ete de devoiler des aspects peu connus, voire inconnus, de l'epoque la plus ancienne de la culture roumaine ecrite, laquelle remonte historiquement au Xe siecle, mais n'a connu un developpement ample et original qu'apres la formation des Etats feodaux roumains au XIVe siecle.

Differentes circonstances culturelles, politiques et religieuses ont fait que, au debut, cette culture se soit exprimee surtout en slavon, langue qui accomplissait alors en Europe orientale, â cote du grec byzantin, le meme role que le latin en Europe occidentale et centrale. L'etude des manuscrits d'importants textes narratifs nous a mene â la conclusion que, du point de vue de *Yinformation,* Ies erudits roumains du XVe, du XVIe et du commencement du XVIIe siecles n'etaient en rien inferieurs â ceux des pays voisins: bien au contraire, â un certain moment ils sont devenus eux-memes Ies „fournisseurs" et Ies conservateurs â travers Ies siecles de textes litteraires precieux pour tous Ies peuples de l'aire de la «ulture est-europeenne.

La *premiere section* du volume s'ouvre avec l'etude intitulee *Apparition de Vecriture slave et sa pânetration au nord du Danube. Diffusion dans les Pays Roumains des sources narratives sur la vie et Vactivite des freres Constantin-Cyrille et Măhode.* Apres un expose succint des principaux moments d'activite des grands erudits slaves et de leurs disciples immediats (IXe—Xe siecles), suivie de la penetration de l'ecriture slave au nord du Danube au Xe siecle, nous avons presente en detail, avec d'amples reproductions de textes â l'appui, les manuscrits et les livres imprimes anciens slavo-roumains, latins de Transylvanie et roumains qui renferment des oeuvres consacres aux freres Constantin-Cyrille et Methode et â l'ecriture slave: *Vie de Constantin-Cyrille le Philosophe* (la variante complete et celle abregee — la plus ancienne copie, datant de 1439), *Commemoration de Cyrille,* des extraits de *chronographies,* l'apologie *Sur les lettres* de moine Hrabr (probablement ecrite en 924), le resume de *VExpose sur les lettres* de Constantin Kostenecki le Philosophe (env. 1418), une *Relation anonyme sur la traduction des ^critures,* des mentions sur Cyrille et Methode comprises dans les *premiers ouvrages imprimes roumains et slavo-roumains* des XVIe et XVIIe siecles, *VOffice de Cyrille et Methode* imprime" dans *Officia novissima sanctorum* (Cluj, 1779), la copie de l'ecrit de Paîsie Hilendarski, *Нсторun* **CAaeeno-âoA-zapcKOH** (1762), due â Sofronie Vracanski (1781), conservei â la Bibliotheque de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie (B.A.R.), la brochure de L. Karavelov, **КupuA u** *Memoduu,* **6bAeapcKu** *npoceemumenu,* parue â Bucarest en 1875, et enfin la *traduction roumaine* d'apres la version de D^metre de Rostov (1651—1709) de la *Vie de Cyrille et de Măhode,* imprimee au monastere de Neamț en 1813 (re6dit6e â Bucarest en 1836, en 1905 et, sous une forme abregee, en 1937).

Suit la presentation des *Inscriptions slaves anciennes de Murfatlar — Basarabi (Dobroudja),* mises au jour en 1957—1961 dans deux petites eglises rupestres creusees dans une colline crayeuse, datant de la seconde moitie du Xe siecle ou de la premiere moitie du XP siecle. Outre huit inscriptions cyrilliques (dont l'une pourrait etre datee des annes 1042—1051), on a trouve" sur les parois de l'une des Eglises des fragments d'inscriptions glagolitiques — â c6t6 d'autres

dans un alphabet inconnu — qui augmentent encore l'interet que ce complexe archeologique presente pour l'etude de la diffusion de l'6criture slave sur le territoire de la Roumanie.

A cote de la litterature byzantino-slave empruntâe et diffusee par des manuscrits, on voit apparaître aussi au XIVe siecle, parallelement â la consolidation des Etats roumains, des textes originaux en slavon ou dans d'autres langues, parmi lesquels Ies plus repandus et en meme temps Ies plus remarquables du point de vue de la valeur litteraire sont ceux â caractere historique. Afin de ne pas repeter ce que nous avons deja dit â ce sujet dans l'anthologie de *LitUrature roumaine ancienne* (2 voi., Bucarest, 1969) et dans l'edition des *Prâceptes de Neagoe Basarab â Vusage de son fils Theodosie* (Bucarest, 1970 et 1971), realisees en collaboration avec Dan Zamfirescu, nous avons inclus dans ce volume seulement quatre etudes permettant d'approfondir certaines considerations exposees dans ces ouvrages.

Uhistoriographie roumaine ancienne (XV sitele — commencement du XVII siecle) en rapport avec Vhistoriographie byzantine et slave* comprend, dans sa premiere pârtie, un passage en revue des chroniques byzantino-slaves connues par des copies slavo-roumaines, dont certaines sont des plus precieuses soit par leur anciennete, soit par leur unicite: la *Chronographie abregee* du patriarche Nicephore, la *Chronique universelle* de Georges Âmartolos, la *Chronique* de Simeon le Magister et Logothete (ou Metaphraste) — copie unique, la *Chronique* de Jean Zonaras, la *Chronique universelle* de Constantin Manasses, la *Vie de saint Sava* par Theodose, le *Sbornik de Danilo,* la *Vie d'Etienne UroS III Deâanski* par Gregoire Camblak, deux copies de la *Nouvelle chronique serbe,* ainsi qu'une forme abregee de celle-ci comprise dans la *Chronique serbo-moldave* (deux copies), la *Chronique anonyme bulgare* (1296—1413) — copie unique. La deuxieme pârtie de l'6tude trăite de l'histoire de la decouverte et de la publication des chroniques roumaines en slavon, de la fin du XVIIIe siecle â nos jours, ou il est fait mention entre autres des quatre nouvelles copies de la *Chronique moldavo-russe* identifiees par l'auteur de ces lignes en plus des trois copies connues anterieurement. La troisieme pârtie est consacree â l'analyse compositionnelle et litteraire

de ces chroniques qui, tout en se conformant â certains modeles byzantins (la *Chronographie abregee* et surtout 1'ouvrage de Manasses), n'en representent pas moins des creations originales, depourvues ni d'inspiration, ni de reelles qualites litteraires: *Breve chronique de la Moldavie, Chronique des origines du pays de Moldavie, Breve relation sur les princes de Moldavie* (connue sous le nom de *Chronique de Putna I* et //), les variantes etrageres de ces ouvrages — *Chronique moldavo-allemande, Chronique moldavo-polonaise* et *Chronique moldavo-russe* — et les *Chroniques* de Macarie, d'Eftimie et d'Azarie (XVI[e] siecle). L'expose s'acheve par une breve analyse de la *Chronique de Mihail Moxa* (1620), le premier ouvrage historique en langue roumaine, en rapport avec ses sources byzantino-slaves.

Uimportance politique et litteraire de la correspondance d'Etienne le Grand avec Venise represente une communication en italien faite â Venise en 1968, dans laquelle, outre le commentaire historique et litteraire, nous avons republie d'apres le manuscrit *Deiiberazioni secrete del Senato* le texte italien de l'ambassade du prince moldave, avec certaines corrections par rapport aux editions anterieures et une traduction roumaine plus exacte.

La derniere etude de cette section a pour sujet *Deux ecrits litttraires de Pierre Movilă adresses ă ses compatriotes.* II s'agit de la *Preface* en slavon du *Triode fleuri* (Kiev, 1631), qui renferme des conseils â l'adresse de son frere, le jeune prince Moise Movilă, et de *YAllocution au mariage* du prince Ianusz Radziwil et de la princesse Mărie, fille de Basile Lupu (1645), «prononcee en pârtie en polonais, en pârtie en roumain», mais publiee seulement en polonais. Les deux textes sont reproduits en original et en traduction roumaine.

La *seconde section* du volume comprend, tout d'abord, deux etudes sur d'interessants textes bilingues slavo-roumains du XVI siecle, constituant un prelude â la culture et â la litterature de langue roumaine. La premiere, intitulee *Les textes bilingues slavo-roumains et quelques aspects de Văude du calque linguistique,* comprend la presentation des trois types de textes bilingues du XVIe siecle: 1) texte slavon avec de nombreuses gloses (la *Syntagme* de Mathieu Blastares); 2) texte slavon avec traduction roumaine alternante

(le *Psautier, YEvangdiaire,* Ies *Actes des apotres, YHomilie de Pâques* attribuee â saint Jean Chrysostome, la *Legende de saint Sisin* et du *Dimanche, La Fleur des Grâces* et la *Loi des saints apotres);* 3) textes slavo-roumains imprim6s sur deux colonnes *(YEvangeliaire de Sibiu* de 1551—1553). Nous avons souligne egalement l'importance culturelle et linguistique de ces ouvrages et, pour conclure, nous avons effectue une analyse concrete des procedes de calque d'un certain nombre de mots (notamment des derives et des composes) et d'expressions. La seconde etude est consacree â la reedition, en comparaison avec le texte de Coresi, du *Fragment des Actes des apotres slavo-roumains de la collection de* **7V.** *Iorga* (XVIe siecle), y compris des commentaires linguistiques, dont îl ressort qu'il s'agit d'une traduction ancienne, independante des *Actes des apotres* de Coresi (1563 ou 1566—1567) et, par consequent, independante aussi des *Actes des apotres de Voroneț* et de celui du *Manuscrit slavo-roumain du pretre Brațul* (1559—1560), dont nous nous sommes deja occupe dans le volume collectif *£tudes de langue litteraire et de philologie,* II (Bucarest, Ed. de 1'Academie, 1972, pp. 301—345).

Une autre etude a pour sujet *Le Syntagme de Mathieu Blastares et Ies commencements de la lexicographie dans Ies Pays Roumains (XV— XVII" siecles).* Apres une description attentive des 14 manuscrits slavo-roumains qui reproduisent ce precieux texte juridique byzantino-slave (dont 7 dates: 1451, 1472 ou 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 et 7 non dates: l'un d'env. 1449—1480, 4 du XVIe siecle, un du XVIIe siecle et le dernier du XVIIIe siecle), l'auteur s'arrete particulierement sur le *Glossaire latin-slavon* (â l'origine, *latin-grec)* annex6, pr6sent dans quatre des manuscrits cites, qu'il reedite d'apres le plus ancien exemplaire (1472 ou 1474), en comparaison avec Ies autres et avec Ies variantes editees par S. Troicki (1956). Ce glossaire represente *le premier acrit lexicographique* connu dans Ies Pays Roumains. II sera suivi par Ies essais de *glossaires slavo-roumains* du XVIe siecle et sourtout par Ies *lexiques* du siecle suivant, qui font l'objet de la derniere exegese: *Contributions ă Vetude de la lexicographie slavo-roumaine au XVII" siecle.* Apres la presentation des six lexiques slavo-roumains du XVIIe siecle, qui derivent tous du *Lexique slavo-russe* de Pamvo Berynda (Kiev, 1627), avec des donnees precisant la date de leur

redaetion et leur contenu (Mardarie Cozianul, 1649; Staico le Scribe, env. 1660-1670; Mihai, 1672-1673; Mihai le Logothete, 1678—1683; le *Lexique* de la collection du comte Fecior Tolstoj, avânt 1693; celui de la Bibliotheque de la Societe d'histoire et des antiquites de Moscou, fin du XVIIe siecle — debut du XVIIP siecle), l'auteur s'arrete plus attentivement sur le *Fragment de lexique de la collection de T. Cipariu,* qu'il date de 1627—1679 etf qu'il reedite en coinparaison avec les parties correspondantes des lexiques mentionnes.

Enfin, dans la troisieme section nous avons insere la communication presentee â l'Association des slavisants (27 mars 1972), intitulee *Nouvelles donnees sur Voriginal slavon des „Preceptes de Neagoe Basarab[1,1] et lacritique (tune hypothese non fondee.* Apres une presentation minutieuse du manuscrit slave incomplet n° 313 conserve â la Bibliotheque Naționale „Cyrille ,et Methode" de Sofia et se des rapports avec la version roumaine ancienne (avec la determination exacte de la quantite des lacunes et du nombre des feuillets, environ 387—390 ff., respectivement 48 cahiers, contre 111 feuillets conserves), l'auteur repousse definitivement l'hypothese non fondee du chercheur grecL. Vranoussis, selon lequel le texte original des *Preceptes* aurait ete" redige en grec par Manuel de Corinthe, ancien rhetteur de la Patriarchie constantinopolitaine, en ajoutant de nouveaux faits aux arguments de D. Russo, V. Grecu et Dan Zamfirescu, et prouvant, sur la base de la comparation des textes, que le version grecque a ete traduite d'apres l'original slavon.

Nous esperons avoir fourni par ces etudes une contribution autant â l'histoire de la culture et de la litterature roumaines anciennes, que, dans un sens plus large, au probleme des rapports de cette culture et de cette litterature avec la culture et la litterature byzantine et slave medievale, sous l'influence desquelles se sont developpees depuis le Xe siecle, mais sourtout du XIV[e] au XVII[e] siecle.

jDHEPKH no HCTOPHH CTAPOPyMLIHCKOft KyJIbTyPbl H JIHTEPATYPLI

(Pe3K>Me)

HacToamaa KHura BKjnoiaeT Hacn. HauiHX HcaneflOBaHHH nocjieflHHX jieT, npoHHTaHHbix Ha cnerxicypcax no *cmapopyMbiu-CKOU KyAbmype u Aumepamype* B HHCTHTyTe HHocrpaHHbix H3H-KOB H jiHTepaTyp EyxapecrcKoro yHHBepcHTCTa. HeKOTopbie H3 HHX 6bUiH Taxace npeflCTaBjieHbi B cbopMe HayHHbix coo6meHHH Ha MeayryHapoflHHx <u>ct.e3.aax</u> H CHMno3iryMax.

OcHOBHoe Hame BHHMaHHe 6HJIO oGpameHO Ha pacicpbiTHe MaJIOH3BeCTHiIX HJIH HeH3BeCTHbIX CTOpOH CTapOpVMblHCKOH nncBMeHHoă Kyjnvrypbi, KOTopaa HaHHHaeTca B X Bene, HO no-jryiaeT 6oJiee umpoRoe H opHTHHajrbHoe pa3BHTHe nocjie o6pa-30BaHHS B XIV BeKe pyMilHCKHX (peOflaJlbHblX KHJBKeCTB.

OnpefleJieHHBie KyjnvrypHbie, nojnjTHHecKHe H peJiHTH03Hbie ycjioBHa npHBejiH K TOMy, HTO 3Ta Kyjn>Typa cTajia BbipaacaTbca npeHMymecTBeHHo Ha KHHacHOCJiaBHHCKOM a3HKe, KOTOpblH Hrpaji B BOCTOHHOH EBpone, Hapjyry c rpeiecKHM H3UKOM, Ty ace pojn>, HTO H JiaTHHCKHH H3biK Ha 3ana,ae H B nempe KOHTH-HeHra. H3yieHHe pyiconHceH pa^a neHHbix jnrrepaTypHbix, HCTO-pHOipacpHHeCKHX H K>pH#HHeCKHX BH33HTHHCK0-CJiaB3HCKHX TeK-CTOB npHBejIO Hac K 3aKJIK>HeHHK), HTO C TOHKH 3peHHH *UH(f)Op-MOUUU*, pyMbIHCKHe KHH5KHHKH XV — HaiaJia XVII BeKOB Haxo-AHJiHCb Ha TOM ace ypoBHe, HTO H KHHHCHHKH coce/ţrax CTpaH; 6ojn>nie Toro, c onpefleJieHHoro MOMeHTa OHH craJiH «noeraB* IUHKaMH» H XpaHHTeJIHMH pHfla HeHHblX PJIH BCeX HapOflOB BOC-TOHHo-eBponeăcKoro KyjnvrypHoro apeana TeKCTOB.

Ilepean vacmb KHHTH OTKpbiBaeTca anoflOM *nomAeHue CAO-BHHCKOU nucbMeHHOcmu u ee npoHUKHoeeHue m ceeep JţynaH. PacripocmpaHeme e PyMbmcKux KHHOKecmeax comuernu o OKU3HU*

u denmeAbHocmu âpambee KoHcmaHmma-KupuAAa u Mediodux. LTocjie KpaTKoro H3Jio»ceHHH OCHOBHBIX MOMCHTOB flesrrejLbHOCTH BejiHKHX cjiaBaHCKHX npocBeTHTejieă H HX Sjumauiunx yieHH-KOB (IX—X BB.), 3a KOTOpOH nOCJieflOBajIO npOHHKHOBeHHe cjiaBHHCKOH nHCBMeHHOCTH H Ha ceBep ,D,yHaH B X B., flaeTca nOApo6HWH 0630p CJiaBHHO-pyMHHCKHX, JiaTHHCKHX H pyMHH-CKHX pyKonHceu H CTaponeiaTHHx pair, coflepjKaiUHX COHHHS-HHH, nocBHiueHHwe KoHCTaHTHHy-KHpHJury H MecboAHK) (o63op conpoBoacAaeTca BOcnpoH3Be,a,eHneM 6OJT£IIIHX OTPBIBKOB H3. TeKcroB): *)Kumue KoHcmaHmuHa-KupuAAa &uAoco$a* (IIOJIHIIH H KpaTKHH BapnaHT; flpeBHeămaH KOHHH nocjie,OHero 1439 r.), *JlaMMmb KupuAM,* OTpBiBKH H3 *xpoHozpadiuu,* anojiorufl qepHo-pH3iţa Xpa6pa, ***0 nucbMeHex,*** H3BJI6H6HH6 H3 *CK03anuH mw-6ABHHOZO o nucbMeHex* KoHciaHTHHa cpHJiococba KoHCTeHeuKoro (OK. 1418 r.), ***AHOHUMHQH*** *noeecmb o nepeeode ce.* ***IJUCOHUH,*** yno-MHHaHHa o KnpHJUie H MecboflHH B *nepeax pyMbmcKUX u* ***CAO-exHO****-pyMbiHCKiix* **nenamHbix KHUZOX** XVI H XVII BB., **CAyMc6a** *KupuAAy u Medioduw,* HaneiaTaHHaa B *Officia novissima sanctorum* (Kjryac, 1779), Konua *Hcmopuu* ***cAaeHHo****-6oAzapcKoă.* IlaucHfl XaneHAapcKoro (1762 r.), cflejiaHHaa CocbpoHHeM Bpa-HaHCKHM (1781 r.), xpaHamanca B EH6jiH0TeKe AxaAeMHH Conna-jmcTHHecKOH Pecny6jiHKH PyMbiHHH (B.A.R.), 6pomiopa JI. Ka-paBejiOBa, *KupuA u Memoduu, 6bAzapcm npoceemumeAU* (Ey-xapecr, 1875) H PVMLIHCKHH nepeBOfl *)Kumun KupuAAa u Medio-dun* no TeKcry AHMHTPHH PocroBCKoro (J651—1709), Haneia-TaHHBiă B HaMenicoM MOHacrape B 1813 r. (HOBBIC H3flaHHH: Bvxapecr, 1836, 1905 H, B coKpauţeHHoă cbopuie, 1937).

Cne^yiouţaH craTBH nocBameHa *CmapocAaenHcmM mdnucMM U3 cena Mypcp~ammp-Eacapa6b (ffo6pydMca),* OTKPBITBIM B 1957—1961 rr. B flBух nepKBax, BBIPBITBIX B M&JIOBOH rope, npHHaa-jieacauţax BTopoă nojiOBHHe X — nepBoă nojiOBUHe XI BB. KpOMe BOCBMH KHpHJUIOBCKHX HaflHHCeH (H3 KOTOpBTX OflHa. Moacer 6BITB ,n,aTnpoBaHa 1042—1051 rr.), Ha creHax OAHOH. H3 nepKBynieK HaxoflarcH H OTPBIBKH rjiarojmHecKHX Ha^nncefl: (Hapjyry c flpyTHMH Ha HeH3BecrH0M ajicbaBHTe). 3TO yBejnraa-. BaeT 3HaneHHe flaHHoro apxeojiorHiecKoro KOMmieKca B nccjie-AOBamiH pacnpocrpaHeHHK cjiaBsmcKOH nHCBMeHHOCTH Ha Tep-pHTOpHH PyMbiHHH.

HapHfly C BH3aHTHHCK0-CJiaBSHCK0H JIHTepaTypOH, 3aHMCTB0—BaHHoă H pacnpocTpaHeHHOH B pyKonncax, noaBjiaiOTCH B XVB.„

B VCJIOBHHX yKpenjieHHH pyMbTflCKHX KHHXCeCTB, H OpHTH-HaJIbHble TeKCTM Ha KHHXHOCJiaBHHCKOM H3bIKe, HHorfla H Ha flpyrHX H3biKax. OCHOBHOH acaHp H HaHGojiee rțeHabiH — HCTO-pHorpacpHHecKHâ, npeflCTaBJiaiomHH HeocnopHMyio jiHTepaTyp-HyK» AeHHocTb. ^ÎTOGH He noBToparb B STOH KHHre Toro, HTO GHJIO cKa3aHo B aHTOJiorHH *Literatura* ***română veche*** ***(CmapopyMbiHCKax Aumepnmypa,*** *2* TT., Byxapecr, 1969) H B *învățăturile lui Neagoe Basarab* ***către*** *fiul* ***său*** *Theodosie* *(HaKa3ameAbHbie* ***cAoea HHZOH*** *Eacapada* ***K ceoeAty cbiny*** *&eo-doâuto,* Byxapecr, 1970 H 1971), H3/iaHHiix BMecre c flaHOM 3aM<pHpecicy, MU BKJHOHHJIH B 3Ty KHury Tojn>Ko HeTwpe 3TK)fla, KOTopwe yrjryGjiaioT HeKOTopbie noJioaceHHH, H3Jio»ce-HHbie B flaHHbrx paGoTax.

CmapopyMbiHCKOH ***ucmopuozpacfiwi*** ***(XV—HOHOAO XVII*** *ee.)* *u ee* ***C6R3U c*** *emoHmuucKou u* ***CAO8HHCKOU ucmopuoepadîueu*** co-flepacHT B nepBofi lacra o63op BH3aHTHHCKo-cjiaBHHCKHX xpo-HHK, paCnpOCTpaHeHHHX B CJiaBHHO-pyMbIHCKHX pyKonacHx; He-KOTopbie H3 HHX npeflCTaBJMioT 6ojn>uryio neHHocTb JIHGO CBoeă ApeBHOCTbK), JIHGo TeM, HTO HBJMK3TCH eflHHCTBeHHbIMH H3BeCT-HbiMH KOHHHMH: ***KpamKOH xponozpadiuH*** naTpHapxa HmcHtpopa, ***BceMupuan xponuKa*** Teopraa AMapTOJia, ***XponuKa*** CHMeoHa MaTHcrpa H JIoroTeTa (HJIH MeTacțipacra) — eflHHCTBeHHaa KO-TJHH, ***XpoHwca*** Moaraa 3oHapbi, ***BceMupHan xpomuca*** KoHcraH-Tima MaHaccH»; *IKumue ce. Caeea* Oeoflocaa, *C6opmK* ***apxu-enucKona*** *ffanuAO, JKumue* ***Cmeătana*** *Ypoma* ***III*** *fleuaHcicozo,* HanHcaHHoe rpHropHeM LțaMGjiaxoM, ape KOIIHH *Hoeou cepâ-****CKOU Aemonucu,*** a TaKxce coKpameHHaa (popMasToă JieTormcH, H3BecTHafl HOA Ha3BaHHeM *Cep6cKO-MOAdaecKOH* ***Aemonucb*** Cupe KOKHH); ***AHOHUMHOH 6oAzapcKan xpohwca*** (1296—1413 rr.) — eflHHCTBeHHaa H3BecTHaa KOIIHH. BO BTopoă nacTH 3Toro Hcoiie-flOBaHHK flaeTCH o63op H3flaHHH CJiaBHHO-pyMbIHCKHX XpOHHK, noHBHBuiHXCH c KoHna XVIII B. flo HaniHX flHeâ; 3flecb ace nepeHHCjiHiOTCH neTbipe HOBbix KOIIHH Taie Ha3MBaeMoă ***MOA-daeCKO****-pycCKOU XpOHUKU,* H^eHTHCpHITHTOBaHHbrX EBTOpOM 3THX crpoK, Hapafly c TpeMH H3BecTHbiMH paHee. TpeTbH nacTb nocBameHa aHajiH3y KOMROSHQHH H JiHTepaTypabix ocoGeH-HOCTefi 3THX XpOHHK, KOTOpbie CJieflyiOT HeKOTOpbTM BH3aHTHHCKO-cjiaBHHCKHM MOflejiaM ***{KpamKOH xpoHozpa<p~wi*** H ocoGeHHo Ma-HaCCHH), HO B TO 3Ke BpeMH HBJIflIOTCfl H OpHTHHajIbHblMH COIH-HeHHHMH, npOHHKHyTbIMH naCpOCOM H HMeiOIIIHMH peaJTbHbie

xyflC-jKecTBeHHHe KanecrBa: *KpamKan MondaecKan xpomaca, Jle-monucb ommone HmaAacb MondaecKOH 3eMAH, CK030Hue eKparmţe o MondaecKux zocydapnx* (raic Ha3bmaeMaa *JJymHeHCKaH nemo-nucb* — nepBaa H BTopaa), HHOCTpauHbie BepcHH STHX jieTonHceă — *MoAdaecKO-HeMeuKOH, MoAdaecKO-noAbCKOH* H *MojidaecKO-pyccKOH xpoHiucu—*, a Taxace *xpomucu* MaxapHa, EB<J)HMHH H A3apHa (XVI B.). HaKOHeii, fl&JiaeTca KpaTKHH aHajiH3 *Xpom-zpa(p~a Muxauna* **MOKCM** (1620 r.) — nepBoro HcropHorpadpH-HeCKCTO COHHHeHHK Ha pyMMHCKOM «3HKe B COHOCTaBJieHHH c ero BH3aHTHHCKO-CJiaBHHCKHMH HCTOHHHiCEMH.

IIoAummecKoe u AumepamypHoe SHWienue nepenucKU Cme-(fiam BeAitKozo c Beneuiieu npeflcraBJiaeT TCKCT coo6meHHX, npoHHTaHHoro Ha HTajn>aHCKOM a3buce B BeHenHH B 1968 r., B KOTOpOM, KpOMe HCTOpHHeCKOrO H JIHTepaTypHOrO KOMMeH-TapHH, BocnpoH3BOflHTca CHOBa c pyKonHCH *Deliberazioni secrete del Senato* HTajibjmcKHH TCKCT nocnaHHa MOJiflaBCKoro rocnoaapa (npH nepeH3flaHHH 6buiH ycrpaHeHbi HeKOTopbie HCTOHHOCTH) H aaeTca yjryHiueHHMH nepeBOA Ha pyMbiHCKHH 83HK.

flea AumepamypHbix npou3eedemta *Ilempa* **MOZUAM**, *adpe-coeaHHbie ezo coomeuecmeeHHUKaM,* npeflCTaBJiaeT HHTaTeJiaM *JJpeducAoeue* Ha KHHXCHOcjiaBHHCKOM a3buce K *Ileemnou mpuodu* (KneB, 1631), **coaepHcamee** COBCTH K MJiaAiueMy 6paTy, rocno-flapio MoăceK) MorHJie, H *Peub Ha ceadbâe* KH«3H ifrryiiia Paa-3HBHJina c KHaacHeă MapHeă, flonepbK) BacHiraa Jlyny (1645), «npoH3HeceHHyK) nacTHHHO no-nojn>CKH, nacTHHHo no-pyMHH-CKH», HO HaneHaTaHHyio TOJIBKO no-noJibCKH. 06a TeKcra BOC-npOH3BOAHTCH B OpHTHHaJle H B pyMbIHCKOM HepeBOAC

BmopaH nacmb KHHTH coAepaţHT, B nepByK) onepeflb, flBa HccjieAOBaHHH, nocBameHHbie HHTepecHbiM Aaya3briHbiM cjia-BHHO-pyMbiHCKHM TeKCTaM XVI B., npeABapaiomHM noaBJieHHe Kyjn>Typbi H JiHTepaTypbi Ha HaiţHoHajrbHOM a3bnce. B nepBOM H3 HHX, 03arjiaBJieHH0M *CAaenHO-pyMbiHCKue deyH3bimbie metec mu u neKomopbie acneKmu u3yueHUH AUHzeucmmecKoă* <u>*KQAbK.it*</u>, ^aeTca KpaTKHH **o63op** TpeX THHOB flBya3WHHbIX TeKCTOB XVI B. 11) KHHJK-HOCJiaBHHCKHH TeKCT C MHOrOHHCJieHHWMH TJIOCCaMH *(CltH-mazAta* MaTBea Bjiacrapa); 2) KHHacHocjiaBHHCKHe TeKCTbi c ne-peAywiUHMca pyMbiHCKHM nepeBOAOM *(IIcaAmbipb, Eeame/iue* AnocmoA, TIponoeedb na naexy,* npraiHCbiBaeMaa HoaHHy 3jia-Toycry, *Jlezeuda ce. Cuama, Jlezeuda ce. Hedenu, Ileem dapo-*

eammM **H** ***LJpaeuAa cenmbix*** *anocmoAoe);* cJiaBHHO-**pyMHHCKHe** **TeKcrbi, HanenaTaHHbie B /iByx** KOJioHKax ***(Cu6mcKoe Eeamenue*** 1551—1553 **r.**, xpaHflmeecH **B** JleHHHrpa/ie). **IIoflMepKHBaH HX KyjrjbTypHo-JiHHTBHCTHMecKoe 3HaMeHHe, aBTop flaeT B TO** ace **B'peMH KOHKpeTHHH aHaJIH3 CHOCoGoB KaJIiKHpOBaHHH CJIOB (OCO-6eHHO** npOH3BOflHBIX **H CJIOaCHHX) H** CJIOBOCOHCTaHHH.

BTopoă **3TK)fl BKmoHaeT nepeH3flaHHe *OmpbieKa*** *cAaemio-pyMbiHCKoeo* ***AnocmoAa*** *U3* ***KOAASKUUU HUKOAOH Hopzu*** **(XVI B.), COnpOBOaCflaeMOe JIHHTBHCTHMeCKHM KOMMeHTapHeM, CBHfleTeJIb-CTByiOmHM O TOM,** MTO **3TO JipeBHHH nepeBOfl, OTJIH4HHH OT nepeBOfla, npe**/icTaBJieHHoro **B *AnocmoAe*** KopecH (1563 **HJIH** 1566—1567 **rr.), cne**,aoBaTeju>Ho **H OT *Boponeipcozo*** *anocmoAa* **H OT *AnocmoAa*** *U3 CAaenHo-pyMbmcKou* ***deyH3bimoU*** *pyKonucu* ***nona BpamyAa*** (1559—1560 **r.), o KOTopoM MBI** nncajiH **B KOJI-jieKTHBHOM cSopHHKe *Studii de limbă literară şi filologie,*** **II,** ***(HccAedoeamiH no AumepamypmMy*** *H3biKy* ***OJUAOAOZUU,*** **II,** By-**xapecr,** H3,a. **AKaaeMHH,** 1972, **crp.** 301—345).

flpyroe HccJie/ioBaHHe — *CunmazMa Mameen BAacmapn u HOHOAO AeKcwcozpadîuu ePyMbmcKUX KHHMcecmeax(XV—XVee.).* IIoflpoGHo **oriHCHBaa** 15 **cjiaBHHo-pyMUHCKHX pyKoiraceH, co-flepaCaiUHX** 3TOT **UeHHHH** BH3aHTHHCKO-**CJiaBHHCKHH lOpHflHMeCKHH TeKCT (ceMb** H3 **HHX .aaTHpoBaHH:** 1451, 1472 **HJIH** 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 rr.; **ceMb** He/**iaTHpoBaHbi: O^HH — OKOJIO** 1449—1480 rr., **neTbipe XVIB., OJIHH XVIIB. HnocjieaHHâ XVIIB.), aBTop** oco6o **ocTaHâBJiHBaeTca** Ha ***JIamuHCKO-CAaeHHCKOM*** *ZAoecapuu* **(B opHTHHajie, *JlamuncKO-zpeuecKOM),*** HaxoflameMCH **B KOHițe Merapex yica3aHHHx pyKonHceă, H** BocnpoH3BoflHT **ero no ApeBHeăiiieMy** H3 **HHX** (1472 **HJIH** 1474 **r.), B conocTaBJieHHH C** flpyTHMH pyKOHHCHMH **H C** BapHaHTaMH, **H3flaHHHMH C. TpOHU-KHM** (1956 **r.). 3TOT rjioccapnă HBJIHCTCH nepBMM *AeKcmozpa-aîmecKUM*** *mpydoM,* **H3BecTHtiM B PyMHHCKHX KHaacecrBax. Cjie-**JiyiOT noniiTKH co3flaHHH *CAaeHho-**pyMbiHCKUx*** *ZAoecapuee* **XVI B. H OCoGeHHO *AeKCUKOHbl* XVII B.,** KOTOpbIM **HOCBHHieH HOCJieflHHH 3TK>A:** *K u3yueHwo cAaemio-pyMbXHCKOu neKCUKOzpacfiuu XVII e.* **ABTOP** aejiaeT **o63op iuecra** cjiaBHHo-**pyMBmcKHx JICKCHKOHOB XVII B.**, ocHOBaHHtix Ha ***JleKcmoHe*** **ITaMBBi** BepBiHObi (KneB, 1627), yTOMHHH **HX** aaTHpoBaHHe **H** cocflepacaHHe (**JICKCHKOHH** MapaapHH **Ko3HHHyjia** 1649 r., Craăico **rpaMMaraKa OK**. 1660—1670 **rr.**, MHxaa 1672—1673 **rr.**, Mnxaa **JioroTeTa** 1678—1683 **rr.**, JieKCHKOHa H3 **KOJiJieKUHH** rpacpa Oeflopa **ToJicToro** ante

1693 r. H jieKCHKOHa 6H6JIHOTCKH MocKOBCKoro 06mecTBa HCTO-PHH H flpeBHc-CTeă KOHița XVII—Hanajia XVUI BB.), H o6pa-niaeT oco6oe BHHMaHHe Ha *Ompbieice AOKCUKOHQ U3 KOAABKUUU T. Hunapuy,* aaTHpyeMOM 1627—1679 rr. B KOHne cTaTBH BOO npOH3BOflHTCH TeKCT 3TOrO OTpbIBKa B COHOCTaBJieHHH C COOT-BecTByromHMH HacraMH yKa3aHHbix JICKCHKOHOB.

HaKOHeii, B *mpembto uacmbMbi* BKJIIOIHJIH coo6meHHe npo-iHTaHHoe B AccouHauHH cjiaBHCTOB (27 MapTa 1972 r.): *Hoebie daHHbie o CAQBHHCKOM opuzuuqAe «HaKC&ameAbHbix CAOB Hnzon Eacapaâa» u Kpumma odnou neodocmeaHnou zunomesbi.* Ilocjie no,zj,po6Horo onHcaHHH cjiaBHHCKoă HenojraoH pyKonHCH No. 313 HapoflHoă BH6JIHOTCKH HM. KnpHJiJia nMecboflHHB COC])HH H ee oTHomeHHH K cTaropyMbmcKOMy nepeBoay (npn-neM 6biJiH ycTaHOBJieHbi ToiHbie pa3Mepbi npo6ejioB H nepBo-HanajibHoro KOJiHHecTBa JIHCTOB — OKOJIO 387—390JIJI., T.C 48 TeTpaflefi, no cpaBHeHHK» c 111 JIJI., CKOJIBKO coxpaHHJiocb), aBTop OKOHnaTejibHO onpoBepraeT Heo6ocHOBaHHyK> rnnoTe3y rpeiecKoro HccjieflOBaTejia JI. BpaHyccnca, no MHCHHK) KOTopo-ro opnrHHaji *H~aKa3ameAbHbix CAOB* HKO6M 6bui HanHcaH no-rpenecKH MaHyHJioM KOPHHC})CKHM, 6biBuiHM pHTopoM KOH-cTaHTHHonojibCKOH narpHapxHH, H npHBOflHT HOBbie apry-MeHTW, BCJiea 3a J L Pycco, B. Tpeicy H fl. 3aM<pHpecKy, flOKa3biBaa Ha ocnoBe cpaBHeHHH TCKCTOB, HTO rpenecKaa BepcHH flBJiaeTca nepeBOflOM co cjiaBaHCKoro opHrHH&na.

3THMH HccjieflOBaHH«MH Mii HaaeeMca BHCCTH CBOH BKJiaa KaK B HCTOpHK) CTaropyMbIflCKOH KyJIbTypbl H JTHTepaTypbl, TaK H, B 6ojiee IHHPOKOM cMbicjie, B HccjicaoBaHHe HX cBsneă C BH3aHTHHCKOH H CpeflHeBeKOBOH CJiaBHHCKOH KyjIbTypOH H JTH-TepaTypoă, noa BJIHHHHCM KOTopbix OHH pa3BHBajiHcb HanHHaa C X B., HO oco6eHHO B XIV—XVII BB.

INDICE DE AUTORI

CUPRINSUL

REZUMAT